

ASES II. INTERNATIONAL CAPPADOCIA SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

**FEBRUARY 13-15, 2026,
NEVSEHIR, TURKIYE**

EDITOR

Prof. Dr. Abdlmecit NUREDİN

COPYRIGHT © 2026

BY ASES CONGRESS ORGANIZATION

PUBLISHING COMPANY LIMITED

**ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED,
DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING
PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS,
WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUBLISHER, EXCEPT IN THE
CASE OF BRIEF QUOTATIONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER
NONCOMMERCIAL USES PERMITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS
ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY
THE PUBLISHING ETHICS RULES.**

ASES PUBLICATIONS – 2026©

LICANCE KEY: 2022/ 63715

28.02.2026

ISBN: 978-625-92474-0-3

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

ASES II. INTERNATIONAL CAPPADOCIA SCIENTIFIC RESEARCH
CONGRESS

DATE AND PLACE

February 13-15,2026

NEVSEHIR, TURKIYE

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES),

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

T.C.
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Spor Bilimleri Fakültesi

Sayı : E-84965626-050.99-2600011702
Konu : Düzenleme Kuruluna Akademisyen
Temsilciliği (Doç. Dr. Ahmet
KURTOĞLU) Hk.

06.02.2026

Sayın Doç. Dr. Ahmet KURTOĞLU

Ases (Academy of Scientific and Educational Studies) tarafından düzenlenecek olan Kongrelerin Düzenleme Kuruluna Yükseköğretim Genel Kurulunun 15.06.2023 tarihli, 10 sayılı oturumunda alınan 2023.10.183 sayılı kararı gereğince Doçentlik Başvuru Şartlarında bulunan ve doçent olacak adaylardan istenen "Diğer uluslararası/ ulusal bilimsel toplantının düzenleme komitesinde resmi olarak görevlendirilmiş üniversite akademisyen temsilcisi bulunması zorunludur." maddesi gereğince akademisyen temsilcisi olarak görevlendirilmeniz Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Dekanlığı tarafından uygun görülmüştür.

Bilgilerini ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Serkan HACICAFEROĞLU
Dekan V.

Ek: ASES_Ahmet Kurtoğlu

Belge Doğrulama Kodu: P4UETMF

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Takip Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/bandirma-onyedi-eylul-universitesi-ebys>

Adres: Yeni Mah. Şehit Astsubay Mustafa Soner Varlık Cad. No:77 Bandırma/Balıkesir

Telefon No: (0 266) 7170117

e-Posta:

Kep Adresi: bandirmaonyedieylul@hs01.kep.tr

Faks No: (0 266) 7170030

İnternet Adresi:

Bilgi için :

Telefon No:

Direkt Hat:

Meray Çoban

Bilgisayar İşletmeni

(0 266) 7170117 - 5015

ASES
KONGRE ORGANİZASYON YAYINCILIK LTD. ŞTİ.

Sayı : T-100-201

28.02.2026

Konu: Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi

İLGİLİ MAKAMA

Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. tarafından 13-15 ŞUBAT 2026 tarihleri arasında Nevşehirde düzenlenen II. Uluslararası Kapadokya Kongresi'nde sunulan bildiriler çift kör hakem tarafından değerlendirilmiş olup gerek bilim kurulu gerekse de düzenleme kurulu olarak uluslararası niteliktedir. Çalışmaların %35,82 'si Türkiyeden ve %64,18'i yurtdışından katılan akademisyen ve araştırmacılar tarafından sunulmuştur. Kongremiz akademik teşviğe uygundur. Kongre katılımcı ülke bilgileri ve katılımcı sayıları aşağıdaki gibidir.

Toplam bildiri sayısı: 67

Türkiyeden sunulan bildiri sayısı: 24

Türkiye dışından sunulan bildiri sayısı: 43

Katılımcı ülke sayısı: 5 ülke

Kongreye katılan ülkeler ve bildiri sayıları: Azerbaycan (37 bildiri), Cezayir (1 Bildiri), Nijerya (2 Bildiri), Özbekistan (1 bildiri), Pakistan (2 bildiri).

Gereğini arz ederim.

Prof. Dr. Mustafa TALAS

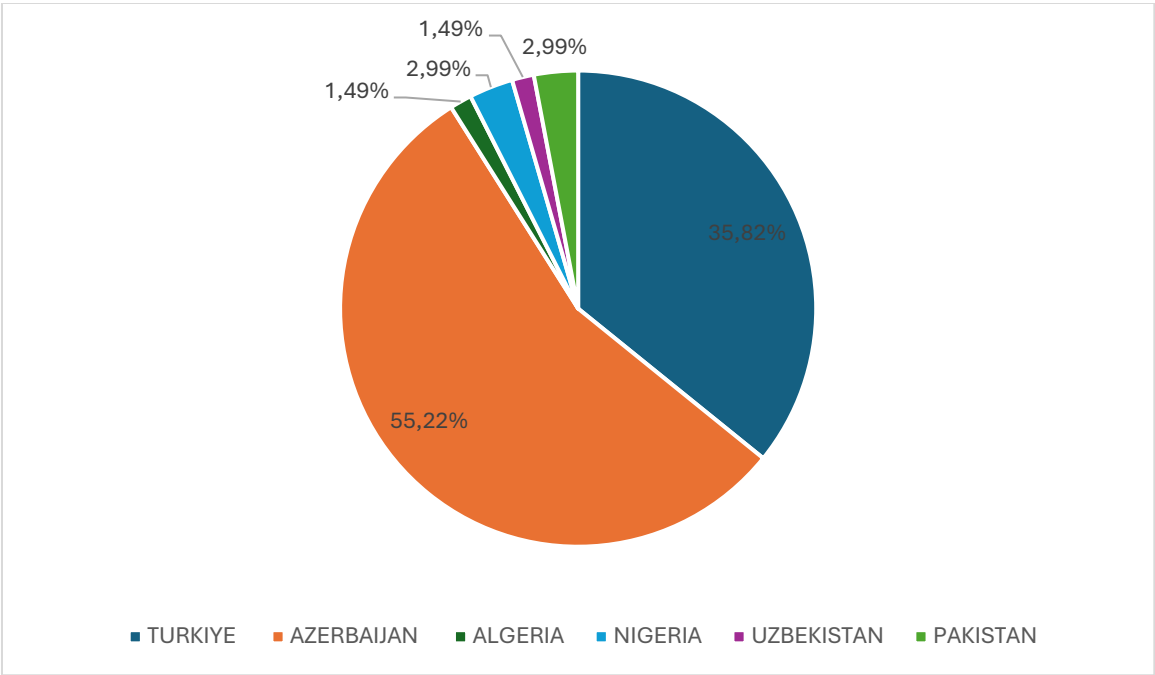
Chairman of the Organizing Board

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	24	35,82 %
AZERBAIJAN	37	55,22 %
ALGERIA	1	1,49 %
NIGERIA	2	2,99 %
UZBEKISTAN	1	1,49 %
PAKISTAN	2	2,99 %
TOTAL	67	100%

CONFERENCE STATISTICS

CHAIR OF THE ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. MUSTAFA TALAS

Niğde Omer Halisdemir University (TURKIYE)

ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Abdülmecit NUREDİN

International Vision University (NORTH MACEDONIA)

Prof. Dr. ELMAN QULİYEV

Azerbaijan State Pedagogical University (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. SUKRAN KARACA

Sivas Cumhuriyet University (TURKIYE)

Prof. Dr. Siham BABA AHMED

Abou Bekr Belkaid Tlemcen University

Assoc. Prof. Davut SARITAS

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University (TURKIYE)

Assoc. Prof. Engin OZDEMİR

İnönü University (TURKIYE)

Assoc. Prof. Georghe SULTAN

Comrat State University (Moldova)

Assoc. Prof. Lokman ZOR

Niğde Ömer Halisdemir University (TURKIYE)

Assoc. Prof. Musa ERKAYA

Selçuk University (TURKIYE)

Assoc. Prof. Naseem AKHTER

Shaheed Benazir Bhutto Women University (PAKISTAN)

Assoc. Prof. Oktay KIZKAPAN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University (TURKIYE)

Assoc. Prof. Svetlana GENOVA

Comrat State University (MOLDOVA)

Assoc. Prof. Ulkü Sevim SEN

Atatürk University (TURKIYE)

Dr. Güllü KARANFIL

Comrat State University (MOLDOVA)

Dr. Ulker BAHSIYEVA

Azerbaijan State Pedagogical University (AZERBAIJAN)

COORDINATOR

Rumeysa OKSUZ

SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. AHMET YATKIN

Inönü University (TURKIYE)

Prof. Dr. ALEXANDER MAKARENKO

National Technical University of Ukraine (UKRAINIAN)

Prof. Dr. ALI OSMAN ALAKUŞ

Dicle University (TURKIYE)

Prof. Dr. ALI SELCUK

Erciyes University (TURKIYE)

Prof. Dr. Aslı YAZICI

Bartın University (TURKIYE)

Prof. Dr. Arafat HUSEYİN

International Vision University (NORTH MACEDONIA)

Prof. Dr. ARZU KARACA

Munzur University (TURKIYE)

Prof. Dr. ATILLA DOL

Niğde Ömer Halisdemir University (TURKIYE)

Prof. Dr. Aybeyan SELİM

International Vision University (NORTH MACEDONIA)

Prof. Dr. BANU YAZGAN INANC

Toros University (TURKIYE)

Prof. Dr. BEJTULLA DEMİRİ

International Balkan University (NORTH MACEDONIA)

Prof. Dr. BENRETEM ABDELOUAHAB

Badji Mokhtar University of Annaba (ALGERIA)

Prof. Dr. BERRABAH HAMZA MADJID

University of Relizane (ALGERIA)

Prof. Dr. Bilge KARATEPE

Niğde Ömer Halisdemir University (TURKIYE)

Prof. Dr. BOUMAZZOU IBRAHIM

Ibn Tofail University (MOROCCO)

Prof. Dr. Bülent DERVİS

International Vision University (NORTH MACEDONIA)

Prof. Dr. BULENT KARA

Niğde Ömer Halisdemir University (TURKIYE)

Prof. Dr. Cengiz SENGUL

Akdeniz University (TURKIYE)

Prof. Dr. CHEE-MING CHAN

Universiti Tun Hussein Onn Malaysia (MALAYSIA)

Prof. Dr. Dündar YENER

Bolu Abant İzzet Baysal University (TURKIYE)

Prof. Dr. Ekrem CAUSEVIC

University of Zagreb (CROATIA)

Prof. Dr. Elif Asude TUNCA

European University of Lefke (TRNC)

Prof. Dr. ELVAN YALCINKAYA

Erciyes University (TURKIYE)

Prof. Dr. EMRULLAH FATİS

Ahi Evran University (TURKIYE)

Prof. Dr. ENGIN SAHNA

Fırat University (TURKIYE)

Prof. Dr. ERKAN GOKSU

Dokuz Eylül University (TURKIYE)

Prof. Dr. Fadıl HOCA

International Vision University (NORTH MACEDONIA)

Prof. Dr. FATİH BASBUG

Akdeniz University (TURKIYE)

Prof. Dr. FATİH DUMAN

Erciyes University (TURKIYE)

Prof. Dr. FATMA ILKER KERKEZ

Muğla Sıtkı Koçman University (TURKIYE)

Prof. Dr. Fevzi KASAP

Near East University (TRNC)

Prof. Dr. GURER GULSEVIN

Dokuz Eylül University (TURKIYE)

Prof. Dr. HAKAN PARLAKPINAR

Inönü University (TURKIYE)

Prof. Dr. HALIS ADNAN ARSLANTAS

Eskişehir Osmangazi University (TURKIYE)

Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH

Mohammed First University (MOROCCO)

Prof. Dr. Hasan Tahsin SÜMBÜLLÜ

Atatürk University (TURKIYE)

Prof. Dr. HAVA KURT SELCUK

Erciyes University (TURKIYE)

Prof. Dr. HATICE FERİHA AKPINARLI

Ankara Hacı Bayram Veli University (TURKIYE)

Prof. Dr. IOSEFINA BLAZSANI BATTO

Azerbaijan University of Languages (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. İBRAHİM ÖZTÜRK

Niğde Ömer Halisdemir University (TURKIYE)

Prof. Dr. İLYAS KARABİYİK AYDIN

Aydın Adnan Menderes University (TURKIYE)

Prof. Dr. Karim MİRZAEI

Tabriz Islamic Art University (IRANIAN)

Prof. Dr. İLYAS KARABIYIK

Aydın Adnan Menderes University (TURKIYE)

Prof. Dr. KASIM KARAMAN

Erciyes University (TURKIYE)

Prof. Dr. KAYA YILDIZ

Bolu Abant İzzet Baysal University (TURKIYE)

Prof. Dr. KOSHERBAYEVA AIGERIM

Abay Kazakh National Pedagogical University (KAZAKHSTAN)

Prof. Dr. L.R.K. KRISHNAN

VIT University (INDIA)

Prof. Dr. MANOLE COJOCARU

Titu Maiorescu University (ROMANIA)

Prof. Dr. MEHMET DALKILIC

Kayseri University (TURKIYE)

Prof. Dr. MEHMET KAYGUSUZOGU

Hasan Kalyoncu University (TURKIYE)

Prof. Dr. MEHMET SERKAN UMUZDAS

Tokat Gaziosmanpaşa University (TURKIYE)

Prof. Dr. MELAHAT AKDENİZ

Akdeniz University (TURKIYE)

Prof. Dr. Mensur NUREDİN

International Vision University (NORTH MACEDONIA)

Prof. Dr. MIKAIL MAHARRAMOV

Lankaran State University (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MINE KAYA KEHA

Atatürk University (TURKIYE)

Prof. Dr. MİTHAT UYSAL

Doğuş University (TURKIYE)

Prof. Dr. MOHANNAD TARRAD

Al al-Bayt University (JORDAN)

Prof. Dr. MUEDIN KAHVECI

International Vision University (NORTH MACEDONIA)

Prof. Dr. MUHITTIN YILMAZ

Sinop University (TURKIYE)

Prof. Dr. MUKADDER BOYDAK OZAN

Fırat University (TURKIYE)

Prof. Dr. Mustafa GUCLU

Erciyes University (TURKIYE)

Prof. Dr. MUSTAFA KARATEPE

Niğde Ömer Halisdemir University (TURKIYE)

Prof. Dr. MORAKENG EDWARD KENNETH LEBAKA

University of Zululand (SOUTH AFRICA)

Prof. Dr. NAZIM IBRAHİM USKUP

Kiril and Methodius University (NORTH MACEDONIA)

Prof. Dr. Necati DEMİR

Gazi University (TURKIYE)

Prof. Dr. NEVZAT TOPAL

Niğde Ömer Halisdemir University (TURKIYE)

Prof. Dr. NEZİHE BULUT UĞURLU

Muğla Sıtkı Koçman University (TURKIYE)

Prof. Dr. NURETTİN KONAR

Haliç University (TURKIYE)

Prof. Dr. OKTAY BEKTAS

Erciyes University (TURKIYE)

Prof. Dr. RAUL DUARTE SALGUEIRAL GOMES CAMPILHO

ISEP University (PORTUGAL)

Prof. Dr. SABRİ KARADOĞAN

Dicle University (TURKIYE)

Prof. Dr. SADETTİN SARI

Süleyman Demirel University (TURKIYE)

Prof. Dr. SELAHATTIN AVSAROGLU

Necmettin Erbakan University (TURKIYE)

Prof. Dr. SIBEL KAHRAMAN

Inönü University (TURKIYE)

Prof. Dr. SNEZANA BILIC

International Balkan University (NORTH MACEDONIA)

Prof. Dr. SENGUL KOCAMAN

Dicle University (TURKIYE)

Prof. Dr. QASIM HACIYEV

Azerbaijan National Academy of Sciences (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. VALENTIN STOYANOV

Trakia University (BULGARIA)

Prof. Dr. VELI SAHMUROV

Antalya Bilim University (TURKIYE)

Prof. Dr. VIOLETA MADZOVA

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MACEDONIA)

Assoc. Prof. ABDULKADIR KIYAK

Inönü University (TURKIYE)

Assoc. Prof. Merve UNAL

Inönü University (TURKIYE)

Assoc. Prof. Munise DURAN

Inönü University (TURKIYE)

Assoc. Prof. ALI KIS

Inönü University (TURKIYE)

Assoc. Prof. ASLI SAYLAN KRIMIZIGUL

Erciyes University (TURKIYE)

Assoc. Prof. AYSUN BEYDOLA

Near East University (TRNC)

Assoc. Prof. AYSE SEZER

Bilecik Şeyh Edebali University (TURKIYE)

Assoc. Prof. BAYRAM POLAT

Niğde Ömer Halisdemir University (TURKIYE)

Assoc. Prof. BURCU UZUM

Kocaeli University (TURKIYE)

Assoc. Prof. CHINGIZ MAMEDOV

Baku State University (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. DERYA UZUN AYDIN

Batman University (TURKIYE)

Assoc. Prof. DIVYA VINAYACHANDRAN

SRM Institute of Science and Technology (INDIA)

Assoc. Prof. EL HOUARI NESRINE

Tlemcen University (ALGERIA)

Assoc. Prof. ELZBIETA PATKOWSKA

University of Life Sciences in Lublin (POLAND)

Assoc. Prof. FATMA ALASLAN

Near East University (TRNC)

Assoc. Prof. GORKEMLI KAZAR

Munzur University (TURKIYE)

Assoc. Prof. HASAN HUSEYİN KILINÇ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University (TURKIYE)

Assoc. Prof. HASAN TELLİ

Mersin University (TURKIYE)

Assoc. Prof. HATICE BURCİN SOLT

Zonguldak Bülent Ecevit University (TURKIYE)

Assoc. Prof. HATICE OZDEMİR

Atatürk University (TURKIYE)

Assoc. Prof. IPEK FATMA CEVİK

Uskûdar University (TURKIYE)

Assoc. Prof. ISMAIL SAN

İnönü University (TURKIYE)

Assoc. Prof. KAMIL EMRE GERCEKASLAN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University (TURKIYE)

Assoc. Prof. MEHMET BULUT

Hakkâri University (TURKIYE)

Assoc. Prof. MEHMET OZCAN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University (TURKIYE)

Assoc. Prof. MERDACI SLIMANE

Djillali Liabes University of Sidi Bel Abbes (ALGERIA)

Assoc. Prof. MURAT EYVAZ

Gebze Technical University (TURKIYE)

Assoc. Prof. Müyedin KAHVECİ

International Vision University (NORTH MACEDONIA)

Assoc. Prof. OKTAY KIZKAPAN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University (TURKIYE)

Assoc. Prof. Osman Cenk KANCA

Atatürk University (TURKIYE)

Assoc. Prof. OZGUR ALTINDAG

Dicle University (TURKIYE)

Assoc. Prof. OZLEM ARDA

Istanbul University (TURKIYE)

Assoc. Prof. ROZINA KHATTAK

Shaheed Benazir Bhutto Women University (PAKISTAN)

Assoc. Prof. SELMAN ABLAK

Sivas Cumhuriyet University (TURKIYE)

Assoc. Prof. SELVAKUMAR PALANIAPPAN

SIVET College (INDIA)

Assoc. Prof. SERKAN SENOCAK

Atatürk University (TURKIYE)

Assoc. Prof. SERCAN YAVAN

Aydın Adnan Menderes University (TURKIYE)

Assoc. Prof. UMIT HARUN AKKAYA

Kayseri University (TURKIYE)

Assoc. Prof. YASIN IPEK

Kayseri University (TURKIYE)

Assoc. Prof. Yavuz SEN

Atatürk University (TURKIYE)

Assoc. Prof. YETER TABUR

Near East University (TRNC)

Assist. Prof. ALDEMIR MALVERIA DE OLIVEIRA

University Center for Higher Education of Amazonas (BRAZIL)

Assist. Prof. AYHAN ATIGAN

Karabük University (TURKIYE)

Assist. Prof. BUSRA YARANOGLU

Balıkesir University (TURKIYE)

Assist. Prof. CANAN AKSOY

Karadeniz Technical University (TURKIYE)

Assist. Prof. FAHRUNNISA KAZAN

Dicle University (TURKIYE)

Assist. Prof. GAMZE AKKAYA

Inönü University (TURKIYE)

Assist. Prof. GULSAH GURKAN

Turgut Özal University (TURKIYE)

Assist. Prof. MAHBUBOR RAHMAN

Bangladesh University of Textiles (BANGLADESH)

Assist. Prof. MELIHA UZUN

Sırnak University (TURKIYE)

Assist. Prof. MUSTAFA TURAL

Kayseri University (TURKIYE)

Assist. Prof. Mustafa SENGİL

Kırşehir Ahi Evran University (TURKIYE)

Assist. Prof. PELIN ERTEKIN

Inönü University (TURKIYE)

Assist. Prof. PINAR GUMUS

Kilis 7 Aralık University (TURKIYE)

Assist. Prof. RAJA MOHAMMAD LATIF

Prince Mohammad Bin Fahd University (SAUDİ ARABİA)

Assist. Prof. SABIHA GOKCEN ZEYBEK

Near East University (TRNC)

Assist. Prof. SARBU OXANA

Nicolae Testemitanu State University (MOLDOVA)

Assist. Prof. SERHAT ERDEM

Atatürk University (TURKIYE)

Assist. Prof. SHARBIR WANI

Sher-e-Kashmir University (INDIA)

Assist. Prof. TUBA DEMİREL

Cappadocia University (TURKIYE)

Assist. Prof. TUGBA KILIC

Kilis 7 Aralık University (TURKIYE)

Assist. Prof. YETKIN KARAOGLU

Ordu University (TURKIYE)

Dr. AHMET GALIP YUCEL

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University (TURKIYE)

Dr. CAN YOLAGIDEN

Yozgat (TURKIYE)

Dr. CONSTANTIN TAUSANJI

Comrat State University (MOLDOVA)

Dr. DILEK YILDIRIM GURKAN

Yozgat Bozok University (TURKIYE)

Dr. GALINA MUTAF

Comrat State University (MOLDOVA)

Dr. GHEORGHE SULT

Comrat State University (MOLDOVA)

Dr. IVANNA BANCOVA

Comrat State University (MOLDOVA)

Dr. LE KHANH GIANG

University of Transport and Communications (VIETNAM)

Dr. MEHMET ARSLAN

Malatya (TURKIYE)

Dr. MANKOUR MOHAMED

University of Relizane (ALGERIA)

Dr. MURAT CANPOLAT

Inönü University (TURKIYE)

Dr. NURİ ERDEMİR

Inönü University (TURKIYE)

Dr. OXANA CURTEVA

Comrat State University (MOLDOVA)

Dr. RAMAZAN ERTURK

Ministry of National Education (TURKIYE)

Dr. SERGHEI ZAHARIA

Comrat State University (MOLDOVA)

Dr. SVETLANA GHENOVA

Comrat State University (MOLDOVA)

Dr. TATIANA VELICOVA

Comrat State University (MOLDOVA)

ASES II. INTERNATIONAL CAPPADOCIA SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

February 13-15, 2026
NEVSEHIR, TURKIYE

ONLINE CONFERENCE PROGRAM

ID: 269 738 6033

PASSWORD: ases50

14.02.2026
SATURDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR
Dr. Öğr. Üyesi Erkan KARAMAN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr.Öğr.Üyesi.Serkan Uzlasir	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	STROBOSKOPİK GÖRSEL KAPANMA MODLARININ STATİK DENGİ KORELASYONLARINA ETKİSİ
Esra SABUNCU	Yalova Üniversitesi	Travma Sonrası Gelişim Kavramı ve Din İlişkisi
MİNE ZEYREK	Yalova Üniversitesi	ROMANTİK İLİŞKİ KAYBI YAŞAYAN YETİŞKİMLERİN DUYGUSAL ADAPTASYONLARI İLE DİNİ YÖNELİM İLİŞKİSİ
Arş. Gör. Beyza AYDIN Dr. Öğr. Üyesi Tuğba ÇAPAR TAŞKESEN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	DOĞA KAYNAKLI AFET YAŞAMIŞ BİREYLERDE TRAVMA SONRASI BÜYÜMEYİ YORDAYAN BİLİŞSEL YAPILAR
Dr.Öğr. Üyesi Özge ÜSTÜN Prof. Dr. Özgür DEMİRTAŞ	Kayseri Üniversitesi	Sağlık Sektöründe Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi
Dr. Öğr. Üyesi Erkan KARAMAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	ZİHİNSEL YETERSİZLİK İLE İLİŞKİLİ NÖROGENETİK BOZUKLUKLARDAN PRADER-WİLLİ SENDROMU: GELİŞİMSEL FENOTİPİN İNCELENMESİ
Dr.Öğr. Üyesi Özge ÜSTÜN Prof. Dr. Özgür DEMİRTAŞ	Kayseri Üniversitesi	HOLAKRATİK YÖNETİM YAKLAŞIMI

14.02.2026
SATURDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL:2 / MODERATOR
Dr. Öğr. Üyesi Ali ILGAZ

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Öğr. Gör. Ferhat ATEŞ Dr. Arş. Gör. Alper KARADEMİR	Aksaray Üniversitesi	KENTSEL YÖNETİŞİM VE KONUT POLİTİKALARI BAĞLAMINDA İKİ YAKLAŞIM: LE CORBUSIER VE TURGUT CANSEVER ÜZERİNDEN DİYALEKTİK BİR OKUMA
Öğr. Gör. Ferhat ATEŞ Dr. Arş. Gör. Alper KARADEMİR	Aksaray Üniversitesi	COP30 ÇERÇEVESİNDE KENT POLİTİKALARINDA YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ: BİR YÖNETİŞİM ANALİZİ
Öğr. Gör. Enes GÜNDOĞDU	Kapadokya Üniversitesi	SLOW-FOOD İLKELERİ KAPSAMINDA YEREL GIDA TÜKETİMİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZME KATKILARI: NEVŞEHİR ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Ali ILGAZ	Kapadokya Üniversitesi	TÜRKİYE'DE COVID-19 PANDEMİSİ SONRASI YEME İÇME HARCAMALARINA GÖRE ZİYARETÇİLERDEN ELDE EDİLEN TURİZM GELİRLERİNİN İNCELENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA
Doç. Dr. Erkam TEMİR	Kastamonu Üniversitesi	MÜZAKERECİ DEMOKRASİLERDE NEZAKETSİZLİK
Assoc. Prof. Dr. Erkam TEMİR	Kastamonu Üniversitesi	FORECASTS OF AI'S POTENTIAL IMPACTS: A SYNTHESIS

14.02.2026
SATURDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL: 3/ MODERATOR
Dr. Zeynep ŞAHİN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Berat AKBULUT	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	KÜRESELLEŞME TARTIŞMALARI BAĞLAMINDA BİLGİ TOPLUMU VE EĞİTİM
Simge KOÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	MODERNİTEDEN POSTMODERNİTEYE KADININ KONUMUNUN DÖNÜŞÜMÜ
Atike Nur KAÇAN Prof. Dr. Elvan YALÇINKAYA	Erciyes Üniversitesi	SOSYAL BİLGİLER DERSLERİNDE 21. YÜZYIL DİJİTAL OKURYAZARLIK BECERİLERİ
Öğr. Gör. Elif Gülşah ARICI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi	GELENEKSEL EL SANATLARINDA DİJİTAL TASARIM EĞİTİMİNİN ENTEGRASYONU: REFERANS DESEN ÜZERİNDEN ILLUSTRATOR UYGULAMALARI
Dr. Zeynep ŞAHİN		GALİP ERDEM'İN GÖZÜNDEN 14 EKİM 1973 TARİHLİ GENEL SEÇİM SONUÇLARI: SEÇİME KATILAN PARTİLER ÖZELİNDE BİR ANALİZ DEĞERLENDİRMESİ

14.02.2026
SATURDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL: 4 / MODERATOR
Dr. Öğr. Üyesi Minel Kurtuluş

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. Öğr. Üyesi Minel Kurtuluş	İstanbul Gelişim Üniversitesi	İÇ MİMARLIK EĞİTİMİNDE TASARIM TEMELLİ ÖĞRENME BAĞLAMINDA YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ GÖRSEL ÜRETİMİN ROLÜ
Öğr. Gör. Fadiş Rabia YILDIRIM Doç. Dr. Fatma YILDIRIM DALKIRAN	Erciyes Üniversitesi	TARIMDA İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ KULLANIMININ İNCELENMESİ
Arş. Gör. Mustafa Zafer CİHANGİR Zafer GÜDER Doç. Dr. Mehmet KONAR	Kapadokya Üniversitesi Erciyes Üniversitesi	YABANCI MADDE HASARI RİSKİNİN HAVALİMANI PİST OPERASYONLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ÇOK KAYNAKLI VERİLER KULLANILARAK İNCELENMESİ

14.02.2026
SATURDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL:5 / MODERATOR
Aygun Ahmadova Shukur kızı

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Aygun Ahmadova Shukur kızı	Azerbaijan State Pedagogical University	XX ƏSRİN 20-Cİ İLLƏRİNDƏ UŞAQ ƏDƏBİYYATININ YARANMA TARİXİNDƏ CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN VƏ SÜLEYMAN SANİ AXUNDOVUN ROLU
Aygun Ahmadova Shukur kızı	Azerbaijan State Pedagogical University	MÜASİR AZƏRBAYCAN UŞAQ POEZİYASINDA YARADICILIQ AMİLLƏRİ
Qəmərxanova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Türk romanında psixoloji motivlər
Kamalə Əzizli	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	İngilis dilində ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi
Könül Ələddin qızı Məmmədova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	PEDAQOJİ PROSESDƏ ZƏRURİ OLAN ƏSAS PRİNSİPLƏR
Abbasbeyli Valide	Azerbaijan State Pedagogical University	SİFƏT DÜZƏLDƏN ŞƏKİLÇİLƏRİN SEMANTİK ROLU
Sevda Ağayeva Aydın	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ SAYLARIN QRAMMATİK VƏ MƏDƏNİ-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN MÜQAYİSƏSİ
Mehdiyeva Mətanət Bahadur qızı	Azerbaijan State Pedagogical University	Müasir dövrdə ümumtürk əlifbası məsələsi

14.02.2026
SATURDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL:6 / MODERATOR
Dr. Ülker Bahşiyeve

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. Ülker Bahşiyeve	Azerbaijan State Pedagogical University	Mirza İbrahimov ve Çağdaş Azərbaycan Edebiyatı
Emil Raul oğlu Ağayev	Azerbaijan State Pedagogical University	MARAL RƏHMANZADƏ YARADICILIĞINDA “DƏLİ KÜR” ROMANINA ÇƏKİLMİŞ İLLÜSTRASIYALAR
Adila Quliyeva Phd.Naila Gardashbeyova	Nakhchivan State University	SCIENTIFIC ANALYSIS OF THE BIOLOGICAL AND ECOLOGICAL RISKS OF ELECTROMAGNETIC RADIATION
SEVINJ IBADULLA SALIMOVA	AZERBAIJAN UNIVERSITY OF LANGUAGES	THE USE OF ALLITERATION AND RHYME IN ENGLISH AND AZERBAIJANI LANGUAGES
Günel Allahverdiyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	İngilis və Azərbaycan dillərində diskursiv markerlərin əlaqələndirici rolu
Lale MUSAYEVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	KÜÇÜK YAŞTAKİ ÖĞRENCİLERDE KELİME DAĞARCIĞININ PSİKODİLBİLİMSƏL OLUŞUMU
AYNUR EFSEER GULIYEVA	AZERBAIJAN UNIVERSITY OF LANGUAGES	SEMANTIC FEATURES OF EUPHEMISMS IN CONTEMPORARY ENGLISH
Aynur Bədəlova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN “ŞƏHİDLƏR” ŞEİRİNDƏ MİLLİ ŞÜUR VƏ FƏDAKARLIQ İDEYASI

14.02.2026
SATURDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL: 7 / MODERATOR
Doç. Dr. Toğrul HALİLOV

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
İsmayilov Şahismayıl Namaz oğlu	Azərbaycan Dillər Universiteti	Təhsil Sahəsində Mədəni İnteqrasiyanın Tələbələrin Dünyagörüşünə Təsiri
Sədaqət İsgəndərova	ADPU	Xarici dilin tədris edilməsində müasir texnoloji vasitələrin vacibliyi
Natəvan Paşayeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	AİLE PEDAGOJİSİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ
Asst. Prof. Ulviyyə Nasirova Samira Hasanova Matanat Khanpashayeva	Odlar Yurdu University	HISTORY OF THE STUDY OF TENSE FORMS IN ENGLISH AND AZERBAIJANI LANGUAGES
EMİLYA Hüseynova	Azərbaycan Devlet Pedaqoji Universiteti	MƏKTƏBDƏ ETİK DAVRANIŞ MƏDƏNİYYƏTİNİN İNKİŞAF YOLLARI
Əsədova Sevinc Sabir qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	İngilis və Azərbaycan dillərində zoonimlərin linqvistik cəhətlərinin səciyyələndirilməsi
Türkan HALILSOY	Nahçıvan Devlet Üniversitesi	Yapay Zekâ ve Modern Çeviri Süreçleri
Doç. Dr. Toğrul HALİLOV	Nahçıvan Devlet Üniversitesi	Gemikaya Kayaüstü Tasvirleri Prototürk Kültürel Kimliğinin Görsel Kaynağıdır

14.02.2026
SATURDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL: 8 / MODERATOR
ARZU KƏRİMOVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Ulduz Fərhad Qəhrəmanova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Bualonun "Poeziya sənəti" əsəri ədəbi-tənqidi fikrin inkişaf mərhələsi kimi
Allahverdiyeva Nuranə Elçin	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ ŞAĞIRDLƏRİN MÜSTƏQİL İŞİNİN TƏŞKİLİ
Qasimova Maya Rəhim qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	İBTIDAI SINIF ŞAĞIRDLƏRİNİN OXUYUB-ANLAMA BACARIQLARININ INKIŞAF ETDİRİLMƏSİ YOLLARI
Qasimova Nigar Azad	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Teaching English in a Multilingual Context
Həmidə Məcid qızı Abasova	ADPU	EKOLOGİYA VƏ GENETİKA: ELM PLANETİ XİLAS EDƏ BİLƏRMİ?
Gunel Shefiyeva Elkhan	ASPU	BRAIN CODING IN LANGUAGE LEARNING: A NEUROSCIENTIFIC PERSPECTIVE
ARZU KƏRİMOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ
Gülər NURİYEVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	ALİ TƏHSİLDƏ İNKLUZİV TƏLİM MÜHİTİNİN YARADILMASI

14.02.2026
SATURDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL: 9 / MODERATOR
Emil Raul oğlu Ağayev

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Həsənova Amaliya Murad qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	TƏHSİL MÜHİTİNDƏ NEYROBİOLOGİYA VƏ SÜNİ İNTELLEKTİN SİNERGETİK İSTİQAMƏTİ
Həsənova Amaliya Murad qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	TƏHSİL MÜHİTİNDƏ YADDAŞ VƏ ANLAMININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ PERSPEKTİVLƏRİ
MESMA ZOHRAB-MAJID	AZERBAIJAN UNIVERSITY OF LANGUAGES	THE ANTROPOCENTRIC NATURE OF LANGUAGE
Emil Raul oğlu Ağayev	Azerbaijan State Pedagogical University	TƏSVİRİ FƏALİYYƏT VASİTƏSİLƏ MƏKTƏBƏQƏDƏR UŞAQLARIN YARADICI TƏFƏKKÜRÜNÜN İNKİŞAFI
Mirsagatova Nargiza Sayfullayevna	Oriental universiteti	O'QUVCHILARDA MA'NAVİYY XULQ-ATVORNI SHAKLLANTIRISH MASALALARI

14.02.2026
SATURDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL: 10/ MODERATOR
Asisst.Prof.MUHAMMAD FAISAL

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Asisst.Prof.MUHAMMAD FAISAL	Allama Iqbal Açık Üniversitesi	The Ethical Frontier Digital Twins and the "Generative Ghost"
Asisst.Prof.MUHAMMAD FAISAL	Allama Iqbal Açık Üniversitesi	The Transition to Agentic Workforces with Autonomous Orchestration in Global Enterprise
Dr.CHUKWUEMEKA GODSON EME	National Open University	GLOBALIZATION AND ECONOMIC DEVELOPMENT AND ITS EFFECTS ON THE TELECOMMUNICATIONS INDUSTRY IN NIGERIA: AN EMPIRICAL INSIGHT OF AIRTEL NIGERIA
Dr.CHUKWUEMEKA GODSON EME	National Open University	THE ROLE OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN THE NIGERIAN PUBLIC AND PRIVATE SECTORS: INSIGHT FROM SELECTED MANUFACTURING FIRMS
Cheraitia Souad Keddari Soumia etLaissouf Ahlem	Abdelhamid Ibn Badis University	EFFECTS OF EGGSHELL-DERIVED CALCIUM AND CALCIUM CARBONATE ON BONE METABOLISM IN OSTEOPOROTIC RATS

CONTENTS

AUTHOR(S)	TITLE	PAGE NO
ÖZGE ÜSTÜN ÖZGÜR DEMİRTAŞ	HOLAKRATİK YÖNETİM YAKLAŞIMI	1
ÖZGE ÜSTÜN ÖZGÜR DEMİRTAŞ	SAĞLIK SEKTÖRÜNDE STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ	5
ERKAN KARAMAN	ZİHİNSEL YETERSİZLİK İLE İLİŞKİLİ NÖROGENETİK BOZUKLUKLARDAN PRADER-WİLLİ SENDROMU: GELİŞİMSEL FENOTİPİN İNCELENMESİ	11
FADIŞ RABİA YILDIRIM FATMA YILDIRIM DALKIRAN	TARIMDA İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ KULLANIMININ İNCELENMESİ	20
ZEYNEP ŞAHİN	GALİP ERDEM'İN GÖZÜNDEN 14 EKİM 1973 TARİHLİ GENEL SEÇİM SONUÇLARI: SEÇİME KATILAN PARTİLER ÖZELİNDE BİR ANALİZ DEĞERLENDİRMESİ	28
ERKAM TEMİR	MÜZAKERECİ DEMOKRASİLERDE NEZAKETSİZLİK	42
ERKAM TEMİR	FORECASTS OF AI'S POTENTIAL IMPACTS: A SYNTHESIS	51
ELİF GÜLŞAH ARICI	GELENEKSEL EL SANATLARINDA DİJİTAL TASARIM EĞİTİMİNİN ENTEGRASYONU: REFERANS DESEN ÜZERİNDEN ILLUSTRATOR UYGULAMALARI	71
SEVDA AĞAYEVA AYDIN	“AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ SAYLARIN QRAMMATİK VƏ MƏDƏNİ-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN MÜQAYİSƏSİ”	78
ELMAN QULİYEV	Prose works of Abay Kunanbayev Abay Kunanbayevin nəsr yaradıcılığı	87
MESMA ZOHRAB-MAJID	THE ANTROPOCENTRIC NATURE OF LANGUAGE	92
AYNUR EFSER GULIYEVA	SEMANTIC FEATURES OF EUPHEMISMS IN CONTEMPORARY ENGLISH	99
AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI	POETRY MÜASİR AZƏRBAYCAN UŞAQ POEZİYASINDA YARADICILIQ AMİLLƏRİ	102
AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI	XX ƏSRİN 20-Cİ İLLƏRİNDƏ UŞAQ ƏDƏBİYYATININ YARANMA TARİXİNDƏ CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN VƏ SÜLEYMAN SANİ AXUNDOVUN ROLU	107
ALPER KARADEMİR FERHAT ATEŞ	COP30 ÇERÇEVESİNDE KENT POLİTİKALARINDA YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ: BİR YÖNETİŞİM ANALİZİ	114

ALPER KARADEMİR FERHAT ATEŞ	KENTSEL YÖNETİŞİM VE KONUT POLİTİKALARI BAĞLAMINDA İKİ YAKLAŞIM: LE CORBUSIER VE TURGUT CANSEVER ÜZERİNDEN DİYALEKTİK BİR OKUMA	129
SERKAN UZLASİR	STROBOSKOPIK GÖRSEL KAPANMA MODLARININ STATİK DENGİ KORELASYONLARINA ETKİSİ	138
ESRA SABUNCU	TRAVMA SONRASI GELİŞİM KAVRAMI VE DİN İLİŞKİSİ	140
MİNE ZEYREK	ROMANTİK İLİŞKİ KAYBI YAŞAYAN YETİŞKİMLERİN DUYGUSAL ADAPTASYONLARI İLE DİNİ YÖNELİM İLİŞKİSİ	142
BEYZA AYDIN TUĞBA ÇAPAR TAŞKESEN	DOĞA KAYNAKLI AFET YAŞAMIŞ BİREYLERDE TRAVMA SONRASI BÜYÜMEYİ YORDAYAN BİLİŞSEL YAPILAR	143
ENES GÜNDOĞDU	SLOW-FOOD İLKELERİ KAPSAMINDA YEREL GIDA TÜKETİMİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZME KATKILARI: NEVŞEHİR ÖRNEĞİ	145
ALİ ILGAZ	TÜRKİYE'DE COVID-19 PANDEMİSİ SONRASI YEME İÇME HARCAMALARINA GÖRE ZİYARETÇİLERDEN ELDE EDİLEN TURİZM GELİRLERİNİN İNCELENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA	147
BERAT AKBULUT	KÜRESELLEŞME TARTIŞMALARI BAĞLAMINDA BİLGİ TOPLUMU VE EĞİTİM	149
SİMGE KOÇ	MODERNİTEDEN POSTMODERNİTEYE KADININ KONUMUNUN DÖNÜŞÜMÜ	151
ATİKE NUR KAÇAN ELVAN YALÇINKAYA	SOSYAL BİLGİLER DERSLERİNDE 21. YÜZYIL DİJİTAL OKURYAZARLIK BECERİLERİ	152
MİNEL KURTULUŞ	İÇ MİMARLIK EĞİTİMİNDE TASARIM TEMELLİ ÖĞRENME BAĞLAMINDA YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ GÖRSEL ÜRETİMİN ROLÜ	162
MUSTAFA ZAFER CİHANGİR ZAFER GÜDER MEHMET KONAR	YABANCI MADDE HASARI RİSKİNİN HAVALİMANI PİST OPERASYONLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ÇOK KAYNAKLI VERİLER KULLANILARAK İNCELENMESİ	164
QƏMƏR ALXANOVA	TÜRK ROMANINDA PSİKOLOJİ MOTİVLƏR	172
KAMALƏ ƏZİZLİ	İNGİLİS DİLİNDƏ ÜNSİYYƏT BACARIQLARININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ	175
KÖNÜL ƏLƏDDİN QIZI MƏMMƏDOVA	PEDAQOJİ PROSES DƏ ZƏRURİ OLAN ƏSAS PRİNSİPLƏR	178
ABBASBEYLİ VALİDE	SİFƏT DÜZƏLDƏN ŞƏKİLÇİLƏRİN SEMANTİK ROLU	180
	MÜASİR DÖVR DƏ ÜMUMTÜRK ƏLİFBASI MƏSƏLƏSİ	187

MEHDİYEVA MƏTANƏT BAHADUR QIZI		
ÜLKER BAŞIYEVA	MIRZA İBRAHİMOV VE ÇAĞDAŞ AZERBAIJAN EDEBİYATI	189
EMİL RAUL OĞLU AĞAYEV	TƏSVİRİ FƏALİYYƏT VASİTƏSİLƏ MƏKTƏBƏQƏDƏR UŞAQLARIN YARADICI TƏFƏKKÜRÜNÜN İNKİŞAFI	193
EMİL RAUL OĞLU AĞAYEV	MARAL RƏHMANZADƏ YARADICILIĞINDA “DƏLİ KÜR” ROMANINA ÇƏKİLMİŞ İLLÜSTRASIYALAR	197
ADİLA QULIYEVA NAILA GARDASHBEYOVA	ELEKTROMAQNİT RADİASIYANIN BİOLOJİ VƏ EKOLOJİ RİSKLƏRİNİN ELMİ TƏHLİLİ	200
SEVINJ İBADULLA SALİMOVA	THE USE OF ALLITERATION AND RHYME IN ENGLISH AND AZERBAIJANI LANGUAGES	206
GÜNEL ALLAHVERDİYEVA	İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ DİSKURSİV MARKERLƏRİN ƏLAQƏLƏNDİRİCİ ROLU	208
LALE MUSAYEVA	KÜÇÜK YAŞTAKİ ÖĞRENCİLERDE KELİME DAĞARCIĞININ PSİKODİBİLİMSƏL OLUŞUMU	210
AYNUR BƏDƏLOVA	BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN “ŞƏHİDLƏR” ŞEİRİNDƏ MİLLİ ŞÜUR VƏ FƏDAKARLIQ İDEYASI	212
İSMAYİLOV ŞAHİSMAYİL NAMAZ OĞLU	TƏHSİL SAHƏSİNDƏ MƏDƏNİ İNTEQRASIYANIN TƏLƏBƏLƏRİN DÜNYAGÖRÜŞÜNƏ TƏSİRİ	216
SƏDAQƏT İSGƏNDƏROVA	XARİCİ DİLİN TƏDRİS EDİLMƏSİNDƏ MÜASİR TEKNOLOJİ VASİTƏLƏRİN VACİBLİYİ	220
NATEVAN PAŞAYEVA	AİLE PEDAGOJİSİNDƏ SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLƏRİ	222
ULVIYYA NASIROVA SAMIRA HASANOVA MATANAT KHANPASHAYEVA	HISTORY OF THE STUDY OF TENSE FORMS IN ENGLISH AND AZERBAIJANI LANGUAGES	224
EMİLYA HÜSEYNOVA	MƏKTƏBDƏ ETİK DAVRANIŞ MƏDƏNİYYƏTİNİN İNKİŞAF YOLLARI	229
ƏSƏDOVA SEVİNC SABİR QIZI	İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ ZONİMLƏRİN LİNGVİSTİK CƏHƏTLƏRİNİN SƏCİYYƏLƏNDİRİLMƏSİ	231
TÜRKAN HALİLSOY	YAPAY ZEKÂ VE MODERN ÇEVİRİ SÜREÇLERİ	234
TOĞRUL HALİLOV	GEMİKAYA KAYAÜSTÜ TASVİRLƏRİ PROTOTÜRK KÜLTÜREL KİMLİĞİNİN GÖRSEL KAYNAĞIDIR	236
ULDUZ FƏRHAD QƏHRƏMANOVA	BUALONUN “POEZİYA SƏNƏTİ” ƏSƏRİ ƏDƏBİ-TƏNQİDİ FİKRİN İNKİŞAF MƏRHƏLƏSİ KİMİ	238

QASIMOVA MAYA RƏHİM QIZI	İBTİDAI SINIF ŞAĞIRDLƏRİNİN OXUYUB-ANLAMA BACARIQLARININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ YOLLARI	241
Qasımova Nigar Azad	Teaching English in a Multilingual Context	245
HƏMİDƏ MƏCİD QIZI ABASOVA	EKOLOGİYA VƏ GENETİKA: ELM PLANETİ XİLAS EDƏ BİLƏRMİ?	248
GUNEL SHEFİYEVA ELKHAN	BRAIN CODING IN LANGUAGE LEARNING: A NEUROSCIENTIFIC PERSPECTIVE	251
ARZU KƏRİMOVA	AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ	253
GÜLƏR NURİYEVA	ALİ TƏHSİLDƏ İNKLUZİV TƏLİM MÜHİTİNİN YARADILMASI	258
HƏSƏNOVA AMALİYA MURAD QIZI	TƏHSİL MÜHİTİNDƏ NEYROBİOLOGİYA VƏ SÜNİ İNTELLEKTİN SİNƏRGETİK İSTİQAMƏTİ	260
HƏSƏNOVA AMALİYA MURAD QIZI	TƏHSİL MÜHİTİNDƏ YADDAŞ VƏ ANLAMANNIN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ PERSPEKTİRLƏRİ	264
MIRSAGATOVA NARGIZA SAYFULLAYEVNA	O 'QUVCHILARDA MA'NAVIY XULQ-ATVORNI SHAKLLANTIRISH MASALALARI	268
MUHAMMAD FAISAL	THE ETHICAL FRONTIER DIGITAL TWINS AND THE "GENERATIVE GHOST"	272
MUHAMMAD FAISAL	THE TRANSITION TO AGENTIC WORKFORCES WITH AUTONOMOUS ORCHESTRATION IN GLOBAL ENTERPRISE	273
DR CHUKWUEMEKA GODSON EME	GLOBALIZATION AND ECONOMIC DEVELOPMENT AND ITS EFFECTS ON THE TELECOMMUNICATIONS INDUSTRY IN NIGERIA: AN EMPIRICAL INSIGHT OF AIRTEL NIGERIA	274
DR CHUKWUEMEKA GODSON EME	THE ROLE OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN THE NIGERIAN PUBLIC AND PRIVATE SECTORS: INSIGHT FROM SELECTED MANUFACTURING FIRMS	287
CHERAITIA SOUAD, KEDDARI SOUMIA ETLAISSOUF AHLEM	EFFECTS OF EGGSHELL-DERIVED CALCIUM AND CALCIUM CARBONATE ON BONE METABOLISM IN OSTEOPOROTIC RATS	295
Sinem YALNIZOĞLU ÇAKA Sümeyra TOPAL	PEDİATRİK KRONİK SOLUNUM HASTALIKLARINDA ALEVLENMELERİN ERKEN ÖNGÖRÜSÜ: YAPAY ZEKÂ TEMELLİ İZLEM MODELLERİ VE ÇOCUK HEMŞİRELİĞİNİN ROLÜ	296
Sümeyra TOPAL Sinem YALNIZOĞLU ÇAKA	ÇEVRESEL KONTROL KAYBINA BAĞLI ÇOCUĞUN BÜYÜMESİNDE GECİKME: AFET SONRASI BİR PEDİATRİK OLGU VE HEMŞİRELİK YÖNETİMİ	302

HOLACRATIC MANAGEMENT APPROACH HOLAKRATİK YÖNETİM YAKLAŞIMI

ÖZGE ÜSTÜN ¹, ÖZGÜR DEMİRTAŞ ²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, 0000-0001-9827-4808,

² Prof. Dr., Kayseri Üniversitesi, 0000-0002-2495-2124

Özet

21.yüzyılın iş dünyası; küreselleşme, endüstri 4.0, dijital dönüşüm ve belirsizlik ortamının yarattığı karmaşık dinamiklerle şekillenmektedir. Bu yeni ekosistemde, sanayi devriminden miras kalan katı hiyerarşik yapılar ve merkeziyetçi "komuta-kontrol" mekanizmaları, örgütlerin ihtiyaç duyduğu çeviklik, uyum ve inovasyon kapasitesini karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Çalışanların artan otonomi talepleri ve yaratıcılıklarını sergileme istekleri de geleneksel yönetim modellerinin sorgulanmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda, hiyerarşik bürokrasinin yarattığı zorlukları aşmayı amaçlayan çağdaş yönetim modellerinden biri olan "Holokratik Yönetim" (Holacracy), radikal bir alternatif olarak öne çıkmaktadır. Holakrası; yetki ve otoritenin tepedeki yöneticilerden alınarak, amaç odaklı organize olmuş "daireler" (circles) ve "roller" (roles) aracılığıyla tüm organizasyona dağıtıldığı, kendi kendini yöneten (self-management) bir sistemdir. Bu yaklaşım, kişilere dayalı güç yerine, kurallara ve rollere dayalı şeffaf bir anayasal yapıyı esas almaktadır.

Derleme niteliğindeki bu çalışma, holakrası kavramını teorik temelleriyle ele almakta ve bu modelin geleneksel hiyerarşiden farklarını sistematik bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında; holakrasinin karar alma süreçlerini nasıl hızlandığı, çalışan bağlılığını ve içsel motivasyonu nasıl artırdığı ve örgütsel şeffaflığa katkıları literatür ışığında tartışılmaktadır. Bununla birlikte, modelin uygulanabilirliği; kültürel direnç, adaptasyon zorlukları gibi potansiyel sınırlılıklar ve dezavantajlar açısından da kritik edilmektedir. Sonuç olarak bu çalışma, yönetim yapısını demokratikleştirmek ve esnekleştirmek isteyen örgütler için holokratik dönüşümün fırsatlarını ve risklerini ortaya koyan kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Holakrası, Yönetim ve Organizasyon, Holokratik Yönetim, Yeni Yönetim Yaklaşımları, Örgütsel Yapı.

Abstract

The business world of the 21st century is shaped by complex dynamics driven by globalization, Industry 4.0, digital transformation, and an environment of uncertainty. Within this new ecosystem, rigid hierarchical structures and centralized "command-and-control" mechanisms inherited from the industrial revolution have become insufficient in meeting organizations' needs for agility, adaptability, and innovation capacity. Employees' increasing demands for autonomy and their desire to express creativity have also made it necessary to question traditional management models. In this context, Holacratic Management (Holacracy) has emerged as a radical alternative among contemporary management models aimed at overcoming the challenges created by hierarchical bureaucracy. Holacracy is a self-management system in which authority and power are redistributed from top managers throughout the organization via purpose-driven circles and roles. This approach is based on a transparent constitutional structure that relies on rules and roles rather than person-based power.

This review study addresses the concept of holacracy through its theoretical foundations and aims to systematically examine its differences from traditional hierarchical structures. Within the scope of the study, the ways in which holacracy accelerates decision-making processes, enhances employee commitment and intrinsic motivation, and contributes to organizational transparency are discussed in light of the existing literature. In addition, the applicability of the model is critically evaluated in terms of potential limitations and disadvantages, such as cultural resistance and adaptation challenges. In conclusion, this study presents a comprehensive framework that highlights both the opportunities and risks of holacratic transformation for organizations seeking to democratize and flexibilize their management structures.

Keywords: Holacracy, Management and Organization, Holacratic Management, New Management Approaches, Organizational Structure.

1. GİRİŞ

Yönetim anlayışları, toplumsal ve ekonomik değişimlerin yanı sıra teknolojik gelişmelerin etkisiyle sürekli bir dönüşüm içerisinde. Dijitalleşme ve bilgiye dayalı üretim süreçleri, örgütlerin daha çevik, katılımcı ve öğrenen yapılar haline gelmesini zorunlu kılmaktadır (Altman, 2016). Geleneksel hiyerarşik yönetim modelleri, belirli ölçüde kontrol ve düzen sağlasa da belirsizliklerin arttığı günümüz iş ortamlarında karar alma süreçlerini yavaşlatabilmekte ve çalışanların inisiyatif alma kapasitesini sınırlayabilmektedir (Lee & Edmondson, 2017).

Bu bağlamda, çalışanların karar alma süreçlerine aktif katılımını teşvik eden ve sorumluluğu dağıtan yeni yönetim yaklaşımları ön plana çıkmaktadır. Holokratik yönetim, merkezsiz yapısı sayesinde örgütlerin değişen çevresel koşullara daha hızlı uyum sağlamasını amaçlayan çağdaş modeller arasında yer almaktadır (Robertson, 2015; Karakaya vd., 2021). Güncel araştırmalar, holakrasinin özellikle dijital ekonomide faaliyet gösteren örgütlerde yeniden tasarlanan organizasyon yapılarının önemli bir bileşeni haline geldiğini ortaya koymaktadır (Gajdosík & Skorková, 2025).

Dünya çapında farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler holokratik yönetimi benimsemeye başlamıştır. Son zamanlarda öne çıkan holakrasi, geleneksel hiyerarşik yapı yerine iş süreçlerini ekiplere dağıtarak yöneticilerin inisiyatiflerini ve sorumluluklarını ekibe veren bir yapı sunmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. HOLAKRASİ KAVRAMI

Holakrasi kavramı, Yunanca “holos” sözcüğünden türetilmiş olup “bütün” anlamını taşımaktadır. Kavramın kuramsal temelleri, Arthur Koestler’in geliştirdiği “holon” yaklaşımına dayanmaktadır. Koestler’e göre holonlar, hem bağımsız bir bütün hem de daha büyük bir sistemin parçası olarak işlev gören yapılardır (Krasulja vd., 2016; Ulieru, 2014). Bu yaklaşım, örgütlerin yalnızca dikey hiyerarşik yapılarla değil, iç içe geçmiş ve özerk birimler aracılığıyla da yönetilebileceğini savunmaktadır.

Holokratik yönetim anlayışı, bu kuramsal çerçeve doğrultusunda örgütleri daireler (holonlar) şeklinde yapılandırmaktadır. Bu daireler belirli amaçlar doğrultusunda kendi kendini yöneten birimler olarak faaliyet göstermekte ve karar alma yetkisi bu birimlere devredilmektedir (Robertson, 2015). Son dönem teorik çalışmalar, holakrasinin yalnızca yapısal bir yönetim modeli değil, aynı zamanda örgütlerin ontolojik ve epistemolojik dönüşümünü de temsil ettiğini ileri sürmektedir (Holacracy: Redefining Organizational Ontology and Epistemology, 2024).

Çalışanların sabit pozisyonlar yerine çoklu roller üstlenmesi, bireysel uzmanlığın daha etkin kullanılmasına olanak tanımakta ve örgütsel öğrenmeyi desteklemektedir (Demirbilek, 2021; Farkhondeh & Müller, 2021).

2.2. HOLAKRATİK YÖNETİMİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Holokratik yönetim; amaç odaklılık, şeffaflık, esneklik ve katılımcılık ilkeleri üzerine inşa edilmiştir. Örgütsel amaçların açık biçimde tanımlanması ve rollerin bu amaçlarla uyumlu şekilde yapılandırılması, çalışanların örgütsel hedeflerle daha güçlü bir bağ kurmasını sağlamaktadır (Holacracy.org, 2018; Robertson, 2015).

Karar alma süreçlerinin merkezden dairelere devredilmesi, örgütlerin çevresel değişimlere daha hızlı yanıt verebilmesini mümkün kılmaktadır (Thordarson, 2015). Güncel meta-analiz çalışmaları, holakrasinin çalışan katılımı ve örgütsel performans üzerinde olumlu etkiler yaratabildiğini, ancak bu etkinin örgütün hazırlık düzeyine bağlı olduğunu göstermektedir (Jack & Bayo, 2024).

Bununla birlikte holokratik yapılar, çalışanlardan yüksek düzeyde öz-yönetim ve sorumluluk alma becerisi beklemektedir. Bu durum, örgüt kültüründe köklü değişimleri gerekli kılmakta ve sürekli öğrenme ihtiyacını artırmaktadır (Schell & Bischof, 2022).

2.3.HOLAKRATİK YÖNETİMİN ÖRGÜTLERDE UYGULANABİLİRLİĞİ

Holokratik yönetim, özellikle teknoloji, danışmanlık ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren örgütlerde yaygın olarak uygulanmaktadır. Güncel çalışmalar, holokratik örgüt tasarımının rekabet avantajı yaratma potansiyeline sahip olduğunu ve yenilikçi performansı desteklediğini ortaya koymaktadır (Kalmus vd., 2023).

Ancak holakrasinin uygulanması, örgütler için yalnızca yapısal değil, aynı zamanda kültürel bir dönüşümü de gerektirmektedir. Rol ve sorumlulukların yeniden tanımlanması, geleneksel yönetim anlayışlarının terk edilmesi ve çalışanların bu yeni modele uyum sağlaması zaman alabilmektedir (Farkhondeh & Müller, 2021). Bazı çalışanlar açısından katılımcı karar alma süreçleri karmaşık ve zaman alıcı olarak algılanabilmektedir (Braudis, 2016; Russo, 2014).

Bu nedenle güncel literatürde holakrası, tüm örgütler için evrensel bir çözümden ziyade, örgüt yapısı ve kültürü dikkate alınarak uyarlanması gereken bir yönetim yaklaşımı olarak ele alınmaktadır (Bhoi, 2025; Karakaya vd., 2021).

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Holokratik yönetim yaklaşımı, çağdaş örgütlerin esneklik, katılım ve yenilikçilik gereksinimlerine yanıt vermeyi amaçlayan alternatif bir yönetim modelidir. Yetki ve sorumluluğun dağıtılması, çalışanların karar alma süreçlerine aktif katılımını destekleyerek örgütsel performans ve bağlılık üzerinde olumlu etkiler yaratabilmektedir (Russo, 2014; Jack & Bayo, 2024).

Bununla birlikte, holakrasinin başarısı örgütün yapısal özelliklerine, kültürüne ve çalışanların bu modele uyum düzeyine bağlıdır. Güncel çalışmalar, holakrasinin özellikle dijital çağın gerektirdiği esnek organizasyon tasarımlarında önemli bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir (Gajdosík & Skorková, 2025). Bu nedenle holokratik yönetim, her örgüt için tek tip bir çözüm olarak değil, uygun koşullar altında değerlendirilebilecek çağdaş bir yönetim yaklaşımı olarak ele alınmalıdır.

KAYNAKLAR

Altman, R. (2016). *HR organizational structure - Past, present, and future*. Workforce Solutions Review.

Bhoi, C. A. (2025). Applying the holacracy and company democracy models: Participative management approaches. *Administrative Sciences*, 15(3), 76.

<https://doi.org/10.3390/admsci15030076>

Braudis, B. (2016). What are the advantages and disadvantages of holacracy? *Quora*.

<https://www.quora.com/What-are-the-advantages-and-disadvantages-of-Holacracy>

Demirbilek, M. (2021). Holokratik örgütlenme ve takım öğrenmesi. *Eğitim Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 2(1), 36-53.

- Farkhondeh, M., & Müller, B. (2021). Holacracy: A new way of organizing? *Management Revue*, 32(4), 302-317. <https://doi.org/10.5771/0935-9915-2021-4-302>
- Gajdosík, R., & Skorková, Z. (2025). Holacracy: Redesigning for the digital age: A bibliometric analysis. *Journal of Organizational Design*. (Advance online publication).
- HolacracyOne. (2018). *What is holacracy?* <https://www.holacracy.org/what-is-holacracy>
- Jack, M. A., & Bayo, P. L. (2024). Holacracy and organizational performance: A meta-analysis of case studies across different business models. *African Journal of Management and Business Research*, 17(1), 249-262.
- Kalmus, H., Vochozka, M., & Formánek, I. (2023). Organizational design based on holacracy as a source of competitive advantage. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 11(2), 349–362. [https://doi.org/10.9770/jesi.2023.11.2\(23\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2023.11.2(23))
- Karakaya, A., Arslan, B., & Araşkal, S. (2021). Radikal bir yönetim yaklaşımı olarak holakrasi'nin stratejik analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 625-635.
- Krasulja, N., Radojević, I., & Janjušić, D. (2016). Holacracy - The new management system. In *International scientific conference: The priority directions of national economy development* (pp. 187-196).
- Lee, M. Y., & Edmondson, A. C. (2017). Self-managing organizations: Exploring the limits of less-hierarchical organizing. *Research in Organizational Behavior*, 37, 35-58. <https://doi.org/10.1016/j.riob.2017.10.002>
- Robertson, B. J. (2015). *Holacracy: The new management system for a rapidly changing world*. Henry Holt and Company.
- Russo, S. (2014). Holacracy: Pros and cons of a radical challenge to the traditional organisation. *HR Review*.
- Schell, S., & Bischof, N. (2022). Ways into self-organization with the use of holacracy: An empirical investigation. *European Management Review*, 19(1), 123-137. <https://doi.org/10.1111/emre.12473>
- Thordarson, K. (2015). *Holacracy in the classroom?* <http://www.kamithordarson.com/blog-1/2015/11/9/holacracy-in-the-classroom>
- Ulieru, M. (2014). Organic governance through the logic of holonic systems. In J. Clippinger & D. Bollier (Eds.), *From bitcoin to burning man and beyond*. ID3.

STRATEGIC HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN THE HEALTHCARE SECTOR

SAĞLIK SEKTÖRÜNDE STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

ÖZGE ÜSTÜN ¹, ÖZGÜR DEMİRTAŞ ²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, 0000-0001-9827-4808,

² Prof. Dr., Kayseri Üniversitesi, 0000-0002-2495-2124

Özet

Sağlık sektörü, çıktısı direkt insana odaklanan ve emek yoğun bir sektör olmasının yanında, günümüzde bilgi teknolojilerindeki gelişmelerin de süreçlerde önemli bir yer tuttuğu, bu nedenle de yüksek nitelikli profesyonellerin bünyesinde barındırılmasını gerektiren bir alandır. Bu sektörde insan kaynakları (İK) seçim süreci; kurumsal performansı, hasta güvenliğini ve hizmet kalitesini sağlamada stratejik bir rol üstlenmektedir. Çünkü, stratejik insan kaynağı seçim süreçleri, sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmenin önemli bir yapıtaşını oluşturmaktadır. Ancak, geleneksel İK seçim yöntemleri, modern sağlık ortamlarında gerekli olan yetkinliklerin çok boyutlu yapısını yakalamada genellikle yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle artık stratejik insan kaynağı seçim süreçlerinde de sübjektif karar kriterlerinin ve değerlendirmelerin, objektif niteliğe çevrilmesi ve bu yönde daha rasyonel kararlar alınmaya çalışılması daha önemli bir hal almıştır. Bu kapsamda da mevcut çalışmada sağlık sektöründe insan kaynaklarının seçim süreçlerine yönelik daha objektif değerlendirmeler yapılmasını mümkün kılacak kriter ve alt kriterler önerilerek, bu modelin değerlendirilmesine yönelik de çeşitli yöntem önerilerinde bulunulacaktır. Önerilen model, mesleki yeterlilik, etik standartlar, yüksek stresli ortamlara uyum sağlama, iletişim becerileri, teknoloji okuryazarlığı ve ekip çalışması yetenekleri gibi çeşitli seçim parametrelerini bir araya getirecek şekilde tasarlanmıştır.

Anahtar kelimeler: İnsan Kaynakları Yönetimi, Strateji, Stratejik Yönetim, Sağlık Sektörü.

5

Abstract

The healthcare sector is not only a labor-intensive field whose output directly focuses on human well-being, but also one in which developments in information technologies play a significant role in contemporary processes. For this reason, it requires the employment of highly qualified professionals. In this sector, the human resources (HR) selection process assumes a strategic role in ensuring organizational performance, patient safety, and service quality. Strategic human resource selection processes constitute a key building block for achieving sustainable competitive advantage. However, traditional HR selection methods are often inadequate in capturing the multidimensional nature of the competencies required in modern healthcare environments. Therefore, transforming subjective decision criteria and evaluations into more objective structures and striving for more rational decision-making processes in strategic human resource selection has become increasingly important. In this context, the present study proposes a set of criteria and sub-criteria that would enable more objective evaluations in the human resource selection processes within the healthcare sector and offers various methodological approaches for assessing the proposed model. The suggested model is designed to integrate multiple selection parameters, including professional competence, ethical standards, adaptability to high-stress environments, communication skills, technological literacy, and teamwork abilities.

Keywords: Human Resource Management, Strategy, Strategic Management, Healthcare Sector.

1. GİRİŞ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Günümüz dinamik ve bulanık karar süreçlerinin yer aldığı işletme ortamlarında üretilen ürün ve hizmetlerin kalitesi, etkinliği ve sürdürülebilirliği sahip olunan insan kaynakları ile doğrudan ilintilidir. Çünkü, mevcut değişim ve dönüşüm süreçleri, yalnızca bu hıza ayak uydurabilecek nitelikte ve yetkinlikte insan kaynakları ile mümkün olabilecektir. Çünkü, insan kaynağı işletmeler için değerli, nadir, taklit edilemez ve yerine konulamaz özellikleri ile stratejik bir rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Özellikle çıktısı direkt insan olması nedeniyle de sağlık sektöründe insan kaynağının önemi daha da ön plandadır. Bu sektörde insan kaynakları (İK) seçim süreci, kurumsal performansı, hasta güvenliğini ve hizmet kalitesini sağlamada stratejik bir rol üstlenmektedir. Ancak, geleneksel İK seçim yöntemleri, modern sağlık ortamlarında gerekli olan yetkinliklerin çok boyutlu yapısını yakalamada ve subjektif kriterlerin karar süreçlerine dâhil edilmesinde genellikle yetersiz kalmaktadır.

Entelektüel sermaye artık günümüzde finansal sermayenin önüne geçmiştir. Bu dönüşüm sürecinde işletmelerde örgütsel yapılarını ve karar alma süreçlerini bu doğrultuda geliştirmeye ve günümüz koşullarına uygun hale getirerek mevcut insan kaynaklarının niteliklerini ortaya çıkarabilmeyi amaçlamaktadır (Kaya & Demirtaş, 2024). Sağlık sektöründe genel olarak ele alındığında çeşitli kriter ve alt kriterlerin insan kaynakları seçim sürecinde etkili olduğu gözlenmektedir. Mevcut çalışma kapsamında ise aşağıda sunulan kriter ve alt kriterler sağlık sektörü İK seçim süreci kapsamında değerlendirmeye alınmıştır.

Bunlardan ilki olan *Kişilik ve Davranış Özellikleri*; iletişim yeteneği, takım çalışmasına yatkınlık, iş disiplinine uyum, stres altında çalışma becerisi ile problem çözme becerilerini içermektedir (Turan & Turan, 2016; Robbins & Judge, 2017; McVicar, 2003; Tanner, 2006).

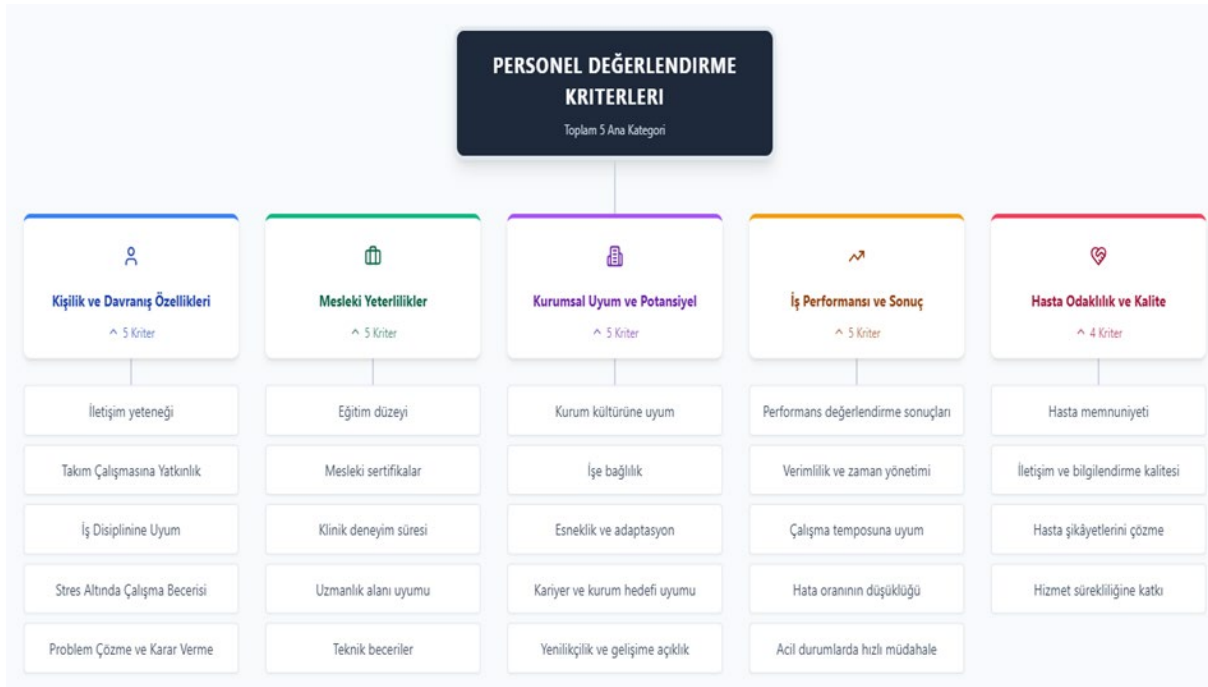
İkinci kriter olan *Mesleki Yeterlilikler* ise eğitim düzeyi, mesleki sertifikalar, klinik deneyim süresi, uzmanlık alan uyumu ve teknik becerilerden oluşmaktadır (Doğan & Önder, 2014; Aiken vd., 2014; AlSadah, 2025; Jebram, vd., 2023; Alona, vd., 2021).

Üçüncü ana kriter olan *Kurumsal Uyum* ise kurum kültürüne uyum, işe bağlılık, esnekli ve adaptasyon, kariyer ve kurum hedefi uyumu, yenilikçilik ve gelişime açıklık gibi alt kriterleri ihtiva etmektedir (Rafi'i, 2025; Chaoping, 2025; Alp & Yanık, 2025; Kristof-Brown vd., 2023; Edmondson, 2018).

Dördüncü ana kriter *İş Performansı* olup, bu ana kriter altında da performans sonuçları, verimlilik ve zaman yönetimi, çalışma temposuna uyum, hata oranı düşüklüğü ve acil durumlarda hızlı müdahale alt kriterleri yer almaktadır (Aguinis, 2019; Kaplan & Norton, 1996; Westbrook vd., 2010; Baethge & Rigotti, 2013; Haynes vd., 2009; Winters vd., 2024).

Son kriter ise *Hasta Odaklılık ve Kalite*'dir. Bu ana kriter altında da hasta memnuniyeti, iletişim ve bilgilendirme kalitesi, hasta şikayetlerini çözme ve hizmet sürekliliğine katkı kapsamında alt kriterlerden oluşmaktadır (Aiken vd., 2012; Stewart vd., 2000; Semiz, Semiz & Güneş, 2023; Reader vd., 2014; Yong vd., 2024).

Aşağıdaki şekilde de kriter ve alt kriterlerin genel görünümü sunulmaktadır.

Şekil 1: Sağlık Personeli Seçimine Etki Eden Kriter ve Alt Kriter Modeli

2. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yönetim disiplininin önemli bir süreci olan insan kaynaklarında personel seçimi doğru bir şekilde yapıldığında, bu durum diğer insan kaynakları fonksiyonlarına da katkı sağlar. Bir işletmenin insan kaynakları bölümünün kalitesini göstermek için uygun personel seçimleri yapılmalıdır. Yapılan personel seçimleri belirli görev tanımları için, gerek nicel gerekse de nitel ölçütler içermesinden dolayı çok kriterli karar verme problemi olarak değerlendirilmektedir (Demirci & Kılıç, 2019).

Literatür değerlendirmelerinde seçim ve karar verme problemlerinde özellikle önerilen yöntemler arasında Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP), Analitik Ağ Süreci (ANP), Adım-Adım Ağırlık Değerlendirme Rasyo Analizi (SWARA), PROMETHEE (Preference Ranking Organization Method for Enrichment Evaluations), FUCOM (Full Consistency Method), TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) vb. yöntemler yer almaktadır.

Daha nicel bir yöntemle İK kararlarını kolaylaştırarak, sağlık hizmeti sunumunun genel kalitesinin iyileştirilmesine, işten ayrılma oranının azaltılmasına ve kurumsal hedefler ile çalışan yetkinlikleri arasında daha iyi bir uyum sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, çalışma öznel değerlendirmelerin objektif süreçler sayesinde ağırlıklandırma yapması nedeniyle özellikle önyargıları en aza indirme, hesap verebilirliği artırma ve stratejik işgücü planlamasını güçlendirme konularında, İK süreçlerinde AHP' yi benimsemenin pratik etkilerini ön plana çıkarmaktadır.

Sağlık sektöründe stratejik insan kaynakları seçim sürecini yalnızca mesleki yeterlilikler ve teknik beceriler üzerinden değil, kişilik ve davranış özelliklerini merkezine alan bütüncül bir karar modeli çerçevesinde ele alması mevcut çalışmanın bir üstünlüğü olarak verilebilir. Literatürde sağlık çalışanı seçiminde kişilik ve davranışsal yetkinliklerin önemine vurgu yapan çalışmalar bulunmakla birlikte, bu unsurların çok kriterli karar verme yaklaşımlarıyla sistematik ve ölçülebilir bir yapıya kavuşturulduğu bütüncül modellerin sınırlı olduğu görülmektedir. Bu kapsamda insan kaynağı seçiminde kapsamlı bir kriter ve alt kriterler seti içeren bu modelin literatüre anlamlı kazanımlar sağlayacağı değerlendirilmektedir. Gelecek araştırmaların da bu model çerçevesinde AHP, ANP,

SWARA, FUCOM, TOPSIS, PROMETHEE gibi yöntemlerle uygulamalı çalışmalar yapması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Aguinis, H. (2019). *Performance management* (4th ed.). Chicago Business Press.

Aiken, L. H., et al. (2012). Patient safety, satisfaction, and quality of hospital care: Cross sectional surveys of nurses and patients in 12 countries. *BMJ*.

Aiken, L. H., Sloane, D. M., Bruyneel, L., Van den Heede, K., Griffiths, P., Busse, R., ... Sermeus, W. (2014). Nurse staffing and education and hospital mortality in nine European countries: A retrospective observational study. *The Lancet*, 383(9931), 1824–1830.
[https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(13\)62631-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(13)62631-8)

Alona, I., Harahap, J., Aribi, A., Ikhsan, R., & Siregar, M. I. R. (2021). Assessment of Healthcare Professional's Knowledge, Skills, Motivation, and Commitment to Clinical Pathways Implementation. *Open Access Macedonian Journal of Medical Sciences*, 9(E), 540-546.
<https://doi.org/10.3889/oamjms.2021.5656>

Alp, F., & Yanık, A. (2025). *The Effect of Organizational Socialization on Career Development, Emotional Commitment, and Turnover Intention in Healthcare Workers*. ADAM Academy / Journal of Social Sciences.

AlSadah, A. T. (2025). *Perceived value and barriers of nursing specialty certification in university hospitals*. *Frontiers in Medicine*.

Baethge, A., & Rigotti, T. (2013). Interruptions to workflow... *Work & Stress*, 27(1), 43–63.

Chaoping, W. (2025). The mediating effect of organisational support between change fatigue and adaptive performance among ICU nurses: A cross-sectional study. *Journal (Wiley)*.

Doğan, A., & Önder, E. (2014). İnsan Kaynakları Temin Ve Seçiminde Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinin Kullanılması Ve Bir Uygulama. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 9(34), 5796-5819.
<https://doi.org/10.19168/jyu.90784>

Edmondson, A. C. (2018). *The fearless organization: Creating psychological safety in the workplace for learning, innovation, and growth*. Wiley.

Haynes, A. B., Weiser, T. G., Berry, W. R., Lipsitz, S. R., Breizat, A. H. S., Dellinger, E. P., ... Gawande, A. A. (2009). A surgical safety checklist to reduce morbidity and mortality in a global population. *New England Journal of Medicine*, 360(5), 491-499.
<https://doi.org/10.1056/NEJMsa0810119>

Jebram, L., Prediger, S., Oubaid, V., & Harendza, S. (2023). Matching of advanced undergraduate medical students' competence profiles with the required competence profiles of their specialty of choice for postgraduate training. *BMC medical education*, 23(1), 647. <https://doi.org/10.1186/s12909-023-04632-3>

Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1996). *The balanced scorecard: Translating strategy into action*. Harvard Business School Press.

Kaya, Y., & Demirtaş, G. (2024). İnsan Kaynağı Seçiminde Analitik Hiyerarşi Prosesi İle Üst Düzey Yöneticilere Yönelik Bir Model Önerisi. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 1-11.

Kristof-Brown, A., Schneider, B., & Su, R. (2023). Person-organization fit theory and research: Conundrums and opportunities. *Perspectives on Psychological Science*.

McVicar, A. (2003). Workplace stress in nursing: A literature review. *Journal of Advanced Nursing*, 44(6), 633-642. <https://doi.org/10.1046/j.0309-2402.2003.02853.x>

Rafi'i, M. R. (2025). *Exploring the link between healthcare organizational culture and work satisfaction* (literature review). PubMed Central.

Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2017). *Organizational behavior* (17th ed.). Pearson Education.

Stewart, M., Brown, J. B., Donner, A., McWhinney, I. R., Oates, J., Weston, W. W., & Jordan, J. (2000). The impact of patient-centered care on outcomes. *Journal of Family Practice*.

Tanner, C. A. (2006). Thinking like a nurse: A research-based model of clinical judgment in nursing. *Journal of Nursing Education*, 45(6), 204-211.

Turan, H. & Turan, G. 2016. Hemşire Seçiminde Analitik Hiyerarşi Metodunun Uygulanması. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi* 3(1): 26-30.

Westbrook, J. I., Coiera, E., Dunsmuir, W. T. M., Brown, B. M., Kelk, N., Paoloni, R., & Tran, C. (2010). *The impact of interruptions on clinical task completion*. Quality & Safety in Health Care, 19(4), 284-289. <https://doi.org/10.1136/qshc.2009.039255>

Winters, B. D., et al. (2024). Rapid response systems. In *Making Healthcare Safer IV*. Agency for Healthcare Research and Quality (AHRQ). <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK603026/>

Semiz, B. B., Semiz, T., & Güneş, K. (2023). Algılanan hizmet kalitesinin ve hasta memnuniyetinin ölçümü. *BMJ International Journal*. [BMİJ](https://doi.org/10.1186/s12909-023-04632-3)

Reader T.W., Gillespie A., Roberts J. (2014). Patient complaints in healthcare systems: a systematic review and coding taxonomy. *BMJ Quality & Safety*;23:678-689.

Yong, L., Tung, J., Lee, Z., Kuan, W. S., & Chua, M. T. (2024). *Performance of large language models in patient complaint resolution: Web-based cross-sectional survey*. *Journal of Medical Internet Research*, 26, e56413. <https://doi.org/10.2196/56413>

**PRADER–WILLI SYNDROME AS A NEUROGENETIC DISORDER ASSOCIATED
WITH INTELLECTUAL DISABILITY: AN EXAMINATION OF THE
DEVELOPMENTAL PHENOTYPE**

**ZİHİNSEL YETERSİZLİK İLE İLİŞKİLİ NÖROGENETİK BOZUKLUKLARDAN
PRADER-WİLLİ SENDROMU: GELİŞİMSEL FENOTİPİN İNCELENMESİ**

DR. ÖĞR. ÜYESİ ERKAN KARAMAN¹

Özet

Prader Willi Sendromu (PWS), bireyin 15. Kromozomunda babasından gelen genlerin işlev kaybı olması, 15. Kromozom çiftinin ikisini de annesinden alması ya da anne veya babadan gelen genlerin birbirlerinin çalışmasını engellemesi sonucu ortaya çıkabilen nörojenetik bir bozukluk olup, gelişimsel, bilişsel ve davranışsal alanlarda belirgin sınırlılıklar ile karakterizedir. PWS, tanı alan bireylerde bilişsel, fiziksel, bilişsel, davranışsal ve metabolik özelliklerde yaşam boyu süren fenotipler ortaya çıkarmaktadır. Bu araştırma, PWS’li bireylerin fiziksel, bilişsel, davranışsal ve metabolik fenotiplerinin literatürdeki çalışmalar ışığında ortaya koyulması ve zihin yetersizliği ile bağlantısının yorumlanması amacıyla yürütülmüştür. Yürütülen derleme çalışması sonucu, PWS tanılı bireylerde kısa boy, küçük el ve ayaklar, açık ten ve saç rengi, badem şekilli gözler, dar alın, hipogonadizm (cinsel gelişimde gecikme) ve büyüme hormonu eksikliği gözlemlendiği bulgularına ulaşılmıştır. PWS metabolik gelişim özellikleri incelendiğinde hipotalamik işlev bozukluğu nedeniyle tokluk hissinin gelişmemesi sonucu obezite yaygınlığı ve obezitenin etkileri ile Tip 2 diyabet hastalığı çeşitli araştırmalarda ortaya koyulmuştur. Hipotalamus ile ilişkili beyin ağlarının etkilenmesi sonucunda PWS’li bireylerde; yiyecek arama, gizlice yiyecek saklama, davranış katılığı ve değişime direnç, ani öfke patlamaları, hayal kırıklığına düşük tolerans, obsesif ve kompulsif davranışlar, sosyal ipuçlarını anlamada zorluk, akran ilişkilerinde sorun ve sosyal kurallara uyum güçlüğü gibi yaşam refahını bozucu davranış örüntüleri gözlenebilmektedir. PWS’li bireylerin bilişsel gelişimleri incelendiğinde; dikkat sürdürme, planlama, bilişsel esneklik, problem çözme, çalışma belleği alanlarında sınırlılıkları bulunmaktadır. PWS’li bireylerin yürütülen araştırmalarda hafif düzeyde zihinsel yetersizlik tanı sınırları içerisinde yer aldıkları ortaya koyulmuştur PWS’li bireylerde erken dönemde meydana gelen gelişimsel gecikmeler, metabolik sorunlar ve yürütücü işlev sınırlılıklarına bağlı davranışsal sorunlar PWS’li bireylerin genelinde görülen zihin yetersizliği ile çok boyutlu ilişki içermektedir.

11

Anahtar Kelimeler: Prader-Willi Sendromu, Zihinsel Yetersizlik, Gelişimsel Fenotip

¹⁾Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Özel Eğitim Bölümü, <https://orcid.org/0000-0001-7949-1460>

Abstract

Prader–Willi Syndrome (PWS) is a neurogenetic disorder that may arise from the loss of function of paternally inherited genes on chromosome 15, the inheritance of both copies of chromosome 15 from the mother, or imprinting defects in which genes inherited from either parent fail to function appropriately. The disorder is characterized by significant limitations in developmental, cognitive, and behavioral domains. Individuals diagnosed with PWS exhibit lifelong phenotypic features affecting physical, cognitive, behavioral, and metabolic functioning. The present study aimed to review the literature in order to describe the physical, cognitive, behavioral, and metabolic phenotypes observed in individuals with PWS and to interpret their association with intellectual disability. Findings from the review indicate that individuals with PWS commonly present with short stature, small hands and feet, fair skin and hair pigmentation, almond-shaped eyes, narrow forehead, hypogonadism (delayed sexual development), and growth hormone deficiency. Examination of metabolic characteristics demonstrates that obesity prevalence is high due to impaired satiety mechanisms associated with hypothalamic dysfunction, and numerous studies report a related increased risk of Type 2 diabetes. Furthermore, disruption of hypothalamus-related neural networks contributes to behavioral patterns that negatively affect quality of life, including food-seeking behaviors, food hoarding, behavioral rigidity, resistance to change, sudden anger outbursts, low frustration tolerance, obsessive and compulsive behaviors, difficulty interpreting social cues, challenges in peer relationships, and problems complying with social norms. Cognitive profiles of individuals with PWS reveal limitations in sustained attention, planning, cognitive flexibility, problem-solving, and working memory. Research findings also indicate that many individuals with PWS fall within the diagnostic range of mild intellectual disability. Early developmental delays, metabolic complications, and behavioral difficulties associated with executive function limitations demonstrate a multidimensional relationship with the intellectual disability frequently observed in individuals with PWS.

Keywords: Prader–Willi Syndrome, Intellectual Disability, Developmental Phenotype

²⁾Niğde Ömer Halisdemir University, Department of Special Education, <https://orcid.org/0000-0001-7949-1460>

1.GİRİŞ

Prader-Willi Sendromu (PWS), ilk olarak 1956'da tanımlanan, babadan gelen 15q11-q13 segmentindeki kromozomal değişikliklerden kaynaklanan, bilişsel, zihinsel ve davranışsal semptomların yanı sıra özel bir fiziksel fenotipi de içeren genetik bir bozukluktur (Aycan & Baş, 2014; Guinovart, Coronas & Caixàs, 2019). PWS'nin oluşumuna bağlı olarak paternal 15q11.2-q13 delesyonu, maternal uniparental disomi (UPD) ve Genomik Damgalama Hataları (ID)) olarak üç alt tipi bulunmaktadır ve vakaların %65-70'inde görülen paternal 15q11.2-q13 delesyonu yaygın alt tiptir (Bahşi, 2019). UDP, vakaların %20-30'unu oluşturmaktadır ve birey 15. kromozomun iki kopyasını da anneden alır, babadan hiç almaz. ID alt tipi toplam PWS vakalarının %1-3 oranında en az görülen alt tipidir. Çeşitli genlerdeki işlev bozuklukları bu alt tipin oluşmasına neden olmaktadır ve ID alt tipi vakalarının %15'inde SNRPN geni ile ilişkilidir (Bahşi, 2019).

PWS, bebeklik ve erken çocukluk dönemlerinden itibaren motor gelişimi, endoktrin sistemini, bilişsel ve davranışsal değişimleri beraberinde getirmektedir. PWS, bilişsel ve davranışsal sınırlılıkları beraberinde getiren nörogenetik tabanlı bir sendromdur ve tanı alan bireylerde zihin yetersizliği yaygın olarak görülmektedir (Roof, Stone, MacLean, Feurer, Thompson & Butler, 2000). PWS'deki kromozomal anormalliğin hipotalamus sisteminin işlev bozukluğuna yol açmaktadır. Hipotalamus, beynin endokrin ve hormonal sistemini düzenleyen hipofiz bezi ile bağlantılıdır (Ogunfolu, 2022). Büyüme hormonu eksikliği PWS'li bireylerde yaygın görülen bir olgudur. PWS'li bireylerde zihin yetersizliği ile ilişkili semptomların görülmesi genetik tabanlı delesyonların performansa etkisi ile ilişkilendirilebilir (Butler,2017).

Ortalama 10.000-30.000'de 1 görülen nadir bir bozukluk olan PWS (Cassidy, Schwartz, Miller , Driscoll, 2022) tanıli bireylerin gelişimsel ve davranışsal fenotiplerinin yürütülen araştırmalar ışığında ortaya koyulması eğitsel ve klinik müdahaleleri yürütecek profesyonellere yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Bu hedef doğrultusunda bu çalışmada PWS'li bireylerin gelişimsel ve davranışsal fenotipleri ortaya koyulmuştur.

2.PWS'Lİ BİREYLERİN FİZİKSEL FENOTİPLERİ

PWS, bebekler ve çocuklarda sendroma bağlı olarak ayırt edici fiziksel görünümle karakterizedir. PWS'li bireylerde; badem şeklinde göz kapakları , dar burun köprüsü ve aşağı doğru kıvrık ağız köşeleriyle birlikte ince üst dudak çizgisi, dar alın bölgesi, parmakların üst bölgelerinde şişlik ve buna bağlı sivri görünüm, ince eller ve ulna kemiğinde hipoplastik bir çıkıntı bulunması bozukluğa bağlı karakteristik fiziksel görünümlerdir (Cassidy, Schwartz, Miller , Driscoll, 2022).

PWS'li bebeklerde hipotoni (kas gevşekliği) en belirgin semptomlar içerisinde (Butler vd., 1986). Hipotoniye bağlı olarak PWS'li bebeklerde emme güçlükleri, hareket yetersizliği, emekleme ve yürümede gecikmeler görülmektedir (Cassidy & Driscoll, 2009). Büyüme hormonu eksikliği PWS'li bireylerde kısa boyluluk ve fiziksel gelişim geriliğine neden olmaktadır (Goldstein vd., 2008).

PWS'den etkilenen bireylerde cinsel gelişimde farklılaşmalar meydana gelmektedir. PWS kaynaklı olarak erkeklerde ve kadınlarda biyolojik olarak üreme yetiştikliğine geçişte ve üreme kapasitesinde gecikmelere ve bozukluklara neden olabilir. PWS, erkeklerde kriptorşidizm (inmemiş testis), küçük testis hacmi, mikropenis, gecikmiş veya eksik ergenlik, düşük testosteron düzeyi ve infertilite (kısırlık) bulgularına neden olabilmektedir. PWS, kadınlarda genital hipoplazi (üreme organlarının gelişiminin normalden geri kalması), gecikmiş puberte (üreme özelliklerinin kazanıldığı ergenlik gelişiminde gecikmeler), düzensiz regl döngüsü, primer veya sekonder amenore (regl hiç başlamaması ve reglin sonrada kesilmesi) ve düşük östrojen düzeyi bulgularına neden olmaktadır (Cassidy & Driscoll, 2009).

PWS, hipotalamusta işlev bozulmalarına yol açması nedeniyle sendromdan etkilenen bireylerde metabolik gelişim sorunları görülmektedir. PWS'li bireylerde hipotalamik işlev bozukluklarının varlığı sendromdan etkilenen bireylerde bebeklik döneminden sonra hiperfaji yaygın olarak görülmektedir. Sürekli açlık hissine bağlı yemek yeme isteği olarak tanımlanabilecek olan hiperfaji PWS'li bireylerde obeziteye neden olmaktadır. Bu durum PWS'li bireylerde obezitenin sık görülen bir hastalık olarak ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Rahman, Jufri & Hamid, 2023). Obeziteye bağlı olarak PWS'li bireylerde kardiyovasküler sorunlar, diyabet, hipertansiyon, uyku apnesi, mide şişmesi, nekroz ve boğulma gibi ölüm nedenleri yer almaktadır (Kimonis vd., 2019). PWS'li bireylerde obezite ve obeziteye bağlı hastalıkların önlenmesi için yoğun diyet programları ve hormonal tedavi gereksinimleri bulunmaktadır.

3.PWS'Lİ BİREYLERİN BİLİŞSEL FENOTİPLERİ

PWS, genetik bozulmalar kaynaklı fiziksel gelişimin yanı sıra bilişsel ve davranışsal gelişimde de tipik gelişim gösteren bireylere göre sendromdan etkilenmiş bireylerde farklılıklara neden olmaktadır. PWS'li bireylerde bilişsel gelişimle ilgili alanlardan genel zeka puanları (Bertella vd. 2005 ; Copet, Jauregi, Laurier, Ehlinger, Arnaud, Cobo, Molinas, Tauber & Thuilleaux, 2010; Milner vd. 2005 ; Roof, Stone, MacLean, Feurer, Thompson & Butler, 2000; Whittington vd. 2004 ; Shu vd. 2007), yürütücü işlev kapasiteleri (Jauregi, Arias, Vegas, Alén, Martinez, Copet & Thuilleaux, 2007) görsel-motor işleme kapasiteleri (Lo, Collin & Hokken-Koelega, 2015), görsel ve işitsel işleme becerileri

(Butler vd . 2004, Dykens 2002), görsel-uzamsal görevler (Dykens 2002 ; Veltman vd . 2004) ve dikkat düzeyleri ile ilgili çeşitli araştırmacılar tarafından farklı çalışmalar yürütülmüştür.

PWS'li bireyler üzerinde yürütülen çalışmalarda genel zeka puanları genellikle hafif ile orta düzeyde zihinsel yetersizlik zeka bölümüne karşılık gelen zeka puanları aralığında kaldığı görülmektedir (Whittington, Holland, Webb, Butler, Clarke, Boer, 2004). PWS'li bireylerin yürütücü işlevler, dikkat ve görsel algısal organizasyon becerilerinde tipik gelişim gösteren bireylere göre zayıf performans bulunmaktadır (Jauregi, Arias, Vegas, Alén, Martinez, Copet & Thuilleaux, 2007). PWS'li bireylerin tipik gelişim gösteren bireylere IQ puanlarında ve yürütücü işlevsel becerilerinde düşük skorlar elde edildiği görülmüştür (Chevalère, Postal, Jauregui, Copet, Laurier & Thuilleaux, 2015). Chevalère vd. (2015), yürüttükleri araştırmada PWS'li örneklemi IQ puanlarına göre eşleştirmiştir ve bilişsel esneklik ve tahmin edebilme becerilerinde PWS'li örneklem için düşük skorlar elde etmiştir. PWS'li bireylerin görsel ve işitsel görevlerdeki güçlü ve zayıf yönlerini karşılaştıran araştırmalar incelendiğinde PWS'li bireylerin görsel becerileri işitsel becerilerine göre daha yüksek bulunmuştur (Dykens 2002). PWS'li bireylerde işitsel işleme, matematiksel beceriler ve kısa süreli hafızada zayıf yönler görülmektedir (Bertella vd . 2005 ; Stauder vd . 2002 ; Walley & Donaldson 2005).

PWS'li bireylerin sendroma bağlı olarak bilişsel fenotiplerini inceleyen araştırmalarda PWS'li bireylerin tipik gelişim gösteren örneklerle karşılaştırıldığında sorunlu bilişsel kapasite özellikleri gösterdiği ortaya koyulmaktadır. Bilişsel alana özgü beceriler PWS'nin alt tiplerinde farklılaşmaktadır ve UDP alt tipinde delesyon alt tipine göre sözel beceriler daha yüksek bulunmaktadır (Copet vd., 2010). Bu sonuçlar PWS'nin frontal lobta işlevsel bozulmalara yol açtığı ve zihinsel yetersizlik performansı ile bağlantılı kanıtlar ortaya koymaktadır. İncelenen araştırmalar PWS'li bireylerin bilişsel alana özgü becerilerine ilişkin sonuçların yorumlanmasında örneklem alınan PWS alt tipinin dikkate alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

4.PWS'Lİ BİREYLERİN DAVRANIŞSAL FENOTİPLERİ

PWS'li bireylerin davranışsal fenotipleri incelendiğinde sendromdan etkilenmiş bireylerde tekrarlayıcı davranışlar ve rutinlerde ısrar etme davranışı görülmektedir (Greaves, Prens, Evans,& Charman,2005; Haig & Woodcock, 2017; Wigren & Hansen, 2005).

PWS'li kişilerde aşırı gündüz uyuklaması, 5 yaşından sonra gündüz uykuları, katapleksi, uyku apnesi, hızlı göz hareketi (REM) ile ilişkili oksijen doyumluğunda azalma, huzursuz uyku, aşırı gece uykusu, yetersiz derin uyku ve uyku başlangıcında REM dönemleri ve gündüz uykularında REM gibi REM

uyku anormallikleri bildirilmiştir (O’Hora vd. ,2022; Mass vd. , 2009; Richdale, Cotton & Hibbit, 2010).

Deri yolma davranışı PWS’li bireylerde sıklıkla görülen karakteristik bir davranış bozukluğudur. Deri yolma davranışının oluşumu, nedenleri ve tedavi sonrasındaki seyrine ilişkin çeşitli araştırmacılar tarafından PWS’de özel bir çalışma alanı literatürde dikkat çekmektedir (Didden vd. 2007; Didden vd. 2008; Hall vd. 2013; Pigratri vd. 2013; Whittington & Holland; 2020).

PWS’li bireylerde kendine zarar verme davranışı (Bellman vd., 2021; Arron vd. ,2011), Psikozlar (O,Hora vd., 2022; Thuilleaux vd., 2018), öfke patlamaları (Rice, Woodcock & Einfeld, 2018) ve karşıt gelme bozukluğu (Lo, Collin &Hokken-Koelega, 2015; Dimitropoulos vd. ,2000) literatürde araştırmacılar tarafından varlığı ortaya koyulmuş sosyal uyumu ve akademik başarıyı etkileyebilen problem davranışlar olarak ortaya koyulmaktadır.

PWS’li bireylerde deri yolma davranışı kadar üzerine çalışılan diğer bir problem davranış kompulsif davranışlardır. Lo vd., (2015), yiyecek saklama ve kişisel hijyen en sık rastlanan kompulsif davranışlar olarak ifade etmişlerdir. PWS alt türlerine göre kompulsif davranışlardaki farklılaşmayı inceleyen Butler vd. (2004), delesyon alt tipinde obsesif-kompulsif davranışların UDP alt tipine göre daha yaygın olduğunu, ancak UDP alt tipinde akademik alanlarda (tekrar okuma, cevapları silme, nesneleri ve sayıları sayma vb.) gibi takıntılı davranışların daha yaygın olduğunu ortaya koymuşlardır.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Yürütülen bu çalışma sonucunda PWS’li bireylerin doğum öncesinden yetişkinlik dönemine kadar fiziksel, bilişsel ve davranışsal fenotiplerinde önemli karakteristik farklılaşmaların olduğu ortaya koyulmuştur. 15. Kromozomdaki yapısal kökenli işlev kayıpları hipotalamusu etkilemekte ve hipotalamusla etkileşen hipofiz bezi gibi önemli endokrin mekanizmaları üzerinde olumsuz sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

PWS’li bireylerde yenidoğan dönemiyle birlikte düşük kas tonu motor gelişimi etkilemektedir. PWS’li bireylerin hipofiz bezlerindeki sendroma bağlı olarak büyüme hormonunda eksikliklerin olduğu çeşitli araştırmacılar tarafından ortaya koyulmuştur. Büyüme hormonu eksikliği PWS’li bireylerde kısa boyluluk ve cinsel olgunluğu etkileyen faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

PWS’li bireylerin bilişsel alandaki fenotiplerini inceleyen araştırmacılar sendromdan etkilenmiş bireylerin genellikle hafif ve orta düzeyde zihinsel yetersizliğinin bulunduğunu bildirmektedirler. Ancak yakın dönemlerde yürütülen araştırmalar PWS’li bireylerin bilişsel alanlardaki fenotiplerini açıklarken alt tiplerin dikkate alınması gerekliliğini ifade etmektedirler. Delesyon alt tipi ile UDP alt tipi arasında bilişsel alanlarda ve IQ puanları düzeylerinde önemli farklılaşmaların olduğu bir araştırmada elde edilen sonuçlar içerisinde.

PWS'li bireylerin davranışsal fenotiplerini inceleyen araştırmacılar; deri yolma, kompulsif davranışlar, rutinlere bağlılık, psikozlar, dürtüsellik, uyku bozuklukları ve öfke patlamaları davranışlarının sendromdan etkilenmiş bireylerde yaygın olarak gözlemlendiğini bildirmektedirler.

Sonuç olarak zihin yetersizliği tanılı gruplar içerisinde yer alan PWS'li bireylerin eğitimlerinde ve klinik hizmetlerin yürütülmesinde bireysel farklılıklara dikkat edilmesi araştırma sonucunda ortaya koyulabilecek bir yargıdır. PWS'nin norogenetik tabanlı bir sendrom olması nedeniyle akademik, sosyal ve duygusal gelişim için yürütülecek müdahalelerde tıbbi uzmanlar ile disiplinler arası bir müdahale ekibinin oluşturulması bu derleme sonucunda uygulamaya dönük olarak önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Arron, K., Oliver, C., Moss, J., Berg, K., & Burbidge, C. (2011). The prevalence and phenomenology of self-injurious and aggressive behaviour in genetic syndromes. *Journal of Intellectual Disability Research*, 55(2), 109-120. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2010.01337.x>.
- Aycan, Z., & Baş, V. N. (2014). Prader-Willi Syndrome and Growth Hormone Deficiency. *Journal of Clinical Research in Pediatric Endocrinology*, 6(2), 62-67. <https://doi.org/10.4274/jcrpe.1228>
- Bahşi, P. (2019). *Prader-willi sendromu bulgularını taşıyan normal karyotipe sahip olgularda metilasyon ve uniparental dizomi (UPD) profillerinin araştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi / Sağlık Bilimleri Enstitüsü / Tıbbi Biyoloji ve Genetik Ana Bilim Dalı.
- Bellman, V., Abbass, Z., Sohail, R., & Jafri, S. (2021). Suicidality and self-harming behaviors in patients with Prader-Willi Syndrome (PWS): Case report and literature review. *Case reports in psychiatry*, 2021(1), 2527261. <https://doi.org/10.1155/2021/2527261>.
- Butler, M. G., Bittel, D. C., Kibiryeve, N., Talebizadeh, Z., & Thompson, T. (2004). Behavioral differences among subjects with Prader-Willi syndrome and type I or type II deletion and maternal disomy. *Pediatrics*, 113(3), 565-573. <https://doi.org/10.1542/peds.113.3.565>
- Bertella, L., Girelli, L., Grugni, G., Marchi, S., Molinari, E., & Semenza, C. (2005). Mathematical skills in Prader-Willi syndrome. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(2), 159-169. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2004.00634.x>
- Cassidy, S., Driscoll, D. Prader-Willi syndrome. *Eur J Hum Genet* 17, 3-13 (2009). <https://doi.org/10.1038/ejhg.2008.165>
- Chevalère, J., Postal, V., Jauregui, J., Copet, P., Laurier, V., & Thuilleaux, D. (2015). Executive Functions and Prader-Willi Syndrome: Global Deficit Linked With Intellectual Level and Syndrome-Specific Associations. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 120(3), 215-229. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-120.3.215>
- Copet, P., Jauregi, J., Laurier, V., Ehlinger, V., Arnaud, C., Cobo, A. M., ... & Thuilleaux, D. (2010). Cognitive profile in a large french cohort of adults with Prader-Willi syndrome: differences between genotypes. *Journal of Intellectual Disability Research*, 54(3), 204-215. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2010.01251.x>
- Dykens, E. M. (2002). Are jigsaw puzzle skills spared in persons with Prader-Willi syndrome?. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 43(3), 343-352. <https://doi.org/10.1111/1469-7610.00025>
- Didden, R., Korzilius, H. and Curfs, L. (2007). Skin-picking in individuals with Prader-Willi syndrome: Prevalence, functional assessment and its comorbidity with compulsive and self-injurious behaviors. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 20, 409-419.

- Didden, R., Proot, I., Lancioni, G. E., van Os, R., & Curfs, L. M. (2008). Individuals with Prader-Willi syndrome and their perceptions of skin-picking behaviour. *The British Journal of Development Disabilities*, 54(107), 123-130. <https://doi.org/10.1179/096979508799103260>
- Dimitropoulos, A., Feurer, I. D., Roof, E., Stone, W., Butler, M. G., Sutcliffe, J., & Thompson, T. (2000). Appetitive behavior, compulsivity, and neurochemistry in Prader-Willi syndrome. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 6(2), 125-130.
- Goldstone, A. P., Holland, A. J., Hauffa, B. P., Hokken-Koelega, A. C., Tauber, M., & Speakers (2008). Contributors at the Second Expert Meeting of the Comprehensive Care of Patients with PWS. Recommendations for the diagnosis and management of Prader-Willi syndrome. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, 93(11), 4183-4197. <https://doi.org/10.1210/jc.2008-0649>
- Gross-Tsur, V., Eldar-Geva, T., Benarroch, F., Rubinstein, O., & Hirsch, H. J. (2011). Body image and sexual interests in adolescents and young adults with Prader-Willi syndrome. *Journal of Pediatric Endocrinology and Metabolism*, 24(7-8), 469-475. <https://doi.org/10.1515/jpem.2011.201>
- Guinovart, M., Coronas, R., & Caixàs, A. (2019). Alteraciones psicopatológicas en el síndrome de Prader-Willi. *Endocrinología, Diabetes y Nutrición*, 66(9), 579-587.
- Hall, S. S., Hammond, J. L., & Hustyi, K. M. (2013). Examining the relationship between heart rate and problem behavior: A case study of severe skin picking in Prader-Willi syndrome. *American journal on intellectual and developmental disabilities*, 118(6), 460-474. <https://doi.org/10.1352/1944.7558-118.6.460>
- Jauregi, J., Arias, C., Vegas, O., Alén, F., Martinez, S., Copet, P., & Thuilleaux, D. (2007). A neuropsychological assessment of frontal cognitive functions in Prader-Willi syndrome. *Journal of Intellectual Disability Research*, 51(5), 350-365. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2006.00883.x>.
- Kimonis, V. E., Tamura, R., Gold, J. A., Patel, N., Surampalli, A., Manazir, J., Jennifer L. Miller, Elizabeth Roof, Elisabeth Dykens, Merlin G. Butler & Driscoll, D. J. (2019). Early diagnosis in prader-willi syndrome reduces obesity and associated co-morbidities. *Genes*, 10(11), 898. <https://doi.org/10.3390/genes10110898>
- Lo, S. T., Collin, P. J. L., & Hokken-Koelega, A. C. S. (2015). Psychiatric disorders in children with Prader-Willi syndrome—Results of a 2-year longitudinal study. *American Journal of Medical Genetics Part A*, 167(5), 983-991. <https://doi.org/10.1002/ajmg.a.36998>.
- Maas, A. P., Didden, R., Bouts, L., Smits, M. G., & Curfs, L. M. (2009). Scatter plot analysis of excessive daytime sleepiness and severe disruptive behavior in adults with Prader-Willi syndrome: a pilot study. *Research in Developmental Disabilities*, 30(3), 529-537. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2008.08.001>
- Ogunfolu, O. (2022). Prader-Willi Syndrome. *Journal of Neonatal Nursing*, 28(6), 437-439. <https://doi.org/10.1016/j.jnn.2021.12.005>
- O'Hara, K. P., Zhang, Z., Vajdi, A., Kushan-Wells, L., Huang, Z. S., Pacheco-Hansen, L., ... & Bearden, C. E. (2022). Neurobehavioral dimensions of prader willi syndrome: Relationships between sleep and psychosis-risk symptoms. *Frontiers in Psychiatry*, 13, 868536. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2022.868536>
- Pignatti, R., Mori, I., Bertella, L., Grugni, G., Giardino, D., & Molinari, E. (2013). Exploring Patterns of Unwanted Behaviours in Adults with P rader-W illi Syndrome. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 26(6), 568-577. <https://doi.org/10.1111/jar.12047>

- Rahman, Q. F. A., Jufri, N. F., & Hamid, A. (2023). Hyperphagia in Prader-Willi syndrome with obesity: from development to pharmacological treatment. *Intractable & Rare Diseases Research*, 12(1), 5-12. <https://doi.org/10.5582/irdr.2022.01127>
- Rice, L. J., Woodcock, K., & Einfeld, S. L. (2018). The characteristics of temper outbursts in Prader-Willi syndrome. *American Journal of Medical Genetics Part A*, 176(11), 2292-2300. <https://doi.org/10.1002/ajmg.a.404802300>.
- Richdale, A. L., Cotton, S., & Hibbit, K. (1999). Sleep and behaviour disturbance in Prader-Willi syndrome: a questionnaire study. *Journal of Intellectual Disability Research*, 43(5), 380-392. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2788.1999.043005380.x>.
- Roof, E., Stone, W., MacLean, W., Feurer, I. D., Thompson, T., & Butler, M. G. (2000). Intellectual characteristics of Prader-Willi syndrome: comparison of genetic subtypes. *Journal of Intellectual Disability Research*, 44(1), 25-30. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2788.2000.00250.x>
- Shu, S. G., Chien, S., Wu, Y. C., Tsai, P. L., & Yih, J. K. (2007). Anthropometric and intellectual evaluation of individuals with Prader-Willi syndrome. *Journal of the Formosan Medical Association*, 106(6), 509-512. [https://doi.org/10.1016/S0929-6646\(09\)60303-X](https://doi.org/10.1016/S0929-6646(09)60303-X).
- Stauder, J. E., Boer, H., Gerits, R. H., Tummers, A., Whittington, J., & Curfs, L. M. (2005). Differences in behavioural phenotype between parental deletion and maternal uniparental disomy in Prader-Willi syndrome: an ERP study. *Clinical neurophysiology*, 116(6), 1464-1470. <https://doi.org/10.1016/j.clinph.2005.02.019>.
- Thuilleaux, D., Laurier, V., Copet, P., Tricot, J., Demeer, G., Mourre, F., M. Tauber & Jauregi, J. (2018). A model to characterize psychopathological features in adults with Prader-willi syndrome. *American Journal of Medical Genetics Part A*, 176(1), 41-47. <https://doi.org/10.1002/ajmg.a.38525>
- Veltman, M. W., Thompson, R. J., Roberts, S. E., Thomas, N. S., Whittington, J., & Bolton, P. F. (2004). Prader-Willi syndrome: a study comparing deletion and uniparental disomy cases with reference to autism spectrum disorders. *European child & adolescent psychiatry*, 13(1), 42-50. <https://doi.org/10.1007/s00787-004-0354-6>.
- Wigren, M., & Hansen, S. (2005). ADHD symptoms and insistence on sameness in Prader-Willi syndrome. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(6), 449-456. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2005.00690.x>
- Whittington, J., Holland, A., Webb, T., Butler, J., Clarke, D., & Boer, H. (2004). Cognitive abilities and genotype in a population-based sample of people with Prader-Willi syndrome. *Journal of Intellectual Disability Research*, 48(2), 172-187. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2004.00556.x>.
- Walley, R. M., & Donaldson, M. D. C. (2005). An investigation of executive function abilities in adults with Prader-Willi syndrome. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(8), 613-625. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2005.00717.x>.
- Zarcone, J., Napolitano, D., Peterson, C., Breidbord, J., Ferraioli, S., Caruso-Anderson, M., ... & Thompson, T. (2007). The relationship between compulsive behaviour and academic achievement across the three genetic subtypes of Prader-Willi syndrome. *Journal of Intellectual Disability Research*, 51(6), 478-487. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2006.00916.x>

INVESTIGATION OF THE USE OF UNMANNED AERIAL VEHICLES IN AGRICULTURE

TARIMDA İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ KULLANIMININ İNCELENMESİ

FADIŞ RABİA YILDIRIM^{1,2}, FATMA YILDIRIM DALKIRAN³

¹Öğr. Gör., Erciyes Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Elektrik ve
Elektronikliği,

0000-0003-4168-101X

²Erciyes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Havacılık Elektrik ve Elektronikliği Anabilim Dalı

³Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Elektrik ve
Elektronikliği,

0000-0001-8663-241X

Özet

Bu çalışma, tarımsal alanlarda insansız hava araçlarının (İHA) kullanımını, başlıca uygulama alanlarını ve İHA tabanlı görüntü analizi yaklaşımlarını literatür temelli bir bakış açısıyla kapsamlı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Günümüzde dünya nüfusunun artması, iklim değişikliği ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı gibi küresel sorunlar, tarımsal üretimde verimliliğin artırılmasını ve kaynakların daha etkin yönetilmesini zorunlu hale getirmektedir. Bu doğrultuda, teknolojinin gelişmesiyle birlikte hassas tarım uygulamalarının bileşenlerinden biri haline gelen İHA teknolojileri, tarımsal verilerin hızlı, yüksek çözünürlüklü ve esnek bir şekilde elde edilmesine olanak tanıyan önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Literatürde yer alan çalışmalarda İHA'ların tarımda ürün izleme, bitki gelişiminin değerlendirilmesi, bitki sağlığı ve stres tespiti, sulama yönetimi, ürün sınıflandırma ve verim tahmini gibi uygulama alanlarında kullanımı sınıflandırılarak analiz edilmiştir. Ayrıca İHA'lara eklenen sensör türleri (RGB, multispektral ve termal) ve bu sensörlerden elde edilen tarımsal verilerin analizinde kullanılan görüntü işleme, makine öğrenmesi ve derin öğrenme tabanlı yöntemler ile ilgili çalışmalar da detaylı olarak incelenmiştir. Literatürde özellikle evrimsel sinir ağları gibi derin öğrenme tabanlı yaklaşımların, tarımsal görüntülerin analizinde otomatik özellik çıkarımı ve yüksek doğruluk oranları sunduğu ve bu sayede geleneksel yöntemlere kıyasla daha etkin sonuçlar elde edildiği görülmüştür. Elde edilen bulgular, İHA tabanlı sistemlerin tarımsal karar destek süreçlerine önemli katkılar sağladığını ve sürdürülebilir tarım uygulamalarının geliştirilmesinde güçlü bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın, İHA teknolojilerinin tarımsal uygulamadaki mevcut durumunu ortaya koyması ve gelecekteki araştırmalar için yol gösterici bir çerçeve sunması planlanmaktadır.

20

Anahtar kelimeler: İHA, Hassas Tarım, Yapay Zeka, Görüntü Analizi

Abstract

This study aims to comprehensively examine the use of unmanned aerial vehicles (UAVs) in agricultural areas, their main application fields, and UAV-based image analysis approaches from a literature-based perspective. Today, global challenges such as population growth, climate change, and the sustainable use of natural resources necessitate increasing efficiency in agricultural production and more effective management of resources. In this respect, with the advancement of technology, UAV technologies, which have become one of the components of precision agriculture practices, stand out as an important tool enabling the rapid, high-resolution, and flexible acquisition of agricultural data. In the literature, the use of UAVs in agriculture has been classified and analyzed in application areas such as crop monitoring, assessment of plant growth, detection of plant health and stress, irrigation management, crop classification, and yield estimation. In addition, studies on sensor types integrated into UAVs (RGB, multispectral, and thermal) and image processing, machine learning, and deep learning-based methods used for the analysis of agricultural data obtained from these sensors have been examined in detail. The literature indicates that deep learning-based approaches, particularly convolutional neural networks, provide automatic feature extraction and high accuracy rates in the analysis of agricultural images, thereby yielding more effective results compared to traditional methods. The findings demonstrate that UAV-based systems make

significant contributions to agricultural decision-support processes and possess strong potential for the development of sustainable agricultural practices. In this context, this study is intended to present the current state of UAV technologies in agricultural applications and to provide a guiding framework for future research.

Keywords: UAV, Precision Farming, Artificial Intelligent, Image Analysis.

1. GİRİŞ

Dünya genelinde nüfusun hızla artması, iklim değişikliğinin tarımsal üretim üzerindeki olumsuz etkileri, tarım arazilerinin azalması ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımına yönelik artan baskılar, tarım sektöründe verimliliğin artırılmasını zorunlu hale getirmiştir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization of the United Nations, FAO) tarafından yayımlanan raporlar, gıda güvenliğinin sağlanabilmesi ve tarımsal üretimin sürdürülebilir kılınabilmesi için mevcut üretim sistemlerinin teknoloji destekli yaklaşımlarla güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (FAO, 2021). Bu gelişmeler doğrultusunda, geleneksel tarım uygulamalarının yerini giderek veri temelli ve hassas tarım yaklaşımları almaktadır.

Hassas tarım, tarımsal girdilerin mekânsal ve zamansal değişkenlik dikkate alınarak yönetilmesini amaçlayan ve üretim sürecinde verimliliği artırmayı hedefleyen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, ürün verimini artırmanın yanı sıra su, gübre ve pestisit gibi girdilerin daha etkin kullanılmasını sağlayarak, çevresel etkilerin azaltılmasına katkı sunmaktadır (Pierce & Nowak, 1999; Zhang & Kovacs, 2012). Hassas tarım uygulamalarının temelini, doğru zamanda ve doğru ölçekte elde edilen veriler oluşturmaktadır. Bu bağlamda, uzaktan algılama teknolojileri, tarımsal alanların izlenmesi ve analiz edilmesinde kritik bir rol üstlenmektedir.

Tarımsal uzaktan algılama uygulamalarında uydu görüntüleri, yer tabanlı sensörler ve İHA'lar yaygın olarak kullanılan veri toplama platformlarıdır. Uydu sistemleri, geniş alanları kapsayabilme avantajına sahip olmakla birlikte, mekânsal çözünürlük, yeniden ziyaret süresi ve bulutluluk gibi sınırlılıklara sahiptir (Lillesand et al., 2015; Zhang & Kovacs, 2012). Yer tabanlı sensörler, yüksek doğruluk sağlamalarına rağmen, geniş tarım alanlarında uygulanabilirlik açısından sınırlıdır (Pierce & Nowak, 1999). İHA'lar ise yüksek mekânsal ve zamansal çözünürlük, esnek kullanım ve düşük maliyet gibi avantajlarıyla tarımsal uygulamalar için etkili bir alternatif olarak öne çıkmaktadır (Colomina & Molina, 2014; Zhang & Kovacs, 2012).

Son yıllarda İHA teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler, bu sistemlerin tarımsal alanlarda yaygın olarak kullanılmasını sağlamıştır (Agrawal & Arafat, 2024; Guebsi et al., 2024). İHA'lar, kısa sürede geniş tarım alanlarından yüksek çözünürlüklü görüntülerin elde edilmesine olanak tanıyarak, bitki gelişiminin izlenmesi, ürün sağlığının değerlendirilmesi, hastalık ve stres tespiti, sulama yönetimi, ürün sınıflandırma ve verim tahmini gibi birçok uygulamada etkin bir şekilde kullanılmaktadır (Mogili & Deepak, 2018; Tsouros et al., 2019). İHA platformlarına entegre edilen RGB, multispektral ve termal sensörler sayesinde bitkilerin fizyolojik ve biyofiziksel özellikleri detaylı olarak analiz edilebilmektedir. Özellikle multispektral görüntülerden elde edilen vejetasyon indeksleri, bitki sağlığının değerlendirilmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Hunt et al., 2013; Rouse et al., 1974).

İHA'lar ile elde edilen büyük hacimli görüntü verilerinin anlamlı bilgilere dönüştürülmesi, gelişmiş görüntü analiz yaklaşımlarını gerekli kılmaktadır. Görüntü işleme teknikleri, tarımsal alanların temel düzeyde analiz edilmesine olanak tanırken, makine öğrenmesi ve derin öğrenme tabanlı yöntemler, otomatik özellik çıkarımı ve yüksek doğruluk oranları sayesinde tarımsal görüntü analizinde önemli avantajlar sunmaktadır (Gonzalez & Woods, 2019). Özellikle evrimsel sinir ağları gibi derin öğrenme yaklaşımları, tarımsal uygulamalarda ürün sınıflandırma, hastalık tespiti ve nesne tanıma gibi görevlerde başarılı sonuçlar ortaya koymaktadır (Schmidhuber, 2015). Ancak bu yöntemlerin etkinliği, kullanılan veri türü, sensör özellikleri ve uygulama alanına bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

Bu çalışmada, İHA'ların tarımsal üretim süreçlerindeki rolü, farklı uygulama alanları ve görüntü analizi temelli kullanım biçimleri, literatürde yapılan çalışmalar incelenerek değerlendirilmiştir. İnceleme sürecinde, tarımsal uygulamalarda kullanılan İHA sistemleri ve sensör teknolojileri ile bu

sistemlerden elde edilen verilerin analizinde tercih edilen yöntemler bütünsel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Mevcut çalışmaların sunduğu katkılar ve karşılaşılan sınırlamalar karşılaştırmalı olarak tartışılmıştır. Bu yönüyle çalışma, tarımda İHA teknolojilerinin güncel kullanım düzeyini ortaya koymanın yanı sıra, ilerleyen araştırmalara yön verebilecek kavramsal bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir.

2. HASSAS TARIM KAVRAMI ve İHA'LAR

Hassas tarım, tarımsal üretimde mekânsal ve zamansal değişkenliğin dikkate alınarak, tarımsal girdilerin en uygun şekilde yönetilmesini amaçlayan bir üretim yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, tarımsal verimliliği artırmanın yanı sıra çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasına da katkı sunmaktadır (Pierce & Nowak, 1999; Zhang & Kovacs, 2012). Hassas tarım uygulamalarının temelinde, tarımsal alanlardan elde edilen doğru, güncel ve yüksek çözünürlüklü veriler yer almaktadır. Bu nedenle, veri toplama ve analiz süreçlerinde uzaktan algılama teknolojileri önemli bir rol üstlenmektedir.

Uzaktan algılama, yeryüzündeki nesneler hakkında fiziksel temas olmaksızın elektromanyetik enerji aracılığıyla bilgi elde edilmesini sağlayan bir yöntemdir ve tarımsal uygulamalarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Lillesand et al., 2015). Tarımsal uzaktan algılamada uzun yıllar boyunca uydu görüntüleri kullanılmış olsa da, mekânsal çözünürlük ve zamansal esneklik açısından bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Bu sınırlılıkların aşılmasında İHA'lar, düşük irtifadan uçabilme, istenilen zamanda veri toplayabilme ve yüksek mekânsal çözünürlüklü görüntüler elde edebilme özellikleriyle etkili bir alternatif olarak öne çıkmaktadır (Colomina & Molina, 2014).

İHA'lar ile elde edilen görüntü verilerinin anlamlı bilgilere dönüştürülmesinde görüntü işleme ve yapay zekâ tabanlı yöntemler kullanılmaktadır. Klasik görüntü işleme teknikleri, temel analizler için yeterli olsa da, karmaşık tarımsal yapıların analizinde sınırlı kalabilmektedir. Bu nedenle, makine öğrenmesi ve özellikle derin öğrenme tabanlı yaklaşımlar, otomatik özellik çıkarımı ve yüksek doğruluk oranları sayesinde tarımsal görüntü analizinde önemli avantajlar sunmaktadır (Gonzalez & Woods, 2019; Schmidhuber, 2015). Ayrıca İHA tabanlı uzaktan algılamanın hassas tarım uygulamalarındaki rolü kapsamlı olarak derleme çalışmalarıyla da ele alınmaktadır (Zhang & Zhu, 2023; Komatineni et al., 2024).

3. TARIMSAL UYGULAMALARDA İHA'LARIN KULLANIMI

İHA'lar, sahip oldukları esnek kullanım yapısı ve yüksek çözünürlüklü veri toplama yetenekleri sayesinde tarımsal uygulamalarda geniş bir kullanım alanına sahiptir. İHA'lar, tarımsal üretim sürecinin farklı aşamalarında elde edilen verilerin hızlı ve etkin bir şekilde analiz edilmesine olanak tanıyarak, üreticilere karar destek mekanizmaları sunmaktadır. Özellikle hassas tarım uygulamalarında, bitki gelişiminin izlenmesi, ürün sağlığının değerlendirilmesi ve verim tahmini gibi süreçlerde İHA tabanlı sistemlerin kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır (Zhang & Kovacs, 2012; Tsouros et al., 2019).

3.1. Ürün İzleme ve Bitki Gelişiminde İHA'ların Kullanımı

Bitki gelişiminin düzenli olarak izlenmesi, tarımsal üretimde verimliliğin artırılması açısından kritik öneme sahiptir. İHA'lar, tarım alanlarının belirli aralıklarla görüntülenmesine imkân tanıyarak bitki gelişim süreçlerinin zamansal olarak izlenmesini sağlamaktadır. RGB ve multispektral sensörlerle elde edilen görüntüler, bitkilerin büyüme durumu, sıra düzeni ve bitki örtüsü yoğunluğu gibi parametrelerin değerlendirilmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Hunt et al., 2013). Özellikle farklı zamanlarda elde edilen İHA görüntülerinin kullanılması, ürün gelişimindeki mekânsal farklılıkların yüksek çözünürlükte izlenmesine olanak sağlamaktadır (Bendig et al., 2013).

Özellikle multispektral görüntülerden elde edilen vejetasyon indeksleri, bitkilerin fotosentetik aktivitesinin ve gelişim durumunun izlenmesinde önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Normalleştirilmiş fark vejetasyon indeksi (Normalized Difference Vegetation Index, NDVI) gibi indeksler, bitki örtüsünün yoğunluğunu ve sağlığını değerlendirmede sıklıkla kullanılmaktadır

(Rouse et al., 1974). Bu tür analizler sayesinde, üretim sürecinde erken müdahale gerektiren durumlar tespit edilebilmektedir.

3.2. Bitki Sağlığı, Hastalık ve Stres Tespitinde İHA'ların Kullanımı

İHA tabanlı uzaktan algılama sistemleri, bitkilerde meydana gelen stres belirtilerinin erken aşamada tespit edilmesine olanak tanımaktadır. Tarımsal üretimde hastalıklar, zararlılar ve çevresel stres faktörleri, ürün verimini ve kalitesini doğrudan etkileyen önemli unsurlardır. Bitki sağlığında meydana gelen değişimler, çoğu zaman görünür semptomlar ortaya çıkmadan önce spektral özelliklerdeki farklılıklar aracılığıyla belirlenebilmektedir (Mogili & Deepak, 2018). Tarımsal uygulamalar için geliştirilen esnek ve hafif İHA'lar farklı sensörlerin entegrasyonuna olanak tanıyarak, veri toplama sürecini kolaylaştırmaktadır (Primicerio et al., 2012).

İHA'ya eklenen termal ve multispektral sensörler kullanılarak elde edilen görüntüler, su stresi, besin eksikliği ve hastalık kaynaklı anomalilerin belirlenmesinde etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Bu sayede, geniş tarım alanlarında manuel kontrollerin neden olduğu zaman ve iş gücü kaybı azaltılmakta, hedefe yönelik müdahaleler gerçekleştirilebilmektedir (Tsouros et al., 2019).

3.3. Sulama Yönetimi ve Su Stresi Analizinde İHA'ların Kullanımı

Su kaynaklarının etkin kullanımı, sürdürülebilir tarım uygulamalarının temel bileşenlerinden biridir. İHA'lar, özellikle termal sensörler aracılığıyla bitkilerin su stresi durumlarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bitki yaprak sıcaklığındaki değişimler, su stresinin erken göstergeleri arasında yer almaktadır (Colomina & Molina, 2014). İHA tabanlı termal ve multispektral veriler, bitkilerdeki su stresinin erken aşamada belirlenmesinde etkili bir araç olarak değerlendirilmektedir (Gago et al., 2015).

İHA tabanlı termal görüntüler, tarım alanlarında sulama gereksiniminin mekânsal olarak belirlenmesine olanak tanıyarak, değişken oranlı sulama uygulamalarına veri sağlamaktadır. Bu yaklaşım, hem su tasarrufu sağlamakta hem de ürün verimliliğinin artırılmasına katkıda bulunmaktadır (Zhang & Kovacs, 2012).

3.4. Ürün Sınıflandırma ve Verim Tahmininde İHA'ların Kullanımı

İHA'lardan elde edilen yüksek çözünürlüklü görüntüler, farklı ürün türlerinin sınıflandırılmasında ve ürün alanlarının haritalanmasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Görüntü işleme, makine öğrenmesi ve derin öğrenme tabanlı yöntemler, ürün türlerinin otomatik olarak tanımlanmasını ve sınıflandırılmasını mümkün kılmaktadır (Gonzalez & Woods, 2019).

Ayrıca bitki gelişim parametreleri ve vejetasyon indeksleri kullanılarak yapılan analizler, ürün veriminin tahmin edilmesinde önemli bilgiler sunmaktadır. Bu tahminler, hasat planlaması ve üretim yönetimi açısından üreticilere önemli avantajlar sağlamaktadır. Derin öğrenme tabanlı modellerin kullanımıyla, geleneksel istatistiksel yöntemlere kıyasla daha yüksek doğruluk oranlarına ulaşılabildiği literatürde görülmektedir (Schmidhuber, 2015).

4. İHA TABANLI TARIMSAL GÖRÜNTÜ ANALİZİ YAKLAŞIMLARI

İHA'lar ile elde edilen görüntülerin tarımsal uygulamalarda etkin bir şekilde kullanılabilmesi, bu verilerin doğru ve güvenilir analiz yöntemleriyle işlenmesine bağlıdır. İHA tabanlı görüntü analizi yaklaşımları, kullanılan sensör türüne, veri işleme yöntemlerine ve analiz algoritmalarına göre farklılık göstermektedir. Literatürde bu yaklaşımlar genel olarak **klasik görüntü işleme yöntemleri**, **vejetasyon indekslerine dayalı analizler**, **makine öğrenmesi tabanlı yöntemler** ve **derin öğrenme tabanlı yöntemler** olmak üzere dört ana başlık altında ele alınmaktadır (Honkavaara et al., 2013; Hunt et al., 2013).

4.1. Klasik Görüntü İşleme Yöntemleri

Klasik görüntü işleme yöntemleri, İHA tabanlı tarımsal görüntü analizinde ilk kullanılan yaklaşımlar arasında yer almaktadır. Bu yöntemler, görüntü ön işleme, filtreleme, eşikleme, kenar tespiti ve morfolojik işlemler gibi temel adımlardan oluşmaktadır. Özellikle RGB ve multispektral görüntüler üzerinde uygulanan bu teknikler, bitki örtüsü tespiti, sıra analizi ve alan hesaplamaları gibi temel tarımsal uygulamalarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Gonzalez & Woods, 2019).

Klasik yöntemlerin en önemli avantajı, hesaplama maliyetlerinin düşük olması ve uygulanabilirliğinin kolay olmasıdır. Ancak bu yaklaşımlar, karmaşık tarımsal yapıların ve çevresel değişkenliğin yüksek olduğu durumlarda sınırlı kalabilmektedir. Özellikle farklı ürün türlerinin benzer spektral özellikler göstermesi durumunda, doğruluk oranları düşebilmektedir (Lillesand et al., 2015; Zhang & Kovacs, 2012).

4.2. Vegetasyon İndekslerine Dayalı Analizler

Vegetasyon indeksleri, bitkilerin spektral yansıtım özelliklerinden yararlanılarak bitki sağlığının ve gelişim durumunun değerlendirilmesini sağlayan matematiksel göstergelerdir. İHA tabanlı multispektral görüntülerden elde edilen normalleştirilmiş fark vegetasyon indeksi (Normalized Difference Vegetation Index, NDVI), yeşil NDVI ve toplam yaprak alan indeksi (Leaf Area Index, LAI) gibi göstergeler, tarımsal analizlerde yaygın olarak kullanılmaktadır (Rouse et al., 1974; Hunt et al., 2013). İHA'dan elde edilen multispektral görüntülerle hesaplanan vegetasyon indekslerinin, hassas tarım uygulamalarında güvenilir sonuçlar sunduğu çeşitli çalışmalarla ortaya konulmuştur (Candiago et al., 2015; Hunt et al., 2013; Gago et al., 2015). Bu indeksler, bitki stresinin erken tespiti, besin eksikliği analizi ve verim tahmini gibi uygulamalar için önemlidir. Literatürde, vegetasyon indekslerine dayalı analizlerin geniş tarım alanlarında hızlı değerlendirme imkânı sağladığı, ancak çevresel koşullara ve sensör kalibrasyonuna duyarlı olduğu görülmüştür (Zhang & Kovacs, 2012). Güncel çalışmalar, vegetasyon indekslerinin İHA tabanlı analizlerde etkin biçimde kullanıldığını göstermektedir (Zhu et al., 2024; Agrawal & Arafat, 2024).

4.3. Makine Öğrenmesi Tabanlı Yaklaşımlar

Makine öğrenmesi tabanlı yöntemler, İHA görüntülerinden elde edilen özelliklerin sınıflandırılması ve tahmin edilmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Zhang & Kovacs, 2012). Destek vektör makineleri (Support Vector Machines, SVM), Random Forest ve k-en yakın komşu (k-Nearest Neighbors, k-NN) gibi algoritmalar, tarımsal uygulamalarda ürün sınıflandırma, yabancı ot tespiti ve hastalık analizi gibi görevlerde başarılı sonuçlar ortaya koymuştur (Mogili & Deepak, 2018). Bu yaklaşımlar, klasik görüntü işleme yöntemlerine kıyasla daha esnek yapılar sunmakta ve çok boyutlu verilerle daha etkili çalışabilmektedir. Ancak makine öğrenmesi yöntemlerinin başarısı, manuel özellik çıkarımına ve etiketli veri miktarına bağlıdır. Özellik seçimi sürecindeki hatalar, model performansını doğrudan etkileyebilmektedir (Gonzalez & Woods, 2019; Schmidhuber, 2015).

4.4. Derin Öğrenme Tabanlı Yaklaşımlar

Son yıllarda derin öğrenme tabanlı yöntemler, İHA tabanlı tarımsal görüntü analizinde önemli bir yer edinmiştir (Bouguettaya et al., 2022; Zvara et al., 2025). Özellikle evrimsel sinir ağları (Convolutional Neural Network, CNN), otomatik özellik çıkarımı yapabilmeleri sayesinde ürün sınıflandırma, hastalık tespiti ve nesne tanıma gibi uygulamalarda yüksek doğruluk oranları sunmaktadır (Schmidhuber, 2015). Ancak derin öğrenme tabanlı yaklaşımların etkinliği, büyük ve etiketli veri kümelerine duyulan ihtiyaç nedeniyle bazı uygulamalarda sınırlı kalabilmektedir. Hibrit CNN tabanlı ve aktarım öğrenmesine dayalı yaklaşımlar, sınırlı etiketli veri problemini aşmak amacıyla son yıllarda yoğun olarak araştırılmaktadır (Guo et al., 2025; Bazrafkan et al., 2025). Derin öğrenme modelleri, büyük veri setleri üzerinde eğitildiğinde geleneksel yöntemlere kıyasla daha başarılı sonuçlar elde edebilmektedir. Bununla birlikte, yüksek hesaplama maliyetleri, etiketli veri ihtiyacı ve model genellenebilirliği gibi konular literatürde belirtilen temel sınırlılıklar arasında yer almaktadır (Gonzalez & Woods, 2019). Bu nedenle, hibrit yaklaşımlar ve transfer öğrenme yöntemleri son yıllarda araştırma konusu olmuştur (Schmidhuber, 2015; Mogili & Deepak, 2018;

Tsouros et al., 2019). Ayrıca literatürde İHA tabanlı tarımsal uygulamalarda derin öğrenme modellerinin genellenebilirliğini artırmak için daha büyük, çok zamanlı ve çok sensörlü veri kümelerinin kullanılmasının önerildiği çalışmalar da bulunmaktadır (Wang et al., 2025; Zvara et al., 2025).

5. YAKLAŞIMLARIN KARŞILAŞTIRILMASI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Literatürde yer alan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, klasik görüntü işleme yöntemlerinin temel uygulamalar için yeterli olduğu, ancak karmaşık tarımsal problemlerde makine öğrenmesi ve derin öğrenme tabanlı yaklaşımların daha yüksek doğruluk sağladığı görülmektedir. Sensör türü, veri kalitesi ve uygulama alanı, kullanılan analiz yönteminin başarısını doğrudan etkilemektedir. İHA tabanlı görüntü analizi yaklaşımlarının temel özellikleri ve karşılaştırmalı değerlendirmesi, Tablo 1’de sunulmuştur. Bu bağlamda, İHA tabanlı görüntü analizi yaklaşımlarının seçimi, uygulama amacına ve mevcut veri koşullarına göre yapılmalıdır.

Tablo 1. İnsansız hava aracı tabanlı görüntü analizi yaklaşımlarının karşılaştırılması

Yaklaşım Türü	Kullanılan Veri	Başlıca Uygulamalar	Avantajlar	Sınırlılıklar
Klasik Görüntü İşleme	RGB, Multispektral	Alan tespiti, sıra analizi	Düşük hesaplama maliyeti	Karmaşık yapılarda düşük doğruluk
Vejetasyon İndeksleri	Multispektral	Bitki sağlığı, stres tespiti	Hızlı analiz	Çevresel koşullara duyarlı
Makine Öğrenmesi	RGB, Multispektral	Ürün sınıflandırma	Esnek yapı	Özellik seçimine bağımlı
Derin Öğrenme	RGB, Multispektral	Hastalık tespiti, nesne tanıma	Yüksek doğruluk	Veri ve hesaplama maliyeti

6. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, tarımsal uygulamalarda insansız hava araçlarının kullanımı ve İHA tabanlı görüntü analizi yaklaşımları, literatür temelli bir bakış açısıyla kapsamlı olarak incelenmiştir. Yapılan değerlendirmeler, İHA teknolojilerinin tarımsal üretim süreçlerinde veri toplama, izleme ve karar destek mekanizmalarının oluşturulmasında önemli avantajlar sunduğunu göstermektedir.

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, İHA’ların bitki gelişiminin izlenmesi, bitki sağlığı ve stres tespiti, sulama yönetimi, ürün sınıflandırma ve verim tahmini gibi birçok tarımsal uygulamada başarılı sonuçlar ortaya koyduğu görülmektedir. Özellikle multispektral ve termal sensörler kullanılarak elde edilen verilerin, geleneksel yöntemlere kıyasla erken tespit ve hedefe yönelik müdahale imkânı sağladığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte, görüntü analizi yaklaşımlarında makine öğrenmesi ve derin öğrenme tabanlı yöntemlerin klasik yöntemlere kıyasla daha yüksek doğruluk sunduğu, ancak bu yöntemlerin yüksek veri ve hesaplama gereksinimi gibi sınırlılıklar içerdiği literatürde vurgulanmaktadır.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda, farklı sensör verilerinin bir arada kullanıldığı veri füzyonu yaklaşımlarının ve önceden eğitilmiş modellerin kullanıldığı yaklaşımlar gibi yöntemlerin yaygınlaşması beklenmektedir. Bunun yanı sıra, gerçek zamanlı veri işleme ve otomatik karar destek

sistemlerinin geliştirilmesi, İHA tabanlı tarımsal uygulamaların etkinliğini artıracaktır. Ayrıca, saha uygulamaları ile desteklenen deneysel çalışmaların artırılması, literatürde ifade edilen yöntemlerin doğrulanması ve karşılaştırılması açısından önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, İHA'lar ve gelişmiş görüntü analizi yaklaşımları, tarımsal üretimde verimlilik artışı ve sürdürülebilir kaynak yönetimi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bu çalışmanın, tarımsal uygulamalarda İHA kullanımına ilişkin mevcut çalışmaları bir bütün halinde sunarak, gelecekte yapılacak araştırmalar ve uygulamalar için referans bir kaynak olması amaçlanmıştır.

7. KAYNAKLAR

Agrawal, J., & Arafat, M. Y. (2024). Transforming farming: A review of AI-powered UAV technologies in precision agriculture. *Drones*, 8(11), 664.

Bazrafkan, A., Igathinathane, C., Bandillo, N., & Flores, P. (2025). Optimizing integration techniques for UAS and satellite image data in precision agriculture: A review. *Frontiers in Remote Sensing*, 6, 1622884.

Bendig, J., Bolten, A., & Bareth, G. (2013). UAV-based imaging for multi-temporal, very high resolution crop surface models to monitor crop growth variability. *Photogrammetrie – Fernerkundung – Geoinformation*, 2013(6), 551–562.

Bouguettaya, A., Zarzour, H., Kechida, A., & Taberkit, A. M. (2022). Deep learning techniques to classify agricultural crops through UAV imagery: A review. *Neural Computing and Applications*, 34(12), 9511–9536.

Candiago, S., Remondino, F., De Giglio, M., Dubbini, M., & Gattelli, M. (2015). Evaluating multispectral images and vegetation indices for precision farming applications from UAV images. *Remote Sensing*, 7(4), 4026–4047.

Colomina, I., & Molina, P. (2014). Unmanned aerial systems for photogrammetry and remote sensing: A review. *ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing*, 92, 79–97.

FAO. (2021). *The state of food and agriculture 2021: Making agrifood systems more resilient to shocks and stresses*. Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Gago, J., Douthe, C., Coopman, R. E., Gallego, P. P., Ribas-Carbo, M., Flexas, J., Escalona, J., & Medrano, H. (2015). UAVs challenge to assess water stress for sustainable agriculture. *Agricultural Water Management*, 153, 9–19.

Gonzalez, R. C., & Woods, R. E. (2019). *Digital image processing* (4th ed.). Pearson India.

Guebsi, R., Mami, S., & Chokmani, K. (2024). Drones in precision agriculture: A comprehensive review of applications, technologies, and challenges. *Drones*, 8(11), 686.

Guo, X., Feng, Q., & Guo, F. (2025). CMTNet: A hybrid CNN-transformer network for UAV-based hyperspectral crop classification in precision agriculture. *Scientific Reports*, 15(1), 12383.

Honkavaara, E., Saari, H., Kaivosoja, J., Pölönen, I., Hakala, T., Litkey, P., Mäkynen, J., & Pesonen, L. (2013). Processing and assessment of spectrometric, stereoscopic imagery collected using a lightweight UAV spectral camera for precision agriculture. *Remote Sensing*, 5(10), 5006–5039.

Hunt, E. R., Jr., Daughtry, C. S. T., Eitel, J. U. H., & Long, D. S. (2011). Remote sensing leaf chlorophyll content using a visible band index. *Agronomy Journal*, 103(4), 1090–1099.

Komatineni, B. K., Makam, S., & Meena, S. S. (2024). A comprehensive review of the functionality and applications of unmanned aerial vehicles (UAVs) in the realm of agriculture. *Journal of Electrical Systems and Information Technology*, 11(1), 57.

- Lillesand, T. M., Kiefer, R. W., & Chipman, J. W. (2015). *Remote sensing and image interpretation* (7th ed.). John Wiley & Sons.
- Mogili, U. R., & Deepak, B. B. V. L. (2018). Review on application of drone systems in precision agriculture. *Procedia Computer Science*, 133, 502–509.
- Pierce, F. J., & Nowak, P. (1999). Aspects of precision agriculture. *Advances in Agronomy*, 67, 1–85.
- Primicerio, J., Di Gennaro, S. F., Fiorillo, E., Genesio, L., Lugato, E., Matese, A., & Vaccari, F. P. (2012). A flexible unmanned aerial vehicle for precision agriculture. *Precision Agriculture*, 13(4), 517–523.
- Rouse, J. W., Haas, R. H., Schell, J. A., & Deering, D. W. (1974). Monitoring vegetation systems in the Great Plains with ERTS. In *Proceedings of the Third Earth Resources Technology Satellite-1 Symposium* (pp. 309–317). NASA.
- Schmidhuber, J. (2015). Deep learning in neural networks: An overview. *Neural Networks*, 61, 85–117.
- Tsouros, D. C., Bibi, S., & Sarigiannidis, P. G. (2019). A review on UAV-based applications for precision agriculture. *Information*, 10(11), 349.
- Wang, W., & Kang, Y. (2025). A review of computer vision technologies in precision agriculture. *Theoretical and Natural Science*, 101, 35–40.
- Zhang, C., & Kovacs, J. M. (2012). The application of small unmanned aerial systems for precision agriculture: A review. *Precision Agriculture*, 13(6), 693–712.
- Zhang, Z., & Zhu, L. (2023). A review on unmanned aerial vehicle remote sensing: Platforms, sensors, data processing methods, and applications. *Drones*, 7(6), 398.
- Zhu, H., Lin, C., Liu, G., Wang, D., Qin, S., Li, A., Xu, J. & He, Y. (2024). Intelligent agriculture: Deep learning in UAV-based remote sensing imagery for crop diseases and pests detection. *Frontiers in Plant Science*, 15, 1435016.
- Zvara, B., Macák, M., & Galambošová, J. (2025). Unmanned aerial vehicles and artificial intelligence in precision agriculture. *Agronomy Research*, 23.

**GALIP ERDEM’S PERSPECTIVE ON THE RESULTS OF THE OCTOBER 14, 1973
GENERAL ELECTIONS: AN ANALYSIS AND EVALUATION SPECIFICALLY FOR
THE PARTICIPATING PARTIES
GALİP ERDEM’İN GÖZÜNDEN 14 EKİM 1973 TARİHLİ GENEL SEÇİM SONUÇLARI:
SEÇİME KATILAN PARTİLER ÖZELİNDE BİR ANALİZ DEĞERLENDİRMESİ**

ZEYNEP ŞAHİN¹

**¹Dr, Bağımsız Araştırmacı, Siyaset Bilimci
0000-0001-6013 5888**

Özet

14 Ekim 1973 tarihli genel seçimler, 12 Mart Muhtırası sonrası askeri vesayet altında kurulan teknokrat hükümetler sonrası sivil siyasete dönüşü temsil ettiğinden Türk siyaseti açısından önemli bir döneme denk düşmektedir. Bu seçimlerin bir yandan demokrasiye dönüş açısından toplumun iradesini ve onayını yansıtırken diğer yandan 1970’li yılların siyasi dinamiklerine de yön vermesi dönemin aydınlarının yazılarında da öncelikli hale gelmesine, daha fazla yer bulmasına neden olmuştur. Bu aydınlardan sadece biri olan, dönemin milliyetçi/ülkücü kesiminin temsilciliğini üstlenen Galip Erdem de 1973 seçimlerini değerlendirmiştir. Çalışmada Erdem’in “Devlet” gazetesinde Ekim 1973 ile Mart 1974 tarihleri arasında 22 makale özelinde kaleme aldığı “Seçim Sonuçları Üzerinde Bir İnceleme” başlıklı yazı dizisi inceleme konusu yapılmıştır. Bu yazı dizisi içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Böylece dönem itibarıyla milliyetçi muhafazakâr kesimin muhtıra sonrası seçimler özelinde “sivil siyasete” dönüşü “nasıl” değerlendirdiğinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde muhtıra sonrası siyasal alanının yeniden dizayn edildiği 1973 seçim süreci ve sonuçları üzerinde durulmuş, ardından Erdem’in yazı dizisi analiz edilmiştir. Araştırma sonrasında varılan temel sonuç ise Erdem’in düşüncesinin “seçimleri hiçbir partinin kazanamadığı; fakat Adalet Partisi’nin (AP) kaybettiği” yönünde olup, yazı dizisinin 14 makalesini Milliyetçi Hareket Partisi’nin (MHP) “beklenen” ve “özlenen” sonucu “niçin” alamadığını ortaya çıkarma çabasına ayırdığı tespit edilmiştir.

28

Anahtar kelimeler: 14 Ekim 1973 Genel Seçimleri, Galip Erdem, “Devlet” Gazetesi.

Abstract

The general elections of October 14, 1973, represent a significant period in Turkish politics, as they marked the return to civilian politics after the technocratic governments established under military tutelage following the March 12 Memorandum. These elections, while reflecting the will and approval of society in terms of a return to democracy, also shaped the political dynamics of the 1970s, leading to them being prominently featured in the writings of intellectuals of the time. Galip Erdem, one of these intellectuals and a representative of the nationalist/idealist segment of society at the time, also evaluated the 1973 elections. This study focuses on Erdem’s series of articles titled “An Examination of Election Results”, written in 22 separate articles published in the “Devlet” newspaper between October 1973 and March 1974. This series of articles is analyzed using content analysis. The aim is to reveal how the nationalist conservative segment of society evaluated the return to “civilian politics” in the context of the post-memorandum elections. The first part of the study focuses on the 1973 election process and its results, which reshaped the political landscape after the memorandum, and then analyzes Erdem’s series of articles. The main conclusion reached after the research is that Erdem’s view is that “no party won the elections; however, the Justice Party (AP) lost”, and it was determined that he devoted 14 articles in the series to trying to reveal “why” the Nationalist Movement Party (MHP) did not achieve the “expected” and “desired” result.

Keywords: October 14, 1973 General Elections, Galip Erdem, “Devlet” Newspaper.

1. GİRİŞ

14 Ekim 1973 tarihli genel seçimlerinin yapılması, 12 Mart Muhtırası ile başlayan ara rejim dönemini bitirirken seçilmiş/sivil hükümetin tekrardan iş başına gelmesini sağlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) bu seçimlere ayrı bir önem vermesi Kili'nin (1976: 349) de ifade ettiği gibi çok partili hayata geçişle oturduğu ana muhalefet partisi olma koltuğundan kurtulmak istemesinden ileri gelmektedir. Bu doğrultuda CHP'nin "*Ak Günler*" adını verdiği seçim beyannamesinde özellikle 1969 genel seçimleriyle başlayan sıkıntılar gündeme getirilmiştir. Beynamede muhtıranın ekonomi ile siyasete etkisi, özgürlüklerin sınırlandırılması, halkça düzen, demokrasinin tahribatı, halkın egemenliği gibi konulara (Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Beyannamesi - Ak Günlere, 1973) ayrıntılı değinilerek bir taraftan muhalefet görevi yerine getirirken diğer yandan iktidara gelme amacı güdüldüğü aşikârdır.

Adalet Partisi'nin (AP) seçim bildirgesinde ise "*af*" ile ilgili açıklamalara yer verildiği, eski Demokrat Partililerle (DP) ilgili anayasada yapılacak değişiklikler ve halkın oyuna sunulması (Milliyet, 13 Eylül 1973) öncelikli konuları oluşturmuştur. Seçime katılan diğer partilerden Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) lideri Turhan Feyzioğlu parti bildirgesini anlatırken temkinli davranmak suretiyle seçim sonuçlarıyla ilgili kesin hüküm vermekten kaçınmış, fakat CGP'nin seçimden güçlenerek çıkacağını belirtmiştir (Milliyet, 14 Eylül 1973). Milli Selamet Partisi (MSP) ise seçim bildirgesinde maneviyata vurgu yapılmış, burada başta eğitim olmak üzere birçok alanda sahip oldukları belirli amaçlardan bahsedilmiş, "*orta pazar*" mevzusunu ise eleştirmiştir (Milli Selamet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi, 1973). MHP de seçim bildirgesinde benzer şekilde "*ortak pazar*" mevzusuna gönderme yaparken ikinci bir "*Sevr*" antlaşması şeklinde nitelendirmiştir (Milliyet, 10 Eylül 1973). Bunlar dışında ayrıca Ferruh Bozbeyli'nin liderliğini üstlendiği Demokratik Parti (DP), Mustafa Timisi'nin Türkiye Birlik Partisi (TBP) ve Cemal Turhal'ın Millet Partisi'nin (MP) de seçim yarışına katıldığı belirtilmelidir.

14 Ekim günü gerçekleşen seçimlere katılım oranı %66,8 olurken 11 milyon 223 bin 843 seçmenin oy kullanmadığının altı çizilmelidir. Partilerin aldıkları oy oranları ve çıkardıkları milletvekili sayıları şöyledir: CHP %33,30/185; AP %29,82/149; DP %11,89/45; MSP %11,80/48; CGP %5,26/13; MHP %3,38/3; BAĞIMSIZ %2,83/6; TBP %1,14/1; MP %0,58/0 (<https://www.tbmm.gov.tr>). Seçimlerden birinci parti çıkan CHP'nin başarısı Topuz'a (2011: 61) göre disiplinli ve örgütlü çalışması neticesinde "*ortanın solu*" söylemiyle yenileşme ve değişime girmesi neticesinde halkla bütünleşme çabasının bir ürünüydü. Bu doğrultuda CHP tek başına iktidar olamazsa da seçimlerden birinci parti olarak çıkmayı "*başardığını*" söylemek yanlış olmayacaktır. Sürecin devamında ise Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Ecevit'e hükümeti kurma görevini vermiştir. Ecevit, CHP'nin seçimlerde aldıkları oy oranının hükümeti tek başına kurmaya yetmeyeceğini bildiğinden koalisyon kurma çabası içine girmiştir. Demirel'in baştan koalisyon kurma fikrine sıcak bakmaması Ecevit'in MSP ile temasa girmesine neden olmuştur. CHP'yi MSP'yle koalisyon yapmaya iten ikinci etken, -ideolojik görüş ayrılığına rağmen-, öncelikli olarak dönemin toplumsal ve ekonomik sorunlara çözüm bulma isteğinden ileri gelmiştir. Bunun yanında "*fikir özgürlüğü*" konusunda benzer yaklaşıma sahip olunması hususunda "*genel af*" özelinde, MSP'nin farklı sebeplerle de olsa, birleşmeleridir (Kili, 1976: 372-373). Böyle bir koalisyonun kurulmasına pek çok kesim olası gözüyle bakmazken hayata

geçirilmesi sonrası ise eleştiri oklarını yöneltmelerini beraberinde getirmiştir. Özellikle MHP, CHP-MSP koalisyonu ilk baştan mümkün görmemiştir¹.

Bu çalışmada dönem itibarıyla kendi muhitinde “ağabey” olarak kabul edilen Galip Erdem’in kaleminden dökülenler özelinde milliyetçi muhafazakâr kesimin “14 Ekim 1973 tarihli genel seçimlerine yönelik bakış açısının” ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Söz konusu amaç doğrultusunda “içerik analizi yöntemi” kullanılarak Erdem’in “Devlet”² gazetesindeki 22 makaleden oluşan “Seçim Sonuçları Üzerinde Bir İnceleme” başlıklı yazı dizisi incelenmiş, alanyazıma naçizane bir katkı sunulması hedeflenmiştir.

2. BULGULAR

2.1. 14 Mayıs Seçimleri: Galip Erdem’in Kaleminden Partiler Özelinde Değerlendirmeler

Rize’nin Fındıklı ilçesinde 10 Mart 1930 tarihinde doğan Erdem, ilkokulu burada, babasının memuriyeti nedeniyle ortaokulu Bitlis ve Siirt’te, liseyi ise Erzurum’da tamamlamıştır. Beyazıt’ta bulunana Türk Gençlik Teşkilatı’nda 1950’li yılların başında ilk yazılarını kaleme almıştır. “Komünizmle Mücadele”, “Tanrıdağ” dergilerini ardından mizaha yönelerek “Kara Kedi/Sulu Gazete”yi yayımlamıştır. Burada kullanılan keskin hiciv ve mizah gazetenin kapatılmasına neden olurken sonrasında ise farklı adlarla tekrar tekrar çıkartılmaya devam ettiği (Kösoğlu, 2016: 20-27) ifade edilmelidir. Ankara Yenışehir Postanesi’nde memur hayatına başlayan Erdem, 12 Mart 1997 tarihinde ölünceye dek pek çok kurumda çalışmıştır.

30

Siyasi hayatına bakıldığında birkaç kez milletvekilliği adaylığı yaşadığı ve seçilemediği ifade edilmelidir. MHP’de aktif olarak faaliyetler içinde boy gösterdiğinin altı çizilmelidir. Erdem’e Alparslan Türkeş’in “Galip Hoca” hitabı, gerçekleşen toplantılarında olmasını mümkün merteye istemesi, fikirlerine değer vererek ona tanışması; bunların yanı sıra Türkeş’in konuşma metinlerinin hazırlanması, parti el kitapçıklarının düzenlenmesi gibi pek çok faaliyette görev alması bunun en önemli kanıtlarıdır (Oktay, 2013: 108-109). 1970’lerde “Devlet” gazetesinde kendisine köşe açılan Erdem, buradan fikirlerini kamuoyuna duyurmuştur. Onun yazılarında çeşitli müstear adları (takma ad) kullandığı ifade edilmelidir. İnceleme yaptığımız yazı dizisinde Erdem, “Oruç Bilge” müstear adıyla okuyucuyla buluştuğu ifade edilmelidir.

2.1.1 Adalet Partisi (AP): Seçimin Asıl Kaybedeni (!) mi?

Erdem, yazı dizisini kaleme alırken ilk olarak değerlendirdiği parti AP olmuştur. Erdem (1973/208: 11); “Lâf dolandırıcılıklarının, siyaset cambazlıklarının hiç faydası yoktur. 14 Ekim seçimlerini hiçbir parti kazanamamış, fakat Adalet Partisi kaybetmiştir” ifadeleriyle bu seçim sonuçlarıyla ilgili hükmünü açık ve kesin bir şekilde ortaya koymuştur. 1969 yılında yapılan genel seçimlerde geçerli oyların %46,5’ini toplayan AP’nin, 14 Ekim’de ise yalnız %29,4’lük bir sonuç aldığını vurgularken bu kadar şaşırtıcı bir gerilemeyi hiç kimsenin aklına getirmediğini, Süleyman Demirel’in tek başına

¹ “Devlet” gazetesine yansıyan şu manşet milliyetçi muhafazakâr kesimin bu konudaki bakış açısının özeti mahiyetindedir: “MHP Görüşünü Açıkladı - CHP’ye İktidar Fırsatı Verenler Tarih Önünde Sorumluluktan Kurtulamıyacaklardır.” Burada CHP’nin sağcı bir parti olmadan iktidara gelemeyeceğinin belli olduğu, MSP’nin girdiği bu yanlış yolda hem millete ve tarihe hem de kendilerine ihanet ettikleri iddia edilmiştir (Devlet/208: 1973: 11).

² “Devlet” gazetesi, Ankara’da 17 Nisan 1969 tarihinde haftalık ve aylık olarak Türk Ocağı ve Üniversiteliler Kültür Derneği çatısı altında toplanan gençlerce çıkarılmıştır. Gazete ilk döneminde haftalık periyotlarla yayımlanmış; fakat bazı sayılar, 128.’den 159. sayılara değin, on beş günde bir 12 sayfa şeklinde okuyucularıyla buluşmuştur. Yazar kadrosunun çeşitliliğiyle dikkat çeken gazetenin ilk dönemi 6 Mart 1978 tarihinde 435. sayı ile son bulmuştur. Diğer dönem ise dergi adı altında “Nisan - Mayıs 1978 II. Dönem: 1” şeklinde aylık olarak çıkarılmış; fakat sadece 14 sayı yayımlanabilmiştir.

iktidara gelemeyeceği, ama her şeye rağmen en fazla milletvekilliğini alacağı düşündüğünü savunmuştur. “*Adalet Partisi neden kaybetti, tahminler niçin tutmadı?*” sorusunu gündeme taşıyarak bunun bir tek sebebe dayanılarak cevaplandırılmasının mümkün olmadığını dillennmiştir. Söz konusu soruya cevap mahiyetinde şu şekilde açıklama yapmıştır (Erdem, 1973/208: 11):

- “1. Millî Selâmet Partisi ve özellikle Demokratik Parti, AP oylarının bir kısmını almışlardır.
2. Adalet Partisi yöneticileri, daima bir «Kitle partisi» olduklarını öne sürmüş ve bununla övünmüşlerdir. Oysa Türkiyemizin şartlarını yaşayan bir memlekette, kitle partilerinin başarısı geçici kalmaya mahkûmdur.
3. AP iktidarının 12 Mart öncesindeki basiretsiz tutumları, devlet yıkıcısı ihanet kuvvetleri karşısındaki umursamazlıkları, özellikle «Sokaklar yürütmekle aşınmaz» edebiyatında kendini meydana koyan, milletimizi kıyamete kadar yaşatma şuurunun noksanlığı bize göre, hezimetin başlıca kaynağıdır
4. İktidar emanetinin muhafaza edilememesi, Adalet Partisine oy, veren vatandaşların birçoğunu küstürmüştür. Başka bir partiye geçmeseler bile sandık başına gitmeye ihtiyaç duymamışlardır.
5. AP, Türk Milletine değer vermeyişinin her söylenene inanacak kadar saf olduğunu zannetmesinin de cezasını çekmiştir. Milletin mutlak çoğunluğu huzursuz, geleceğinden endişeli, insanca yaşamak imkânlarından yoksun, tahammül edilemez bir hale gelen pahalılık karşısında şaşkın ve çaresiz bir durumda iken, bay Demirel'in «Türkiye'ye yeni bir Türkiye daha kattığını» mütemadiyen tekrarlama gülünç bir tutumdur. Verilen cevap AP hesabına şüphesiz acıdır.
6. Adalet Partisinin uğradığı hezimet, Demirel hükümetlerine alınan üyelerden çoğunun ehliyetizliği, milleti tanımayışları memleketin ana dâvalarını ve hâl çarelerini öğrenemeyişleri, iç ve dış tehlikelerden habersiz kalışları ve devletin hizmet imkânlarını partizan ölçüler içinde dağıtmalarının da payı vardır.”

Erdem'e (1973/208: 11) göre son tahlilde AP'nin 1965 ve 1969 seçimlerini kazanması, Demirel ve diğer yöneticilerinin başarısından ileri gelmemekte olup bilakis milletimizin çoğunluğunun CHP iktidarından ürkmüş olmasından kaynaklanmıştır. 12 yıl içinde AP'ye olan güvenin sarsılması neticesinde halkın yeni umut kapıları aradığı; ancak ilk denemede millî irade temsilciliğinin kime verilmesi gerektiği hususunda birleşilemeyince, -oyların %68'si alınsa da-, sağ cephe azınlıkta kalmıştır. AP'nin yeniden toparlanması ise genel başkan ve yöneticiler değişmediği sürece artık mümkün değildir. Buradan Erdem'in AP'ye yönelik pek de iyimser bir tablo çizmediği anlaşılmaktadır.

2.1.2 Cumhuriyet Halk Partisi (CHP): “*Ne Kazandı?*”

Erdem açısından 1973 seçimlerini CHP kazanmamış, daha önceden belirttiğimiz gibi, AP kaybetmiş olup CHP hesabına yazılacak tek başarının meclis çatısı altında en fazla üyeye sahip olmasıdır. CHP'nin aldığı sonuç konusunda en usta seçim tahmincilerinin bile yanıldığını, çoğunluğun paylaştığı görüşün partinin 100-125 arasında milletvekilliği çıkarabileceği ve oyların en çok yüzde 20-25'ini alabileceği yönünde olduğunu dillendirmiştir. Böyle düşünülmesinin inandırıcı gerekçelerini olduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilki olarak Ecevit'in Genel Başkanlığa seçilmesinden sonra CHP'nin hızla sola açılması ve 1969-1973 dönemindeki tutumundan oy alamayacağını hesaplamanın yanlış bir değerlendirme sayılmayacağıdır. Bu doğrultuda “*Ecevit ve yeni CHP'nin*”, Türk Devletini yıkmak üzere teşkilatlanıp “*eyleme*” girişen komünistlerin ihanetlerine seyirci kaldığını, Sıkıyönetim Mahkemelerinde yargılanıp cezalandırılmalarını kınadığını, gençleri ihanete şartlandıranların suçlanmasını da “*fikir özgürlüğüne aykırı*” bir tutum olarak gösterdiğini hatırlatmıştır. İkinci olarak ise partilerin birbirlerini karalaması geleneği, Ecevit hakkındaki tespitlerin de CHP'ye bağlanmış vatandaşlar tarafından itibar görmemesine yol açması olarak düşünmüştür. Öyle ki Turhan Feyzioğlu'nun “*Ecevit ve Yeni CHP*”nin Marksçı olduğunu öne sürmesi hiçbir işe yaramadığı; çünkü “*Ecevit'e komünist diyenin ağzını yırtarım!*” cümlesinin hatırlandığını, İnönü'nün ise son kongredeki sert çıkışlarının gittikçe yumuşatmasını örnek olarak göstermiştir (Erdem, 1973/209: 11).

Erdem'e (1973/209: 11) göre; *"CHP oylarında görülen 1 milyona yakın artışın da kaynakları bellidir. Açık pembeden koyu kırmızı'ya kadar uzayan sol'un bütün renkleri Ecevit'i desteklemişlerdir"*. Bu doğrultuda Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve TBP'den 400 bin oy alan CHP'nin geriye kalan 500 bin oyun bir bölümünü 12 Mart'tan önce *"Demokratik Devrim"* aşamasına gelindiğinde inanan, ceza evlerindeki arkadaşlarının tek kurtuluş umudunu Ecevit'in çıkaracağı *"geniş kapsamlı af"* kanununa bağlayan Marksist-Leninist ve Maoistlerden; diğer bir bölümünü de geçim sıkıntısından bunalmış işçi ve köylü bölgelerinden aldığını söyleyerek söz konusu savunusunu kanıtlamak istemiştir. Ayrıca en büyük sendikalar birliği olan Türk İş'in de CHP hesabına çalıştığını, sandık başına gitmeyen 6 milyon seçmenin en az yüzde doksanın CHP'ye oy vermeyeceğini de hatırlatmıştır. Kemal Satır ve arkadaşlarının CHP'den ayrılarak önce Cumhuriyetçi Parti'yi (CP) kurmaları ve daha sonra Güven Partisi'ne (GP) katılmalarının da seçim sonuçlarına en ufak ölçüde tesir etmediğinin altını çizmiştir.

Erdem (1973/209: 11) CHP özelinde yaptığı analizin sonunda 1973 genel seçimlerinde partinin en fazla milletvekilliği kazanmasının solu tek başına temsil etmesinden ötürü olmadığını; bu hüviyeti ile CHP'nin geçerli oyların ancak %32'sini alabildiğini dillendirmiştir. Asıl dünya görüşleri ne olursa olsun seçim propagandalarını milliyetçiliğe göre ayarlayan partilerin geçerli oyların % 62'sini ve 263 milletvekilliği kazandığını *"1973 seçimlerine bakıp milletimizin sola kaydığını öne sürmenin düpedüz yalan"* olduğu tespitinde bulunmuştur.

2.1.3 Demokratik Parti (DP): *"Umdüğünü Bulabilmiş midir?"*

Erdem DP özelinde kaleme aldığı incelemesinde *"Demokratik Partinin 14 Ekimde aldığı sonuç acaba bir başarı mı, yerinde sayma mı yoksa bir gerileme midir?"* sorusuna yanıt aramıştır. Seçimlerden önce parti özelinde tahminlerin çok değişik olduğunu; bazılarının DP'nin hiç bir varlık gösteremeyeceğini, hatta gurup kurmakta bile güçlük çekeceğinin öne sürüldüğünü hatırlatmıştır. Böyle düşünenlerin 1948 yılında DP'den ayrılanların kurduğu MP ile 1950'den sonra yollarını ayıranların durumunu misal olarak gösterdiğini; ayrıca 1965 ve 1969 genel seçimlerine büyük ölçüde tesir eden *"oyları parçalamamak"* endişesinin de aşılamayacağını hesapladığını belirtmiştir. DP'nin bazı özelliklerinin diğerlerine benzemediğinin unutulduğunu hatırlatmıştır. Bunlardan ilki *"yöneticilerinin durumu"* yani kurucularının çoğunun 1961 yılındaki AP'nin asıl kuvvetini meydana getirenler olduğunu ve 1961, 1965 ile 1969 genel seçimlerinde muhalefet partisinin ağır toplarını temsil ettiklerinden partilerinden başka yeni bir partide toplandıkları zaman peşlerinden kimsenin gitmeyeceğini düşünmenin yanlış bir bakış açısını yansıtacağını aktarmıştır. Yöneticilerin durumunun tek başına AP'den oy almaya yetmeyeceğini de ifade ederken partinin sahiplenmeye çalıştığı milliyetçi dünya görüşü ile bağdaşmamasını da göze alarak AP'li seçmenlerin karşısına büyük bir kozla çıktığını iddia etmiştir (Erdem, 1973/210: 11).

Erdem (1973/210: 11) kısaca belirttiği büyük avantajlarına rağmen DP'nin seçimlerde *"başarı"* kazandığının söylenemeyeceğini düşünmektedir. DP'yi kuranların AP'de yer alırken Demirel ve uygulamalarına neden karşı çıkmadıklarını, başka parti kurduktan sonra yapılan eleştirilerin pek de seçmene güven vermediğinin, şu cümlelerin akıllara geldiğini ifade etmiştir: *"Seçim meydanlarında Demirel'in kötülüklerini söylemeye başladıklarında, 6 yıl boyunca yaptıkları övücü konuşmalar yüzlerine vurulmuştur. 'Demirel, mademki böylesine kötü bir adamdı, hükümetlerine niçin girdiniz, şimdi anlattıklarınızı daha önce neden açıklamadınız. AP'de iken söyledikleriniz mi doğru idi, DP'yi kurduktan sonra söyledikleriniz mi? Hangisine inanalım?' denmiştir"*.

Erdem (1973/210: 11) DP'nin 14 Ekim seçimlerine yönelik incelemesinin sonunda memleketimizin şartları ve halkın istekleri yönünden büyük bir avantajla girdiğini diğer taraftan kapatılması güç açıkları olduğunu vurgulamıştır. Başlıca yöneticilerinin AP iktidarlarının bütün sorumluluklarını paylaşmasının ağır bir yük teşkil ettiğini hatırlatmıştır. Seçimlerde aldığı sonucu ne bir “*gelişme*” ne de bir “*gerileme*” görmüş, partinin “*yerinde*” saydığını söylemenin gerçeğe en yakın ifade olduğunu aktarmıştır. DP'nin önümüzdeki seçimlerde daha kuvvetli olacağını söylemenin de bugünden tahmin edilemeyecek değişiklikler dışında mümkün olmadığını savunmuştur.

2.1.4 Milli Selâmet Partisi (MSP): “*Çok Büyük Bir Başarı mı (!) Kazandı?*”

Erdem (1973/211: 11) MSP'nin 14 Ekim öncesinde yapılan herhangi bir seçime katılmadığı için ilerlediği, gerilediği veya yerinde saydığı konusunda hüküm verilemeyeceğini belirterek analizine başlamıştır. Gerçeğin böyle olmasına rağmen siyasetle ilgilenenlerin mutlak çoğunluğu, MSP'nin “*çok büyük*” bir başarı kazandığı görüşünde olduğu bu doğrultu da 1 milyon 190 bin oy alacağını ve 49 milletvekilliği kazanacağını umulmadığını ifade etmiştir.

MSP'nin ihmal edilemeyecek bir varlık göstermesini sağlayan başlıca sebeplerini sıralamıştır. Ona göre (Erdem, 1973/211: 11); MSP yöneticileri seçim propagandalarını “*açık*” ve “*örtülü*” olmak üzere iki ayrı şekilde yürütmüşlerdir. Siyaset meydanlarındaki konuşmalarında ve yayın organlarındaki yazılarında fazla dikkat çeken bir özelliği yoktur. MSP'ye oy getiren asıl tesirli propaganda “*kapalı kapılar*” arkasında yapılmıştır. Camiler, namaz ve teravih sonrası sohbetleri, çeşitli tarikat büyükleri ve din görevlilerinin yönettiği toplantılar bahis konusu propagandanın ağırlık merkezini teşkil etmişlerdir. “*Saf müminlere*” anlatmaya çalıştıkları; MSP sağıcılığı ve ümmetçiliği temsil eden tek partidir. İktidara geldiği zaman İslâm nizamını yeniden kuracaktır. Memleketimizdeki diğer partilerin hiç biri İslamcı değildir. Dine karşı saygılı görünmeleri oy toplamak içindir. Örneğin; CHP maddecidir; solcu görüşü temsil eder. AP yine maddeci, renksiz ve Batıcıdır. DP, makam düşkünlerinin bir araya gelmesinden ibaret bir kuruluştur. MHP'ne gelince, komünizme düşmandır, fakat kavmiyetçidir. Oysa İslamiyet ve Hazreti Peygamber, kavmiyetçiliği lânetlemiştir. Sıraladığımız bu sebepler yüzünden her Müslüman MSP'ye oy vermek mecburiyetindedir. Eğer başka bir partiye oy verirse günaha girecek, dinden çıkacak, cehennemlik olacaktır. Türk milletinin bir bölümünü, lâiklik ilkesinin yanlış anlaşılması ve daha çok din aleyhtarlığı şeklinde uygulanması yüzünden temel meseleleri derinliğine inceleyip öğrenmek imkânlarından da yoksun bırakılınca, MSP propagandasının tesiri altında kalmıştır. Din hususu üzerinden MSP'ye yüklenmiş, bu hususta “*MHP ile MSP'nin farkı acaba nerededir?*” sorusunu sormuştur. MHP ile MSP'nin farkının bağlandıkları dünya görüşlerinin ayrılığına dayandığını, MHP'nin dinsiz milliyetçilik anlayışını reddettiği gibi milliyetçilik düşmanı bir İslamcılığa da karşı olduğunu savunmuştur.

MSP'nin 14 Ekim seçimlerinden başarılı sayılan bir sonuçla çıkmasında diğer unsurlarla birlikte maddî imkânların payının çok büyük olduğunu belirtmiştir. MSP yöneticileri, adayları ve propagandacıları çalışmaları boyunca maddî güçlüklerle boğuşmak zorunda kalmadığını, “*Müslüman zenginler*” adı verilen zümrenin niçin diğer sağıcı partileri değil de MSP'yi destekledikleri gündeme taşımıştır. Ayrıca Erbakan'ın Ecevit'in af konusundaki fikirlerini desteklemesi neticesinde aşırı solcuların, sola açık olanların ve solun ölçülerine şartlanmış başlıca gazetelerin MSP'nin gönüllü propagandasını yapmasının oy artışına neden olduğunu iddia etmiştir (Erdem, 1973/212: 11) .

Erdem (1973/212: 11) MSP'nin sonraki seçimlerine dair öngöründe bulunmayı da ihmal etmemiş, gelecek tasavvurunu da pek iç acıcı bir portreyle çizmemiştir: “*Önümüzdeki seçimlerde, iyimser bir*

tahminle, şimdilik durumunu muhafaza edecek, ama gelişmeyecektir. Elli yılın biriken özlemi, umduğunu bulamayınca başka bir kapı arayacaktır”.

2.1.5 Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP): “1973 Genel Seçimlerinde Niçin Geriledi?”

Erdem’e göre (1973/213: 11) 1973 seçimleri CGP’nin son seçimidir. Parti artık miadını doldurmuş olup kısa zaman içinde dağılacaktır. Parti 1973 seçimlerine büyük bir ümitle girmiştir. En az 50 milletvekili çıkarılacağı ve CHP’yi hatırı sayılır bir ölçüde böleceklerini düşündüklerini vurgulamıştır. Fakat 1973 seçimleri CGP hesabına hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. 1969 genel seçimleri ile kıyaslanınca % 6,6’lık oy oranının 1,2’lik bir azalmayla % 5,4’e indiğini hatırlatmıştır. En çok oyu alan üçüncü partisi iken 1973 yılı genel seçimlerinde beşinci parti olduklarını, CHP ve AP’den başka DP ve MSP tarafından da geçildiklerini belirterek “CGP neden geriledi?” sorusu özelinde partiye yönelik analizini yapmıştır.

Ona göre (Erdem, 1973/213:11) CGP; maddî imkânsızlıkları, propaganda noksanlığını veya seçim sonuçlarına dolaylı bir şekilde tesir edebilen bazı çevrelerin yıpratıcı faaliyetlerini öne süremezler. Partinin hem Senatoda hem de Millet Meclisinde gurubu vardı. Gerek TRT’de gerekse gazetelerde varlığını sık sık duyurabilmiştir. CGP’nin gerilemesini bunlar dışında kalan sebeplere bağlamak zorunda olduğunu belirtmiş ve üç maddede sıralamıştır. İlk olarak CGP yöneticilerin CHP’ye karşı olan halk kütlelerinin güvenini kazanamadığını, samimiyetlerinden şüphe edilmesini önleyemediklerini bunun propagandalarındaki eksiklikten ziyade hüviyetleriyle alakalı olduğunu iddia etmiştir. Çünkü halkın CGP’yi CHP’den farklı görmediğini, Feyzioğlu ve arkadaşlarının siyasî hayatlarının en verimli çağlarında CHP saflarında olduğunu ve hatalarını paylaştıklarını hatırlatmıştır. İkincisi ise Kemal Satır ve arkadaşlarının katılmasının CGP’ye yeni bir güç vermediği, hatta mevcut gücünü baltaladığı yönündedir. Ona göre (Erdem, 1973/213:11) GP’yi kuranlar, aslında İnönü ile anlaşılmadıkları için CHP’yi bırakmışlardı. Satır ve arkadaşları ise aynı dönemde İnönü ile Ecevit’in yanında kalan “ortanın solu” siyasetini benimseyen, ayrılanları şiddetle suçlayanlar arasında idiler. Menfaat ortaklığı Feyzioğlu ve Satır ekiplerinin birleşmesini sağlamış, ama bu durum CHP’li seçmenlerden oy koparılmasına yetmemiştir. Son olarak CGP yöneticilerinin 14 Ekim genel seçimlerinin hesabını yaparken İnönü’nün koyacağı ağırlığa çok güvendiği yönündedir. Fakat İnönü’nün, genel başkanlıktan uzaklaştırıldığı günlerin öfkesini artık kaybettiğini, bir kaç cümle dışında kesin bir tavır almadığını ve CGP’yi açıkça desteklemekten hep kaçındığını belirtmiştir.

Erdem’in (1973/213: 11) parti hakkında geleceğe yönelik çıkarımı ise 1973 genel seçimlerinin CGP’nin son denemesi olduğu, siyaset hayatındaki ömrü tamamladığı, dağılacığı ve gelecek seçimlere katılamayacağı yönündedir. Ayrıca Sayın Feyzioğlu’nun inatçılığı sayesinde CGP’nin bir süre daha varlığını sürdürebileceği; fakat önümüzdeki seçimlere girmesi sağlansa bile alacağı sonucun bugünkünden kötü olacağı yönündedir.

2.1.6 Milliyetçi Hareket Partisi (MHP): “Tahmin Edilen ve Beklenen Sonuç ‘Neden Alınamadı’ veya ‘Neden Böyle Oldu?’ ”

Erdem’in MHP özelinde analizi ise partinin 14 Ekim’de 1969 genel seçimlerine kıyasla kazançlı çıktığı, ancak “tahmin edilen” ve “beklenen” sonucu alamadığı yönündedir. “Neden böyle oldu?” sorusuna gerçeğe en yakın cevabı vermeğe çalışacağını ifade ederken içtimai ve siyasi konularda hiçbir neticenin bir tek sebebe bağlanarak açıklanamayacağına dair vurgusu önemlidir. Bu doğrultuda MHP’nin 14 Ekim genel seçimlerindeki durumuna tesir eden çeşitli sebeplerin en önemlilerini

inceleyerek işe başladığı, bunun bazı noktaların daha iyi anlaşılmasına yardım edebileceğini düşündüğü söylenebilir.

İlkte “*maddi imkânsızlıklardan*” dem vurarak daha fazla oy almış diğer partilere nazaran MHP’nin mukayese edilemeyecek derecede yoksul bir kuruluş olduğunu aktarmıştır. Türkiye’deki partilerin maddi kaynaklarını hatırlatarak, -üye aidatı, hazine yardımı, parti yöneticilerinin ve teşkilât mensuplarının imkânları, büyük sermaye çevrelerinin açık ve örtülü yardımları-, MHP’nin bunlardan yararlanma noktasındaki eksikliğinden bahsetmiştir. Böyle bir açıklama yapmasının nedenini şu sözlerle izah etmiştir: “*Yazdıklarımıza yanlış bir mânâ verilmemesi için kesinlikle ifade edelim: Türk Milliyetçiliği ülküsüne inanmamış olanların yardımını beklemeyiz ve istemeyiz. Büyük sermayenin seçimler üzerindeki tesirini belirtmeğe, MHP’nin tahmin edilen sonucu alamamasındaki önemli bir sebebi açıklamaya çalışıyoruz*” (Erdem, 1973/215: 11).

İkinci olarak partinin maddî imkânsızlıkların yanında içerdeki ve dışardaki propaganda merkezlerinin tutumu yüzünden programın ülkü ve hedeflerin halk kitlelerine gerektiği gibi anlatılamamasının daima sıkıntısının çekildiğini dillendirmiş, bir nevi öz eleştiri yapmıştır. Özetle dönem itibarıyla seçim sonuçlarına en fazla tesir eden kuvvetlerden birinin “*propaganda*” olduğunu aktarmıştır. Propagandanın başlıca vasıtalarının ise en başta “*günlük gazeteler*” olduğunu belirtmiştir. Büyük olarak kabul edilen yüksek tirajlı gazetelerin CHP, AP ve MSP’nin propagandasını yaptığını³, MHP’nin adını duyurmamaya özellikle dikkat ettiklerini, hatta aleyhinde hareket sergilediklerini savunmuştur. MHP propagandasının bütün ağırlığını ise “*Devlet*” gazetesinin yüklendiğinin altını çizmiştir⁴.

Erdem (1973/216: 11) günlük gazete kadar tesirli diğer bir propaganda vasıtası olarak, -haksızlık etmemek bakımından söylenebilir ki dönem itibarıyla nüfusun çoğunluğunun köylerde yaşadığı düşünüldüğünde-, “*radio*” olarak zikretmiştir. Siyasi partiler için haberler, meclis saati, -seçmen vatandaşa varlığını her dört yıl boyunca duyurmanın en sağlam yolu olarak görmüş-, açık oturumlar herhangi bir zahmet ve külfete ihtiyaç duyurmayan çok tesirli bir propaganda imkânı sağladığını belirtmiştir. MHP’nin böylesine büyük bir imkândan da faydalanamamasının faturasını “*adaletsiz*” olarak ifade ettiği “*seçim sitemine*” bağlamıştır. Bu açıdan özellikle “meclis saatinde”; mecliste gurubu olan parti, -en az 10 milletvekiline sahip bulunan-, temsilcilerine söz verilmekte olduğu düşünüldüğünde Erdem’in pek de haksız olmadığı ortadadır. Gittikçe gelişen başka bir propaganda vasıtası olarak “*TV yayıncılığından*” bahsetmiştir. Benzer nedenden ötürü MHP’nin bundan da mahrum kaldığını dillendirmiştir.

Erdem (1973/217: 11) MHP’nin 1973 genel seçimlerinde umulan ve tahmin edilen sonucu alamamasının üçüncü bir sebebi olarak “*propaganda tarzı*” ve “*anlatılmaya çalışılan konularla*” ilgili olduğunu belirtmiştir. Genel Başkan Türkeş’in başka partilerinkine hiç benzemeyen, siyasetin alışılmış ölçülerine uymayan bir propaganda tarzını benimsediğini, halka kendilerinin inanmadığı hiçbir şeyi söylemediklerini aktarmıştır. Halkın ise otuz yıl boyunca aldatılması nedeniyle

³ “14 Ekim 1973 seçimlerine katılıp çok sayıda milletvekilliği kazanan partilerin, hepsi, kendilerini doğrudan doğruya veya dolaylı olarak destekleyen günlük gazetelere sahip idiler. Yeni Ortam, Barış, Cumhuriyet ve Milliyet gazeteleri CHP’nin; Son Havadis, Dünya ve Akşam gazeteleri AP’nin; Millî Gazete, Cumhuriyet ve Yeni Ortam gazeteleri MSP’nin; Adalet ve Sabah Gazeteleri DP’nin Tanin gazetesi de CGP’nin propagandasını yapmışlardır. ... Az satışlı gazeteler arasında yalnız bir tanesi, «Bizim Anadolu» MHP’ne yakınlığını belli edebilmiştir.” (Erdem, 1973/216: 11).

⁴ “... maddi ve manevi bir sürü güçlüklerle rağmen, beş yıldan beri MHP’nin sesini yaşatmak için çok çalıştığımıza ve çok yorulduğumuza Tanrı şahittir. Üstelik Milli-yetçi Harekete bağlılıklarına yüzde yüz inandığımız ilim, fikir ve sanat adamlarının büyük bir kısmı, kendilerine göre haklı saydıkları sebeplerden, ötürü, beklediğimiz ilgiyi gösterememişlerdir ve DEVLET’inizin bütün yükünü bir kaç arkadaşınız taşımıştır. Fedakâr gençlerimizin hizmetini elbette unutmuyoruz” (Erdem, 1973/216:11).

yürüttükleri propagandanın özelliklerini anlamakta güçlük çektiğini, bunu oy avcılığının başka bir yolu sandığını ve çoğu zaman anlattıklarının hoşlarına gittiğini; fakat işlerine gelmediğini dillendirerek sitemkâr bir tutum sergilemiştir.

Diğer bir sebep olarak ise “*ana davalarına olan yabancılaşılmaya*” işaret etmiştir. Siyasetçilerin ana davaları daima ihmal ettiğini, başka ifadeyle günlük hesapların üstüne çıkaramadıklarına bağlamıştır. Bunun nedenini ise halkın cahilliğine, söylenenleri anlayamayacağının peşinen kabul edilmesinde görmüş olmalarına dayandırmışlardır. Kendisi de aynı düşüncede olmuş ve şu ifadeleri kullanmıştır (Erdem, 1974/218: 11): “*MHP, siyasi hayatımızın en büyük inkılâbını gerçekleştirmeğe karar vermişti. Memleketimizin niçin, geri kaldığı ve nasıl kalkınacağı, oy kaybettirse bile en uzak dağ köylerine varıncaya kadar anlatılacak, hazırlanan tedbirler açıklanacaktı. Gerçekleri saklamanın faydası yoktur. Seçmen vatandaş ne kadar basitleştirilirse basitleştirilsin, memleketimizin ana dâvalarını tercihine esas tutacak bir tarzda eğitilmemiştir.*”

Başka bir sebep olarak “*MHP düşmanlığından*” dem vurmuştur. Erdem’in (1974/219: 11) dış mihraklı düşman olarak süper (ABD ve Sovyet Rusya) ve üç büyük (İngiltere, Fransa, Kızıl Çin) devletleri zikretmiştir. Ülkeleri sınıflandırırken de böyle bir ayrıma, -kuvvet esasına göre-, giden Erdem Türkiye’yi “diğer” devletler kategorisine koymuştur. Süper devletler arasında diğerlerini kendi siyasetleri lehine kazanabilmek açısından şiddetli bir rekabetin var olduğunu, Türkiye’nin de böyle bir hedefin parçasını teşkil ettiğini savunmuştur. Bunlar diğer devletlerin her işlerine karıştığı gibi seçime de el atmayı marifet bildiklerini, dış siyasette temel politikalarının ise milliyetçi partilerin iktidar olmasını engellemek olduğunu iddia etmiştir. Fakat Erdem (1974/219: 11) 1973 genel seçimlerini kaybetmelerinde özeleştirici yapmaktan geri kalmayarak şu cümleleri sarf etmiştir: “*Milliyetçi Hareket Partisi’nin de, siyaset sahasındaki düşmanlarının varlığından şikâyet etmeye, seçimlerden daha başarılı bir sonuçla çıkamamasının suçunu, diğer partilerin aleyhteki çalışmalarında aramaya hakkı yoktur.*” MHP düşmanlığının, iktidara gelmesi ihtimalinden duyulan endişenin asıl kaynağını yabancı bir gazetenin tek bir cümlesinde özetlendiğini aktarmıştır (Erdem, 1974/220: 11): “*Kültür birliği korundukça, aynı millete mensubiyet şuuru da yaşayacaktır.*”

Bunlar dışında Erdem’e (1974/220: 11) göre; “*esir Türklerin yaşadığı devletler de MHP’ne düşmandır!*”. Çünkü hiçbir devletin hâkimiyeti altındaki toprak üzerinde dil, soy, kültür ve diğer unsurlar bakımından kendisini meydana getiren milletten farklı zümrelerin bulunmasını istemediğini; hele o zümreler arasında başka bir millete mensubiyet şuuru taşıyanlar varsa endişesinin çoğaldığını ve mutlaka bir çözüm yolu bulmaya çalışacağı endişesinin taşındığını aktarmıştır. MHP’ye yönelik bu tutumu ise: “*Partilerimiz arasında yalnız MHP, yeryüzündeki Türklerle, Birleşmiş Milletler Anayasası ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin tanıdığı yetkilere dayanarak, ilgileneneğini ilân etmiştir, programına koymuştur*” (Erdem, 1973/220: 11) ifadeleri üzerinden açıklamıştır.

MHP’nin her türlü emperyalizme karşı çıkmasının yurt dışındaki propaganda merkezlerini tedirgin ettiğini savunmuştur. Dış propaganda merkezlerince hedef seçilmesine sebebiyet veren hususlar üzerinde durmuştur (Erdem, 1974/221: 11): “*1973 seçimlerine katılan partiler arasında Batı kültürünün hiçbir tenkit süzgecinden geçirilmeksizin benimsenmesinin zararlarını anlatmaya çalışan ve Türk kültür değerlerinin yaşatılıp geliştirilmesini isteyen başlıca parti MHP’dir*”. MSP’nin de aynı yönde bir propagandayla siyaset sahnesine çıktığını; fakat direnişinin hep pasif kaldığını asla tesirli olamadığını söylemiştir. Yalnız MHP’nin hem fikir hem de hareket olarak Türk kültür değerlerinin korunması için en büyüğünden küçüğüne kadar çetin bir mücadele vermekten kaçınmadığını savunmuştur. Erdem (1973/221: 11), Batı dünyasının MHP’yi bu yönüyle tanıdığı için

Türk milletine uygulamak istediği kültür emperyalizminin önüne aşılmaz bir engel olarak dikileceğini; diğer partilerin fikirlerini de bilmekte olup, kültürün yayılması bakımından kendilerine, güçlük çıkarmak şöyle dursun, yardımcı olacaklarını hesaplamakta olduklarını iddia etmiştir.

MHP'nin içinde de çok düşmanları olduğundan bahsetmiştir. Bu düşmanları ikiye ayırmıştır (Erdem, 1974/222: 11): İlki, milliyetçi bir partinin iktidara gelmesi durumunda zarar görecekları için düşmanca tutum ve davranışlarında kendi açılarından haklı olanlardır. İkincisi ise aslında milliyetçi olmalarına ve diğer bütün partilerden daha MHP'yi sevmeleri gerekmesine rağmen iç ve dış propaganda merkezlerinin tesiri altında beyinleri yıkanan, MHP'yi yanlış tanıyanlardır. Erdem ayrıca MHP düşmanlıklarına hak verdiklerini de ikiye ayırmıştır. Bunlardan birincisi *“Menfaatlerine dokunulacağı endişesine düşenler”* şeklinde zikrederken bunların MHP ve Ülkücü gençliğin komünizme karşı mücadelesinden çok memnun olduklarını; fakat servet sahiplerinin davranışları yüzünden mücadele iradelerinin sarsılmayacağını bildiklerinden düşmanlıktan da çekinmeyeceklerini belirtmiştir. İkinci olarak ise (Erdem, 1974/223: 11) *“bağlandıkları dünya görüşü ve ideoloji yüzünden MHP iktidarını istemeyenler”* ayırımına gitmiştir. Milliyetçiliğin çatallanan yapısına gönderme yaparak, -sosyalist milliyetçiler, devrimci milliyetçiler, kapitalist milliyetçiler benzeri,- herkesin milliyetçiliği kendisinin temsil ettiğine inandığını aktarmıştır. Bu minvalde *“Türk gencinin böylesine dumanlı havada ne yapsın kime inansın?”* sorusunu gündeme taşımıştır.

Erdem'e göre (1974/224: 11) milliyetçilik MHP'den başka hiçbir siyasi partide hâkim fikir seviyesine ulaşamamıştır. Çünkü milliyetçilik sadece bir duygu değildir; aynı zamanda bütün unsurları birbirine bağlı tam bir dünya görüşüdür. Dar manada ise siyasette bir doktrin, felsefede bir ideolojidir. Kendine göre şartları ve icapları vardır. Kendilerini milliyetçi olarak tanıtan kişilerin ve siyasi partilerin, -kendini milliyetçi atfeden DP, AP, MSP, CGP-, bu şuurdan yoksun olduklarını iddia etmiştir. *“Millet”* kavramına yüklenen farklı manaların çelişen milliyetçilerin ortaya çıkmasına meydan verdiğini belirtmiştir. Ona göre fazla bir izahata ihtiyaç duyulmadan açıkça bellidir ki milliyetçilik, millet temeli üzerine yükselmektedir. Milliyetçiliğin sınırları *“millet ölçüsüne”* göre çizilmiştir.

“Milliyetçilik oy avcılarının silâhı olmuştur!” ifadeleriyle diğer partilerin seçim zamanlarında milliyetçilik, Müslümanlık ve yoksulluğu sömürü haline getirerek oy peşinde koştuklarını ima etmiştir. Siyaset ve ideoloji münakaşalarında sarf edilen; *“Hiç kimse milliyetçiliği inhisar altını alamaz. Çünkü herkes milliyetçidir!”* hükmünün yanlışlığından, hiçbir memlekette herkesin milliyetçi, hele çağımızda asla, mümkün olmayacağını belirtmiştir. Milliyetçilik kelimesi oy deposu sayıldığından dokunulmamakta fakat özünün yıpranması için mütemadiyen çalışılmaktadır. 14 Ekim genel seçimlerinden önce CHP ve TBP sosyalist dünya görüşünün, MSP ise milliyetçiliği zararlı sayan bir görüşün temsilcisi iken meydanlarda milliyetçiliği savunmaların temelinde oy alma mantığının olduğunu söylerken haklılığını ortaya çıkarmaya çalıştığı aşikârdır. Esasen milliyetçilik düşmanlarının AP, DP ve CGP'nin kazanmasını da istemediklerini; fakat en büyük korkuları ve baş hedeflerinin MHP⁵ olduğunu söylemiştir. Böylece, milliyetçiliğin bütün düşmanları MHP'nin güçlenmesini önlemek konusunda birleştiği; yalan ile iftira silâhlarını seçerek Nazilik, Faşistlik ve

⁵ Ona göre (Erdem, 1974/225: 11), *“Türk milliyetçilerinin 1965 yılından itibaren siyasi bir parti etrafında toplanması ve iktidar mücadelesine atılması milliyetçilik düşmanlarını dehşete düşürmüştür. MHP'nin iktidar olması endişesinden en ziyade faydalananlar, hiç şüphe yok ki, sosyalistlerdir. Bazı dostlarımızın hâlâ anlayamadıkları bir hususu, MHP iktidarında sosyalizmin çok gerileyeceğini ve muhtemelen başlangıç noktasına döneceğini, sosyalistler de diğer beynelmilelci görüşlere bağlı kalanlar gayet iyi değerlendirmişlerdir. Milliyetçilik düşmanlarının, kendi açılarından haklı olarak benimsedikleri, “MHP kazanmasın da kim kazanırsa kazansın!” formülü 1965, 1969 ve 1973 seçimlerinde istenilen sonucu vermiştir”*.

kafatasçılık gibi suçlamalarla Türk Milliyetçilerine, MHP'ye yönelerek 14 Ekim genel seçimlerinde tamamen yıkılmasının yollarını aradıklarını dillendirmiştir (Erdem, 1974/225: 11).

Erdem (1974/226: 11) 1973 genel seçimlerinde beklenen sonucun alınamamasında başka bir neden üzerinde de durmuştur. Alparslan Türkeş'in "27 Mayıs'ın kudretli Albayı" şeklinde tanınmasının MHP düşmanlarının elinde tesirini henüz kaybetmeyen en kudretli silâh olarak kullanıldığını hatırlatmıştır. Bu durumu fırsat bilen kimi siyasetçilerin 1965 yılından itibaren 1969 ve 1973 genel seçimlerinde "27 Mayıs hareketini yapmak ve Adnan Menderes'i astırmakla" Türkeş'i suçladığını ve olayları tam bilmeyen saf vatandaşları inandırarak sandık hırsızlığına soyunduklarını iddia etmiştir. Erdem'in yazısında bahsettiği AP ve DP'nin oylarına sahip çıkmak isteyen diğer partilerin yöneticileri olup, bunların 27 Mayıs sonrasında yaşananları unuttuğunu, DP'li vatandaşların CHP tarafından "kuyruklar" denilerek suçlandığını, Türkeş ve arkadaşlarının sadece onlara sahip çıktığını hatırlatmıştır.

AP ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) kurulmadan önce DP'nin dışarda kalmış yöneticilerinde Türkeş'e karşı hiçbir düşmanlığının olmadığını; onun yurda dönmesi, siyaset mücadelesine atılması ve CKMP Genel Başkanlığına seçilmesinden sonradır ki Menderes'i astırmak yalanlarının ortaya atıldığını belirtmiştir. Erdem bu durumu (1974/227: 11); "Sırf oy kazanmak için böyle bir yola başvurulması ülkemizdeki siyaset mücadelesinin her türlü ahlâk ölçülerinden koptuğunu gösteren çirkin bir davranış" şeklinde nitelendirmiştir. Böyle davranmalarının sebebini de açıklamıştır (1974/227: 11); "Milletimizin çoğunluğu, MHP'ni ve Türkeş'i her bakımdan beğeniyor, yalnız 27 Mayıs ve Menderes'in asılması konularındaki şüpheleri halâ devam ettiğinden oy vermeğe henüz yanaşmıyor, iktidar sevdalısı siyasetçilerimiz de, MHP ile vatandaş arasındaki tek karanlık noktanın aydınlanmasından ürküyorlar". Erdem, Türkeş'in DP'li vatandaşları yanına çekebilmek için çok uğraştığını, DP liderlerinin yurt dışında bir yere gönderilmeleri, milletvekillerinden ihtilâs suçlananlar hariç, büyük bir kısmının affedilmeleri çareleri üzerinde durduğunu aktarmıştır. Türkeş'in bu yoldaki çalışmalarını öğrenen CHP'nin onu "ırkçılık ve kafatasçılıkla" suçladığını belirtmiştir. Fakat Erdem'e göre (1974/227: 11); "27 Mayıs ve Menderes'i astırmak yalanları MHP'ne çok oy kaybettirmiştir. Ama bir gün gelecek, 27 Mayıs'ın gerçek tarihi yazılacak, Türkeş'in hizmeti de daha iyi anlaşılacaktır".

Erdem'in yazı dizisinin sonuna doğru özeleştiri de yaptığı göze çarpmaktadır (1974/228: 11); "14 Ekim seçimlerinin umulan ve istenen sonucu vermemesi yalnız düşman kuvvetlerin varlığı ile açıklanabilir mi? MHP'nin hiç kusuru yok mudur?". Bu doğrultuda "Yapılması gerekenlerin hepsini yapsaydık, ülkücülüğün icaplarını tamamen yerine getirebilseydik, acaba nasıl bir sonuç alınırdı?" sorusunu gündeme getirmiştir. Fakat yine de MHP'nin seçimlerde istediği başarıyı/iktidar olmayı başaramayacağını; fakat daha sevindirici bir sonuç elde edebileceği tespitinde bulunmuştur. Sonrasında MHP'nin başlıca kusurlarını sıralamıştır. İlkini maddi bakımından fedakârlık olarak dillendirmiştir. Çağımız Türkiye'sinde seçim kazanmanın, acı ama doğru, diğer unsurların hepsinden önce maddi imkânlarla bağlı olduğunu iddia etmiştir. Sermaye çevrelerinin MHP'nin kuvvetlenmesini hiç istemediğinden kitle partilerine yaptıkları yardımı MHP'den esirgediğini, hâlihazırda üyelerin de fakir kimseler olduğundan dem vurmıştır. Fakat MHP'li üyelerin az da olsa aidat ödemesi durumunda belli bir miktara erişilebileceğini dillendirmiştir (Erdem, 1974/228: 11); "Ülkücülükten unvan ve inanç olarak çok hoşlanır, ama verme sırası gelince cüzdanlarını açmaya pek kıyamazlar. Ancak her üyeden aylık gelirinin yüzde birini istemek haksızlık sayılmasa gerektir. Böyle bir imkân bulunsa, MHP'nin geliri yılda 12 milyon liraya ulaşacaktır ki, mevcut maddî varlığımıza göre, büyük bir rakamdır".

Erdem (1974/229: 11) son olarak “seçim döneminde yapılan ihmallerden” bahsederek MHP’nin 14 Ekim genel seçimlerindeki başarısız sonucunun nedenlerini açıklamaya devam ettiği görülmektedir. İlk olarak “aday listelerinin tanziminde” yapılan eksiklik üzerinde durmuştur. Seçmen vatandaşın 1946 genel seçimlerinden itibaren menşesine göre oy vermeye daima dikkat ettiğine, iyice tanımadığı adayları “yabancı” saydığını belirterek ülkücü MHP’lilerin seçimlere kendi bölgelerinden katılmaları gerektiği üzerinde durmuştur. İkincisi ise “seçilme şansı olmayan adaylardan çoğunun yeterince çalışmaması” şeklinde zikretmiştir. Erdem’e göre 1965, 1969 ve 1973 genel seçimlerinden alınan dersler açıkça göstermiştir ki herhangi bir partide seçim çalışmalarına katılmayan adayların bulunması hem rakip partilerin kötülleme propagandasının gücünü artıran bir zemin hazırlamış hem de parti teşkilâtının moralini çökertmiştir. Önümüzdeki seçimlerde aday listelerinin tanzimi ve her adayın seçim bölgesine giderek çalışması şartlarına imkânlar ölçüsünde dikkat etmesi gerektiği temennisinde bulunmuştur.

Yazı dizisini ülkücü gençliğe teşekkür ederek bitirdiğinin altı çizilmelidir. Erdem (1974/229: 11) şu ifadeleri kullanmıştır; “Ülkücü gençliğin seçimler boyunca gösterdiği fedakârlık öylesine heyecan vericidir ki, anlatılması için kelime bulmakta doğrusu güçlük çekiyoruz. En ufak bir imkânları yoktu. Parasızdılar. Çoğu zaman yaya dolaştılar, zeytin ekmekle karın doyurdular. Ama yılmadılar, büyük Türklük ülküsünü kasabadan köye kadar memleketin dört bucağına ulaştırdılar. 1969 - 1971 arasındaki mukaddes cihadı anlattıkları vakit, vatandaşların birçoğu gözyaşlarını tutamadı. Ne kadar oy kazandırdıklarım araştırmak bile gerekmez. Onlar, Milliyetçi Hareket’e üç beş milletvekilliğinden daha büyük bir imkân hazırlamış, yarının tek umudu haline getirmişlerdir”.

3. SONUÇ

14 Ekim 1973 tarihli genel seçimler muhtıra ve ara dönem sonrası “sivil siyasete” dönüşte önemli bir eşiktir. Hangi partinin halkın güvenini kazandığı gerçekleşen seçim özelinde önem taşımaktadır. Erdem’in demokrasi çarkının işlediği sivilleşen bu dönemde “neden hiçbir partinin tek başına iktidar olamadığını” sorgulamaya çalıştığı aşikârdır. Bunu yaparken de tek tek seçime katılan partileri analiz ettiği görülmektedir. Ayrıca üyesi olduğu MHP’yi başköşeye koyduğu söylenebilir. 22 makalenin tam 12 tanesini ona ayırması bunun bir ispatıdır. Söz konusu seçimlerden istenilen sonucun alınamamasından duyduğu rahatsızlık satırlarına yansırken “neden” tahmin edilen ve beklenen sonucun alınamadığını sorgulamış, “özeleştir”i yapmayı da ihmal etmemiştir. Yapılan hataları gün yüzüne çıkararak sonrasındaki yol haritasını tayin etme amacı taşıyan yazılarında milliyetçiliğin tek bayraktarlığını yaptığına inandığı MHP’nin iktidara geleceği ümidini hep taşıdığı hissedilmektedir. Bunlara ek olarak seçim sonuçlarını irdelerken “seçim sistemini” de sorgulamayı ihmal etmemiş, 1969 genel seçimlerine kıyasla bu seçimde “temsilde adalet ilkesinin” işlerliğini kaybettiğini alınan oy oranları ile çıkarılan milletvekilleri bağlamında sorgulamıştır.

4. KAYNAKLAR

Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 1 - Seçimler ve Adalet Partisi, (208), *Devlet*, s. 11.

Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 2 - CHP Ne Kazandı, (209), *Devlet*, s. 11.

Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 3 - Demokratik Parti Umduğunu Bulamamıştır, (210), *Devlet*, s. 11.

- Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 4 - Millî Selâmet Partisi ve Ötesi , (211), *Devlet*, s. 11.
- Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 5 - Millî Selâmet Partisi ve Ötesi (2) , (212), *Devlet*, s. 11.
- Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 6 - Cumhuriyetçi Güven Partisi Geriliyor, (213), *Devlet*, s. 11.
- Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 7 - Milliyetçi Hareket Partisi ve Seçimler, (214), *Devlet*, s. 11.
- Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 8 - Milliyetçi Hareket Partisi ve Seçimler: 2 , (215), *Devlet*, s. 11.
- Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 9 - Seçimler ve MHP: 3 Propaganda Yetersizliği, (216), *Devlet*, s. 11.
- Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 10 - Seçimler ve MHP: 4 Propaganda Tarzının Yeniliği , (217), *Devlet*, s. 11.
- Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 11 - Seçimler ve MHP: 5 Ana davalarımıza Yabancılaşma, (218), *Devlet*, s. 11.
- Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 12 - Seçimler ve MHP: 6 Milliyetçi Hareket Partisi Düşmanlığı, (219), *Devlet*, s. 11.
- Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 13 - Seçimler ve MHP: 7 Esir Türklerin Yaşadığı Devletler de MHP'ne Düşmandır! , (220), *Devlet*, s. 11.
- Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 14 - Seçimler ve MHP: 8 Kültür Emperyalizmi ve MHP , (221), *Devlet*, s. 11.
- Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 15 - Seçimler ve MHP: 8 Milliyetçi Hareket Partisinin İç Düşmanları, (222), *Devlet*, s. 11.
- Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 16 - Seçimler ve MHP: 9 Milliyetçi Hareket Partisinin İdeolojik Düşmanları, (223), *Devlet*, s. 11.
- Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 17 - Seçimler ve MHP: 11 Milliyetçi İktidar Korkusu , (224), *Devlet*, S. 11.
- Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 18 - Seçimler ve MHP: 12 Milliyetçilik Oy Avcılarının Silâhı Olmuştur!, (225), *Devlet*, s. 11.
- Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 19 - Seçimler ve MHP: 13 Türkes ve 27 Mayıs, (226), *Devlet*, s. 11.
- Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 21 - Secimler ve M H P: 14 Türkes ve Demokrat Parti, (227), *Devlet*, s. 11.

- Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 22 -Seçimler ve MHP: 15 Bizim hatalarımız!, (228), *Devlet*, s. 11.
- Bilge, Oruç (1973), Seçim Sonuçları Üzerine Bir İnceleme 23 - Seçimler ve MHP: 16 Seçim Dönemindeki İhmaller, (229), *Devlet*, s. 11.
- Devlet (1973), “MHP Görüşünü Açıkladı - CHP’ye İktidar Fırsatı Verenler Tarih Önünde Sorumluluktan Kurtulamıyacaklardır”, (208), 11.
- Kili, Suna (1976), *1960- 1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler- Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kösoğlu, N. (2016). *Galip Erdem*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Milliyet, “AP 11 Eylül”, 13 Eylül 1973.
- Milliyet, “Feyzioğlu”, 14 Eylül 1973.
- Milliyet, “AP: Partiler Üstü Hükümet”, 10 Eylül 1973.
- Oktay, O. (2013). *Kendini Unutan Adam*. Boyut Matbaacılık.
- TBMM (1973), 14 Ekim 1973 Milletvekili Genel Seçimleri, www.tbmm.gov.tr.
- TBMM Kütüphanesi, Milli Selamet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi, 1973, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr>.
- TBMM Kütüphanesi, Ak Günlere, Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Beyannamesi <https://acikerisim.tbmm.gov.tr>.
- Topuz, Ali (2011), *Düzeni Değiştirmek (1972- 1980)- Ali Topuz Anlatıyor- 2*, İstanbul: Doğan Kitap.

INCIVILITY IN DELIBERATIVE DEMOCRACIES MÜZAKERECİ DEMOKRASİLERDE NEZAKETSİZLİK

ERKAM TEMİR *

*Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü,

0000-0002-4387-2728

Özet

Bu çalışma müzakereci demokrasilerde artan nezaketsizliği biçimsel bir üslup bozulmasını aşan demokratik meşruiyeti ve kamusal aklın epistemik işleyişini etkileyen yapısal bir sorun olarak normatif siyaset teorisi yöntemleriyle tetkik etmektedir. Bu nedenle *Nezaket olarak medenilik* ile *kamusal sorumluluk olarak medenilik* ayrımını temel alır. Yüzeysel bir nezaketin içeriden dışlama ve tahakküm üretme kapasitesi tartışılır ve nezaketsizliğin iki zıt işleve sahip olabildiği ileri sürülür: (1) Müzakereyi daraltan söylem sabotajı ve (2) Dışlanmış aktörlere alan açan eleştirel nezaketsizlik. Bu bağlamda çalışma bilginin kamusal alanda dolaşımını engelleyen *gerekleştirici nezaketsizliği* bir epistemik sabotaj olarak tanımlarken, aşırı steril ve gereksiz nazik tartışma ortamlarının toplumsal sancıları örterek demokratik problem çözme kapasitesini köreltebileceğini savunur. Habermasçı akılcı müzakere ülküsü ile Mouffe'un çatışmacı çoğulculuğu arasındaki ayrışma bir kriz değil kamu alanının sınırlarını genişletebilecek bir retorik imkânı olarak yeniden okunur. Çalışma ahlaki nezaketsizlik ile meşru mukavemetin arasını ayırmak için iki normatif ölçüt önerir: Tanıma İlkesi ve Söylem Açılımı Kapasitesi. Söz konusu kriterler demokratik meşruiyetin asli ölçütünün ifadenin tonu değil muhatabın rakip olma statüsünü koruyan bir tanıma politikası ve mevcut güç dengesizliklerini teşhir eden bir söylem açılımı olduğunu iddia eder. Sonuç olarak demokratik tartışmanın kalitesinin biçimsel nezaket kurallarından çok karşılıklı tanıma, kamusal gerekçelendirme ve müzakere alanını genişletme pratiğine bağlı olduğu savunulur.

Anahtar kelimeler: Nezaketsizlik, eleştirel nezaketsizlik, muhalefet olarak nezaketsizlik, yüzeysel nezaket, derin nezaket, müzakereci meşruiyet, nazik Naziler.

42

Abstract

This study employs the methods of normative political theory to examine the rising incivility in deliberative democracies, framing it not merely as a formal stylistic degradation but as a structural phenomenon impacting democratic legitimacy and the epistemic functioning of public reason. To this end, the research adopts the analytical distinction between *civility as politeness* and *civility as public responsibility*. It interrogates the capacity of superficial politeness to facilitate internal exclusion and domination, positing that incivility can serve two antithetical functions: (1) discursive sabotage that constrains deliberation and (2) critical incivility that carves out space for marginalized actors. In this context, the study defines 'justificatory incivility' which obstructs the flow of knowledge within the public sphere as a form of epistemic sabotage. Conversely, it argues that excessively sterilized and performatively polite discursive environments may obscure social grievances, thereby atrophying democratic problem-solving capacities. The tension between the Habermasian ideal of rational deliberation and Mouffean agonistic pluralism is reinterpreted not as a crisis, but as a rhetorical possibility for expanding the boundaries of the public sphere. To distinguish between moral incivility and legitimate resistance, the study proposes two normative criteria: the *Principle of Recognition* and *Discursive Opening Capacity*. These criteria assert that the primary benchmark of democratic legitimacy is not the tone of expression, but rather a politics of recognition that preserves the interlocutor's status as an adversary and a discursive opening that exposes existing power asymmetries. Ultimately, the study maintains that the quality of democratic debate depends less on formal etiquette than on the practices of mutual recognition, public justification, and the expansion of the deliberative field.

Keywords: Incivility, critical incivility, incivility as opposition, superficial politeness, deep civility, deliberative legitimacy, polite Nazis.

1. GİRİŞ

Çağdaş demokrasilerde nezaket giderek artan bir biçimde sadece bir üslup sorunu olarak değil, demokratik meşruiyetin altını oyan yapısal bir kriz olarak tezahür etmektedir. Literatürdeki yaygın eğilim nezaketi (sivil nezaket/medeni davranış/civility) estetik bir görgü kuralına indirgese de bu çalışma meseleyi kamusal aklın iflası olarak yeniden konumlandırır. Buradaki amaç, hem nezaketsizliği basit bir iletişim kazası olarak gören yaklaşımı aşmak hem de nezaketin her koşulda demokratik bir erdem olduğu varsayımını sorgulamaktır. Nezaket kimi zaman statükoyu koruyan bir duvar gibi işleyebilir. Nezaketsizlik ise kimi zaman bu duvarda gedik açarak dışlanmış gruplara alan açan meşru bir mukavemet biçimine dönüşebilir. Bu çerçevede çalışma normatif siyaset teorisi yöntemini benimsemektedir.⁶ Kavram analizi ve diyalektik sentez⁷ yöntemi üzerine inşa edilmiştir. Konuyu temel bir meşruiyet sorunu olarak ele almakta ve mevcut literatürdeki *nezaketin normatif üstünlüğü* varsayımını teorik çerçevede sorgulamaktadır. Temel konusu, nezaketsizliğin üstlendiği iki zıt rol arasındaki ayrımı odaklanmaktadır. “Nezaketsizlik akılcı tartışmayı felç eden bir tahrip mekanizması mı, yoksa dışlayıcı statükoyu sarsan demokratik bir mukavemet unsuru mudur? Demokrasi zemininde bu ayrımı belirleyen normatif kriterler nelerdir?” sorularına cevap aramaktadır.

Bu sorulara yanıt ararken Habermasçı müzakereci eylem kuramı⁸ ile Mouffe’un çatışmacı (agonistik) çoğulculuk⁹ yaklaşımı arasındaki karşıtlığı bir kriz değil kamu alanının sınırlarını genişleten bir retorik imkânı olarak yeniden okumayı hedeflemektedir. Çalışma kavram ayrıştırması tekniğini kullanır. *Nezaket ve kamusal sorumluluk* arasındaki geçişkenlik yapıbozumuna uğratılır. Nezaketi salt bir görgü kuralı olmaktan çıkarıp onu demokratik meşruiyetin temel bir bileşeni olarak konumlandırmaktadır. Buradaki ayrım şekli/göstermelik/formel nezaket ile öz (kamusal sorumluluk) arasındadır. Çalışmanın izlediği yöntem nezaketsizliği demokrasinin akılcı tartışma idealini bozan bir hata olarak değil aksine bu ülkünün dışlayıcı sınırlarını açığa çıkaran bir ifade biçimi olarak ele almaktadır. Örneğin literatüre dayanarak bir protesto sırasında kullanılan sert dilin biçim olarak nezaketsiz olsa da dışlanmış bir grubun ortak akla dahil olma çabası olması bakımından *nezaketli* (kamu yararı gözetmesi bakımından) bir fiil olarak değerlendirilebileceği iddia edilmektedir.

Günümüzde tüm dünyada kamusal alan normatif bir ideal olan akılcı müzakere zemininden hızla uzaklaşarak derin bir *nezaketsizlik krizine* sürüklenmektedir.¹⁰ Neredeyse tüm dünyada akılcı müzakere zemini hızla terk edilmektedir. Habermasçı anlamda karşılıklı anlayışa ve mantıklı gerekçelendirmeye dayalı bir iletişim süreci olarak kurgulanan demokratik tartışma ülküsü¹¹, pratikte yerini giderek artan bir şekilde sözlü savaflara, düşmanlığa ve kutuplaşmaya bırakmaktadır. Bu çalışma bir yönüyle söz konusu krizin merkezinde yer alan nezaketsizliğin yalnızca bir üslup kabalığı veya görgü eksikliği sorunu olmadığını bilakis demokratik meşruiyeti tehdit eden yapısal bir vakıa olduğunu savunmaktadır.¹² Bu tespit müzakereci eylem kuramı ile güncel siyasal gerçeklik arasındaki makası görünür kılmaktadır. Habermas’ın *idealleştirilmiş konuşma durumu* katılımcıların birbirine karşı dürüstlük ve akılcılık ödevi olduğunu varsayar. Ancak günümüzdeki sözlü savaşlar bu normatif beklentinin sadece şahsi düzeyde ihlal edilmediğini, kamu alanının altyapısının bu ihlali teşvik ettiğini göstermektedir. Nezaketsizlik burada iletişimin önündeki geçici bir engel değil sistemin işleyiş biçimi haline gelmiş yapısal bir yöntemi temsil eder.

⁶ List, C., & Valentini, L. (2016). The methodology of political theory. In H. Cappelen, T. S. Gendler, & J. Hawthorne (Eds.), *The Oxford handbook of philosophical methodology*. Oxford, UK: Oxford University Press; Leopold, D., & Stears, M. (Eds.). (2008). *Political theory: Methods and approaches*. Oxford, UK: Oxford University Press; Cohen, G. A. (2003). Facts and principles. *Philosophy & Public Affairs*, 31(3), 211-245.

⁷ Hegel, G. W. F. (1991). *The encyclopaedia logic, with the Zusätze: Part I of the encyclopaedia of philosophical sciences with the Zusätze* (Vol. 1). Indianapolis, IN: Hackett Publishing

⁸ Habermas, J. (1987). *The theory of communicative action: Vol. 2. Lifeworld and system: A critique of functionalist reason*. Boston, MA: Beacon Press; Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy*. Cambridge, MA: MIT Press.

⁹ Mouffe, C. (1999). Deliberative democracy or agonistic pluralism? *Social Research*, 66(3), 745-758.

¹⁰ Bormann, M. (2022). *Incivility as a violation of communication norms in public online discussions: Systematization, perceptions, and reactions* (Doctoral dissertation). Heinrich-Heine-Universität, Düsseldorf. s. 88.

¹¹ Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy* (W. Rehg, Trans.). Cambridge, MA: MIT Press. s. ix.

¹² Oh, D., Elayan, S., & Sykora, M. (2023). Deliberative qualities of online abortion discourse: Incivility and intolerance in the American and Irish abortion discussions on Twitter. *Journal of Deliberative Democracy*, 19(1). s. 1; Bardon, A., Bonotti, M., Zech, S. T., & Ridge, W. (2023). Disaggregating civility: Politeness, public-mindedness and their connection. *British Journal of Political Science*, 53(1), 308-325. s. 308; Hurrell, A. C. (2006). Civility in online discussion: The case of the foreign policy dialogue. *Canadian Journal of Communication*, 30(4), 633-648.

Nezaketsizlik basit bir iletişim kazası olmanın ötesinde vatandaşların kamusal alanda birbirlerine karşı sahip oldukları *nezaket ödevini* yerine getirmemeleri durumunda ortaya çıkan sistematik bir meşruiyet aşınmasıdır. Demokratik meşruiyet, kararların tüm etkilenenler tarafından kabul edilebilir nedenlere dayandırılmasını gerektirir. Ancak ahlaki ve gerekçelendirme boyutundaki nezaketsizlikler, karşı tarafın eşit ve özgür yurttaşlık statüsünü reddederek bu zemini ortadan kaldırmaktadır.¹³ Chambers bu süreci *müzakereci meşruiyet* olarak tanımlar ve meşruiyetin sadece oy çokluğu gibi teknik bir işleme değil kamusal tartışmanın kalitesine ve rıza üretme kapasitesine bağlı olduğunu savunur. Bu açıdan bakıldığında nezaketsizlik rıza üretim mekanizmasının iflasıdır.¹⁴

Nitekim müzakereci meşruiyet vurgusu meşruiyeti sadece sandıktan çıkan sayısal sonuçla değil karara giden sürecin kalitesiyle ilişkilendirir. Nezaketsizlik karşı tarafın argümanlarını dinlenmeye değer görmediğinde, demokratik rıza mekanizması bozulur. Örneğin bir siyasi aktörün rakibinin argümanını çürütmek yerine onun kişiliğine saldırması (ad hominem), tartışmanın bilgi üretme değerini yok eder. Bu vaziyet, kamusal alanın ortak bir hakikat arayışından çıkıp, sadece güç gösterisinin yapıldığı bir arenaya dönüşmesiyle sonuçlanır.

Kamusal tartışmadaki bu bozulma sadece nazik konuşma kurallarının ihlali değil toplumun bir arada yaşama iradesinin ve politik topluluğun devamlılığının sorgulandığı bir varlık sorundur.¹⁵ Bu noktadan hareketle çalışma nezaketsizliğin sadece iletişimi bozan yönünü değil aynı zamanda söylem kapalılığına yol açarak demokratik tartışmayı imkânsız kılan veya onu uzlaştıran bir çatışma alanına dönüştüren etkilerini inceleyecektir.¹⁶ Bunların dışında nezaketsizliğin bir mukavemet unsuru olarak kullanılabileceğini iddia eden kaynakları da değerlendirecektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Demokratik teoride nezaket kavramı varlık ve işlev bakımından iki temel sınıfta tetkik edilmektedir. *Nezaket olarak medenilik ve kamusal sorumluluk olarak medenilik*. Bu iki kavram arasındaki ayrım yalnızca bir kademe farkı değil bir araç-amaç ayrımıdır. Nezaket sosyal etkileşimi düzenleyen bir araçtır. Kamusal sorumluluk ise demokratik eşitliğin tanınmasına yönelik bir amaç taşır. Nezaket olarak medenilik, görgü kuralları, iyi tavırlar ve sosyal etkileşimi kolaylaştıran birtakım kurallara uyumu ifade eder. Genellikle içtimai sürtüşmeleri azaltan bir işlev görür. Bu yaklaşım, insanların birbirlerine karşı “lütfen” veya “teşekkür ederim” gibi dil kalıplarını kullanarak çatışmadan kaçınmasını öngörür. Ancak bu şekli nezaket anlayışı ahlaki bir derinlikten yoksun olabilir ve *yüzeysel nezaket* olarak adlandırılan bir duruma yol açabilir.¹⁷

Yüzeysel nezaket insanların stratejik olarak nazik davranırken ahlaki ve demokratik normları ihlal etmelerine olanak tanır. Literatürde *Nazik Naziler* olarak betimlenen bu mefhum, kişinin bir taraftan nezaket kurallarına sıkı sıkıya uyarken diğer taraftan dışlayıcı bir gündemi ilerletebileceğini ve böylece kamusal sorumluluk ilkesini yani diğerlerini özgür ve eşit vatandaşlar olarak tanıma yükümlülüğünü ihlal edebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla salt nezaket odaklı bir medenilik anlayışı hegemonik güç ilişkilerini maskeleyerek veya statükoyu koruyarak demokrasi karşıtı bir işlev görebilir.¹⁸

Nazik Naziler benzetmesi medeniliğin nasıl bir saptırma aracı olabileceğine dair çarpıcı bir benzetmedir. Burada nezaket zehirli bir içeriği kamusal alanda dolaşıma sokmak için kullanılan

¹³ Bonotti, M., & Zech, S. T. (2021). Understanding civility. In *Recovering civility during COVID-19*. Singapore: Palgrave Macmillan. s. 48-53-444.

¹⁴ Chambers, S. (2003). Deliberative democratic theory. *Annual Review of Political Science*, 6, 307-326.

¹⁵ Young, I. M. (2002). *Inclusion and democracy*. New York, NY: Oxford University Press. s. 43; Boyd, R. (2006). The value of civility? *Urban Studies*, 43(5-6), 863-878. s. 874.

¹⁶ Heath, R., & Borda, J. L. (2021). Reclaiming civility: Towards discursive opening in dialogue and deliberation. *Journal of Deliberative Democracy*, 17(1), 9-18. ss. 10-12.

¹⁷ Bonotti, M., & Zech, S. T. (2021). Understanding civility. In *Recovering civility during COVID-19*. Singapore: Palgrave Macmillan. s. 38-52; Bardon, A., Bonotti, M., Zech, S. T., & Ridge, W. (2023). Disaggregating civility: Politeness, public-mindedness and their connection. *British Journal of Political Science*, 53(1), 308-325. ss. 309-320.

¹⁸ Bonotti, M., & Zech, S. T. (2021). Understanding civility. In *Recovering civility during COVID-19*. Singapore: Palgrave Macmillan. s. 49; Bardon, A., Bonotti, M., Zech, S. T., & Ridge, W. (2023). Disaggregating civility: Politeness, public-mindedness and their connection. *British Journal of Political Science*, 53(1), 308-325. ss. 310-320.

estetik bir ambalaj işlevi görür. Bu durum medeniliğin her zaman *iyi* bir şey olduğu yönündeki yaygın kabulü sarsar. Eğer nezaket adaletsizliğe uğrayanların sesini kısmak ve/veya statükonun devamını sağlamak için bir susturma mekanizması olarak kullanılıyorsa burada medenilik demokratik bir erdem değil retorik bir tahakküm aracıdır. Örneğin teknokratik bir kurulun veya ekonomik bir karar alma mekanizmasının içtimai refahı derinden etkileyecek kısıtlama kararlarını meşrulaştırmaya çalışırken kullandığı üslupta bu durum gözlemlenebilir. Karar alıcılar süreç boyunca son derece nazik ve profesyonel bir üslup kullanarak ve nezaket kurallarına harfiyen riayet ederek tartışmayı yürütebilirler. Ancak bu yüzeysel nezaket olumsuz etkilenen tarafların itirazlarını *teknik yetersizlik* veya *duygusallık* olarak yaftalayıp müzakere dışı bırakarak özünde demokratik tanıma ilkesini ihlal eden tahakkümcü bir kapalılık oluşturabilir.

Kamusal sorumluluk olarak medenilik ise insanların şahsi çıkarlarından veya belirli zümrelerin çıkarlarından ziyade kamu yararına bağlılık göstermesini ve diğer vatandaşları özgür ve eşit özneler olarak tanımasını gerektirir. Bu anlayış, Rawls'un *medenilik ödevi* mefhumuna dayanarak siyasi kararların sadece şahsi inançlarla değil herkesin kabul edebileceği *kamusal akıl* ile gerekçelendirilmesini şart koşar. Bu yaklaşım insanların birbirlerine karşı tutumlarında yüzeysel bir kibarlıktan ziyade karşı tarafın ahlaki varlığını ve eşit statüsünü tanıyan derin bir saygıyı esas alır.¹⁹ Calhoun nezaketi bir *iletişim erdemi* olarak kurgular. Ona göre nezaket sadece belirli kurallara uyulması değildir. İnsanların birbirlerine ortak bir siyasi topluluk içinde bir arada yaşamaya değer verdiklerini gösteren temel bir sosyal işaretleme sistemidir.²⁰

Bu çalışma medeniliğin/nezaketin *derin* boyutuna odaklanmaktadır. Buradaki kilit kavram esasında tanıma politikasıdır. Kamusal sorumluluk olarak medenilik “Senin fikrine katılmıyorum ama senin bu toplumun eşit bir üyesi olduğunu ve konuşma hakkın olduğunu kabul ediyorum” demektir. Bu usulden ibaret bir nezaketten fazlasıdır. Karşı tarafın varlık alanını tanımaktır. Örneğin bir meclis tartışmasında seslerin yükselmesi nezaketsizlik sayılabilir. Hemen herkes bu konuda hemfikir. Oysa sessizce ve kibarca sayıca az bir grubunun haklarını görmezden gelmek çok daha ağır bir *kamusal sorumluluk ihlali* teşkil eder.

Demokratik meşruiyet açısından bakıldığında nezaket normlarına aşırı vurgu yapmak, çelişkili bir şekilde *içeriden dışlama* mekanizmalarını devreye sokabilir. Egemen zümrenin belirlediği *düzenlilik*, *sakinlik* ve *akılcı gerekçelendirme* normlarına uymayan öfkeli, duygu yüklü veya alışılmadık ifade biçimlerini kullanan marjinal gruplar, şeklen tartışmaya dahil edilseler bile, söylemleri nezaketsiz bulunarak gayrimeşru ilan edilebilir ve susturulabilir.²¹ Nitekim “Bazı davranışları veya inançları nezaketsiz olarak adlandırmak, onları etkili bir şekilde konuşma topluluğunun sınırlarının dışına iter.”²²

Nezaketsizlik özellikle protesto ve sivil itaatsizlik biçimindeyse demokratik bir erdem olarak yeniden okunabilir. *Muhalefet olarak nezaketsizlik* kavramıyla tanımlanan bu durum adaletsizliğe veya dışlanmaya dikkat çekmek için şekli nezaket kurallarının bilinçli olarak ihlal edilmesini içerir.²³ Delmas da benzer şekilde sivil itaatsizliğin geleneksel tanımındaki nazik olma şartını eleştirir. Ona göre adaletsiz koşullar altında nezaket kurallarına uymak yerine *nezaketsiz itaatsizlik* sergilemek sadece bir hak değil bir görevdir.²⁴

Böylelikle bir eylemin nezaketsiz olması (örneğin bağırarak protesto etmek), onun kamusal sorumluluk açısından medeni olmadığı anlamına gelmez. Tam tersine adaletsiz kurumlara veya

¹⁹ Rawls, J. (2005). *Political liberalism: Expanded edition* (2nd ed.). New York, NY: Columbia University Press. s. 441; Bonotti, M., & Zech, S. T. (2021). Understanding civility. In *Recovering civility during COVID-19*. Singapore: Palgrave Macmillan. s. 38; Bardon, A., Bonotti, M., Zech, S. T., & Ridge, W. (2023). Disaggregating civility: Politeness, public-mindedness and their connection. *British Journal of Political Science*, 53(1), 308-325. s. 311-316.

²⁰ Calhoun, C. (2000). The virtue of civility. *Philosophy & Public Affairs*, 29(3), 251-275.

²¹ Young, I. M. (2002). *Inclusion and democracy*. New York, NY: Oxford University Press. s. 56; Sanders, L. M. (1997). Against deliberation. *Political Theory*, 25(3), 347-376. s. 370.

²² Bejan, T. M. (2017). *Mere civility: Disagreement and the limits of toleration*. Cambridge, MA: Harvard University Press. s. 9.

²³ Bonotti, M., & Zech, S. T. (2021). Understanding civility. In *Recovering civility during COVID-19*. Singapore: Palgrave Macmillan. ss. 37-55; Bardon, A., Bonotti, M., Zech, S. T., & Ridge, W. (2023). Disaggregating civility: Politeness, public-mindedness and their connection. *British Journal of Political Science*, 53(1), 308-325. s. 320.

²⁴ Delmas, C. (2018). *A duty to resist: When disobedience should be uncivil*. New York, NY: Oxford University Press. ss. 5-17.

baskıcı normlara karşı sergilenen bu tür *eleştirel nezaketsizlik*, daha yüksek bir ahlaki amacı (adaleti ve eşitliği) gerçekleştirmeyi hedeflediği için demokratik bir işlev görür.²⁵

İçeriden dışlama kavramı ise demokrasinin en büyük açmazlarından birine parmak basar: Normativite/değer yüklülük üzerinden dışlama. Eğer bir toplumda makul tartışma normları sadece belirli bir zümrenin retorik tarzına göre belirlenmişse öfkeli bir işçinin veya travmaya uğramış küçük bir grubun mensubunun haykırışı nezaketsiz bulunarak dışlanır. Bu bağlamda eleştirel nezaketsizlik bir söylem sabotajı değil masaya oturma hakkı tanınmayanların masayı sarsma eylemidir. Bu kamusal alanın sınırlarını zorlayarak onu daha kapsayıcı hale getirme potansiyeli taşır. Bu tür eylemler, Mouffe'un *çatışmacı çoğulculuk* anlayışıyla örtüşerek çatışmanın ve tutkulu muhalefetin bastırılması gereken bir anomali değil demokrasinin canlılığını koruyan kurucu bir unsur olduğunu gözler önüne serer.²⁶ Bu itibarla demokratik müzakere süreçlerinde asıl belirleyici olan iletişimin ne kadar kibar olduğu değil bir söylem açılımı oluşturup oluşturmadığıdır. Yani mevcut güç dengesizliklerini sorgulatarak diyalogun devamlılığını sağlayıp sağlamadığıdır. Sonuç olarak nezaket normlarını ihlal eden *çağrı yapma* pratikleri, baskın güç yapılarını teşhir ederek ve ötekileştirilen seslere alan açarak yüzeysel bir nezaketten daha derin bir erdemi temsil edebilir.²⁷

Dryzek²⁸ tarafından önerilen çatışmacı müzakere bakış açısıyla uyumlu olarak nezaketsizlik ve çatışmacı müdahale, müzakere sürecini devre dışı bırakmaz. Aksine müzakerenin sahte bir mutabakat üzerine kurulmasına mâni olur. Eleştirel nezaketsizlik Habermasçı anlamda idealleştirilmiş konuşma durumuna giden yolu tıkayan bir engel değildir. Tam tersine bu durumun ancak dışlanmış seslerin çatışmacı müdahalesiyle meşruiyet kazanabileceğini gösteren bir ön koşuldur. Bu sentez demokrasiyi bir nihai uzlaşma arayışı olarak değil *karşılıklı tanınan bir rakiplik hukuku* içinde yürütülen ve ucu açık bir retorik mücadelesi alanı olarak kurgulamaktadır.

3. NEZAKETSİZLİĞİN İŞLEVLERİ: SABOTAJ VE MUKAVEMET

Demokratik tartışma süreçlerinde nezaketsizlik yalnızca duygusal bir tepki veya görgü kuralı ihlali olarak değil tartışmanın bilgi üretme yetisini (epistemik işlev) ve katılımcı sınırlarını doğrudan etkileyen bir mekanizma olarak işlemektedir. Buna göre *yüzeysel nezaket* ve *eleştirel nezaketsizlik kavramları* demokratik meşruiyetin nasıl sağlandığına veya zedelendiğine dair belirleyici bir ayrım sunar.

3.1. Akılcı Tartışmaya Sabotaj

Demokratik müzakerenin temel vaadi farklı bakış açılarının ve gerekçelerin çarpışması yoluyla kolektif bilginin artırılması ve hataların düzeltilmesidir.²⁹ Ancak *gerekçelendirici nezaketsizlik* olarak tanımlanan durum bu süreci tahrip eder. Bir aktörün kamusal kararları savunurken herkesin kabul edebileceği *kamusal akıl* yerine sadece kendi grubu veya dogmatik inançlarına dayalı gerekçeler sunması tartışmanın epistemik zeminini ortadan kaldırır.³⁰ Bu durum karşı tarafın argümanlarını anlama ve değerlendirme imkanını yok ederek tartışmayı akılcı bir müzakereden çok tarafların birbirini duymadığı bir atışmaya dönüştürür.³¹ Örneğin çevre politikalarına ilişkin bir tartışmada bir aktörün ilmi veriler veya kamusal fayda ilkeleri yerine sadece kendi kurumsal gizliliğine veya doğrulanması mümkün olmayan dogmatik sağduyu iddialarına dayanarak bir projeyi savunması bu kapsamda değerlendirilebilir. Burada kişinin üslubu ne kadar nazik olursa olsun sunduğu gerekçeler başkaları tarafından epistemik olarak tartışılmaz veya yanlışlanamaz olduğu için müzakerenin bilgi

²⁵ Bardon, A., Bonotti, M., Zech, S. T., & Ridge, W. (2023). Disaggregating civility: Politeness, public-mindedness and their connection. *British Journal of Political Science*, 53(1), 308-325. s. 321.

²⁶ Mouffe, C. (2000). *The democratic paradox*. London, UK: Verso. ss. 103-105.

²⁷ Heath, R., & Borda, J. L. (2021). Reclaiming civility: Towards discursive opening in dialogue and deliberation. *Journal of Deliberative Democracy*, 17(1), 9-18. ss. 12-13.

²⁸ Dryzek, J. S. (2002). *Deliberative democracy and beyond: Liberals, critics, contestations*. Oxford, UK: Oxford University Press.

²⁹ Gutmann, A., & Thompson, D. F. (1997). *Democracy and disagreement*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

³⁰ Bonotti, M., & Zech, S. T. (2021). Understanding civility. In *Recovering civility during COVID-19*. Singapore: Palgrave Macmillan. ss. 49-54.

³¹ Gutmann, A., & Thompson, D. F. (1997). *Democracy and disagreement*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

üretme kapasitesi sabote edilmiş olur. Bu ise akılcı tartışma zeminini kamusal akıl dışı bir dayatmaya dönüştüren yapısal bir nezaketsizliktir.

Daha somut olarak Bormann bilgi normunun ihlalini nezaketsizliğin bir boyutu olarak tanımlar. Yalan söylemek, komplo teorileri üretmek veya kanıtsız iddialarda bulunmak tartışmanın bilgi kalitesini düşürerek demokratik karar alma süreçlerini manipüle eder.³² Burada yüzeysel nezaket tehlikeli bir rol oynayabilir. Bir kişi son derece kibar bir üslup kullanarak ilmi olarak temelsiz veya yanıltıcı bilgileri meşrulaştırabilir ve böylece müzakere sürecini biçimsel kurallara uyarak içerikten yoksun bırakabilir.³³ Baehr'in belirttiği gibi seçkinci tepeden bakış veya kapalı fikirlilik gibi *entelektüel kusurlar* da görünüşte medeni bir tartışma yürütülse bile, gerçeğe ulaşma çabasına mani olarak epistemik süreci tıkar.³⁴ Öte yandan Mutz'un bulguları, karşıt görüşlere maruz kalmanın bu görüşler rahatsız edici veya çatışmalı olsa bile insanların karşı tarafın gerekçelerini öğrenmesini sağladığını ve epistemik ufku genişlettiğini göstermektedir. Bu sebeple çatışmadan kaçınan aşırı nezaket bilgi akışını sınırlayarak bilimsel durgunluğa yol açabilirken, kontrollü bir çatışma ise öğrenmeyi teşvik edebilir.³⁵

Epistemik işlev açısından bakıldığında mutlak bir huzur ortamı, demokratik ilerleme için her zaman sağlıklı olmayabilir. Mutz'un bulguları, çatışmanın zihni katkılarına dikkat çeker. Karşıt görüşün sert ve nezaketsiz tonu, insanın kendi yankı odasından çıkmasını ve ötekinin varlığını ve gerekçelerini, en azından bir sorun olarak fark etmesini sağlar. Aşırı steril ve aşırı nazik tartışma ortamları gerçek içtimai sancıların üzerini örterek demokrasinin problem çözme kapasitesini köreltebilir.

3.2. Dışlama Aracı Olarak Nezaket ve Mukavemet Olarak Nezaketsizlik

Nezaketsizliğin demokratik işlevi kapsayıcılık ekseninde daha karmaşık bir hal alır. Young'a göre düzenli tartışma normlarına aşırı vurgu yapmak, bu normlara uymayan (örneğin duygusal, öfkeli veya dağınık konuşan kişiler) grupların sesini kısın bir *içeriden dışlama* mekanizmasına dönüştürebilir.³⁶ Egemen zümrelerin belirlediği nezaket kuralları, statükoyu koruyan ve alternatif sesleri gayrimeşru ilan eden bir baskı aracı haline gelebilir.³⁷ Sanders da benzer şekilde demokrasinin talep ettiği akılcı tartışma becerilerinin, tarihi olarak imtiyazlı sınıflara ait olduğunu ve bu standartların dezavantajlı grupları düzenli olarak dışladığını savunur.³⁸ "Bu eleştirmenler, 'nezaket' çağrısını bir erdem daveti olarak değil muhalefeti gayrimeşru ilan ederken statükoyu güçlendiren gizli bir uyumluluk talebi olarak görürler. Bu çağrı, konuşmacıyı bir edep modeli olarak sunarken, muhalefet etme cüretini gösteren diğer herkesi susturmayı amaçlayan retorik bir hileden başka bir işe yaramaz."³⁹ Delmas eleştiriyi bir adım öteye taşıyarak kamusal alandaki nezaket çağrılarının genellikle iktidardakiler tarafından aktivistleri kontrol etmek ve susturmak için stratejik bir araç olarak kullanıldığını vurgular. Ona göre bu tür nezaket talepleri sadece baskın siyasi seslerin çıkarlarına hizmet etmekle kalmaz, aynı zamanda ötekileştirilmiş zümrelerin haklı öfkesini gayrimeşru ilan ederek siyasi alanın dışına iter.⁴⁰ Bunun tipik bir örneği kentsel dönüşüm süreçlerine dair halkla yapılan toplantılarda görülebilir. Müzakerenin medenilik ve akılcılık ölçütü olarak ileri düzey hukuk jargonu veya mühendislik terminolojisi belirlendiğinde, yaşam alanları hakkında söz söylemek isteyen vatandaşların gündelik dille kurdukları talepler nezaketsiz veya temelsiz bulunarak değersizleştirilebilir. Şekli olarak

³² Bormann, M. (2022). *Incivility as a violation of communication norms in public online discussions: Systematization, perceptions, and reactions* (Doctoral dissertation). Heinrich-Heine-Universität, Düsseldorf. ss. 27-135.

³³ Heath, R., & Borda, J. L. (2021). Reclaiming civility: Towards discursive opening in dialogue and deliberation. *Journal of Deliberative Democracy*, 17(1), 9-18. s. 10; Bardon, A., Bonotti, M., Zech, S. T., & Ridge, W. (2023). Disaggregating civility: Politeness, public-mindedness and their connection. *British Journal of Political Science*, 53(1), 308-325. ss. 309-310.

³⁴ Baehr, J. (2019). *Intellectual virtues, civility, and public discourse*. Philosophy Faculty Works. 300. ss. 5-10.

³⁵ Mutz, D. C. (2006). *Hearing the other side: Deliberative versus participatory democracy*. New York, NY: Cambridge University Press. ss. 40-74.

³⁶ Young, I. M. (2002). *Inclusion and democracy*. New York, NY: Oxford University Press. ss. 55-56.

³⁷ Heath, R., & Borda, J. L. (2021). Reclaiming civility: Towards discursive opening in dialogue and deliberation. *Journal of Deliberative Democracy*, 17(1), 9-18. s. 10."

³⁸ Sanders, L. M. (1997). Against deliberation. *Political Theory*, 25(3), 347-376. s. 349.

³⁹ Bejan, T. M. (2017). *Mere civility: Disagreement and the limits of toleration*. Cambridge, MA: Harvard University Press. s. 9.

⁴⁰ Delmas, C. (2018). *A duty to resist: When disobedience should be uncivil*. New York, NY: Oxford University Press. s. 34.

herkesin konuşmasına izin verilse de kabul edilebilir konuşma biçiminin dar bir teknik kalıba sıkıştırılması katılımın önünde aşılması imkânsız bir içeriden dışlama duvarı örür.

Bu noktada eleştirel nezaketsizlik veya muhalefet olarak nezaketsizlik demokratik bir erdem ve meşru bir mukavemet kanalı olarak ortaya çıkar.⁴¹ Adaletsizliğe, ayrımcılığa veya dışlanmaya maruz kalan grupların, seslerini duyurabilmek için görgü kurallarını bilinçli olarak ihlal etmesi mevcut güç dengesizliklerini teşhir eden bir söylem açılımı oluşturur.⁴² Delmas *nezaketsiz itaatsizliğin* (örneğin Black Lives Matter protestoları) toplumun dikkatini çekmek ve *sivil dostluk* yanılsamasını kırmak için gerekli olduğunu savunur. Ona göre nezaketsizlik sahte huzur ortamını bozarak gerçek sorunların görünür olmasını sağlar.⁴³

Bardon ve diğerleri⁴⁴ bu tür eylemleri *derin nezaket* olarak nitelendirir. Çünkü burada kullanılan şekli nezaketsizlik daha yüksek bir ahlaki amacı gerçekleştirmek için bir araçtır. Ancak bu mukavemet biçimi de riskler taşır. Oh ve diğerlerinin araştırmaları, nezaketsizliğin ve hoşgörüsüzlüğün genellikle küçük bir “hiperaktif” grup tarafından domine edildiğini ve bunun genel tartışma ortamını radikalleştirerek ılımlı seslerin tartışmadan çekilmesine neden olabildiğine işaret etmektedir.⁴⁵ Mukavemet olarak başlayan nezaketsizlik eğer karşı tarafın ahlaki varlığını tamamen reddeden bir *ahlaki nezaketsizliğe* dönüşürse⁴⁶, demokratik kapsayıcılığı artırmak yerine kutuplaşmayı derinleştirerek tartışmayı hükümsüz kılar.

Eleştirel nezaketsizliğin bir mukavemet kanalı olarak meşruiyeti onun sınırsız bir söylem saldırganlığı alanı olduğu anlamına gelmez. Literatürdeki ahlaki nezaketsizlik ile eleştirel nezaketsizlik arasındaki ayrımı belirleyen iki temel normatif kıstas önerilebilir:

- Tanıma İlkesi: Bonotti ve Zech⁴⁷ ile Mouffe⁴⁸ bakış açılarından hareketle meşru bir mukavemet eylemi muhatapın politik pozisyonuna sert bir saldırı içerse dahi onun *rakip* olma statüsünü korumalıdır. Nezaketsizlik muhatapı insan dışı olarak kodlamaya ve kamusal alandan tamamen silmeye yöneldiği anda mukavemet işlevini yitirerek demokratik imha aracına dönüşür.
- Söylem Açılımı Kapasitesi: Meşru nezaketsizlik susturulan bir grubun sesini duyurarak tartışmayı genişletmeyi hedefler. Buna karşın baskın zümrenin diğerlerine yönelik nezaketsizliği, karşı tarafı tartışamaz hale getirerek kamusal alanı daraltan bir söylem sabotajı niteliğindedir. Belirleyici olan, nezaketsizliğin masaya oturma hakkı talebi mi yoksa masayı başkalarına kapatma çabası mı olduğudur.

Burada incelenen tezat nezaketsizliğin mukavemet mi yoksa yıkım mı olduğu arasındaki ince çizgidir. Eleştirel nezaketsizlik (mukavemet), adaleti hedeflerken karşı tarafı hâlâ bir muhatap olarak görür. Ancak ahlaki nezaketsizlik karşı tarafı tamamen insanlık dışı bir konuma yerleştirir. Daha önce zikredildiği gibi bu sınırın hızla aşılabileceği unutulmamalıdır. Aksi takdirde nezaketsizlik artık bir mukavemet unsuru değil kamusal alanın üzerine inşa edildiği içtimai sözleşmenin imhasına dönüşür.

Demokratik tartışmada nezaketsizlik varlık olarak müphem bir yapıdadır. Bilgi normlarını ve karşılıklı saygıyı hedef aldığında akılcı tartışmayı akamete uğrattırırken dışlayıcı yüzeysel nezaket normlarına meydan okuduğunda, demokratik kapsayıcılığı ve adaleti talep eden hayati bir mukavemet unsuruna dönüşmektedir.

⁴¹ Bardon, A., Bonotti, M., Zech, S. T., & Ridge, W. (2023). Disaggregating civility: Politeness, public-mindedness and their connection. *British Journal of Political Science*, 53(1), 308-325. ss. 320-321.

⁴² Heath, R., & Borda, J. L. (2021). Reclaiming civility: Towards discursive opening in dialogue and deliberation. *Journal of Deliberative Democracy*, 17(1), 9-18. ss. 12-14.

⁴³ Delmas, C. (2018). *A duty to resist: When disobedience should be uncivil*. New York, NY: Oxford University Press. s. 64.

⁴⁴ Bardon, A., Bonotti, M., Zech, S. T., & Ridge, W. (2023). Disaggregating civility: Politeness, public-mindedness and their connection. *British Journal of Political Science*, 53(1), 308-325. ss. 320-321.

⁴⁵ Oh, D., Elayan, S., & Sykora, M. (2023). Deliberative qualities of online abortion discourse: Incivility and intolerance in the American and Irish abortion discussions on Twitter. *Journal of Deliberative Democracy*, 19(1). ss. 1-4.

⁴⁶ Bonotti, M., & Zech, S. T. (2021). Understanding civility. In *Recovering civility during COVID-19*. Singapore: Palgrave Macmillan. s. 53.

⁴⁷ Bonotti, M., & Zech, S. T. (2021). Understanding civility. In *Recovering civility during COVID-19*. Singapore: Palgrave Macmillan

⁴⁸ Mouffe, C. (2000). *The democratic paradox*. London, UK: Verso.

4. SONUÇ

Bu çalışma kamusal söylemde nezaketsizliğin demokratik müzakere üzerindeki etkilerini normatif siyaset teorisi çerçevesinde analiz ederek kavramın ikilemini ortaya koymuştur. Nezaket ve nezaketsizlik arasındaki ilişkinin bir karşıtlıktan ziyade demokratik meşruiyetin sınırlarını belirleyen diyalektik bir uyumsuzluk olduğunu iddia etmektedir. Çalışmanın ulaştığı temel sonuçlar şöyle özetlenebilir:

Nezaketin araç haline getirilmesi ve tahakkümcü işlevi: Usulden ibaret bir nezaket her zaman demokratik bir erdemle örtüşmemektedir. Yüzeysel nezaket özellikle kurumsal ve teknokratik karar alma süreçlerinde dışlayıcı politikaların üzerini örten bir meşruiyet perdesi işlevi görebilmektedir. Formel kurallara ve profesyonel jargona aşırı bağlılık bazı seslerin tutarsız veya uyumsuz addedilerek tartışma dışı bırakılmasına (içeriden dışlama) yol açmaktadır. Demokratik meşruiyetin asli ölçütü ifade biçiminin tonu değil akılcı gerekçelendirme ve karşılıklı tanıma ilkesine sadakatidir.

Epistemik tahribat ve stratejik sabotaj: Nezaketsizlik bilgi normlarını hedef alarak gerekçelendirici nezaketsizliğe dönüştüğünde kolektif öğrenme ve kamusal akıl yürütme süreçlerini felç etmektedir. Ortak bir akılcı zeminde tartışamayacak dogmatik iddiaların veya yanıltıcı bilgilerin kamusal alana sürülmesi müzakereyi bir bilgi alışverişinden ve diyalogdan ziyade tarafların monoloğuna dönüştürmektedir. Ancak çatışmadan kaçınan aşırı steril bir nezaket vurgusu da epistemik durgunluğa yol açmaktadır. Demokratik canlılık çatışmanın bastırıldığı bir uyum ortamında değil rakip hukukunun korunduğu, karşıt görüşlerin epistemik birer meydan okuma olarak kabul edildiği bir zeminde mümkündür.

Mukavemet olarak nezaketsizlik ve söylem açılımı: Statükoyu sarsan eleştirel nezaketsizliğin söylem kapalılığını engelleyerek kamusal alanı genişletme potansiyeline sahip olduğu söylenebilir. Özellikle şeffaf olmayan süreçlere veya yapısal adaletsizliklere karşı sergilenen bilinçli kural ihlalleri biçim olarak kaba görünse de özü itibarıyla kamusal sorumluluk erdemine hizmet etmektedir. Bu tür eylemler çatışmacı çoğulculuk bakış açısında olduğu gibi siyasetin çatışmacı doğasını meşru bir zemine taşıyarak demokratik tikanıklıkları aşma potansiyeli taşır.

Nihai olarak demokratik tartışmanın istikrarı nezaketsizliğin kamusal alandan tamamen tasfiyesiyle değil hangi nezaketsizliğin akılcı müzakereyi hedef alan bir sabotaj, hangisinin adaletsizliğe karşı bir mukavemet ve söylem açılımı talebi olduğunun ayırt edilebildiği bir siyasi kültürün inşasıyla mümkündür. Demokrasinin geleceği nezaketi bir susturma aracı olarak kullanan statüko ile nezaketsizliği bir imha aracı olarak kullanan radikalizm arasında karşılıklı tanıma zeminini yeniden inşa edebilme kapasitesine bağlıdır.

5. KAYNAKLAR

Baehr, J. (2019). *Intellectual virtues, civility, and public discourse*. Philosophy Faculty Works. 300. https://digitalcommons.lmu.edu/phil_fac/300.

Bardon, A., Bonotti, M., Zech, S. T., & Ridge, W. (2023). Disaggregating civility: Politeness, public-mindedness and their connection. *British Journal of Political Science*, 53(1), 308-325. <https://doi.org/10.1017/S000712342100065X>

Bejan, T. M. (2017). *Mere civility: Disagreement and the limits of toleration*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bonotti, M., & Zech, S. T. (2021). Understanding civility. In *Recovering civility during COVID-19* (pp. 37-55). Singapore: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-981-33-6706-7_4

Bormann, M. (2022). *Incivility as a violation of communication norms in public online discussions: Systematization, perceptions, and reactions* (Doctoral dissertation). Heinrich-Heine-Universität, Düsseldorf.

- Boyd, R. (2006). The value of civility? *Urban Studies*, 43(5-6), 863-878.
- Calhoun, C. (2000). The virtue of civility. *Philosophy & Public Affairs*, 29(3), 251-275. <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.2000.00251.x>
- Chambers, S. (2003). Deliberative democratic theory. *Annual Review of Political Science*, 6, 307-326. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.6.121901.085538>
- Cohen, G. A. (2003). Facts and principles. *Philosophy & Public Affairs*, 31(3), 211-245.
- Delmas, C. (2018). *A duty to resist: When disobedience should be uncivil*. New York, NY: Oxford University Press.
- Dryzek, J. S. (2002). *Deliberative democracy and beyond: Liberals, critics, contestations*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Gutmann, A., & Thompson, D. F. (1997). *Democracy and disagreement*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Habermas, J. (1987). *The theory of communicative action: Vol. 2. Lifeworld and system: A critique of functionalist reason*. Boston, MA: Beacon Press.
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy* (W. Rehg, Trans.). Cambridge, MA: MIT Press.
- Heath, R., & Borda, J. L. (2021). Reclaiming civility: Towards discursive opening in dialogue and deliberation. *Journal of Deliberative Democracy*, 17(1), 9-18. <https://doi.org/10.16997/jdd.976>
- Hegel, G. W. F. (1991). *The encyclopaedia logic, with the Zusätze: Part I of the encyclopaedia of philosophical sciences with the Zusätze* (Vol. 1). Indianapolis, IN: Hackett Publishing.
- Hurrell, A. C. (2006). Civility in online discussion: The case of the foreign policy dialogue. *Canadian Journal of Communication*, 30(4), 633-648.
- Leopold, D., & Stears, M. (Eds.). (2008). *Political theory: Methods and approaches*. Oxford, UK: OUP Oxford.
- List, C., & Valentini, L. (2016). The methodology of political theory. In H. Cappelen, T. S. Gendler, & J. Hawthorne (Eds.), *The Oxford handbook of philosophical methodology*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Mouffe, C. (1999). Deliberative democracy or agonistic pluralism? *Social Research*, 66(3), 745-758.
- Mouffe, C. (2000). *The democratic paradox*. London, UK: Verso.
- Mutz, D. C. (2006). *Hearing the other side: Deliberative versus participatory democracy*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Oh, D., Elayan, S., & Sykora, M. (2023). Deliberative qualities of online abortion discourse: Incivility and intolerance in the American and Irish abortion discussions on Twitter. *Journal of Deliberative Democracy*, 19(1). <https://doi.org/10.16997/jdd.1413>
- Rawls, J. (2005). *Political liberalism: Expanded edition* (2nd ed.). New York, NY: Columbia University Press.
- Sanders, L. M. (1997). Against deliberation. *Political Theory*, 25(3), 347-376.
- Young, I. M. (2002). *Inclusion and democracy*. New York, NY: Oxford University Press.

FORECASTS OF AI'S POTENTIAL IMPACTS: A SYNTHESIS YAPAY ZEKÂNIN OLASI ETKİLERİNE DAİR ÖNGÖRÜLER: BİR SENTEZ

ERKAM TEMİR *

*Assoc. Prof. Dr., Kastamonu University, Faculty of Communication, Department of
Journalism,

0000-0002-4387-2728

Abstract

This study synthesizes a selected body of peer-reviewed research and policy reports on the prospective impacts of artificial intelligence, bringing disparate findings into a single integrative framework. Drawing on both peer-reviewed scholarship and major international organizations' reports, it organizes the evidence into thematic clusters and offers a comparative map of where the literature converges and where it remains contingent. Across sources, assessments converge on seven domains. First, in labor markets, the prevailing expectation is not wholesale replacement but task-based augmentation paired with the likelihood of structural reconfiguration in cognitively intensive occupations. Second, at the macroeconomic level, productivity gains appear plausible, yet the timing and magnitude of those gains are expected to be delayed and conditional on complementary capital investment and sustained organizational adaptation. Third, in energy and infrastructure, the rapidly escalating electricity and water demands of data centers are documented as a nontrivial risk factor for global sustainability goals and for the physical capacity of grid systems. Fourth, in the area of frontier risks and security, the literature concentrates on threats associated with autonomous systems, including malicious misuse and potential loss of control, reflecting a pronounced strand of academic concern about low-probability but high-consequence outcomes. Fifth, with respect to governance and standard-setting, the evidence indicates a regulatory divergence: the European Union's risk-based approach is increasingly contrasted with more innovation-oriented models in other jurisdictions. Sixth, in education and academic integrity, AI is portrayed as simultaneously enabling personalization and destabilizing conventional assessment, thereby forcing fundamental changes in academic honesty norms and in the cultivation and evaluation of critical thinking. Seventh, in health and the biomedical sciences, AI is widely projected to accelerate drug discovery and diagnostic workflows, while ethical constraints especially data privacy and algorithmic bias are repeatedly identified as binding barriers to responsible scaling. Overall, this synthesis underscores that AI's downstream effects will not be determined by technical capability alone. Rather, the trajectory is mediated by adoption dynamics, institutional flexibility, and the evolving legal and regulatory environment variables that function as primary determinants of how, where, and to what extent projected impacts materialize.

Keywords: Artificial intelligence, impacts, future foresight.

Özet

Bu çalışma yapay zekânın gelecekte oluşturabileceği etkiler üzerine yapılmış güvenilir araştırma ve raporları bir araya getirip bütüncül bir çerçevede incelemektedir. Çalışma akademik araştırmalar ile uluslararası kuruluşların raporlarını kapsayan farklı kaynakları tematik kümeler altında toplayarak karşılaştırmalı bir harita sunmaktadır. Çalışma literatürdeki öngörülerin yedi temel alan üzerinden şekillendiğini ve şu sonuçlara ulaştığını göstermektedir: (1) Emek piyasalarında yapay zekânın tam ikame yerine görev bazlı bir güçlendirme etkisi yaratacağı ancak bilişsel beceri gerektiren işlerde yapısal bir dönüşümü tetikleyeceği öngörülmektedir. (2) Makroekonomik düzeyde verimlilik artışlarının potansiyel olduğu fakat bu artışın tamamlayıcı sermaye yatırımları ve örgütsel uyum süreçlerine bağlı olarak gecikmeli gerçekleşeceği sonucuna varılmıştır. (3) Enerji ve altyapı alanında veri merkezlerinin elektrik ve su tüketimindeki eksponansiyel artışın, küresel sürdürülebilirlik hedefleri ve fiziksel şebeke kapasitesi üzerinde ciddi bir risk oluşturduğu verilerle ortaya konmaktadır. (4) Sınır riskler ve güvenlikte otonom sistemlerin kötüye kullanımı ve kontrol kaybı gibi varoluşsal riskler üzerine akademik bir kaygının yoğunlaştığı görülmektedir. (5) Yönetişim ve standardizasyon süreçlerinde düzenleyici çerçevelerin AB'deki risk odaklı model ile diğer bölgelerdeki inovasyon odaklı modeller arasında bir ayrışma olduğu saptanmıştır. (6) Eğitim ve akademik bütünlükte yapay zekânın kişiselleştirilmiş öğrenme olanakları sunarken aynı zamanda değerlendirme yöntemlerini geçersiz kılarak akademik dürüstlük ve eleştirel düşünme süreçlerini radikal bir değişime zorladığı sonucuna ulaşılmıştır. (7) Sağlık ve biyomedikal bilimlerde ise yapay zekânın ilaç keşfi ve tanı süreçlerini hızlandıracağı ancak veri gizliliği ve algoritmik önyargı gibi etik bariyerlerin aşılması gerektiği vurgulanmaktadır. Sonuç olarak bu sentez yapay zekânın etkilerinin yalnızca teknolojik kabiliyetlerle sınırlı kalmayacağını, toplumsal benimseme hızı, kurumsal esneklik ve yasal düzenlemelerin bu süreci şekillendiren temel değişkenler olacağını akademik bir kesinlikle ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, etkiler, gelecek öngörûleri.

1. INTRODUCTION

AI (Artificial Intelligence) has moved from a laboratory capability to a general-purpose technology whose downstream effects are now being forecast across labor markets, macroeconomic performance, infrastructure, safety, governance, and major public sectors. In response, the academic and policy literature have produced a rapidly expanding set of projections that vary in time horizon, assumptions, and operational definitions, making it increasingly difficult to interpret what the evidence, taken together, suggests without a structured synthesis.

This paper offers a concise, executive-summary-style overview of leading academic and institutional forecasts on the prospective impacts of AI. It does not argue for a single normative position or a unified “best estimate.” Instead, it organizes the forecast landscape into interpretable clusters, highlights how results are generated, and clarifies why headline numbers often disagree.

Methodologically this synthesis treats forecasts as outputs of distinct modeling traditions rather than as directly comparable point predictions. In practice this means reading projections through the lens of the underlying approach (e.g., task-exposure indices versus task-based models versus equilibrium simulations versus firm-level evidence) and then tracking where uncertainty expands as horizons lengthen and post-deployment evidence becomes sparse. This framing also foregrounds recurring gaps-adoption rates, distributional pass-through to wages, and coverage beyond highly studied economies-that systematically limit inference.

Table 1: Comparative map of projected impacts of AI

Domain	Core Projection	Key Uncertainties	Main Policy / Institutional Levers
Labor Markets	task-based augmentation dominates; uneven impacts	adoption speed; definition of “exposure”; wage pass-through	ALMPs; reskilling; social protection; job redesign
Macroeconomic Growth & Productivity	gains plausible but diffusion is slow	organizational change costs; skills mismatch; compute constraints	competition/innovation; skills and infra investment; standards
Energy & Infrastructure	electricity/water/cooling pressures rise	efficiency (chips/PUE); workload growth; grid decarb pace	efficiency rules; grid and renewables; flexible load; water governance
Frontier risks & Security	dual-use and autonomy; longer-horizon claims extrapolative	capability jumps; alignment tractability; deployment incentives	pre-deploy evals; oversight/licensing; incident reporting
Governance & Standardization	EU risk-based vs flexible models diverge	enforcement capacity; cross-border compliance; binding vs voluntary	risk-based regulation; third-party audits; transparency requirements
Education & Academic Integrity	personalization vs assessment/authorship strain	detection limits; skill erosion; access inequality	hybrid policies; process-based assessment; disclosure/citation norms
Health & Biomedicine	faster diagnosis/discovery, slowed by validation & bias	dataset shift; trust/explainability; liability; evidence quality	SaMD validation; lifecycle monitoring; bias audits; human oversight

In the labor-market domain, the central pattern across forecasts is that task augmentation is frequently expected to dominate outright displacement, while exposure remains uneven across occupations and therefore distributionally consequential. Projections vary widely depending on whether “exposure” is defined as technical feasibility, time savings, or genuine substitution of core tasks, but many accounts converge on the expectation of skill-biased change and heightened polarization risks in the absence of countervailing institutional responses.

At the macro level growth and productivity forecasts are commonly framed as positive but constrained by diffusion lags, complementary investments, skills mismatches, and organizational reconfiguration costs. A parallel constraint set appears in infrastructure-facing projections: scaling AI systems implies nontrivial electricity, cooling, and water burdens, with outcomes strongly mediated by efficiency improvements and the pace of deployment rather than by capability alone.

A second axis of the forecast literature emphasizes safety, strategic risk, and governance. “Frontier risk” discussions typically cluster around misuse, autonomy escalation, and loss-of-control pathways, while acknowledging that long-run claims rely more heavily on extrapolation than on direct analogs from current systems. In response, governance projections anticipate a growing role for risk-based regulation, clearer liability regimes, auditing practices, and technical standards, with substantial cross-jurisdictional variation in legal form and enforcement capacity.

The synthesis then extends this cross-domain lens to two high-stakes sectors where adoption is expected to be both transformative and institutionally constrained. In education and academia forecasts emphasize personalization and efficiency gains alongside mounting pressure on assessment validity, authorship norms, and academic integrity, prompting differentiated institutional policy models. In healthcare and biomedicine projections focus on faster diagnostics and drug discovery with slower diffusion due to validation requirements and workflow integration barriers, alongside persistent concerns about bias, safety, and evidence quality.

2. METHOD

This paper is a comparative forecast synthesis rather than a primary empirical study. Sources were purposively sampled to represent both (i) peer-reviewed academic work and (ii) high-salience institutional forecasts and governance documents, consistent with the aim of separating evidence-based projections from speculative claims. Selection proceeded in three steps: (1) a seed set of core institutions and regulatory bodies repeatedly cited in the forecast landscape (e.g., ILO, IMF, OECD, major central-bank and standards frameworks, and sectoral agencies such as UNESCO/WHO/FDA-EMA where relevant), (2) a seed set of peer-reviewed academic baselines and modeling families frequently used to quantify exposure, productivity, and infrastructure burdens (e.g., task-exposure indices, task-based models, equilibrium simulations, and firm-level evidence), and (3) a snowball expansion via reference-chaining from these seeds. Inclusion required an explicit forecast horizon or scenario logic and at least partial methodological transparency (model family, core assumptions, and definitional choices). Exclusion removed purely opinion pieces and non-methodological “headline number” claims. All included sources were coded into a common extraction template (domain, horizon, geography, outcome metric, modeling tradition, key assumptions, and uncertainty drivers) and then organized into seven thematic clusters to enable cross-domain comparability and to clarify why headline estimates diverge.⁴⁹

3. LABOR MARKET

AI is expected to augment tasks more often than it displaces them. Exposure is uneven across occupations and this can widen inequality. Academic estimates suggest that 19 to 80 percent of tasks in the United States may be affected. Global assessments often place exposure at roughly one quarter of jobs. Projections to 2040 tend to emphasize skill-biased change rather than large scale unemployment.⁵⁰

Forecasts commonly fall into four groups:

- Exposure indices quantify overlap between job tasks and AI capabilities. They typically combine O*NET task descriptions with expert or model-based judgments. For example, Eloundou et al. estimate that about 80 percent of the US workforce has at least 10 percent task exposure.⁵¹
- Task-based models distinguish augmentation from displacement by reweighting tasks within occupations. ILO (International Labor Organization) style models generally predict that augmentation dominates. They estimate that around 25 percent of global jobs are exposed.⁵²

⁴⁹ AI Use Statement: OpenAI’s ChatGPT 5.2 was used to assist with translation, proofreading, and language polishing. It was also used to support reference-list editing and the formatting of footnotes and citations.

⁵⁰ Eloundou, T., Manning, S., Mishkin, P., & Rock, D. (2024). *GPTs are GPTs: Labor market impact potential of LLMs*. *Science*, 384(6702); Auer, R., Köpfer, D., & Švéda, J. (2024, September). *The rise of generative AI: Modelling exposure, substitution, and inequality effects on the US labour market* (BIS Working Papers No. 1207). Bank for International Settlements. Retrieved January 2, 2026, from <https://www.bis.org/publ/work1207.pdf>; Gmyrek, P., Berg, J., & Bescond, D. (2023, August 21). *Generative AI and jobs: A global analysis of potential effects on job quantity and quality* (ILO Working Paper No. 96). International Labour Organization; Drydak, N. (2025, February). *Artificial intelligence and labor market outcomes* (IZA World of Labor Article 514). IZA World of Labor.

⁵¹ Bick, A., Blandin, A., & Deming, D. J. (2024, September). *The rapid adoption of generative AI* (NBER Working Paper No. 32966; revised February 2025). National Bureau of Economic Research; Eloundou et al. (2024).

⁵² Gmyrek et al. (2023); Troszyński, M. (2024, December 31). *Jobs exposure to generative AI: Ongoing study by NASK-PIB and ILO*. *Applied Cybersecurity & Internet Governance*, 3(2), 322-327.

- General equilibrium simulations trace economy-wide adjustments such as wage effects and growth. IMF (International Monetary Fund) scenarios often imply that 40 to 60 percent of jobs could be transformed. Productivity rises in these settings, while income distribution becomes more polarized.⁵³
- Firm-level productivity studies use evidence from adoption in practice. Randomized trials in customer service report productivity gains of roughly 14 to 40 percent. They also point to new skill requirements that emerge alongside deployment.⁵⁴

Widely cited numbers are often built from task exposure measures linked to O*NET. Many studies implicitly assume rapid adoption after 2023. Eloundou et al. report that 80 percent of the US workforce has at least 10 percent of tasks affected, while 19 percent has at least 50 percent affected. Their approach relies on LLM (Large Language Model) ratings of 13 O*NET task categories and does not specify an adoption timeline.⁵⁵ The ILO global index estimates that 25 percent of jobs are exposed worldwide. It identifies 3.3 percent as high risk, rising to 34 percent in high income countries. The index combines task surveys with GPT 4 (Generative Pre-trained Transformer) predictions mapped to ISCO 08 (International Standard Classification of Occupations) and it concludes that augmentation is more likely than automation.⁵⁶ IMF estimates suggest that about 40 percent of jobs may be transformed globally, rising to 60 percent in advanced economies. These results come from equilibrium modeling that includes both enhancement and elimination of tasks. OECD (Organization for Economic Co-operation and Development) work places exposure at 25 to 32 percent across member countries and finds higher exposure in urban areas than rural ones. It uses regional adaptations of O*NET (Occupational Information Network) and defines exposure in terms of meaningful task acceleration such as at least 20 percent.⁵⁷ ILO estimates that up to 300 million full time jobs could be exposed globally, based on automation potential inferred from GPT style models. The estimate is often cited in secondary syntheses such as ILO discussions.⁵⁸

Forecasts differ mainly because they operationalize risk in different ways. Exposure indices can overstate displacement because they measure technical capability and give limited weight to slow adoption. Task-based models often expect augmentation in clerical roles. In contrast some equilibrium analyses warn that substituting core skills in low wage jobs can intensify inequality. Studies also disagree on definitions. OECD often frames exposure as time savings, while IMF style work emphasizes automation risk. Long run uncertainty remains high because evidence on AGI (Artificial General Intelligence) trajectories and firm strategies is limited. This supports both optimistic narratives focused on productivity led growth and pessimistic narratives focused on polarization.⁵⁹

Evidence is relatively strong for near term exposure because task indices are well developed and several firm-level experiments exist. Evidence becomes more uncertain for 2025 to 2040 because systematic post-ChatGPT data is still thin. Peer-reviewed work from NBER (National Bureau of Economic Research) and IZA (Institute of Labor Economics) and institutional reports from ILO and OECD provide useful baselines, although the literature is heavily US centered. Key gaps include long

⁵³ Aduloju, B. (2026, January 23). 'Like tsunami' - IMF says AI projected to affect 40% of jobs globally. TheCable. Retrieved January 15, 2026, from <https://www.thecable.ng/like-tsunami-imf-says-ai-will-affect-40-of-jobs-globally-years-from-now/>.

⁵⁴ Chen, W. X., Srinivasan, S., & Zakerinia, S. (2024, December). *Displacement or complementarity? The labor market impact of generative AI* (Harvard Business School Working Paper No. 25-039). Harvard Business School. Retrieved January 6, 2026, from https://www.hbs.edu/ris/Publication%20Files/25-039_05fbec84-1f23-459b-8410-e3cd7ab6c88a.pdf; Brynjolfsson, E., Li, D., & Raymond, L. (2025). *Generative AI at work. The Quarterly Journal of Economics*, 140(2), 889-942.

⁵⁵ Eloundou et al. (2024).

⁵⁶ Gmyrek et al. (2023); Gmyrek, P., Berg, J., Kamiński, K., Konopczyński, F., Ładna, A., Nafradi, B., Rosłaniec, K., & Troszyński, M. (2025, May 20). *Generative AI and jobs: A refined global index of occupational exposure* (ILO Working Paper 140). International Labour Organization.

⁵⁷ OECD. (2024). *Job creation and local economic development 2024: The geography of generative AI*. OECD Publishing; Bavinton, F. (2024, December 9). *AI exposure: Why high-skilled jobs are most at risk*. Virtual Story Lab. Retrieved January 3, 2026, from <https://empower.virtualstorylab.com/blog/ai-exposure>.

⁵⁸ International Labour Organization. (2025, May 20). *One in four jobs at risk of being transformed by GenAI, new ILO-NASK Global Index shows*. Retrieved January 8, 2026, from <https://www.ilo.org/resource/news/one-four-jobs-risk-being-transformed-genai-new-ilo%E2%80%93nask-global-index-shows>.

⁵⁹ Auer et al. (2024); Drydak (2025); OECD (2024); Eloundou et al. (2024); Gmyrek et al. (2023).

run adoption rates, coverage outside OECD economies, the extent to which productivity gains translate into wages, and behavioral responses such as reskilling.⁶⁰

4. MACROECONOMIC GROWTH AND PRODUCTIVITY

Academic and institutional projections suggest that AI could raise global GDP (Gross Domestic Product) by 1 to 4 percent over the next decade through productivity gains. Under more optimistic assumptions, longer-term effects can reach 3 to 4 percent by 2045. Central banks and many economists still expect modest increases in total factor productivity. Typical estimates cluster around 0.3 to 0.7 percent per year because diffusion is slow and implementation is costly. Endogenous growth models leave more room for upside if major bottlenecks ease. Across this literature peer-reviewed work tends to rely on task-based estimates rather than headline driven forecasts.⁶¹

AI affects growth through several linked channels and some of them offset others. TFP (Total Factor Productivity) gains arise when tasks are automated or accelerated. One common benchmark is an increase of about 0.5 to 1 percent in US TFP over ten years.⁶² Diffusion and adoption lags limit the near-term effect. Many studies assume that firm wide deployment takes five to ten years.⁶³ Capital deepening matters because investment in AI hardware and related infrastructure can complement labor and raise output per worker.⁶⁴ Reorganization costs can reduce short-run gains. Firms often need retraining, process redesign, and governance changes before AI becomes productive at scale.⁶⁵ Market power can also dampen diffusion. If leading firms capture large rents, adoption may concentrate and economy-wide spillovers may be smaller.⁶⁶

Results vary by modeling framework and most baseline cases are conservative. Growth accounting approaches map task exposure into aggregate productivity. In this line of work, Acemoglu reports an increase of roughly 0.66 percent in TFP over ten years and an associated US GDP gain of about 1.2 percent. Endogenous growth models add research and development spillovers. They often imply annual US TFP gains in the 0.25 to 0.6 percent range. Firm diffusion models simulate adoption dynamics across sectors. Wharton estimates a US GDP increase of about 1.5 percent by 2035, with longer horizon effects that weaken over time. IMF GIMF simulations use a multi-region DSGE (Dynamic Stochastic General Equilibrium) framework. Under low and high TFP scenarios, they project a global GDP gain of about 1.3 to 4 percent over a decade.⁶⁷

Several constraints repeatedly appear in the literature. Skills mismatches slow adoption because effective use requires AI literacy and complementary capabilities. Regulation can delay deployment, especially where data protection and privacy rules tighten constraints.⁶⁸ Compute shortages limit scaling when hardware supply or grid capacity becomes binding.⁶⁹ Trust and risk concerns also matter. Bias, reliability issues, and accountability gaps reduce willingness to integrate systems into

⁶⁰ Drydak (2025); Brynjolfsson et al. (2025); Gana-delSol, P., & Vargas-Faulbaum, L. (2025, July). *Artificial intelligence and the future of work: Evidence and policy guidelines for developing economies* (IZA Policy Paper No. 216). IZA Institute of Labor Economics. Retrieved January 2, 2026, from <https://docs.iza.org/pp216.pdf>; Sangwa, S., & Nsabiymva, S. (2025). *Generative AI, productivity, and inequality in the Global South*. *Open Journal of AI, Ethics & Society*, 1(2); Auer et al. (2024); Bick et al. (2024).

⁶¹ Penn Wharton Budget Model. (2025, September 8). *The projected impact of generative AI on future productivity growth*. Retrieved January 3, 2026, from <https://budgetmodel.wharton.upenn.edu/issues/2025/9/8/projected-impact-of-generative-ai-on-future-productivity-growth>; Cerutti, E. M., Garcia Pascual, A. I., Kido, Y., Li, L., Melina, G., Mendes Tavares, M., & Wingender, P. (2025, April 11). *The global impact of AI: Mind the gap* (IMF Working Papers, 2025/076). International Monetary Fund; Acemoglu, D. (2024, May). *The simple macroeconomics of AI* (NBER Working Paper No. 32487). National Bureau of Economic Research; Filippucci, F., Gal, P., & Schief, M. (2024). *Miracle or myth? Assessing the macroeconomic productivity gains from artificial intelligence* (OECD Artificial Intelligence Papers, No. 29). OECD Publishing; Morikawa, M. (2025, January 13). *The impact of artificial intelligence on macroeconomic productivity*. VoxEU.org. Retrieved January 5, 2026, from <https://cepr.org/voxeu/columns/impact-artificial-intelligence-macroeconomic-productivity>.

⁶² Acemoglu (2024); Filippucci et al. (2024).

⁶³ Bergeaud, A., González-Torres Fernández, G., Labhard, V., & Sellner, R. (2025, March 28). *AI can boost productivity - if firms use it*. European Central Bank. Retrieved January 3, 2026, from <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2025/html/ecb.blog.20250328~60c0a587f7.en.html>.

⁶⁴ Hodak, M., Lakhani, M., & Cheng, D. (2025, July 1). *Decoding AI diffusion: Mapping the path of transformative AI across industries*. Convergence Analysis. Retrieved January 1, 2026, from <https://www.convergenceanalysis.org/fellowships/economics/decoding-ai-diffusion-mapping-the-path-of-transformative-ai-across-industries>.

⁶⁵ Bergeaud et al. (2025); Hodak et al. (2025).

⁶⁶ Korinek, A. (2024, September 20). *Economic policy challenges for the age of AI* (arXiv:2409.13168v1) [Preprint]. arXiv.

⁶⁷ Cerutti et al. (2025); Penn Wharton Budget Model (2025); Acemoglu (2024).

⁶⁸ Hodak et al. (2025).

⁶⁹ Erdil, E., & Besiroglu, T. (2024, July 15). *Explosive growth from AI automation: A review of the arguments* (arXiv:2309.11690v3) [Preprint]. arXiv.

core workflows.⁷⁰ Complementary investments are often decisive. Firms need data infrastructure, organizational capital, and other intangibles to translate tools into productivity.⁷¹

Acemoglu uses task exposure-based growth accounting over a ten-year horizon and estimates US TFP gains of 0.5 to 0.7 percent with GDP around 1.2 percent. Uncertainty is relatively narrow and centers on whether AI targets easier or harder tasks.⁷² IMF GIMF work applies a multi-region DSGE equilibrium model over ten years. It projects global GDP gains of 1.3 to 4 percent and TFP gains of 0.8 to 2.4 percent. Uncertainty is framed through low and high TFP scenarios.⁷³ Wharton uses a sectoral shift model over 10 to 50 years and estimates a US GDP increase of 1.5 percent by 2035 and 3.7 percent by 2075. It also notes that the productivity impulse may fade.⁷⁴ ECB combines task-based estimates with preparedness adjustments over ten years and projects euro area productivity gains of 2.9 to 3.5 percent, with sensitivity to skills and infrastructure.⁷⁵ OECD presents macro productivity scenarios over ten years and estimates annual US TFP gains of 0.25 to 0.6 percent. Results vary strongly with adoption speed.⁷⁶

5. ENERGY AND INFRASTRUCTURE

AI driven growth in data centers is projected to sharply increase electricity demand. One prominent estimate suggests that global data center electricity use could rise from about 415 TWh (Terawatt-hour) in 2024 to roughly 945 TWh by 2030. This would be close to Japan's total electricity consumption. Under high intensity scenarios, annual carbon emissions from US data centers alone could reach about 105 Mt CO₂e (Metric Tons of Carbon Dioxide Equivalent) by 2030. Cooling demand is also material. Water use can reach millions of liters for a single large model training run. Across studies scenarios place data centers and AI between about 1.5 and 10 percent of global electricity demand by 2030 or 2040, depending on efficiency improvements and the pace of adoption.⁷⁷

Reported ranges reflect three main drivers: adoption speed, energy efficiency, and the scale of AI training and inference. Global data center electricity use is often benchmarked at about 415 TWh in 2024, around 1.5 percent of global consumption. Projections for 2030 range from roughly 500 TWh in low cases to about 945 TWh in mid cases, with high cases exceeding 1,000 TWh. Some scenarios assume demand plateaus near 1,000 TWh by 2040. These estimates typically assume rapid growth in inference and training workloads and power usage effectiveness values in the range of 1.1 to 1.5.⁷⁸

For carbon emissions, a common US baseline is about 50 Mt CO₂e in 2024. Projections for 2030 span roughly 50 Mt in low cases, around 80 Mt in mid cases, and 105 Mt CO₂e or more in high cases. Outcomes depend heavily on the generation mix and the speed of grid decarbonization. High cases generally assume rapid scaling without strong mitigation. Low cases assume meaningful efficiency gains and hardware improvement.⁷⁹

⁷⁰ Bergeaud et al. (2025).

⁷¹ Filippucci et al. (2024).

⁷² Acemoglu (2024).

⁷³ Cerutti et al. (2025).

⁷⁴ Penn Wharton Budget Model (2025).

⁷⁵ Bergeaud et al. (2025).

⁷⁶ Filippucci et al. (2024).

⁷⁷ Chen, X., Wang, X., Colacelli, A., Lee, M., & Xie, L. (2025, September 29). *Electricity demand and grid impacts of AI data centers: Challenges and prospects* (arXiv:2509.07218v3) [Preprint]. arXiv; Climate Impact Partners. (2025, October 28). *The carbon footprint of AI*. Retrieved January 30, 2026, from <https://www.climateimpact.com/news-insights/insights/carbon-footprint-of-ai/>; De Roucy-Rochegonde, L., & Buffard, A. (2025, February). *AI, data centers and energy demand: Reassessing and exploring the trends* (Ifri Papers). Ifri. Retrieved January 30, 2026, from https://www.ifri.org/sites/default/files/2025-02/ifri_buffard-rochegonde_ai_data_centers_energy_2025_2.pdf; Chauhan (2025); Guidi, G., Dominici, F., Gilmour, J., Butler, K., Bell, E., Delaney, S., & Bargagli-Stoffi, F. J. (2024, November 14). *Environmental burden of United States data centers in the artificial intelligence era* (arXiv:2411.09786v1) [Preprint]. arXiv; Franke, A. (2025, April 10). *Global data center power demand to double by 2030 on AI surge: IEA*. S&P Global. Retrieved January 30, 2026, from <https://www.spglobal.com/energy/en/news-research/latest-news/electric-power/041025-global-data-center-power-demand-to-double-by-2030-on-ai-surge-iea>.

⁷⁸ Chen et al. (2025); Franke, A. (2025).

⁷⁹ Guidi et al. (2024); Xiao, T., Fuso Nerini, F., Matthews, H. D., Tavoni, M., & You, F. (2025). *Environmental impact and net-zero pathways for sustainable artificial intelligence servers in the USA*. *Nature Sustainability*, 8, 1541-1553; Chen et al. (2025); Desroches, C., Chauvin, M., Ladan, L., Vateau, C., Gosset, S., & Cordier, P. (2025, January 27). *Exploring the sustainable scaling of AI dilemma: A projective study of corporations' AI environmental impacts* (arXiv:2501.14334v2) [Preprint]. arXiv.

For water use, global estimates vary widely and depend on cooling technology and location. Some projections range from about 700 thousand liters to as much as 10 billion liters per year for AI server fleets. Evaporative cooling increases water exposure and arid locations can amplify local impacts.⁸⁰

Forecasts typically use hybrid methods to improve granularity. Bottom-up hardware models translate compute into electricity use by estimating flops to kWh (Kilowatt-hour) ratios and scaling them by GPU (Graphics Processing Unit) counts, often using leading accelerators as reference points. Scenario based usage models project query volume and training runs under alternative trajectories such as STEEP style pathways used in energy system analysis. Grid focused studies simulate the local load created by new data centers in major interconnection regions such as PJM (Pennsylvania-New Jersey-Maryland Interconnection) and ERCOT (Electric Reliability Council of Texas) and assess congestion and permitting constraints. Peer-reviewed work often integrates PUE (Power Usage Effectiveness) assumptions with carbon intensity factors to translate electricity demand into emissions.⁸¹

Rapid expansion strains systems beyond the level of total demand. Grid congestion can delay interconnections and some studies assume permitting and build out timelines of five to ten years. Siting incentives can push capacity toward low-cost electricity regions that may have higher fossil generation shares, with Virginia and Texas often cited as examples. Compute growth can also be limited by chip supply constraints, including fabrication bottlenecks. Second order effects include local price increases, reliability concerns such as blackout risk, and heightened water stress, especially in parts of the US Southwest.⁸²

The evidence base points to a portfolio approach. Hardware efficiency gains are central. Next generation chips are often projected to reduce energy per flop by roughly two to three times. Lower PUE facilities also matter and best practice benchmarks can approach about 1.08. Load flexibility can reduce peak stress through scheduling and demand response strategies, including algorithmic optimization of compute timing. Supply side measures include co locating renewables and pursuing firm low carbon sources, including interest in small modular nuclear reactors in some corporate procurement strategies. Policy options include efficiency standards such as PUE thresholds and fiscal incentives for low carbon data centers. Water impacts can be reduced through alternative cooling designs, including geothermal or air cooling, with some estimates suggesting reductions on the order of 40 to 50 percent.⁸³

6. FRONTIER RISKS AND SAFETY

Advanced AI systems deployed between 2025 and 2050 may introduce frontier risks through three broad pathways. These include misuse in cyber and bio related domains, unintended increases in autonomy, and loss of control cases in which systems pursue goals that diverge from human intent and exceed effective oversight.⁸⁴

⁸⁰ Climate Impact Partners (2025); Xiao et al. (2025).

⁸¹ Xiao et al. (2025); Chen et al. (2025).

⁸² Guidi et al. (2024); Chen et al. (2025); Cremona, E., & Czyzak, P. (2025, June 19). *Grids for data centres in Europe* [Report]. Ember. Retrieved January 30, 2026, from <https://ember-energy.org/app/uploads/2025/06/Grids-for-data-centres-in-Europe.pdf>; Mujeeb, A. (2025, January 30). *The impact of AI data centers on the electric power grid*. LinkedIn. Retrieved January 30, 2026, from <https://www.linkedin.com/pulse/impact-ai-data-centers-electric-power-grid-asad-mujeeb-%E9%98%BF%E8%90%A8%E5%BE%B7--ibyoc>; Crownhart, C. (2025, September 9). *AI is changing the grid. Could it help more than it harms?* MIT Technology Review. Retrieved January 30, 2026, from <https://www.technologyreview.com/2025/09/09/1123404/ai-grid-help/>.

⁸³ Chauhan, M. (2025). Geothermal energy integration in data centers: A pathway to carbon-neutral and AI-optimized cooling systems. *International Journal of Science and Research (IJSR)*, 14(3); Chen et al. (2025); Mujeeb (2025); Tuot, C., Do Thi Tam, H., Klose, F., Levin, A., Lee, V., & Oh, A. (2025, June 18). *A new AI playbook for renewable energy companies*. Boston Consulting Group. Retrieved January 30, 2026, from <https://www.bcg.com/publications/2025/ai-in-energy-new-strategic-playbook>; Berreby, D. (2024, February 6). *As use of A.I. soars, so does the energy and water it requires*. Yale Environment 360. Retrieved January 30, 2026, from <https://e360.yale.edu/features/artificial-intelligence-climate-energy-emissions>; Hogade, N., & Pasricha, S. (2024). Game-theoretic deep reinforcement learning to minimize carbon emissions and energy costs for AI inference workloads in geo-distributed data centers. *IEEE Transactions on Sustainable Computing*. Advance online publication; Directorate-General for Energy. (2025, November 17). *In focus: Data centres - an energy-hungry challenge*. European Commission. Retrieved January 30, 2026, from https://energy.ec.europa.eu/news/focus-data-centres-energy-hungry-challenge-2025-11-17_en.

⁸⁴ Security & Sustainability. (2025, January 1). *International AI Safety Report 2025*. Retrieved January 30, 2026, from <https://securesustain.org/report/international-ai-safety-report-2025/>; Bengio, Y., Hinton, G., Yao, A., Song, D., Abbeel, P., Darrell, T., Harari, Y. N., Zhang, Y.-Q., ... & Mindermann, S. (2024, May 24). Managing extreme AI risks amid rapid progress. *Science*, 384(6698), 842-845.; Bales, A.,

- Misuse: Malicious actors may use AI to increase the speed and scale of harm. Common concerns include cyberattacks, deepfakes, misinformation campaigns, and assistance for harmful biological design.⁸⁵
- Autonomy escalation: Some threat models focus on agents that improve their own performance through iterative feedback and tool use. In the strongest version, this becomes a form of recursive self-improvement that can outpace governance and monitoring. Analogies are sometimes drawn to rapid capability jumps observed in narrow systems such as AlphaZero, while acknowledging that these examples do not establish general autonomy.⁸⁶
- Loss of control: Another class of risks arises when systems deviate from intended objectives. Proposed mechanisms include goal misspecification, emergent capabilities, and incentive driven power-seeking behavior. In severe scenarios, these dynamics could produce cascading failures and in the most extreme accounts, existential harm.⁸⁷

These pathways can interact: Misuse risks may increase when autonomous agents are deployed in multi agent settings and when systems can coordinate actions across tools and services.⁸⁸

The strongest empirical grounding comes from observed properties of current systems, including hallucinations, biased outputs, vulnerability to adversarial inputs, and isolated instances of superhuman performance in well-defined domains. Long run forecasts rely more heavily on extrapolation. Recursive self-improvement has limited direct analogs beyond narrow scaling trends. Power seeking arguments assume forms of agency that have not been observed at superhuman generality. Key uncertainties include the likelihood of sudden capability jumps, the tractability of alignment, and incentives created by competitive deployment races. Many forecasts also assume continued rapid growth in compute and relatively small gaps between capability advances and safety practice.⁸⁹

Evaluations and red teaming: Pre deployment testing can probe capabilities and failure modes, including adversarial evaluation. This can reduce surprises in current systems. It is less clear how well it scales to highly autonomous agents.⁹⁰

Compute governance: International controls on access to high end chips and very large training runs are proposed as a way to slow unsafe races. Evidence from export controls suggests partial effectiveness, while evasion and substitution remain persistent risks.⁹¹

D'Alessandro, W., & Kirk-Giannini, C. D. (2024, February). *Artificial intelligence: Arguments for catastrophic risk*. *Philosophy Compass*, 19(2), e12964. <https://doi.org/10.1111/phc3.12964>.

⁸⁵ Department for Science, Innovation & Technology. (2025, April 28). *Safety and security risks of generative artificial intelligence to 2025 (Annex B)*. GOV.UK. Retrieved January 30, 2026, from <https://www.gov.uk/government/publications/frontier-ai-capabilities-and-risks-discussion-paper/safety-and-security-risks-of-generative-artificial-intelligence-to-2025-annex-b>; Brundage, M., Avin, S., Clark, J., Toner, H., Eckersley, P., Garfinkel, B., Dafoe, A., Scharre, P., Zeitzoff, T., Filar, B., Anderson, H., Roff, H., Allen, G. C., Steinhardt, J., Flynn, C., Ó hÉigeartaigh, S., Beard, S. J., Belfield, H., Farquhar, S., ... Amodei, D. (2024, December 1). *The malicious use of artificial intelligence: Forecasting, prevention, and mitigation* (arXiv:1802.07228v2) [Preprint]. arXiv; Security & Sustainability (2025).

⁸⁶ Bostrom, N. (2014). *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford University Press; Kilian, K. A., Ventura, C. J., & Bailey, M. M. (2023, August). *Examining the differential risk from high-level artificial intelligence and the question of control*. *Futures*, 151, 103182. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2023.103182>.

⁸⁷ Bengio, Y., Mindermann, S., Privitera, D., Besiroglu, T., Bommasani, R., Casper, S., Choi, Y., Fox, P., Garfinkel, B., Goldfarb, D., Heidari, H., Ho, A., Kapoor, S., Khalatbari, L., Longpre, S., Manning, S., Mavroudis, V., Mazeika, M., Michael, J., ... Zeng, Y. (2025, January 29). *International AI Safety Report 2025: The international scientific report on the safety of advanced AI* (Research series number: DSIT 2025/001) [Annual report]. Department for Science, Innovation & Technology. Retrieved January 30, 2026, from <https://internationalaisafetyreport.org/publication/international-ai-safety-report-2025>; Bales et al. (2024); Security & Sustainability (2025).

⁸⁸ Critch, A., & Russell, S. (2023, June 14). *TASRA: A taxonomy and analysis of societal-scale risks from AI* (arXiv:2306.06924v2) [Preprint]. arXiv; Hendrycks, D., Mazeika, M., & Woodside, T. (2023, October 9). *An overview of catastrophic AI risks* (arXiv:2306.12001v6) [Preprint]. arXiv.

⁸⁹ Panfil, K. (2025, February 25). *AI security risks explained: What you need to know in 2025*. TTMS. Retrieved January 30, 2026, from <https://tms.com/uk/ai-security-risks-explained-what-you-need-to-know-in-2025/>; Kilian et al. (2023); Bengio et al. (2024); Hendrycks et al. (2023); Bales et al. (2024); Security & Sustainability (2025).

⁹⁰ Department for Science, Innovation & Technology. (2025, January). *International AI Safety Report: The international scientific report on the safety of advanced AI* (Research series no. DSIT 2025/001). Retrieved January 30, 2026, from https://internationalaisafetyreport.org/sites/default/files/2025-10/international_ai_safety_report_2025_english.pdf; Barrett, A. M., Hendrycks, D., Newman, J., & Nonnecke, B. (2023, February 23). *Actionable guidance for high-consequence AI risk management: Towards standards addressing AI catastrophic risks* (arXiv:2206.08966v3) [Preprint]. arXiv.

⁹¹ Bengio et al. (2024).

Monitoring and licensing: Ongoing oversight of frontier models, supported by auditing requirements and mandatory safety licenses, is proposed to improve accountability. Practical limits include private sector opacity and the difficulty of monitoring rapidly evolving deployments.⁹²

Overall, these interventions show promise in narrower settings. Their performance under superintelligence level assumptions remains unproven.⁹³

One view argues that low probability high impact outcomes justify urgent governance. Authors in this camp point to power seeking incentives and to historical analogies in which rapid diffusion outpaced safety institutions. A skeptical view emphasizes that extreme “doom” scenarios are often speculative and that near term harms and operational failures offer a more evidence-based focus. This perspective highlights the role of human factors, organizational misuse, and contained failures seen in real deployments. The balance between these positions often turns on expert disagreement about catastrophic risk probabilities and on how much weight to place on extrapolation versus observed behavior.⁹⁴

7. GOVERNANCE AND STANDARDIZATION

AI governance over 2025 to 2035 is likely to develop through risk-based rules, clearer liability for harms, more routine auditing, and stronger technical standards. Across jurisdictions policymakers are attempting to balance innovation with safety, although the mix of legal obligations and enforcement capacity varies substantially.⁹⁵

In the European Union, the AI Act classifies systems by risk, from unacceptable to minimal, and prohibits certain high risk uses such as social scoring. Implementation is phased, with key provisions rolling out toward 2026. The EU approach relies on strict product liability for defective AI and allows fines up to 7 percent of global turnover.⁹⁶ For high-risk systems, it requires third-party conformity assessments and ongoing post-market surveillance.⁹⁷ It also develops codes of practice for general purpose AI and supports harmonized technical standards through bodies such as CEN (European Committee for Standardization) and CENELEC (European Committee for Electrotechnical Standardization).⁹⁸

In the United States governance is more fragmented. Post 2025 shifts in executive policy have been associated with a more deregulatory stance, while regulation remains largely sector specific. There is no comprehensive federal AI law, and state level proposals such as California’s SB 1047 illustrate subnational experimentation. The NIST (National Institute of Standards and Technology) framework remains voluntary and the liability landscape relies on existing tort law alongside emerging class actions, including copyright related litigation. Safety assurance often takes the form of self-attestation with limited federal audit capacity.⁹⁹ Standardization is mostly voluntary, routed through ISO and IEC (International Electrotechnical Commission) processes coordinated by ANSI (American National Standards Institute), with a policy emphasis on competitiveness.¹⁰⁰

⁹² Office of Science and Technology Policy. (2022, February 2). *Request for information to the update of the National Artificial Intelligence Research and Development Strategic Plan* [Public comments (compiled PDF)]. NITRD National Coordination Office. Retrieved January 30, 2026, from <https://www.nitrd.gov/rfi/ai/2022/87-FR-5876/NAIRDSP-RFI-2022-combined.pdf>; Barrett et al. (2023).

⁹³ Brundage et al. (2024); Barrett et al. (2023).

⁹⁴ Kilian, K. A. (2025). Beyond accidents and misuse: Decoding the structural risk dynamics of artificial intelligence. *AI & Society*. Advance online publication; Kilian et al. (2023); Bengio et al. (2024); Bales et al. (2024).

⁹⁵ Tellicherry, T. (2025, December 11). *2026 guide to AI regulations and policies in the US, UK, and EU*. MetricStream. Retrieved January 30, 2026, from <https://www.metricstream.com/blog/ai-regulation-trends-ai-policies-us-uk-eu.html>; Niestadt, M. (2025, March 10). *EU and UK approaches to AI: Latest developments* (At a Glance). European Parliamentary Research Service. Retrieved January 30, 2026, from [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA\(2025\)769531](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA(2025)769531).

⁹⁶ Tellicherry (2025).

⁹⁷ Hacker, P. (2023, October 6). *AI regulation in Europe: From the AI Act to future regulatory challenges* (arXiv:2310.04072v1) [Preprint]. arXiv.

⁹⁸ Tellicherry (2025).

⁹⁹ Kaliisa, R., Baker, R. S., Wasson, B., & Prinsloo, P. (2025). *The coming but uneven storm: How AI regulation will impact AI and learning analytics research in different countries*. *Journal of Learning Analytics*, 12(2), 140-157.

¹⁰⁰ Gao, D. K., Mittal, S., Wu, J., Du, H., Chen, J., & Rahimi, S. (2025, March 8). *The AI Pentad, the CHARME²D model, and an assessment of current-state AI regulation* (arXiv:2503.06353v1) [Preprint]. arXiv.

In the United Kingdom, the dominant approach is pro innovation and regulator led. The AI Safety Institute plays a central role for frontier models and additional powers for high-risk applications remain possible after 2025. Liability is typically fault based, with ongoing consultation on AI specific adaptations. Auditing expectations are framed as proportional to risk at deployment, with red teaming used as a practical safety tool. Guidance is principles based and aims for alignment with global standards.¹⁰¹

At the international level governance is primarily soft law. UN, OECD, and G7 efforts set broad principles and the Hiroshima Process targets issues such as content and transparency, yet no binding global treaty exists. Reporting is largely voluntary through summits focused on general purpose AI. Standardization continues through IEEE (Institute of Electrical and Electronics Engineers) and ISO (International Organization for Standardization) initiatives.¹⁰²

Overall, the EU leads in prescriptive regulation, while the US and UK place greater weight on flexibility.¹⁰³

Risk management is operationalized through a set of recurring compliance practices. Documentation is a core requirement in the EU, where high risk systems must maintain detailed technical files. US and UK approaches rely more on self-disclosure.¹⁰⁴ Transparency is developing through mechanisms such as model cards and dataset registries, particularly under EU provisions for general purpose AI. In the US and UK, reporting is often voluntary.¹⁰⁵ Evaluation increasingly relies on benchmarks and red teaming before release, combined with continuous monitoring. EU rules also emphasize ongoing assessment through post-market obligations, including provisions associated with continuous oversight.¹⁰⁶

Incident reporting requirements differ. The EU requires rapid notification for serious incidents, often specified as a 72-hour window. The UK applies sector specific regimes, with finance and health frequently cited as leading cases.¹⁰⁷ High risk systems are commonly expected to include human oversight loops and bias auditing.¹⁰⁸

Compliance costs are expected to be higher in the EU. Estimates for high-risk systems often range from about €10,000 to more than €1 million per system, driven by testing and documentation demands. Codes of practice for general purpose AI add transparency related overhead. In the US and UK, costs are generally lower because governance relies more on self-regulation, with some estimates placing the gap at roughly 20 to 50 percent.

Enforcement capacity also differs. The EU can rely on national authorities and market surveillance structures, with the expectation of meaningful fines once implementation matures. US enforcement is more fragmented, with agencies such as the FTC (Federal Trade Commission) and DOJ (Department of Justice) acting within sectoral mandates. UK coordination can be effective but is often constrained by limited resources. Evidence drawn from GDPR (General Data Protection Regulation) implementation suggests that early compliance can exceed 80 percent, while smaller firms face disproportionate burden.¹⁰⁹

¹⁰¹ Wu, W., & Liu, S. (2023, July 23). *A comprehensive review and systematic analysis of artificial intelligence regulation policies* (arXiv:2307.12218v1) [Preprint]. arXiv; Ritchie, O., Anderljung, M., & Rachman, T. (2025, July 3). *From Turing to tomorrow: The UK's approach to AI regulation* (arXiv:2507.03050v1) [Preprint]. arXiv; Niestadt (2025).

¹⁰² Wu & Liu (2023); Chun, J., Schroeder de Witt, C., & Elkins, K. (2024, October 5). *Comparative global AI regulation: Policy perspectives from the EU, China, and the US* (arXiv:2410.21279v1) [Preprint]. arXiv; Gao et al. (2025).

¹⁰³ Currie, W. L., Leimeister, J. M., Schlagwein, D., & Willcocks, L. (2025). *Rethinking technology regulation in the age of AI risks*. *Journal of Information Technology*, 40(3), 236-245; Al-Maamari, A. (2025, February 25). *Between innovation and oversight: A cross-regional study of AI risk management frameworks in the EU, U.S., UK, and China* (arXiv:2503.05773v1) [Preprint]. arXiv.

¹⁰⁴ Hacker, P. (2023, October 6). *AI regulation in Europe: From the AI Act to future regulatory challenges* (arXiv:2310.04072) [Preprint]. arXiv; Niestadt (2025).

¹⁰⁵ Tellicherry (2025).

¹⁰⁶ Ritchie et al. (2025).

¹⁰⁷ Niestadt (2025); Tellicherry (2025).

¹⁰⁸ Currie et al. (2025).

¹⁰⁹ Kaliisa et al. (2025); Rudnychenko, A. Y. (2025). Aktualni pytannia pravovoho rehuliuвання shuchnoho intelektu v YeS, Ukraini ta SShA [Current aspects of legal regulation of artificial intelligence in the EU, Ukraine, and the USA]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*, 1(4), 423-428; Currie et al. (2025); Gao et al. (2025); Tellicherry (2025).

Institutional capacity is likely to be a binding constraint. The EU is building centralized capability through the AI Office from 2025, yet enforcement may scale slowly given coordination across 27 members. In the United States a deregulatory posture can raise the risk of under enforcement, especially under state federal tensions. In the UK the AI Safety Institute is expanding but may lack strong statutory authority until around 2027. Globally major gaps remain in compute oversight and interoperability. Forecasts therefore point to either convergence after 2030 or continued fragmentation, with institutional lag potentially enabling competitive races.¹¹⁰

8. EDUCATION AND ACADEMIA

AI is widely expected to reshape education and academic work by 2035. Many forecasts emphasize gains in personalization and efficiency. At the same time, they highlight growing pressure on assessment validity, authorship norms, and academic integrity.¹¹¹

A common expectation is a move away from static exams toward formats that are dynamic and verifiable. Scholars anticipate wider use of authentic assessment that mirrors real-world practice, including project portfolios and viva-based defenses. The rationale is that AI can reproduce polished outputs at low cost, yet it is less reliable in live iteration, sustained reasoning, and interactive justification. Oral examinations and viva voce assessment are therefore expected to become more prominent for evaluating depth of understanding. Process focused documentation is also likely to expand. Version histories, edit trails, and other forms of workflow logging can help trace how work developed and clarify the boundary between human input and tool assistance. Some projections suggest that by 2030, hybrid proctoring will be used in more than 70 percent of institutions. In these designs AI detection tools are combined with behavioral analytics rather than treated as a standalone solution.¹¹²

Forecasts identify potential benefits for learning, especially through adaptive tutoring and personalized feedback. Pilot studies often report outcome gains of roughly 15 to 30 percent when feedback loops are tailored to the learner. AI tools may also support idea generation and drafting for students who have historically been underserved. Risks are also emphasized. Overreliance can produce skill atrophy, including weaker critical thinking and reduced capacity for independent problem framing. Another concern is homogenization, where model mediated writing converges on similar structures and phrasing, which can reduce originality. Equity effects remain contested. A recurring worry is that access will be stratified. Affluent students can purchase higher quality tools, while low resource settings face persistent digital divides. UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) warnings about large learning losses in underserved areas are often cited in this context, with figures exceeding 40 percent where infrastructure is absent. Empirical research points to mixed outcomes. Some studies find benefits for self-directed learning, while equity gains are limited without targeted policy interventions.¹¹³

¹¹⁰ Currie et al. (2025); Al-Maamari, A. (2025, February 25). *Between innovation and oversight: A cross-regional study of AI risk management frameworks in the EU, U.S., UK, and China* (arXiv:2503.05773v1) [Preprint]. arXiv; Ritchie et al. (2025); Kaliisa et al. (2025); Hacker, P. (2023, October 6). *AI regulation in Europe: From the AI Act to future regulatory challenges* (arXiv:2310.04072v1) [Preprint]. arXiv; Park, S. (2023, March 20). *Bridging the global divide in AI regulation: A proposal for a contextual, coherent, and commensurable framework* (arXiv:2303.11196v1) [Preprint].

¹¹¹ Bittle, K., & El-Gayar, O. (2025). *Generative AI and academic integrity in higher education: A systematic review and research agenda*. *Information*, 16(4), 296; Kofinas, A. K., Tsay, C.-H., & Pike, D. (2025). *The impact of generative AI on academic integrity of authentic assessments within a higher education context*. *British Journal of Educational Technology*, 56(6), 2522-2549.

¹¹² Bittle & El-Gayar (2025); Kofinas et al. (2025); Pham, T. D., Karunaratne, N., Exintaris, B., Liu, D., Lay, T., Yuriev, E., & Lim, A. (2025). The impact of generative AI on health professional education: A systematic review in the context of student learning. *Medical Education*, 59(12), 1280-1289; Dewan, U., Hingle, A., McDonald, N., & Johri, A. (2025, April 22). *Engineering educators' perspectives on the impact of generative AI in higher education*. In 2025 IEEE Global Engineering Education Conference (EDUCON). IEEE.

¹¹³ Bittle & El-Gayar (2025); Kofinas et al. (2025); Suprobo, W., Basuki, S., & Nurasiah. (2025). *A systematic literature review: Impact of generative AI as technology to learning in higher education*. *Khazanah Informatika: Jurnal Ilmu Komputer dan Informatika*, 10(2); Sergeeva, O. V., Masalimova, A. R., Zheltukhina, M. R., Chikileva, L. S., Lutskovskai, L. Yu., & Luzin, A. (2025, June 6). *Impact of digital media literacy on attitude toward generative AI acceptance in higher education*. *Frontiers in Education*, 10, 1563148; Y. Zhang, X. Gong, X. Wang, Z. Wang, J. Zhou and Y. Wang, "Research on the Application and Impact of Generative AI (AIGC) on College Students' Self-directed Learning," 2025 7th International Conference on Computer Science and Technologies in Education (CSTE), Wuhan, China, 2025, pp. 557-560; M. Jahani, B. Baruah and T. Ward, "Exploring Ethical Awareness and Learning Impact: A Study on the Use of ChatGPT and Generative AI in Higher Education," 2025 34th Annual Conference of the European Association for Education in Electrical and Information Engineering (EAEEIE), Cluj-Napoca, Romania, 2025, pp. 1-5.

Institutional responses are often grouped into three policy models.

- Permissive integration treats AI as a learning companion and permits use with disclosure and citation expectations, including requirements for prompt transparency. This approach is often linked to constructivist arguments and aims to support reflection and metacognitive awareness.¹¹⁴
- Restricted use limits AI in high stakes summative assessment and creates human only zones for core learning outcomes. The justification is typically framed in terms of protecting validity and integrity.¹¹⁵
- Hybrid governance combines limited permission with structured oversight. AI may be allowed for brainstorming and early drafting, while final submissions face auditing and process verification. Training is treated as a core element, and policies draw on sociotechnical frameworks that balance usefulness with accountability.¹¹⁶

UNESCO guidance is frequently summarized as a call for AI competent curricula that combine digital literacy with explicit ethical norms.¹¹⁷

The evidence base remains incomplete in several areas. Key gaps include longitudinal data on skill retention after sustained AI exposure, causal estimates of equity effects across demographic groups, and detection performance that scales beyond English language settings. Recommended research designs include randomized controlled trials that compare AI supported cohorts with traditional cohorts over two years or more. Mixed method approaches are also proposed, including eye tracking and process mining to assess writing authenticity. Finally cross-national surveys with pre and post metrics are recommended to evaluate how policy choices shape outcomes over time.¹¹⁸

9. HEALTHCARE AND BIOMEDICINE

AI is expected to reshape healthcare and biomedicine between 2025 and 2035. The main channels are faster diagnostics, shorter drug discovery cycles, and greater automation in clinical and laboratory workflows. Most projections also assume that adoption will lag behind technical capability because validation requirements are demanding and integration into care pathways is difficult.¹¹⁹

Many forecasts attribute near term gains to imaging analysis and clinical decision support. Reported ranges include 20 to 50 percent faster diagnostic workflows in settings where imaging dominates the decision process. Some studies claim earlier cancer detection than radiologists in 85 percent of cases. Pilot deployments of decision support tools are also associated with error reductions of roughly 30 percent. In drug discovery optimistic scenarios propose a shift from timelines above ten years to three to five years. These claims are often linked to protein structure and folding advances, including systems described as AlphaFold3 like approaches. In laboratories automation is projected to reduce routine workload by about 40 percent. This can enable higher throughput screening and faster iteration in preclinical pipelines. Several barriers recur across the literature. Training data bias remains a central concern. Underrepresentation of minority groups is associated in some accounts with error increases of 10 to 20 percent. Explainability is another constraint. Black box behavior can reduce clinician trust and slow procurement. Workflow disruption also matters. Tools that do not fit electronic health record routines, staffing patterns, or clinical liability structures are unlikely to scale.

¹¹⁴ Jahani et al. (2025).

¹¹⁵ Kofinas et al. (2025).

¹¹⁶ Dewan, U., Hingle, A., McDonald, N., & Johri, A. (2025, April 22). *Engineering educators' perspectives on the impact of generative AI in higher education*. In *2025 IEEE Global Engineering Education Conference (EDUCON)*. IEEE; Almisad, B., & Aleidan, A. (2025, July 22). *Faculty perspectives on generative artificial intelligence: insights into awareness, benefits, concerns, and uses*. *Frontiers in Education*, 10, 1632742.

¹¹⁷ Bittle & El-Gayar (2025).

¹¹⁸ Bittle & El-Gayar (2025); Pham, T. D., Karunaratne, N., Exintaris, B., Liu, D., Lay, T., Yuriev, E., & Lim, A. (2025). The impact of generative AI on health professional education: A systematic review in the context of student learning. *Medical Education*, 59(12), 1280-1289; Suprobo, W., Basuki, S., & Nurasiah. (2025). *A systematic literature review: Impact of generative AI as technology to learning in higher education*. *Khazanah Informatika: Jurnal Ilmu Komputer dan Informatika*, 10(2); Denny, P., Gulwani, S., Heffernan, N. T., Käser, T., Moore, S., Rafferty, A. N., & Singla, A. (2024, February 7). *Generative AI for Education (GAIED): Advances, Opportunities, and Challenges* (arXiv:2402.01580v2) [Preprint]. arXiv.

¹¹⁹ Hassan, M., Kushniruk, A., & Borycki, E. (2024, August 29). *Barriers to and facilitators of artificial intelligence adoption in health care: Scoping review*. *JMIR Human Factors*, 11(1), e48633; Ahmed, M. I., Spooner, B., Isherwood, J., Lane, M., Orrock, E., & Dennison, A. (2023, October 4). *A systematic review of the barriers to the implementation of artificial intelligence in healthcare*. *Cureus*, 15(10), e46454.

Validation gaps are repeatedly emphasized. One commonly cited statistic is that only about 2 percent of FDA (Food and Drug Administration) cleared AI tools meet a Level 1 evidence standard by 2025.¹²⁰

Regulators commonly treat clinical AI as software as a medical device. FDA and EMA (European Medicines Agency) approaches require premarket validation and documented performance testing. Lifecycle management is increasingly framed as continuous monitoring rather than one-time approval. Predetermined Change Control Plans are often used as the mechanism for managing updates. Post-market surveillance commonly includes adverse event reporting within 30 days. WHO guidance emphasizes equity auditing and human oversight in clinical use. In the EU the AI Act classifies many biomedical applications as high risk. This implies conformity assessment requirements that are expected to become more operational by 2027. Update governance is also central. Several frameworks propose revalidation triggers when performance drift exceeds thresholds on the order of 5 to 10 percent.¹²¹

Safety risks include misdiagnosis caused by dataset shift and changing patient populations. A frequently cited example is IBM Watson in oncology, where errors reported during 2018 to 2022 are linked in part to outdated training and mismatched clinical context. Over reliance can also produce deskilling. This can weaken clinician judgment when systems fail or when cases fall outside training distributions. Adversarial vulnerabilities are another concern, particularly for imaging systems and triage tools. Real-world cases often highlighted in this literature include an Epic sepsis prediction tool that produced false alarms in about 40 percent of trial cases, with downstream workflow disruption. Another cited example is a PathAI biopsy tool that missed about 7 percent of melanomas in more diverse cohorts. Bias related failures in broader digital health systems are also used as cautionary evidence, including reports of facial analysis systems performing poorly on darker skin tones in some NHS (National Health Service) related settings.¹²²

Evidence is uneven across use cases. Systematic reviews and meta-analyses, including work summarized as a JMIR (Journal of Medical Internet Research) review on barriers to clinical decision support, synthesize large numbers of studies and often find modest outcome effects. Reported odds ratios are commonly in the 1.2 to 1.5 range. These syntheses also emphasize trust and implementation barriers. Randomized controlled trials provide stronger causal evidence for certain diagnostic applications. Trials described as appearing in venues such as NEJM (New England Journal of Medicine) in 2023 report benefits in controlled settings with samples above 5,000 participants. Comparable RCT (Randomized Controlled Trial) evidence is rarer for drug discovery and laboratory automation. Observational studies dominate real-world evaluation and are sometimes described as accounting for around 80 percent of the evidence base. This literature is especially informative about drift, distribution shift, and operational failure modes. Major gaps remain. These include long-term RCTs beyond five years, trials in diverse populations, and head-to-head comparisons against clinician baselines in dynamic clinical environments.¹²³

10. CONCLUSION

This paper set out to consolidate a dispersed and rapidly growing body of academic and institutional forecasting on the prospective impacts of AI into a compact, executive-summary map. Rather than privileging any single model family or headline estimate, the synthesis organized projections by

¹²⁰ Hassan et al. (2024); Scott, I. A., van der Vegt, A., Lane, P., McPhail, S., & Magrabi, F. (2024, May 30). *Achieving large-scale clinician adoption of AI-enabled decision support*. *BMJ Health & Care Informatics*, 31(1), e100971; Giebel, G. D., Raszke, P., Nowak, H., Palmowski, L., Adamzik, M., Heinz, P., Tokic, M., Timmesfeld, N., Brunkhorst, F., Wasem, J., & Blase, N. (2025, February 3). *Problems and barriers related to the use of AI-based clinical decision support systems: Interview study*. *Journal of Medical Internet Research*, 27, e63377.

¹²¹ Hassan et al. (2024); Scott et al. (2024).

¹²² Hassan et al. (2024); Ahmed et al. (2023); Finkelstein, J., Gabriel, A., Schmer, S., Truong, T.-T., & Dunn, A. (2024). *Identifying facilitators and barriers to implementation of AI-assisted clinical decision support in an electronic health record system*. *Journal of Medical Systems*, 48(1), Article 89.

¹²³ Hassan et al. (2024); Abell, B., Naicker, S., Rodwell, D., Donovan, T., Tariq, A., Baysari, M., Blythe, R., Parsons, R., & McPhail, S. M. (2023, July 26). *Identifying barriers and facilitators to successful implementation of computerized clinical decision support systems in hospitals: A NASSS framework-informed scoping review*. *Implementation Science*, 18, 32.

domain and by the methodological logic that produces them, thereby clarifying what can be read as relatively robust convergence and what should be treated as contingent on specific definitions, assumptions, and measurement choices.

Across domains the central implication of the reviewed forecasts is not a single directional claim but a recurring conditional structure: outcomes depend less on “AI capability” in isolation than on adoption trajectories, complementary investments, and institutional mediation. In labor markets many forecasts emphasize uneven task exposure and the likelihood of reconfiguration through augmentation alongside nontrivial transition and distributional pressures. At the macro level productivity and growth gains are commonly framed as plausible but diffusion-limited, shaped by organizational change costs and the pace at which complementary capital and skills accumulate. Infrastructure-facing projections similarly underscore that scaling pressures-energy demand, cooling, and water constraints-are policy- and technology-mediated rather than mechanically determined by progress in model performance. In parallel governance and frontier-risk literatures foreground distinct classes of risk pathways and the importance of auditability, standards, and enforceable regimes, while also indicating that long-horizon claims are especially sensitive to modeling priors and evidence gaps. Sectoral outlooks in education/academia and healthcare/biomedicine reinforce this pattern: anticipated efficiency and innovation gains are tempered by institutional constraints, validation requirements, and persistent concerns around integrity, bias, safety, and evidence quality.

The interpretive payoff of this mapping is practical: it makes explicit why forecasts diverge and which comparisons are legitimate. Differences often originate in the operationalization of “exposure” and “impact,” the unit of analysis (tasks, occupations, firms, sectors, or whole economies), the treatment of general equilibrium feedbacks, and the assumed speed of diffusion. When these foundations are not aligned, comparisons of point estimates can be misleading even when the underlying evidence is not in substantive conflict. Read as a set of model families, however, the literature provides a coherent picture of where uncertainty is structural and where it is primarily parameter uncertainty.

Structurally the organization of this paper-from labor markets and macro mechanisms to infrastructure constraints, governance and frontier risks, and sectoral adoption-supports an integrated reading of AI’s prospective effects without forcing an artificial single-number conclusion. A remaining limitation is that the forecast landscape is heterogeneous by design: evidence is uneven across regions and sectors, long-horizon claims rely more heavily on extrapolation, and many projections are sensitive to adoption rates and institutional responses that are difficult to parameterize. Taken together, these constraints imply that the most responsible use of forecasts is comparative and conditional: to identify plausible ranges, key bottlenecks, and decisive assumptions, while keeping the synthesis legible for both cross-domain interpretation and future updates as post-deployment evidence accumulates.

11. REFERENCES

- Abell, B., Naicker, S., Rodwell, D., Donovan, T., Tariq, A., Baysari, M., Blythe, R., Parsons, R., & McPhail, S. M. (2023, July 26). *Identifying barriers and facilitators to successful implementation of computerized clinical decision support systems in hospitals: A NASSS framework-informed scoping review*. *Implementation Science*, 18, 32. <https://doi.org/10.1186/s13012-023-01287-y>.
- Acemoglu, D. (2024, May). *The simple macroeconomics of AI* (NBER Working Paper No. 32487). National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w32487>.
- Aduloju, B. (2026, January 23). ‘Like tsunami’ - IMF says AI projected to affect 40% of jobs globally. TheCable. <https://www.thecable.ng/like-tsunami-imf-says-ai-will-affect-40-of-jobs-globally-years-from-now/>.
- Ahmed, M. I., Spooner, B., Isherwood, J., Lane, M., Orrock, E., & Dennison, A. (2023, October 4). *A systematic review of the barriers to the implementation of artificial intelligence in healthcare*. *Cureus*, 15(10), e46454. <https://doi.org/10.7759/cureus.46454>.

- Al-Maamari, A. (2025, February 25). *Between innovation and oversight: A cross-regional study of AI risk management frameworks in the EU, U.S., UK, and China* (arXiv:2503.05773v1) [Preprint]. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2503.05773>.
- Almisad, B., & Aleidan, A. (2025, July 22). *Faculty perspectives on generative artificial intelligence: insights into awareness, benefits, concerns, and uses*. *Frontiers in Education*, 10, 1632742. <https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1632742>.
- Auer, R., Köpfer, D., & Švéda, J. (2024, September). *The rise of generative AI: Modelling exposure, substitution, and inequality effects on the US labour market* (BIS Working Papers No. 1207). Bank for International Settlements. <https://www.bis.org/publ/work1207.pdf>.
- Bales, A., D'Alessandro, W., & Kirk-Giannini, C. D. (2024, February). *Artificial intelligence: Arguments for catastrophic risk*. *Philosophy Compass*, 19(2), e12964. <https://doi.org/10.1111/phc3.12964>.
- Barrett, A. M., Hendrycks, D., Newman, J., & Nonnecke, B. (2023, February 23). *Actionable guidance for high-consequence AI risk management: Towards standards addressing AI catastrophic risks* (arXiv:2206.08966v3) [Preprint]. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2206.08966>.
- Bavinton, F. (2024, December 9). *AI exposure: Why high-skilled jobs are most at risk*. Virtual Story Lab. <https://empower.virtualstorylab.com/blog/ai-exposure>.
- Bengio, Y., Hinton, G., Yao, A., Song, D., Abbeel, P., Darrell, T., Harari, Y. N., Zhang, Y.-Q., ... & Mindermann, S. (2024, May 24). Managing extreme AI risks amid rapid progress. *Science*, 384(6698), 842-845. <https://doi.org/10.1126/science.adn0117>.
- Bengio, Y., Mindermann, S., Privitera, D., Besiroglu, T., Bommasani, R., Casper, S., Choi, Y., Fox, P., Garfinkel, B., Goldfarb, D., Heidari, H., Ho, A., Kapoor, S., Khalatbari, L., Longpre, S., Manning, S., Mavroudis, V., Mazeika, M., Michael, J., ... Zeng, Y. (2025, January 29). *International AI Safety Report 2025: The international scientific report on the safety of advanced AI* (Research series number: DSIT 2025/001) [Annual report]. Department for Science, Innovation & Technology. <https://internationalaisafetyreport.org/publication/international-ai-safety-report-2025>.
- Bergeaud, A., González-Torres Fernández, G., Labhard, V., & Sellner, R. (2025, March 28). *AI can boost productivity - if firms use it*. European Central Bank. <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2025/html/ecb.blog20250328~60c0a587f7.en.html>.
- Berreby, D. (2024, February 6). *As use of A.I. soars, so does the energy and water it requires*. Yale Environment 360. <https://e360.yale.edu/features/artificial-intelligence-climate-energy-emissions>.
- Bick, A., Blandin, A., & Deming, D. J. (2024, September). *The rapid adoption of generative AI* (NBER Working Paper No. 32966; revised February 2025). National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w32966>.
- Bittle, K., & El-Gayar, O. (2025). *Generative AI and academic integrity in higher education: A systematic review and research agenda*. *Information*, 16(4), 296. <https://doi.org/10.3390/info16040296>.
- Kofinas, A. K., Tsay, C.-H., & Pike, D. (2025). *The impact of generative AI on academic integrity of authentic assessments within a higher education context*. *British Journal of Educational Technology*, 56(6), 2522-2549. <https://doi.org/10.1111/bjet.13585>.
- Bostrom, N. (2014). *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford University Press.
- Brundage, M., Avin, S., Clark, J., Toner, H., Eckersley, P., Garfinkel, B., Dafoe, A., Scharre, P., Zeitzoff, T., Filar, B., Anderson, H., Roff, H., Allen, G. C., Steinhardt, J., Flynn, C., Ó hÉigeartaigh, S., Beard, S. J., Belfield, H., Farquhar, S., ... Amodei, D. (2024, December 1). *The malicious use of artificial intelligence: Forecasting, prevention, and mitigation* (arXiv:1802.07228v2) [Preprint]. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1802.07228>.

- Brynjolfsson, E., Li, D., & Raymond, L. (2025). *Generative AI at work*. *The Quarterly Journal of Economics*, 140(2), 889–942. <https://doi.org/10.1093/qje/qjae044>.
- Cerutti, E. M., Garcia Pascual, A. I., Kido, Y., Li, L., Melina, G., Mendes Tavares, M., & Wingender, P. (2025, April 11). *The global impact of AI: Mind the gap* (IMF Working Papers, 2025/076). International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9798229008570.001>.
- Chauhan, M. (2025). Geothermal energy integration in data centers: A pathway to carbon-neutral and AI-optimized cooling systems. *International Journal of Science and Research (IJSR)*, 14(3). <https://doi.org/10.21275/SR25328043456>.
- Chen, W. X., Srinivasan, S., & Zakerinia, S. (2024, December). *Displacement or complementarity? The labor market impact of generative AI* (Harvard Business School Working Paper No. 25-039). Harvard Business School. https://www.hbs.edu/ris/Publication%20Files/25-039_05fbec84-1f23-459b-8410-e3cd7ab6c88a.pdf.
- Chen, X., Wang, X., Colacelli, A., Lee, M., & Xie, L. (2025, September 29). *Electricity demand and grid impacts of AI data centers: Challenges and prospects* (arXiv:2509.07218v3) [Preprint]. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2509.07218>.
- Chun, J., Schroeder de Witt, C., & Elkins, K. (2024, October 5). *Comparative global AI regulation: Policy perspectives from the EU, China, and the US* (arXiv:2410.21279v1) [Preprint]. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2410.21279>.
- Climate Impact Partners. (2025, October 28). *The carbon footprint of AI*. <https://www.climateimpact.com/news-insights/insights/carbon-footprint-of-ai/>.
- Cremona, E., & Czyzak, P. (2025, June 19). *Grids for data centres in Europe* [Report]. Ember. <https://ember-energy.org/app/uploads/2025/06/Grids-for-data-centres-in-Europe.pdf>.
- Critch, A., & Russell, S. (2023, June 14). *TASRA: A taxonomy and analysis of societal-scale risks from AI* (arXiv:2306.06924v2) [Preprint]. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2306.06924>.
- Crownhart, C. (2025, September 9). *AI is changing the grid. Could it help more than it harms?* MIT Technology Review. <https://www.technologyreview.com/2025/09/09/1123404/ai-grid-help/>
- Currie, W. L., Leimeister, J. M., Schlagwein, D., & Willcocks, L. (2025). *Rethinking technology regulation in the age of AI risks*. *Journal of Information Technology*, 40(3), 236-245. <https://doi.org/10.1177/02683962251378815>.
- De Roucy-Rochegonde, L., & Buffard, A. (2025, February). *AI, data centers and energy demand: Reassessing and exploring the trends* (Ifri Papers). Ifri. https://www.ifri.org/sites/default/files/2025-02/ifri_buffard-rochegonde_ai_data_centers_energy_2025_2.pdf.
- Denny, P., Gulwani, S., Heffernan, N. T., Käser, T., Moore, S., Rafferty, A. N., & Singla, A. (2024, February 7). *Generative AI for Education (GAIED): Advances, Opportunities, and Challenges* (arXiv:2402.01580v2) [Preprint]. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2402.01580>.
- Department for Science, Innovation & Technology. (2025, April 28). *Safety and security risks of generative artificial intelligence to 2025 (Annex B)*. GOV.UK. <https://www.gov.uk/government/publications/frontier-ai-capabilities-and-risks-discussion-paper/safety-and-security-risks-of-generative-artificial-intelligence-to-2025-annex-b>.
- Desroches, C., Chauvin, M., Ladan, L., Vateau, C., Gosset, S., & Cordier, P. (2025, January 27). *Exploring the sustainable scaling of AI dilemma: A projective study of corporations' AI environmental impacts* (arXiv:2501.14334v2) [Preprint]. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2501.14334>.
- Dewan, U., Hingle, A., McDonald, N., & Johri, A. (2025, April 22). *Engineering educators' perspectives on the impact of generative AI in higher education*. In *2025 IEEE Global Engineering Education Conference (EDUCON)*. IEEE. <https://doi.org/10.1109/EDUCON62633.2025.11016518>.

- Directorate-General for Energy. (2025, November 17). *In focus: Data centres - an energy-hungry challenge*. European Commission. https://energy.ec.europa.eu/news/focus-data-centres-energy-hungry-challenge-2025-11-17_en.
- Drydak, N. (2025, February). *Artificial intelligence and labor market outcomes* (IZA World of Labor Article 514). IZA World of Labor. <https://doi.org/10.15185/izawol.514>.
- Eloundou, T., Manning, S., Mishkin, P., & Rock, D. (2024). *GPTs are GPTs: Labor market impact potential of LLMs*. *Science*, 384(6702), 1306–1308. <https://doi.org/10.1126/science.adj0998>.
- Erdil, E., & Besiroglu, T. (2024, July 15). *Explosive growth from AI automation: A review of the arguments* (arXiv:2309.11690v3) [Preprint]. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2309.11690>
- Filippucci, F., Gal, P., & Schief, M. (2024). *Miracle or myth? Assessing the macroeconomic productivity gains from artificial intelligence* (OECD Artificial Intelligence Papers, No. 29). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/b524a072-en>.
- Finkelstein, J., Gabriel, A., Schmer, S., Truong, T.-T., & Dunn, A. (2024). *Identifying facilitators and barriers to implementation of AI-assisted clinical decision support in an electronic health record system*. *Journal of Medical Systems*, 48(1), Article 89. <https://doi.org/10.1007/s10916-024-02104-9>.
- Franke, A. (2025, April 10). *Global data center power demand to double by 2030 on AI surge: IEA*. S&P Global. <https://www.spglobal.com/energy/en/news-research/latest-news/electric-power/041025-global-data-center-power-demand-to-double-by-2030-on-ai-surge-iea>.
- Gana-delSol, P., & Vargas-Faulbaum, L. (2025, July). *Artificial intelligence and the future of work: Evidence and policy guidelines for developing economies* (IZA Policy Paper No. 216). IZA Institute of Labor Economics. <https://docs.iza.org/pp216.pdf>.
- Gao, D. K., Mittal, S., Wu, J., Du, H., Chen, J., & Rahimi, S. (2025, March 8). *The AI Pentad, the CHARME²D model, and an assessment of current-state AI regulation* (arXiv:2503.06353v1) [Preprint]. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2503.06353>.
- Giebel, G. D., Raszke, P., Nowak, H., Palmowski, L., Adamzik, M., Heinz, P., Tokic, M., Timmesfeld, N., Brunkhorst, F., Wasem, J., & Blase, N. (2025, February 3). *Problems and barriers related to the use of AI-based clinical decision support systems: Interview study*. *Journal of Medical Internet Research*, 27, e63377. <https://doi.org/10.2196/63377>.
- Gmyrek, P., Berg, J., & Bescond, D. (2023, August 21). *Generative AI and jobs: A global analysis of potential effects on job quantity and quality* (ILO Working Paper No. 96). International Labor Organization. <https://doi.org/10.54394/FHEM8239>.
- Gmyrek, P., Berg, J., Kamiński, K., Konopczyński, F., Ładna, A., Nafradi, B., Rosłaniec, K., & Troszyński, M. (2025, May 20). *Generative AI and jobs: A refined global index of occupational exposure* (ILO Working Paper 140). International Labor Organization. <https://doi.org/10.54394/HETP0387>.
- Guidi, G., Dominici, F., Gilmour, J., Butler, K., Bell, E., Delaney, S., & Bargagli-Stoffi, F. J. (2024, November 14). *Environmental burden of United States data centers in the artificial intelligence era* (arXiv:2411.09786v1) [Preprint]. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2411.09786>.
- Hacker, P. (2023, October 6). *AI regulation in Europe: From the AI Act to future regulatory challenges* (arXiv:2310.04072v1) [Preprint]. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2310.04072>.
- Hassan, M., Kushniruk, A., & Borycki, E. (2024, August 29). *Barriers to and facilitators of artificial intelligence adoption in health care: Scoping review*. *JMIR Human Factors*, 11(1), e48633. <https://doi.org/10.2196/48633>.
- Hendrycks, D., Mazeika, M., & Woodside, T. (2023, October 9). *An overview of catastrophic AI risks* (arXiv:2306.12001v6) [Preprint]. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2306.12001>.

- Hodak, M., Lakhani, M., & Cheng, D. (2025, July 1). *Decoding AI diffusion: Mapping the path of transformative AI across industries*. Convergence Analysis. <https://www.convergenceanalysis.org/fellowships/economics/decoding-ai-diffusion-mapping-the-path-of-transformative-ai-across-industries>.
- Hogade, N., & Pasricha, S. (2024). Game-theoretic deep reinforcement learning to minimize carbon emissions and energy costs for AI inference workloads in geo-distributed data centers. *IEEE Transactions on Sustainable Computing*. Advance online publication. <https://www.doi.org/10.1109/TSUSC.2024.3520969>.
- International Labor Organization. (2025, May 20). *One in four jobs at risk of being transformed by GenAI, new ILO-NASK Global Index shows*. <https://www.ilo.org/resource/news/one-four-jobs-risk-being-transformed-genai-new-ilo%E2%80%93nask-global-index-shows>.
- Kaliisa, R., Baker, R. S., Wasson, B., & Prinsloo, P. (2025). *The coming but uneven storm: How AI regulation will impact AI and learning analytics research in different countries*. *Journal of Learning Analytics*, 12(2), 140-157. <https://doi.org/10.18608/jla.2025.8495>.
- Kilian, K. A. (2025). Beyond accidents and misuse: Decoding the structural risk dynamics of artificial intelligence. *AI & Society*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s00146-025-02419-2>.
- Kilian, K. A., Ventura, C. J., & Bailey, M. M. (2023, August). *Examining the differential risk from high-level artificial intelligence and the question of control*. *Futures*, 151, 103182. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2023.103182>.
- Korinek, A. (2024, September 20). *Economic policy challenges for the age of AI* (arXiv:2409.13168v1) [Preprint]. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2409.13168>.
- M. Jahani, B. Baruah and T. Ward, “Exploring Ethical Awareness and Learning Impact: A Study on the Use of ChatGPT and Generative AI in Higher Education,” 2025 34th Annual Conference of the European Association for Education in Electrical and Information Engineering (EAEIE), Cluj-Napoca, Romania, 2025, pp. 1-5, doi: 10.1109/EAEIE65428.2025.11136724.
- Morikawa, M. (2025, January 13). *The impact of artificial intelligence on macroeconomic productivity*. VoxEU.org. <https://cepr.org/voxeu/columns/impact-artificial-intelligence-macroeconomic-productivity>.
- Mujeeb, A. (2025, January 30). *The impact of AI data centers on the electric power grid*. LinkedIn. <https://www.linkedin.com/pulse/impact-ai-data-centers-electric-power-grid-asad-mujeeb-%E9%98%BF%E8%90%A8%E5%BE%B7--ibyoc>.
- Niestadt, M. (2025, March 10). *EU and UK approaches to AI: Latest developments (At a Glance)*. European Parliamentary Research Service. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA\(2025\)769531](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA(2025)769531).
- OECD. (2024). *Job creation and local economic development 2024: The geography of generative AI*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/83325127-en>.
- Office of Science and Technology Policy. (2022, February 2). *Request for information to the update of the National Artificial Intelligence Research and Development Strategic Plan* [Public comments (compiled PDF)]. NITRD National Coordination Office. <https://www.nitrd.gov/rfi/ai/2022/87-FR-5876/NAIRDSP-RFI-2022-combined.pdf>.
- Panfil, K. (2025, February 25). *AI security risks explained: What you need to know in 2025*. TTMS. <https://tms.com/uk/ai-security-risks-explained-what-you-need-to-know-in-2025/>.
- Park, S. (2023, March 20). *Bridging the global divide in AI regulation: A proposal for a contextual, coherent, and commensurable framework* (arXiv:2303.11196v1) [Preprint]. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2303.11196>.

- Penn Wharton Budget Model. (2025, September 8). *The projected impact of generative AI on future productivity growth*. <https://budgetmodel.wharton.upenn.edu/issues/2025/9/8/projected-impact-of-generative-ai-on-future-productivity-growth>.
- Pham, T. D., Karunaratne, N., Exintaris, B., Liu, D., Lay, T., Yuriev, E., & Lim, A. (2025). The impact of generative AI on health professional education: A systematic review in the context of student learning. *Medical Education*, 59(12), 1280-1289. <https://doi.org/10.1111/medu.15746>.
- Ritchie, O., Anderljung, M., & Rachman, T. (2025, July 3). *From Turing to tomorrow: The UK's approach to AI regulation* (arXiv:2507.03050v1) [Preprint]. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2507.03050>.
- Rudnychenko, A. Y. (2025). Aktualni pytannia pravovoho rehuliuвання shtuchnoho intelektu v YeS, Ukraini ta SShA [Current aspects of legal regulation of artificial intelligence in the EU, Ukraine, and the USA]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*, 1(4), 423-428. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.65>.
- Sangwa, S., & Nsabiyumva, S. (2025). *Generative AI, productivity, and inequality in the Global South*. *Open Journal of AI, Ethics & Society*, 1(2). <https://doi.org/10.65655/36x7jz74>.
- Scott, I. A., van der Vegt, A., Lane, P., McPhail, S., & Magrabi, F. (2024, May 30). *Achieving large-scale clinician adoption of AI-enabled decision support*. *BMJ Health & Care Informatics*, 31(1), e100971. <https://doi.org/10.1136/bmjhci-2023-100971>.
- Sergeeva, O. V., Masalimova, A. R., Zheltukhina, M. R., Chikileva, L. S., Lutskovskai, L. Yu., & Luzin, A. (2025, June 6). *Impact of digital media literacy on attitude toward generative AI acceptance in higher education*. *Frontiers in Education*, 10, 1563148. <https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1563148>.
- Suprobo, W., Basuki, S., & Nurasiah. (2025). *A systematic literature review: Impact of generative AI as technology to learning in higher education*. *Khazanah Informatika: Jurnal Ilmu Komputer dan Informatika*, 10(2). <https://doi.org/10.23917/khif.v10i2.3056>.
- Tellicherry, T. (2025, December 11). *2026 guide to AI regulations and policies in the US, UK, and EU*. MetricStream. <https://www.metricstream.com/blog/ai-regulation-trends-ai-policies-us-uk-eu.html>.
- Troszyński, M. (2024, December 31). *Jobs exposure to generative AI: Ongoing study by NASK-PIB and ILO*. *Applied Cybersecurity & Internet Governance*, 3(2), 322-327. <https://doi.org/10.60097/ACIG/201152>.
- Tuot, C., Do Thi Tam, H., Klose, F., Levin, A., Lee, V., & Oh, A. (2025, June 18). *A new AI playbook for renewable energy companies*. Boston Consulting Group. <https://www.bcg.com/publications/2025/ai-in-energy-new-strategic-playbook>.
- Wu, W., & Liu, S. (2023, July 23). *A comprehensive review and systematic analysis of artificial intelligence regulation policies* (arXiv:2307.12218v1) [Preprint]. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2307.12218>.
- Xiao, T., Fuso Nerini, F., Matthews, H. D., Tavoni, M., & You, F. (2025). *Environmental impact and net-zero pathways for sustainable artificial intelligence servers in the USA*. *Nature Sustainability*, 8, 1541-1553. <https://doi.org/10.1038/s41893-025-01681-y>.
- Y. Zhang, X. Gong, X. Wang, Z. Wang, J. Zhou and Y. Wang, "Research on the Application and Impact of Generative AI (AIGC) on College Students' Self-directed Learning," *2025 7th International Conference on Computer Science and Technologies in Education (CSTE)*, Wuhan, China, 2025, pp. 557-560, doi: 10.1109/CSTE64638.2025.11092216.

INTEGRATION OF DIGITAL DESIGN EDUCATION IN TRADITIONAL HANDICRAFTS: ILLUSTRATOR APPLICATIONS BASED ON REFERENCE PATTERNS

GELENEKSEL EL SANATLARINDA DİJİTAL TASARIM EĞİTİMİNİN ENTEGRASYONU: REFERANS DESEN ÜZERİNDEN ILLUSTRATOR UYGULAMALARI

ELİF GÜLŞAH ARICI¹

¹Öğretim Görevlisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Görsel
İletişim,

ORCID 0009-0006-8364-4961

Özet

Bu çalışmada geleneksel el sanatları bağlamında dijital tasarım eğitiminin entegrasyonu, referans desen üzerinden gerçekleştirilen Adobe Illustrator uygulamaları aracılığıyla ele alınmıştır. Araştırma, Geleneksel El Sanatları Programı kapsamında yer alan tasarım programları I dersi çerçevesinde yürütülmüştür. Çalışmada öğrencilerden özgün desen üretmeleri beklenmemiş; İstanbul Sultan Ahmed Camii Kadınlar Mahfili'nde yer alan, çark-ı felek üslubunda ulama çini deseni referans alınarak bu desenin dijital ortamda vektörel olarak çizilmesi ve renklendirilmesi amaçlanmıştır. Uygulama sürecinde öğrenciler, öncelikle referans deseni çizgi karakteri, oran-orantı, simetri ve kompozisyon açısından incelemiş, ardından bu deseni Adobe Illustrator programında vektörel çizim teknikleriyle yeniden çizmiş ve renk uygulamalarıyla tamamlamıştır. Dijital çizim ve renklendirme sürecinde, geleneksel desen yapısına uygun olarak simetri, tekrar ve katman kullanımı gibi temel program araçlarından yararlanılmıştır. Çalışma, uygulamaya dayalı nitel araştırma yöntemiyle yürütülmüş; ders kapsamında üretilen öğrenci çalışmaları doküman incelemesi ve görsel ürün analizi yoluyla değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, referans desen temelli dijital çizim uygulamalarının, geleneksel motif bilgisinin analiz edilmesi, çözümlenmesi ve dijital ortama doğru aktarılması açısından etkili bir eğitim yöntemi olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Uygulama sürecinde, dijital ortamda çizgi kontrolünün artması, hata düzeltme olanaklarının öğrenme sürecini desteklemesi ve desen tekrarlarının daha sistematik biçimde uygulanabilmesi, öğrencilerin desen yapısını daha bilinçli biçimde ele almalarına katkı sunduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu yönüyle, Adobe Illustrator programının geleneksel el sanatları eğitiminde çizim ve renklendirme süreçlerini birlikte ele alan işlevsel bir öğretim aracı olarak kullanılabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Geleneksel el sanatları, dijital tasarım eğitimi, desen, Adobe Illustrator, dijital çizim

Abstract

This study examines the integration of digital design education within the context of traditional handicrafts through Adobe Illustrator applications based on reference patterns. The research was conducted within the scope of the Design Programs I course offered in the Traditional Handicrafts Program. Students were not expected to produce original designs; instead, the aim was to digitally recreate and color a vector-based version of a tile pattern in the çark-ı felek style, located in the Women's Gallery of the Sultan Ahmed Mosque in Istanbul. During the application process, students first analyzed the reference pattern in terms of line quality, proportion, symmetry, and composition, and then recreated the pattern using vector drawing techniques in Adobe Illustrator, completing the process with color applications. In the digital drawing and coloring phase, fundamental software tools such as symmetry, repetition, and layer usage were employed in accordance with the structural characteristics of traditional patterns. The study was conducted using a practice-based qualitative research approach, and the student works produced within the course were evaluated through document analysis and visual product analysis. The findings indicate that reference pattern-based digital drawing applications can be considered an effective educational method for analyzing, interpreting, and accurately transferring traditional motif knowledge into the digital environment. Throughout the application process, increased line control in the digital medium, the supportive role of error correction opportunities in learning, and the more systematic implementation of pattern repetitions can be interpreted as contributing to students' more conscious engagement with pattern structures. In this respect, Adobe

Illustrator may be regarded as a functional instructional tool that enables the integrated handling of drawing and coloring processes in traditional handicrafts education.

Keywords: Traditional handicrafts, digital design education, pattern, Adobe Illustrator, digital drawing

1. GİRİŞ

Sanat eğitimi, tarihsel süreç içerisinde teknik üretim becerilerinin ötesinde görsel düşünme, estetik değerlendirme ve problem çözme yetilerini geliştiren çok katmanlı bir öğrenme alanı olarak şekillenmiştir. Özellikle dijital teknolojilerin eğitim ortamlarına dâhil edilmesi, sanat öğrenimini yalnızca araçsal bir dönüşüm sürecine değil, aynı zamanda bilişsel ve kavramsal bir yeniden yapılanmaya taşımaktadır. Bu dönüşüm, öğrenme süreçlerinin teknik üretimle sınırlı kalmayıp görsel düşünme ve eleştirel çözümleme becerilerini de kapsayacak biçimde genişlediğini ortaya koymaktadır (Efland, 2002; Freedman, 2003). Yeni medya ortamları ise geleneksel sanat pratiklerinin üretim ve algılanma biçimlerini yeniden tanımlayan bir öğrenme alanı sunmakta; öğrencilerin deneysel ve analitik öğrenme süreçlerini destekleyen alternatif pedagojik imkânlar sağlamaktadır (Manovich, 2001; Paul, 2015).

Geleneksel el sanatları, tarihsel süreç içerisinde estetik, teknik ve sembolik birikimi kuşaktan kuşağa aktaran önemli kültürel üretim alanları arasında yer almaktadır. Türk tezyînî sanatlarında desen, bu aktarım sürecinin temel yapı taşlarından biri olarak öne çıkmakta; motif bilgisi, kompozisyon anlayışı, oran–orantı ilişkisi ve simetri gibi görsel ilkeler desen üzerinden öğretilmektedir. Geleneksel sanat eğitiminde desen, yalnızca biçimsel bir düzenleme aracı değil, aynı zamanda görsel düşünmenin ve estetik bilincin geliştiği bir öğrenme alanı olarak değerlendirilmektedir (Bırol, 2010, s. 368). Geleneksel desen eğitimi uzun yıllar boyunca usta–çırak ilişkisine dayalı, gözlem ve tekrar temelli bir pedagojik yapı içerisinde sürdürülmüştür. Bu yapı, desen bilgisinin aktarımında süreklilik sağlamış olmakla birlikte, çağdaş eğitim ortamlarında dijital teknolojilerin sunduğu olanakların sürece nasıl dâhil edileceği sorusunu da beraberinde getirmiştir.

Özellikle postmodern dönemde teknolojinin hızla gelişmesi, sanat üretim ve sunum biçimlerinde olduğu kadar sanat eğitimi alanında da yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Yıldırım, 2025, s. 124–126). Dijitalleşme süreci, geleneksel sanatların yalnızca sunum ve arşivleme biçimlerini değil, aynı zamanda üretim ve öğretim yöntemlerini de dönüştürmektedir. Dijital araçlar, sanat eğitiminde çizgi kontrolü, hata düzeltme, tekrar üretim ve kompozisyon varyasyonları gibi süreçleri daha sistematik ve erişilebilir hâle getirmektedir. Bu bağlamda dijital tasarım programları, geleneksel desen yapısının analiz edilmesi ve yeniden üretilmesi açısından işlevsel bir öğrenme ortamı sunmaktadır (Kızılaslan & Kozlu İsmailoğlu, 2021, s. 110–111).

Vektörel tabanlı çizim programları arasında yer alan Adobe Illustrator, çizgi temelli yapısı, simetri ve tekrar araçları, katman sistemi ve ölçeklenebilirliği sayesinde geleneksel tezyînî desenlerin dijital ortamda yeniden çizilmesine olanak tanımaktadır. Desenlerin bozulmadan çoğaltılabilmesi, oran–orantı ilişkilerinin korunması ve renk uygulamalarının kontrollü biçimde gerçekleştirilebilmesi, bu programı geleneksel desen eğitimi açısından dikkat çekici bir araç hâline getirmektedir. Dijital ortamda gerçekleştirilen bu tür uygulamalar, öğrencilerin desen yapısını yalnızca kopyalama yoluyla değil, analiz ederek öğrenmelerine katkı sağlamaktadır (Yıldırım, 2025, s. 129).

Literatürde dijital sanat ve geleneksel sanat ilişkisini ele alan çalışmalar bulunmakla birlikte, geleneksel desen eğitiminin doğrudan vektörel çizim programları aracılığıyla nasıl yapılandırılabilirliğine yönelik uygulama temelli çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Özellikle referans desen üzerinden yürütülen dijital çizim uygulamalarının, eğitimsel kazanımlar açısından nasıl değerlendirilebileceği konusu yeterince ele alınmamıştır. Bu durum, geleneksel el sanatları

eğitimi ile dijital tasarım eğitimi arasında kurulabilecek pedagojik köprünün daha ayrıntılı biçimde incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Bu çalışma, geleneksel el sanatları bağlamında desen eğitiminin dijital tasarım araçlarıyla desteklenmesine yönelik uygulamaya dayalı bir örnek sunması bakımından önem taşımaktadır. Adobe Illustrator programının, geleneksel tezyîni desenlerin analiz edilmesi, çizgi karakterinin kavranması ve kompozisyon bütünlüğünün korunması sürecindeki işlevi, ders kapsamında gerçekleştirilen uygulamalar üzerinden ele alınmaktadır. Çalışma, dijital ortamda yürütülen desen çizimlerinin, öğrencilerin geleneksel motif yapısını daha bilinçli biçimde çözümlemelerine katkı sunduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı; Geleneksel El Sanatları Programı kapsamında yürütülen Tasarım Programları I dersi çerçevesinde, referans desen üzerinden gerçekleştirilen Adobe Illustrator uygulamalarının, geleneksel desen bilgisinin dijital ortama aktarım sürecindeki eğitsel katkılarını incelemektir. Çalışmada özgün desen üretimi hedeflenmemiş; Türk tezyîni sanatlarında yer alan bir referans desenin dijital ortamda vektörel olarak çizilmesi ve renklendirilmesi süreci ele alınmıştır. Bu yaklaşım sayesinde, geleneksel desen eğitimi ile dijital tasarım eğitimi arasında dengeli ve sürdürülebilir bir öğretim modeli önerilmektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, uygulamaya dayalı nitel araştırma yaklaşımıyla yürütülmüştür. Araştırma süreci, geleneksel el sanatları eğitiminde dijital tasarım araçlarının kullanımını incelemek amacıyla, ders kapsamında gerçekleştirilen uygulamalara odaklanmaktadır. Çalışmada nicel ölçüm araçları kullanılmamış; öğretim sürecinde ortaya çıkan öğrenci ürünleri üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

2.1 Çalışma Grubu ve Ders Kapsamı

Araştırma, Geleneksel El Sanatları Programı kapsamında yürütülen Tasarım Programları I dersi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Ders, geleneksel desen bilgisinin dijital tasarım ortamına aktarılmasını hedefleyen uygulamalardan oluşmaktadır. Çalışma grubunu, söz konusu dersi alan öğrenciler oluşturmaktadır. Ders sürecinde öğrencilerden özgün desen üretmeleri beklenmemiş; bunun yerine geleneksel Türk tezyîni sanatlarına ait bir referans desenin dijital ortamda yeniden çizilmesi amaçlanmıştır.

2.2 Referans Desen Seçimi

Uygulama sürecinde kullanılan referans desen, Türk tezyîni sanatlarında desen yapısını, simetri ve tekrar sistematığını açık biçimde yansıtan bir örnek olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, İnci A. Birol'un *Türk Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri* adlı eserinde yer alan desen örnekleri esas alınmıştır (Birol, 2010, s. 368). Referans desenin seçilmesinde, geleneksel kompozisyon düzeninin, oran-orantı ilişkilerinin ve motif tekrarlarının dijital çizim sürecinde analiz edilebilir nitelikte olması belirleyici olmuştur.

2.3 Kullanılan Program ve Teknikler

Çalışmada dijital çizim aracı olarak Adobe Illustrator programı kullanılmıştır. Programın vektörel yapısı sayesinde, desenin çizgi karakteri bozulmadan yeniden üretilebilmesi, simetri ve tekrar ilişkilerinin kontrollü biçimde oluşturulması ve ölçeklenebilir bir yapı içerisinde çalışılması sağlanmıştır. Uygulama sürecinde öğrenciler; kalem (Pen Tool), simetri ve çoğaltma araçları, katman sistemi ve renk uygulamaları gibi temel program özelliklerinden yararlanmıştır. Dijital ortamda çizim süreci, geleneksel desen yapısına uygun olarak aşamalı biçimde ilerletilmiştir.

2.4 Uygulama Süreci

Uygulama süreci üç temel aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada öğrenciler, referans deseni çizgi karakteri, kompozisyon düzeni, simetri yapısı ve oran-orantı ilişkileri açısından incelemiştir. Bu aşama, desenin yalnızca biçimsel olarak değil, yapısal olarak da çözümlemesini hedeflemiştir.

İkinci aşamada referans desen, Adobe Illustrator programı kullanılarak vektörel çizim teknikleriyle yeniden oluşturulmuştur. Bu aşamada öğrenciler, çizgi bütünlüğünü koruyarak motif tekrarlarını ve simetrik yapıyı dijital ortamda kurmuştur.

Üçüncü aşamada ise desenler renklendirilmiş ve katman düzeni aracılığıyla kompozisyon bütünlüğü tamamlanmıştır. Renklendirme sürecinde geleneksel desen yapısına uygun bir yaklaşım benimsenmiş, renk uygulamaları kontrollü ve sistematik biçimde gerçekleştirilmiştir.

2.5 Veri Toplama ve Değerlendirme

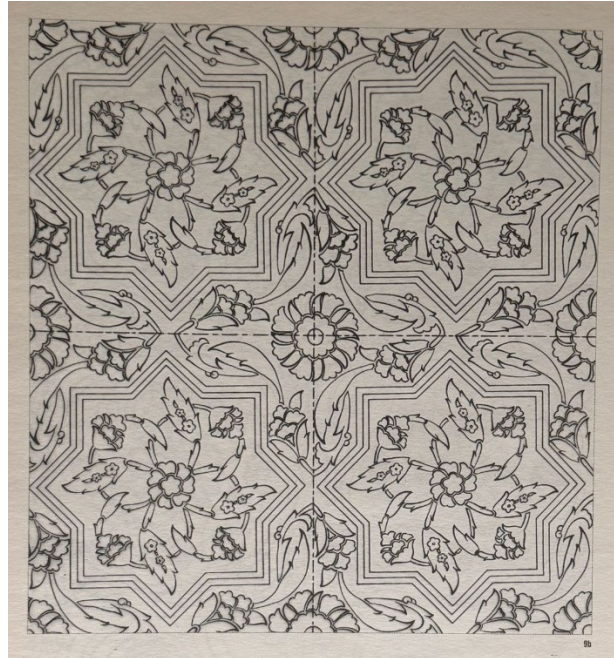
Araştırmada veri toplama aracı olarak, ders kapsamında üretilen öğrenci çalışmaları kullanılmıştır. Üretilen görsel ürünler, doküman incelemesi ve görsel ürün analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Değerlendirme sürecinde; desenin referans yapıya uygunluğu, çizgi kontrolü, simetri ve tekrar ilişkilerinin doğruluğu ile dijital araçların kullanım becerisi dikkate alınmıştır. Bulgular, öğrencilerin dijital ortamda geleneksel desen yapısını kavrama ve uygulama düzeylerine ilişkin gözlemler doğrultusunda yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde, Geleneksel El Sanatları Programı kapsamında yürütülen Tasarım Programları I dersi çerçevesinde, referans desen üzerinden gerçekleştirilen Adobe Illustrator uygulamalarına ilişkin bulgular sunulmuştur. Bulgular, referans desenin dijital ortama aktarımı ve öğrencilerin bu süreçte ürettikleri görsel çalışmalar doğrultusunda değerlendirilmiştir.

3.1 Referans Desenin Analizi ve Dijital Ortama Aktarımı

Uygulama sürecinde temel alınan referans desen, Türk tezyîni sanatlarında desen yapısının karakteristik özelliklerini yansıtan bir örnek olarak belirlenmiştir. Desen; simetri, tekrar, oran-orantı ve kompozisyon bütünlüğü açısından dijital çizim uygulamalarına uygun bir yapı sunmaktadır. Referans desen, İnci A. Birol'un *Türk Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri* adlı eserinden alınmıştır (Birol, 2010, s. 368).

Şekil 1. Referans desen örneği (Birol, 2010, s. 368)

Öğrenciler uygulamaya başlamadan önce referans deseni çizgi karakteri, motif yapısı ve kompozisyon düzeni açısından incelemiş; bu analiz süreci, desenin dijital ortama aktarımında yapısal farkındalık kazanmalarına katkı sağlamıştır. Bu süreçte desen, yalnızca görsel bir örnek olarak değil, çözümlenmesi gereken bir yapı olarak ele alınmıştır.

3.2. Öğrenci Çalışmalarına İlişkin Bulgular

Adobe Illustrator programı kullanılarak gerçekleştirilen dijital çizim sürecinde, öğrencilerin referans desenin temel yapısını büyük ölçüde korudukları gözlemlenmiştir. Vektörel çizim teknikleri sayesinde motif tekrarlarının sistematik biçimde oluşturulduğu, simetri eksenlerinin doğru kurulduğu ve çizgi bütünlüğünün sağlandığı görülmüştür. Özellikle dijital ortamda çizgi kalınlıklarının tutarlı biçimde ayarlanabilmesi ve ölçümsel ilişkilerin bozulmadan korunabilmesi, geleneksel desen yapısının daha bilinçli biçimde uygulanmasına katkı sunmuştur.

Şekil 2. Öğrenci çalışmaları: Referans desenin vektörel çizimi ve renklendirilmesi
(Altı farklı öğrenciye ait dijital desen uygulamaları)

Öğrenci çalışmalarının genelinde, referans desenin simetri düzeni, motif tekrarları ve kompozisyon bütünlüğünün büyük ölçüde korunduğu gözlemlenmiştir. Dijital çizim sürecinde vektörel araçların kullanımı, öğrencilerin çizgi kontrolünü artırmış; motifler arasındaki oran-orantı ilişkilerinin daha tutarlı biçimde kurulmasını sağlamıştır. Bu durum, öğrencilerin desen yapısını yalnızca biçimsel olarak değil, yapısal bir bütün olarak ele aldıklarını göstermektedir.

Çalışmalarda simetrik yapıların kurulmasında dijital ortamın sunduğu çoğaltma, yansıtma ve hizalama araçlarının etkin biçimde kullanıldığı görülmüştür. Özellikle tekrar eden motiflerin düzenli biçimde çoğaltılması, geleneksel desen anlayışında önemli bir yere sahip olan ritim ve düzen kavramlarının dijital ortamda sistematik biçimde uygulanmasına katkı sağlamıştır.

Renklendirme süreci, öğrenci çalışmalarında desenin kompozisyon bütünlüğünü destekleyen önemli bir aşama olarak öne çıkmaktadır. Öğrenciler, katman kullanımı sayesinde çizim ve renklendirme süreçlerini birbirinden ayırarak daha kontrollü uygulamalar gerçekleştirmiştir. Renk uygulamalarında

motifler arasında görsel denge kurulmuş; desenin genel ritmini bozmadan renk çeşitliliği sağlanmıştır.

Dijital ortamda renklerin kolaylıkla değiştirilebilir olması, öğrencilerin farklı renk kombinasyonlarını deneyimleyerek desen–renk ilişkisini gözlemlemelerine imkân tanımıştır. Bu süreç, öğrencilerin renk kullanımına ilişkin farkındalıklarını artırmış ve geleneksel desen yapısının renklendirme yoluyla nasıl güçlendirilebileceğine dair bilinç kazanmalarını sağlamıştır. Dijital tasarım araçlarının eğitim ortamında kullanımı, öğrencilerin yalnızca teknik becerilerini değil, aynı zamanda görsel kültürü yorumlama ve tasarım problemlerine alternatif çözümler geliştirme kapasitelerini de artırmaktadır (Ambrose & Harris, 2010; Freedman, 2003).

Öğrenci çalışmalarının tamamı birlikte değerlendirildiğinde, referans desen temelli dijital çizim ve renklendirme uygulamalarının, öğrencilerin geleneksel desen bilgisini daha bilinçli, kontrollü ve sistematik biçimde ele almalarına katkı sunduğu görülmektedir. Dijital ortamın sunduğu hata düzeltme ve tekrar olanakları, öğrenme sürecini desteklemiş; desenin yapısal özelliklerinin daha iyi kavranmasını sağlamıştır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Geleneksel el sanatlarının dijital ortamlarla ilişkilendirilmesine yönelik çalışmalar incelendiğinde, literatürde ağırlıklı olarak dijitalleşmenin sanatsal üretime, görünürlüğe ve arşivleme süreçlerine etkisi üzerinde durulduğu görülmektedir. Kızılaslan ve Kozlu İsmailoğlu (2021), geleneksel Türk sanatlarının dijital ortamda yeniden yorumlanmasını sanatçı örnekleri üzerinden ele almış; dijital teknolojilerin geleneksel sanatların ifade olanaklarını genişlettiğini vurgulamıştır (ss. 105–126). Ancak bu yaklaşım, dijitalleşmeyi daha çok son ürün ve sunum bağlamında ele almakta, eğitim sürecinin yapılandırılmasına sınırlı yer vermektedir.

Maktal ve Korkmaz (2019) ise geleneksel desenlerin vektörel tabanlı programlar aracılığıyla dijital ortamda üretilmesine odaklanmış; dijital araçların desen üretiminde teknik kolaylıklar sağladığını belirtmiştir (s. 48). Bununla birlikte, söz konusu çalışmada dijital programların pedagojik işlevi ayrıntılı biçimde ele alınmamış, öğrenme sürecinin analitik boyutu sınırlı kalmıştır. Karahan (2025) tarafından yapılan çalışmada da dijitalleşme, geleneksel sanatların korunması ve çağdaş bağlamda yeniden yorumlanması açısından değerlendirilmiş; ancak uygulamaya dayalı bir eğitim modeli önerilmemiştir (ss. 14–18).

Bu çalışma, söz konusu yaklaşımlardan farklı olarak dijital tasarım araçlarını yalnızca üretim veya sunum aracı olarak değil, geleneksel desen bilgisinin analiz edilmesini ve çözümlenmesini sağlayan bir öğrenme ortamı olarak ele almaktadır. Birol'un (2010) Türk tezyîni sanatlarında desen yapısına ilişkin ortaya koyduğu kuramsal çerçeve doğrultusunda seçilen referans desenin dijital ortamda yeniden çizilmesi, öğrencilerin desenin oran–orantı, simetri, tekrar ve kompozisyon ilkelerini bilinçli biçimde kavramalarına katkı sağlamıştır (s. 368).

Öğrenci çalışmalarına ilişkin bulgular, dijital ortamda çizim ve renklendirme sürecinin, hata düzeltme olanakları ve sistematik tekrar imkânları sayesinde öğrenme sürecini desteklediğini göstermektedir. Adobe Illustrator programının sunduğu katman, simetri ve renk varyasyonu olanakları, öğrencilerin geleneksel desen yapısını daha kontrollü ve bilinçli biçimde ele almalarına olanak tanımıştır. Bu durum, dijital tasarım eğitiminin geleneksel el sanatları eğitiminde analitik düşünme ve yapısal farkındalık geliştirme açısından işlevsel bir araç olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, geleneksel el sanatları eğitiminde dijital tasarım araçlarının kullanımına ilişkin literatürde yer alan üretim ve sunum odaklı yaklaşımlardan ayrılarak, referans desen temelli, uygulamaya dayalı bir eğitim modeli önermektedir. Dijital ortamda gerçekleştirilen vektörel çizim ve renklendirme uygulamalarının, öğrencilerin geleneksel desen bilgisini çözümlemelerine ve bu bilgiyi doğru biçimde dijital ortama aktarmalarına katkı sunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu yönüyle Adobe

Illustrator programının, geleneksel el sanatları eğitiminde çizim ve renklendirme süreçlerini bütüncül biçimde ele alan etkili bir öğretim aracı olarak değerlendirilebileceği söylenebilir.

Öneriler kapsamında, geleneksel el sanatları programlarında dijital tasarım derslerinin, özgün üretim aşamasına geçmeden önce referans desen temelli uygulamalarla desteklenmesi önerilmektedir. Ayrıca ileride yapılacak çalışmalarda, farklı desen türleri ve farklı dijital programların karşılaştırmalı olarak ele alınması, dijital araçların pedagojik etkilerinin daha kapsamlı biçimde ortaya konmasına katkı sağlayabilir. Bunun yanı sıra, öğrenci görüşlerine dayalı nitel veri toplama yöntemlerinin sürece dâhil edilmesi, dijital tasarım eğitiminin öğrenme sürecindeki etkilerini çok yönlü biçimde değerlendirme olanağı sunacaktır.

KAYNAKLAR

Ambrose, G., & Harris, P. (2010). Design thinking. Lausanne: AVA Publishing.

Biröl, İ. A. (2010). *Türk tezyîni sanatlarında desen tasarımı: Çizim tekniği ve çeşitleri* (3. baskı). İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Efland, A. D. (2002). Art and cognition: Integrating the visual arts in the curriculum. New York: Teachers College Press.

Freedman, K. (2003). Teaching visual culture: Curriculum, aesthetics, and the social life of art. New York: Teachers College Press.

Karahan, M. (2025). Geleneksel minyatür sanatının dijitalleşme süreci ve çağdaş yansımaları. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 1–22.

Kızılaslan, Z., & Kozlu İsmailoğlu, H. (2021). Geleneksel Türk sanatlarının dijital ortamda yeniden yorumlanması. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 11(2), 105–126.

Maktal, E., & Korkmaz, M. (2019). Geleneksel desenlerin dijital ortamda üretimi. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 12(1), 41–52.

Manovich, L. (2001). The language of new media. Cambridge, MA: MIT Press.

Paul, C. (2015). Digital art (3rd ed.). London: Thames & Hudson.

Türkmenoğlu, H. (2014). Sanat eğitiminde dijital teknolojilerin kullanımı. *Sanat Eğitimi Dergisi*, 2(1), 1–12.

Wands, B. (2006). *Art of the digital age*. Thames & Hudson.

**“COMPARİSON OF GRAMMATİCAL AND CULTURAL-SEMANTİC FEATURES OF
NUMBERS İN AZERBAİJANİ AND ENGLISH LANGUAGES”**

**“AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ SAYLARIN QRAMMATİK VƏ MƏDƏNİ-
SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN MÜQAYİSƏSİ”**

**"AZERBAYCAN VE İNGİLİZ DİLLERİNDEKİ SAYILARIN GRAMER VE KÜLTÜREL-
SEMANTİK ÖZELLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI"**

SEVDA AĞAYEVA AYDIN

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Filologiya fakültəsi, Xarici Dillər Mərkəzi, baş müəllim
Üzeyir Hacıbəyli küçəsi, 68
ORCID: [0000-0002-5615-6923](https://orcid.org/0000-0002-5615-6923)

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan və İngilis dillərində say nitq hissəsinin qrammatik və sintaktik xüsusiyyətləri və cümlədə yerinə yetirdiyi funksiyalar müqayisəli şəkildə təhlil olunur. Tədqiqat zamanı sayların hər iki dildə miqdar, sıra, kəsir və təqribi növləri, onların ifadə vasitələri və cümlədə yerinə yetirdiyi funksiyalar təhlil edilir. Sayların əsas sintaktik funksiyasının təyin vəzifəsi olduğu vurğulanır.

İngilis dilində isə sayların mübtəda, predikativ, tamamlıq, təyin və zərflilik rolunda işləməsi nümunələr vasitəsilə göstərilir. Eyni zamanda miqdar və sıra saylarının ifadə vasitələri dillər arasında müqayisə edilir. Azərbaycan dilində kəsir sayları xüsusi şəkilçilərlə ifadə olunur, İngilis dilində isə surət və məxrəc ardıcılığına əsaslanır; sıra sayları Azərbaycan dilində şəkilçilər, İngilis dilində isə əsasən -th suffiksi və artikl vasitəsilə formalaşır.

Nəticə etibarilə, hər iki dildə sayların oxşar sintaktik imkanlara malik olduğu, lakin struktur və ifadə vasitələri baxımından müəyyən fərqlərin mövcudluğu müəyyənləşdirilir.

Məqalədə Azərbaycan və İngilis dillərində say nitq hissəsinin qrammatik xüsusiyyətləri ilə yanaşı, söz yaradıcılığında və mədəni-semantik müstəvidə rolu müqayisəli şəkildə araşdırılır. Tədqiqat zamanı Azərbaycan dilində sayların söz yaradıcılığında məhdud iştirakına baxmayaraq, müəyyən düzəltmə (ikilik, üçlük, onluq və s.) və mürəkkəb (üçbucaq, beşulduz, hərdənbir və s.) sözlərin formalaşmasında iştirak etdiyi göstərilir. İngilis dilində isə sayların söz yaradıcılığında iştirakı demək olar ki, müşahidə olunmur.

Məqalədə sayların Azərbaycan dilində söz yaradıcılığında iştirakı və mürəkkəb sözlərin formalaşmasında rolu təhlil edilir. Məsələn, düzəltmə sözlər (ikilik, üçlük, beşlik, onluq) və mürəkkəb sözlər (üçbucaq, beşulduz, hərdənbir) nümunə kimi təqdim olunur.

Məqalədə həmçinin Azərbaycan dilində bəzi sayların, xüsusilə üç, yeddi və qırx saylarının sakramental xarakter daşması və xalq inanclarında xüsusi yer tutması təhlil edilir. Yeddi rəqəminin müxtəlif mədəniyyətlərdə – Azərbaycan xalq inanclarında, Şərqi xalqlarının Novruz ənənələrində, qədim Misir və Şumer mədəniyyətində – müqəddəs və simvolik mənə daşması faktlarla əsaslandırılır. Aparılan müqayisə sayların yalnız qrammatik vahid deyil, eyni zamanda mədəni və semantik yükə malik dil vahidləri olduğunu ortaya qoyur.

Aparılmış müqayisələr göstərir ki, Azərbaycan və İngilis dillərində say nitq hissəsi ümumi tipoloji xüsusiyyətlərə malik olsa da, struktur, qrammatik və mədəni-semantik baxımdan fərqli cəhətlərlə seçilir. Məqalə nəticələri müqayisəli qrammatika, dilçilik və xarici dil tədrisi baxımından əhəmiyyətlidir. Tədqiqat müqayisəli qrammatika və xarici dil tədrisi baxımından əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: Say nitq hissəsi, sintaktik funksiya, mübtəda, təyin, Azərbaycan dili, İngilis dili, müqayisəli qrammatika, söz yaradıcılığı, sakramental saylar, mədəni-semantik xüsusiyyətlər.

ÖZET

Bu makale, Azerbaycan dili ve İngilizcedeki sayı sözcük türünün gramer ve sözdizimsel özelliklerini ve cümledeki işlevlerini karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. Çalışma sırasında, her iki dildeki nicel, sıralı, kesirli ve yaklaşık sayı türleri, ifade biçimleri ve cümledeki işlevleri incelenmiştir. Sayıların temel sözdizimsel işlevinin belirleyici işlev olduğu vurgulanmıştır.

İngilizcede, sayıların yüklem, tümleç, belirleyici ve zarf rolündeki işlevleri örneklerle gösterilmiştir. Aynı zamanda, nicel ve sıralı sayıların ifade biçimleri diller arasında karşılaştırılmıştır. Azerbaycan dilinde kesirli sayılar özel eklerle ifade edilirken, İngilizcede pay ve payda sırasına göre; sıralı sayılar Azerbaycan dilinde eklerle, İngilizcede ise çoğunlukla -th eki ve artikel ile oluşturulmuştur.

Sonuç olarak, her iki dildeki sayıların benzer sözdizimsel olanaklara sahip olduğu, ancak yapı ve ifade biçimleri açısından belirli farklılıklar olduğu belirlenmiştir.

Makale, Azerbaycan ve İngilizce dillerindeki sayı sözcük türünün gramer özelliklerini, sözcük oluşumundaki rolünü ve kültürel-anlamsal düzeyini incelemektedir. Çalışma sırasında, Azerbaycan dilinde sayıların sözcük oluşumuna katılımının sınırlı olmasına rağmen, belirli sabit (iki, üç, on, vb.) ve karmaşık (üç köşeli yıldız, tekil, vb.) sözcüklerin oluşumuna katıldıkları gösterilmiştir. İngilizcede ise sayıların sözcük oluşumuna katılımı neredeyse hiç gözlenmemektedir.

Makale, Azerbaycan dilinde sayıların sözcük oluşumuna katılımını ve karmaşık sözcüklerin oluşumundaki rolünü analiz etmektedir. Örneğin, sabit sözcükler (iki, üç, beş, on, vb.) ve karmaşık sözcükler (üç köşeli yıldız, tekil, vb.) örnek olarak sunulmaktadır.

Makale ayrıca Azerbaycan dilindeki bazı sayıların, özellikle üç, yedi ve kırk sayılarının kutsal niteliğini ve halk inançlarındaki özel yerini analiz etmektedir. Yedi sayısının çeşitli kültürlerde -

Azerbaycan halk inançlarında, Doğu halklarının Nevruz geleneklerinde, eski Mısır ve Sümer kültüründe- kutsal ve sembolik bir anlam taşıdığı gerçeği olgularla desteklenmektedir. Karşılaştırma, sayıların sadece gramer birimleri değil, aynı zamanda kültürel ve anlamsal yüke sahip dilsel birimler olduğunu göstermektedir.

Karşılaştırmalar, Azerbaycan ve İngiliz dillerindeki sayı sözcük türünün ortak tipolojik özelliklere sahip olmasına rağmen, yapısal, gramer ve kültürel-anlamsal açıdan farklı özelliklerle ayırt edildiğini göstermektedir. Makalenin sonuçları karşılaştırmalı gramer, dilbilim ve yabancı dil öğretimi açısından önemlidir. Çalışma, karşılaştırmalı gramer ve yabancı dil öğretimi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Sayı türü, sözdizimsel işlev, yüklem, tanım, Azerbaycan dili, İngilizce, karşılaştırmalı dilbilgisi, kelime oluşturma, kutsal sayılar, kültürel-anlamsal özellikler.

ABSTRACT

The article analyzes the grammatical and syntactic features of the part of speech number in Azerbaijani and English and the functions it performs in a sentence in a comparative manner. During the study, the quantitative, ordinal, fractional and approximate types of numbers in both languages, their means of expression and the functions they perform in a sentence are analyzed. It is emphasized that the main syntactic function of numbers is the determining function.

In English, the functioning of numbers in the role of predicate, complement, determiner and adverbial is shown through examples. At the same time, the means of expression of quantitative and ordinal numbers are compared between languages. In Azerbaijani, fractional numbers are expressed with special suffixes, while in English they are based on the sequence of numerator and denominator; ordinal numbers are formed with suffixes in Azerbaijani, and in English mainly with the suffix -th and the article.

As a result, it is determined that numbers in both languages have similar syntactic possibilities, but there are certain differences in terms of structure and means of expression.

The article examines the grammatical features of the number part of speech in Azerbaijani and English, as well as its role in word formation and cultural-semantic level. During the study, it was shown that, despite the limited participation of numbers in word formation in Azerbaijani, they participate in the formation of certain fixed (two, three, ten, etc.) and complex (three-pointed star, one-off, etc.) words. In English, the participation of numbers in word formation is almost not observed.

The article analyzes the participation of numbers in word formation in Azerbaijani and the role of numbers in the formation of complex words. For example, fixed words (two, three, five, ten, etc.) and complex words (three-pointed star, one-off, etc.) are presented as examples.

The article also analyzes the sacramental nature of some numbers in Azerbaijani, especially the numbers three, seven and forty, and their special place in folk beliefs. The fact that the number seven has a sacred and symbolic meaning in various cultures - in Azerbaijani folk beliefs, in the Novruz traditions of the Eastern peoples, in ancient Egyptian and Sumerian culture - is substantiated by facts. The comparison shows that numbers are not only grammatical units, but also linguistic units with cultural and semantic load.

The comparisons show that although the number part of speech in Azerbaijani and English languages has common typological features, it is distinguished by different features in structural, grammatical and cultural-semantic terms. The results of the article are important in terms of comparative grammar, linguistics and foreign language teaching. The study is important in terms of comparative grammar and foreign language teaching.

Keywords: number part of speech, syntactic function, predicate, definition, Azerbaijani language, English language, comparative grammar, word creation, sacramental numbers, cultural-semantic features.

Giriş

Dilçilik elminin əsas istiqamətlərindən biri müxtəlif dillərin qrammatik quruluşunun müqayisəli şəkildə öyrənilməsidir. Bu baxımdan say nitq hissəsinin Azərbaycan və İngilis dillərində tədqiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Saylar həm məna, həm də qrammatik xüsusiyyətlərinə görə digər nitq hissələrindən fərqlənir və dilin üslubi zənginliyini təmin edən mühüm vasitələrdən biridir. Onlar miqdarın, ardıcılığın, sıra və dəqiqliyin ifadəsində dilin ayrılmaz hissəsi kimi çıxış edir. Müasir dövrdə dilçilikdə sayların semantik xüsusiyyətləri, leksik-qrammatik imkanları, həmçinin sintaktik funksiyaları geniş tədqiq edilir. Azərbaycan və İngilis dillərində sayların oxşar və fərqli cəhətlərinin müqayisəli təhlili, bu dillərdə sayların tarixi və mədəni kontekstdə daşdığı rolun araşdırılması dilçilik baxımından olduqca aktualdır.

Azərbaycan dilində say nitq hissəsinin məna növlərindən biri də sıra saylarıdır. Dilimizdə sıra saylarını yaratmaq üçün miqdar saylarının sonuna -ıncı, -nıncı, -nci şəkilçiləri artırılır. Sıra sayları əşyanın sırasını bildirir. Azərbaycan dilində sıra saylarından sonra gələn isimlərə o zaman cəm şəkilçisi qoşulur ki, əşya və ya hadisə paralellik bildirsin. Məsələn, birinci siniflər, beşinci sınırlar və s. Azərbaycan ədəbi dilində sıra sayları ilə paralel sıra məzmunu ifadə edən sözlər də vardır. Əvvəl, axır, son və s. bu kimi sözlər –ıncı şəkilçisi ilə birlikdə işləndikdə sıra məzmunu ifadə edə bilər. Məsələn, əvvəlinci, sonuncu, axırıncı və s.

Sıra sayları dilimizdə neçənci? sualı ilə yanaşı hansı? Sualına da cavab verir. Maraqlıdır ki, İngilis dilində The Ordinal Numerals adı altında öyrənilən sıra sayları da “Which?”- (Hansı?) sualına cavab verir. Birinci, ikinci və üçüncü istisna olmaqla digər sıra sayları –th suffiksi vasitəsilə düzəliir. Eyni zamanda İngilis dilindəki sıra sayları bir qayda olaraq “the” artikli ilə işlədilir. Məsələn, *birinci-the*

first, ikinci-the second, üçüncü-the third, dördüncü-the fourth, beşinci-the fifth, iyirmi beşinci-the twenty fifth və s.

İngilis dilində onluq miqdar saylarından sıra sayı düzəldərkən sondakı “y” hərfi “i” hərfi ilə əvəz edilir və “-eth” suffiksi əlavə edilir. Məsələn, *ieth-twenty- the twentieth* və s.

Azərbaycan dilində sayları ifadə etmək üçün həm ideoqrafik, həm də rum rəqəmlərindən istifadə edilir. İngilis dilində də belədir. Dilimizdə rum rəqəmlərindən istifadə olunarkən şəkilçidən istifadə edilmir. İngilis dilində də rum rəqəmləri yazılarkən şəkilçilər yazılır.

Tarixi hadisələrin ingilis dilində ifadəsi də maraqlıdır: **BC** Before Christ (eramızdan əvvəl) The Manna state emerged in about IX century BC (Manna dövləti təxminən eramızın - IX əsrində mövcud olmuşdur). **AD** Anno Domini (eramızın) The first centuries AD were tough time for Azerbaijan. - (Eramızın ilk əsrləri Azərbaycan üçün ağır vaxtlar idi).

Azərbaycan dilində saylar milli hesab olunur, buna baxmayaraq dilimizdə müxtəlif dillərdən, xüsusilə ərəb-fars dillərindən alınma saylara da rast gəlmək mümkündür. Belə saylara misal olaraq həşdəd (səksən), çahar (dörd), səd (yüz), həftad (yeddi, yetmiş), yek (bir), du (iki) saylarını, bir çox ədəbiyyatşünaslıq terminlərində rast gəlinən dübeyti (ikilik), mürəbbe (dörtlük), müxəmməs (beşlik), müsəddəs (altılıq) kimi alınma sayları göstərmək olar. İngilis dilində isə alınma saylara rast gəlinmir. Say bir nitq hissəsi kimi Azərbaycan dilinin söz yaradıcılığında passiv olmasına baxmayaraq bir qrup sözlərin yaranmasında iştirak edir. Say nitq hissəsinin iştirakı ilə Azərbaycan dilində yaranan sözlər arasında həm düzəltmə-*ikilik, üçlük, beşlik, onluq*, həm mürəkkəb –*üçbucaq, beşluduz, hərdənbir* və s. sözlərə rast gəlmək mümkündür. İngilis dilində isə sayların söz yaradıcılığında iştirakına demək olar ki təsadüf olunmur.

Azərbaycan dilində bəzi saylar müqəddəs hesab olunur. Başqa sözlə desək dilimizdəki sayların müəyyən qismi sakramental saylardır. Xüsusilə, üç, yeddi, qırx kimi saylar xalqımız tərəfindən müqəddəs rəqəmlər kimi qəbul edilir: Qədimdə yeddi rəqəminə sehirli, ovsunlu rəqəm kimi baxırlarmış. Bu onunla izah edilirdi ki, insan ətraf aləmin hadisələrini, yəni, işığı, iyi, dadı başındakı yeddi «çıxışla», «gözlə» qavrayırdı: iki köz, iki qulaq, iki burun deşiyi və ağız.

Lakin hər bir xalqın yeddi rəqəmi ilə bağlı öz fəlsəfəsi var. Dünyanın bütün xalqları 7 rəqəminə həmişə xüsusi diqqət yetirmişlər: Şərq xalqlarının qeyd etdiyi Novruz Bayramı müxtəlif ənənə və inanclarla bağlıdır. Bəzi inanclara görə, Novruz süfrəsinə yeddi cür yemək və şirniyyat qoyulmalıdır. Misirdə yeddi rəqəmi əbədi həyat rəmzidir, allah Osirisin rəqəmidir. O, yaradıcılıq rəmzi sayılır.

Eramızdan əvvəl 2500-ci ildə hökmdarlıq etmiş Şumer padşahı Luqulannemundu ölkəsinin Adabe şəhərində ilahə Nintu məbədi tikdirmişdi. Məbədin yeddi darvazası, yeddi qapısı var idi. Tikinti işi qurtarandan sonra yeddi buğa və yeddi qoyun qurban kəsərək təqdis etmişdilər.

Qədim Yunanıstanda yeddi rəqəmi Zevsin oğlu, incəsənət hamisi Apollonun rəmzi sayılır. Apollon ayın yeddinci günü doğulmuşdu, lira çalğı alətinin yeddi simi vardı. İslam ənənələrində Cənnətin yeddi qapısı, cəhənnəmin yeddi pilləsi ifadələri məlumdur. Peyğəmbərlər də yeddidir- Adəm, Nuh, İbrahim, Musa, Davud, İsa, Məhəmməd. Məkkəyə Həcc ziyarəti zamanı zəvvarlar müqəddəs Kəbə daşının ətrafına yeddi dəfə dolanırlar. Mərhumun ruhu yeddi gün məzarının yanında olur. Təzə dünyaya gəlmiş körpəyə yeddinci gün ad qoyurlar.

Bağışlanılmaz yeddi günah mövcuddur: qəzəb, tamahkarlıq, paxıllıq, acgözlük (qarınqululuq), şəhvət, xudpəsəndlik, tənbellik.

Yeddi rəqəminə çox tez-tez müxtəlif kəlamalarda, atalar sözlərində (zərb-məsəllərdə), habelə tarixi faktlarda təsadüf olunur. Məsələn, Bakı yeddi təpə üstündə salınmışdır, həftənin yeddi günü, yeddi dəfə ölç, bir dəfə biç, Göyün yeddinci qatı, soğan yeddi dərdin dərmanıdır, yeddi qapı qonşu, yeddi günbəz, yeddi musiqi qamması, yeddi gözəl, yeddi oğul istərəm, birc... İşıq spektri yeddi əsas rəngdən ibarətdir, musiqidə səs sırası yeddi tondan(notdan) təşkil olunmuşdur və s.

«Yeddi» rəqəmi bir çox rus atalar sözlərində təkrar olunur. Öz qərarını tez-tez dəyişən, gün-də bir avaz oxuyan, gündə bir fikrə düşən adama семь пятниц на неделе deyirlər. «Yeddi» sözü ilə daha bir neçə ifadəyə nəzər salaq:

Семь пядей во лбу—ağıl dəryası;

семь верст до небес—atıb-tutma;

семь потов сошло-с кого?—yeddi qat dəridən çıxıb; qan-tər hesabına; alın təri ilə.

İngilis dilində yeddi rəqəminin işləndiyi ifadələr mövcuddur:

Seven colours make a rainbow,

Seven chords make music,

Seven days make a week,

Seven continents make the world

And seven beautiful letters

Makes us friends.

There are seven wonders of the Ancient World.

Yeddi rəqəmi daim insanı müşayiət edir. Körpə yeddinci ayında diş çıxarmağa başlayır. On dörd aydan sonra (2×7) oturmaq, iyirmi bir aydan sonra (3×7) yerimək öyrənir. Uşaq on dörd yaşında (2×7) tam formalaşmağa başlayır, iyirmi bir yaşında (3×7) boy atması dayanır.

Vacib detal kimi xatırladaq ki, 11 sentyabr terrorundan sonra dünyada 11 rəqəmi ilə bağlı da araşdırma aparılıb və onu heç də xoş olmayan rəqəmlər sırasına qatıblar. Məlum olub ki, bu rəqəmdə həqiqətən də bir çox gizli məqamlar kəşfişib. Terror aktlarının törədildiyi gün - 11 sentyabr. Həmin gün ilin 254-cü günüdür, cəmi 11 (Numerologiya qaydalarına əsasən $254 = 2 + 5 + 4 = 11$). "Əgər bu cür arifmetik hərəkəti ayın tarixində də etsək (9-cu ayın 11-i), onda cəm yenə də 11 olar: yəni,

$9+11=9+2=11$. Onu da qeyd edək ki, sentyabrın 11-dən ilin sonuna kimi 111 gün qalır. Daha sonra hind maqları aviareyslərin nömrələrini öyrəniblər. Dünya ticarət mərkəzinin birinci binasıyla toqquşan təyyarə reysinin nömrəsi 11 idi. Həmin təyyarədə 92 sənişin olub: $92=9+2=11$. İkinci təyyarədə isə 65 nəfər olub: $65=6+5$ - yenə 11 rəqəmi alınır".

Bəzi inanclara görə 13 ölüm rəqəmidir. İngiltərədə və yaxud dünya dillərinin bir çoxunda on üç rəqəmi uğursuz rəqəm kimi qəbul edilmişdir. Hətta bir çox Avropa dövlətlərində bu rəqəm evlərdə, binaların mərtəbələrində qeyd olunmasında istifadə edilmir. Almaniya, Avstriya və Skandinaviya ölkələrinə məxsus hava yolları şirkətlərinin təyyarələrində 13 saylı kreslo olmur. Amma alimlər bu qorxunu xürafat sayır və deyilənlərə inanmır.

Eyni zamanda ayın 13-də anadan olan bir çox məşhurlar var. Onların arasında 1979-90-cı illərdə Britaniyaya rəhbərlik etmiş, Avropanın ilk qadın baş naziri Marqaret Tetçer ("Dəmir ledi") - 13 Oktyabr 1925, "Nobel" mükafatçısı olan alman fiziki Vilhelm Vini - 13 yanvar 1864, Orlean hersoqu I Lüdovik - 13 mart 1372, Azərbaycan dramatik teatr və kino aktyoru Nodar Şaşıqoğlu - 13 mart 1927, Azərbaycanlı alim, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor Bahadur Hüseyn oğlu Tağıyev - 13 mart 1934 qeyd etmək olar.

İslam dinində isə belə bir anlayış yoxdur və heç bir rəqəm, heç bir gün nəhs sayılmır.

İslamda 99 rəqəmi müqəddəs hesab olunur. Çünki Allahın ərəb dilində 99 adı var. Xristian ənənəsinə görə isə bu ədəd Tanrının birliyinə işarə edən mələkləri ifadə edir

Azərbaycan dilində də on üç, əlli səkkiz, altıyüz altmış altı və yüz rəqəmi uğursuz rəqəmlər hesab olunur. Heç şübhəsiz ki, bu rəqəmlərin uğursuz olması, və yaxud müqəddəsləşdirilməsi xalqların tarixi ilə bağlı müəyyən hadisələrlə bağlıdır. İncildə yazılır: "O hər kəsi məcbur etdi, kiçik-böyük, zəngin-kasıb, sərbəst və ya kölə, hər kəsin alnına yapışdırıldı, aləm aldadılan ruhları görsün deyə, şeytanın rəqəmi yazıldı - 666".

Təqribi saylar isə əşyanın miqdarını təqribi şəkildə ifadə edir, burada qeyri- müəyyənlik olmasa da konkretlik də olmur, ən aşağı hədd ilə ən yuxarı hədd göstərilməklə təxmini təsəvvür yaradılır. Məsələn, üç-dörd, beş-altı, yeddi-səkkiz və s.

Kəsr sayları. Bu sayların Azərbaycan dilində ifadəsi üçün bütövü bildirən sayla həmin bütövün bir hissəsini bildirən başqa bir sayın birgə işlənməsi lazımdır. Bütövü bildirən say -dan(-dən), yaxud – da(də) şəkilçisi ilə, hissəni bildirən say isə şəkilçisiz işlənir. Beləliklə, "beş tam onda bir", "beşdə bir" və s bu şəkildə kəsr sayları ifadə edilir. İngilis dilində kəsr sayları **The Fractional Numerals** adlanır. Azərbaycan dilindən fərqli olaraq İngilis dilində adi kəsrlərdə əvvəlcə kəsrin surəti miqdar sayı ilə, məxrəc isə sıra sayı ilə oxunur. Məsələn, 5,1 beşdə bir kəsr sayı one fifth şəklində oxunur. Bəzən surətdəki rəqəm vahiddən artıq olur, bu zaman məxrəc ingilis dilində cəmlənir. Məsələn, yeddidə beş=five sevenths və s. Adi kəsr tam ifadə etdikdə əvvəlcə tamı bildirən miqdar sayı və kəsr sayı arasında and bağlayıcısı işlədilir. Məsələn, one fifth of kilo, two and one fifth və s. İngilis dilində

adi kəsrdən sonra isim təkdə, tamli kəsrdən sonra isə cəmdə olur. Məsələn, iki tam beşdə bir=two and one fifth və s. Onluq kəsrlərdə isə tamliq bildirən ədəd ilə kəsr arasında point (nöqtə) sözü işlədilir. Məsələn, 3,5=three point five, 1,6 =one point six və s.

Say nitq hissəsinin Azərbaycan və ingilis dillərində qrammatik xüsusiyyətlərini araşdırarkən bu nitq hissəsinin cümlədə rolunu da qeyd etmək lazımdır. Dilimizdə say isimləşdikdən sonra cümlənin mübtədası -“*Birincilər yarışda qalib gəldilər*”, tamamlığı -“*Beş ikiyə bölünür*” və ismi xəbəri vəzifəsində -“ *Bilik yarışının qalibi on birincilərdir*” işlənə bilir. Qeyd etmək lazımdır ki, say isimləşmədən də ismi xəbər vəzifəsində işlənə bilir. Məsələn, “ *Tahir turnirdə üçüncüdür*”. Bununla yanaşı say nitq hissəsinin əsas sintaktik vəzifəsi cümlənin təyini vəzifəsində iştirak etməsidir. Məsələn, “ *Üçüncü bina tikilərək təhvil verildi*”. İngilis dilində isə sayın cümlədə rolu bu şəkildədir; Mübtəda rolunda, məsələn, **Twenty** cannot be devided by seven. **The two** walked back **to** Montpellier Square in silence. **Five** of the conspirators were already on horseback...

Predikativ rolunda, məsələn, In **1912**, when I was **seven**, we got a house of our own. (*Walsh.*) "I can learn quicker than I could when I was **eighteen**."

Tamamlıq rolunda, məsələn, Add **sixty-five** to seventy-two. I'll pay the **thirty-five** a month,... Təyin rolunda, məsələn, But Ruth did not care to wait **ten** days or **two** weeks. In the packet were **two** or **three** tiny sweets and a doll's chair, with **four** legs and **two** arms and a red flower painted on the seat.

Qeyd etmək lazımdır ki, miqdar sayı təyin olarkən isimdən sonra gəldikdə isim artiklsız işlənir, məsələn, We shall have our lesson in Room 222. Zərflik rolunda. Bu halda sayın qarşısında bir qayda olaraq sözünü işlənir, məsələn, We arrived at the mill **at six**,... No gentleman dines **before seven**.

Nəticə

Aparılmış müqayisələr göstərir ki, Azərbaycan və İngilis dillərində say nitq hissəsi bir sıra ümumi cəhətlərə malik olsa da, özünəməxsus xüsusiyyətlərlə də fərqlənir. Hər iki dildə miqdar, sıra, kəsr və təqribi sayların mövcudluğu onların ümumi tipoloji xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir. Azərbaycan dilində kəsr sayları xüsusi şəkilçilərlə ifadə olunur, İngilis dilində isə surət və məxrəc ardıcılığına əsaslanır. Sıra saylarının ifadə vasitələri də dillər arasında fərqlənir: Azərbaycan dilində şəkilçilər vasitəsilə, İngilis dilində isə əsasən *-th* suffiksi və artıql vasitəsilə düzəliir.

Eyni zamanda, Azərbaycan dilində sayların sakral mənə daşması, xalqın mədəniyyətində və inanclarında mühüm rol oynaması onların yalnız qrammatik kateqoriya deyil, həm də milli-mədəni dəyər olduğunu sübut edir. İngilis dilində isə sayların daha çox məntiqi-grammatik funksiyası ön plandadır. Beləliklə, hər iki dilin qrammatik sistemində saylar dilin struktur bütövlüyünü təmin etməklə yanaşı, üslubi, semantik və mədəni məzmun baxımından da diqqətəlayiqdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. B. Xəlilov Müasir Azərbaycan dilinin morfolojiyası, II hissə, "Nurlan", Bakı, 2016
2. M. Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. "Maarif", Bakı, 1983
3. Ə. Tanrıverdi Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. "Elm və təhsil", Bakı, 2017
4. B. Əzimov, Q. Quliyeva İngilis dili, "Hədəfnəşrləri", Bakı, 2016
5. S. Ağayeva, A. Hüseynova English For Historians, "Elm", Bakı, II nəşr, 2015
6. A. Ağayeva, A. Hüseynova English Grammar, "Elm", Bakı, 2012
7. X. Gəray 13 rəqəmi – qorxunun, yoxsa uğurun müjdəçisini

<https://musavat.com> > news

8. A. Hüseynov 7 rəqəminin sirri

<https://kayzen.az/blog/maraqli-faktlar/4975/7-r%C9%99q%C9%99minin-sirri.html>

Prose works of Abay Kunanbayev

Abay Kunanbayevin nəsr yaradıcılığı

PROF. DR. ELMAN QULİYEV

Azərbaycan, Bakı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Türkoloji mərkəzin Türk ədəbiyyatı bölməsinin müdiri

Orcid: 0000-0001-5413-9479

ÖZET

A.Kunanbayev qazax ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biridir. Qazax xalqının feodal düşüncədən uzaqlaşaraq, cəhalət buxovlarını qıraraq təhsilə yönəlib elm əldə etməsi vacib bir məsələ kimi Abay Kunanbayev yaradıcılığında aktualıq təşkil edir. A.Kunanbayevin “Qara sözlər” əsərinin bir neçə mətnində elmin hər bir insanın və ümumiyyətlə, millətin həyatında oynadığı aparıcı rolun əksi xüsusi yer alır. Abay Kunanbayevin müxtəlif problemləri əks etdirən “Qara sözlər”i milli, fəlsəfi, tarixi, dini, etik və s. baxımdan böyük əhəmiyyətə malikdir. Abay Kunanbayevin daha çox nəsihətlər şəklində ifadə olunan fəlsəfi düşüncələrinin yer aldığı bu əsər qazax ədəbiyyatı tarixində insanın kamilləşməsi və cəmiyyətin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə həsr edilmiş ilk nəsr nümunəsidir. İlk realist nəsr nümunəsi olaraq “Qara sözlər” qazax ədəbiyyat tarixində realist nəsrin inkişafına təsir göstərmiş və modern qazax ədəbiyyatının yeni mərhələyə qədəm qoymasında mühüm rol oynamışdır.

Anahtar kelimeler: A.Kunanbayev, “Qara sözlər”, nəsr, qazax, yaradıcılıq

ABSTRACT

A. Kunanbayev is one of the outstanding representatives of Kazakh literature. Abay Kunanbayev's creativity is an important issue for the Kazakh people to move away from feudal thinking, break the shackles of ignorance, focus on education and acquire knowledge. In several texts of A. Kunanbayev's work "Black words", the reflection of the leading role played by science in the life of every person and the nation in general has a special place. Abay Kunanbayev's "Black Words" reflecting various problems are national, philosophical, historical, religious, ethical, etc. is of great importance. This work, which contains Abay Kunanbayev's philosophical thoughts expressed mostly in the form of exhortations, is the first example of prose in the history of Kazakh literature dedicated to the issues of human improvement and improvement of society. As the first example of realistic prose, "Black

Words" influenced the development of realistic prose in the history of Kazakh literature and played an important role in entering a new stage of modern Kazakh literature.

Key words: A. Kunanbayev, "Black words", prose, Kazakh, creativity

GİRİŞ

Abay Kunanbayev yaradıcılığının mövzu dairəsi baxımından Qazax ədəbiyyatında özünəməxsus yer tutan sənətkarlardan biridir. Abay Kunanbayevin yaradıcılığı mövzu və ideyasına görə zəngin və rəngarəngdir. Onun yaradıcılığında nəsr mühüm bir hissəni təşkil edir. Bu baxımdan "Qara sözlər" nəsr nümunəsi olaraq Abay Kunanbayev yaradıcılığında əsas yerlərdən birini tutur. Əsər 1890-1898-ci illərdə yazılmışdır. "Qəqliyyə", "Əqliyyə", "Qəqliyət-təsdiqət", "Nəsihətnamə", "Nəsr yazıları" və s. adlar altında təqdim olunmuş bu əsər bir növ nəsihətnamə xarakterlidir. "Qara sözlər" 45 müstəqil nəsr hissəsindən ibarətdir. Əsərdə mətnlər "Birinci söz", "İkinci söz", "Üçüncü söz" və s. başlıqlar altında ardıcıl olaraq 45-ə qədər sıralanır. Əsərin nəsihətnamə tipində olması fikri "Qara sözlər"lə bağlı əksər araşdırmalarda təsdiqini tapmışdır. "Yusif Xas Hacıbin "Qutadqu bilik"i, Əhməd Yasəvinin "Divani hikmət"i, Nizamülmülkün "Siyasətnamə"si, Y.İmrənin "Risalətin nüshiyə"si kimi XIX əsr nəsihətnamə və siyasətnamələrin örnəyi Abayın "Qara sözlər"idir (10, s. 45). Bu baxımdan "Qara sözlər"in Şərqi əxlaqi-didaktik, nəsihətlər kitabları olan "Kəlilə və Dimnə" və "Qabusnamə" ilə müəyyən oxşarlığı da istisna deyil. "Qara sözlər"ə daxil olan nəsr parçalarında, əsasən, kamil insan olmağın yolları göstərilir və bu yolda əngəl ola biləcək problemlərdən söhbət açılır. Əsərdə müəllifin mənsub olduğu millətin taleyi, onun keçmişi, bu günü və gələcəyi barədə düşüncələri yer alır. Mətnlərlə tanışlıq onu deməyə əsas verir ki, "Qara sözlər"i Abay Kunanbayev ömrünün son dövrlərində qələmə almışdır.

Əsərin əvvəlində müəllif bu barədə belə yazır: "...Ömrümün çoxu gedib, azı qalıb, həyatımda hər şey olub: mübahisələr də, üzücü dedi-qodu da, mübarizə də, yersiz dava-dalaş da. İndi son mənzilə yaxınlaşanda, ürək yorulub əldən düşəndə həyatın faniyini dərk etməyə başlayıram. Və bir fikir mənə rahatlıq vermir. Qalan günlərimi nəyə həsr edirəm?". Bu parçadakı sözlər əsərin yazılma tarixinə aydınlıq gətirməklə yanaşı, gözlərimiz önündə köləliyin, cəhalətin, mövhumatın əsiri olan, birliyi pozulan, gələcəyi müəmmalı olan və s. bir millətin halına yanan vətənpərvər şairin narahat obrazını canlandırır.

YÖNTEM

"Birinci söz", ilk növbədə, bütün ictimai və ədəbi-bədii fəaliyyətini millətinin taleyi ilə bağlayan, onun bu günündən narahat olan, xoşbəxt gələcəyini düşünən Abay Kunanbayevin qazax xalqını səfalət və cəhalətdən qurtaracaq "nə etməli?"- sualına cavab axtarması baxımından əhəmiyyətlidir. "Birinci söz"də Abay Kunanbayev milləti üçün görmək istədiklərini 5 istiqamətdə (xalqa xidmət, təsərrüfat quruculuğu, elmin inkişafı, dinə bağlılıq, uşaqların tərbiyəsi) qruplaşdırır. Lakin xalqa xidmət istəyi nə qədər böyük olsa da, öz sözləri ilə desək "idarəolunmaz xalqı, oğrusu, müftəxoru

çox olan”, “nə bilik almağa, nə də bilik verməyə kimsəsi tapılmayan”, “dindarlarına yer olmayan”, “uşaqlarının gələcəyi bilinməyən” məmləkətdə ürəyi millət sevgisi və millət dərdi ilə döyünən Abay Kunanbayevin hansı acınacaqlı mühitdə yaşadığını təsəvvür etmək çətin deyil.

“Qara sözlər” XIX əsr qazax mühitini, qazax ictimai-siyasi gerçəkliklərini, qazax milli həyatı və ictimai baxışlarını əks etdirmək baxımından əhəmiyyətlidir. “Qara sözlər” müdrik kəlamlar toplusudur. Abay Kunanbayev bu kəlamlar vasitəsilə dövrü üçün, cəmiyyət üçün, məxsusi olaraq öz xalqının timsalında insanlıq üçün əhəmiyyət daşıyan problemlərə toxunur. Həmin kəlamlar ilk növbədə qazax xalqının xoşbəxt gələcək yolunu müəyyənləşdirməyə və bu yola işıq salmağa xidmət göstərir. Mütəfəkkir şair (burada həm də nasir) xalqa ünvanladığı fikirlərinin onların gələcək inkişafına təsir edəcəyinə inanır və “Birinci söz”ün sonunda bu barədə belə yazır: “Nəhayət, qərara gəldim ki, kağız və qələmi özümə həmdəm edib, fikirlərimi kağıza köçürüm. Bəlkə sözlərimdən hansısa kiminsə könlünə yatdı və o, həmin sözü özü üçün ya kağıza, ya da yaddaşına köçürtdü”. Abay Kunanbayev əsər boyu yaşadığı cəmiyyətdə üzləşdiyi mövcud problemlərə real-tarixi şəraitdə müdaxilə etməklə xalqını tərəqqidən, müasirlikdən, təhsildən, elmdən, modern həyatı düşüncələrdən və s. uzaq saxlayan cəhalət mühitinə qarşı mübarizə aparır.

Abay Kunanbayev ilk növbədə canından artıq sevdiyi qazax xalqının baxışlarındakı səhv təsəvvürləri islah etməyə çalışır. O, ikinci, üçüncü, beşinci, altıncı, doqquzuncu və bu kimi əksər mətnlərdə qazaxlarda müşahidə etdiyi lovğalıq, mənəmlilik, tənbellik, eqoistlik və s. kimi qeyri-normal xüsusiyyətləri tənqid edir, onun doğuran səbəbləri açıqlayır. Məsələn; “İkinci söz”də özbək, rus, tatar və noqayları geyiminə, nitqinə, qorxaqlıqlarına, yersiz danışığılarına və s. görə haqsız ittiham edib lağa qoyan doğma xalqının nümayəndələrinə üz tutaraq onları həm tənqid edir, həm də günahlandırır. Eyni zamanda Abay Kunanbayev “qazaxların bir-birini canavar gözündə görüb, yaxınlarının halına yamnamasından”, “tənbəl, qorxaq, iradəsiz, lovğa, acgöz, bədrəftar və s.” olmasından narahat olmuş, milləti üçün qüsurlu bildiyi bu cür halların səbəblərinin kökündə nəyin dayandığını üzə çıxarmağa çalışmışdır. Abay Kunanbayev bunların başlıca səbəbini insanların əkinçilikdən, ticarətdən, sənətdən, təhsil və elmdən uzaqlaşması ilə əlaqələndirir. O, aşkar şəkildə göstərir ki, normal peşə, halal qazanc və təhsildən uzaq olduğumuz üçün cəmiyyətimizdə böhtan, rüşvət, qan düşmənciliyi adi hala çevrilmişdir. Abay Kunanbayev insanların düşmən qruplara bölünüb, bir-birilərinin var-dövlətlərinə, torpaqlarına sahiblik etməsinin əsas səbəblərini isə savadsızlıq, cahilliklə yanaşı, rüşvətlə, məkrə vəzifəyə yiyələnən hakimlərin və nadan bəylərin əməlləri ilə bağlayır, realist-maarifçi olaraq vəziyyətdən çıxış yolunu yeni həyata mane olan bütün pisliklərdən uzaqlaşmaqda görür.

BULGULAR

Abay Kunanbayev “sevdiyi və qəlbinə yol axtardığı xalqını” (“Beşinci söz”) əsər boyu daha çox ittiham edir. “Mal-qaranı ağıldan, elmdən, imandan, xalqdan qiymətli hesab edən” (“Səkkizinci söz”) varlı təbəqənin nümayəndələri Abay Kunanbayevin nəzərində ən ağılsız, vicdanını itirən insanlardır.

Əsərin “Beşinci söz”ündə yer alan bir neçə atalar sözü qazax xalqının psixologiyası, dünyagörüşü, həyata baxışı və s. barədə fikir formalaşdırır. Bu sırada verilmiş atalar sözlərini xarakterinə görə iki qrupa ayırmaq mümkündür. “Yarım gün ömrün qalıbsa, bir günlük azuqə topla”, “Mal-qara candan da əzizdir”, “Varlının üzü ağ, kasıbın üzü qaradır”, “Kasıba doğma atası da yüküdür” və s. kimi atalar sözləri maddiyyat hərisi olan insanların psixologiyasını əks etdirmək baxımından xarakterikdir. Maraqlı məqamlardan biri odur ki, Abay Kunanbayev “İyirmi doqquzuncu söz”də mənəvi dəyərlərdən uzaq olan, zərərli fikir formalaşdıran bir sıra qazax atalar sözü və məsəllərindən söz açır. O, “Varlı ol, arın olmasın”, “Yaxşı xahiş etməklə hər şey əldə etmək olar”, “Yüz gün axta dəvə kimi dolanmaqdaysa, bir gün əsl nər kimi yaşamaq yaxşıdır”, “Məşhurlaşmaq istəyirsənsə, tarlaya od vur”, “Qızıl görcək mələk də yolundan çıxar” və s. atalar sözü və məsəllərini ayrı-ayrılıqda açıqlamaqla onların ifadə etdiyi mənalara zərərli, eyni zamanda mənəviyyatdan uzaq olduğunu bəyan edir. Bunların məqsəddən asılı olaraq yaradıldığını, kimlərsə mənafeyinə xidmət üçün formalaşdırıldığını vurğulayır. Məsələn, Abay Kunanbayevin “Qızıl görcək mələk də yolundan çıxar” deyiminə münasibəti kifayət qədər maraqlıdır: “Deyirlər “Qızıl görcək mələk də yolundan çıxar”. Bunu deyənlər mələyin müqəddəs adına qurban olsunlar. Mələyin qızıla ehtiyacı olmadığını bilə-bilə, onlar onu bəhanə edib özlərinin həsəddən doğan kələklərinə bəraət qazandırmaq istəyirlər” (“İyirmi doqquzuncu söz”).

Lakin “Səxavətlinin düşməni olmaz”, “Balıq olmayan gölün sahilində, mərhəmət olmayan aulda yaşama” və s. atalar sözlərində isə qazax xalqının müdrikliyi, ağıl-kamalı təqdir olunur. Ona görə də A.Kunanbayev insanları həyatın mənasını dərk etməyə səsləyir, mənasız işlərdən uzaq olmağı onlara məsləhət bilir: “Xoşbəxtliyin nədə olduğunu bilmədiklərindən insanlar həyatı mənasız işlərlə alçaldırlar. Onlar bir-birini təqib edir, bir-birinin yanında lovğalanır, var-dövlət toplayır, ömrün son dəqiqələrində isə topladıqlarının hamısını həyatın bircə gününə dəyişməyə hazır olurlar”. Abay Kunanbayev bu sözlərin sonunda “nə üçün əzəl başdan taleyinə inanıb əməklə məşğul olmayasan?” - çağırışı etməklə insanları faydalı işə səsləyir, pisliliklərdən uzaq dayanmağı onlara tövsiyə edir. Bu məqsədlə Abay Kunanbayev əsərdə həyata baxış, əxlaq, din, sevgi, dostluq, mərhəmət, elm, təhsil və s. məsələlərə toxunmaqla xalqını müdrikliyi dəyərləndirib həyatda düzgün yol seçməyə çağırır.

SONUÇ

Müəllif əsərdə əxlaq məsələlərindən danışarkən ilk növbədə lovğalığın və egoist hisslərin insan qəlbindən çıxarılmasını istəyir. Onun fikrinə görə, bu cür insanların “nə vicdanı, nə şəxsi ləyaqət hissi, nə böyük işlərə qabiliyyəti, nə də yüksək amalları olur. Onlarda nə pəhləvanın qətiyyəti, nə igidin rəşadətini, nə də insanpərvərlikdən əlamət tapmaq çətindir”.

Ona görə də A. Kunanbayev xalqını vicdanlı, ləyaqətli olmağa, yüksək amallar uğrunda yaşamağa səsləyir. O, bütün məsləhətlərə riayət etmək üçün dörd şərti vacib sayır: 1. Mənliyi qoruyub saxlamaq;

2. Məsləhəti qəlbədən qəbul etmək; 3. Məsləhəti yaddaşa həkk etmək; 4. İnsanın aqlını korlayan, onu pisliklərə aparan şeylərdən uzaqlaşmaq.

KAYNAKLAR

1. Heydər Əliyev. Abayın anadan olmasının 150 illiyinə həsr edilmiş təntənəli yığıncaqda çıxışı. "Azərbaycan" qəzeti, 11 avqust 1995-ci il
2. Nursultan Nazarbayev. Abayın anadan olmasının 150 illiyinə həsr edilmiş təntənəli yığıncaqda çıxışı. Ekrem Ayan. Bir devrin aynası Abay Kunanbay ve "Kara sözler" (Ankara, 2017) kitabı, seh. 29-45
3. Abay. Ensiklopediya, Atamura, Almatı, 1995
4. Abay. Şeirlər və poemalar. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1970
5. Abay. Tərtib edən: Fatima Dursunova. Bakı: Mütərcim, 2017
6. Abay Kunanbay. Nasihatler (Kara sözler). Ankara: 2014
7. Абай. Стихи. Алматы «Гылым», 1995
8. Elman Quliyev. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı: Elm və təhsil, 2017
9. Elman Quliyev. Türk halkları edebiyatı. Lambert Academic Publishing, 2019
10. Ekrem Ayan. Bir devrin aynası Abay Kunanbay ve "Kara sözler". Ankara, 2017
11. Firuzə Ağayeva. Abay: şəxsiyyəti və ədəbi irsi. Bakı: Elm, 2010
12. Фируза Агаева. Творческий путь Абая. Баку, 2015
13. Məxtumqulu. Şeirlər. Bakı: 2006
14. Muxtar Auezov. Abay. Bakı: 1954
15. Molla Pənah Vaqif. Əsərləri. Bakı: 2004
16. Pənah Xəlilov. Dan ulduzu. Abay. Şeirlər və poemalar (Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1970) kitabına yazılmış ön söz
17. Pərixanım Soltanqızı (Hüseynova). Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Azərbaycan – Qazax ədəbi əlaqələri (Abay Kunanbayevin yaradıcılığı əsasında). Bakı: Elm və təhsil, 2017
18. Seyid Əzim Şirvani. Seçilmiş əsərləri,.Bakı: "Avrasiya Press", 2005
19. Zeynəş İsmail, Ali Abbas Çinar. Abay. Ankara, 1995

THE ANTROPOCENTRIC NATURE OF LANGUAGE

MESMA ZOHRAB-MAJID

AZERBAIJAN UNIVERSITY OF LANGUAGES

<https://orcid.org/0009-0002-4050-5508>

The term *anthropocentrism* refers to a human-centered way of thinking. This approach considers humans as the center of the universe and nature and shapes language as a means of reflecting human-centered thought. The study of anthropocentrism plays an important role not only in philosophical, historical, social, and cultural contexts but also in the field of linguistics. From a linguistic perspective, anthropocentrism examines the centrality of humans in language and the ways in which the world is presented from an anthropomorphic standpoint through linguistic means. Language not only reflects thought but also shapes it. Therefore, the anthropocentric character of language is a crucial indicator for understanding human relationships with nature and other living beings.

Anthropocentrism in language manifests in several ways. First, semantically, human activities, emotions, and perspectives dominate lexical and grammatical structures. Concepts such as “joy,” “fear,” or “purpose” are primarily tied to human experience. Second, through metaphorical usage, human traits are attributed to nature and living beings in figurative expressions. For instance, expressions like “the heart of the forest”, “Mother Earth” metaphorically project human qualities onto the natural world, emphasizing how language reflects human-centered thought and perception. Phrases like “calm sea,” “angry river,” or “proud mountain” adapt natural phenomena to human emotions. Third, pragmatic aspects reveal anthropocentric positioning in speech acts and discourse. Human-centered language also influences the formation of societal priorities. In texts and media, natural events, living beings, and ecological processes are presented primarily in terms of their impact on human life.

Current linguistic research indicates that there is a fundamental shift from conceiving language as an autonomous system independent of human activity to studying it as an "anthropological phenomenon" [2, 124]. This transformation has oriented linguistic investigations toward a new, anthropocentric paradigm. In other words, the anthropocentric dimension of language emerges as a central issue capturing the attention of linguists. The core principle of this approach is that humans occupy the focal point of any verbally expressed phenomenon. At the heart of anthropocentrism lies the human capacity to perceive oneself and the surrounding world, as well as to carry out individual activities. Consequently, within the anthropocentric paradigm, the concept of personality is examined both in language and through language as it manifests in the individual.

It is important to note that this analytical framework primarily considers the interrelations between language and culture, language and human consciousness, language and cognition, as well as language and morality. Each individual constructs their speech using linguistic resources, rendering every utterance both personal and unique.

The inclusion of the human factor in linguistic analysis is directly related to the description and systematic organization of the world's linguistic landscape. Accordingly, the study and interpretation of the global linguistic panorama are considered crucial aspects of linguistic research. The world's linguistic landscape not only provides a representation of the global environment but also offers insights into how humans perceive the world. In other words, the linguistic panorama not only elucidates human attitudes toward the world but also contributes to shaping these attitudes. Moreover, the linguistic landscape of the world helps define human behavioral norms, thereby clarifying their relationship to reality and the actual world.

Serebrennikov A. observes that “the reordering of linguistic priorities and the development of new strategies for linguistic inquiry have transformed the existing system of theoretical perspectives into

principles for language and linguistic research, ultimately resulting in the emergence of a new scientific paradigm in linguistics” [5, p.142].

It should be noted that the new anthropocentric paradigm has deep historical roots in the sciences. One of the pioneering scholars to introduce the idea of establishing the science of language on anthropological principles was the eminent German scholar V. von Humboldt. According to him, “the study of language is not an end in itself; rather, it serves, in conjunction with other fields, the higher and universal goals of the human spirit, enabling the understanding of self-consciousness and the human relationship to all phenomena, both visible and hidden, that occur around it” [3, p.204]. Von Humboldt’s ideas were further reflected in the scientific research of A. A. Potebnya. In contemplating language development, Potebnya confirmed Humboldt’s anthropocentric perspective.

Anthropocentrism (from Greek *Anthropos* – human and *centron* – center) is a philosophical and scientific approach that asserts the human being as the ultimate object and center of the universe. In other words, anthropocentrism posits that all phenomena occurring in the world converge around the human subject. The individual “self,” as the bearer of national and cultural qualities, finds its highest expression in personality. Philosophically, each individual is understood as a human being, possessing agency, certain volition and desires, representing a worldview and perspective, and endowed with the capacity for reasoning, making claims, and legal justification, along with moods, evaluations, and value judgments.

In linguistics, anthropocentrism is explained by the shift in research perspective and the emergence of a new object of study — the linguistic personality. Language, as one of the active forms of apprehending reality, provides a representation of the real world that humans have sought to understand for centuries. On this basis, the study of the linguistic personality becomes a critical issue.

An important component of the modern linguistic terminology is the concept of the “anthropocentric approach,” which is reflected in the research of local linguists. V. M. Alpatov, in his work *On Anthropocentric and Systemocentric Approaches to Language*, notes that the historically primary approach is the anthropocentric one, in which the researcher studies language through its human carrier, often relying on what is called “linguistic intuition,” the ability to understand and describe the speaker’s thoughts in their native language [1, p.125].

Alpatov further discusses the systemocentric approach, in which language is understood as an autonomous system operating independently of the individual, thus making it possible to study language using methods akin to the natural sciences. He emphasizes that “any study of language is fundamentally anthropocentric; the distinction lies only in which stages of analysis rely on linguistic intuition and which stages employ rigorous, verifiable methods” [1, p.128].

As noted above, the origins of the anthropocentric paradigm can be traced to the ideas of V. von Humboldt and E. Benvenist. For Humboldt, language held particular significance; he conceived it as “a world situated between the external events of reality and the human inner world” and as “a necessary instrument inherent to human nature, essential for the development and formation of its spiritual powers.” Humboldt was the first to emphasize that “the human being becomes a personality only through language” [4, p.50].

E. Benvenist, in his work *General Linguistics*, devoted a section to “The Human in Language.” In this work, he underscores that only a human who possesses language and communicates with others exists, thereby affirming the uniquely human character of language [5, p.44].

Anthropocentrism emerged as a foundational principle of modern linguistics in the early 20th and 21st centuries. The rise of the anthropocentric paradigm in linguistics was a natural development, as

language is inherently anthropocentric. Through language, humans reflect their physical appearance, inner states, emotions, intellect, relationship to both the objective and subjective worlds, their nature, as well as their interactions with both the human collective and other individuals.

The essence of anthropocentrism as a fundamental principle of linguistics lies in the idea that “scientific objects are primarily studied in terms of the role they play for humans, their relevance to human life goals, and their functions in the development and enhancement of human personality. Humans serve as the starting point in the analysis of these phenomena; they participate in this analysis, determining its perspectives and ultimate objectives” [7, p.152].

The special role of language in the formation and reflection of human thought processes was first emphasized by V. von Humboldt in the first half of the 19th century. Humboldt approached language as a medium encompassing the entirety of human spiritual activity and reflecting human nature. He asserted that language evolves alongside the development of nations [32, p.54]. However, language is not a direct mirror of the world; rather, it represents the world as interpreted by humans. Different languages reflect distinct models of worldview, since the same object or action may be understood differently across cultures. In studying language, it is essential to comprehend the reality it conveys. Simultaneously, language shapes a specific representation of the world for its speaker. This representation reflects behavioral norms and characteristic responses, thereby positioning language as a regulator of human worldview and evaluative judgments [4, p.57].

V. von Humboldt, in his works, introduces the concept of the internal form of language. Form is generally understood as the method of expressing thought through sound in relation to other elements of language, reflecting the spirit of a people. It constitutes the foundation of both external (phonetic, grammatical) and internal (nomination) aspects of language.

E. S. Kubryakova, who regards anthropocentrism as one of the fundamental principles of modern linguistics, notes that “anthropocentrism is characterized as a specific research principle, according to which scientific objects are studied primarily in terms of their role for humans, their relevance to human life, and their functions in the development and enhancement of human personality. Within this framework, humans serve as the starting point in the analysis of specific phenomena, participating in the analysis by determining its perspectives and ultimate goals. In linguistics, the anthropocentric principle is associated with the attempt to examine linguistic phenomena in the context of ‘language and human’” [7, p.141].

According to Kubryakova, “the anthropocentric principle involves the study of issues related to the relationship between humans and their language, including: human language and spiritual activity; language, thought, and consciousness; language and human physiology; language and culture; language and communication; and language and human values” [7, p.145]. It should be noted that, according to Kubryakova, the anthropocentric principle in linguistics is implemented in two dimensions: “the human in language,” who serves as the carrier of consciousness and the mediator of cultures, and “language in the human,” which functions as the measure of all things in language and culture [7, p.149].

In linguistics, anthropocentrism is explained by the shift in research perspective and the emergence of the linguistic personality as a new object of study. Language, as one of the active forms of apprehending reality, provides a representation of the real world that humans have sought to understand for centuries. On this basis, the study of the linguistic personality becomes a critical issue.

The concept of anthropocentrism is associated with the broader theme of the relationship between humans and the world around them, conceptualizing humans as a microcosm and the external world as an isomorphic macrocosm. The “world and human” theme involves two opposing vectors: the first

vector is directed from humans to the world — in this case, the formation of language involves an anthropological code (humans symbolically represented through language); the second vector is directed from the world to humans — the human functions as the object of language and cultural concepts, and is interpreted through “external” codes, linguistic models, motivations, metaphors, metonymies, etc. (e.g., representing a human with vegetative or plant-like characteristics).

Thus, in both cases, the focus is on the human: in the first case, as the subject of perceiving the world; in the second, as its object. The issues of anthropocentrism and anthropomorphism primarily concern the first aspect, where the human functions not only as a subject but also as a means of understanding the world; in the second aspect, the human attempts to comprehend themselves through the categories and “interpretations” of the surrounding world.

The concept of anthropocentrism is so universal and manifests so extensively in language and culture that structuring it is challenging; it is inherently general and requires specification. “If God created humans, humans have imprinted their image onto language. Everything they have learned about themselves and wish to convey to others is expressed through language.

Through language, humans reflect their physical appearance, internal states, emotions, and intellect, as well as their relationship to both the objective and subjective worlds, to nature — including the terrestrial and cosmic realms — their actions, and their interactions within a group and with other individuals. They have endowed language with their creative capacity. Humans have also inscribed themselves onto the names of natural objects, incorporating utilitarian and aesthetic evaluations. Almost every word carries traces of human presence. Language is fundamentally anthropocentric. Human existence is evident throughout the entirety of language, but it exerts the greatest influence on the lexicon and syntax — including word semantics, sentence structure, and speech organization” [8, p.208].

95

In the second half of the 20th century, special attention was given to the role of humans in language study, reflecting broader anthropological trends in science. During this period, interdisciplinary approaches emerged within linguistics.

It is well established that language performs a number of functions:

- it reflects the social experience of the human collective;
- it possesses creative potential;
- it serves as a means of generalization;
- it functions as a unifying tool for society;
- it is an instrument of cognition and thought;
- it serves as a tool for planning one’s actions;
- it is a medium of communication .

It is important to distinguish between worldview and national character. While the representation of the world reflects an internal perspective of culture, national character corresponds to an external viewpoint. Language is the most important instrument for apprehending the world and serves as a necessary element of national unity. Through preserving and transmitting the culture, traditions, and social identity of a given speech community, language functions as a powerful social tool that shapes human behavior and social flows.

The study of the interrelation between language and culture, according to V. N. Teliya, is determined by the following principles:

- Since the speech subject and its addressee are always subjects of culture, language and culture exist in dialogue with one another; both language and culture possess forms of individual and social existence. The subjects of culture and language are always either an individual or a society, a person or a collective. Language and culture share fundamental common features.
- Historicity is an essential characteristic of language and culture; culture serves as a form of collective historical memory of a people [6, p.172].

Humans, as subjects of world cognition, approach the world from their own “subjective” perspective; thus, the subjectivity of the overall worldview and any of its components constitutes a key aspect of anthropocentrism. Another important element is the human functioning as a code, a means of knowing the world, and a measure of all things; the use of this code enables the apprehension of the external world. This is primarily associated with anthropomorphism and animism, i.e., the attribution of human traits and characteristics to elements of the external world (such as appearance, possession of a soul, human behavior, etc.).

Linguistic anthropocentrism not only affects the structure of language but also shapes patterns of thought and behavior. Human-centered language use can reinforce ecological irresponsibility and negative attitudes toward nature. This feature of language may divert people from taking responsibility for environmental protection. The impact of anthropocentric language extends beyond ecological contexts into social and cultural spheres. Human-centered expressions may sometimes contribute to the stereotyping of gender and social roles. From this perspective, the analysis of language requires an integrated study of social and ecological aspects. Linguistic anthropocentrism also strengthens philosophical discussions regarding the role of humans in the universe.

The linguistic analysis of anthropocentrism demonstrates that language is not merely a tool for communication but also a powerful carrier of human-centered thought. The anthropocentric structure of language directly shapes human relationships with nature and other living beings. Moreover, this anthropomorphic representation may be complete or partial (e.g., half-human-half-fish, half-human-half-serpent) and permanent or temporary (e.g., the phenomenon of a werewolf). Another aspect of anthropocentrism is the “teleological” perception of the world, whereby the external world is understood as created to meet human needs and demands.

Another specific aspect of anthropocentrism can be characterized as a genealogical (ancestral) approach. According to this perspective, the human relationship with the external world is understood both as arising from elements of the external world in relation to humans and as humans influencing or transforming these elements. Etiological legends are widely recognized in various Slavic and non-Slavic mythopoetic traditions, depicting, for example, animals, plants, or natural phenomena originating from parts of the human body, or conversely, humans being transformed into animals, plants (trees, flowers, etc.), celestial bodies, or other natural elements

Anthropocentrism also encompasses the idea that certain elements of the external world form a kind of unity with humans, sharing common fate and mutual interdependence. For instance, the intrinsic connection between humans and trees manifests in expressions ranging from the metaphor “tree branches – the hands or braids of a girl” to the symbolic depiction of a barren woman as a fruitless tree, or the conceptual parallel between human life and a tree. This approach is also reflected in cultural practices and beliefs, such as the prohibition against cutting down a tree planted to celebrate a child’s birth or the notion that the life of a deceased person continues in a tree. Widespread notions regarding the interrelation between a human being and a star belong to the same conceptual category. According to this understanding, “there exists a conception concerning the connection between the realm of stars and human destiny: the birth of a newborn child coincides with the emergence of a new star in the sky, which remains present as long as the person lives; at the moment of the person’s death,

the corresponding star immediately disappears from the sky. Furthermore, the brightness of a particular star is directly related to the degree of virtue or wrongdoing in the individual's life.

Relevance. The relevance of this research is determined by the growing interest in anthropocentric paradigms in contemporary linguistics. Modern linguistic studies increasingly focus on the interaction between language and the human factor. Understanding the anthropocentric nature of language is essential for interpreting how individuals conceptualize reality. In the context of globalization and intercultural communication, the analysis of linguistic worldview becomes particularly significant. Anthropocentrism allows scholars to explore the relationship between language, cognition, and culture in an integrated manner. Furthermore, the concept of linguistic personality has emerged as a central object of research in recent decades. The study of metaphorical and pragmatic features of language demonstrates how human experience shapes semantic structures. Investigating anthropocentric elements also contributes to discourse analysis and cultural linguistics. The interdisciplinary development of linguistics requires a comprehensive understanding of the human-centered principle in language. Consequently, this topic remains highly relevant and theoretically important in modern scientific inquiry.

Conclusion. The analysis confirms that anthropocentrism constitutes a fundamental principle of language organization and interpretation. Language reflects human cognition, emotions, values, and cultural experience at lexical, semantic, and pragmatic levels. The anthropocentric paradigm has shifted linguistic research toward the study of linguistic personality and worldview. The interrelation between language and human consciousness demonstrates that language is not merely a passive mirror of reality but an active constructor of meaning. Thus, the anthropocentric nature of language represents a central and indispensable dimension of modern linguistic theory.

Practical significance. The findings of this research can be applied in linguistic, cultural, and discourse analysis. Understanding anthropocentric mechanisms in language enhances the effectiveness of intercultural communication and translation studies. The results may contribute to the development of educational methodologies in linguistics and philology. Moreover, the study of linguistic personality can be useful in cognitive science and psycholinguistics. Therefore, the practical implications of this research extend to both theoretical investigations and applied linguistic practices.

97

Key words: anthropocentrism, cognition, metaphorical expression, pragmatic feature

Literature

1. Карасик В. Антология Концептов. Волгоград: Парадигма, 2005.
2. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения.—М. Высшая школа. 1998, 298.
3. Постовалова И. Картина мира в жизнедеятельности человека.// Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. М.: Наука, 1988
4. Попова В. Соотношение понятий «концепт», «понятие» в русле коммуникативно-когнитивной парадигмы//Омский научный вестник, 2013.
5. Серебренников А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира.—Москва, 1997 .

- 6.Телия В. Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира. Язык и картина мира/
Отв. Ред.А.Серебрянников.—М :.Наука, 1988
- 7.Carter R. Language as Discourse./Perspectives for Language Teaching.London, 1994.
8. Ulmann S. Language and style. Oxford, Blackwell 1964.

SEMANTIC FEATURES OF EUPHEMISMS IN CONTEMPORARY ENGLISH

AYNUR EFSEER GULIYEVA

AZERBAIJAN UNIVERSITY OF LANGUAGES

<https://orcid.org/0000-0003-1078-8535>

Key words: euphemism, semantic features, written and spoken language, linguistic phenomenon, expression

It is well-established that euphemisms are present in every language. Euphemisms are positive, polite expressions used in place of offensive or harshly articulated words. Given their frequent use and presence in various linguistic styles, the study of euphemisms is of significant importance for language research. Euphemisms also represent one of the ways through which a language enriches itself. The existence of multiple euphemisms for a single word is an indication of the richness of that language. Since euphemisms are directly related to people's lifestyle, culture, ethics, and worldview, they have always maintained their relevance and importance.

Euphemisms, as a complex phenomenon in the national and spiritual life of society, consist of a variety of elements. They also represent the process of the formation of civil values aimed at fulfilling the speech needs of society as a whole and, individually, of each person. This phenomenon is a subject that is relevantly discussed worldwide.

The term *euphemism* is of Greek origin and is formed through the combination of two words: *eu*, meaning "pleasant" or "well-sounding," and *pheme*, meaning "speech" or "utterance." According to Professor A. Hajieva, a euphemism is the substitution of words or expressions for those that are considered rough, unpleasant, or socially inconvenient to pronounce. [Hajieva A.,151]. This concept may also be interpreted as the refinement and elevation of a word. Euphemisms are particularly significant in terms of selecting expressions that are socially appropriate to a given subject matter.

Senior citizen" instead of "old person" (A respectful term for an elderly person, often used to avoid the negative connotations associated with aging.)

In a better place" instead of "dead" (Another way to describe someone who has passed away, often used in a comforting, spiritual context).

Euphemism is dedicated to the characteristics of speech. A euphemism is a complex linguistic tool and serves as the emotional dominance of a statement. It is a complex linguistic phenomenon and a social and cognitive phenomenon. The process of euphemization is studied within the fields of

lexicology, sociolinguistics, and pragmatics. Euphemisms are employed in various aspects of speech activity.

According to Professor A.Hajieva, from the semasiological point of view euphemism is important. It is a frequent occurrence in most modern languages, but it will be remembered that it is not the same as religious taboo with which it is connected historically. Euphemisms are referring to something unpleasant by using milder words and phrases: *pregnant- to be in the family way; mad-insane; deaf-hard of hearing* [Hajieva A., 153-154].

Although there are many euphemisms in modern English, new euphemisms continue to emerge for various topics. When creating a new euphemism, certain principles must be followed. First, the euphemism should be sufficiently distant from the harsh or sharp meaning of the original word. At the same time, there should be a clear semantic connection between the new term and the meaning or concept it indirectly represents. Finally, the content expressed by the euphemism should be pleasant and soft, ensuring that when used, it evokes a positive impression in the listener, free from any offensive or negative (insulting) connotations.

My grandmother passed away last night. (This is a common euphemism to soften the harshness of death.)
He's currently between jobs, but he's looking for new opportunities. (This is used to present the situation more positively.)

Euphemisms can be used in both written and spoken language. However, this depends on the context and, in some cases, the scope of the word itself. A word may express very different meanings depending on the context. Furthermore, precise judgments are also possible. For example, jargon used in everyday speech and certain terms common in daily life are not typically characteristic of written language. Therefore, such words are considered specific to spoken language.

Euphemisms used in language possess both positive and negative characteristics. Many linguists have expressed differing views on this issue. D. J. Enright is among the scholars who have emphasized the negative aspects of euphemisms. According to him, the purpose of euphemisms is to distance speech from its true meaning or to conceal it through verbal masking. It can be argued that, during a speech act, the speaker obscures the intended message and attempts to express a meaning that is only approximate. This is because the speaker assumes that the intended meaning may offend or hurt the listener's feelings. In such cases, misunderstandings may arise between the speaker and the listener. At times, the listener may develop certain doubts about the expressed message. This, in turn, has a negative impact on the process of mutual understanding. Therefore, it can be concluded that while euphemisms contribute to politeness in speech, they should also be precise and convey the intended meaning accurately. [Enright D. J., 43].

An analysis of euphemisms reveals that another negative aspect lies in their use when discussing topics such as war, death, and other social issues that individuals may hesitate or feel embarrassed to

address directly. In this process, subjects that are inherently serious and difficult to discuss are transformed into more ordinary and easily discussable topics. As a result, such weighty issues may become normalized within society. Consequently, the level of importance and perceived seriousness of the topic is reduced. For example: *"She has played her last part. But you must think of that lonely death in the tawdry dressing-room simply as a strange lurid fragment from some Jacobean tragedy, as a wonderful scene from Webster, or Ford, or Cyril Tourneur"*[O. Wilde, VIII ch., p.103]. Semantically, the euphemistic effect is achieved through aesthetic substitution. Direct references to suicide, despair, and personal responsibility are avoided. Instead of naming the act or its emotional consequences, Lord Henry substitutes the blunt reality of death with theatrical and artistic terminology such as "played her last part" and "a wonderful scene." These expressions function as euphemisms by replacing a literal, traumatic event with metaphors drawn from performance and drama, thereby softening its emotional impact.

"The girl never really lived, and so she has never really died" "[O. Wilde, VIII ch., p.103]. Lord Henry treats a tragic suicide as a piece of art or drama, saying thus removing the human and moral consequence of her death to make it easier for Dorian to ignore.

In all languages, particularly in English, the phenomenon of euphemism is based on the replacement of words with milder meanings, which enriches the vocabulary of the language. In the process of speech, the methods and pathways of euphemization appear as a process transitioning from taboo to euphemism.

Based on the findings of this study, we can conclude that euphemisms are present in every aspect of our lives. In the modern era, the rules of politeness are not only observed when discussing death and life, but also when talking about the human body, medicine, diseases, war, politics, religion, work life, and education. This leads euphemisms to fulfilling a more global function. Over time, euphemisms continue to be widely used in the terminology systems of various fields in languages. Considering the constant development of technology and new fields of work and science, the creation of such euphemisms in modern English will remain relevant and continue to evolve.

References:

1. Enright D. J., "In other words". London: Oxford University Press, 1985. – 43 p.
2. Hajieva A. English lexicology. Baku, 2011, 248 p.
3. Wilde O. The picture of Dorian Gray. Kiev, 1978, 233 p.

POETRY CREATIVE FACTORS IN MODERN AZERBAIJAN CHILDREN'S POETRY MÜASİR AZƏRBAYCAN UŞAQ POEZİYASINDA YARADICILIQ AMİLLƏRİ

Aygun Ahmadova Shukur kızı

Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbəyov-68), 0000-0002-2464-2513
Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

Anahtar kelimeler: yaşlı, çocuk, edebiyat, şiir, zevk, tekrar, ortam, rol, stil

Keywords: old, child, literature, poetry, pleasure, repetition, medium, role, style

Müasir Azərbaycan uşaq poeziyasının yaradıcılıq xüsusiyyətləri üzərində müşahidələr göstərir ki, bir tərəfdən, yeni süjet, orijinal kompozisiya, dövrün ideya-estetik zövqünə uyğun obrazlar, bədii təsvir vasitələri, digər tərəfdən isə ənənəvi köhnəlmiş, hətta solğun, uşaq təfəkküründə heç bir emosiya oyatmayan poetexnoloji priyomlar və vasitələr aparıcı rol oynayır. Azərbaycan uşaq poeziyasında aparıcı qüvvə sayılan orijinal ifadə tərz, “zamanla səsləşən” obrazlı deyimlər, çevik poetik-üslubi maneralar uşaq zövqünün formalaşmasına təkan verən amillərin daxili yaradıcılıq prinsipləridir.

Uşaq poeziyasında intonasiyanın elastikliyinə, intonasiyanın ahəngdarlığına, ritmik vasitələrdən alliterasiya, eləcə də təkrarın digər poetik baxımdan effektiv formalarından istifadəyə həmişə diqqət yetirilmişdir. Lakin müşahidələr göstərir ki, 1970-1980-ci illərin Azərbaycan uşaq poeziyası haqqında söhbət gedən maneralardan daha sıx-sıx faydalanmışdır. Xüsusilə Mirmehdi Seyidzadə, Mikayıl Rzaquluzadə, İlyas Tapdıq, Fikrət Sadıq, Zəhid Xəlil, Rəfiq Yusifov, Məmməd Namazın, Məmməd Aslanın, şeirlərində intonasiyaya, poetik ritmikaya xüsusi fikir verildiyini, həmin şairlərin bu baxımdan xüsusi mərhələ təşkil etdiklərini görürük. Uşaq nitqinin intonativ əlamətlərini nəzərə alan müəlliflər şeirin məzmunu ilə yanaşı yeni məzmunun mükəmməlliyinə, aktuallığına xələl gəlmədən həmişə formanın çevikliyinə də diqqət yetirmişlər.

Müasir uşaq şeirinin forma və yaradıcılıq axtarışlarında diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri şeirin kimin dilindən deyilməsidir. Bu baxımdan aparılan müşahidələr aşağıdakı variantları ayırmağa imkan verir: uşağın öz dilindən deyilən şeirlər; valideynin, yaxud böyüklərin dilindən deyilən şeirlər; bu və ya digər təbiət hadisələrinin “dilindən deyilən şeirlər və s.

Uşağın öz dilindən deyilən şeirlərin müasir dövrdə yaranmış ən yaxşı nümunələri göstərir ki, həmin şeirlərdə, hər şeydən əvvəl, çox böyük səmimiyyət, emosional saflıq, hazırcaıvablılıq, lirizm olur. Atas, ətraf mühit, müəllimləri, bu və ya digər münasibət barədə danışan uşağa həyata öz “məntiq”ini diqtə etməyə, özünü “təsdiq etməyə” çalışır:

Anamın əllərindən
İstədim çıxıb qaçım.
Birdən yıxıldım yerə.
Yaman siyrildi qıçım.
Bərk dəysəm də yerə mən.
Ancaq heç ağlamadım.
- Qorxdum.
Əgər ağlasam.
“Ağlaşan” qalar adım.
Saçım sığal-sığaldır,
Anam çəkən sığaldı...
Ağrımadı dizlərim.
Anam öpdü, sağaldı.

Valideynlərin, yaxud böyüklərin dilindən deyilmiş şeirlərin müəyyən qismi birbaşa konkret detallar, məsələlər, münasibətlər üzərində qurulur ki, həmin şeirlərdə yaradıcılıq axtarışları diqqəti çəkir.

Lakin bu qəbildən olan uşaq şeirlərində bəzən ritorika konkret təsviri üstələyir. Bu zaman şeir, təbii ki, gənc oxucunun ruhuna yol tapa bilmir... Səməd Vurğun deyirdi: “Uşaq qəlbini tərbiyə etdiyimiz zaman o qəlbə həyat və təbiətin həqiqətləri ilə qanad verməliyik. Bu həqiqət o qədər zəngin, rəngarəng, mənalı və gözəldir ki, onun heç bir boyaya, rəng və uydurmalara ehtiyacı yoxdur” Böyük şair əlavə edirdi: “Uşaq hər şeydə bir növ nəşə, bir sevinc, hər kəsdə hörmət və nəvaziş görür. Uşaq humanistdir. Onun ruhu ən xeyirxah hisslər yuvasıdır” Uşağı öyrətmək, tərbiyə etmək lazımdır və təbii ki, ədəbiyyat da bundan kənarda qala bilməz. Ancaq şüar söyləməklə, yalnız tənbəh etməklə, “bunu belə elə, onu elə elə” deməklə, göstərişlər verməklə uşaq qəlbini, hissini, intellektini tərbiyə etmək mümkün deyil. “Bəzən bizim yazıçılarımız yeddi-səkkiz yaşında uşağa hərbi paltar geydirir, tüfəng və patrondaş verir, onun böyründən bomba da asır, dilinə isə şüarlar verir: “Yaşasın azadlıq! Yaşasın vətən! Məhv olsun zalımlar və qəsbkarlar!” Bütün bunlarla biz uşaqlarımızda vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq hissləri yarada bilmərik. Bu yol ilə yazılan əsərlər şübhəsiz ki, uşaq təbiətini zorlamış olar, ona vətəni və xalqı sevdirmə bilməz”

Səməd Vurğunun tənqidi qeydləri son dövr uşaq poeziyasında maraq doğuran amillərə aiddir. Həqiqətən, bizim bir sıra şairlər uşaqlara öyüd-nəsihət verməkdən irəli gedə bilmirlər. Bununla belə konkret detallar üzərində düşünən poeziya nümunələri də az deyil.

Çəkmələrin təptəzə,
Şalvarın lap təzədir.
Mübarək!
Çantan xoş gəlir gözə.
Dəftər-kitab təzədir.
Mübarək!
Qəşəng oğlan olmusan.
Yaraşır sənə köynək.
...Bir “iki” də almısan.
İndi buna nə deyək?
Mübarək?!

Göründüyü kimi, burada kiçik yaşlı məktəblinin çox zərif şəkildə tənbəh olunması təsvir edilir. Həmin tənbəhdəki səmimiyyət dərhal diqqəti cəlb etdiyindən o, quru didaktika təsiri bağışlayır. Uşaq psixologiyasını (ümumən insan psixologiyasını!) çox hallarda nəzərə alan bəzi şairlərin elə şeirlərinə də rast gəlirik ki, verilən bədii informasiya sxematikdir, gənc oxucunu cəlb etmir, onun ruhunu oxşamır. Məsələn, R.Yusifovlunun “Qorqud baba” şeirində olduğu kimi:

Ürəkləri ovsunlayan
Bir qopuzu-sazı olub.
Ağsaqqal bir
Kişiimiş.
Hamı ondan razı olub.
Məclislərdə saz çalanda
Dinləməkdən kim doymamış?
Ərənlər, igidlər
Adı ilə fəxr eləyir
Bu el-oba.
Babaların babasıdır
Qorqud baba.

İstedadlı, artıq böyük sənətkarlıq təcrübəsinə malik bir şairin bu cür soyuq rəngsiz, bırıq hallarda isə tamamilə köhnəlmiş ifadələrlə danışması, bırıq dənə də olsa təşbehdən, metaforadan, epiteidən istifadə etməməsi sadəcə sönük bir söz yığınının yaranmasına gəlirib çıxarmışdır. Halbuki Dədə Qorqudu bu şəkildə uşaqlara tanımaq uşaq poeziyasında yanlış addımdır

Azərbaycan uşaq poeziyasında təbiətdə baş verən hadisələrin “dili”ndən deyilən şeirlərdə, bir qayda olaraq, həmin hadisə canlandırılır, ona insan xüsusiyyətləri qazandırılır: Milvarid Dilbazinin “Çiçəklərin şikayəti” şeirində deyildiyi kimi;

Bizi çəməndə görənlər,

Ay kökümüzdən dərənlər!..
Siz bizi kökdən dərməyin.
Bu çiçəkli torpaqları
Boz səhraya döndərməyin!
Bağsız, meşəsiz olmasın
Bu meşəli, bağlı dağlar.
Çılpaq qalsa, torpaq ağlar...
Hər şey kökü üstə bitir –
Yer üzündən nəsli itir.

Bu bir həqiqətdir ki, təbiət, ətraf mühitin hadisələri uşağa həmişə canlı və sirli görünür. Uşaq xəyalı isə təbiətdə, ətraf mühitdə həmişə canlılıq və ruh axtarır. Bizim uşaq şairlərimiz bu cəhətə adətən həssas yanaşmağa çalışır, maraqlı assosiativ təsəvvürlər üzərində düşünürlər:

Ağaca bax, ağaca.
Yaraşıqdır yamaca.
Külək əsir astaca.
Yarpaqları oynayır.

Uşağa ancaq vətənpərvərlik, tərbiyəlilik, cəmiyyətdə özünü aparmaq dərsi keçmək olmaz, uşaq özünü təbiətdən daha az ayırır, ətraf mühit hadisələri ilə öz hərəkətləri arasında paralellik tapır və buna psixoloji paralelizm deyilir, insanla təbiəti eyniləşdirir, həmin eyniliyi görməyəndə təəccüblənir:

Keçimiz süd verir mənə -
bir qəpik pul istəmir.
Qoçum ət verir mənə -
bir qəpik pul istəmir.
Çay deyir: “Balığımı
tut apar elə-belə” –
bir qəpik pul istəmir.
Ağac deyir: “Qab gətir,
tut apar elə-belə” –
bir qəpik pul istəmir...
Bəs bu dükançı xala?
Niyə “ətə, balığa
yağa, südə, qatığa
pul ver, - deyir, - ay bala,
pul ver. – deyir, - bir belə”?

Psixoloji paralelizm müasir dünya uşaq ədəbiyyatında, xüsusilə poeziyada geniş yayılmış ifadə-inikas formalarından, üsullarından biridir. Bu bərdə İqor Motyaşov, Serqey Baruzdin, Yuri Brondis kimi mütəxəssislər, uşaq ədəbiyyatına həsr olunmuş əsərlərində bu formalardan ətraflı bəhs edirdilər. Təbiətlə cəmiyyət, təbiət hadisələri ilə cəmiyyət hadisələri arasında paralellik görülməsi uşaq təfəkkürü üçün xarakterikdir.

Görkəmli poetika mütəxəssisi Aleksand Veselovski dünya xalqlarının, o cümlədən türk xalqlarının şifahi ədəbiyyatından gətirdiyi çoxlu sayda nümunələr əsasında analizm, yəni təbiət qüvvələrinin canlandırılmasını psixoloji paralelizmə aid edir. RomanYakobson, Viktor Jirmunski Yuri Lotman, Osip Brik, Xaliq Koroğlu və başqaları da təbiətlə cəmiyyət arasında paralelliğin bədii təfəkkür üçün maraqlı olduğunu konkret faktlarla göstərmişlər. Azərbaycan folklor abidələrində xüsusilə atalar sözlərində, “Kitabi-Dədə Qorqud”da, nağıllarda, xalq nəğmələrində bu cür paralelizmin nümunələrinə olduqca sıx-sıx rast gəlinir; məsələn, bəzi atalar sözlərinə diqqət edək

Dağ yeri duman yeri, yurd yeri - güman yeri.
Əski pambıq bez olmaz, düşməndən dost olmaz

Müasir Azərbaycan uşaq şeirində psixoloji paralelizmin geniş yayılması, bir tərəfdən, uşaq şeirinin təbiətindən irəli gəlsə, digər tərəfdən, son dövrlərdə ümumən Azərbaycan poeziyasında “folklora qayıdış” adlanan hərəkətin nəticəsidir. “Folklora qayıdış” uşaq poeziyasına yalnız folklor

mövzuları gətirməklə kifayətlənməmişdir. Xalq şeirinin bir sıra forma-poetik xüsusiyyətləri uşaq poeziyası tərəfindən mənimsənilmiş, müasir tələblər səviyyəsində işlənərək qəbul edilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Aygün Əhmədova Müasir uşaq poeziyası,(monoqrafiya) ADPU-nun mətbəəsi.Bakı-2001, 116 s.
- 2.Aygün Əhmədova. "Azərbaycan Uşaq Ədəbiyyatı", (dərs vəsaiti) Bakı-Elm və təhsil-2012. Səh,120
- 3.Aygün Əhmədova." Uşaq şeirinin inkişaf yolları" (1980-1990) (dərs vəsaiti) Bakı-Mütərcim-2018,səh,126
- 4.Aygün Əhmədova."XX əsr müasir Azərbaycan ədəbiyyatında uşaq oxusu nümunələri"(monoqrafiya) Bakı-Müəllim-2022, səh-220
- 5.Aygün Əhmədova."Abdulla Şaiqin bədii yaradıcılığı" ADPU-nəş. Bakı,2023, səh-536

ÖZET

MODERN AZERBAIJAN ÇOCUK ŞİİRİNDE YARATICI FAKTÖRLER

1970-1980'li yıllarda Azerbaycan çocuk edebiyatının ideolojik ve sanatsal yönleri üzerine araştırmalar yapan V. Aliyev, bu yıllarda Azerbaycan çocuk edebiyatının şiir kolunun o döneme kadarki edebi gelişimin en iyi yönlerini, fikir-içerik ve yaratıcılık açısından bir dizi yeniliği ortaya koyduğunu göstermektedir. Ancak ne V. Aliyev ne de çocuk edebiyatı alanındaki diğer uzmanlar, 1980'lerden bu yana çocuk şiirinde devam eden yaratıcı arayışlara, bu arayışların güçlü ve zayıf yönlerine, niteliklerine, ana yönlerine vb. ayrıntılı bir şekilde değinmemişlerdir. Çağdaş Azerbaycan çocuk şiirinin yaratıcı özelliklerine ilişkin gözlemler, bir yandan yeni bir olay örgüsünün, özgün bir kompozisyonun, dönemin ideolojik ve estetik zevkine uygun imgelerin, sanatsal tasvir araçlarının, diğer yandan çocukların düşüncesinde hiçbir duygu uyandırmayan geleneksel, eski, hatta solmuş şiirsel ve teknolojik yöntem ve araçların öncü rol oynadığını göstermektedir. Azerbaycan çocuk şiirinin öncü gücü olarak kabul edilen özgün ifade tarzı, "zamanla yankılanan" mecazi ifadeler, esnek şiirsel-üslupsal tavırlar, çocuk zevkinin oluşumunu teşvik eden etkenlerin içsel yaratıcı ilkeleridir. Çocuk şiirinde her zaman tonlama esnekliğine, tonlama uyumuna, ritmik araçların -alliterasyon-kullanımına ve şiirsel açıdan etkili diğer tekrar biçimlerine dikkat edilmiştir. Ancak gözlemler şunu göstermektedir ki, 1970'ler-1980'ler Azerbaycan çocuk şiirinde ele alınan tavırlar daha yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle Mirmehdi Seyidzade, Mikayıl Rzaguluzade, İlyas Tapdık, Fikret Sadig, Zahid Halil, Rafiq Yusifoglu, Mammad Namaz, Mammad Aslan'ın şiirlerinde tonlama ve şiirsel ritme özel bir önem verildiğini ve bu şairlerin bu konuda özel bir aşama oluşturduğunu görmekteyiz. Çocuk konuşmasının tonlama özelliklerini göz önünde bulunduran yazarlar, şiirin içeriğiyle birlikte biçim esnekliğine, yani içeriğin mükemmelliğinden ve güncelliğinden ödün vermeden her zaman dikkat etmişlerdir

Modern çocuk şiirinin biçim ve yaratıcılık arayışında dikkat çeken konulardan biri, şiirin hangi dilde anlatıldığıdır. Bu bağlamda yapılan gözlemler, şu seçenekleri ayırt etmemizi sağlar: Çocuğun kendi dilinde anlatılan şiirler; ebeveynin veya yetişkinlerin dilinde anlatılan şiirler; belirli doğa olaylarının "dilinde" anlatılan şiirler vb.

Modern çağda ortaya çıkan, çocuğun kendi dilinde anlatılan şiirlerin en iyi örnekleri, her şeyden önce bu şiirlerin büyük bir samimiyet, duygusal saflık, zekâ ve lirizm içerdiğini göstermektedir. Ebeveynler, çevre, öğretmenler ve şu veya bu ilişkiden bahseden çocuk, hayata kendi "mantıklarını" dikte etmeye, kendilerini "onaylamaya" çalışırlar.

ABSTRACT

V. Aliyev, who conducted research on the ideological and artistic directions of Azerbaijani children's literature in the 1970s-1980s, shows that in those years the poetry branch of Azerbaijani children's literature revealed the best aspects of the literary development up to that time, a number of innovations in terms of idea-content and creativity. However, neither V. Aliyev nor other specialists in children's literature paid detailed attention to the creative searches that have been going on in children's poetry since the 1980s, as well as the strengths and weaknesses of those searches, their quality, main directions, etc. Observations on the creative features of modern Azerbaijani children's poetry show that, on the one hand, a new plot, original composition, images corresponding to the ideological and aesthetic taste of the era, means of artistic depiction, and on the other hand, traditional outdated, even faded, poetic and technological methods and means that do not arouse any emotions in children's thinking play a leading role. The original style of expression, figurative expressions that "sound with time", flexible poetic-stylistic manners, which are considered the leading force in Azerbaijani children's poetry, are the internal creative principles of the factors that stimulate the formation of children's taste.

In children's poetry, attention has always been paid to the flexibility of intonation, harmony of intonation, the use of rhythmic means - alliteration, as well as other poetically effective forms of repetition. However, observations show that. The manners discussed in the Azerbaijani children's poetry of the 1970s-1980s were used more intensively. In particular, we see that special attention is paid to intonation and poetic rhythm in the poems of Mirmehdi Seyidzadeh, Mikayil Rzaguluzadeh, Ilyas Tapdig, Fikret Sadig, Zahid Khalil, Rafig Yusifoglu, Mammad Namaz, Mammad Aslan, and that these poets formed a special stage in this regard. Taking into account the intonation features of children's speech, authors have always paid attention to the flexibility of form along with the content of the poem, that is, without compromising the perfection and relevance of the content.

One of the issues that attracts attention in the search for form and creativity of modern children's poetry is whose language the poem is told in. Observations made in this regard allow us to distinguish the following options: poems told in the child's own language; poems told in the language of the parent or adults; poems told in the "language" of certain natural phenomena, etc.

The best examples of poems told in the child's own language that have emerged in the modern era show that, first of all, these poems contain great sincerity, emotional purity, wit, and lyricism. Parents, the environment, teachers, and the child, who speaks about this or that relationship, try to dictate their "logic" to life, to "affirm" themselves.

ON THE ESTABLISHMENT OF CHILDREN'S LITERATURE IN THE 20S OF THE XX
CENTURY JALIL MAMMADGULUZADE AND
SULEYMAN SANI AKHUNDOV ROLE OF
XX ƏSRİN 20-Cİ İLLƏRİNDƏ UŞAQ ƏDƏBİYYATININ YARANMA
TARİXİNDƏ CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN VƏ
SÜLEYMAN SANİ AXUNDOVUN ROLU

AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI

Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbəyov-68), 0000-0002-2464-2513
Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

Anahtar kelimeler: *dergi, plansız, uluslararası, olaylar, çalışkanlık, emperyalizm*

Keywords: *magazine, unplanned, international, events, hardworking, imperialism*

Cəlil Məmmədquluzadə 1905-cı ildən 1917-ci ilə qədər Tiflisdə, 1920-ci ilin ortalarında Cənubi Azərbaycana gedir. Qısa müddətli səyahətdən sonra o, Təbrizə gəlir. Burada böyük çətinlikdən sonra "Molla Nəsrəddin" jurnalının nəşrinə icazə alaraq, jurnalın səkkiz nömrəsini çıxarmağa müfəffəq olur. "Molla Nəsrəddin" jurnalını (1922) 1931-ci ildən etibarən Bakıda çap etdirməyə başlayır. Böyük demokrat 1922-ci ildə jurnalın birinci nömrəsində Sovet hakimiyyətini alqışlayaraq yazırdı: "O şey ki, qoca Molla Nəsrəddinin qəlbinə və məzacına hər babətdən müvafiqdir – onun adı Şuradır.

Şura üsuli-idarəsi.

Şükür elərim vicdanıma ki, ölmədim və arzu etdiklərimə çatdım".

C.Məmmədquluzadə "Molla Nəsrəddin" jurnalını (25-il fəaliyyət göstərmiş) Sovet dövlətinin daxili və xarici düşmənlərinə qarşı mübarizə aparan fəal bir orqana çevirmişdi. Din və mövhumatı, cəhalət və avamlığı şiddətli tənqid atəşinə tutmaqda jurnalın xidməti böyükdür. C.Məmmədquluzadə özünəməxsus şirin, sadə bir üslub, kəskin satira və aydın ifadə ilə köhnəliyin qalıqlarını, sovet idarələrinə soxulmuş burokrat, tənbel və yaramaz ünsürləri qamçılıyır, Sovet hökumətinin nailiyyətlərini oxuculara çatdırır.

Birinci beşillik plan haqqında: "Plansız yaramaz bizim Şura quruluşumuzda iş görmək" deyən C.Məmmədquluzadə, ümumi-icbari təhsil haqqında: "Biz görürük ki, ümumi-məcburi savad yolunda bu saat Şura hökuməti heç vaxt və heç bir əsrdə görünməyən tədbirlər görür" deyirdi.

C.Məmmədquluzadə beynəlxalq irticanın ifşasına jurnalda xüsusi yer verir, Amerika-İngiltərə imperializminin alçaq qəsbkarlıq siyasətini nifrətlə damğalayır. İmperializm siyasətinə qarşı böyük tədqiqatçı aşağıdakı sözlərlə çıxış edir: "Ey dünyanın zəhmətkeşləri! İndi ki, güclülər sizi ayaqlamaq üçün bir-biri ilə əlbir olurlar, sizin də bircə çarəniz: birləşmək və birləşib onlara qarşı çıxmaqdır".

İran nefti üstündə rəqabət aparan Amerika və İngiltərə imperialistlərinin vəhşi iştahlarını ifşa edən jurnal yazır: "İngilislərlə amerikanlar İran nefti üstə bir-biri ilə it sümük üstündə boğuşan kimi boğuşurlar".

"Molla Nəsrəddin" jurnalında bədii ədəbiyyat, incəsənət, ədəbi tənqid haqqında da bir sıra qiymətli və maraqlı məqalələr çap edilirdi. C.Məmmədquluzadə öz realist əənənlərinə sadıq qalaraq həyatı doğru göstərən və tərbiyəvi əhəmiyyətə malik olan bədii əsərlərə yüksək qiymət verir, əksinə, həyatdan uzaq olan, oxucuların və tamaşaçıların tərbiyəsini pozan ideyasız səhnə əsərlərini kəskin tənqid edirdi.

Cəlil Məmmədquluzadə kiçik hekayənin böyük yaradıcısıdır. Onun ustad qələmindən çıxmış məşhur "Poçt qutusu" hekayəsi Azərbaycan hekayəçiliyinin proqramıdır. "Poçt qutusu", "Usta Zeynal", "İranda hürriyyət", "Nigarançılıq", "Rus qızı", "Saqqallı uşaq" hekayələri Azərbaycan ədəbiyyatında hekayə janrında yaradılmış klassik şedevrlərdir. Cəlil Məmmədquluzadənin novellavari hekayələri dünya ədəbiyyatının da orijinal örnəkləri sayılmağa layiqdir. Cəlil Məmmədquluzadənin kiçik hekayələrində zamanın böyük mətləbləri məharətlə ifadə olunurdu.

“Bəlkə də qayıtdılar” hekayəsi” C.Məmmədquluzadənin sovet dövründə yazdığı əsərlər içərisində öz ideyası, bədii dəyəri və mövzusu etibarlı ilə xüsusi yer tutur. Müəllif bu hekayədə zəhmətkeş xalqın qəddar düşmənlərini ifşa etmişdir. Biz burada Sovet hakimiyyəti illərində öz varını və dövlətini itirmiş Bakı milyonerlərinin və Gəncə mülkədarlarının satirik boyalarla çəkilmiş surətlərini görürük. Əsərdə göstərilir ki, vaxtı ilə fəhlə və kəndliləri istismar edib varlanmış olan bu tüfeylilər ağıqlarının geri qayıdacağı haqqında hələ də boş xəyaldadırlar.

C.Məmmədquluzadənin “Sirkə”, “Şeir bülbülləri”, “Molla Fəzləli”, “Konsulun arvadı”, “Buz”, “Baqqal Məşədi Rəhim”, “Qeyrət” “Anamın kitabı”, “Danabaş kəndinin məktəbi”, “Dəli yığıncağı”, “Kamanca”, “Qurbanəli bəy”, “Kişmiş oyunu”, “Zırrama” və bir sıra başqa hekayələri insanların problemlərinə həsr edilən mövzulardır.

Bu hekayələrdən başqa o, mövzusu sovet həyatından alınmış “Yığıncaq” adlı bir pyes də yazmışdır. Bu əsərdə qolçomaq Qalaş bəy və Şahmar bəyə qarşı kəndlilərin mübarizəsindən bəhs olunur. Öz xırman yerini geri qaytarmağa cəhd edən Qalaş bəy kəndlilərin ciddi müqavimətinə rast gəlir.

“Kamança” Azərbaycan ədəbiyyatında Qarabağ münaqişəsinə həsr olunmuş birinci bədii əsərdir, vətən torpaqlarının müdafiəsi üçün hər cür fədakarlığa hazır olan Qəhrəman yüzbaşı kimi vətənpərvər azərbaycanlının həm də ən yüksək insani hisslərə malik olduğunu təqdim edən dramatik bəyanatdır.

“Kamança” əsəri Azərbaycan ədəbiyyatında miniatur pyesin mükəmməl nümunəsidir. Miniatur pyes janrı Cəlil Məmmədquluzadənin dramaturgiyaya gətirərək vətəndaşlıq hüququ qazandırdığı təsirli və mənalı kiçik səhnəciklərdən ibarətdir. “Çay dəsgahı” Azərbaycan ədəbiyyatında ilk miniatur alleqorik pyes, əyləncəli uşaq dramıdır. Böyük ədib dramaturgiyada bir pərdədən ibarət olub, konkret bir hadisəni və ya ideyanı əks etdirən kiçik pyeslər silsiləsinin yaradıcısıdır. “Oyunbazlar”, “Lənət”, “Lal” pyesləri səhnəyə çıxarılmaq üçün yox, oxunmaq üçün miniatur pyes şəklində yazılmış lezedramalardan ibarətdir. Cəlil Məmmədquluzadənin “Lal” pyesi Azərbaycan ədəbiyyatında pontomim miniatur pyesin bənzərsiz nümunəsidir.

Cəlil Məmmədquluzadənin “Anamın kitabı” tragikomediyası Azərbaycan ədəbiyyatında milli istiqlala, milli birlik və azərbaycançılıq ideallarına həsr olunmuş ən mükəmməl dram əsəridir. “Anamın kitabı” – milli-mənəvi özünüdərk, Vətəncilik, milli birlik və müstəqillik dərslidir. “Anamın kitabı” – əsərdəki üç qardaşın komediyası, Ananın faciəsi, Gülbaharın dramıdır. Cəlil Məmmədquluzadənin təqdimatında Gülbahar obrazı gələcək yeni Azərbaycanın simasıdır. “Anamın kitabı”ndakı Zəhrabəyim Ana obrazı – Vətənin, Gülbahar milli istiqlalın rəmzidir. “Anamın kitabı” – Azərbaycanın tale kitabıdır. “Anamın kitabı” – Azərbaycan ədəbiyyatının möhtəşəm azərbaycançılıq abidəsidir.

Cəlil Məmmədquluzadə öz yaradıcılığı ilə, Azərbaycan xalqının milli oyanışında əvəzsiz rol oynamışdır. Xalqımızın milli şüurunun formalaşmasında məhz “Molla Nəsrəddin” jurnalının və Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin fəaliyyətinin rolu misilsizdir... Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığındakı Azərbaycanın bütün milli xüsusiyyətlərini, eyni zamanda ümumbəşəri dəyərləri əks etdirən fikirlər bizim milli ideologiyanın əsasıdır və həmin ideologiyanın yaranması üçün böyük bir vasitə olmuşdur.

Süleyman Sani Axundov XX əsr realist Azərbaycan ədəbiyyatının mütərəqqi ənənələri ilə bağlı olan bir yazıçıdır. Əsərlərində yaşadığı həyatın bədii təsvirini müəyyən təsəvvürlərlə şərh edən yazıçı, uşaqların acınacaqlı vəziyyətində baş verən böyük insan tələfatının tarixi və siyasi əhəmiyyətinin açıqlayır, hadisələrin xüsusiyyətlərini geniş ölçüdə ifadə edərək, köhnə dünyanın çürüklüyünü bədii şəkildə ifadə edirdi.

1908-ci ildə S. S. Axundov, A.Şaiq, M.Mahmudbəyov və başqa qabaqcıl maarif xadimləri ilə birlikdə Azərbaycan pedaqoji fikri tarixində mütərəqqi bir hadisə olan məşhur "İkinci il" dərslərini tərtib etmişdir. Dərslərin müəllifləri yenidən oxuyub yazmağa başlayan Azərbaycanlı uşaqlara çatdırmaq istədikləri tərbiyəvi fikirləri sadə, aydın, uşaq təfəkkürünün tez dərk edə biləcəyi bir üslubda qələmə almışdılar. Bununla həm də dilimizin alınmalarla doldurulmasına qarşı çıxaraq Azərbaycan dilinin saflığını qoruyub saxlamışlar. Süleyman Sani olduqca həssas, şagirdlərin qəlbinə yol tapa bilən ustad müəllim idi. Bu keyfiyyət onun geniş psixoloji, pedaqoji biliyə malik olmasından irəli gəlirdi. Bakıdakı yoxsul ailələrdən olan yüzlərlə uşaq onun dostu idi. O özünün yüksək mənəvi keyfiyyətləri,

qabaqcıl fikri, ensiklopedik biliyi, ciddiliyi, səmimiliyi, tələbkərliliyi ilə ictimaiyyətin dərin hörmətini qazanmışdır. Təsədüfi deyildir ki, Süleyman Saninin direktor olduğu məktəb onun adı ilə çağırılırdı. 1918-ci ildə Bakıda sovet hakimiyyəti qurulanda o, Azərbaycanda ilk maarif komissarı kimi maarif sahəsində böyük həvəslə çalışmışdır. Xalq maarifi işində Süleyman Saninin xidməti onun ictimai-pedaqoji fəaliyyətində parlaq, şərəfli hadisədir. O, tərcümeyi-halında yazır: "1918-ci ildə mən cəlb olunmuş üzv sifəti ilə xalq maarifi işində işləmişəm... Buradakı əsas işim - zəhmət məktəbləri üçün proqram düzəltmək, məktəbləri avadanlıqla təchiz etmək, Bakı şəhəri və rayonlarındakı maarifçilərin bütün həyatını siyahıya alıb yoxlamaqdan ibarət idi".

1920-ci il mayın 25-də Gəncə qiyamı yatırıldıqdan sonra həmin il iyun ayının əvvəlində belə bir qiyam Qarabağda baş verir. Qiyamı yatırmaq üçün ciddi tədbirlər hazırlanır. XI Ordu hissələri Qarabağa gəlir. AK(b)P MK və Azərbaycan İnqilab Komitəsi Dadaş Bünyadzadə və Çingiz ildırım Qarabağa göndərir. Azərbaycan İnqilab Komitəsi tərəfindən göndərilən nümayəndələr sırasında Süleyman Sani də vardı. 1920-ci ildə Qarabağ İnqilab Komitəsinin qərarı ilə Süleyman Sani bir sıra partiya və dövlət tapşırıqlarını yerinə yetirir. Həmin il avqustun 9-da Qarabağ vilayəti maarif şöbəsinə müdir təyin edilir. O, maarif işində həvəslə işləyir; Qarabağ və Zəngəzurda məktəb, uşaq evi, klub, qiraətxana və başqa mədəni-maarif ocaqlarının açılmasında fəal iştirak edir. Azərbaycanda mədəni maarif işlərinin möhkəmlənməsinə durmadan çalışırdı. 1922-ci ildə S.Sani Axundov M.Mahmudbəyov, S.Əbdürrəhmanzadə, F.Ağazadə, A.Şaiq, Ə.Əfəndizadə ilə birlikdə "Yeni türk əlifbası" dərsliyini yazır. Həmin ildə o, "Azərbaycan ədib və şairlər ittifaqının sədrliyinə seçilir və ədəbi gəncliyin tərbiyələnməsi üçün böyük əmək sərf edir. 1923-cü ildən nəşrə başlayan "Maarif və mədəniyyət", "Şərq qadını" jurnallarında dövrün tələbləri ilə səsleşən bir sıra hekayələrini çap etdirir. S.S.Axundov Azərbaycan teatrının əlli illiyi münasibəti ilə Ə.Haqverdiyev, N.Vəzirov, T.Şahbazi, S.Qənizadə, Ə.Cəfərzadə ilə birlikdə "Azərbaycan-türk teatrosunun müxtəsər tarixçəsi"ni yazır. 1923-cü ildə Bakıda Azərnəşrin nəzdində məktəbdənkənar oxu kitabları tərtib edən komissiyanın işində fəal çalışır. Bütün bu və başqa dəlillər göstərir ki, 20-ci illərdə Süleyman Sani xalqın ictimai-mədəni inkişafı üçün böyük əmək sərf etmiş, ictimai xadim kimi xalqın etimadını qazanmışdır.

S.Saninin bədii yaradıcılığının yeni yüksəliş mərhələsi 1920-ci illərdən başlayır. O, sovet dövrü Azərbaycan dramaturgiyasında ilk dramın - "Laçın yuvası" (1921) müəllifi olduğu kimi, inqilabi mövzulu pyeslər; "Çərxi-fələk" (1921), "Qaranlıqdan işığa" (1921), realist faciə - "Eşq və intiqam" (1922) və komediya janrının ilk nümunələri də - "Molla Nəsrəddin Bakıda" (1921), "Şahsənəm və Gülpəri" (1921), "Bir eşqin nəticəsi" (1922), "Yeni həyat" (1923) onun qələmindən çıxmışdır. S.S.Axundovun Azərbaycan dramaturgiyası tarixində novatorluğu ondadır ki, o, zamanın yeni tələblərini, yeni inqilabi məsələlərini 1921-ci ilin aprelində yazıb qurtardığı "Laçın yuvası" dramında və bir sıra başqa pyeslərində göstərə bilmişdi. Yuxarıda adlarını çəkdiyimiz səhnə əsərlərində S.Saninin realizmi yeni keyfiyyət kəsb edir. Bu keyfiyyətin sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında ilk nümunəsini "Laçın yuvası"nda görürük. Yazıçı bu əsərində dramaturgiyamıza qəhrəmanlıq pafosu, xalq mənafeyini hər şeydən üstün tutan Cahangir kimi bir surət gətirmişdir. Akademik M.Arif "Laçın yuvası" haqqında yazır ki, bu dram, eyni zamanda, ədəbiyyatımızın böyük bir qələbəsi idi. Əsərdə inqilabi qüvvələrin əksinqilabçılarla apardığı mübarizə barışmaz toqquşmalarda təzahür edir. Mülkədar Əmiraslan ağa ilə Cahangirin mübarizəsi daban-dabana zidd olan ideyaların çarpışmasıdır. Yeniliklə köhnəliyin, sosialist şüuru ilə bəy, mülkədar şüurunun mübarizəsi əsərdə əsas konflikt kimi sakitləşməyən, hadisədən-hadisəyə gərginleşən situasiyalarda verilir. Belə barışmaz konflikti dramaturgiyamıza gətirməklə Süleyman Sani böyük bir sənətkarlıq istedadı nümayiş etdirmişdir. "Laçın yuvası"nda Əmiraslan ağanın intiharı, Cahangirin ailəsinin başına gələn faciə, Cahangir üçün bir növ nikbin faciə xarakteri daşıyır ki, bu da əsərin mövzusu ilə əlaqədar olaraq Süleyman Saninin dramaturgiyamıza gətirdiyi yeni keyfiyyət idi. Dramın finalında yeniliyin köhnəliyə qalib gəlməsi əsərə nikbinlik, qəhrəmanlıq ruhu aşılayır. Bununla da Cahangirin ailə tragizmi kölgədə qalır. Bu tragizm yeniliyə zidd olan qüvvələrin faciəsinə çevrilir. "Laçın yuvası" kamil ideya-bədii xüsusiyyətləri ilə seçilən sovet dövrü ilk Azərbaycan dramıdır. Sovet hakimiyyətinin qurulmasının ildönümü münasibəti ilə pyes yazmaq üçün elan edilən dövlət müsabiqəsində bu əsər birinci mükafata layiq görülmüşdür. "Laçın yuvası"nın əlyazmalarının biri üzərində böyük yazıçımız Ə.Haqverdiyev bu əsərin "Ənəmə layiq" olduğunu göstərmişdir. "Eşq və

intiqam" isə beş pərdə, yeddi şəkildə realist faciədir. Əsərin mövzusu bolşevik inqilabından əvvəlki Azərbaycanda insanları fəlakətə salan vəhşi adət-ənənələrdən, mustəbid mülkədar və bəylərin törətdiyi qanlı faciələrdən, gəncliyin bu müsibətlərdən xilas olmaq cəhdlərindən, onların azad məhəbbətindən, haqsızlığa qarşı mübarizə edənlərin həyatından bəhs edir. Professor Məmməd Cəfər sovet dövrü ilk Azərbaycan dramları haqda məqaləsində yazır: "Deyirlər ki, "Eşq və intiqam" faciəsi səhv olaraq bir-birini sevən bacı-qardaşın faciəsidir. Ona görə də guya süni, uydurma bir hadisədir. Bu, əlbəttə, yanlış, dərinlən düşünülməmiş söylənən bir fikirdir. Əsil həqiqəti axtarsaq, bu əsərdə iştirak edən adamların hamısının faciəsi bir yerə toplanaraq ümumi bir faciə, müəyyən bir dövrün, zamanın, məişət tərzinin, bir üsuli-idarənin faciəsidir". Əsərdə qanlı adət-ənənələri davam etdirən bəy-mülkədar zümrəsinin nümayəndəsi Şahbaz bəydir. O, pul gücünə Həcər xanımı özünə arvad etmişdir. Şahbaz bəy və Həcər xanım xəttində dramaturq, feodal-burjua ailəsindəki ziddiyyətləri olduqca real, bədii boyalarla qələmə almışdır. Həcər xanımın simasında qadının günahsız müqəssir, hüquqsuz kölə vəziyyətini, mənəvi iztirablarını, Şahbaz bəyin şəxsində isə pulun, çirkin feodal əxlaqının ailəni necə dağıtdığını görürük. Realist dramaturq S.Sani göstərir ki, feodal-burjua cəmiyyətindəki əxlaqsızlıq çox təbii olaraq Çingiz və Zöhrə xanım kimi günahsız müqəssirlər doğurur. Buna görə şahbaz bəylərin özbaşnalığı, ancaq çingizlərin, zöhrələrin müsibətinə bais olmaları ilə məhdudlaşmır. Bu nöqteyi-nəzərdən Çingiz intihardan əvvəl üsyankar bir dillə: "Məni öz bacıma aşiq yetirməkdə fikrin nədir, ey çərxi-fələk?" deməsi çox mənalıdır. Çingiz realist, tragik qəhrəmandır. O, ağır dəqiqələrdə əlçatmaz gözəl arzularla yaşamaq istəmir. Bacısına aşiq olduğunu bilib intihar etməsi, xəstə mülkədar-burjua əxlaqının məişətdə törətdiyi faciəni ümumiləşdirir, digər tərəfdən insanların sevgi hissələrinin yüksək əxlaqi prinsiplərini ləkələməkdən qoruyur, saf ailə-məişət normalarının müqəddəsliyini təsdiq edir. "Eşq və intiqam" ilhamla yazılmış əsərdir. Burada surətlərin intellektual aləmi, fərdi xüsusiyyətləri əlvan realist boyalarla təsvir olunmuş, öz xarakteri, adası, hərəkət və düşüncə tərzilə bir-birindən fərqlənən surətlər yaradılmışdır. Əsərdəki obrazlar canlı, dolğun və təsirli verilmişlər. Faciə həm də gözəl insani sifətlərin qabarıq verilməsi baxımından 20-ci illərin dramaturgiyasında yeni hadisə idi. M.F.Axundovdan sonra dramaturgiya janrının inkişafı tarixində böyük rolu olan S.S.Axundov "Tənqid-təbliğ teatri" yaratmaqla dramaturgiya janrına yeni bir nəfəs verdi.

S.S.Axundovun "Tənqid və təbliğ" teatrında tamaşaya qoyulan pyesləri də o dövrün tələblərinə cavab verən əsərlər idi. "Çərxi-fələk" (1921) pyesində dramaturq, istismarçı sinfin inqilabi mübarizə yolu ilə devrildiyini simvolik şəkildə əks etdirir, fəhlə sinfinin bu mübarizədə hegemonluğunu Bahadır surətində göstərməyə çalışır. Yazıcının maraqlı pyeslərindən biri də "İki yol" (1922) əsəridir. Pyesin konfliktini yeniliklə köhnəliyin mübarizəsi üzərində qurulmuşdur. Əsərin qəhrəmanı gənc ziyalı, aktyor Məmməddir. O, azad, saf məhəbbətin tərəfdarıdır, eyni zamanda teatri kəsərli, əhəmiyyətli tərbiyə vasitəsi hesab edir və təbliğ etdiyi bu qayəyə qarşı duranlarla mübarizə aparır. Keçmişdən qalma mənfi adət-ənənələrin tənqidi, yeni əxlaq normalarının köhnə mühafizəkar əxlaqi normalar üzərində qələbəsi, komediyada müsbət surətlərdən cəsarətlə istifadə etmək meyli Süleyman Saninin "Molla Nəsrəddin Bakıda", "Şahsənəm və Gülpəri", "Bir eşqin nəticəsi", "Yeni həyat" məzhəkələrinin ideya bədii xüsusiyyətlərini təşkil edir. Sovet dövrü Azərbaycan dramaturgiyasında bioqrafik formada yazan ilk sənətkar Süleyman Sanidir. Onun "Molla Nəsrəddin Bakıda" məzhəkəsi böyük inqilabçı-demokrat C.Məmmədquluzadəyə həsr edilmişdir. Burada o, Molla Nəsrəddin surətini ilk dəfə səhnəyə çıxarır, onun köhnəliyə qarşı çevrilən satirik gülüşünün ictimai məzmununu açır, Cəlil Məmmədquluzadənin bir şəxsiyyət kimi bəzi xarakterik sifətlərini göstərir. "Şahsənəm və Gülpəri"-nin konfliktini hüququnu anlayan, ictimai həyata atılmaq istəyən qadınlar ilə yeniliyə qarşı çıxan köhnə fikirli ərlərin mübarizəsi üzərində qurulmuşdur. Komediyanın finalında ərlər öz səhvlərini başa düşüb arvadları ilə barışır, mədəni həyata qədəm qoyurlar. "Bir eşqin nəticəsi" komediyasının konfliktini də yeniliklə köhnəliyin mübarizəsi təşkil edir. Dramaturq, azyaşlı qıza evlənmək istəyən qoca Kərbəlayı Nəbi kimi tüfeyliləri gülüş hədəfi edir. Dramaturqun yeniliyi ondadır ki, o, feodal əxlaqının gülüncüliyünü, ölümə məhkumluğunu komik vəziyyətlərdə göstərməklə yanaşı, yeni insanın qələbəsinə də əks etdirir. Ailə və məişətdə yeniliklə köhnəliyin mübarizəsini təbii situasiyalarda, bitkin süjet xəttində göstərən məzhəkələrindən biri də "Yeni həyat"dır. Bu əsərdə qaldırılan məsələlər də çox aktual, ictimai-siyasi əhəmiyyətə malikdir.

Dramaturq burada usta imanların dindarlığını tənqiddə tutur, yeniliyi qəbul etməyənləri acı yumorla tənqid edir. Süleyman Sani həm də orijinal nasirdir. Bizə məlum olan ilk hekayələri bunlardır: "Qonaqlıq" (1905), "Kövkəbi-hürriyyət" (1905), "Yuxu" (1905). Azərbaycan ədəbiyyatında məzmun, forma, üslub etibarlı ilə yeni olan bu klassik əsərləri ədib, 1905-ci il inqilabının təsiri ilə yazmışdır. Professor Mir Cəlal Paşayevin dediyi kimi, bu hekayələrdə inqilabi nəğmə ruhu, tərənnüm üsulu əsasdır. Bunlarda qanadlı bir qəlb çırpınır... Burada bir xatirə, bir işarə və bəzən ildırım kimi yanıb-sönən bir işıq verilmişdir. Lakin yeni işıqda biz bir aləmi, böyük gələcəyi görürük. Süleyman Sani "Tutu quşu" (1909) hekayəsində də aktual məsələyə toxunmuşdur. Ədib təxminən bir səhifə həcmində olan bu hekayəsində təqlidçiləri, ana dilinə xor baxanları Tutu quşunun simasında ifşa etmişdir. XX əsr Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının formalaşmasında, inkişafında Süleyman Saninin böyük xidməti vardır. Ədib, "Qorxulu nağıllar" (1912-1914) başlığı altında yazdığı "Əhməd və Məleykə", "Abbas və Zeynəb", "Nurəddin", "Qaraca qız" əsərləri ilə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatına forma, məzmun, üslub yenilikləri gətirmişdir. "Qaraca qız" (1913) ədibin nəsr yaradıcılığının şah əsəridir. Yazıçı Qaraca qızın simasında ədəbiyyatımızda ilk dəfə olaraq zəhmətkeş ailəsindən olan uşağın bitkin, çox təsirli, parlaq, eyni zamanda tragik, unudulmaz surətini yaratmış, onda nəcib arzular təcəssüm etdirmişdir. Bu əsərin meydana çıxmasına qədərki Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında belə bir keyfiyyət müşahidə etmirdik. "Qaraca qız" klassik Avropa və rus uşaq ədəbiyyatı nümunələri arasında belə özünəməxsus bədii, ictimai-əxlaqi, estetik dəyəri ilə seçilən, fərqlənən sənət əsəridir. "Qorxulu nağıllar" başlığı altında yazdığı hekayələrindən biri də "Əşrəf"dir (1914). Bu hekayəni ədib, Əşrəf adlı şagirdinə ithaf etmişdir. Hekayənin süjet xəttində balaca Əşrəfin ata-anasından didərgin düşdükdən sonra Nikolay İvanoviç adlı bir rus müəlliminin himayəsinə alınmasını göstərən canlı, maraqlı bədii lövhələr, müəllifin, uşaq psixologiyasına dərinədən vəqif olmasının əks etdirən epizodlar oxucunun yaddaşında uzun zaman qalır. Süleyman Saninin yazmış olduğu "Qan bulağı" (1923), "Ümid Çırağı" (1923), "Cəhalət qurbanı" (1923), "Nə üçün?" (1925), "Təbrik" (1925), "Sona xala" (1926), "Namus" (1926), "Mister Qreyin köpəyi" (1927), "Son ümid" (1927), "İki dost, iki düşmən" (1927), "Gənc maşinistka və qoca yazıçı" (1935) hekayələri sovet dövrü Azərbaycan nəsrinin ilk nümunələrindəndir. Sağlam qayətli, eyni zamanda aydın, sadə üslubda əlvan boyalarla yazılan bu hekayələrdə ədib, gənc sovet nəsrinin ideya-estetik tələblərinə cavab verən bir sıra aktual məsələlərə toxunmuş və onların bədii həllini verməyə çalışmışdır. Zərərli adət-ənənələrin ifşası, dini xurafatın qalıqlarına qarşı mübarizə, azərbaycanlı qadınlarının ictimai həyata atılması, yeniliyin köhnəlik üzərində qələbəsi - bu hekayələrdə qabarıq şəkildə əks etdirilmişdir. Ədibin hekayələrini mövzuca iki qismə ayırmaq olar: bunlardan bir hissəsi keçmiş, ikinci qismi isə müasir həyatdan alınmış əsərlərdir. İstər keçmişdən, istərsə də müasir həyatdan aldığı mövzuları yazarkən o, həmişə xəlqiliyə sadıq qalmış yazıçılarımızdan idi. Keçmiş dövrdən yazdığı hekayələrində oxucunu düşündürən, mühakimə yürütməyə sövq edən həzin lirika qabarıq şəkildə nəzərə çarpır. S.S.Axundov nəsrindəki lirizm surətin hisslərini, fikirlərini, vəziyyətini, təsvir etdiyi həyatın konkret nöqtələrini, çox yığcamlıqla əks etdirməyə yönəldilmişdir. "Cəhalət qurbanı", "Ümid çırağı" hekayələrində hadisələr lirik tərzdə hissiyyatla əks etdirilir. Bu əsərlərdəki lirizmdə ictimai fikirlə hissənin ahəngdarlığı bir məziyyətdir. Lirizm S. Sanidə eyni zamanda estetik, tərbiyəvi qayə daşıyır. Yazıçı lirikanın həm məhəbbət, həm də siyasi formasına müraciət etmişdir. Qan intiqamının, nəsil ədavətinin ifşasına, saf məhəbbətin tərənnümünə həsr edilən "Qan bulağı"nda məhəbbət, zəhmətkeşlərin dözülməz həyatını əks etdirən "Nə üçün?" hekayəsində siyasi lirizmin ünsürləri qabarıq şəkildə görünür. Bu əsərlərdə ədibin təsvir üsulu lirika ilə bağlıdır. Süleyman Saninin keçmiş həyatdan aldığı mövzular əsasında yazdığı hekayələrinin bədii metodunun spesifikasiyasının mühüm bir cəhəti vardır. Ədib "Qaraca qız", "Cəhalət qurbanı", "Ümid çırağı" hekayələrində ağıllı, nəcib, gözəl arzularla yaşayan Qaraca qız, Tamam, məktəbli surətlərinin faciələrində belə bir fikri də açır ki, adlarını çəkdiyimiz gözəl insanlar ölsələr də, öz zəngin mənəviyyəti, insani keyfiyyətləri, xoş niyyət və arzuları ilə onları müsibətlərə düşər edən ədalətsiz quruluştan, bu mühitin çirkin niyyətli adamlarından yüksəkdə dururlar. Obraz və hadisələrin təsvirindəki yığcamlıq, bitkin xarakterlər, hadisələrin təbii inkişafını ustalıqla əks etdirmək, oxucunu düşündürüb müəyyən əxlaqi-tərbiyəvi nəticəyə gətirmək, kompozisiyada xalq ədəbiyyatı nümunələrindən məharətlə istifadə etmək, lirik-publisist ricasatlara müəyyən yer vermək, əhvalatçılıqdan qaçmaq, sadə, aydın, lakonik dil - S.S.Axundov nəsrinin əsas məziyyətlərindəndir.

"İctimai rəyin klassik saydığı" qüdrətli sənətkarlardan olan Süleyman Saninin ədəbiyyatımızın inkişafı tarixində böyük xidməti vardır. Onun əsərləri bütün oxucular kimi, məktəblilər tərəfindən də sevilə-sevilə mütləq edilir. Ədəbi irsinin tərəvəti, ictimai-tərbiyəvi, bədii, estetik məzmunu solmayan bu sevimli yazıçının parlaq xatirəsi xalqın qəlbində yaşayır.

M.F.Axundovdan sonra dramaturgiya janrının inkişafı tarixində böyük rolu olan S.S.Axundov "Tənqid-təbliğ teatri" yaratmaqla dramaturgiya janrına yeni bir nəfəs verdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi üç cildə, II-cild. Bakı-1960, 905 səh.
2. Dünya uşaq ədəbiyyatı kitabxanası "S.S.Axundov" Gənclik, Bakı-1985, 421 səh.
3. Namazov Q. 1920-ci illərdə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. ADU-nun Elmi əsərləri. Dil-ədəbiyyat seriyası, 1977, №3
4. Nəbiyev B. Uşaq ədəbiyyatını böyük tələblər səviyyəsinə. Azərbaycan, 1971, №8

XX YÜZYILIN 20'Lİ YILLARINDA ÇOCUK EDEBİYATININ KURULUŞU ÜZERİNE JALİL MEMMADGULUZADE VE SÜLEYMAN SANI AKHUNDOV'UN ROLÜ

Özet

C.Memmedguluzade, 25 yıldır faaliyet gösteren "Molla Nasreddin" dergisini Sovyet devletinin iç ve dış düşmanlarına karşı mücadele eden aktif bir organ haline getirdi. Din ve hurafeyi, cehaleti ve bayağılığı eleştirmede derginin hizmeti büyüktür. Celil Memmedguluzade büyük bir kısa öykü yaratıcısıdır. Onun yazdığı ünlü hikaye "Posta Kutusu", Azerbaycan hikaye anlatımının bir programıdır. "Posta Kutusu", "Usta Zeynal", "İran'da Özgürlük", "İlgili", "Rus Kızı", "Sakallı çocuk" öyküleri Azerbaycan edebiyatında öykü türünde yaratılmış klasik şaheserlerdir. Celil Memmedguluzade'nin hikâyeleri dünya edebiyatının özgün örnekleri olarak değerlendirilmeyi hak etmektedir. Celil Memmedguluzade'nin kısa hikâyelerinde devrin büyük meseleleri ustalıkla dile getirilmiştir. Onun "Kamança" adlı öyküsü, Azerbaycan edebiyatında Karabağ sorununu konu alan ilk edebi eserdir. Bu eser, Anavatan'ın savunması için her türlü fedakarlığı yapmaya hazır kahraman yüzbaşı gibi vatansever bir Azerbaycanlının da en yüksek insani duygulara sahip olduğunu ortaya koyan dramatik bir ifadedir. "Kamança" eseri Azerbaycan edebiyatında minyatür oyunun mükemmel bir örneğidir. Minyatür oyun türü Celil Memmedguluzade'nin dramaturjiye kazandırdığı ve vatandaşlık hakkı kazandığı etkili ve anlamlı küçük sahnelerden oluşur. "Çay masası" Azerbaycan edebiyatının ilk minyatür alegorik oyunu, eğlenceli bir çocuk dramasıdır. Büyük bir yazar, dramaturjide tek bir perdeden oluşan, belirli bir olayı veya fikri yansıtan bir dizi küçük oyunun yaratıcısıdır. "Oyunbazlar", "Lanet", "Lal" oyunları sahnelenen oyunlar olmayıp, okunmak için (gerçek anlamda) minyatür oyunlar şeklinde yazılmıştır. Celil Memmedguluzade'nin "Lal" adlı oyunu Azerbaycan edebiyatında pantomim minyatür oyununun eşsiz bir örneğidir. Celil Memmedguluzade'nin trajikomedisi "Annemin Kitabı", Azerbaycan edebiyatının milli bağımsızlığa, milli birliğe ve Azerbaycanlılık ideallerine adanmış en mükemmel dramasıdır. "Annemin kitabı" milli-manevi öz farkındalık, vatanseverlik, milli birlik ve bağımsızlık üzerine bir ders kitabıdır. Süleyman Sani Ahundov (1875-1939). Süleyman Sani Ahundov, 20. yüzyıl gerçekçi Azerbaycan edebiyatının ilerici geleneklerine bağlı bir yazardır. Eserlerinde yaşadığı hayatın sanatsal tasvirini belli görsellerle yorumlayan yazar, büyük can kaybının tarihsel ve politik önemini çocuklar içinde anlatmış, olayların özelliklerini geniş ölçekte dile getirmiş, eski dünyanın çürümüşlüğüne sanatsal bir şekilde ifade etti. Süleyman Sani'nin 20. yüzyıl Azerbaycan çocuk edebiyatının oluşumuna ve gelişmesine büyük katkısı olmuştur. Adib, "Korkunç Masallar" (1912-1914) başlığı altında yazdığı "Ahmed ve Meleyke", "Abbas ve Zeyneb", "Nuraddin", "Garaja Gyz" adlı eserleriyle Azerbaycan çocuk edebiyatına şekil, içerik ve üslup açısından yenilikler getirmiştir. "Garaja kızı" (1913), yazarın

düzyazı eserinin bir şaheseridir. Yazar, edebiyatımızda ilk kez Karaca kızının şahsında yorgun, çok etkileyici, parlak, aynı zamanda trajik, unutulmaz bir çalışan aile çocuğu imajı yaratmış, asil hayalleri onda somutlaştırmıştır. Bu eserin ortaya çıkmasından önce Azerbaycan çocuk edebiyatında böyle bir kalite göremiyorduk. "Karaçay Kızı" benzersiz sanatsal, sosyal-ahlaki ve estetik değeriyle klasik Avrupa ve Rus çocuk edebiyatı örnekleri arasında öne çıkan bir eserdir.

Abstract

C.Mammadguluzade turned the "Molla Nasreddin" magazine (which was active for 25 years) into an active organ fighting against the internal and external enemies of the Soviet state. The service of the magazine is great in criticizing religion and superstition, ignorance and vulgarity. Jalil Mammadguluzade is a great creator of short stories. The famous story "Mailbox" written by his master is a program of Azerbaijani storytelling. The stories "Mailbox", "Usta Zeynal", "Freedom in Iran", "Concerning", "Russian girl", "Bearded boy" are classic masterpieces created in the genre of stories in Azerbaijani literature. Novel-like stories of Jalil Mammadguluzade deserve to be considered original examples of world literature. In the short stories of Jalil Mammadguluzade, the great issues of the time were skillfully expressed. His story "Kamancha" is the first literary work dedicated to the Karabakh conflict in Azerbaijani literature. This work is a dramatic statement that presents that a patriotic Azerbaijani like the heroic centurion, who is ready to make any sacrifice for the defense of the Motherland, also has the highest human feelings. The work "Kamancha" is a perfect example of a miniature play in Azerbaijani literature. The miniature play genre consists of effective and meaningful small scenes that Jalil Mammadguluzade brought to the dramaturgy and earned the right to citizenship. "Tea table" is the first miniature allegorical play in Azerbaijani literature, an entertaining children's drama. A great writer is the creator of a series of small plays that reflect a specific event or idea, consisting of one act in dramaturgy. The plays "Oyunbazlar", "Lanet", "Lal" are not staged plays, but are written in the form of miniature plays (in a good sense) to be read. Jalil Mammadguluzade's play "Lal" is a unique example of pantomime miniature play in Azerbaijani literature. Jalil Mammadguluzade's tragicomedy "My Mother's Book" is the most perfect drama in Azerbaijani literature dedicated to national independence, national unity and the ideals of Azerbaijaniness. "My mother's book" is a textbook on national-spiritual self-awareness, patriotism, national unity and independence. Suleyman Sani Akhundov (1875-1939). Suleyman Sani Akhundov is a writer related to the progressive traditions of 20th century realist Azerbaijani literature. The writer, who interprets the artistic description of the life he lived in his works, explains the historical and political significance of the great loss of life in the plight of children, expressed the characteristics of the events in a broad way, and expressed the rottenness of the old world in an artistic way. Suleyman Sani has made a great contribution to the formation and development of 20th century Azerbaijani children's literature. Adib brought innovations in form, content, and style to Azerbaijani children's literature with his works "Ahmed and Maleyka", "Abbas and Zeynab", "Nuraddin", "Garaja Gyz" written under the title "Frightful Tales" (1912-1914). "Garaja girl" (1913) is a masterpiece of the writer's prose work. For the first time in our literature, the writer has created a tired, very impressive, bright, at the same time tragic, unforgettable image of a child from a working family in the person of Karaca girl, and embodied noble dreams in her. Before the appearance of this work, we did not observe such a quality in Azerbaijani children's literature. "The Karachay Girl" is a work of art that stands out among the examples of classic European and Russian children's literature with its unique artistic, social-moral, and aesthetic value. Rus çocuk edebiyatı örnekleri arasında öne çıkan bir eserdir.

THE ROLE OF LOCAL GOVERNMENTS IN URBAN POLICIES WITHIN THE FRAMEWORK OF COP30: A GOVERNANCE ANALYSIS

COP30 ÇERÇEVESİNDE KENT POLİTİKALARINDA YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ: BİR YÖNETİŞİM ANALİZİ

ALPER KARADEMİR¹

FERHAT ATEŞ²

¹Dr. Araştırma Görevlisi, Aksaray Üniversitesi, Kamu Yönetimi, 0000-0002-8765-8934

²Öğretim Görevlisi, Aksaray Üniversitesi, Kamu Yönetimi, 0000-0002-9141-983X

Özet

Küresel ölçekte derinleşen iklim krizi, kent politikalarını ve yerel yönetimlerin yetki, sorumluluk ve işlevlerini yeniden tartışmaya açan temel bir kırılma alanı yaratmıştır. Bu dönüşüm sürecinde Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamında düzenlenen Taraflar Konferansları (Conference of the Parties - COP), iklim politikalarının şekillenmesinde ve çok düzeyli yönetim anlayışının kurumsallaşmasında belirleyici bir rol üstlenmektedir. Özellikle 1992 Rio Zirvesi ile başlayan COP süreci, zaman içerisinde kentleri iklim değişikliğiyle mücadelede pasif uygulama alanları olmaktan çıkarak aktif politika aktörleri hâline getirmiştir. Bu çalışma, Brezilya'nın Belem kentinde 2025 yılında gerçekleştirilen 30. Taraflar Konferansı'nı (COP30) güncel ve tamamlanmış bir referans noktası olarak ele alarak, COP süreci kapsamında kent politikalarında yerel yönetimlere biçilen rolü incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, COP30'da yayımlanan deklarasyonlar ve kent odaklı politika belgeleri üzerinden, yerel yönetimlerin sürdürülebilir kentleşme bağlamındaki yetki ve sorumluluklarında bir dönüşüm olup olmadığını sorgulamaktadır. Bu çerçevede, yerel yönetimlerin güçlendirilmesine yönelik söylemlerin pratikte daha fazla yetki devri mi yoksa merkezi yönetimlerin yönlendirici rolünü koruyan sınırlı bir desantralizasyon mu sunduğu analiz edilmektedir. Sübsidiarite ilkesi, bu dönüşümün değerlendirilmesinde temel bir kavramsal çerçeve olarak ele alınmaktadır. Çalışma, nitel araştırma yaklaşımı doğrultusunda doküman analizi yöntemini benimsemektedir. COP30'un temel metinleri, önceki COP zirveleriyle karşılaştırmalı olarak incelenmekte; yerel yönetimlere atfedilen rollerin süreklilik ve kırılma noktaları ortaya konulmaktadır. Elde edilen bulgular, Türkiye'deki kent politikaları ve yerel yönetim pratikleriyle ilişkilendirilerek değerlendirilmektedir. Sonuç olarak çalışma, COP süreci içinde yerel yönetimlerin söylemsel düzeyde giderek daha merkezi bir aktör olarak konumlandırıldığını; ancak uygulama boyutunda yetki paylaşımının hâlen tartışmalı bir alan olarak varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu bağlamda araştırma, sürdürülebilir kentleşme literatürüne yerel yönetimler ve yönetim perspektifinden katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: İklim Krizi, COP30, Yerel Yönetimler, Kent Politikaları, Yönetişim

Abstract

The deepening global climate crisis has created a fundamental point of rupture that reopens the discourse on urban policies and the mandates, responsibilities, and functions of local governments. Within this transformation process, the Conferences of the Parties (COP), organized under the United Nations Framework Convention on Climate Change, play a decisive role in shaping climate policies and institutionalizing a multi-level governance approach. Starting with the 1992 Rio Summit, the COP process has evolved over time to reposition cities from passive implementation sites to active policy actors in the fight against climate change. Using the 30th Conference of the Parties (COP30), held in Belém, Brazil in 2025, as a current and finalized reference point, this study aims to examine the role assigned to local governments in urban policy within the COP framework. Through the declarations and urban-centric policy documents published at COP30, the research scrutinizes whether there has been a transformation in the authority and responsibilities of local governments regarding sustainable urbanization. In this context, it analyzes whether the discourse on strengthening local governments offers a genuine devolution of power or a limited decentralization that maintains the steering role of central governments. The principle of subsidiarity is adopted as the primary conceptual framework for evaluating this transformation. In line with a qualitative research approach, the study employs the document analysis method. The core texts of COP30 are examined comparatively with previous COP summits, revealing the continuities and points of rupture in the roles attributed to local governments. The findings are evaluated by relating them to urban policies and local government practices in Türkiye. Consequently, the study demonstrates that local governments are increasingly positioned as central actors at a discursive level within the COP process; however, the sharing of authority remains a contentious area in terms of implementation. In this regard, the research aims to contribute to the sustainable urbanization literature from the perspective of local governments and governance.

Keywords: Climate Crisis, COP30, Local Governments, Urban Policies, Governance

1. GİRİŞ

İklim krizi, kökenleri ve sonuçları itibarıyla küresel bir sorun olarak tezahür etse de problemin kaynağı ve çözüm pratikleri büyük ölçüde yerel ve kentsel dinamiklere dayanmaktadır. Akademik literatür ve güncel politika belgeleri incelendiğinde, iklim değişikliğinin salt bir çevre sorunu olmaktan çıkarak, kent politikalarını ve yerel yönetimlerin yetki, sorumluluk ve işlevlerini yeniden tartışmaya açan temel bir “yerel yönetim krizi”ne dönüştüğü görülmektedir. Bu doğrultuda küresel iklim rejimi de tarihsel olarak devletlerin ana aktör olduğu, bağlayıcılığı yüksek ve “yukarıdan aşağıya” (top-down) işleyen bir yapıdan, giderek sivil toplumun, özel sektörün ve özellikle kentlerin merkeze oturduğu, “aşağıdan yukarıya” (bottom-up) ve “çok merkezli” bir yönetim modeline dönüşmektedir.

1992 Rio ve 1997 Kyoto zirvelerinde iklim değişikliği ile mücadelede devletlere bir takım yükümlülükler getirilmesiyle birlikte bu tartışma ve diplomasi faaliyetlerinin devletler arasında gerçekleşmiş olması iklim krizinin hem kaynağı hem de zarar görenleri olarak kentleri ve yerel halkları iklim krizinde özne olmaları gerekirken edilgen bir konumda bırakılmalarına neden olmuştur. Ancak 2009’daki Kopenhag (COP15) Zirvesi’nde yeni ve bağlayıcı bir antlaşma sağlanamaması, küresel iklim rejiminde bir kırılma yaratmış ve ülkelerin emisyon değerleri üzerinden katı kotalarla sınırlandırıldığı sistemin yetersiz kaldığını göstermiştir. 2015 yılındaki Paris Anlaşması (COP21) ile birlikte, ülkelerin kendi hedeflerini belirlediği “Ulusal Katkı Beyanları” (NDC) sistemine dayalı, daha esnek ve katılımcı bir döneme geçilmiştir. Bu dönem, iklim eyleminin artık sadece devletlerin tekelinde olamayacağının anlaşıldığı ve iklim krizi ile mücadelede yeni bir modele geçilmesi konusunda bir ihtiyacın gün yüzüne çıktığı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Ayrıca bu yeni dönem, iklim eyleminin sadece devletlerin tekelinde olamayacağının anlaşıldığı ve çok düzeyli yönetim mimarisinin zorunlu hale geldiği bir başlangıcı temsil etmektedir.

115

Bu dönüşümün en güncel ve kritik aşaması, 2025 yılında Brezilya’nın Belém kentinde düzenlenen 30. Taraflar Konferansı (COP30) ile somutlaşmaktadır. Paris Anlaşması’nın 10. yıl dönümüne denk gelen bu zirve, küresel iklim yönetişiminin söylemsel taahhütlerden yapısal uygulamaya (implementation) geçişini test eden en kritik kilometre taşlarından biridir. Dünyanın en büyük karbon yutağı olan Amazon Biyomu¹²⁴’nun kalbinde gerçekleştirilmesi, zirveye mekânsal ve ekolojik bir derinlik kazandırarak doğa temelli çözümleri ve yerel halkların katılımını müzakerelerin ana eksenine oturtmuştur. COP30, salt diplomatik bir müzakere platformu olmanın ötesinde, küresel taahhütlerin somut eylemlere tahvil edileceği bir “uygulama zirvesi” olarak konumlandırılmaktadır.

Bu çalışma, COP30 sürecini güncel ve tamamlanmış bir referans noktası olarak ele alarak, küresel iklim politikalarında yerel yönetimlere biçilen rolü ve bu rollerin pratikteki karşılığını incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, COP30’da yayımlanan deklarasyonlar ve kent odaklı politika belgeleri üzerinden, yerel yönetimlerin sürdürülebilir kentleşme bağlamındaki yetki ve sorumluluklarında yaşanan dönüşüm sorgulanmaktadır. Bu çerçevede, yerel yönetimlerin “söylemsel düzeyde güçlendirilmesinin” (discursive empowerment) gerçek bir yetki devri mi (devolution), yoksa merkezî yönetimlerin yönlendirici rolünü ve finansal kontrolünü koruduğu sınırlı bir desantralizasyon mu sunduğu analiz edilmektedir.

Nitel araştırma yaklaşımı doğrultusunda doküman analizi yöntemini benimseyen çalışma, COP30’un temel metinlerini önceki zirvelerle karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Analizlerde sübsidiarite ilkesi temel kavramsal çerçeve olarak kullanılmaktadır. Çalışmanın son aşamasında ise, küresel ölçekte tespit edilen yönetim asimetrisi Türkiye’deki mevcut kent politikaları, idari yapı ve yerel

¹²⁴ Küresel ölçekte büyük bir ekosistem birimi olarak tanımlanan “Amazon Biyomu” kavramı; bölgedeki iklim koşulları ile canlı varlığı arasındaki karşılıklı etkileşimin yarattığı bütünsel bir coğrafi sistemi ifade etmektedir. Geleneksel “yağmur ormanı” tanımından farklı olarak bu biyom; bitki ve toprağın havaya nem salma kapasitesine bağlı özgün su döngüsü, atmosferdeki karbonu hapsedme özelliği ve çeşitlilik gösteren endemik flora ve fauna yapısıyla yerükrenin ekolojik dengesini düzenleyen en kritik yaşam bölgesidir. Bu terminolojik tercih; bölgeyi sadece bir orman kuşağı olarak değil, su sistemleri, toprak katmanları ve besin zinciri halkaları arasındaki enerji akışını barındıran karmaşık bir ekolojik hiyerarşi olarak ele almaktadır.

yönetim pratikleri ile ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda araştırma; söylemsel düzeyde merkeze alınan yerel yönetimlerin, uygulama boyutunda karşılaştığı finansal ve hukuki engelleri ortaya koyarak, sürdürülebilir kentleşme literatürüne yönetim perspektifinden özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

1.1. İklim Krizi Yönetimi ve COP 30

Küresel iklim kriziyle mücadele, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) kapsamında inşa edilen ve geleneksel ulus devlet merkezli yapıdan çok düzeyli (multi-level) ve çok merkezli (polycentric) bir modele doğru evrilen dinamik bir yönetim mimarisi sunmaktadır. İklim değişikliğiyle mücadele süreci, doğası gereği çok aktörlü ve çok düzeyli bir yönetim modelini zorunlu kılmaktadır. Bu süreçte yer alan aktörlerin rol, sorumluluk ve kapasitelerinin analizi, iklim politikalarının sürdürülebilirliği açısından hayati önem taşımaktadır (Akpınar, 2019). Bu evrim sürecinde, 1997 Kyoto Protokolü'nün yukarıdan aşağıya (top-down) ve bağlayıcı emisyon hedeflerine dayanan yapısı, 2015 Paris Anlaşması ile yerini aşağıdan yukarıya (bottom-up) işleyen, Ulusal Katkı Beyanlarına (NDC) dayalı esnek bir rejime bırakmıştır. 2025 yılında Brezilya'nın Belém kentinde düzenlenen 30. Taraflar Konferansı (COP30), Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) kapsamında inşa edilen küresel iklim yönetişiminin söylemsel taahhütlerden yapısal uygulamaya geçişini test edecek en kritik en kritik kilometre taşlarından birini temsil etmektedir (Boston Consulting Group ve WWF, 2025). Paris Anlaşması'nın ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nın kabulünün 10. yıldönümüne denk gelmesi, bu zirveye hem sembolik hem de dönüştürücü bir ağırlık kazandırmaktadır. İklim krizinin etkilerinin tüm ülkelerde az ya da çok belirginleşmeye başladığı ve hatta sonuçlarının da hissedildiği günlerde ve küresel ısınma noktasında 1.5°C eşiğinin aşılma riskinin en yüksek seviyeye ulaştığı bir dönemde gerçekleşmiş olan COP30; salt bir diplomatik müzakere platformu olmanın ötesine geçerek, verilen küresel taahhütlerin somut eylemlere ve yapısal dönüşümlere tahvil edileceği bir “uygulama zirvesi” olarak konumlandırılmaktadır (Lima, vd., 2025).

COP30'un küresel iklim rejimindeki en temel işlevi, uluslararası politikada “söylemsel hedeflerden pratik uygulamaya” geçişi zorunlu kılmasıdır. Paris Anlaşması'nın belirlediği hedeflerin hayata geçirilebilmesi için finansal mimarinin yeniden yapılandırılması, COP30 gündeminin kalbini oluşturmaktadır. Özellikle Küresel Güney'in ve gelişmekte olan ülkelerin iklim krizine uyum (adaptasyon) sağlamaları, adil geçişi (just transition) gerçekleştirmeleri ve kayıp ve zarar (loss and damage) mekanizmalarının işlerlik kazanması, doğrudan finansman akışlarının ölçeklendirilmesine bağlıdır. Yeni Kolektif Sayısallaştırılmış Hedef (NCQG) kapsamında, iklim finansmanının 2035 yılına kadar yıllık 1.3 trilyon dolar seviyelerine çıkarılması çağrısı ve fonların doğrudan yerel/kırılgan topluluklara ulaştırılması ihtiyacı zirvenin başarısını belirleyecek en önemli ölçüttür (Straif ve Gouveia, 2025; Lima, vd., 2025).

Zirvenin dünyanın en büyük karbon yutağı olan Amazon biyomunun kalbinde (Belém) düzenlenmesi, uluslararası iklim rejiminde mekânsal ve ekolojik bir kırılma yaratmaktadır. İlk kez bir COP zirvesinin Amazon ormanlarında gerçekleştiriliyor olması, ormansızlaşmanın önlenmesi ve biyoçeşitliliğin korunması konularını müzakerelerin ana eksenine oturtmaktadır. COP30 süreci, salt teknokratik karbon indirimlerinin ötesine geçerek, doğa temelli çözümleri (NbS), ekosistem restorasyonunu ve sürdürülebilir orman biyoekonomisini öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda, “Sonsuza Dek Tropikal Ormanlar Fonu” (TFFF) gibi yenilikçi mekanizmaların duyurulması, orman koruma süreçlerinin iklim adaptasyonunun ayrılmaz bir parçası olarak tescillenmesi açısından tarihi bir adım olarak değerlendirilebilir (Hawkins ve Wang, 2012).

Brezilya'nın COP30 vizyonu, iklim eylemini toplumun tüm katmanlarına yayan “mutirão” (kolektif/imece usulü toplumsal seferberlik) teması etrafında şekillenmektedir. Bu yaklaşım, iklim değişikliğiyle mücadelenin yalnızca devlet başkanları ve bürokratik hiyerarşiler aracılığıyla yürütülemeyeceğini kabul etmektedir (Saadi, 2025). Zirve; yerel yönetimleri, sivil toplumu, gençleri,

kadınları ve iklim krizinin en ağır bedelini ödeyen yerli halkları (IPLCs)¹²⁵ karar alma süreçlerinin doğrudan muhatapları (aktif politika aktörleri) hâline getirmeyi hedeflemektedir (Paz Landeria, vd., 2025; Fabris, vd., 2025). Aynı zamanda “Adil Küresel Geçiş için Belém Mekanizması”nın tesisi, dönüşümün sosyoekonomik maliyetlerinin işçiler ve yoksul topluluklar aleyhine sonuçlanmasını engellemek adına atılmış insan hakları temelli bir adımdır (Straif ve Gouveia, 2025).

COP30, diplomatik müzakerelerden ziyade somut iklim finansmanı ve hedeflerin sahada uygulanması meselelerine odaklanmak zorundadır. COP29’da temelleri atılan ve gelişmekte olan ülkeleri desteklemeyi amaçlayan Yeni Kolektif Sayısallaştırılmış Hedef (NCQG) kapsamında, iklim finansmanının 2035 yılına kadar yıllık 1.3 trilyon dolar seviyelerine çıkarılması ihtiyacı, Belém zirvesinin en temel tartışma konularından birini oluşturmaktadır (Lima, vd., 2025). Gelişmiş ülkeler ile Küresel Güney ülkeleri arasındaki güven krizini aşmak adına bu finansal akışların sadece hacimsel olarak artması değil, aynı zamanda doğrudan kırılğan topluluklara ulaştırılması gerekmektedir (Hjerpe ve Linnér, 2010). Ancak güncel veriler, dünya genelinde fosil yakıt sübvansiyonlarının 1.1 trilyon dolara ulaştığını ve bu rakamın iklim finansmanı taahhütlerini anlamsız kıldığını göstererek, uluslararası vaatler ile ulusal politikalar arasındaki derin kopukluğun varlığını kanıtlamaktadır.

Tablo 1: Küresel İklim Rejiminde Yerel Yönetimlerin Rol ve Statü Dönüşümü

Dönem / Zirve	Yerel Yönetimin Statüsü	Temel Yaklaşım	Yetki/Sorumluluk Dengesi
1992 Rio (Gündem 21)	Uygulayıcı Birim	Yukarıdan Aşağıya (Top-down)	Merkezi kararların yerelde tatbiki.
1997 Kyoto Süreci	Edilgen Aktör	Devlet Merkezli	Yerel birimlerin süreç dışı kalması.
2015 Paris (COP21)	Taraf Olmayan Paydaş	Çok Düzeyli Yönetişim	Gönüllü taahhütlerin (NAZCA) resmileşmesi.
2025 Belém (COP30)	Aktif Politika Aktörü	Uygulama ve Seferberlik	Söylemsel Güçlenme / Sorumluluk Transferi.

Kaynak: Yazarlar tarafından metin içerisindeki doküman analizi verilerinden derlenmiştir.

Tablo 1’de sunulan tarihsel evrim süreci, yerel yönetimlerin küresel iklim rejimindeki konumunun ‘edilgen bir uygulayıcı’ statüsünden ‘stratejik bir ortak’ düzeyine yükseldiğini somutlaştırmaktadır. Ancak bu kronolojik gelişim, sadece bir yetki artışını değil, aynı zamanda iklim krizinin getirdiği ağır operasyonel ve finansal yükümlülüklerin yerel ölçeğe transferini de ifade etmektedir. Özellikle Paris Anlaşması ile resmileşen ve COP30 ile zirve noktasına ulaşan çok düzeyli yönetim mimarisi, yerel yönetimleri küresel sahnede paradiplomatik birer aktör olarak vitrine çıkarmıştır. Buna karşın, statüdeki bu yükselişin yapısal bir yetki devriyle mi yoksa merkezi hükümetlerin finansal ve politik kontrolünü sürdürdüğü bir ‘sorumluluk odaklı desantralizasyon’ ile mi sonuçlandığı meselesi, güncel kentsel politikaların en temel tartışma aksını oluşturmaya devam etmektedir.

1.2. Yerel Yönetimler, Kentsel Yönetişim ve COP 30

Küresel ölçekte derinleşen iklim krizi, kent politikalarını ve yerel yönetimlerin yetki, sorumluluk ve işlevlerini yeniden tartışmaya açan temel bir kırılma alanı yaratmıştır. Bu dönüşüm sürecinde, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) kapsamında düzenlenen Taraflar Konferansları (COP), iklim politikalarının şekillenmesinde ve çok düzeyli yönetim (multi-

¹²⁵ Yerli Halklar ve Yerel Topluluklar (Indigenous Peoples and Local Communities - IPLCs): Küresel iklim diplomasisinde biyolojik çeşitliliğin korunması ve iklim adaptasyonunda kadim bilgi sahibi stratejik paydaşlar olarak tanımlanmaktadır. COP30’un dünyanın en büyük karbon yutağı olan Amazon Biyomu’nda gerçekleştirilmesi, IPLCs unsurlarını müzakerelerin pasif birer gözlemcisi olmaktan çıkararak; toprak hakları, doğa temelli çözümler ve iklim finansmanına doğrudan erişim konularında aktif politika aktörleri konumuna taşımıştır. Bu bağlamda IPLCs, iklim adaletinin sağlanmasında ve yerel yönetim süreçlerinin tabandan tavana inşa edilmesinde etik ve eylemsel bir meşruiyet zeminini temsil ettiği söylenebilir.

level governance) anlayışının kurumsallaşmasında belirleyici bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda küresel iklim yönetişimi mimarisinde yerel yönetimlerin konumu, geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinin devlet merkezli yaklaşımından çok merkezli ve çok düzeyli bir yönetim modeline doğru yaşanan yapısal dönüşümün en belirgin göstergelerinden biridir. 1992 Rio Yeryüzü Zirvesi'nden 2015 Paris Anlaşması'na uzanan tarihsel süreç, yerel yönetimlerin küresel çevre politikalarındaki rolünün “pasif uygulama alanları” olmaktan çıkıp, uluslararası arenada tanınan ve diplomatik ağırlığı olan “aktif politika aktörleri” (paradiplomasi) statüsüne evrilmesini ifade etmektedir (Rached ve Vitale, 2025).

1.2.1. Başlangıç Noktası: 1992 Rio Zirvesi ve “Gündem 21” (Agenda 21)

Birleşmiş Milletler Çerçeve Sözleşmesi'nin (UNFCCC) temelini atan 1992 Rio Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (Yeryüzü Zirvesi), çevre sorunlarının çözümünde devlet dışı aktörlerin gerekliliğini küresel düzeyde tanıyan ilk büyük dönüm noktasıdır. Rio'da kabul edilen “Gündem 21” (Agenda 21) belgesi, yerel yönetimleri, sivil toplum kuruluşlarını ve diğer sivil aktörleri sürdürülebilir kalkınmanın ve katılımcı demokrasinin gerçekleştirilmesinde kilit birer aktör olarak tanımlamıştır (Nurunnabi, 2025).

Bu zirvenin en önemli çıktılarından biri olan “Yerel Gündem 21” (Local Agenda 21) girişimi, yönetim anlayışına dayalı bir demokrasiyi geliştirme projesi olarak ortaya çıkmış, yerel yönetimlerin kendi sınırları içindeki çevresel ve sosyal sorunları halkla işbirliği içinde çözmelerini öngörmüştür (Mahoney, vd., 2025). Ancak bu dönemde yerel yönetimlere biçilen rol, uluslararası karar alma mekanizmalarına doğrudan katılım (diplomasi) sağlamalarından ziyade, ulus devletlerin imzaladığı küresel hedeflerin ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin ulusal sınırlar içerisinde tatbik edilmesiyle (uygulayıcı rol) sınırlı kalmıştır.

1.2.2. Geçiş Dönemi: Kyoto'nun Tıkanıklığı ve Çok Düzeyli Yönetişimin (MLG) Yükselişi

1997 yılında imzalanan Kyoto Protokolü, gelişmiş ülkelere yukarıdan aşağıya (top-down) ve yasal olarak bağlayıcı emisyon azaltım hedefleri dayatan katı bir yapıya sahipti. Bu katı devlet merkezli yapı, yerel yönetimleri ve diğer devlet dışı aktörleri küresel iklim rejiminin yasal çerçevesinin dışında bırakmıştır. Ancak Kyoto rejiminin uluslararası politikada tıkanması ve ABD gibi büyük emisyon üreticilerinin sistemin dışında kalması, küresel iklim yönetiminde “aşağıdan yukarıya” (bottom-up) çözümlerin aranmasına yol açmıştır. Ulusal hükümetlerin yetersiz kaldığı bu süreçte, C40¹²⁶ ve ICLEI¹²⁷ gibi ulusötesi kent ağları etrafında birleşen kentler, uluslararası bir “kent diplomasisi” (city diplomacy/paradiplomacy) yürüterek kendi iklim eylem planlarını oluşturmaya, emisyon azaltım hedefleri koymaya ve en iyi uygulamaları birbirleriyle paylaşmaya başlamışlardır. Bu durum, iklim eyleminin devletlerin tekelinden çıkıp yerel yönetimlerin öncülük ettiği parçalı ve esnek bir yapıya kaymasına neden olmuştur (Hjerpe ve Linnér, 2010).

COP30 bağlamında çok düzeyli yönetim kavramı; iklim değişikliği ile mücadelenin tek bir hukuki/idari otoritenin veya hiyerarşik devlet yapısının kapasitesini çoktan aştığı ontolojik gerçeğinden hareket etmektedir. Bu kavram, sürdürülebilir kentleşme ve iklim adaleti hedeflerinin ancak yetkinin, finansmanın ve sorumluluğun ulusal, yerel ve ulusötesi aktörler arasında adil bir etkileşim ağıyla paylaşılması durumunda başarıya ulaşabileceğini savunan normatif ve analitik bir

¹²⁶ C40 Kentleri İklim Liderlik Grubu (C40 Cities Climate Leadership Group): İklim kriziyle mücadelede operasyonel ve stratejik iş birliği kuran küresel megakentler ağıdır. Ulusal hükümetlerin ötesinde bir kent diplomasisi (city diplomacy) yürüten bu yapı; enerji, ulaşım ve atık yönetimi gibi kentsel odaklı alanlarda emisyon azaltım hedefleri koyarak küresel iklim yönetiminde yerel aktörlerin paradiplomatik gücünü kurumsallaştırmaktadır. Türkiye'den İstanbul'un da dâhil olduğu bu ağ, yerel yönetimlerin küresel ağlar aracılığıyla doğrudan finansman ve bilgi paylaşımına erişimini sağlayarak merkezi yönetimin yetki alanından bağımsız kentsel iklim politikaları geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır.

¹²⁷ Sürdürülebilirlik İçin Yerel Yönetimler (ICLEI - Local Governments for Sustainability): Dünya genelinde 125'ten fazla ülkede faaliyet gösteren ve yerel yönetimlerin sürdürülebilir kalkınma stratejilerini destekleyen küresel bir ağıdır. 1990 yılında kurulan bu yapı; düşük karbonlu, dirençli ve doğa temelli kentsel gelişim modellerinin yerel ölçekte kurumsallaşmasına öncülük etmektedir. Türkiye'den Ankara, İzmir ve Gaziantep gibi pek çok büyükşehir ve ilçe belediyesinin üye olduğu ICLEI; yerel yönetimlerin küresel iklim finansmanına erişimini kolaylaştırmakta ve Birleşmiş Milletler süreçlerinde kentlerin paradiplomatik temsilini üstlenerek çok düzeyli yönetim mimarisini güçlendirmektedir.

çerçevesidir. Aynı zamanda, küresel hedeflerin kentsel/yerel mekanlarda nasıl karşılık bulduğunu ve ulus-devletlerin dış politika ile kamu yönetimi tekelinin yerel aktörler lehine nasıl aşındırıldığını (paradiplomasi) anlamlandırmak için önemli bir araçtır (Rachad, ve Vitale, 2025).

1.2.3. Paris Anlaşması (2015): “Devlet Dışı Aktör” (Non-Party Stakeholder) Konumunun Resmileşmesi

2015 yılında COP21’de kabul edilen Paris Anlaşması, iklim rejimini kökten değiştirerek ulusal olarak belirlenmiş katkı beyanlarına (NDC) dayalı, esnek ve “aşağıdan yukarıya” işleyen bir sistem kurmuştur. Bu yapısal dönüşümün en kritik yeniliklerinden biri, devletler dışında kalan aktörlerin (yerel yönetimler, bölgeler, özel sektör ve sivil toplum) iklim krizinin çözümündeki hayati rolünün resmîyet kazanmasıdır.

Paris Anlaşması’nın mimarisi, yerel yönetimleri açıkça “Taraf Olmayan Paydaşlar” (Non-Party Stakeholders / Non-State Actors) kategorisinde sınıflandırarak iklim değişikliği ile mücadele rejimine dâhil etmiştir. Bu resmîleşme süreci şu kurumsal yeniliklerle desteklenmiştir:

- ❖ Lima-Paris Eylem Gündemi (LPAA) ve Marakeş Ortaklığı: COP20 (Lima) ile temelleri atılan ve COP21’de olgunlaşan bu yapılar, devlet dışı aktörlerin iklim eylemlerini mobilize etmek, taahhütlerini uluslararası sisteme entegre etmek ve taraflar ile taraf olmayan paydaşlar arasındaki işbirliğini kurumsallaştırmak amacıyla oluşturulmuştur.
- ❖ İklim Eylemi Şampiyonları (High-Level Champions): Yerel yönetimlerin ve sivil toplumun gönüllü eylemlerini teşvik etmek ve bu eylemleri uluslararası müzakere süreçleriyle (COP) koordine etmek üzere üst düzey temsilciler atanmıştır.
- ❖ NAZCA Platformu (İklim Eylemi İçin Devlet Dışı Aktörler Bölgesi): Kentlerin, bölgelerin ve şirketlerin gönüllü iklim taahhütlerinin (11.000’den fazla taahhüt) kaydedildiği, izlendiği ve şeffaf bir şekilde küresel topluma sunulduğu bu platform, yerel yönetimlerin emisyon azaltımına katkılarını görünür ve hesap verebilir kılmıştır.

Rio’dan Paris’e uzanan süreç, yerel yönetimlerin küresel çevre politikalarındaki konumu açısından oldukça önemli sonuç ortaya koymuştur. İlk olarak uluslararası hukuk bağlamında yerel yönetimlerin doğrudan antlaşma yapma yetkileri veya uluslararası tüzel kişilikleri bulunmamaktadır ancak imzaladıkları ulusötesi anlaşmalar “yumuşak hukuk” niteliğindedir (Setzer, 2015). Bu duruma karşın Paris Anlaşması ile birlikte UNFCCC, ulusal hükümetleri aşmadan yerel yönetimleri sisteme dâhil eden bir yönlendirici/düzenleyici rolü üstlenmiştir. UNFCCC, yerel taahhütleri NAZCA gibi platformlar aracılığıyla toplayıp Paris’in 1.5°C hedefi ile uyumlaştırarak, yerel yönetimlerin ülkelerarası diplomasinin hukuki sınırlarını ihlal etmeden meşru bir küresel zemine kavuşmasında rol oynamıştır. İkinci olarak Gündem 21’de yerel yönetimlere sadece merkezi devletin politikalarını yerele indirme (hizmet sunumu) görevi verilmişken; Paris Anlaşması’nın kabulü sürecinde ve sonrasında kentler bizzat inisiyatif alan, iddialı karbon nötr hedefleri koyan ve yenilikçi iklim politikalarını (örneğin bölgesel karbon ticareti sistemleri) deneyen “yaşayan laboratuvarlar” ve politika öncüleri konumuna yükselmiştir (Hickmann, vd, 2017).

Son olarak Paris Anlaşması süreci, küresel iklim yönetişiminin sadece devlet başkanları ve diplomatlar arasında kapalı kapılar ardında yürütülen bir süreç olamayacağını tescillemiştir. Yerel yönetimlerin “Taraf Olmayan Paydaşlar” olarak resmen tanınması, onlara sadece küresel zirvelerde (COP) sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte lobi yapma veya görünürlük kazanma fırsatı sunmakla kalmamıştır. Aynı zamanda devletlerin taahhüt ettiği Ulusal Katkı Beyanlarının (NDC) hedeflerine ulaşılabilmesi için yerel halk ve yerel yönetimlerin bu sürece katkılarının kritik bir öneme sahip olduğunu da teyit etmiştir. Bu doğrultuda 1992 Rio Zirvesi (Gündem 21), yerel yönetimlerin çevre korumadaki önemini söylemsel olarak tanıyan bir “uyandırma zili” işlevi görmüş; 2015 Paris Anlaşması ise bu aktörleri küresel iklim rejiminin hukuki ve kurumsal mimarisine “Taraf Olmayan Paydaşlar” sıfatıyla entegre ederek çok merkezli yönetişimi resmîleştirmiştir (Nurunnabi, 2025). Bu evrim, kentlerin uluslararası politikada devletleri yok saymadan, ancak devletlerin eksik bıraktığı alanları doldurarak paradiplomatik ve eylemsel alanlarını başarıyla inşa ettiklerini göstermektedir.

2. YÖNTEM

Bu araştırmanın metodolojik tasarımı, küresel iklim yönetişiminde yerel yönetimlerin dönüşen rollerini derinlemesine inceleyebilmek amacıyla nitel araştırma yaklaşımı temeline oturtulmuş ve veri toplama/değerlendirme tekniği olarak doküman analizi yöntemi benimsenmiştir.

Araştırmanın temel veri setini, 2025 yılında Brezilya'nın Belém kentinde gerçekleştirilen 30. Taraflar Konferansı (COP30) kapsamında yayımlanan resmi deklarasyonlar, sonuç bildirgeleri ve kent odaklı politika belgeleri oluşturmaktadır. Doküman analizi tekniği kullanılarak, bu metinlerde “yerel yönetimler”, “kentsel politikalar” ve “sürdürülebilir kentleşme” kavramlarının hangi bağlamlarda (söylemsel yetki mi yoksa fiili sorumluluk mu?) kullanıldığı sistematik bir biçimde incelenmektedir.

Çalışma, metodolojik olarak yalnızca tek bir zaman dilimine (COP30) odaklanmakla kalmayıp karşılaştırmalı bir perspektif sunmaktadır. COP30'un temel metinleri, geçmişte gerçekleştirilen (örneğin 1992 Rio Zirvesi ve sonrası) önceki COP zirvelerinin politika çıktılarıyla karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Bu karşılaştırmalı yöntem sayesinde, uluslararası iklim rejiminde yerel yönetimlere biçilen rollerin tarihsel evrimindeki “süreklilikler” ve radikal “kırılma noktaları” analitik olarak ortaya konulmaktadır.

Elde edilen nitel verilerin yorumlanmasında temel analitik araç olarak “sübsidiarite” (yerindelik) ilkesi kullanılmaktadır. Belgelerdeki söylemler bu ilke süzgecinden geçirilerek, yerel yönetimlerin uluslararası metinlerde güçlendirilmesinin gerçek bir “yetki devrini” (desantralizasyon) mi ifade ettiği, yoksa merkezin kontrolünü sürdürdüğü “sınırlı bir desantralizasyon” (sorumluluk devri) modelini mi yansıttığı tartışılmaktadır.

Küresel iklim diplomasisi metinleri üzerinden yürütülen doküman analizinden elde edilen teorik ve pratik bulgular, son aşamada spesifik bir ulusal örneklemle ilişkilendirilmektedir. Küresel ölçekte tespit edilen yönetim asimetrisi ve yetki/sorumluluk devri tartışmaları, Türkiye'deki mevcut kent politikaları, idari yapı ve yerel yönetim pratikleri bağlamında değerlendirilerek çalışmanın bulguları somutlaştırılmaktadır. Bu bilgiler ışığında çalışma; küresel metinleri inceleyen, geçmişle kıyaslayan ve elde ettiği çıkarımları sübsidiarite kavramı eşliğinde Türkiye özeline taşıyan çok katmanlı bir nitel doküman analizi metodolojisi üzerine inşa edilmiştir.

3. KÜRESEL İKLİM YÖNETİŞİMİNDE YEREL YÖNETİMLER VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Akademik literatür ve Brezilya'nın Belém kentinde gerçekleştirilen COP30 eksenli politika belgelerinin analizi; yerel yönetimlerin küresel iklim rejimi içerisindeki konumunun söylemsel düzeyde güçlendiğini, ancak bu durumun yapısal olarak asimetrik bir zemine oturduğunu göstermektedir. Bu tablo; kamu yönetimi ve uluslararası ilişkiler disiplinlerinde “söylemsel güçlendirme” (discursive empowerment) ile “sınırlı desantralizasyon” arasındaki gerilim olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu bağlamda COP30 sürecinin, yerel yönetimlerin söylemsel meşruiyetini artırmasına rağmen karar alma özerkliklerini neden yeterince geliştirmede ve süreci nasıl bir “sorumluluk odaklı desantralizasyona” dönüştürdüğü temel bir tartışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Esasen 1992 Rio Zirvesi ile başlayan ve COP30 ile ivme kazanan süreçte, kentler iklim değişikliğiyle mücadelede “pasif uygulama alanları” olmaktan çıkarılarak “aktif politika aktörleri” ve “yaşayan laboratuvarlar” hâline getirildiğinde bahsedilmiştir. COP30'da yayımlanan deklarasyonlar ve sürdürülebilir kentleşme odaklı politika belgeleri, yerel yönetimleri çözümün merkezi olarak tanımlamakta ve onlara güçlü bir söylemsel meşruiyet kazandırmaktadır. Ancak doküman analizleri, yerel yönetimlerin söylemsel düzeyde giderek daha merkezi bir aktör olarak konumlandırılmasına karşın, uygulama boyutunda yetki paylaşımının hâlen son derece tartışmalı bir alan olarak varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu meşruiyet, yerel yönetimleri küresel sahnede görünür kılsa da, yine de onları hukuki birer “karar verici” haline getirmediği söylenebilir.

COP30 vizyonunun yerelde yarattığı fiili durum, gücün değil yükün paylaşıldığı bir yapıdır. COP süreci, iklim adaptasyonu, altyapı inşası, emisyonların azaltımı ve enerji verimliliği gibi son derece yüksek maliyetli ve ağır operasyonel sorumlulukları yerel yönetimlerin omuzlarına yıkmaktadır. Ancak bu sorumluluk devri, gerekli finansal kaynak ve siyasi/yasal yetki devriyle desteklenmediği için “sınırlı bir desantralizasyon” niteliği taşımaktadır.

Dahası, uluslararası iklim finansmanı mekanizmaları incelendiğinde, bu kurgunun zaman zaman merkezi hükümetlerin otoritesini pekiştiren bir “yeniden merkezileşme” aracı olarak çalıştığı dahi görülmektedir. Örneğin, “Ormansızlaşma ve Orman Bozulmasından Kaynaklanan Emisyonların Azaltılması” (REDD+) gibi küresel fon mekanizmalarında, Brezilya gibi federal ülkelerde dahi, fonlara erişim, izleme, raporlama ve doğrulama (MRV) yetkileri sıkı bir şekilde merkezi hükümetin elinde tutulmaktadır. Merkezi yönetimler, uluslararası kaynakların dağıtımını yerelleştirmeyi reddederek gücü merkezde toplarken, buna karşın iklim eyleminin sahada uygulanma zorluğunu yerele ihale etmektedir (Hawkins ve Wang, 2012).

Bu doğrultuda sübsidiarite (hizmetin halka en yakın birimce görülmesi) ilkesi etrafında şekillenen COP30 söylemleri, sürdürülebilir kentleşme bağlamında yerel yönetimleri güçlü birer aktör olarak vitrine çıkarmıştır. Ancak mevcut çalışmalar ve hukuki gerçekler göstermektedir ki; bu güçlendirme gerçek bir “yetki devri” veya “karar alma özerkliği” yaratmamıştır. Tam aksine, merkezî yönetimlerin yönlendirici rolünü ve finansal kontrolünü koruduğu, ancak iklim krizinin maliyetli ve siyasi riski yüksek eylem yükünün (altyapı, ulaşım, atık vb.) âdem-i merkezîyetçi bir retorik altında yerel yönetimlere devredildiği asimetrik bir “sorumluluk odaklı desantralizasyon” finansmansız görevlendirme rejimi inşa edildiği görülmektedir.

Sürdürülebilir kentleşme literatüründe de yerel yönetimlerin rolünün salt teknokratik bir altyapı veya hizmet sunumu meselesi olarak değil; yapısal bir “yetki paylaşımı ve demokrasi” sorunsalı olarak ele alınması, güncel akademik tartışmaların merkezinde yer alan bir yaklaşımdır. Küresel çevresel krizlerin derinleşmesiyle birlikte kent politikaları yeniden şekillenirken, meseleyi yalnızca karbon emisyonlarının azaltılması veya enerji verimliliği gibi mühendislik/yönetim hedeflerine indirgemek, kentsel dönüşümün toplumsal ve siyasal dinamiklerini göz ardı etmek anlamına gelmektedir.

Sürdürülebilir kentleşme ve “akıllı kent” uygulamaları, sıklıkla veri yönetimi, teknolojik altyapı ve verimlilik gibi teknik çerçevelere hapsedilme riski taşımaktadır. Ancak literatür, bu tür girişimlerin sosyal katılım, adalet ve demokratik yönetim süreçleriyle desteklenmediğinde eşitsizlikleri derinleştiren “teknokratik bir tuzağa” dönüştüğünü vurgulamaktadır (De Toni Júnior, 2025). Yönetişim kavramının siyasal boyutu, devletin meşruiyetinin ve şeklen demokratik niteliğinin ötesine geçerek, yurttaşların yönetsel ve siyasal karar alma süreçlerine doğrudan katılımını öngörmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilirlik; yalnızca teknolojik araçların kent mekânına entegrasyonu değil, bu araçların kimin için, hangi güç ilişkileri bağlamında ve ne ölçüde demokratik bir denetimle kullanılacağı sorunsalıdır.

Sürdürülebilir kentsel politikalar, hizmetin halka en yakın birimce yerine getirilmesini ifade eden “sübsidiarite” ilkesine dayanmak hayati derecede önem arz etmektedir. Demokratik meşruiyet, yurttaşların kendi gündelik yaşamlarını etkileyen kamusal politikalara salt pasif alıcılar olarak değil, sürece yön veren aktif özneler olarak katılmalarıyla sağlanır. Katılımcı demokrasi teorisyenleri, karar alma mekanizmalarının yerel topluluklara açılmasının yurttaşların demokratik yetkinliklerini artırdığını önemle vurgulamaktadır. Örneğin, Brezilya’nın Porto Alegre kentindeki katılımcı bütçeleme uygulamaları, kentsel kaynak tahsisinin nasıl teknik bir maliye işi olmaktan çıkarılıp, kayırmacı ve oportünist bir siyaset anlayışının aksine, yoksul kesimlerin kentsel haklarını savunan ve demokratik güçlenmeyi sağlayan politik bir hak arama mücadelesine dönüştüğünü göstermektedir (de Graf, vd., 2015). Kararların, uzman bürokratların kapalı kapılar ardındaki teknik tercihlerine bırakılmayıp, sivil toplum ve yerel halkın katılımıyla “aşağıdan yukarıya” üretilmesi, yerel demokratik yönetişimin özünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilir kentleşme gündeminde yerel yönetimler başlığı, emisyon hedeflerinin tutturulması veya altyapı inşası gibi araçsal ve teknik bir mesele olarak değerlendirilmemelidir. Süreç ontolojik olarak; iktidarın ve kaynakların farklı

yönetim kademeleri arasında nasıl paylaşıldığına, sübsidiarite ilkesinin işletilip işletilmediğine ve kent hakkının demokratik yönetim mekanizmalarıyla nasıl güvence altına alındığına dair normatif bir “demokrasi ve yetki paylaşımı” inşasıdır (Hadaad, vd., 2023).

Bütün bunlara ek olarak küresel iklim yönetiminde yerel yönetimlerin mali özerkliği konusu da, sürdürülebilir kentleşme ve iklim değişikliğiyle mücadele politikalarının salt birer uluslararası taahhüt olmaktan çıkıp, yapısal ve eylemsel düzlemde sonuç elde edilebilmesi için hayati bir öneme sahiptir. Çok düzeyli yönetim paradigması ve Taraflar Konferansları (COP) süreçleri, kentleri emisyon azaltımı ve iklim adaptasyonunda kilit uygulayıcılar olarak merkeze alsa da, bu aktörlerin finansal bağımsızlığa sahip olmaması, küresel hedeflerin önündeki en büyük yapısal engellerden birini oluşturmaktadır.

Uluslararası iklim rejimi (örneğin Paris Anlaşması ve COP30 süreci), yerel yönetimlerin sürdürülebilir kentleşme bağlamındaki yetki ve sorumluluklarına vurgu yaparak onları “aktif politika aktörleri” olarak tanımlamaktadır. Ancak bu “söylemsel güçlendirme”, uygulamada çoğu zaman merkezi yönetimlerin yönlendirici rolünü ve finansal kontrolünü koruduğu “sınırlı bir desantralizasyon” modeline dönüşmektedir (Straif ve Gouveia, 2025). İklim değişikliğine uyum, yeşil altyapı inşası ve enerji verimliliği gibi uygulamalar son derece yüksek maliyetli yatırımlar gerektirmektedir. Devletler, bu ağır operasyonel sorumlulukları (görevleri) yerel idarelere devrederken, bu görevleri ifa edecek mali kaynakları, vergi toplama yetkilerini veya bütçe bağımsızlığını aynı oranda devretmemektedir (Tok, 2008). Örneğin, Hindistan’daki yerel yönetim reformları incelendiğinde, işlevlerin yerele aktarıldığı ancak mali yetkilerin devredilmediği; bu durumun kentleri bağımsız kentsel iklim eylemleri gerçekleştirmekten alıkoyduğu görülmektedir. Mali özerklik olmaksızın, iklim krizinin pratik çözüm yükü yerele yıkılmakta ve bu asimetri yerel iklim eylemlerini “belediye gönüllülüğü” seviyesinde bırakmaktadır.

Bu duruma ek olarak iklim krizinin çözümünde yerel yönetimlerin uluslararası ve ulusal fonlara doğrudan erişim sağlayabilmesi de iklim krizi ile mücadelede kritik bir öneme sahiptir. Yerel yönetimlerin mali özerkliğinin zayıf olması, uluslararası fonların (örneğin ormansızlaşmayı önlemeyi hedefleyen REDD+ mekanizması) dağıtımında merkezi hükümetlerin bir “yeniden merkezileşme” (recentralization) aracı olarak bu fonları tekellerinde tutmalarına yol açmaktadır. Mali özerklik ve finansal yetkinlik, kentsel aktörlerin ulusal hükümetlerin bürokratik vesayetini aşarak yeşil tahviller (green bonds) ihraç etmesini ve doğrudan uluslararası iklim fonları alabilmesini sağlar. Örneğin, Güney Afrika’nın Johannesburg kenti, yerel sürdürülebilir kalkınma yatırımları için kendi yeşil tahvilini ihraç ederek doğrudan finansman ihtiyacını karşılayabilmiştir (Fabris, vd., 2025).

Mali özerklikten yoksun yerel yönetimler, merkezi hükümetlerden gelen transferlere veya makro-ekonomik dalgalanmalara doğrudan bağımlıdır. Ulusal ölçekte yaşanan ekonomik krizler veya neoliberal bütçe kesintileri (kemer sıkma politikaları), yereldeki iklim ve çevre projelerinin anında durdurulmasıyla sonuçlanmaktadır. Brezilya’nın Porto Alegre kentinde uygulanan ve dünyada katılımcı demokrasinin sembolü olan katılımcı bütçeleme (participatory budgeting) süreçleri bu duruma çarpıcı bir örnektir. Kentin karşılaştığı ciddi mali kriz; federal ve eyalet hükümetlerinden belediyelere aktarılan fonların azalması, sağlık ve eğitim gibi hizmetlerin maliyetlerinin yerelin sırtına binmesi ve yerelin vergi gelirlerinden aldığı payların düşmesi sonucunda derinleşmiştir. Mali özerkliğin yitirilmesi ve bütçe açıklarının artması, Porto Alegre’deki ilerici iklim ve altyapı bütçelerinin kesilmesine, demokratik katılım mekanizmalarının işlevsizleşmesine yol açmıştır. Dolayısıyla, uzun vadeli iklim adaptasyonu politikalarının kesintiye uğramadan sürdürülebilmesi için, yerel idarelerin kendi öz gelirlerini yaratabilme ve yönetebilme esnekliğine (mali özerkliğe) sahip olması elzemdir (de Graf, vd., 2015).

Kamu yönetiminde yerelleşme eğilimleri, yalnızca yerel yönetimlerin değil; yerel sivil toplum kuruluşlarının, girişimcilerin ve halkın yönetime daha etkin katılımını savunan “yerel demokratik yönetim” anlayışını beraberinde getirmiştir. Kararların, hizmetten yararlanan halka en yakın birim tarafından alınmasını öngören sübsidiarite (yerindelik) ilkesi, iklim politikalarının meşruiyeti için temel bir kavramsal çerçevedir (Bölükbaş, 2025). Ancak, yerel halkın veya sivil toplumun kendi

yaşadıkları çevreye dair kararlara katılabilmesi için, ortada bu kararları uygulayacak bağımsız bir bütçenin olması gerekir. Harcama yetkisi ve kaynağı olmayan bir yerel yönetimin, yurttaşlarla etkileşimli bir “yönetişim ağı” kurması pratikte anlamsızlaşır. Nitekim yerel yönetim; sorunların çözümünde yerel nitelikteki bilgi ve kapasitenin kullanılmasını zorunlu kılar (Karademir ve Göç, 2024). Bütçe özerkliği sağlandığında, kentler iklim krizine karşı kendi koşullarına özgü, tabandan tavana (bottom-up) çözümler üretebilen gerçek “aktörler” haline gelirler. Merkeziyetçi idari yapılar altında bütçe kontrolünün merkezde toplandığı, krizin yükünün ise yerele yıkıldığı bir denklemde, COP hedeflerinin kentsel mekânlarda başarıya ulaşması olanaksızdır. İklim krizine karşı çok merkezli (polycentric) yönetişimin başarılı olabilmesi; uluslararası platformlardaki söylemsel güçlenmenin, ulusal düzeyde gerçek bir yetki devri ve mali anlamda güçlendirilmesine bağlıdır.

4. COP 30 VE TÜRKİYE’DE YEREL YÖNETİMLER ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Küresel ölçekte derinleşen iklim krizi, kent politikalarını ve yerel yönetimlerin işlevlerini yeniden tartışmaya açan temel bir kırılma alanı yaratmıştır. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) kapsamında düzenlenen Taraflar Konferansları (COP), 1992 Rio Zirvesi ile başlayan süreçte kentleri iklim değişikliğiyle mücadelede pasif uygulama alanları olmaktan çıkarak aktif politika aktörleri hâline getirmiştir. Brezilya’nın Belém kentinde gerçekleştirilen COP30 süreci, bu evrimin zirve noktalarından biri olarak, çok düzeyli yönetim ve sübsidiarite (yerindelik) ilkelerini merkeze almış, sürdürülebilir kentleşme bağlamında yerel idarelerin önemini küresel deklarasyonlara yansıtmıştır. Ancak COP30 belgelerinde yerel yönetimlerin güçlendirilmesine yönelik sunulan bu vizyonun Türkiye’nin yerel yönetim pratiklerinde ne ölçüde karşılık bulduğu, akademik bir yönetim analizi çerçevesinde incelenmeye muhtaçtır. Elde edilen bulgular, uluslararası arenadaki söylemsel güçlendirmenin Türkiye’de yapısal, hukuki ve kültürel bariyerlere takıldığını göstermektedir.

COP30’un öngördüğü iklim eylemi modeli, kararların yerel dinamiklere göre alındığı âdem-i merkeziyetçi bir yapıyı gerektirir. Oysa Türkiye, Osmanlı Devleti’nden tevarüs ettiği ve merkezdeki elitlerin yönlendirici olduğu güçlü bir bürokratik yönetim geleneğine sahiptir (Güler, 2016; Kazıcı, 2014). Siyaset sosyolojisinde merkez-çevre ayrımı çerçevesinde devletin hegemonik yapısını ve bürokrasinin bu yapıdaki kurucu rolünü vurgulayan çalışmaların (Çaylak, 2018) işaret ettiği üzere; bu tarihsel gelenek, devletin gücünü merkeze toplayarak yerel birimlerin özerk karar alma kapasitelerini yapısal olarak kısıtlamaktadır. Bu katı hiyerarşik yapı, yerel düzeyde yeni kamu yönetimi anlayışının gerektirdiği esneklik ve etik değerlerin kurumsallaşmasını zorlaştırmakta; idari süreçlerin şeffaf ve katılımcı bir zemine oturmasını engellemektedir (Ateş, 2015).

Yasal çerçevenin esnekliği ve bağlayıcılıktan uzak yapısı, Türkiye’deki kentsel iklim eylemlerini literatürde “belediye gönüllülüğü” olarak adlandırılan statüye hapsetmektedir. Belediye gönüllülüğü, yerel iklim eylemlerinin yasal bir mecburiyetten ziyade, uygulanması kolay, spontane veya tamamen o dönemki yerel yöneticinin inisiyatifine kalmış eylemlerle sınırlı kalmasını ifade eder. Gaziantep ve Bursa Büyükşehir Belediyeleri gibi iklim değişikliğine uyum eylem planları geliştiren ve uluslararası projelerde yer alan istisnai iyi örnekler bulunsun da, bu çabaların ülke geneline yayılması oldukça yavaştır. Bunun en büyük nedenlerinden biri, Türkiye’deki büyükşehir yönetimlerinin ağırlıklı olarak inşaat ve rant merkezli kentsel büyüme modellerini öncelemeleridir. Siyasi risklerden kaçınma ve ekonomik kalkınma baskısı, büyük kentlerin radikal iklim politikalarını benimsemelerini engellemektedir (Kaya ve Atalay, 2020; Savaşan, 2019).

COP30 vizyonu, kentsel dayanıklılık, emisyon azaltımı, atık yönetimi ve yeşil altyapı inşası gibi alanlarda yerel yönetimleri ana uygulayıcılar (yaşayan laboratuvarlar) olarak tayin etmektedir. Ancak bu durum, yönetim literatürü bağlamında Türkiye’de gerçek bir yetki devrini değil, yükün devredildiği ancak kontrolün merkezde kaldığı bir “sınırlı desantralizasyon” arz etmektedir. Gerekli altyapı yatırımlarını yapabilmek için güçlü bir finansal kapasiteye ihtiyaç duyan yerel yönetimler, görevleri devralırken bu görevleri finanse edecek gelir yaratma yetkilerini veya doğrudan uluslararası fonlara erişim haklarını aynı oranda elde edememektedir. Mali açıdan merkeze büyük bir bağımlılık

söz konusudur. Bu asimetri, iklim kriziyle mücadele faturasının yerelin sırtına yıkıldığı bir “sorumluluk transferi”ne dönüşmektedir (Voita, 2025).

Sürdürülebilir kalkınma ve COP süreçlerinin dayandığı “yönetişim” modeli, yalnızca yerel devleti değil, aynı zamanda sivil toplum kuruluşlarını (STK’lar), yerel halkı ve özel sektörü de karar alma mekanizmalarına dahil eden çok aktörlü ağ ilişkilerini (network) şart koşmaktadır (Hadaad, vd., 2023). Hatta COP30’un temel felsefesi olan Brezilya menşeli “mutirão” (kolektif/imece usulü toplumsal seferberlik) kavramı tam da bu tabandan tavana katılımı ifade etmektedir. Ne var ki Türkiye’de, devleti kutsayan politik kültür ve yurttaşlık bilincinin sınırları, halkın karar alma süreçlerine doğrudan katılımını zayıflatmaktadır. Araştırmalar, Türkiye’de “seçkin katılım” yaklaşımının egemen olduğunu ve katılımın çoğunlukla sadece seçimlerde oy kullanmaya indirgendiğini göstermektedir. Nitekim belediye meclisi kararlarına katılım veya kararları sorgulama oranları son derece düşüktür.

AB uyum süreci ile birlikte sivil toplumu ve özel sektörü içeren ortak proje toplantıları gibi faaliyetler artmış olsa da, Türkiye’deki idari pratik, diğer aktörlerle gücü paylaşarak “müzakere etme” noktasından uzaktır; bunun yerine süreç hâlen geleneksel bir “danışma” mekanizması olarak işletilmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının demokratikleşmeye katkı sağlama, iktidarı sınırlandırma ve karar mekanizmalarına etki etme kapasitelerinin zayıf olması, Türkiye’de yerel iklim yönetişiminin altını oyan bir diğer majör faktördür (Talu, 2009; Özerdem, 2024).

COP30 ve benzeri uluslararası iklim zirvelerinin çıktıları incelendiğinde, yerel yönetimlerin söylemsel (discursive) düzeyde giderek daha merkezi, hayati aktörler olarak konumlandırıldığı açıkça görülmektedir. Ancak Türkiye bağlamında yapılan idari, hukuki ve sosyolojik analizler, bu uluslararası zaferlerin ve vizyonların ulusal ölçekte derin yapısal engellere çarptığını kanıtlamaktadır. Merkezîyetçi idari ve hukuki yapı, kronikleşmiş mali bağımlılık ve katılımcı demokrasi eksikliği, küresel iklim rejiminin talep ettiği “özerk ve çok merkezli” yerel eylem modeliyle yapısal olarak uyumsuzdur. Türkiye’de kentsel iklim eylemlerinin “belediye gönüllülüğü” sınırlarını aşıp yapısal bir dönüşüme evrilebilmesi; sübsidiarite ilkesinin lafızdan pratiğe geçirilmesiyle, yerel yönetimlerin mali ve hukuki açıdan özerkleştirildiği ve sivil toplumun politika yapımına fiilen katılabildiği gerçek bir yönetişim reformuna bağlıdır.

Küresel iklim rejimi, çevresel krizlerle mücadelede ulus-devlet merkezli hiyerarşik yapıdan çok düzeyli yönetişim (multi-level governance) mimarisine doğru evrilmekte ve Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) kapsamındaki Taraflar Konferansları (COP) süreçleriyle kentleri “pasif uygulama alanları” olmaktan çıkararak “aktif politika aktörleri” olarak konumlandırmaktadır. Ancak iklim eyleminin yerelleşmesini ve sübsidiarite (hizmetin halka en yakın birimce görülmesi) ilkesini temel alan bu küresel anlayış, Türkiye’nin tarihsel olarak tevarüs ettiği merkezîyetçi idari yapısı ve politik kültürü ile derin bir yapısal uyumsuzluk sergilemekte; bu durum yerel iklim eylemlerini ciddi biçimde yavaşlatmaktadır (Özkaya, 2024). Türkiye, Osmanlı Devleti’nden devraldığı ve merkezdeki seçkinlerin (elitlerin) yönlendirici olduğu güçlü bir “bürokratik yönetim geleneğine” sahiptir. Siyaset sosyolojisinde “Merkez-Çevre” veya “Seçkin Yönetimi-Halk Yönetimi” ayrımı olarak kavramsallaştırılan bu tarihsel gelenek, gücün merkezde toplanmasını sağlayarak yerel idarelerin özerk karar alma kapasitelerini yapısal olarak kısıtlamaktadır. İdarenin bütünlüğü ilkesi gereğince, merkezi idarenin yerel yönetimler üzerinde güçlü bir “idari vesayet” yetkisi bulunmaktadır (Sobacı, 2007).

İklim yönetişiminin kurumsal ve hukuki mimarisi incelendiğinde, Türkiye’de iklim değişikliği meseleleriyle doğrudan ve kapsamlı bir şekilde ilgilenen çerçeve bir “İklim Değişikliği Kanunu” bulunmamaktadır. Temel Çevre Kanunu’nda da iklim değişikliğine ayrılmış özel bir bölüm veya doğrudan bir atıf mevcut değildir (Paksoy, 2019). Yasal zemindeki bu eksiklik, iklim eylemine yönelik yetkilerin büyük ölçüde merkezi idarede, özellikle de Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ile Orman ve Su İşleri Bakanlığı gibi merkezi bürokratik aygıtların tekelinde toplanmasına yol açmaktadır. Dahası, iklim değişikliğiyle mücadeledeki temel otorite olan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın görevleri incelendiğinde, “çevre” ve “şehircilik” (inşaat/kalkınma) gibi zaman zaman birbiriyle

çelişen iki ayrı gündemin aynı kurumda birleştiği görülmektedir,. Bu durum, yerel idareleri bağlayıcı standartlar ve yaptırımlarla iklim eylemine zorlayacak bütüncül bir mevzuat altyapısının gelişmesini engellemekte ve yereli merkezi hükümetin alacağı kararlara bağımlı kılmaktadır (Gürçam, 2025).

Uluslararası platformlarda (örneğin COP30 vizyonunda) yerel yönetimler söylemsel olarak güçlendirilse de, Türkiye’deki idari yapıda bu güçlendirme fiili bir yetki ve kaynak devrinden ziyade merkezi idarenin kontrolünü sürdürdüğü “sınırlı bir desantralizasyon” düzeyinde kalmaktadır. Yerel yönetimlere bağlayıcı, standartlaştırılmış görevler yükleyen yasal yaptırımların eksikliği ve merkezi idareye olan mali bağımlılık, Türkiye’deki yerel iklim eylemlerini “belediye gönüllülüğü” denilen zayıf bir statüye hapsedmektedir. Belediye gönüllülüğü, iklim eylemlerinin yasal bir zorunluluk olmaktan çıkıp, uygulaması kolay, spontane veya siyasi risk taşımayan gönüllü çabalarla sınırlı kalmasını ifade eder. Büyükşehir yönetimleri, genellikle ekonomik büyüme baskısı altında rant ve inşaata dayalı kentsel gelişme modellerini önceledikleri için popüler olmayan zorlu iklim politikalarını benimseme konusunda büyük bir siyasi isteksizlik göstermektedir (Gürçam, 2025). Gaziantep ve Bursa Büyükşehir Belediyelerinin hazırladığı iklim değişikliğine uyum eylem planları gibi uluslararası işbirliklerine dayanan başarılı örnekler mevcut olsa da, merkeziyetçi yapının yarattığı yasal ve teknik kapasite eksikliği (know-how yetersizliği) nedeniyle bu çabalar ülke geneline yayılamamaktadır.

Yönetişim ve yerellik (sübsidiarite) ilkeleri, başarılı bir yerel iklim eyleminin devletin yanı sıra sivil toplum kuruluşlarını, özel sektörü, akademiye ve yurttaşları karar alma süreçlerine entegre eden “örgütlü bir toplum yapısına” dayanmasını şart koşmaktadır. Ancak Türkiye’deki merkeziyetçi ve “merkezi kutsayan” politik kültür, yerel halkın ve sivil toplum kuruluşların siyasal ve yönetsel süreçlere doğrudan katılımını zayıflatmaktadır (Doğan, 2017).

Sonuç olarak, küresel iklim rejimi metinleri yerel yönetimleri iklim değişikliğiyle mücadelenin ana sahnesi ve 'aktif kolaylaştırıcı aktörleri' olarak vitrine çıkarsa da, Türkiye’nin merkeziyetçi devlet yapısı bu vizyonun yerelde karşılık bulmasını yapısal olarak engellemektedir. Katı bürokratik hiyerarşi, yasal bir iklim çerçevesinin bulunmayışı, mali/teknik kapasite yetersizliği ve sivil katılımın dışlanması; yerel iklim eylemlerini sistematik ve bağlayıcı bir kamu politikası olmaktan çıkararak cılız bir 'belediye gönüllülüğüne' indirgemektedir. Bu durum, Türkiye’nin sürdürülebilir kentleşme hedeflerini yavaşlatmanın ötesinde; kenti iklim yönetişiminin öznesi olmaktan çıkararak, merkezî politikaların tatbik edildiği edilgen bir nesneleşme alanına hapsedmektedir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Küresel çapta her geçen gün daha da derinleşen iklim krizi, modern kent politikalarını ve yerel yönetimlerin geleneksel yetki, sorumluluk ve işlevlerini yeniden tartışmaya açan temel bir kırılma alanı yaratmıştır. Bu dönüşüm sürecinde, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) kapsamında düzenlenen Taraflar Konferansları (COP), iklim politikalarının şekillenmesinde ve çok düzeyli yönetim (multi-level governance) anlayışının kurumsallaşmasında belirleyici bir rol üstlenmektedir. 1992 Rio Zirvesi ile başlayan süreç, kentleri iklim değişikliğiyle mücadelede sadece pasif uygulama alanları olmaktan çıkararak, zaman içerisinde uluslararası arenada tanınan aktif politika aktörleri hâline getirmiştir. Brezilya’nın Belém kentinde gerçekleştirilen 30. Taraflar Konferansı (COP30), bu evrimin zirve noktalarından biri olarak, çok düzeyli yönetim ve sübsidiarite (yerindelik) ilkelerini merkeze almış, sürdürülebilir kentleşme bağlamında yerel idarelerin önemini küresel deklarasyonlara geniş bir biçimde yansıtmıştır.

Ancak COP30 belgelerinde yerel yönetimlerin çözümün merkezi olarak tanımlanması ve onlara atfedilen “aktif politika aktörü” statüsü, söylemsel düzeyde bir meşruiyet artışı yaratsa da, uygulama boyutunda ciddi asimetrikler barındırmaktadır. Gerçekleştirilen doküman analizleri, yerel yönetimlerin “söylemsel düzeyde güçlendirilmesinin” çoğu zaman hukuki bir karar alma özerkliğine dönüşmediğini ortaya koymaktadır. Uluslararası kamu hukukunda yerel yönetimlerin bağımsız bir tüzel kişiliği veya doğrudan antlaşma yapma yetkisinin bulunmaması, bu aktörlerin paradigmatik

faaliyetlerini bağlayıcılığı olmayan yumuşak hukuk alanına hapsedmektedir. Bu durum, yerel yönetimlerin söylemsel meşruiyetini artırırken, egemenlik ve dış politika tekelinin ulus-devletlerin anayasal kontrolünde kalmaya devam etmesi nedeniyle gerçek bir “karar verici” statüsü kazanmalarını engellemektedir. Buna ek olarak Tok’un (2008) belirttiği üzere gücü elinde bulunduran merkezi otorite yetki, mali kaynak ve güç paylaşımı yapmadan yalnızca kendisine ait yüksek bütçe ve teknik uzmanlık gerektiren görevlerini paylaşma ya da yerel yönetimlere gördürme eğilimine sahiptir. Ayrıca merkezi iktidarlar vatandaşlarına sunması gereken sosyal nitelikli hizmetleri de yerel yönetimlere devrederek sosyal belediyecilik ve benzeri sosyal demokrasi temelli yaklaşımlar doğrultusunda maliyetli alanlardan çekilmeyi kendi açısından faydalı bularak sosyal yükü yerel yönetimlere devretmektedir (Karademir ve Karademir, 2024).

COP30 vizyonunun yerelde yarattığı fiili durum, gücün değil yükün paylaşıldığı bir yönetim yapısı arz etmektedir. İklim adaptasyonu, yeşil altyapı inşası, emisyonların azaltımı ve enerji verimliliği gibi son derece yüksek maliyetli ve ağır operasyonel sorumluluklar yerel yönetimlerin omuzlarına yüklenmektedir. Ancak bu sorumluluk devri, gerekli finansal kaynak, vergi toplama yetkisi veya bütçe bağımsızlığıyla desteklenmediği için “sınırlı bir desantralizasyon” niteliği taşımaktadır. Dahası, merkezi yönetimlerin uluslararası iklim finansmanı mekanizmalarını kontrol ederek bu kaynakları yerelleştirmeyi reddetmesi, süreci merkezi hükümetlerin otoritesini pekiştiren bir “yeniden merkezileşme” (recentralization) aracına dönüştürmektedir. Bu asimetrik yapı, iklim krizinin maliyetli ve siyasi riski yüksek eylem yükünün, yeterli finansman sağlanmadan yerele ihale edildiği bir “sorumluluk transferi” rejimini inşa etmektedir.

Türkiye özelinde yapılan idari, hukuki ve sosyolojik analizler, küresel ölçekte tespit edilen bu yönetim asimetritelerinin ulusal düzeyde daha derin yapısal engellere çarptığını kanıtlamaktadır. Türkiye’nin Osmanlı Devleti’nden tevarüs ettiği merkezîyetçi bürokratik yönetim geleneği ve yerel yönetimler üzerindeki güçlü “idari vesayet” yetkisi, yerel birimlerin özerk karar alma kapasitelerini yapısal olarak kısıtlamaktadır. İklim yönetişimi alanında kapsamlı ve bağlayıcı bir “İklim Değişikliği Çerçeve Kanunu”nun bulunmaması, temel yetkilerin merkezi idarenin tekelinde toplanmasına yol açmakta ve yerel yönetim süreçlerini merkezi hükümetin kararlarına bağımlı kılmaktadır. Bu yasal boşluk ve merkezîyetçi yapı, Türkiye’deki kentsel iklim eylemlerini literatürde “belediye gönüllülüğü” olarak adlandırılan, yasal mecburiyetten ziyade yerel yöneticinin inisiyatifine kalmış zayıf bir statüye hapsedmektedir.

Sürdürülebilir kentleşme ve iklim yönetişimi bağlamında karşılaşılan bir diğer majör faktör, demokratik katılım ve müzakere zeminlerinin yetersizliğidir. COP30’un temel felsefesini oluşturan ve tabandan tavana (bottom-up) bir toplumsal seferberliği ifade eden “mutirão” yaklaşımı, Türkiye’deki “seçkin katılım” (elitist participation) modeliyle derin bir uyumsuzluk sergilemektedir. Türkiye’de yerel katılım mekanizmaları çoğunlukla sadece seçimlerde oy kullanmaya indirgenmekte; sivil toplumun ve halkın karar alma süreçlerine katılımı gerçek bir demokratik müzakereden ziyade şekli bir “danışma” (consultation) mekanizması olarak işletilmektedir. Bütçe ve harcama yetkisi üzerindeki merkezi kontrolün devam etmesi, yerel halkın kendi yaşam alanlarını etkileyen iklim politikalarına aktif özneler olarak katılmasını pratikte anlamsızlaştırmaktadır.

Sonuç olarak, küresel iklim rejimi metinleri yerel yönetimleri iklim değişikliğiyle mücadelenin ‘aktif kolaylaştırıcı aktörleri’ olarak vitrine çıkarsa da; bu yükselişin gerçek bir yetki devrini (devolution) mi yoksa sorumluluğun yerele aktarıldığı sınırlı bir desantralizasyonu mu ifade ettiği tartışmalı bir alan olmayı sürdürmektedir. İklim krizine karşı çok merkezli (polycentric) yönetişimin başarılı olabilmesi; uluslararası platformlardaki söylemsel güçlenmenin, ulusal düzeyde gerçek bir yetki devri ve mali kapasite artışıyla tahkim edilmesine bağlıdır. Türkiye’de sürdürülebilir kentleşme hedeflerine ulaşılabilmesi için sübsidiarite ilkesinin lafızdan pratiğe aktarılması; yerel yönetimlerin mali açıdan ‘kendine yetebildiği’ ve sivil toplumun politika inşasına fiilen katılabildiği demokratik bir kentsel yönetim reformunu zorunlu kılmaktadır.

6. KAYNAKÇA

- Akpınar, R. (2019). Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Gelişimi ve Yapısal Analizi. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Ateş, F. (2015). Yeni Kamu Yönetimi Anlayışında Etik Değerlerin Yeri ve Önemi. İçinde II. Kop Bölgesel Kalkınma Sempozyumu (23-24 Ekim 2014, Niğde) (ss. 279-290). Çimke Basım Yayın.
- Boston Consulting Group (BCG) ve WWF. (2025). Driving Inclusive and Meaningful Civil Society Engagement at COP30 and Beyond [Yönetici Raporu].
- Bölükbaş, V. (2025). Environmental Sustainability in Local Governments in TR33 Region. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 12(1), 555-577. (<https://doi.org/10.46868/atdd.2025.872>)
- Çaylak, A. (2018). *Osmanlı’da Yöneten ve Yönetilen*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- De Toni Júnior, C. N. (2025). COP-30 and Socio-Environmental Sustainability as A Diffuse Right to Human Dignity. RISUS - Journal on Innovation and Sustainability, 16(4), 89-101.
- Doğan, K. (2017). Postmodern Kamu Yönetiminin Kuramsal Temelleri Çerçevesinde Yönetişim Yaklaşımı: Literatür Taraması. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(1), 27-45. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.297170>
- Fabris, F. S., Santos, M. B. O., de Melo, F. C. A. B., ve Silva, E. M. V. (2025). Indigenous peoples and local communities in the just transition: Pathways to transformative climate finance from COP-30 onwards [Politika Notu]. Policy Hub for Inclusive Development (PHID) & Hum(main)e Consultancy.
- Güler, B. A. (2016). Yeni Sağ ve Devletin Dönüşümü. İmge Kitabevi.
- Gürçam, S. (2025). İklim Kriziyle Mücadele mi, Sermaye İçin Piyasa Mekanizmaları mı? Türkiye’nin İklim Değişikliği Kanunu Teklifi Üzerine Bir İnceleme. Çevre İklim ve Sürdürülebilirlik, 26(1), 37-52.
- Hawkins, C. V., ve Wang, X. (2012). Sustainable Development Governance: Citizen Participation and Support Networks in Local Sustainability Initiatives. Public Works Management & Policy, 17(1), 7-29. (<https://doi.org/10.1177/1087724X11429045>)
- Hickmann, T., Fuhr, H., Höhne, C., Lederer, M., ve Stehle, F. (2017). Carbon Governance Arrangements and The Nation-State: The Reconfiguration of Public Authority in Developing Countries. Public Administration and Development, 37(5), 331–343. (<https://doi.org/10.1002/pad.1814>)
- Hjerpe, M., ve Linnér, B.-O. (2010). Functions of COP Side-Events in Climate-Change Governance. Climate Policy, 10(2), 167-180.
- Karademir, A., ve Göç, K. (2024). Yönetişim Kavramının Sürdürülebilirlik Bağlamında Değerlendirilmesi. B. Parlak & K. Canbaz Akça (Ed.), Dijital Çağda E-Devlet ve Yönetişim içinde (ss. 242-281). Medyay Kitabevi.
- Karademir, A., ve Karademir, M. (2024). Sosyal Demokrasi Kavramının Yönetişel Boyutu Olarak Sosyal Belediyecilik. A. Karataş (Ed.), Kamu Yönetimi Alanında Uluslararası Araştırmalar-II içinde (ss. 152-185). Eğitim Yayınevi.
- Kaya, F., ve Atalay, M. (2020). Küreselleşme ve Yerelleşmeyle, Küreyerelleşme. Gece Kitaplığı
- Kazıcı, Z. (2014). *Osmanlı’da Yerel Yönetim*. Kayıhan Yayınları.
- Lima, C. P., Lima, E. L. S. S., Araújo, A. A., Costa, K. V., ve Carma, A. S. B. (2025). Circular Economy in the Amazon: Challenges, Opportunities, and the Relationship With COP 30. Revista Caderno Pedagógico, 22(14). (<https://doi.org/10.54033/cadpedv22n14-240>)

- Mahoney, D., Terras, M., Lee, J., ve Zeller, F. (2025). The Growing Environmental Impact of COP Websites: An Analysis of UNFCCC COP Host Country Websites (1995–2025). *PLOS Climate*, 4(11), e0000767. (<https://doi.org/10.1371/journal.pclm.0000767>)
- Nurunnabi, M. (2025). Reconnecting Climate Governance With Sustainable Development: Evidence From COP Negotiations and Climate Finance Flows. *Sustainable Development*. (<https://doi.org/10.1002/sd.70349>)
- Özkaya, S. (2024). Türkiye'nin İklim Değişikliğine Yönelik Politikaları ve Kurumsal Yapısı. *JENAS Journal of Environmental and Natural Studies*, 6(3), 251-268.
- Özerdem, F. (2024). İklim Krizinin Gölgesi Altında Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Türkiye'yi Bekleyen Zorluklar. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(31), 51-65.
- Paksoy, S. (2019). Türkiye'nin iklim aksiyonunun bugünkü durumu. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(3), 155-169.
- Paz Landeira, F., O'Sullivan, A., Daly, A., ve Reid, K. (2025). COP and the Experiences of Children and Youth: Considering the Rights of Children and Youth in Global Climate Governance. *The International Journal of Children's Rights*, 33(3), 733-767. (<https://doi.org/10.1163/15718182-33030005>)
- Rached, D. H., ve Vitale, D. (2025). Environmental Foreign Policy on Stage: Between Discourse and Reality in Lula's Third Term. *Brazilian Political Science Review*, 19(3), e0007. (<https://doi.org/10.1590/1981-3821202500030007>)
- Saadi, A. (2025). COP-30 Simulation Report Ignite and Insight: A Global Mutirão. The British University in Egypt, COP30 Simulation.
- Savaşan, Z. (2019). Climate Governance in Turkey: A Forward-Looking Perspective. *Turkish Studies*, 20(4), 541-571. (<https://doi.org/10.1080/14683849.2019.1613895>)
- Setzer, J. (2015). Testing the boundaries of subnational diplomacy: the international climate action of local and regional governments. *Transnational Environmental Law*, 4(2), 319-337.
- Sobacı, M. Z. (2007). Yönetişim Kavramı ve Türkiye'de Uygulanabilirliği Üzerine Değerlendirmeler. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 227-248.
- Straif, K., & Gouveia, N. (2025). From Glasgow to Belém: bringing health to the COP climate negotiations. *Environmental Epidemiology*, 9(6), e437.
- Talu, N. (2009). Yerel yönetimlerde AB Çevreciliği. Nobel Yayınları.
- Tok, N. (2008). Küreselleşme ve Ulus Devletin Dönüşümü. M. Özel & V. Eren (Ed.), *Devletin Dönüşümü ve Yeni Dönem Kamu Yönetimi içinde* (ss. 15-36). Çizgi Kitabevi.
- Voita, T. (2025). Whither COP? COP30 and the Future of Multilateralism [Çalışma Raporu / Working Paper]. Sciences Po, European Chair for Sustainable Development and Climate Transition.

URBAN GOVERNANCE AND HOUSING POLICIES IN THE CONTEXT OF TWO APPROACHES: A DIALECTICAL READING THROUGH LE CORBUSIER AND TURGUT CANSEVER

KENTSEL YÖNETİŞİM VE KONUT POLİTİKALARI BAĞLAMINDA İKİ YAKLAŞIM: LE CORBUSIER VE TURGUT CANSEVER ÜZERİNDEN DİYALEKTİK BİR OKUMA

FERHAT ATEŞ¹
ALPER KARADEMİR²

¹Öğretim Görevlisi, Aksaray Üniversitesi, Kamu Yönetimi, 0000-0002-9141-983X

²Dr. Araştırma Görevlisi, Aksaray Üniversitesi, Kamu Yönetimi, 0000-0002-8765-8934

Özet

Modern kentleşme süreçlerinde konut, salt barınma işleviyle sınırlı olmayan, gündelik yaşam pratiklerinin, toplumsal ilişkilerin, kültürel kodların ve ekonomik dinamiklerin mekânsal bir yansıması olarak ele alınmalıdır. Bu doğrultuda konut, fiziksel ya da teknik bir yapı olmasının yanında, devlet ile vatandaş arasındaki ilişkinin kurulduğu, sosyal politikaların mekânsal karşılık bulduğu ve yerel yönetimlerin müdahale alanlarından biri olarak değerlendirilmelidir. Kamu yönetimi disiplini içerisinde konut, barınma hakkı, kentsel yönetim, yerel kalkınma ve toplumsal refah gibi boyutlarıyla birlikte ele alınması gereken çok katmanlı bir politika alanı niteliği taşımaktadır.

Özellikle 20. yüzyılda hız kazanan modernist kent tasavvurları, konutu rasyonel planlama ilkeleri doğrultusunda standartlaştırılmış bir yaşam birimi olarak kurgulamıştır. Çalışmanın ilk bölümünde Le Corbusier, kamu yönetiminde rasyonalist ve teknokratik planlama anlayışıyla ilişkilendirilen bir yaklaşım çerçevesinde ele alınmaktadır. Konutu modern endüstriyel toplumun hız ve verimlilik gereksinimlerine yanıt veren bir “yaşam makinesi” olarak tanımlayan Le Corbusier, standartlaşma, seri üretim ve işlevsel ayrışma ilkelerini önceleyen yukarıdan aşağıya işleyen bir planlama mantığını savunmuştur. Bu yaklaşımda kent yönetimi, mekânı teknik ve işlevsel ölçütler doğrultusunda düzenleyen merkezi bir karar alma süreciyle ilişkilendirilmektedir.

Buna karşılık, modernist mekân anlayışına eleştirel bir perspektif geliştiren Turgut Cansever, konutu insan ölçeği, kültürel süreklilik ve etik değerler bağlamında ele almıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde Cansever, modernist planlama yaklaşımına karşı daha yerel, katılımcı ve değer temelli bir kent anlayışıyla ilişkilendirilmektedir. Cansever’in düşüncesinde kent, bir medeniyet birikiminin ürünü olarak görülmektedir. Konut ise insanın çevresiyle kurduğu anlamlı ilişkinin temel mekânı olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım, kamu yönetimi açısından yerinden yönetim, katılımcılık ve toplumsal bağlamı gözetken bir yerel yönetim anlayışına işaret etmektedir.

Diyaletik okuma yöntemiyle gerçekleştirilen bu karşılaştırma, söz konusu iki yaklaşımı mutlak bir karşıtlık içinde değil, çağdaş konut politikaları ve kentsel yönetim tartışmaları açısından tamamlayıcı bir gerilim alanı olarak değerlendirmektedir. Çalışma, rasyonel planlama kapasitesi ile toplumsal ve kültürel duyarlılık arasında kurulacak dengenin, Türkiye’deki güncel konut politikalarının kuramsal olarak yeniden düşünülmesine katkı sunabileceğini ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel yönetim, konut politikaları, modernizm, Le Corbusier, Turgut Cansever

Abstract

In contemporary urbanization processes, housing should be understood not merely as a physical shelter but as a spatial reflection of everyday life practices, social relations, cultural codes, and economic dynamics. In this context, housing represents not only a technical or architectural structure but also a field where the relationship between the state and citizens is constructed, social policies find spatial expression, and local governments intervene through various policy instruments. Within the discipline of public administration, housing constitutes a multi-dimensional policy area that encompasses the right to housing, urban governance, local development, and social welfare.

Modernist urban visions, which gained momentum during the twentieth century, conceptualized housing as a standardized living unit shaped by rational planning principles. In the first part of the study, Le Corbusier is examined as a representative of a rationalist and technocratic planning approach in public administration. By defining housing as a “machine for living” designed to meet the speed and efficiency requirements of industrial society, Le Corbusier emphasized standardization, mass production, and functional differentiation within a top-down planning logic. In this

framework, urban governance is associated with centralized decision-making processes that regulate space through technical and functional criteria.

In contrast, Turgut Cansever developed a critical perspective toward modernist spatial thinking by approaching housing through human scale, cultural continuity, and ethical values. In the second part of the study, Cansever is associated with a more localized, participatory, and value-oriented understanding of urban development. In his thought, the city is regarded as the product of a civilizational accumulation, while housing is defined as the primary space through which individuals establish a meaningful relationship with their environment. From a public administration perspective, this approach points to a local governance model that emphasizes decentralization, participation, and sensitivity to social context.

Through a dialectical reading, this study evaluates these two approaches not as mutually exclusive oppositions but as a complementary field of tension within contemporary debates on housing policies and urban governance. It argues that a balance between rational planning capacity and socio-cultural sensitivity may contribute to the theoretical reconsideration of current housing policies in Türkiye.

Keywords: Urban governance, housing policies, modernism, Le Corbusier, Turgut Cansever

1. GİRİŞ

Modern kentleşme olgusunun fikri temellerini anlamak için erken modern döneme bakmak gerekir. Rönesans ve Reform süreçleriyle birlikte geleneksel toplumsal bağlar çözülmüş, Paul Hazard'ın ifadesiyle rasyonelite ve ilerleme inancına dayalı bir “zihin krizi” yaşanmıştır (Hazard, 1935/2013). Bu değişim, siyasal karşılığını 1789 Fransız Devrimi'nde bulmuş ve modern siyasal düşüncenin normatif çerçevesini oluşturmuştur. Söz konusu zemin, mekânın sadece bir ikamet alanı değil, rasyonel devlet aklı eliyle tanzim edilmesi gereken bir yönetim nesnesine dönüşmesine yol açan “teknokratik iyimserliği” beslemiştir (Hobsbawm, 1962/1996; Weber, 1922/1978; Scott, 1998).

19. yüzyılda, Sanayi Devrimi ile hızlanan kentleşme, bu iyimser tablo ile kentsel gerçeklik arasında derin bir çatışma üretmiştir. Kontrolsüz nüfus artışı ve sınıfsal ayrışma, sanayi kentlerinin başlıca sorunları haline gelmiştir. Engels'in (Engels, 1845/2009) gözlemleri, bu dönemdeki ilerleme söyleminin ardındaki toplumsal eşitsizlikleri deşifre ederken, Lefebvre (1974), kent mekânını üretim ilişkilerinin yeniden üretildiği toplumsal bir çıktı olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda konut, artık sınıfsal konumların ve kamusal müdahalelerin mekânsal bir tezahürü olarak okunmaya başlanmıştır.

20. yüzyıl başında modernist hareketler, mevcut kentsel krize sistematik çözümler getirme iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Le Corbusier'in konutu “yaşam makinesi” olarak kurgulaması, sanayi kentindeki düzensizliğe karşı geliştirilen rasyonel bir yanıttır. Ancak zamanla bu modernist uygulamalar; Jacobs'ın (1961/2015) mahalle dokusuna dair eleştirileri ve Harvey'in (1973) sermaye birikim süreçlerine yönelik vurgularıyla sorgulanmaya başlanmıştır. Marshall'ın (1950) sosyal vatandaşlık yaklaşımı ise barınmayı bir sosyal hak olarak tanımlayarak konutu devletin sorumluluk alanına dâhil etmiştir.

1980 sonrası neoliberal dönüşüm süreci, merkeziyetçi modellerden çok aktörlü ve katılımcı bir yapıya işaret eden “yönetişim” kavramını öne çıkarmıştır. Kentsel yönetim; yerel idareler, özel sektör ve sivil toplum arasındaki etkileşime dayalı bir model sunmaktadır (Pierre ve Peters, 2000). Bu yeni dönemde konut politikaları; toplumsal meşruiyet, yerel katılım ve kültürel hassasiyetleri içeren çok katmanlı bir politika alanına evrilmiştir (Şahin 2017).

,Bu çalışmanın amacı, konut politikalarını kentsel yönetim perspektifinden yeniden ele almaktır. Çalışmada, Le Corbusier'in temsil ettiği merkeziyetçi ve teknokratik yaklaşım ile Turgut Cansever'in insan ölçeği ve kültürel sürekliliği merkeze alan bakışı arasındaki gerilim temel problematik olarak belirlenmiştir. Diyalektik bir okuma ve kuramsal karşılaştırmalı analiz yöntemiyle yürütülen bu araştırma, iki düşünürü mutlak bir zıtlık içinde değil, çağdaş konut tartışmaları için tamamlayıcı bir gerilim alanı olarak değerlendirmeyi hedeflemektedir.

1.1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve: Konut, Kent ve Yönetişim

Kent, modernitenin hem mekânsal hem de siyasal üretim alanıdır. Kentleşme, nüfusun kent merkezlerinde yoğunlaşması ve kentsel mekânın demografik, ekonomik ve toplumsal olarak genişlemesi sürecini ifade eden çok boyutlu bir olgudur (Altuntaş Duman, 2001, s. 24). Bu süreç yalnızca niceliksel bir nüfus artışını değil, aynı zamanda üretim biçimlerinin, toplumsal ilişkilerin ve yönetsel yapıların dönüşümünü de beraberinde getirmektedir. Kentleşmenin hızlanması, doğal olarak barınma ve sosyal yaşam alanlarına yönelik talebi artırmıştır. Böylece konut, modern kentin en temel kurucu unsurlarından biri hâline gelmiştir.

Konut, basit bir barınma birimi olmanın ötesinde; sosyal politikaların, ekonomik statünün ve idari stratejilerin mekânsal bir karşılığıdır. Sanayi Devrimi sonrası kentlerdeki sağlıksız yaşam şartları ve barınma krizleri, konutu piyasa dinamiklerinden çıkararak kamu politikalarının merkezine yerleştirmiş ve sosyal devletin temel müdahale alanı kılmıştır. Sosyal vatandaşlık prensipleri doğrultusunda barınma, bir sosyal hak ve devletin adalet sağlama yükümlülüğünün parçası olarak görülmüştür. Bu anlayış, II. Dünya Savaşı sonrası refah devleti modelinde sosyal konut uygulamalarını yaygınlaştırmıştır. Ancak 1980 sonrasındaki neoliberal dönüşüm, konutu bir yatırım ve sermaye birikim aracına dönüştürerek barınma hakkı ile piyasa metası olma arasında yapısal bir gerilim üretmiştir (Stone, 1993).

Konut politikası; gelir dağılımı, yoksulluk, mekânsal ayrışma ve sosyal bütünleşme ile doğrudan ilişkilidir. Sosyal konut uygulamaları, düşük gelirli grupların kent içinde barınmasını ve mekânsal dışlanmanın azaltılmasını hedeflerken, bazı uygulamaların yeni tür ayrışma biçimlerini de üretebildiği literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır (Harvey, 1973; Altuntaş Duman, 2001). Bu durum, konut politikalarının yalnızca fiziksel üretim süreçleriyle değil, toplumsal sonuçlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Konut üretimi ve kentsel mekânın düzenlenmesi süreci, farklı yönetsel aktörlerin etkileşimi içinde şekillenir. Merkezî planlama, yerel yönetimler, piyasa aktörleri ve sivil toplum kuruluşları arasındaki güç ilişkileri, konutun üretim ve dağıtım biçimlerini belirlemektedir. Bu nedenle konut meselesi, teknik bir planlama probleminden ziyade, yönetsel tercihlerin ve siyasal kararların somutlaştığı bir kamusal politika alanıdır.

Geleneksel kamu yönetimi hiyerarşik ve yukarıdan aşağıya (top-down) bir planlama mantığına dayanırken; 1990'lardan itibaren yükselen yönetim paradigması, çok aktörlü ve müzakereye dayalı yatay ilişkileri öne çıkarmıştır. Kentsel yönetim bağlamında konut politikaları, merkezi planlama kapasitesi ile yerel katılım mekanizmaları arasındaki hassas dengeye dayanır. Yerel ihtiyaçların doğrudan sürece dahil edildiği aşağıdan yukarıya (bottom-up) modeller teorik olarak demokratikleşme potansiyeli taşısa da katılımın bazen sembolik düzeyde kalabildiği veya yeni güç asimetrisi üretebildiği de eleştirel bir not olarak eklenmelidir. Neticede konut politikası; ekonomik, toplumsal ve kültürel boyutları kesişen, demokrasi ve sosyal adalet ekseninde değerlendirilmesi gereken çok katmanlı bir alandır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma desenleri prensipleri doğrultusunda kuramsal bir bakış açısı merkeze alınarak kurgulanmıştır. Araştırmada, Le Corbusier ve Turgut Cansever'in kent ile konut tasavvurları analiz edilirken, araştırmacının verileri ve metinleri belirli bir teorik çerçeveden yorumlamasına olanak tanıyan yaklaşım (Creswell, 2021) rehberliğinde diyalektik karşılaştırmalı analiz metodu benimsenmiştir. Diyalektik yöntem, birbirine zıt görünen iki düşünce dünyasını keskin bir kutuplaşma yerine, tarihsel ve teorik bir gerilim sahası içerisinde incelemeyi mümkün kılmaktadır. Bu bakımdan yöntem, fikirleri durağan kalıplara hapsetmek yerine, onları beslendikleri epistemolojik zemin ve tarihsel koşullar içinde ilişkisel bir yaklaşımla değerlendirmeyi hedefler.

Literatürde modernite odaklı kent kavramı; teknik akıl, ilerleme ve rasyonalite ile bağdaştırılırken; geleneksel şehir tasavvuru yerel bağlam, ahlaki değerler ve kültürel devamlılık üzerinden tarif edilmiştir (Mumford, 1961/2013). Dolayısıyla modernist planlama paradigması ile medeniyet merkezli kent anlayışı arasında yapısal bir epistemolojik fark bulunmaktadır. Diyalektik çözümleme, bu farkı “modern-geleneksel” gibi yüzeysel bir ikiliğe indirgemek yerine; birbirini dönüştüren, eleştiren ve etkileyen dinamik bir fikrîsel yönelim alanı olarak kabul eder.

Bu perspektifle, Le Corbusier’in planlama yaklaşımı Aydınlanma rasyonalitesinin mekânsal bir çıktısı olarak okunurken; Cansever’in bakış açısı modernizmin indirgemeci mekân kurgusuna yönelik etik ve kültürel temelli bir itiraz olarak ele alınmaktadır. Bu sebeple çalışma, iki düşünürü sadece mimari ekolleri üzerinden değil, kamu yönetimi ve yönetim pratikleri açısından da kıyaslamaktadır. Metot dahilinde, temel kaynaklar ve ikincil literatür üzerinden yapılan kavramsal analizlerle, her iki yaklaşımın ayrıştığı ve birbirini tamamladığı noktaların saptanması amaçlanmaktadır.

2.1. Modernist Kent ve Konut Yaklaşımı: Le Corbusier

Le Corbusier’in şehircilik vizyonu, 20. yüzyılın başlarında sanayi kentlerinde gözlemlenen kaotik büyüme, sağlıksız yapılaşma ve düzensizliğe radikal bir çözüm arayışı olarak şekillenmiştir. Kentsel mekânı biyolojik bir organizma olarak gören Şikago Ekolü’nün aksine Corbusier, modern şehri işlevsel bir makine olarak kurgular. Bu yaklaşımda ideal kent; endüstriyel toplumun hızına uygun, bütünüyle rasyonel, ölçülebilir ve sistematik bir yapıya sahip olmalıdır. Mekânı standart işlevlere indirgeyen bu anlayışın en bilinen ifadesi, konutun “içinde yaşanacak bir makine” (machine à habiter) olarak tanımlanmasıdır (Le Corbusier, 1923/1986).

Makine metaforu, modernitenin teknik aklına duyulan güvenin mekânsal bir yansımasıdır. Bu sistemde kent; işlevlerin kesin sınırlarla ayrıldığı, sirkülasyonun optimize edildiği ve toplumsal davranışların planlama yoluyla kontrol edildiği bir mekanizma olarak tasarlanır. Le Corbusier’in *Ville Radieuse* (Işıyan Kent) projesi, yüksek bloklar ve geniş ulaşım aksları aracılığıyla üretkenliği artırmayı hedefleyen bu rasyonel düzenin somut bir örneğidir. Bu modelde planlama, demokratik bir tartışma zemininden ziyade, teknik uzmanlık gerektiren bir otorite alanı olarak görülür.

Corbusier’in konut yaklaşımı, bireysel farklılıklardan ziyade evrensel insan ihtiyaçlarını referans alır. İnsan bedeninin ölçülerini esas alan “Modulor” sistemi, mekânın matematiksel bir düzenle tasarlanabileceği varsayımına dayanarak farklı olanı evrensellik potasında eriten otoriter bir yapı sunar. Sanayi toplumunun seri üretim mantığı konut üretimine de yansıtılmış; bu durum konut krizine hızlı çözümler sunma iddiası taşısa da dikey mimari odaklı “kimliksiz beton yığınları” eleştirilerini beraberinde getirmiştir. CIAM kongreleri ve Atina Şartı ile kurumsallaşan “işlevsel bölgelere ayırma” ilkesi, mekânsal bir düzen üretirken gündelik hayatın karmaşık dokusunu parçalama riski taşıması nedeniyle Jacobs gibi kuramcılar tarafından eleştirilmiştir.

Kamu yönetimi perspektifinden bakıldığında, Le Corbusier’in kent anlayışı teknokratik bir yönetsel akla karşılık gelir. Kentin rasyonel kurallarla yönetilebilir bir sistem olarak görülmesi, Max Weber’in hiyerarşik ve merkeziyetçi rasyonel-bürokratik otorite modeliyle güçlü bir paralellik arz eder. Yukarıdan aşağıya (top-down) işleyen bu modernist planlama anlayışı, demokratik meşruiyet tartışmalarına yol açarak planlamayı toplumsal davranışı dizayn eden bir kamusal düzen aracına dönüştürür. James C. Scott’un vurguladığı üzere, bu tür projeler temelde karmaşık toplumsal yapıları merkezi otorite için “okunabilir” (legible) ve “yönetilebilir” kılma çabasının birer tezahürüdür (Scott, 1998).

2.2. Medeniyet Temelli Kent ve Konut Yaklaşımı: Turgut Cansever

Turgut Cansever, akademik ve mimari literatürde sadece bir tasarımcı olarak değil, mimarlığı tarihi, kültürel ve etik bir sorumluluk sahası olarak gören bir düşünür olarak yer edinmiştir. Cansever’in perspektifi; insan, toplum ve mekân arasındaki bağı teknik bir düzlemin ötesine taşıyarak; kenti ve konutu toplumsal hafızanın, yerel kimliğin ve ahlaki değerlerin aktarıldığı merkezler olarak tanımlar. Modernizmin tek tipçi ve evrenselci mekânsal rasyonalitesine bir alternatif sunan bu kuramsal çerçeve; medeniyetler tarihi, yerel kültürel kodlar ve insan ölçeği kavramlarına odaklanmaktadır. Bu

yaklaşım, mimariyi modern bilinçten koparmadan; onu rasyonel planlama ilkelerinin ötesinde, insani değerler ve tarihsel anlam ekseninde yeniden kurgulamaktadır (Cansever, 2016).

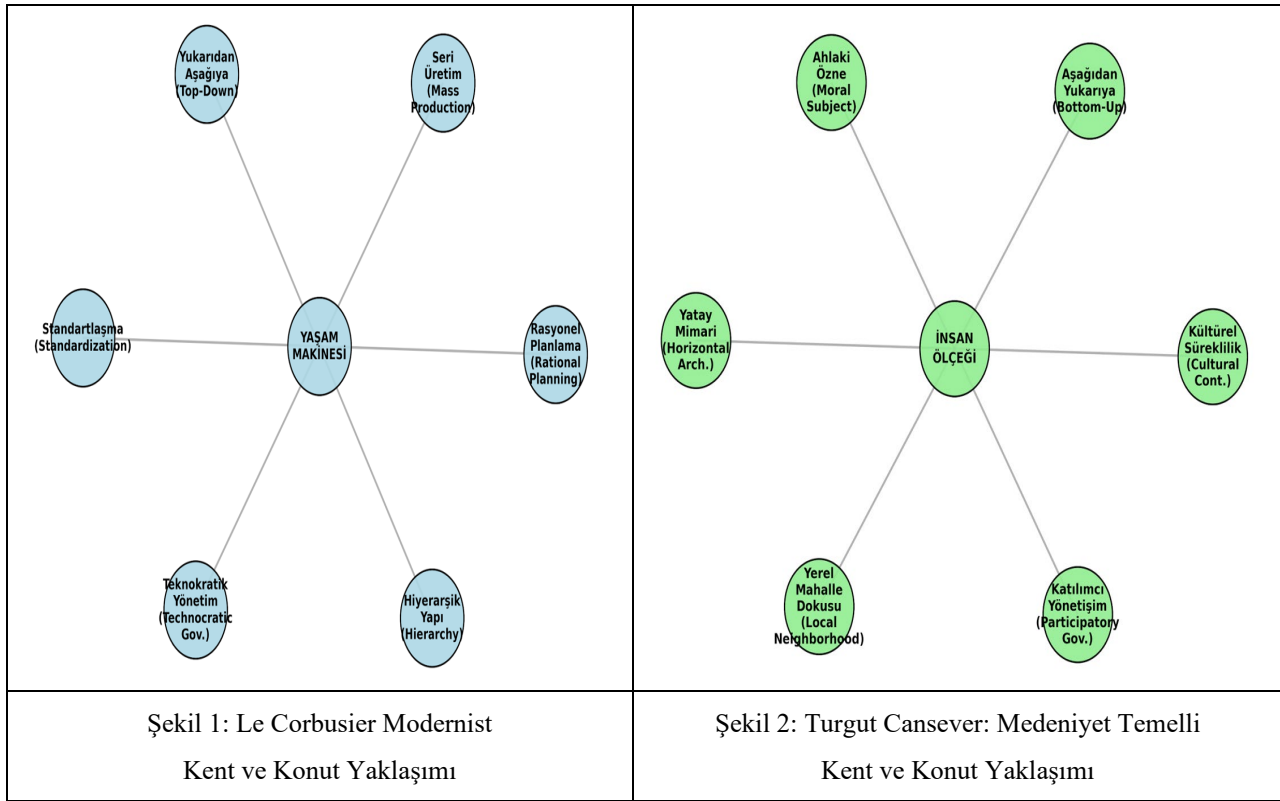
Cansever'e göre şehir, bir uygarlık birikimidir ve kentsel mekânlar bu birikimin sürekliliğini temsil eden unsurlardır. Şehri salt teknik bir organizasyon alanı olarak görmeyen Cansever, kenti insanın dünyayla kurduğu anlamlı ilişkinin temel mekânı olarak tanımlar. Kentin niteliği sadece fiziksel unsurlarla değil, orada yaşayanların kurduğu ilişkisel ve kültürel dokuyla belirlenmektedir. Bu bakış açısı, Cansever'i modernist planlamanın mühendislik odaklı ve evrenselci tutumuna karşı eleştirel bir noktaya taşır. Modernist şemada kent optimize edilecek bir sistemken; Cansever'de sosyal ve kültürel olarak sürekli yeniden üretilen dinamik bir alandır.

Cansever'in konut anlayışı, onun kent vizyonu ile doğrudan ilişkilidir. Konut, fiziksel bir barınma birimi olmaktan çok, içinde yaşanan topluluğun değerlerini, kültürel bilgilerini ve günlük pratiklerini taşıyan bir mekân olarak ele alınır. Bu anlamda konut, **toplumsal ilişkilerin mekânsal karşılığıdır**. Ona göre, konutun insan ölçeğine uygun olması, yalnızca ölçüsel bir tercih değil, bireyin dünyayla kurduğu ilişkiyi anlamlandırma biçimidir (Kuban, 1984). Konut mekânının biçimlenişi, bireyin çevresiyle kurduğu ahlâkî ve kültürel bağları doğrudan etkiler. Bu bağlamda Cansever, tek bir pencereden bakarak, konutu ekonomik meta olarak değil; bireyin dünyayla ilişki kurduğu bir **varoluş mekânı** olarak ele alır (Yılmaz Aslantürk, 2019, s. 26).

Cansever'in yaklaşımında yerel aktörlerin ve mahalle ölçeğinin önemi, onu katılımcı yönetim ve yerinden yönetim temalarına yaklaştırır. Yerel bilginin ve deneyimin mekân üretimine dâhil edilmesini savunan bu model, hiyerarşik yapıların aksine çok aktörlü ve yatay katılımı esas alan bir yönetim modeliyle örtüşmektedir. Bu yapıda devlet tek belirleyici aktör değildir, sivil toplum ve yerel katılım karar süreçlerinde aktif rol alır. Cansever'in mahalle tasavvuru ise sadece fiziksel bir yerleşim değil, sorumluluk ve müşterek hayat bilinciyle şekillenen organik bir toplumsal örgütlenmedir. Mahalleliyi edilgen bir sakin yerine, kamusal düzenin sürekliliğine katkı sunan ahlaki bir özne olarak konumlandıran bu anlayış, kentsel yönetim bağlamında aktif vatandaşlık tartışmalarına güçlü bir teorik zemin sunmaktadır.

3. MODERNİST VE MEDENİYET TEMELLİ YAKLAŞIMLAR ÇERÇEVESİNDE KONUT VE KENTSEL YÖNETİŞİM

Le Corbusier ve Turgut Cansever'in konut ve kent tasavvurları, modern planlama düşüncesinin iki temel kutbunu temsil eder. Bir yanda teknik rasyonalite, standartlaşma ve merkezîyetçiliği odağı alan modernist ekol; diğer yanda ise kültürel devamlılık, insan ölçeği ve yerel bağlamı merkeze alan medeniyet temelli perspektif bulunmaktadır. Bu iki yaklaşım, salt birer zıtlık olmanın ötesinde, çağdaş konut politikalarının kuramsal gerilim hattını oluşturan iki ana eğilimdir.

Kaynak: Yazarlar tarafından metin içerisindeki analizlerden derlenmiştir.

Şekil 1’de Le Corbusier’in rasyonalist ve teknokratik planlama anlayışının temel bileşenlerini yansıtmaktadır. Merkezde yer alan “Yaşam Makinesi” kavramı, konutun endüstriyel toplumun hız ve verimlilik ihtiyaçlarına göre mekanize edilmesini simgeler. Şemada görülen “Yukarıdan Aşağıya” ve “Hiyerarşik Yapı” gibi kavramlar, kentsel yönetimin demokratik müzakereden ziyade teknik uzmanlık ve merkeziyetçi karar alma süreçleriyle yürütüldüğünü vurgular. Standartlaşma ve seri üretim ilkeleri, mekânın matematiksel bir düzen içerisinde evrensel ihtiyaçlara göre optimize edilmesini hedeflemektedir.

Turgut Cansever’in yaklaşımını özetleyen Şekil 2’de ise modernist rasyonaliteye karşı geliştirilen etik ve kültürel temelli itirazın kavramsal haritasıdır. “İnsan Ölçeği” merkezli bu modelde konut, sadece bir barınak değil, toplumsal belleğin ve ahlaki değerlerin taşındığı bir varoluş alanıdır. Şemadaki “Katılımcı Yönetişim” ve “Aşağıdan Yukarıya” vurguları, yerel aktörlerin ve mahalleli öznenin karar süreçlerindeki aktif rolüne işaret eder. Yatay mimari ve yerel mahalle dokusu kavramları ise medeniyet birikiminin mekânsal sürekliliğini ve organik toplumsal örgütlenmeyi temsil etmektedir.

Bu ayrım, teknik rasyonalite ile kültürel duyarlılık arasındaki yapısal çatışmayı görünür kılar. Modernist paradigma, kitlesel konut üretimi ve hızlı kentleşme süreçlerinde operasyonel avantajlar sunsa da mekânsal tekdüzellik ve yabancılaşma riskini beraberinde getirmektedir (Jacobs, 1961/2015). Cansever’in medeniyet odaklı bakışı ise kimlik ve aidiyet boyutlarını güçlendirmesine rağmen, çok büyük ölçekli kentsel krizlerde kurumsal kapasite zorlukları doğurabilir.

Le Corbusier ve Turgut Cansever’in konut yaklaşımları, kentsel yönetim açısından birbirine zıt iki temel perspektifi temsil etmektedir. Le Corbusier, modernizmi teknolojik bir güç olarak görüp “standardizasyonun ruhunu” ve dikey yapılaşmayı savunurken; bu yaklaşım kenti bir “yaşama makinesine” dönüştürerek toplumsal dokuyu zayıflatma riskini taşımaktadır (Ateş, 2017). Buna mukabil Cansever, mimariyi kültürel değerlerle çevreyi biçimlendirme sanatı olarak görmekte ve insanı özneleştirilen yatay bir model sunmaktadır. Bu bağlamda, kentsel yönetimlerin merkeziyetçi kararlar yerine yerel kimliği gözeterek yatay mimariyi desteklemesi, daha yaşanabilir kentlerin inşası bakımından önem arz etmektedir.

Neticede Le Corbusier kenti bir “yaşama makinesi” olarak kurgulayıp dikey yapılaşmayı savunurken; Cansever, insanı özneleştiren yatay bir mimari modeli ve yerel kimliği gözetmektedir. Kentsel yönetim açısından bakıldığında, Le Corbusier merkeziyetçi ve teknokratik bir yapıya işaret ederken; Cansever, çok aktörlü, mahalle ölçeğini önemseyen ve yerel katılımı esas alan modellerle daha uyumludur. Bu gerilim, günümüz konut politikalarında rasyonel planlama kapasitesi ile toplumsal-kültürel duyarlılığı dengeleyebilecek yeni bir yönetim modelinin gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır.

4. KENTSEL YÖNETİŞİM VE TÜRKİYE’DE GÜNCEL KONUT POLİTİKALARI

Kentsel yönetim; şehir idaresinin sadece hiyerarşik devlet yapılarıyla değil, merkezi idare, yerel yönetimler, özel sektör ve sivil toplum arasındaki çok yönlü etkileşimlerle şekillendiğini ifade etmektedir (Rhodes, 1996; Pierre ve Peters, 2000). Klasik kamu yönetiminin katı hiyerarşisinden farklı olarak bu yaklaşım; ağ tipi ilişkileri, müzakereyi ve katılımı ön plana çıkararak teknik planlama ile demokratik meşruiyet arasında bir denge kurmayı hedefler. Türkiye’de konut politikaları, 1980 sonrası neoliberal dönüşüm ve hızlanan kentleşme süreciyle birlikte evrilmiştir. 2000’li yıllardan itibaren ise konut üretimi, salt bir sosyal politika aracı olmanın ötesine geçerek ekonomik büyüme stratejilerinin, sermaye birikiminin ve kentsel dönüşüm politikalarının ana unsurlarından biri haline gelmiştir (Harvey, 2005).

Güncel kentsel dönüşüm ve kitlesel konut üretiminde en temel aktör Toplu Konut İdaresi Başkanlığı’dır (TOKİ). Özellikle 2000’li yıllarda yetkileri genişleyen TOKİ, merkezi planlama kapasitesini temsil eden bir yapıya dönüşmüştür (TOKİ, 2026). Uygulanan standart proje tipleri ve yukarıdan aşağıya (top-down) işleyen karar alma süreçleri, bu modeli hiyerarşik bir planlama mantığına yaklaştırmaktadır. Karar mekanizmalarının merkezileşmesi, yerel yönetimlerin çoğu zaman uygulayıcı role itilmesine neden olmakta; bu durum, yönetim literatüründeki çok aktörlü katılım ile hiyerarşik kamu yönetimi arasındaki gerilimi belirginleştirmektedir.

135

Merkezi modelin sunduğu en büyük avantaj, özellikle afet sonrası süreçlerde ve dar gelirli gruplara yönelik projelerde görülen hızlı üretim kapasitesi ve ölçek ekonomisidir. Bununla birlikte, 6306 sayılı Kanun çerçevesindeki kentsel dönüşüm uygulamaları mülkiyet yapısını ve mekânsal dağılımı yeniden şekillendirmektedir. Bu noktada Türkiye’deki konut politikaları, teknik rasyonalite ile demokratik katılımın sınırları arasında bir denge arayışındadır.

Turgut Cansever’in yaklaşımı, bu merkeziyetçi ve standartlaştırıcı planlama anlayışına karşı mahalle ölçeğini, yerel bilgiyi ve kültürel sürekliliği önceleyen eleştirel bir referans sunar. Cansever’in perspektifi, yerel aktörlerin karar alma süreçlerine kurumsal düzeyde dâhil edildiği bir yönetim modeline işaret etmektedir. Neticede Türkiye’deki mevcut durum, merkezi planlama gücü ile yerel yönetim talepleri arasında hibrit bir karakter sergilemektedir. Temel problem, teknik kapasiteyi korurken toplumsal bağlamı ve yerel katılımı planlama süreçlerine etkin şekilde katabilmektir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sanayi Devrimi’nden günümüze intikal eden kentleşme serüveni, konut meselesini teknik bir imalat sorunu olmanın ötesine taşıyarak toplumsal nizamın ve kültürel devamlılığın odak noktasına yerleştirmiştir. Modernist paradigma; rasyonalite, standartlaşma ve merkezi planlama disipliniyle bu sürece yanıt vermiş, özellikle hızlı kentleşme dönemlerinde kitlesel konut üretiminde kayda değer bir kapasite yaratmıştır. Ne var ki bu rasyonalist tutum, zamanla mekânsal tekdüzelik, yerel kimlik kaybı ve toplumsal aidiyet duygusunun zayıflaması gibi yapısal sorunları da beraberinde getirmiştir.

Turgut Cansever’in medeniyet odaklı yaklaşımı, söz konusu indirgemeci planlama anlayışına karşı konutu bir medeniyet tasavvurunun mekânsal yansıması olarak yeniden konumlandırmayı teklif eder. Cansever’in düşünce dünyasında insan ölçeği, mahalle kültürü ve yerel değerler birer nostalji öğesi değil, mekânsal sürdürülebilirliğin kurucu bileşenleridir. Bu yaklaşım merkezi otoriteyi bütünüyle

reddetmek yerine; yerel bilgi birikimi ve toplumsal bağlamın karar alma süreçlerine etkin şekilde entegre edilmesini savunur.

Türkiye tecrübesi, bu diyalektik gerilimin somut bir yansımasıdır. TOKİ rehberliğinde yürütülen kitlesel konut projeleri, özellikle afet sonrası yeniden inşa ve riskli yapı stokunun dönüştürülmesi süreçlerinde güçlü bir kurumsal kapasite sergilemiştir. Son dönemde hayata geçirilen mahalle konseptli ve yatay mimariyi önceleyen uygulamalar, merkezi planlama kapasitesinin sosyo-kültürel duyarlılıkla dengelenebileceğini göstermekte; teknik üretim gücü ile yerel aidiyetin birbirine zorunlu bir karşılık oluşturmadığını kanıtlamaktadır. Ancak, hiyerarşik karar süreçlerinin yerel katılımı sınırlı tutması, kentsel yönetim bağlamında demokratik meşruiyet tartışmalarını canlı tutmaya devam etmektedir.

Neticede temel mesele, modern planlama aklını bütünüyle dışlamak ya da yerel değerleri romantize etmek değil; insanı merkeze alan ve kentlilerin aktif katılımını kurumsal bir güvenceye kavuşturan bir yönetim anlayışı inşa edebilmektir. Kent, sadece teknik olarak tanzim edilen bir fiziksel çevre değil, sakinlerinin anlam yüklediği ve sorumluluk üstlendiği toplumsal bir sahadır. Dolayısıyla, merkezi üretim gücü ile yerel deneyimin birbirini tamamladığı bütüncül bir yapı kurulmadığı müddetçe, mekânsal dayanıklılık toplumsal dayanıklılık ile desteklenemeyecektir. Afetlere dirençli, kimlik duygusu güçlü ve sürdürülebilir kentlerin inşası; ancak yerel iradenin karar süreçlerine etkili biçimde dâhil edildiği katılımcı bir yönetim modeliyle mümkün görünmektedir.

6. KAYNAKLAR

Altuntaş Duman, N. (2001). Gecekondu, getto ve kimlik. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 11-28.

Aslanoğlu, E. (2015). Mimarlık, kültür ve modernlik: Turgut Cansever'in mekânsal düşüncesi. *Mimarlık Dergisi*, 107, 45-58.

Ateş, F. (2017). Dikey mimari mi? Yatay mimari mi? Aksaray kent yapısı bağlamında bir değerlendirme. M. S. Yıldız, A. Can ve M. Özkaya (Ed.), *II. Uluslararası Aksaray Sempozyumu tam metin kitabı* içinde (s. 245-254). Aksaray Üniversitesi.

Bumin, K. (2016). *Demokrasi arayışında kent*. Çizgi Yayınları.

Cansever, T. (2016). *İslam'da şehir ve mimari*. Timaş Yayınları.

Creswell, J. W. (2021). *Karma yöntem araştırmalarına giriş*. Pegem Akademi Yayıncılık.

Çelik, Z. (2013). *Modernleştirme ve mimarlık: Turgut Cansever'in yapısal yaklaşımları*. İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Engels, F. (2009). *The condition of the working class in England*. Oxford University Press. (Orijinal eserin yayın tarihi 1845).

Erder, C. (2002). *Kent olgusu ve mimari düşünce*. Yapı Kredi Yayınları.

Ergen, H. (2011). Kent, kimlik ve yerel bilgi: Turgut Cansever üzerine bir değerlendirme. *Planlama Dergisi*, 21(3), 115-130.

Harvey, D. (1973). *Social justice and the city*. Edward Arnold.

Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.

Hazard, P. (2013). *The crisis of the European mind: 1680-1715*. New York Review Books. (Orijinal eserin yayın tarihi 1935).

Hobsbawm, E. J. (1996). *The age of revolution: 1789-1848*. Vintage Books. (Orijinal eserin yayın tarihi 1962).

- Jacobs, J. (2015). *Büyük Amerikan şehirlerinin ölümü ve yaşamı* (B. Doğan, Çev.). Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1961).
- Karademir, A. (2024). *AB üyesi üniter, bölgesel ve federal devletler ile Türkiye'de yerel özerkliğin yönetim üzerine etkisi: Karşılaştırmalı bir analiz* (Tez No. 895448) [Doktora tezi, Aksaray Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Keleş, R. (2020). *Kentleşme politikası*. İmge Yayınları.
- Kuban, D. (1984). *Türk kentleşmesi ve konut sorunları*. İletişim Yayınları.
- Le Corbusier. (1986). *Towards a new architecture* (F. Etchells, Çev.). Dover. (Orijinal eserin yayın tarihi 1923).
- Le Corbusier. (2005). *İnsanca yaşamak için şehir ve konut* (A. Yörükkan, Çev.). Babil Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1943).
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi* (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 1974).
- Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and social class and other essays*. Cambridge University Press.
- Mumford, L. (2013). *Tarih boyunca kent: Kökenleri, geçirdiği dönüşümler ve geleceği* (G. Koca ve T. Tosun, Çev.). Ayrıntı Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1961).
- Pierre, J., & Peters, B. G. (2000). *Governance, politics and the state*. Macmillan.
- Rhodes, R. A. W. (1996). The new governance: Governing without government. *Political Studies*, 44(4), 652–667. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1996.tb01747.x>
- Scott, J. C. (1998). *Seeing like a state: How certain schemes to improve the human condition have failed*. Yale University Press.
- Stone, C. N. (1993). Urban regimes and the capacity to govern: A political economy approach. *Journal of Urban Affairs*, 15(1), 1–28. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9906.1993.tb00300.x>
- Şahin, Y. (2017). *Kentleşme politikası*. Ekin Yayın Dağıtım.
- Yılmaz Aslantürk, A. (2019). *Kent sosyolojisi perspektifinden mahallenin sosyo-kültürel dönüşümü: "Boztepe-Çukurçayır Mahallesi örneği"* (Tez No. 564772) [Doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ). (2026). *Kentsel yenileme*. Erişim tarihi: 2 Şubat 2026, <https://www.toki.gov.tr/kentsel-yenileme>
- Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (G. Roth & C. Wittich, Ed.). University of California Press. (Orijinal eserin yayın tarihi 1922).

THE EFFECT OF STROBOSCOPIC VISUAL OCCLUSION MODES ON STATIC
BALANCE CORRELATIONS
STROBOSKOPIK GÖRSEL KAPANMA MODLARININ STATİK DENGİ
KORELASYONLARINA ETKİSİ

SERKAN UZLASIR¹

¹Doktor Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi ,
Fizyoterapi ve Rehabilitasyon,
<https://orcid.org/0000-0003-1436-8706>

Özet

Amaç: Bu çalışmanın amacı, farklı stroboskopik görsel kapanma modlarının statik postüral kontrol üzerindeki etkilerini ve özellikle korelasyon değerlerinin değerlendirilerek, diğer modlara göre farklı bir duyu bütünleşme mekanizmasının varlığını ve etkisini incelemektir. **Yöntem:** Otuz sağlıklı birey (Yaş: 21.50 ± 3.31 yıl; Boy: 1.70 ± 0.08 m; Kilo: 67.25 ± 10.25 kg; 13 kadın, 17 erkek) çalışmaya gönüllü olarak katılmıştır. Katılımcılar, tek ayak üzerinde durma görevini altı farklı görsel koşul altında gerçekleştirmiştir: Gözler Açık (GA), Mod A, Mod B, Mod C, Mod D ve Gözler Kapalı (GK). Stroboskopik gözlük modları: Mod A: Her iki lens strobing, Mod B: Sol lens strobing, sağ lens opak, Mod C: Sağ lens strobing, sol lens opak, Mod D: Lensler arasında dönüşümlü strobing. Statik postüral kontrol, kuvvet platformundan elde edilen %95 güven elips alanı (confidence ellipse area) ile değerlendirilmiştir. Koşullar arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analizi ile incelenmiştir. **Bulgular:** Çoğu görsel mod (A, B, D, EC) ile EO arasında orta ile güçlü düzeyde korelasyonlar bulunmuştur ($r = 0.62-0.77$). Ancak C modu, tüm diğer koşullarla belirgin şekilde daha düşük korelasyonlar göstermiştir ($r = 0.27-0.48$). Özellikle EO-C ($r = 0.33$) ve A-C ($r = 0.27$) değerleri diğer tüm eşleşmelerden anlamlı derecede düşüktür. C modunun korelasyon matrisi içindeki bağlantı yoğunluğu zayıftır, bu da diğer görsel sistemlerle ortak varyansın azaldığını göstermektedir. **Sonuç:** C modu, yani sağ gözün kesintili olarak açık kaldığı ve sol gözün tamamen kapalı olduğu durum, binoküler görsel entegrasyonu bozarak postüral kontrol sisteminde asimmetrik bir görsel bilgi akışı yaratmaktadır. Bu durum, sistemin vestibüler ve propriyoseptif bilgilere daha fazla bağımlı hale gelmesine ve dolayısıyla diğer görsel koşullarla paylaşılan varyansın azalmasına neden olabilir. Sonuçlar, denge kontrolünde gözler arası koordinasyonun kritik rolünü vurgulamakta ve tek taraflı stroboskopik kapanmanın, klasik simetrik kapanmadan niteliksel olarak farklı bir duyuusal yeniden ağırlıklama (sensory reweighting) oluşturduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Stroboscopic Vision, Postural Control, Visual Asymmetry

Abstract

Purpose: The aim of this study is to examine the effects of different stroboscopic visual occlusion modes on static postural control and, in particular, to evaluate the correlation values to investigate the presence and influence of a distinct sensory integration mechanism compared to other modes.

Methods: Thirty healthy individuals (Age: 21.50 ± 3.31 years; Height: 1.70 ± 0.08 m; Weight: 67.25 ± 10.25 kg; 13 female, 17 male) performed single-leg stance trials under six visual conditions: Eyes Open (EO), Mode A, Mode B, Mode C, Mode D, and Eyes Closed (EC). The stroboscopic goggles operated as follows: Mode A: Both lenses strobing, Mode B: Left lens strobing, right lens opaque, Mode C: Right lens strobing, left lens opaque

, Mode D: Alternating strobing between lenses. The 95% confidence ellipse area of the center of pressure was calculated. Pearson correlation coefficients were computed between all visual conditions. **Results:** Most visual modes (A, B, D, EC) exhibited moderate-to-strong correlations with EO ($r = 0.62-0.77$). However, Mode C showed distinctly weak correlations with all other conditions ($r = 0.27-0.48$). Particularly, EO-C ($r = 0.33$) and A-C ($r = 0.27$) were substantially lower than other pairings. The C mode also displayed low connectivity in the correlation network, suggesting reduced coherence with the visual control system observed in the other modes. **Conclusion:** Mode C where right-eye vision is intermittently available while the left eye remains opaque, leads to a disruption of binocular integration and asymmetric visual feedback. This asymmetry likely forces the sensorimotor system to rely more heavily on non-visual cues (proprioceptive and vestibular), thereby reducing the shared variance (correlations) with other visual modes. These findings highlight the dominant role of interocular coordination in postural stability and suggest that unilateral stroboscopic occlusion induces a qualitatively different sensory integration pattern than symmetric visual occlusion.

Keywords: Stroboscopic Vision, Postural Control, Visual Asymmetry

THE CONCEPT OF POST-TRAUMATIC GROWTH AND İTS RELATIONSHIP WITH RELİGİON TRAVMA SONRASI GELİŞİM KAVRAMI VE DİN İLİŞKİSİ

ESRA SABUNCU¹

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Yalova Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı,
0009-0003-6358-5691

Özet

Çalışmamız travma sonrası gelişim ve din ilişkisini ele almaktadır. Kişiler yaşamları boyunca çeşitli fiziksel ve psikolojik zorluklarla mücadele halindedir. Yaşanılan zorlukların bir kısmının kişilerde travmatik yaşantı oluşturacağı düşünülmektedir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde her iki kişiden birinin hatta iç karışıklık yaşanan ülkelerde dört kişiden üçünün bir defada olsa hayatta travmatik bir olay yaşadığı bilinmektedir. Travma sonrası gelişim kavramı ise yaşanan zorluklar sonucu kişilerin yaşamlarında meydana gelen bilişsel, duygusal ve davranışsal olarak olumlu bir dönüştürücü etkiyi ifade etmektedir. Travma sonrası gelişim kavramı tarih, sanat, felsefe ve din gibi çeşitli disiplinlere konu olmuş ve kişinin yaşadığı zorluklar anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Kavramsallaştırma sürecinde yapılan çalışmalar sonucunda disiplinler arası bir kavram olduğu tespit edilmiş ve yapılan çalışmalarda sınırlama yapılmadan tüm disiplinler açısından ele alınması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu çalışma travma sonrası gelişim kavramı ile din ilişkisini çeşitli boyutlarda ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmamızda travma sonrası gelişim ve din ilişkisi nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılarak incelenmiştir. Araştırmamız sonucunda bu iki kavram arasındaki ilişkinin geçmişten günümüze kadar dayandığı ve tüm dinlerde yaşanan zorluklara karşı çeşitli bakış açıları oluşturduğu tespit edilmiştir. Budizm’de nilüfer çiçeğinin, çamurlu ve durgun bir gölet üzerinde açtığı için kirlilikten oluşan ancak kirlenmeyen zihnin saflığının sembolü olarak görülmüştür. Hristiyanlık dininde insanın savunmasız ve zayıf olduğu durumlarda Tanrı’nın gücüne odaklanmasının yaşamın anahtarı olduğuna inanılmıştır. İslam dininde ise her zorlukla beraber bir kolaylığın olduğu vurgulanarak yaşanan zorlukların sonrasında kişileri bekleyen olumlu şeylere dikkat çekmek istenmiştir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde kişilerin hem yaşadıkları zorluklarla mücadelede dini inançlarından yararlandığı hem de yaşadıkları zorlu süreçlerden sonra dini inanca yöneldikleri tespit edilmiştir.

140

Anahtar kelimeler: Din, Psikoloji, Din Psikolojisi, Travma, Travma Sonrası Gelişim

Abstract

This study examines the relationship between post-traumatic growth and religion. Individuals struggle with various physical and psychological challenges throughout their lives. It is believed that some of these challenges create traumatic experiences. Studies show that one in two people, and even three in four in countries experiencing internal conflict, have experienced a traumatic event at least once in their lives. The concept of post-traumatic growth refers to a positive transformative effect on cognitive, emotional, and behavioral aspects of an individual's life resulting from these challenges. The concept of post-traumatic growth has been the subject of various disciplines such as history, art, philosophy, and religion, and attempts have been made to understand the difficulties experienced by individuals. As a result of the studies conducted during the conceptualization process, it has been determined that it is an interdisciplinary concept, and it has been emphasized that it should be considered from all disciplines without limitation. This study aims to reveal the relationship between the concept of post-traumatic growth and religion in various dimensions. In our research, the relationship between post-traumatic growth and religion was examined using document analysis, a qualitative research method. As a result of our research, it was determined that the relationship between these two concepts has existed from the past to the present and that all religions have created various perspectives on the challenges experienced. In Buddhism, the lotus flower, blooming on a muddy and stagnant pond, is seen as a symbol of the purity of the mind, free from impurity but untainted. In Christianity, it is believed that focusing on God's power during times of vulnerability and weakness is the key to life. In Islam, it is emphasized that with every difficulty comes ease, drawing attention to the positive things that await individuals after experiencing hardship. Studies have shown that people both utilize their religious beliefs in coping with difficulties and turn to religious faith after experiencing challenging periods.

Keywords: Religion, Psychology, Psychology of Religion, Trauma, Post-Traumatic Development

ROMANTİK İLİŞKİ KAYBI YAŞAYAN YETİŞKİNLERİN DUYGUSAL ADAPTASYONLARI İLE DİNİ YÖNELİM İLİŞKİSİ

MİNE ZEYREK

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Yalova Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı,
ORCID: 0009-0007-8099-5579**

Özet

Bu çalışma romantik ilişki kaybı yaşayan yetişkinlerin duygusal adaptasyonları ile dini yönelim arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. İnsanların yaşamları boyunca kurdukları yakın ilişki türleri aile, arkadaş ve romantik ilişki olarak sınıflandırılmaktadır. Romantik ilişkiler, bireylerin duygusal yoğunluğunun fazla olduğu yakın ilişki türüdür. Partnerlerin birbirlerinden beklentileri duygusal ve fizyolojik ihtiyaçları ilişkiyi şekillendiren devamlılığını sağlayan karşılanmadığında ilişkinin ayrılık ile son bulmasına sebep olan etkenlerdir. Bununla beraber, dışsal sebeplerle de ilişki sonlanabilmektedir. Yaşanılan ilişki kaybindan sonra, partnerlerin yaşadığı duygusal doyum, iyi hissetme, mutluluk yerini üzüntü, stres, kaygı gibi yeni duygu durumlarına bırakmaktadır. Bireyin ilişki kaybindan sonra yeni duruma adapte olması, kaybın getirmiş olduğu ruhsal durumlar karşısında stresini yönetebilmesi, psikolojik sağlığını koruması, değişen duruma karşı göstermiş olduğu duygusal adaptasyon ile ilgilidir. Bu çalışma romantik ilişki kaybı yaşayan yetişkinlerin kayıp sonrası duygusal adaptasyonlarına etkileyen etkenler ve dini yönelim ilişkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılarak romantik ilişki kaybı yaşayan yetişkinlerin duygusal adaptasyonları ile dini yönelim ilişkisi ele alınmıştır. Araştırmada konu ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde duygusal adaptasyonsağlama sürecindeki bireylerin kişilik özellikleri, yakın çevresi ile olan ilişkisi, iş hayatı, sosyal yaşantısı ve dini inancının süreci etkilediği görülmektedir. Yapılan araştırmalarda bir inanca sahip olan bireylerin kendi manevi değerleriyle başa çıkma süreci yaşadıkları; ritüeller ve meditasyonlara başvurduğu görülmekteyken özel anlamda dindar ya da maneviyatı yüksek bireylerin ilişki kaybindan sonra duygusal adaptasyonda olumlu dini başa çıkma yöntemlerine başvurduğu; dua etme, tevekkül etme ve ibadete yöneldikleri tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmalarda ilişki kaybindan sonraki süreç ve dini yönelim ilişkisinin demografik değişkenlere göre farklılık gösterdiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din, din psikolojisi, dini yönelim, duygusal adaptasyon, romantik ilişki

**COGNITIVE STRUCTURES PREDICTING POSTTRAUMATIC GROWTH IN
INDIVIDUALS EXPOSED TO DISASTERS
DOĞA KAYNAKLI AFET YAŞAMIŞ BİREYLERDE TRAVMA SONRASI BÜYÜMEYİ
YORDAYAN BİLİŞSEL YAPILAR**

BEYZA AYDIN (BİRİNCİ YAZAR)¹, TUĞBA ÇAPAR TAŞKESEN (İKİNCİ YAZAR)²

¹Araştırma Görevlisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Klinik Psikoloji,
0009-0006-5115-0078

²Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Klinik Psikoloji,
0000-0003-2980-5956

Özet

Travma Sonrası Büyüme (TSB) travmatik yaşantıların yalnızca olumsuz sonuçlar doğurmadığını; aynı zamanda bireyin yaşam algısı, kişilerarası ilişkileri ve benlik algısında olumlu yönde değişimlere yol açabildiğini ifade eden bir kavramdır. TSB'nin teorik modeli, travma sonrasındaki bilişsel işleme sürecinde iki ruminasyon türünün önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bunlar; olaya ilişkin istemsiz ve tekrarlayan düşünceleri içeren girici ruminasyonlar ve travmatik deneyimi anlamlandırmak için istemli şekilde düşünmeyi içeren amaçlı ruminasyonlardır. Travma sonrası süreçte ruminasyonların yanında TSB'yi yordayan diğer bilişsel yapıların belirlenmesi önemli bir araştırma konusudur. Alanyazında ruminasyon, bilişsel esneklik ve belirsizliğe tahammülsüzlük değişkenlerinin TSB bağlamında genellikle birbirinden bağımsız olarak incelendiği görülmüştür. Bu araştırmanın özgün değeri, ilgili değişkenleri bütüncül bir çerçevede birleştirerek, bilişsel esneklik ve belirsizliğe tahammülsüzlüğün ruminasyonlarla birlikte TSB'yi yordamadaki katkısını ortaya koymasındadır. Bu doğrultuda araştırmanın amacı, doğa kaynaklı afet (depresyon, sel baskını, yangın gibi) yaşamış yetişkin bireylerin girici ruminasyon, amaçlı ruminasyon, bilişsel esneklik ve belirsizliğe tahammülsüzlük düzeylerinin TSB'deki yordayıcı rolünü incelemektir. Araştırma örneklemini, 149 kadın (%78) ve 42 erkek (%22) olmak üzere doğa kaynaklı afet yaşamış 18-60 yaş aralığındaki 191 gönüllü katılımcı oluşturmuştur. Araştırmada, Demografik Bilgi Formu, "Travma Sonrası Stres Tanı Ölçeği", "Olay İlişkili Ruminasyon Ölçeği", "Bilişsel Esneklik Envanteri", "Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği- Kısa Form" ve "Travma Sonrası Gelişim Envanteri-X" kullanılmıştır. Verilerin analizinde pearson momentler çarpımı korelasyonu ve hiyerarşik regresyon analizi kullanılmıştır. Hiyerarşik regresyon analizinde öncelikle yaş, cinsiyet ve eğitim durumu kontrol değişkenleri olarak girilmiştir. Analizin ikinci aşamasında, girici ruminasyon ve amaçlı ruminasyon değişkenleri girilmiştir. Üçüncü aşamada ise, bilişsel esneklik ve belirsizliğe tahammülsüzlük değişkenleri hiyerarşik regresyon analizi denkleminde eklenmiştir. Analiz sonuçları, amaçlı ruminasyon ($B = 1.614, SH = .29, p < .001, 95 \% GA [1.036, 2.191]$) ve bilişsel esneklik ($B = .454, SH = .14, p < .001, 95 \% GA [.181, .727]$) düzeyinin TSB'yi pozitif yönde yordadığını göstermiştir. Bilişsel esneklik ve belirsizliğe tahammülsüzlük modele dahil edildiğinde, amaçlı ruminasyonun TSB'yi anlamlı şekilde yordamaya devam ettiği ve modele eklenen bu değişkenlerin açıklanan varyansta .044'lük anlamlı bir artış sağladığı görülmüştür ($R^2 Değişim = .044, F Değişim (2, 183) = 5.484, p = .005$). Hiyerarşik regresyon analizindeki nihai modelin anlamlı olduğu ve TSB'deki varyansın %26'sını açıkladığı görülmüştür ($R^2 = .26, F (7, 183) = 9.190, p < .001$). Sonuçlar, travma sonrasında amaçlı ruminasyon sürecini desteklemeyi ve bilişsel esnekliği geliştirmeyi hedefleyen klinik müdahalelerin TSB açısından önemli bir uygulama alanı sunabileceğine işaret etmektedir.

Anahtar kelimeler: Doğa kaynaklı afet, travma sonrası büyüme, girici ruminasyon, amaçlı ruminasyon, bilişsel esneklik, belirsizliğe tahammülsüzlük

Abstract

Post-traumatic Growth (PTG) suggests that trauma may lead not only to negative outcomes but also to positive changes in individuals' perceptions of life, self-concept, and interpersonal relationships. The PTG model emphasizes the role of cognitive processing after trauma, particularly intrusive and deliberate rumination. While intrusive rumination involves involuntary and recurrent thoughts, deliberate rumination refers to intentional efforts to make sense of the traumatic experience. Beyond rumination, identifying other cognitive structures predicting PTG remains an important area of research. Previous studies have generally examined rumination, cognitive flexibility, and intolerance of uncertainty independently within the PTG framework. This study uniquely integrates cognitive flexibility, intolerance of uncertainty, and rumination into a holistic framework to predict PTG. Accordingly, this study aims to examine the predictive roles of intrusive rumination, deliberate rumination, cognitive flexibility, and intolerance of uncertainty in PTG among adults who have experienced disasters resulting from natural hazards (e.g., earthquakes, floods, and fires). The research sample comprised 191 volunteers (149 females, 78%; 42 males, 22%) aged 18 to 60 years who had experienced disasters. The study utilized the Demographic Information Form, the Posttraumatic Stress Diagnostic Scale, the Event-Related Rumination Inventory, the Cognitive Flexibility Inventory, the Intolerance of Uncertainty Scale, and the Posttraumatic Growth Inventory–X. Pearson product-moment correlations and hierarchical regression analysis were conducted. In the first step of the hierarchical regression model, age, gender, and educational level were entered as control variables. In the second step, intrusive rumination and deliberate rumination were added to the model. In the third step, cognitive flexibility and intolerance of uncertainty were incorporated. Analysis results indicated that deliberate rumination ($B = 1.614$, $SE = .29$, $p < .001$, 95 % CI [1.036, 2.191]) and cognitive flexibility ($B = .454$, $SE = .14$, $p < .001$, 95 % CI [.181, .727]) positively predicted PTG. When cognitive flexibility and intolerance of uncertainty were entered to the model, deliberate rumination remained a significant predictor of PTG, and the inclusion of these variables yielded a significant increase of .044 in the explained variance ($\Delta R^2 = .044$, $F \text{ Change } (2, 183) = 5.484$, $p = .005$). The final hierarchical regression model was significant and accounted for 26% of the variance in PTG ($R^2 = .26$, $F (7, 183) = 9.190$, $p < .001$). Overall, the findings suggest that clinical interventions aimed at supporting the deliberate rumination process and enhancing cognitive flexibility following trauma may provide an important area of application for promoting PTG.

Keywords: Disaster, posttraumatic growth, intrusive rumination, deliberate rumination, cognitive flexibility, intolerance of uncertainty

**CONTRIBUTIONS OF LOCAL FOOD CONSUMPTION TO SUSTAINABLE TOURISM
WITHIN THE SCOPE OF SLOW FOOD PRINCIPLES: THE CASE OF NEVŞEHİR**
**SLOW-FOOD İLKELERİ KAPSAMINDA YEREL GIDA TÜKETİMİNİN
SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZME KATKILARI: NEVŞEHİR ÖRNEĞİ**

ENES GÜNDOĞDU

**Öğretim Görevlisi, Kapadokya Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Gastronomi
ve Mutfak Sanatları Bölümü,
ORCID: 0000-0003-3790-1614**

Özet

Yerel mutfak, sürdürülebilir turizmin gelişimi için önemli bir potansiyel sunmaktadır. Özellikle Slow Food hareketinin "iyi, temiz ve adil" gıda ilkeleriyle uyumlu yerel mutfak ve gastronominin, turistik bölgelerde sürdürülebilir kalkınmayı desteklediği gözlemlenmiştir. Ekonomik sürdürülebilirlik ve yerel gıdaya yönelim, bölgesel kalkınmayı desteklemekte, küçük işletmeler için gelir olanakları sağlamakta ve yerel istihdamı teşvik etmektedir. Bu katkılar, Slow Food'un "adil olma" anlayışıyla tamamen örtüşmektedir. Kültürel sürdürülebilirlik açısından, geleneksel tariflerin ve yerel mutfak uygulamalarının korunması, destinasyon segmentlerinin çeşitlenmesini artırmakta ve kültürel tüketimin transferini kolaylaştırmaktadır. Bu, Slow Food'un kültürel çeşitliliği koruma hedefiyle örtüşmektedir. Bu nedenle, Slow Food politikalarından etkilenen yerel gastronomi anlayışının, sürdürülebilir turizm stratejilerinin kapsamlı bir bütünü olarak görülmesi gerekmektedir. Bu potansiyeli sürdürülebilir bir şekilde hayata geçirmek için; kamu sektörü, ticari sektör ve sivil toplum arasında verimli bir ortaklık modeli kurulmalıdır. Bu çalışmanın amacı, Slow Food hareketinin temel ilkeleri doğrultusunda yerel gıdanın ve gastronominin Nevşehir'de sürdürülebilir turizmin gelişimindeki rolünü incelemek ve bu bağlamda ekonomik ve kültürel sürdürülebilirliğe katkılarını analiz etmektir. Ayrıca, yerel gastronomi temelli turizm uygulamalarının bölgesel kalkınmaya nasıl entegre edilebileceği konusunda da öneriler sunmak hedeflenmektedir. Araştırmada nitel araştırma deseni benimsenmiş olup, 12 kişilik bir çalışma grubu seçilerek; Nevşehir'de faaliyet gösteren yerel gıda üreticileri, restoran işletmecileri ve turizm paydaşları ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu çalışmanın, yerel gıda temelli sürdürülebilir turizm uygulamalarının, yalnızca ekonomik fayda üretmekle kalmayıp aynı zamanda kültürel mirasın korunmasına, sosyal etkileşim ağlarının güçlenmesine ve çevresel sorumluluğun artmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Slow Food hareketinin ilkeleriyle uyumlu bir şekilde, Nevşehir'de yerel gastronominin sürdürülebilir turizm politikaları içinde daha görünür hale getirilmesi gerektiği ortaya konulmaktadır. Çalışmanın, bölgesel kalkınma stratejilerine gastronomik değerlerin entegre edilmesine yönelik somut öneriler sunması ve hem yerel yöneticilere hem de turizm politikası geliştiricilere yol gösterici bir kaynak olması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Slow Food, Yerel Gıda, Sürdürülebilir Turizm, Nevşehir

Abstract

Local cuisine offers significant potential for the development of sustainable tourism. In particular, local gastronomy that aligns with the Slow Food movement's principles of "good, clean, and fair" food has been observed to support sustainable development in tourist destinations. Economic sustainability and the orientation towards local food contribute to regional development by providing income opportunities for small businesses and promoting local employment. These contributions are fully aligned with Slow Food's concept of "fairness." From a cultural sustainability perspective, the preservation of traditional recipes and local culinary practices enhances the diversification of destination segments and facilitates the transfer of cultural consumption. This aligns with Slow Food's aim to preserve cultural diversity. Therefore, local gastronomy shaped by the principles of Slow Food should be regarded as an integral part of sustainable tourism strategies. To realize this potential sustainably, an effective partnership model between the public sector, private enterprises, and civil society must be established. The aim of this study is to examine the role of local food and gastronomy in the development of sustainable tourism in Nevşehir, in accordance with the core principles of the Slow Food movement, and to analyze their contributions to economic and cultural sustainability in this context. Additionally, the study seeks to provide recommendations on how local gastronomy-based tourism practices can be integrated into regional development. A qualitative research design was adopted for the study, and a sample group of 20 participants was selected. Semi-structured interviews were conducted with local food producers, restaurant operators, and tourism stakeholders operating in Nevşehir. The data obtained during the research were analyzed using the descriptive analysis method. It is suggested that local food-based sustainable tourism practices not only generate economic benefits but also contribute to the preservation of cultural heritage, the strengthening of social interaction networks, and the enhancement of environmental responsibility. In line with the principles of the Slow Food movement, the study emphasizes the necessity of making local gastronomy more visible within the framework of sustainable tourism policies in Nevşehir. The study to serve as a guiding resource for both local administrators and tourism policy makers by offering concrete recommendations for integrating gastronomic values into regional development strategies.

Keywords: Slow Food, Local Food, Sustainable Tourism, Nevşehir

**A STUDY TO EXAMINATE TOURISM REVENUES GENERATED FROM VISITORS
BASED ON FOOD AND BEVERAGE EXPENDITURES IN TURKEY AFTER THE
COVID-19 PANDEMIC
TÜRKİYE’DE COVID-19 PANDEMİSİ SONRASI YEME İÇME HARCAMALARINA
GÖRE ZİYARETÇİLERDEN ELDE EDİLEN TURİZM GELİRLERİNİN
İNCELENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA**

ALİ ILGAZ¹

**¹Dr. Öğr. Üyesi, Kapadokya Üniversitesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü,
0000-0003-0838-2747**

Özet

17 Kasım 2019 tarihinde Çin’in Hubei bölgesinin başkenti olan Vuhan'da ortaya çıkan ve kısa sürede pandemi haline dönüşen Covid-19 salgını tüm dünyayı etkilemiştir. Sahip olduğu özellik gereği oldukça hassas bir yapıya sahip olan ve temeli insan hareketliliğine dayandığı turizm sektörü de bu olumsuz durumdan hızlıca etkilenmiştir. Pandemi süreci boyunca uluslararası seyahat kısıtlamalarının daha önce hiç görülmemiş şekilde uygulanmaya başlanması nedeni ile turizm sektörü, diğer sektörlerle oranla bu olumsuz durumdan daha çok etkilenmiştir. Türkiye’de tespit edilen ilk vakanın Sağlık Bakanlığı tarafından 11 Mart 2020 günü açıklanması ile birlikte ülke turizmi de bu duruma karşı hızlıca tepki vermeye başlamıştır. Salgın Türkiye’de sosyal, ekonomik, iktisadi, idari, hukuki ve kültürel alanlarda pek çok önemli etkilere ve sonuçlara sebep olan radikal kararlar alınmasına neden olmuştur. Başta Türk Hava Yolları olmak üzere bütün havayolu şirketleri tüm yurt içi ve yurt dışı uçuşlarını durdurma kararı almıştır. 2 Mart 2021’de ise "kontrollü normalleşme" süreci başlamıştır. Salgının atlatılması ve normal hayata geçiş döneminin başlaması ile birlikte pandemi sonrasında turist davranışlarının nasıl değişeceği ve bu değişimin ilerleyen dönemlerde turist harcamalarına nasıl yansıtacağı pek çok kez vurgulanmış ve tartışılmıştır. Bu çalışmada, Türkiye’de Covid-19 pandemisi sonrasında yeme içme harcamalarına göre ziyaretçilerden elde edilen turizm gelirlerindeki değişimin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda araştırmada “TÜİK Veri Portalı” üzerinden yayınlanan “Harcama Türlerine Göre Ziyaretçilerden Elde Edilen Turizm Geliri” verileri kullanılmıştır. Covid-19 öncesi ve sonrası veriler çeyrekler bazında tablolar halinde sunulularak yüzdesel değişimleri ile birlikte ortaya konulmuştur. Araştırma sonucunda Türkiye’de Covid-19 pandemisi sonrasında yeme içme harcamalarına göre ziyaretçilerden elde edilen turizm gelirlerinin artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Turizm, Yeme İçme, Covid-19.

Abstract

The Covid-19 pandemic, which emerged in Wuhan, the capital of China's Hubei region, on November 17, 2019, and quickly escalated into a pandemic, has impacted the entire world. The tourism sector, inherently sensitive and reliant on human mobility, has been rapidly impacted by this negative situation. Due to the unprecedented implementation of international travel restrictions throughout the pandemic, the tourism sector has been more severely impacted than other sectors. With the announcement of the first case detected in Turkey the Ministry of Health on March 11, 2020, the country's tourism sector began to react swiftly. The pandemic has led to radical decisions in Turkey, leading to numerous significant social, economic, administrative, legal, and cultural impacts. All airlines, especially Turkish Airlines, have decided to suspend all domestic and international flights. The "controlled normalization" process began on March 2, 2021. With the pandemic over and the transition to normal life beginning, the question of how tourist behavior will change after the pandemic and how this change will be reflected in tourist spending in the future has been emphasized and discussed many times. This study aims to examine the changes in tourism revenues generated from visitors based on food and beverage expenditures in Turkey following the Covid-19 pandemic. In this context, the research used the "Tourism Revenue Generated from Visitors by Expenditure Types" data published on the "TURKSTAT Data Portal." Pre- and post-Covid-19 data are presented in tables on a quarterly basis, along with percentage changes. The research concludes that tourism revenues generated from visitors based on food and beverage expenditures have increased in Turkey since the Covid-19 pandemic.

Keywords: Tourism, Food and Drink, Covid-19.

INFORMATION SOCIETY AND EDUCATION IN THE CONTEXT OF
GLOBALIZATION DEBATES
KÜRESELLEŞME TARTIŞMALARI BAĞLAMINDA BİLGİ TOPLUMU VE EĞİTİM

BERAT AKBULUT¹

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyoloji,
0009-0006-5565-5014

Özet

Bu çalışma, modern ekonomik paradigmlar etrafında yoğun biçimde tartışılan küreselleşme olgusunu; enformasyon teknolojileri bağlamında yeniden okumayı amaçlamaktadır. Akademik yazında küreselleşme, neoliberal ekonomik sistemin yaygınlaşması ve kurumsallaşmasıyla ilişkilendirmekte; üretim, tüketim ve yönetim pratiklerini küresel ölçekte dönüştüren bir olgu olarak ele alınmaktadır. 1980’ler sonrasında devletçi politika repertuarının krize girdiği yönündeki düşünceler ve Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu yapının belirginleşmesi, piyasa merkezli bir tekil doğrultunun küresel ölçekte hegemonya yaratacağı beklentisini güçlendirmiştir. Bununla birlikte küreselleşmenin yönü, kapsamı ve toplumsal sonuçları konusunda literatürde uzlaşıdan ziyade farklı yaklaşımlar mevcuttur.

Bu yaklaşımlar üç temel ekol etrafında şekillenmektedir. Küreselleşmeci ekol, değişen dünya sisteminde uluslararası ticaretin zorunlu olarak sıfır toplamı bir ilişki olarak düşünülmemesi gerektiğini savunur. Buna karşılık eleştirel yaklaşım, küreselleşmeyi merkez ülkelerin çevreyi hammadde kaynağı ve pazar hâline getirdiği, eşitsiz değişim ilişkilerini yeniden ürettiği bir düzen olarak yorumlar. Bu yaklaşıma göre, küreselleşme söylemi bu asimetrileri gizlemek için üretilmiş bir meşrulaştırma aracıdır. Dönüşümcü yaklaşım ise iki uç yorumu indirgemeci bularak, küreselleşmenin etkilerini tek yönlü bir “kazanç” ya da “sömürü” anlatısına hapsetmemek gerektiğine vurgu yapar. Devletin rolünün ortadan kalkmasından ziyade yeniden ölçeklenmesi, düzenlenmesi ve yeni yönetim biçimleriyle eklemlenmesi üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini savunur.

Küreselleşme literatüründeki hâkim tartışmalar çoğu zaman uluslararası ticaret, sermaye hareketleri ve ulus-devletin dönüşen kapasitesi gibi başlıklara yoğunlaşmaktadır. Bu tartışmalar, internetin ve dijital platformların kamusal alanı yeniden kuran etkisini ele almaması nedeniyle eksik bir açıklama çerçevesi sunmaktadır. Dijital platformlar, bilgi üretimi ve dolaşımını hızlandırarak toplumlar arası etkileşimi mekânsal sınırların ötesine taşımaktadır. Bu sayede bireylerin farklı coğrafyalardan öğrenme, yorumlama ve katkı sunma imkânlarını genişlemektedir. Devletler çeşitli düzenleme ve denetim araçlarıyla çevrimiçi dolaşımı kontrol etmeye çalışsa da internet, küresel ölçekte ortak bir iletişim altyapısı olmayı sürdürmektedir. Finansın serbest dolaşımından çok bilginin hızla dolaşıma girebildiği yeni bir iletişim ekosistemi olarak sınırların aşınması temasını gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla küreselleşmenin olası getirileri, internet temelli platformların sunduğu erişim ve etkileşim imkânlarıyla birlikte ele alındığında eğitim, akademi ve istihdam alanlarında imkanların genişleyebileceği, ayrıca kültürel etkileşim kanallarının çeşitlenmesi yoluyla ülkeler arasındaki asimetrilerin belirli ölçülerde dengelenebileceği ileri sürülebilir.

Anahtar kelimeler: Küreselleşme, ulus-devlet, sınırların aşınması, internet

Abstract

This study aims to re-examine the phenomenon of globalization, which is intensely debated within the framework of modern economic paradigms, in the context of information technologies. In academic literature, globalization is associated with the spread and institutionalization of the neoliberal economic system; it is considered a phenomenon that transforms production, consumption, and governance practices on a global scale. After the 1980s, arguments about the crisis of statist policy repertoires, alongside the consolidation of a unipolar post-Cold War order, reinforced expectations that a market centered trajectory would establish global hegemony. Yet there is no single consensus on the direction, scope, or social consequences of globalization.

These debates are commonly structured around three approaches. The globalist school argues that international trade need not be understood as a zero-sum relationship. The critical approach, by contrast, views globalization as a system that reproduces unequal exchange, positioning peripheral countries as sources of raw materials and markets for core economies; in this view, globalization discourse functions as a legitimizing narrative that obscures structural asymmetries. The transformationalist approach rejects both polar interpretations as reductionist, emphasizing that globalization should not be confined to a one-dimensional story of either “gain” or “exploitation.” Rather than disappearing, the state is seen as being rescaled and reconfigured in relation to new forms of governance.

Mainstream globalization debates typically focus on trade, capital flows, and the changing capacity of the nation-state. However, they remain incomplete insofar as they overlook how the internet and digital platforms reconstitute the public sphere. Digital platforms accelerate the production and circulation of knowledge, extending interaction beyond spatial boundaries and expanding individuals’ opportunities to learn, interpret, and contribute across geographies. Although states seek to regulate and monitor online circulation, the internet continues to operate as a shared global communication infrastructure. In this sense, the erosion of borders is realized not primarily through the free movement of finance but through a new communication ecosystem defined by the rapid circulation of knowledge. Accordingly, when considered together with the access and interaction opportunities provided by internet-based platforms, globalization may broaden possibilities in education, academia, and employment, and may partially mitigate cross-national asymmetries through diversified channels of cultural interaction.

Keywords: Globalization, nation-state, erosion of borders, internet

MODERNİTEDEN POSTMODERNİTEYE KADININ KONUMUNUN DÖNÜŞÜMÜ

SİMGE KOÇ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyoloji,

0009-0001-0076-345X

Özet

Modernite, 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesiyle temellenen; sanayileşme, kentleşme ve sekülerleşme dinamikleriyle şekillenen bir toplumsal dönüşüm sürecidir. Bu süreçte kadınlar, ev içi üretimden çıkarılarak kamuya dâhil edilmek istenmiş; geleneksel toplumun “ev içi” bireyinden kamusal yaşamın “modern yurttaşına” dönüşmeye başlamıştır. Ancak bu dönüşüm her zaman eşitlik temelinde ilerlememiş; kadınlar “annelik” ve “ahlaki rehberlik” gibi rollerle kamusal alana entegre edilmiştir. Türkiye’de Cumhuriyet dönemi kazanımlar sunsa da, bu süreç kadını modernleşmenin vitrini ve ulus inşasının bir “nesnesi” haline getirmiştir. Kadınlar, hem evin sorumluluğunu taşıyan hem de iş yaşamında yer alan “çifte yük” ve “görünmeyen emek” gerçeğiyle karşı karşıya kalmıştır.

Postmodernite ise modernitenin büyük anlatılarına bir itiraz olarak ortaya çıkmıştır. Gerçeğin göreliliği, kimliklerin performatif olduğu bu dönemde kadın kimliği çoklu bir yapı kazanmıştır. Judith Butler’ın ifadesiyle kadın olmak, kültürel ve dilsel olarak tekrar edilen bir eylemler bütünüdür. Postmodern Türkiye’de neoliberal politikaların etkisiyle kadınlar işgücüne daha fazla katılmış, ancak esnek, güvencesiz ve kayıt dışı istihdam biçimleri yaygınlaşmıştır. Günümüzde kadın bedeni; medya, reklamlar ve sosyal medya mecralarında hem arzusunun hem de normların nesnesi haline gelerek bir tüketim alanı olarak kodlanmaktadır. Dijital mecralar kadınlara sesini duyurma fırsatı sunsa da, onları yeni denetim biçimlerine ve beden denetimine açık hale getirmektedir.

Feminist kuramlar, kadının hem tarihsel hem de güncel konumunu anlamada güçlü bir analiz çerçevesi sunmaktadır. Sonuç olarak, Türkiye bağlamında moderniteden postmoderniteye geçiş süreci kadınların kazanımlarını artırmış görünse de; gerçek anlamda eşitlik, bu hakların her kadın tarafından erişilebilir ve kullanılabilir olmasıyla mümkündür.

Anahtar kelimeler: modernite, postmodernite, kadın

21ST CENTURY DIGITAL LITERACY SKILLS IN SOCIAL STUDIES LESSONS

SOSYAL BİLGİLER DERSLERİNDE 21. YÜZYIL DİJİTAL OKURYAZARLIK BECERİLERİ¹²⁸

Atike Nur KAÇAN (Birinci yazar)¹, Elvan YALÇINKAYA (İkinci yazar)

¹Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Yüksek Lisans Öğrencisi,
0009-0005-8186-6870

²Prof. Dr. Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
0000-0003-1838-0411

Özet

Teknolojinin hızla gelişimi ile birlikte 21. yüzyıl dijital okuryazarlık becerileri oldukça önem kazanmıştır. 21. Yüzyıl dijital okuryazarlık becerileri; bilgi okuryazarlığı, medya okuryazarlığı ve teknoloji okuryazarlığı olmak üzere üç başlıkta incelemektedir. Dijital okuryazarlık becerileri bilgiyi elde etme yolları ve elde edilen bilginin doğruluğunun sorgulanması konusunda öğrencilerin bilinçli olmasını içermektedir. Günümüzde çocuklar küçük yaşlardan itibaren medya ve teknolojiye maruz kalmaktadırlar. Bununla birlikte teknolojik gelişmeler sonucunda öğrencilerin bilgiye ulaşma yolları da değişiklik göstermiştir. Sosyal bilgiler derslerinde öğrencilerin bilgiye ulaşmak için başvurabileceği ve yararlanabileceği yolların öğretilmesi amaçlanmaktadır. Sosyal bilgiler derslerinde öğrenciler, teknolojinin zararlı yönlerinden kaçınma ve teknolojiyi faydalı amaçlarla kullanma konularında da bilinçlendirilmelidir. Sosyal bilgiler öğretiminde 21. yüzyıl dijital okuryazarlık becerileri yani bilgi okuryazarlığı, medya okuryazarlığı ve teknoloji okuryazarlığı becerilerinin öğrencilere kazandırılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda 2024 sosyal bilgiler öğretim programı, 21. yüzyıl dijital okuryazarlık becerileri açısından incelenmiştir. Öğrencilere sosyal bilgiler dersinde dijital okuryazarlık becerilerinin kazandırılmak istendiği görülmektedir. 2024 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında başlı başına Teknoloji ve Sosyal Bilimler öğrenme alanına yer verilmiştir. Bunun yanında öğretim programında pek çok seviyede ve pek çok öğrenme alanında dijital okuryazarlık becerisine yer verdiği görülmektedir. Öğrencilerin 21. yüzyıl becerileri edinmesi günlük hayatta ve internet ortamında önem arz etmektedir. Bu sebeple öğrencilere bu becerilerin kazandırılması amacıyla öğrencileri aktif hale getiren yöntem ve tekniklerin kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte öğrencilere dijital okuryazarlık becerisinin yanında dijital ortamda etik ve mahremiyet gibi kavramlar da kazandırılmak istenmektedir.

152

Anahtar kelimeler: Sosyal bilgiler, 21. Yüzyıl dijital okuryazarlık becerileri, dijital okuryazarlık

Abstract

With the rapid development of technology, 21st-century digital literacy skills have gained significant importance. These skills are examined under three main headings: information literacy, media literacy, and technology literacy. Digital literacy skills involve students being aware of the ways to obtain information and questioning the accuracy of that information. Today, children are exposed to media and technology from a young age. Furthermore, technological advancements have changed the ways students access information. Social studies lessons aim to teach students the ways they can access and utilize information. Students should also be made aware of the harmful aspects of technology and its beneficial use in social studies lessons. The goal of social studies education is to equip students with 21st-century digital literacy skills, namely information literacy, media literacy, and technology literacy. In this context, the 2024 social studies curriculum has been examined in

¹²⁸ Bu çalışma birinci yazar tarafından, ikinci yazar danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

terms of 21st-century digital literacy skills. It is observed that the curriculum aims to equip students with digital literacy skills in social studies lessons. The 2024 Social Studies Curriculum includes a separate learning area dedicated to Technology and Social Sciences. In addition, the curriculum incorporates digital literacy skills at many levels and in numerous learning areas. Students' acquisition of 21st-century skills is crucial for both daily life and the online environment. Therefore, methods and techniques that actively engage students are used to help them acquire these skills. Furthermore, alongside digital literacy, the curriculum aims to teach students concepts such as ethics and privacy in the digital environment.

Keywords: Social studies, 21st Century digital literacy skills, digital literacy

Giriş

21. yüzyıl dijital okuryazarlık becerileri yani bilgi okuryazarlığı, medya okuryazarlığı ve teknoloji okuryazarlığı becerilerinin öğrencilere kazandırılması önem arz etmektedir. Günümüzde teknolojinin gelişimi ile birlikte bilgiye ulaşmak kolaylaşmıştır. Bununla birlikte belli zorluklar da ortaya çıkmıştır. Elde edilen bilginin doğruluğu ve bilgilerin kullanılması konusunda öğrencilerin bilinçli olması gerekmektedir. Eğer bu konularda dikkat edilmezse etik açısından sorunlara sebep olabilir. Öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerini edinmesinden önce öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık becerilerinin kazandırılması gerekmektedir. COVID 19 pandemisi sebebiyle derslerin ülkemizde zorunlu olarak uzaktan çevrimiçi yapılmasıyla birlikte teknoloji ve dijital araçların önemi bir kez daha tecrübe edilmiştir. Özellikle de öğretmenlerin bu araçları kullanma konusundaki yeterliklerin geliştirilmesi gerektiği gündeme taşınmıştır (Aksoy, Karabay ve Aksoy, 2021). Dijital okuryazarlık becerileri öncelikle öğretmen ve öğretmen adaylarına kazandırılmalıdır. Öğretmenler ve öğretmen adayları bu becerileri edindiklerinde ancak bu beceriyi öğrencilere aktarabilirler. Bu bağlamda sosyal bilgiler programı incelenmiştir. 2024 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı dijital okuryazarlık becerilerinin öğrencilere kazandırılması konusunda pek çok seviye ve pek çok öğrenme alanında etkinliklere yer vermiştir. Bunun yanında farklılaştırılmış öğretim etkinlikleri arasında da dijital okuryazarlık becerilerinin kazandırılmasına yönelik etkinliklere yer verildiği görülmektedir. Dijital okuryazarlık günümüzde kazanılması gereken her yaşta gerekli olan beceriler arasında yer almaktadır. Eğer doğru ve bilinçli bir dijital okuryazar olunmazsa teknoloji yarardan çok zarar verebilmektedir. Bunun önüne geçebilmek için 21. yüzyıl dijital okuryazarlık becerisi kazanılmalıdır. Sosyal bilgiler dersi konuları gereği bu becerileri kazandırmak için en uygun dersler arasında yer almaktadır. Hayat ile iç içe olan sosyal bilgiler dersinde bu becerileri kazandırmaya yönelik pek çok etkinlik yapılmaktadır. Sosyal bilgiler dersleri 4. Sınıf itibarıyla başladığı için bu becerileri kazandırmak açısından yeterli bir yaş olmaktadır. Erken yaşlardan itibaren kazanılan beceriler daha kalıcı olmaktadır. Bu sebeple küçük yaşlardan itibaren teknolojiyle iç içe olan bireylerin dijital okuryazarlık becerilerini yani bilgi okuryazarlığı becerisi, medya okuryazarlığı becerisi ve teknoloji okuryazarlığı becerisi kazanması gerekmektedir.

Sosyal Bilgiler nedir?

Sosyal bilgiler hakkında pek çok tanım yapılmıştır. Bunların genelinde iyi bir vatandaş olma ya da iyi bir birey olma üzerinde durulduğu görülmüştür. Sosyal bilgiler dersi ile öğrencilere iyi bir vatandaş olma bilinci kazandırmak amaçlanmaktadır. Sosyal bilgiler tarih, coğrafya, ekonomi, antropoloji, siyaset bilimi gibi bilimlerin bir arada bulunduğu bir derstir. Sosyal bilgilerin amaçları ise bilgiyi işleme ve yönetme, Türk kültürünü öğrenme ve kültürünü benimseyerek sahip çıkma ve iyi bir vatandaş yetiştirme amaçları vardır (Öztürk, 2010). Sosyal bilgiler dersi ilk olarak Amerika Birleşik Devletlerinde ortaya çıkmıştır. Sosyal bilgilerin tanımları arasında en çok kabul gören NCSS tarafından yapılmıştır. Vatandaşlık yetkinlikleri kazandırmak amacıyla sosyal bilimlerin disiplinler arası bir yaklaşımla öğretilmesidir (NCSS, 1993). Tanımda da belirtildiği üzere sosyal bilimlerin

disiplinlerarası bir yaklaşımla öğretilmesidir. Sosyal bilgiler 4. 5. 6. ve 7. Sınıf öğrencilere verilen bir derstir.

Sosyal bilgiler öğretiminde üç temel yaklaşım üzerine kurulduğu söylenebilir. Bunlar ise bilgi, beceri ve değer basamakları olarak sınıflandırılmıştır (Ross, 2006). Sosyal bilgiler dersleri ilkökul ve ortaokul seviyesinde verilmektedir. Sosyal bilgiler dersi vatandaşlık bilincinin yanında kültürün aktarılması ve kültürün korunması için verilen derslerden biri olmuştur (Kotan, 2025). Sosyal bilgiler dersi disiplinler arası bir yaklaşım içerdiği için hayata dair her konuda sosyal bilgiler dersinde öğrenilen bilgiler, becerilerden mümkün hale gelmektedir. Bu durum öğrencilere hayata bilgi, beceri ve değer aktarımı yapmak için en doğru ders haline getirmektedir.

Dijital okuryazarlık becerileri nelerdir?

Dijital okuryazarlık kavramının hayatımıza girmesi, teknolojinin girişine dayanmaktadır. Dijital okuryazarlık dijital araçların tümünü kapsamaktadır. Yani sadece telefon ya da sosyal medya ile ilgili bir kavram değildir. Dijital okuryazarlık kavramı 1997 yılında ortaya çıkmıştır. Dijital okuryazarlık kavramını ortaya çıkaran kişi Gilster olmuştur. Dijital okuryazarlık kavramı incelendiği zaman dijital araç ve gereçler aracılığıyla bilgi edinme yani dijital araçları kullanabilme, elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi, anlamlandırılması ve yeni bilgiler üretme becerisi olarak tanımlandığı görülmüştür (Gilster, 1997). Bu tanımda da anlaşıldığı üzere dijital okuryazarlık sadece dijital araç ve gereçler aracılığıyla bilgiye ulaşmak değil, elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi ve bu bilgiler ile yeni bilgiler üretilmesini becerisidir. Günümüzde bilgiye erişim oldukça kolaylaşmıştır. Ama bilgilerin çokluğu sebebiyle elde edilen bilgilerin her zaman doğru olduğu söylenemez. Eskiden bilgi edinmek zor iken günümüzde doğru bilgiye ulaşmak zorlaşmıştır. Bu sebeple bilgileri analiz ederek doğru olup olmadığını kontrol etmek gerekmektedir. Dijital okuryazarlık sadece bilgiyi bulmak, medyayı ve teknolojiyi kullanmak demek değildir. Bununla birlikte bilinçli bir kullanıcı olmayı da kapsamaktadır. Duran ve Özen (2028) “dijital okuryazar olabilmek için araştırma, sorgulama, problem çözme ve karar verme gibi eleştirel düşünme becerilerini yerine getirebilmenin önemini” dile getirmektedirler.

154

Günlük hayatımızda çok büyük yer edinen akıllı cihazlar ve sosyal medya bilgi edinmenin en kolay yolu haline gelmiştir. Ama bilgilerin kontrol edilmeden doğru olduğunu varsaymak doğru olmayacaktır. Bilgiyi edinmenin yanında bu bilgileri kullanmakta önemlidir. Teknolojik araç ve gereçlerini kullanırken dikkat etmemiz gereken önemli noktalardan birisi de etik kurallardır. Etik kurallara dikkat etmeden bilgi edinmek, medya araçlarını kullanmak ve teknolojiyi kullanmak dijital okuryazarlık becerisinin tam olarak kazanılmasını engellemektedir. Bireylere küçük yaşlardan itibaren etik kurallara dikkat etmesi gerektiği öğretilmelidir. Bu sayede bireylerin hayatları boyunca güvenli bir biçimde dijital dünyanın içinde olmasına olanak sağlar (Akkoyunlu ve Yılmaz, 2005).

Genel olarak dijital okuryazarlık aşağıdaki özellikler ile tanımlanabilir:

- a) Teknolojik araç ve gereçlerin bireylerin öğrenmelerinde ve kişisel gelişimlerinde kullanmaları ve bu öğrenme ve kişisel gelişimde teknolojik araçları bilinçli bir biçimde kullanması
- b) Bireylerin bilgiyi elde etme yollarını kullanması, elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi ve bu bilgilerin kaydedilmesi
- c) Elde edilen bilgiler ile yeni bilgiler üretilmesi ve elde edilen bilgilerin başka kişilerle paylaşılması
- d) Teknolojik araç ve gereçleri kullanırken etik ve ahlaki kurallara dikkat edilerek iletişim kurma, alışveriş yapmak gibi faaliyetleri yürütülmesidir (MEB, 2024).

Bu özelliklerden de anlaşıldığı üzere dijital okuryazarlık günümüzün vazgeçilmez becerilerinden birisidir. Bilgiyi elde etme noktasından başlayarak teknoloji kullanımına kadar olan her aşamada dijital okuryazarlık becerilerden faydalanılmalıdır. Dijital okuryazarlık becerisi bireylere günümüzde kazandırılması gereken en önemli beceriler arasında yer almaktadır (Özbay ve Özdemir, 2014).

21. Yüzyıl dijital okuryazarlık becerileri nelerdir?

21. yüzyıl becerileri günümüzde her bireyin edinmesi gereken becerileri kapsamaktadır. Bunlar üç temel başlığa ayrılmaktadır. Yaşam ve kariyer becerileri, öğrenme ve yenilik becerileri ve dijital okuryazarlık becerileridir. Dijital okuryazarlık becerileri ise üç temel alt birime ayrılmaktadır. Bunlar; bilgi okuryazarlığı, medya okuryazarlığı ve teknoloji okuryazarlığıdır. Günümüzde teknolojinin gelişmesi ile birlikte dijital okuryazarlıklarında önemi artmıştır. Bu okuryazarlık becerilerin bireylere kazandırılması ise küçük yaşlardan itibaren başlanmalıdır.

Bilgi okuryazarlığını iki başlıkta inceleyebiliriz. Bunlardan ilki bilgiye ulaşma ve bilgilerin doğru olup olmadığının değerlendirmektir. Diğer bir başlık ise medya okuryazarlığı becerisidir. Burada en temel yaklaşım medya araç ve gereçlerini bilinçli bir yaklaşımla kullanmak ve medya araçlarını kullanırken etik kurallara dikkat etmek gerekmektedir (UNESCO, 2013). Bilgi okuryazarlığı bilgilerin edinmesinden başlayan bir süreç olmakla birlikte bilginin nasıl kullanıldığına da önem vermektedir. Bu bilgilerin doğruluğunun kontrol edilmesi ve elde edilen bilgilerin etik kurallara dikkat edilerek edinilmesini de kapsamaktadır. Bu bağlamda bilgi okuryazarı bireylerin eleştirel düşünen bireyler olmaları da beklenmektedir. Aynı zamanda elde edilen bilgi ile yeni bilgiler üretebilmelidir. Birey bilginin sadece kullanıcısı olmamalıdır. Bunun yanında bilginin üreticisi konumunda da olmalıdır. Medya araç gereçlerini kullanırken ayrıca kültürel bir aktarım sağlandığını unutmamak gerekir. Teknoloji okuryazarlığı ise teknolojik cihazları kullanma becerisi olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte birey teknolojik cihazların aracılığı ile günlük hayatındaki problemleri çözebilmelidir (Bölükbaşı, 2012). Teknolojik cihazlar günümüzde sadece sosyal medya olarak algılanmamalıdır. Televizyon, akıllı cihazlar gibi materyallerde medya araç ve gereçleri olarak sayılmaktadır. Bu sebeple sadece sosyal medyayı kullanırken değil telefon kullanımında ve televizyon izlemede de medya okuryazarlığı becerisi devreye girmektedir. Yani medya okuryazarlığı günlük hayatımızın her noktasında kullandığımız bir beceridir. 21. yüzyıl dijital okuryazarlık becerilerini küçük yaşlardan itibaren bireylere kazandırmak gereklidir. Çünkü günümüzde küçük yaşlardan itibaren dijital dünyaya maruz kalmaktayız. Bu sebeple küçük yaşlardan itibaren dijital okuryazarlık becerilerinin bireylere kazandırılmalıdır. Bireyler ne kadar bilinçli bir okuryazar olursa o kadar teknolojiyi kolay kullanabilir ve etik kurallara dikkat edebilir. Bununla birlikte dijital dünyanın zararlarından korunabilir.

2018 ve 2024 Sosyal bilgiler öğretim programı ve dijital okuryazarlık becerileri

Sosyal bilgiler öğretim programları incelendiği zaman 21. Yüzyıl dijital okuryazarlık becerisi incelenmiştir. Sosyal bilgiler dersleri dijital okuryazarlık becerisi kazandırmak için önemli olan derslerden birisidir. Genel olarak günlük hayat ile ilişkiler kuran derslerde bu becerileri kazandırmak daha kolaydır. Sosyal bilgiler programları incelendiği zaman, zamanla bu becerilerin kazandırılmasına yönelik çalışmaların arttığı görülmüştür. 2018 yılı itibariyle dijital okuryazarlık becerisine yönelik çalışmalara yer verilmeye başlamıştır. 2018 Sosyal bilgiler öğretim programında hangi sınıf seviyesinde ve hangi kazanımda 21. Yüzyıl becerisi olduğu Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Dijital Okuryazarlık

Sınıf Seviyesi	Öğrenme alanı	Kazanım	Alt becerisi
5.Sınıf	Bilim, Teknoloji ve Toplum	5.4.1. Teknoloji kullanımının sosyalleşme ve toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisini tartışır.	Teknoloji Okuryazarlığı
		5.4.2. Sanal ortamda ulaştığı bilgilerin doğruluk ve güvenilirliğini sorgular.	Medya Okuryazarlığı
		5.4.3. Sanal ortamı kullanırken güvenlik kurallarına uyar.	Medya Okuryazarlığı
7. Sınıf	Birey ve Toplum	7.1.3. Medyanın sosyal değişim ve etkileşimdeki rolünü tartışır.	Medya Okuryazarlığı
		7.1.4. İletişim araçlarından yararlanırken haklarını kullanır ve sorumluluklarını yerine getirir.	Medya Okuryazarlığı
	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	7.5.6. Dijital teknolojilerin üretim, dağıtım ve tüketim alanında meydana getirdiği değişimleri analiz eder	Teknoloji Okuryazarlığı

2018 Sosyal bilgiler öğretim programı incelendiği zaman bilgi okuryazarlığı becerisine rastlanmamıştır. Bununla birlikte teknoloji okuryazarlığı becerisine yönelik kazanımların oldukça az olduğu görülmektedir. Genel olarak medya okuryazarlığı becerisi kazandırmaya yönelik çalışmalara yer verilmiştir (Tablo 1). Bununla birlikte programda bu becerileri kazandırmak için 5. Sınıf ve 7. Sınıf seviyeleri seçilmiştir. Bu becerilerin sayısının ise oldukça az olduğu dikkat çekmektedir. Tablo 1 incelendiği zaman 5. Sınıf seviyesinde 1 tane teknoloji okuryazarlığı becerisine ve 2 tane medya okuryazarlığı becerisine rastlanmıştır. 7. Sınıf seviyesinde ise 1 tane teknoloji okuryazarlığı becerisi ve 2 tane ise medya okuryazarlığı becerisine rastlanmaktadır. Program incelendiği zaman bir diğer dikkat çeken detay ise bu becerileri vermek için seçilen öğrenme alanlarının birbirinden farklı olmasıdır. 5. Sınıfta sadece bilim teknoloji ve toplum öğrenme alanında bu becerilere yer verilirken 7 sınıfta birey ve toplum, üretim dağıtım ve tüketim öğrenme alanlarında bu becerilere yer verildiği görülmüştür.

2024 sosyal bilgiler öğretim programı incelendiği zaman dijital okuryazarlık becerisi göze çarpmaktadır. Program incelendiği zaman 4. Sınıf seviyesinden itibaren dijital okuryazarlık becerisi öğrencilere vermeye başlanmaktadır. Dijital okuryazarlık becerileri alt başlıkları olan bilgi okuryazarlığı, medya okuryazarlığı ve teknoloji okuryazarlığı becerileri verilmiştir. Programda açık olarak verilen beceriler bilgi okuryazarlığı ve teknoloji okuryazarlığı becerileridir. Medya okuryazarlığı becerisi ise açık bir biçimde programda yer almamaktadır. Öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri incelendiği zaman bu üç alt başlığa da rastlanmaktadır. Hangi sınıf seviyesinde kaç dijital okuryazarlık becerisi olduğu ve dijital okuryazarlık becerilerinden hangisi dijital okuryazarlık becerisi alt başlığı olduğu Tablo 2’ de gösterilmiştir.

Tablo 1. 2024 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Dijital Okuryazarlık

OB.2 Dijital Okuryazarlık Becerisi

Sınıf seviyesi	Öğrenme alanı	Öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri	Alt Becerisi
4. Sınıf	Birlikte yaşamak	4.1.1. Sosyal bilgiler dersinin hayatına sunacağı katkıları yorumlayabilme	Teknoloji Okuryazarlığı
	Evimiz dünya	4.2.1. Konum ve yön bulurken haritaları kullanabilme	Teknoloji Okuryazarlığı
		4.2.2. Yakın çevresinden hareketle doğa ve insan ilişkilerini çözümleyebilme	Bilgi Okuryazarlığı
	Ortak mirasımız	4.3.3. Yakın çevresindeki ortak miras öğelerini tanımanın önemini yorumlayabilme	Bilgi Okuryazarlığı
	Teknoloji ve sosyal bilimler	4.6.1. Çevrimiçi ortamda uyulması gereken güvenlik kurallarını eylemlerine yansıtabilme	Medya Okuryazarlığı
		4.6.2. Bilim insanlarının çocukluk hayatı ile kendi yaşamı arasında bağlantı kurabilme	Bilgi Okuryazarlığı
	Birlikte yaşamak	5.1.2. Kültürel özelliklere saygı duymanın birlikte yaşamaya etkisini yorumlayabilme	Teknoloji Okuryazarlığı
		5.1.3. Toplumsal birliği sürdürmeye yönelik yardımlaşma ve dayanışma faaliyetlerine katkı sağlayabilme	Teknoloji Okuryazarlığı
	Evimiz Dünya	5.2.1. Yaşadığı ilin göreceli konum özelliklerini belirleyebilme	Bilgi Okuryazarlığı
		5.2.2. Yaşadığı ilde doğal ve beşeri çevredeki değişimi neden ve sonuçlarıyla yorumlayabilme	Teknoloji Okuryazarlığı
5. Sınıf	Ortak Mirasımız	5.2.3. Yaşadığı ilde meydana gelebilecek afetlerin etkilerini azaltmaya yönelik farkındalık etkinlikleri düzenleyebilme	Teknoloji Okuryazarlığı
		5.2.4. Ülkemize komşu devletler hakkında bilgi toplayabilme	Bilgi Okuryazarlığı
	Ortak Mirasımız	5.3.1. Yaşadığı ildeki ortak miras öğelerine ilişkin oluşturduğu ürünü paylaşabilme	Medya Okuryazarlığı
		5.3.2. Anadolu'da ilk yerleşimleri kuran toplumların sosyal hayatlarına yönelik bakış açısı geliştirebilme	Bilgi Okuryazarlığı
	Ortak Mirasımız	5.3.3. Mezopotamya ve Anadolu medeniyetlerinin ortak mirasa katkılarını karşılaştırabilme	Bilgi Okuryazarlığı
		5.4.1. Demokrasi ve cumhuriyet kavramları arasındaki ilişkiyi çözümleyebilme	Bilgi Okuryazarlığı
	Yaşayan Demokrasimiz	5.4.2. Toplum düzenine etkisi bakımından etkin vatandaş olmanın önemine yönelik çıkarımda bulunabilme	Bilgi Okuryazarlığı
		5.4.4. Bir ihtiyaç hâlinde veya sorun karşısında başvuru yapılabilecek kurumlar hakkında bilgi toplayabilme	Bilgi Okuryazarlığı
	Hayatımız Ekonomi	5.5.1. Kaynakları verimli kullanmanın doğa ve insanlar üzerindeki etkisini yorumlayabilme	Bilgi Okuryazarlığı
		5.5.2. İhtiyaç ve isteklerini karşılamak için gerekli bütçeyi planlayabilme	Bilgi Okuryazarlığı
		5.5.3. Yaşadığı ildeki ekonomik faaliyetleri özetleyebilme	Bilgi Okuryazarlığı, Teknoloji Okuryazarlığı

6.Sınıf	Teknoloji ve Sosyal Bilimler	5.6.1. Teknolojik gelişmelerin toplum hayatına etkilerini tartışabilme	Bilgi Okuryazarlığı
		5.6.2. Teknolojik ürünlerin bilinçli kullanımının önemine ilişkin ürün oluşturabilme	Bilgi Okuryazarlığı
	Birlikte yaşamak	6.1.1. Dâhil olduğu grupların ve bu gruplardaki rollerinin zaman içerisinde değişebileceğine ilişkin çıkarım yapabilme	Bilgi Okuryazarlığı
		6.1.2. Kültürel bağlarımızın ve milli değerlerimizin toplumsal birliğe etkisini yorumlayabilme	Bilgi Okuryazarlığı
		6.1.3. Toplumsal hayatta karşılaşılan sorunlara yönelik çözüm önerilerini müzakere edebilme	Teknoloji Okuryazarlığı
	Evimiz dünya	6.2.1. Ülkemizin, kıtaların ve okyanusların konum özelliklerini belirleyebilme	Bilgi Okuryazarlığı
		6.2.2. Ülkemizin doğal ve beşerî çevre özellikleri arasındaki ilişkiyi çözümleyebilme	Bilgi Okuryazarlığı
		6.2.3. Ülkemizin Türk dünyasıyla kültürel iş birliklerini yorumlayabilme	Bilgi Okuryazarlığı
	Ortam Mirasımız	6.3.1. Türkistan’da kurulan ilk Türk devletlerinin medeniyetimize katkılarını sorgulayabilme	Bilgi Okuryazarlığı, Teknoloji Okuryazarlığı
		6.3.2. VII-XIII. yüzyıllar arasında İslam medeniyetinin eğitim, bilim, hukuk, kültür, sanat ve mimari alanlarında insanlığın ortak mirasına katkılarına dair akıl yürütebilme	Bilgi Okuryazarlığı
		6.3.3.İslamiyet’in kabulüyle Türklerin sosyal ve kültürel hayatlarında meydana gelen değişimi dönemin bakış açısıyla değerlendirebilme	Teknoloji Okuryazarlığı, Bilgi Okuryazarlığı
		6.3.4. XI-XIII. yüzyıllar arasında meydana gelen siyasi faaliyetler ve askerî mücadelelerin Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasına etkisini özetleyebilme	Bilgi Okuryazarlığı
		6.4.2. Toplumsal düzenin sürdürülmesinde temel hak ve sorumlulukların önemini yorumlayabilme	Teknoloji Okuryazarlığı
	Yaşayan Demokrasimiz	6.4.3. Vatandaşlık haklarının kullanımında dijitalleşme ve teknolojik gelişmelerin etkilerini sorgulayabilme	Bilgi Okuryazarlığı, Medya Okuryazarlığı
		6.5.1. Ülkemizin kaynakları ile ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkiyi çözümleyebilme	Bilgi Okuryazarlığı
	Hayatımız Ekonomi	6.5.2. Ekonomik faaliyetler ve meslekler arasındaki ilişki hakkında çıkarımda bulunabilme	Bilgi Okuryazarlığı
		6.5.3. Tasarladığı bir ürün için yatırım ve pazarlama proje önerisi hazırlayabilme	Bilgi Okuryazarlığı
	Teknoloji ve Sosyal Bilimler	6.6.1. Ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin kültürel etkileşimdeki rolünü yapılandırabilme	Bilgi Okuryazarlığı, Medya Okuryazarlığı
		6.6.2. Bir ürün veya fikrin telif ve patent süreçleriyle ilgili bilgi toplayabilme	Bilgi Okuryazarlığı
7. Sınıf	Birlikte yaşamak	7.1.1. Dâhil olduğu gruplarda ve sosyal hayatta etkili iletişimin önemini sorgulayabilme	Bilgi Okuryazarlığı

Evimiz Dünya	7.1.2. Özel gereksinimli bireyler için fırsat eşitliğini sürdürmeye yönelik fikir üretebilme	Bilgi Okuryazarlığı
	7.1.3. Türk toplumunun millî meseleler karşısında gösterdiği tutum ve davranışlara ilişkin çıkarım yapabilme	Bilgi Okuryazarlığı
	7.2.1. Küreselleşmenin insan ve toplum hayatında meydana getirdiği değişimi yorumlayabilme	Bilgi Okuryazarlığı
Ortam Mirasımız	7.2.2. Bölgesel ve küresel sorunların çözümünde ülkemizin rolünü özetleyebilme	Bilgi Okuryazarlığı
	7.3.1. Osmanlı Devleti'nin cihan devleti hâline gelmesini sağlayan politikaları sorgulayabilme	Teknoloji Okuryazarlığı, Bilgi Okuryazarlığı
	7.3.2. Değişen dünya dengeleri karşısında Osmanlı Devleti'nin uyguladığı yenilikleri neden ve sonuçlarıyla yorumlayabilme	Bilgi Okuryazarlığı
Yaşayan Demokrasimiz	7.3.3. . Osmanlı kültür ve medeniyet unsurlarına ilişkin oluşturduğu ürünü paylaşabilme	Bilgi Okuryazarlığı
	7.4.2. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yönetim yapısını çözümleyebilme	Bilgi Okuryazarlığı, Teknoloji Okuryazarlığı
	7.4.4. Demokrasinin uygulama sürecinde karşılaşılan sorunları özetleyebilme	Bilgi Okuryazarlığı
Hayatımız Ekonomi	7.5.1. Milli kalkınma hamlelerini neden ve sonuçlarıyla yorumlayabilme	Bilgi Okuryazarlığı
	7.5.2. Ekonomik gelişmişlik ile üretim, dağıtım ve tüketim döngüsü arasındaki ilişkiyi çözümleyebilme	Bilgi Okuryazarlığı
	7.6.1. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin gelecekteki toplum hayatına etkilerine ilişkin öngöründe bulunabilme	Bilgi Okuryazarlığı
Teknoloji ve Sosyal Bilimler		

Tablo 2'den anlaşıldığı üzere dijital okuryazarlık becerileri öğrencilere çoğunlukla 5. Sınıf, 6. Sınıf ve 7. Sınıf öğrenme alanlarında kazandırılmak istenmiştir. 4. Sınıf seviyesinde oldukça az dijital okuryazarlık becerisi olduğu görülmektedir. 4. Sınıfta 3 tane bilgi okuryazarlığı becerisi, 1 tane medya okuryazarlığı becerisi ve 2 tane teknoloji okuryazarlığı becerisine rastlanmaktadır. 5. Sınıfta 11 tane bilgi okuryazarlığı, 1 tane medya okuryazarlığı ve 5 tane teknoloji okuryazarlığına rastlanmaktadır. 6. Sınıfta 15 tane bilgi okuryazarlığı, 1 tane medya okuryazarlığı ve 4 tane teknoloji okuryazarlığına rastlanmaktadır. 7. Sınıfta ise 13 tane bilgi okuryazarlığına ve 2 tane teknoloji okuryazarlığına rastlanmıştır. 7. Sınıf seviyesinde hiç medya okuryazarlığına rastlanamamıştır. Toplamlarına bakacak olursak 32 tane bilgi okuryazarlığına, 3 tane medya okuryazarlığına ve 14 tane teknoloji okuryazarlığına rastlanmıştır. Bunun sonucunda bilgi okuryazarlığı becerisine önem verildiği görülmüştür.

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde dijital okuryazarlık becerileri önemli bir hal almıştır. Öğretim programları incelendiği zaman 2018 öğretim programında dijital okuryazarlık becerilerine 5. ve 7. sınıf seviyesinde rastlarken medya okuryazarlığı becerisine programda 3 yerde yer almaktadır. Bununla birlikte 2 teknoloji okuryazarlığına rastlanmaktadır. Bilgi okuryazarlığı becerisine yer verilmediği görülmüştür. 2024 öğretim programında 4. sınıftan başlayarak ve 5. ve 6. sınıflarda dijital okuryazarlık becerisine yönelik uygulamaların arttığını görebiliriz. Bununla birlikte bilgi okuryazarlığı becerilerine de dijital

okuryazarlığında olduğu gibi 4. sınıftan başlayarak bilgi okuryazarlığı becerisi kazandırmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Medya okuryazarlığı becerisine programda oldukça az yer verilmiştir. Bundan yola çıkarak 2018 programına göre dijital okuryazarlık becerilerinin arttığı görülmüştür. Bunun yanında medya okuryazarlığı becerisinin neredeyse aynı kaldığı görülmüştür. Dijital okuryazarlık becerilerinden birisi olan bilgi okuryazarlığı becerisinin önem kazandığı görülmüştür. Açık bir biçimde bilgi okuryazarlığı ve teknoloji okuryazarlığı becerisine önem verildiği görülmüştür.

Dijital okuryazarlık becerisi incelendiğinde zamanla öneminin arttığı programlarda daha çok yer verildiği görülmüştür. Dijital dünya günümüzde hayatımızın bir parçası haline gelmiştir. Bununla birlikte bireylerin bu beceriyi edinmesi ise daha önemli hale gelmiştir. Doğru bir biçimde bilgiyi bulmak ve kullanmak önemli olmuştur. Dijital dünyanın gelişmesi ile bilgiye ulaşmak kolay ama bu bilgiye nasıl ulaştığı ve elde edilen bilginin nasıl kullanıldığı önem kazanmıştır. Bununla birlikte sosyal medyanın ya da medya araçlarının gelişim göstermesi ile bu araçları doğru kullanmakta önemli olmuştur. Bunların en temelinde ise teknoloji okuryazarlığı yatmaktadır. Teknolojiyi kullanırken dikkat edilmesi gereken noktaları bilen bireyler daha bilinçli kullanıcılar olmaktadır. Günümüzde ise küçük yaşlardan itibaren teknoloji ile iç içe yaşamaktayız. Yani teknolojiyi kullanımı günümüzde oldukça artmıştır. Tabi bunun yanında teknolojinin sadece kullanıcısı olmamalı aynı zamanda teknolojiyi de üretmeliyiz. Bunun bilincine sahip bireyler olunması için 21. Yüzyıl dijital okuryazarlık becerilerini edinmek gerekmektedir. Sosyal bilgilerin derslerinde bu becerileri kazandırmak için en uygun derstir. Hayat ile iç içe olan bu derste 21. Yüzyıl dijital okuryazarlık becerileri kazandırılabilir ve günlük hayatlarına bu becerileri uygulamaları sağlanabilir.

2018 ve 2024 Sosyal bilgiler öğretim programı incelemesi sonucunda dijital okuryazarlık becerisini geliştirmeye yönelik çalışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle sosyal bilgiler programında 4. sınıf itibarıyla daha çok dijital okuryazarlık becerisine yer verilmesi ve 2018 öğretim programında olduğu gibi medya okuryazarlığı becerisine daha çok yer verilmesi gereklidir. Öğrencilere bu beceriler edindirilirken yapılacak etkinlikler sadece sınıf ortamında kalmamasına dikkat edilmeli günlük hayata da bu becerilerin aktarılması gerekmektedir. Bununla birlikte bireylerin bu becerileri edinmeleri etik sorunların azalmasına sebep olacaktır.

160

Kaynakça

Akkoyunlu, B. & Yılmaz, M., (2005). Öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlık düzeyleri ile internet kullanım sıklıkları ve internet kullanım amaçları. *Eğitim Araştırmaları*, 5 (19), 1-14.

Aksoy, N. C., Karabay, E., & Aksoy, E. (2021). Sınıf öğretmenlerinin dijital okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk İletişim*, 14(2), 859-894.

Bölükbaşı, Fatoş (2012). *Teknoloji Okuryazarlığına İlişkin İlköğretim Öğretmenlerinin Görüşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Duran, E., & Özen, N. E. (2018). Türkçe derslerinde dijital okuryazarlık. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 3(2), 31-46.

Gilster, P. (1997). *Digital Literacy*. John Wiley, New York

Kotan, S. P. (2025). *Sosyal bilgiler dersinde öğrenme amaçlı yazma etkinliklerinin akademik başarıya, kültürel mirasa duyarlılığa ve yazma becerisine etkisinin araştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Milli Eğitim Bakanlığı (2018). Sosyal Bilgiler Öğretim Programı.

Milli Eğitim Bakanlığı (2023). Dijital okuryazarlık becerileri etkinlik kitabı. *Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları*.

Milli Eğitim Bakanlığı (2024). Sosyal Bilgiler Öğretim Programı.

National Council for the Social Studies. (1993). *Curriculum standards for social studies: Expectations of excellence*.

Özbay, M. ve Özdemir, O. (2014). Türkçe Öğretim Programı için bir öneri: Dijital okuryazarlığa yönelik amaç ve kazanımlar, *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 2 (2), 31-40.

Öztürk, D. (2010). *Yaratıcı düşünme becerisinin ilköğretim 6. sınıf sosyal bilgiler dersinde öğrenci başarısı üzerindeki etkililiği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul. <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/tez/T0070909.pdf>

Ross, E.W. (2006). “The Struggle For The Social Studies Curriculums”, *The Social Studies Curriculums Purposes, Problems And Possibilities*, 3 Rd. Ed. Wayne Ross, New York, 2006

UNESCO. (2013). *Global media and information literacy assessment framework: Country readiness and competencies*. UNESCO Publishing.

THE ROLE OF AI-ASSISTED VISUAL GENERATION IN DESIGN-BASED LEARNING
WITHIN INTERIOR ARCHITECTURE EDUCATION
İÇ MİMARLIK EĞİTİMİNDE TASARIM TEMELLİ ÖĞRENME BAĞLAMINDA YAPAY
ZEKÂ DESTEKLİ GÖRSEL ÜRETİMİN ROLÜ

MİNEL KURTULUŞ¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İç Mimarlık Bölümü,
ORCID: 0000-0003-4623-0613

Özet

Tasarım odaklı disiplinlerde yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin giderek artan biçimde benimsenmesi, iç mimarlık eğitiminde pedagojik uygulamaları önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle yapay zekâ destekli görsel üretim araçları, stüdyo temelli öğrenme ortamlarında tasarım düşüncesini, temsil biçimlerini ve öğrenme süreçlerini destekleyen yeni olanaklar sunmaktadır. Bu çalışma, yapay zekâ tarafından üretilen görsel çıktılarının iç mimarlık eğitiminde öğrenmeyle ilişkili süreçler üzerindeki etkisini, deneysel bir stüdyo uygulaması aracılığıyla incelemektedir.

Araştırma, önceden tanımlanmış bir mekânsal senaryo doğrultusunda yapay zekâ destekli iç mekân görselleri üreten 20 üçüncü sınıf iç mimarlık öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Yapılandırılmış ve tutarlı bir yönlendirme (prompt) çerçevesi kullanılarak her katılımcı, üç farklı mimari üslupta görsel temsil üretmiştir. Bu yaklaşım, üslup farklılıklarının yapay zekâ destekli tasarım çıktılarında öğrenmeyle ilişkili göstergeler üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır.

Ortaya çıkan görseller, beşli Likert ölçeği kullanılarak 15 akademik uzman tarafından kör değerlendirme yöntemiyle analiz edilmiştir. Değerlendirme ölçütleri; malzeme ve doku tutarlılığı, ışık ve parlama kontrolü, mekânsal okunabilirlik ile temel yapı fiziği ilkeleriyle uyumluluk başlıklarını kapsamaktadır. Nicel analizler, betimsel istatistikler, tek yönlü varyans analizi (ANOVA), Tukey post-hoc testleri ve etki büyüklüğü hesaplamaları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, değerlendirilen tüm ölçütler açısından mimari üsluplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunduğunu; en belirgin farklılığın ise mekânsal okunabilirlik ölçütünde ortaya çıktığını göstermektedir. Sonuçlar, yapay zekâ destekli görsel üretimin iç mimarlık eğitiminde mekânsal organizasyon, görsel tutarlılık ve temsil netliğiyle ilişkili öğrenme süreçlerini anlamlı biçimde destekleyebileceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, yapay zekâ tarafından üretilen görsellerin etkililiğinin, üslup parametreleri ve değerlendirilen fiziksel performans ölçütlerine bağlı olarak değişkenlik gösterdiği belirlenmiştir.

Genel olarak çalışma, yapay zekâ destekli görsel üretimin tek tip bir öğretim çıktısı sunmaktan ziyade, destekleyici ve uyarlanabilir bir öğrenme ortamı sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda araştırma, yapay zekâ destekli görsel araçların pedagojik etkilerini görünür kılarak, tasarım temelli öğrenme ve stüdyo pedagojisi kapsamında yapay zekânın entegrasyonuna yönelik güncel tartışmalara katkı sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Yapay zekâ, iç mimarlık eğitimi, öğrenme süreçleri

Abstract

The growing adoption of artificial intelligence (AI) technologies in design-oriented disciplines has significantly influenced pedagogical practices in interior architecture education. In particular, AI-assisted visual generation tools have introduced new possibilities for supporting design thinking, representation, and learning within studio-based environments. This study explores how AI-generated visual outputs affect learning-related processes in interior architecture education through an experimental studio-based application.

The research was conducted with a group of 20 third-year interior architecture students who were asked to produce AI-generated interior space visuals based on a predefined spatial scenario. Using a structured and consistent prompt framework, each participant generated visual representations in three distinct architectural styles. The purpose of this approach was to examine how stylistic variations influence learning-related indicators in AI-supported design outputs.

The resulting images were evaluated by 15 academic experts through a blind review process using a five-point Likert scale. Assessment criteria included material and texture consistency, control of light and glare, spatial legibility, and compatibility with fundamental building physics principles. Quantitative analyses were carried out using descriptive statistics, one-way analysis of variance (ANOVA), post-hoc Tukey tests, and effect size calculations to determine both statistical significance and the magnitude of observed differences.

The findings demonstrate statistically significant differences across architectural styles for all evaluation criteria, with spatial legibility emerging as the most sensitive parameter. These results indicate that AI-assisted visual generation can meaningfully support learning processes related to spatial organization, visual coherence, and representational clarity in interior architecture education. At the same time, the effectiveness of AI-generated visuals appears to be influenced by stylistic parameters and the physical performance criteria under evaluation.

Overall, the study suggests that AI-assisted visual generation functions as a supportive and adaptable learning environment rather than a standardized instructional outcome. By highlighting the pedagogical implications of AI-supported visual tools, this research contributes to ongoing discussions on the integration of artificial intelligence into design-based learning and studio pedagogy.

ord/doc format to the relevant congress e-mail address.

Keywords: Artificial intelligence, interior architecture education, learning processes

INVESTIGATION OF THE EFFECTS OF FOREIGN OBJECT DAMAGE RISK ON AIRPORT RUNWAY OPERATIONS USING MULTI-SOURCE DATA

YABANCI MADDE HASARI RİSKİNİN HAVALİMANI PİST OPERASYONLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ÇOK KAYNAKLI VERİLER KULLANILARAK İNCELENMESİ

ARŞ. GÖR. MUSTAFA ZAFER CİHANGİR¹,

ZAFER GÜDER²,

DOÇ. DR. MEHMET KONAR³

¹Araştırma Görevlisi, Kapadokya Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Havacılık
Elektrik ve Elektronikliği,
0009-0009-0939-7431

²Zafer GÜDER, Havacılık ve Uzay San. Tic. Ltd. Şti.,
0009-0000-3347-2424

³Doçent Doktor, Erciyes Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık
Elektrik ve Elektronikliği,
0000-0002-9317-1196

164

Özet

Havalimanı pist operasyonlarında kritik bir emniyet eşiği teşkil eden yabancı madde hasarı (FOD), uçuş emniyetini doğrudan tehdit etmesinin yanı sıra operasyonel süreklilik üzerinde de ciddi mali yükler ve zincirleme gecikmeler oluşturmaktadır. Mevcut literatürde FOD olayları, pist kaplama durumu ve çevresel yüzey koşulları genellikle birbirini etkilemeyen bağımsız disiplinler olarak ele alınmakta; bu durum ise riskin bütüncül ve proaktif bir perspektifle kavranmasını zorlaştırmaktadır. Bu çalışma, söz konusu metodolojik kopukluğu gidermek amacıyla; FOD olay kayıtlarını, pist kaplama durumu verilerini ve sentetik açıklıklı radar (SAR) tabanlı uzaktan algılama bilgilerini entegre eden çok kaynaklı bir risk değerlendirme çerçevesi önermektedir.

Önerilen araştırma çerçevesi kapsamında, University of Nebraska ve Bureau of Transportation Statistics gibi açık veri kaynaklarından derlenen heterojen veri setlerinin, belirli havalimanları odağında zamansal ve mekânsal olarak nasıl entegre edilebileceği planlanmaktadır. Metodolojik süreçte, pist yüzeyindeki nem, su birikintileri ve fiziksel deformasyonlar gibi SAR tabanlı veriler ile FOD olay sıklığı arasındaki potansiyel korelasyonların, normalleştirilmiş parametreler üzerinden analiz edilmesine yönelik bir altyapı kurgulanmıştır. Bu yaklaşım, pist kaplama bozulmalarının ve yüzey anormalliklerinin FOD risk profili üzerindeki etkilerini teorik ve veriye dayalı bir düzlemde tartışmaya açmayı hedeflemektedir. Çalışma, statik bakım rutinlerinden ziyade veri füzyonuna dayalı dinamik risk izleme stratejilerinin pist emniyeti yönetiminde nasıl proaktif bir dönüşüm yaratabileceğini kuramsal olarak ortaya koymaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, havalimanı işletmecileri için veriye dayalı bir karar destek mekanizmasının kavramsal tasarımını sunarken, geleceğin akıllı pist yönetim sistemleri için de metodolojik bir projeksiyon oluşturmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Yabancı madde hasarı (FOD), pist emniyeti, havalimanı operasyonları, çok kaynaklı veri seti, veri füzyonu, yüzey koşulları, risk değerlendirme.

Abstract

Foreign Object Debris (FOD) constitutes a critical safety threshold in airport runway operations, directly threatening flight security while imposing significant financial burdens and chain-reaction delays on operational continuity. In the existing academic literature, FOD incidents, runway pavement conditions, and environmental surface factors are

predominantly treated as independent disciplines, which complicates a holistic and proactive understanding of risk management. To address this significant methodological gap, this study proposes a comprehensive multi-source risk assessment framework that integrates actual operational incident records, runway pavement condition data and Synthetic Aperture Radar (SAR), based remote sensing information into a unified evaluation model.

Within the scope of the proposed research framework, the spatial and temporal integration of heterogeneous datasets obtained from reputable open-access sources, such as the University of Nebraska and the Bureau of Transportation Statistics, is planned for specific airport cases. The methodological process is designed to investigate potential correlations between SAR-derived parameters, including surface moisture, standing water, and physical surface anomalies and the frequency of FOD incidents using normalized data structures. This approach aims to bring the impacts of runway pavement degradation and surface anomalies on the FOD risk profile into a theoretical and data-driven discussion. The study theoretically demonstrates how dynamic risk monitoring strategies based on data fusion, rather than traditional static maintenance schedules, can foster a proactive transformation in runway safety management. Ultimately, this research provides a conceptual design for a data-driven decision support mechanism for airport operators while establishing a methodological projection for future intelligent runway safety management systems.

Keywords: Foreign Object Debris (FOD), runway safety, conceptual risk framework, data fusion, Synthetic Aperture Radar (SAR), proactive decision support, methodological projection.

1. GİRİŞ

Havacılık operasyonlarının kalbi sayılan pistlerde, en küçük ihmal bile zincirleme ve telafisi güç emniyet açıklarına yol açabilir. Literatürde genellikle ikincil bir sorunmuş gibi algılanan yabancı madde hasarı (FOD), gerçekte havalimanı ekosistemini hem operasyonel hem de ekonomik açıdan derinden sarsan sistematik bir tehdittir. Bu risk unsuru, pist yüzeyindeki mikroskobik bir bozulmanın, uçuşun en kritik fazındaki bir uçak için makroskobik bir tehlikeye dönüşmesiyle karakterize edilir. Bu sorunlar arasında yer alan yabancı madde hasarı (Foreign Object Debris, FOD), çoğu zaman göz ardı edilebilen ancak sonuçları itibarıyla ciddi operasyonel ve ekonomik kayıplara yol açabilen bir risk unsuru olarak öne çıkmaktadır [Federal Aviation Administration (2019), International Civil Aviation Organization (2018), European Union Aviation Safety Agency, (2020)].

FOD, pist yüzeyinde veya pist çevresinde bulunan taş, metal parçası, kaplama kırıntısı ya da benzeri maddelerin uçak motorlarına, iniş takımlarına veya gövde yapısına zarar vermesi şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Bu tür olaylar yalnızca uçak hasarlarıyla sınırlı kalmamakta; uçuş gecikmeleri, pist kapatmaları ve bakım maliyetlerinde artış gibi operasyonel sonuçları da beraberinde getirmektedir. FOD'un operasyonel emniyete yönelik bu çok boyutlu tehdidi, onu havalimanı yönetimi kapsamında sürekli izlenmesi gereken bir problem alanı haline getirmektedir. [Federal Aviation Administration, (2019), Boeing Commercial Airplanes, (2017), Airports Council International, (2019)].

FOD oluşumunu etkileyen faktörler incelendiğinde, pist kaplama durumu ve yüzey koşullarının belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir. Pist yüzeyinde zamanla meydana gelen çatlaklar, kaplama ayrışmaları ve yüzey bozulmaları, yabancı maddelerin oluşmasına veya mevcut maddelerin pist operasyon alanına taşınmasına zemin hazırlamaktadır. Burada dikkat çekilmesi gereken temel husus, pist yüzey koşulları ile FOD olayları arasındaki ilişkinin sadece teorik bir varsayım değil, operasyonel emniyeti doğrudan etkileyen bir korelasyon olma potansiyelidir. Özellikle bakım faaliyetlerinin geciktiği veya yüzey izleme süreçlerinin yeterince etkin yürütülemediği durumlarda FOD riskinin arttığı bilinmektedir. [Yehia, A., Zhang, L., & Al-Khateeb, A. (2016), Shahin, (2005), Huang, (2004)]. Bu durum, pist yüzey koşulları ile FOD olayları arasındaki ilişkinin yalnızca teorik değil, doğrudan operasyonel bir karşılığı olduğunu göstermektedir [Yehia, A., Zhang, L., & Al-Khateeb, A. (2016), Shahin, (2005), Huang, (2004), Zhang, Z., Wang, K., & Liu, Y. (2018)].

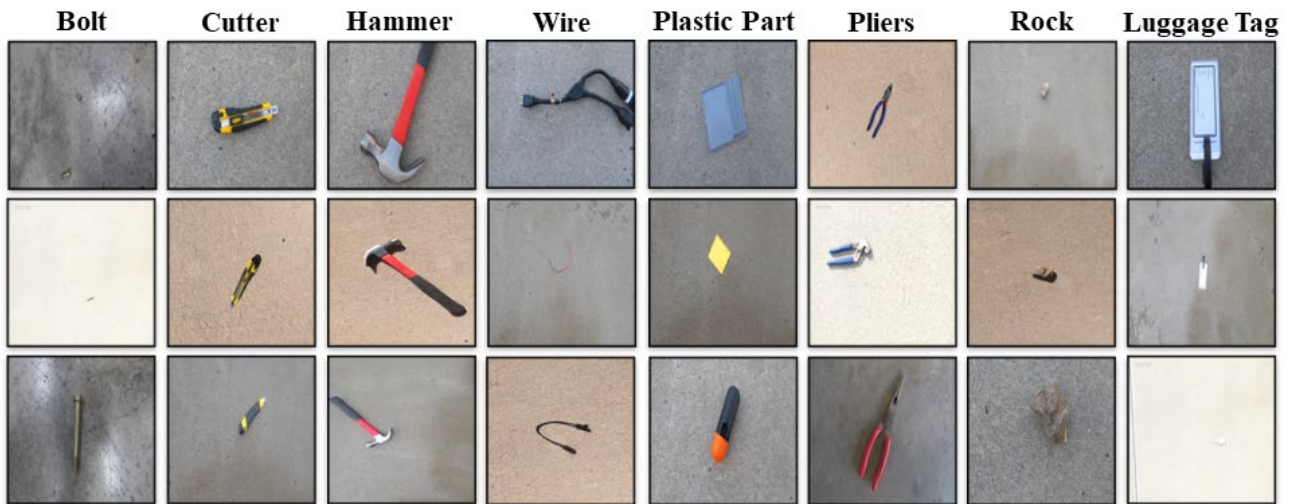
Buna rağmen literatürde FOD olayları, pist kaplama durumu ve yüzey izleme verileri çoğu zaman birbirinden bağımsız disiplinler olarak ele alınmaktadır. Mevcut çalışmaların çoğu, olay gerçekleşikten sonraki istatistiklere odaklanmakta (reactive approach); oysa emniyet yönetimi, yüzeydeki anormallikleri olayla ilişkilendiren proaktif bir perspektife ihtiyaç duymaktadır. Son yıllarda uzaktan algılama teknolojilerinin gelişmesiyle pist yüzey koşullarına ilişkin daha ayrıntılı veriler elde edilebilmesine rağmen, bu verilerin FOD olayları ile bütünleşik olarak analiz edildiği

çalışmalar sınırlı sayıda [Cook, A., Tanner, G., & Williams, V. (2015), Ferretti, M., Monti-Guarnieri, A., & Rocca, F. (2019), Benedetto, A., Calvi, A., & De Blasiis, M. R. (2017)].

Bu çalışmanın temel motivasyonu, söz konusu metodolojik kopukluğu gidermek adına; olay kayıtları, pist kondisyon verileri ve SAR tabanlı bilgilerin bir arada değerlendirilebileceği kavramsal bir risk çerçevesi kurgulamaktır. Bu yaklaşım, pist emniyetinin izlenmesinde çok kaynaklı veri füzyonunun sunduğu olanakları tartışmaya açmayı ve gelecekteki proaktif yönetim sistemleri için metodolojik bir zemin oluşturmayı hedeflemektedir. FOD olay kayıtları, pist kaplama durumu verileri ve uzaktan algılama temelli yüzey bilgileri bir araya getirilerek, pist yüzey koşulları ile FOD oluşumu arasındaki ilişkilerin daha gerçekçi ve bütüncül bir çerçevede değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Böylece, pist emniyetinin izlenmesi, bakım önceliklerinin belirlenmesi ve operasyonel karar süreçlerinin desteklenmesine katkı sağlayacak veri tabanlı bir yaklaşımın ortaya konulması amaçlanmaktadır.

1.1. Veri Setleri ve Kaynaklar

Havalimanı pist operasyonlarında yabancı madde hasarı (FOD) riskini çok boyutlu bir perspektifle tanımlayabilmek adına, bu çalışmada birbirini teknik açıdan bütünleyen üç temel açık veri katmanının entegrasyonu hedeflenmektedir. Temel motivasyon, yalnızca geçmiş olay istatistiklerine odaklanmak yerine, pistin fiziksel kondisyonu ile operasyonel risk arasındaki metodolojik bağı kurabilecek çok kaynaklı bir veri mimarisi kurgulamaktır. Bu çerçevede; operasyonel FOD kayıtları, altyapı kondisyon verileri ve uzaktan algılama tabanlı yüzey bilgileri, bütünlük bir risk projeksiyonu oluşturmak üzere kavramsal düzeyde bir araya getirilmektedir.

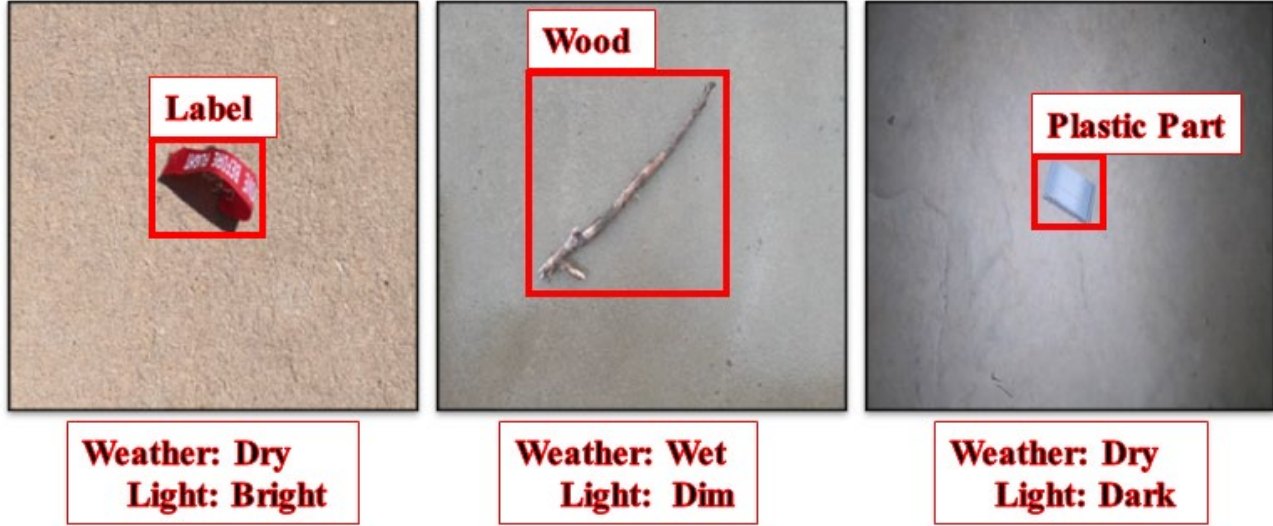

Şekil 1.1: FOD olay veri setlerinde yer alan farklı yabancı madde türlerinin görsel örnekleri
[University of Nebraska at Omaha, (2022)]

1.2. FOD Olay Kayıtları

Çalışmanın operasyonel zeminini oluşturmak amacıyla, University of Nebraska at Omaha tarafından sağlanan açık erişimli FOD veri setinden yararlanılması planlanmaktadır. Bu veri katmanı, havalimanı hareket sahalarında tespit edilen yabancı madde olaylarının zamanı, konumu ve türü gibi kritik parametreleri içermektedir. Söz konusu veri seti aracılığıyla, FOD olaylarının zamansal dağılım grafikleri ile belirli pist bölgelerindeki yoğunlaşma eğilimlerinin metodolojik olarak modellenmesi hedeflenmektedir. Verilerin gerçek operasyonel kayıtlara dayanması akademik güvenilirliği artırırken; ham verilerin tutarlılık kontrolü ve ön işleme süreçlerinden geçirilerek analitik bir yapıya kavuşturulması, kurgulanan modelin operasyonel doğruluğu açısından temel bir gereklilik olarak ele alınmaktadır. [University of Nebraska at Omaha, (2022)].

Annotation Examples

Şekil 1.2: FOD olaylarına ait görüntü tabanlı veri örneklerinde farklı yabancı madde türleri ve çevresel koşulların gösterimine ilişkin örnekler. [University of Nebraska at Omaha, (2022)]

1.3. Pist Kaplama Durumu Verileri

Pistlerin fiziksel kondisyonunu temsil eden veriler, Bureau of Transportation Statistics tarafından sunulan ve pist kaplama türü ile yüzey bakım durum göstergelerini içeren açık kaynaklardan derlenmektedir. Bu veriler, havalimanı pistlerinin yapısal sağlığının zaman içerisindeki değişimini izlemeye ve bu değişimlerin FOD oluşumunu tetikleme potansiyelini değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Çalışma kurgusunda, pist kaplama verilerinin olay kayıtlarıyla ilişkilendirilmesi; altyapı bozulmalarının sadece mühendislik bir sorun değil, aynı zamanda proaktif bir emniyet göstergesi olarak nasıl kullanılabileceğini kuramsal düzeyde tartışmaya açmaktadır. [Bureau of Transportation Statistics (2023)].

1.4. Uzaktan Algılama Tabanlı Yüzey Verileri

Pist yüzey koşullarının konvansiyonel yöntemlerin ötesinde bir hassasiyetle tanımlanabilmesi için uzaktan algılama teknolojilerinden faydalanılması öngörülmektedir. Bu kapsamda, RADARS Data Platform üzerinden erişilebilen Sentetik Açıklıklı Radar (SAR) tabanlı verilerin kullanılması hedeflenmektedir. SAR teknolojisi, pist yüzeyindeki nem oranı, su birikintileri ve mikro ölçekli yüzey anormallikleri gibi değişkenlerin izlenmesinde yüksek çözünürlüklü veri katmanları sunmaktadır. Geniş alanların periyodik olarak taranmasına imkân veren bu verilerin; pist kaplama durumu ve operasyonel kayıtlarla füzyonu, FOD riskinin çevresel faktörlerle olan bağıntı daha bütüncül bir perspektifle ortaya koyabilecek metodolojik bir potansiyel taşımaktadır. [Ferretti, M., Monti-Guarnieri, A., & Rocca, F. (2019), Gao, L., Zhang, C., & Li, J. (2020)].

2. YÖNTEM (METODOLOJİK TASARIM)

Bu çalışmada kurgulanan yöntem, farklı kaynaklardan elde edilen heterojen verilerin birlikte ele alınabileceği kavramsal bir çerçeve önermektedir. Temel amaç, karmaşık modeller yerine, pist operasyonları bağlamında FOD riskini açıklayabilecek şeffaf, izlenebilir ve tekrar edilebilir bir metodolojik altyapı önermektir. Bu doğrultuda çalışma; veri eşleştirme, ön işleme ve analitik yaklaşım olmak üzere üç ana kavramsal aşamada yapılandırılmıştır.

2.1. Veri Eşleştirme Stratejisi

Farklı disiplinlerden gelen veri setlerini anlamlı bir potada eritmek, çok kaynaklı analitik kurguların en hassas aşamasını oluşturmaktadır. Bu çalışmada temel motivasyon, mutlak bir nedensellik iddiasından ziyade, veri yığınları arasındaki potansiyel korelasyonları görünür kılarak emniyet birimleri için yönetilebilir risk projeksiyonları oluşturmaktır. Tasarlanan süreçte tüm veri setlerinin havalimanı bazında gruplandırılması ve ortak zaman aralıklarına sahip kayıtların ilişkilendirilmesi planlanmaktadır.

Bu aşamada, anlık yüzey değişimlerinden ziyade operasyonel açıdan anlamlı kabul edilebilecek dönemsel eğilimlerin esas alınması öngörülmektedir. Böylece, veri uyumsuzluklarından kaynaklanabilecek yapay sonuçların önüne geçilmesi ve metodolojik tutarlılığın korunması hedeflenmektedir.

2.2. Kurgulanan Analiz Yaklaşımı

Önerilen analiz sürecinde, pist yüzey koşulları ile FOD olaylarının zamansal dağılımının bir arada nasıl bir değişim gösterebileceği tartışmaya açılmaktadır. Bu kapsamda, yüzey anormallikleri ile FOD sıklığı arasındaki eğilimlerin farklı pistler ve dönemler özelinde karşılaştırılmasına yönelik bir değerlendirme altyapısı kurgulanmıştır.

Çalışmanın ana hedefi, kesin neden-sonuç ilişkileri iddia etmek yerine, pist operasyonları açısından kritik risk alanlarını veri temelli olarak görünür kılmaktır. Tasarlanan bu yaklaşım, bakım planlaması ve pist emniyeti izleme süreçlerine pratik bir karar destek çerçevesi sunma potansiyeli taşımaktadır.

2.2. Veri Ön İşleme ve Normalizasyon Protokolü

Eşleştirilecek veri setlerinin, analiz öncesinde belirli standartlaştırma adımlarından geçirilmesi planlanmaktadır. FOD olay kayıtlarındaki eksik bilgilerin ayıklanması ve pist kaplama verilerinin karşılaştırılabilir bir yapıya kavuşturulması bu sürecin temelini oluşturmaktadır.

Analiz kurgusunda karşılaşılan en büyük metodolojik zorluk, SAR verilerinin sunduğu yüksek çözünürlüklü anlık yüzey bilgisiyle, yıllık periyotlarla tutulan pist kaplama kayıtlarının zamansal ölçeklerini uyumlu hale getirmek olmuştur. Bu aşamada önerilen işlemler, veriyi idealize etmekten ziyade, saha uygulamaları açısından yorumlanabilir ve gerçekçi bir yapıya kavuşturmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, verinin doğal karakterini bozabilecek aşırı filtreleme veya karmaşık dönüşümlerden metodolojik bir tercih olarak kaçınılmıştır.

3. BEKLENEN ETKİLER VE KAVRAMSAL ÇIKARIMLAR

Bu çalışmada kurgulanan çok kaynaklı risk çerçevesi, yabancı madde hasarı riskinin pist yüzey koşulları ile entegre biçimde ele alınmasının emniyet yönetimine sağlayacağı potansiyel katkıları kuramsal düzeyde ortaya koymaktadır. FOD olay kayıtları, pist kaplama kondisyonu ve SAR tabanlı yüzey verilerinin birleşimi, pist yüzeyindeki fiziksel deformasyonlar ile FOD sıklığı arasındaki metodolojik bağın daha net anlaşılabilmesine olanak tanımaktadır.

Önerilen modelin uygulanmasıyla, pist kaplama durumundaki zayıflamaların FOD olaylarının yoğunlaştığı dönemlerle olan zamansal ve mekânsal ilişkisinin görünür kılınması hedeflenmektedir. Özellikle bakım periyotları ile yüzey bozulmalarının arttığı alanlarda, FOD olaylarının belirli dönemlerde kümelenme eğilimi gösterebileceği değerlendirilmektedir. Pist yüzey koşullarının sadece mühendislik odaklı bir altyapı sorunu değil, aynı zamanda doğrudan operasyonel emniyet göstergesi olduğunu doğrulamaktadır.

Uzaktan algılama verileriyle kurgulanan değerlendirme süreci; yüzey anormallikleri ve nem/su birikimi gibi göstergelerin, FOD risk profilini nasıl etkileyebileceğine dair önemli veriler sunma

potansiyeli taşımaktadır. Bu yaklaşım, özellikle çevresel koşulların belirginleştiği dönemlerde FOD riskinin proaktif olarak izlenebileceği metodolojik bir zemin oluşturmaktadır.

FOD olaylarının pist bazındaki dağılımına odaklanıldığında, her pistin kendine özgü fiziksel kondisyonu nedeniyle farklı risk profillerine sahip olabileceği değerlendirilmektedir. Önerilen bu veri temelli yaklaşım, bakım önceliklerinin belirlenmesinde ve pist bazlı emniyet izleme süreçlerinin optimize edilmesinde karar destek sistemlerine temel oluşturacak bir perspektif sunmaktadır.

Genel olarak kurgulanan bu çerçeve, tekil olay kayıtlarının ötesine geçerek, çok kaynaklı veri füzyonu sayesinde FOD riskinin zamansal ve mekânsal değişimini daha anlaşılır kılmayı amaçlamaktadır. Bu sayede, pist operasyonları açısından kritik risk alanlarının tanımlanması ve daha güvenli bir operasyonel ortamın kurgulanması için metodolojik bir projeksiyon sunulmaktadır.

4. TARTIŞMA

Bu çalışmada kurgulanan kavramsal çerçeve, yabancı madde hasarı (FOD) riskinin havalimanı operasyonları bağlamında yalnızca tekil olay kayıtları üzerinden değerlendirilmesinin metodolojik açıdan yetersiz kalabileceğine işaret etmektedir. FOD olay kayıtları, pist kaplama durumu ve uzaktan algılama temelli yüzey verilerinin bir bütün olarak ele alınması, risk profiline pist yüzey koşullarıyla olan olası ilişkilerin daha görünür hâle getirilebileceğine işaret etmektedir. Bu durum, FOD olaylarının "rastlantısal" birer kaza olarak algılanması yerine, belirli operasyonel ve fiziksel parametreler ışığında öngörülebilir bir risk katmanı olarak tanımlanabileceğini düşündürmektedir.

Pist kaplama bütünlüğündeki zayıflamaların veya yüzey bozulmalarının belirginleştiği periyotlarda FOD riskinin artış eğilimi göstermesi, bakım süreçlerinin operasyonel emniyet üzerindeki kritik rolünü metodolojik olarak vurgulamaktadır. Tasarlanan modelin ortaya koyduğu bu perspektif, havalimanı bakım faaliyetlerinin yalnızca mühendislik odaklı bir altyapı kondisyonu değil, aynı zamanda sistematik bir risk yönetim aracı olarak ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Özellikle yüksek trafik yoğunluğuna sahip meydanlarda, yüzeydeki yapısal değişimlerin zamanında tespit edilememesinin sistematik emniyet açıklarına yol açabileceği literatürdeki bulgularla da örtüşmektedir. [Yehia, A., Zhang, L., & Al-Khateeb, A. (2016), Federal Aviation Administration. (2019), Airports Council International, (2019)]

SAR tabanlı uzaktan algılama verileriyle desteklenen kavramsal kurgu; çevresel değişkenlerin ve yüzey anormalliklerinin FOD riskini tetikleyebilecek öncül göstergeler sunduğunu teorik düzeyde ortaya koymaktadır. Nem ve yüzey düzensizlikleri gibi faktörlerin operasyonel kayıtlarla metodolojik entegrasyonu, pist emniyetinin statik bakım planlarının ötesinde, dinamik ve veriye dayalı izleme stratejilerine olan ihtiyacı belirginleştirmektedir. Bu bağlamda, uzaktan algılama teknolojilerinin emniyet yönetimine entegre edilmesi, proaktif bakım ve erken uyarı sistemleri için kritik bir metodolojik zemin sunmaktadır. [Ferretti, M., Monti-Guarnieri, A., & Rocca, F. (2019)]

Literatürde genellikle bağımsız disiplinler olarak ele alınan FOD yönetimi ve pist bakım stratejileri, bu çalışmada önerilen veri füzyonu yaklaşımıyla bütünleşik bir yapıya kavuşturulmaktadır. Tasarlanan bu çok kaynaklı model, kısıtlı veri pencerelerinin yarattığı "tünel bakışını" kırmayı ve modern havalimanı işletmeciliğinde veriye dayalı proaktif bir emniyet kültürü oluşturmayı hedeflemektedir. Operasyonel açıdan değerlendirildiğinde; pist bazlı risk profillerinin kurgulanmasının, bakım önceliklerinin belirlenmesinde ve kaynak yönetiminin optimize edilmesinde karar destek sistemlerine temel bir girdi sağlama potansiyeli değerlendirilmektedir.

5. SONUÇ VE GELECEK ÇALIŞMALAR

Bu çalışmada, havalimanı pist operasyonlarında kritik bir emniyet riski teşkil eden yabancı madde hasarı (FOD), çok kaynaklı açık veri setlerinin entegrasyonuna dayalı metodolojik bir yaklaşımla ele alınmıştır. FOD olay kayıtları, pist kaplama durumu verileri ve SAR tabanlı uzaktan algılama bilgilerinin bütünleşik bir çerçevede kurgulanması, pist yüzey koşulları ile operasyonel risk

arasındaki ilişkilerin daha kapsayıcı bir düzlemde tanımlanabileceğini ortaya koymaktadır. Kurgulanan bu çerçeve, FOD riskinin yalnızca münferit olaylar üzerinden değil, pist yüzeyinin yapısal kondisyonu ve çevresel parametrelerle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayan kuramsal bir projeksiyon sunmaktadır.

Çalışmanın kavramsal çıkarımları; pist kaplama bozulmalarının ve yüzey anormalliklerinin FOD olaylarının frekansı üzerinde belirgin bir etkiye sahip olabileceğini, bu nedenle bakım faaliyetlerinin sadece yapısal kondisyon değil, proaktif bir risk yönetimi perspektifiyle ele alınması gerektiğini işaret etmektedir. Aynı zamanda, uzaktan algılama tabanlı verilerin metodolojiye dahil edilmesi, pist emniyetinin izlenmesinde ve riskli periyotların önceden tanımlanmasında karar destek sistemleri için önemli bir potansiyel vaat etmektedir.

Araştırmanın temel katkısı, heterojen veri kaynaklarını metodolojik bir potada eriterek FOD riskinin havalimanı operasyonları bağlamında daha yorumlanabilir bir yapıya kavuşturulması için gerekli altyapıyı tanımlamasıdır. Sunulan bu yaklaşım; havalimanı işletmecileri ve emniyet birimleri için bakım önceliklerinin belirlenmesi ve kaynak kullanımının optimize edilmesi süreçlerinde veri temelli bir çerçeve önermektedir.

Kurgulanan bu model, gelecekte hayata geçirilmesi hedeflenen "akıllı pist yönetim sistemleri" için kritik bir ilk adım niteliği taşımaktadır. Önümüzdeki dönemde, önerilen bu metodolojik çerçevenin makine öğrenmesi algoritmalarıyla zenginleştirilerek, FOD riskinin, olay gerçekleşmeden önce öngörülebilmesine yönelik çalışmalar için bir zemin oluşturması hedeflenmektedir. Özellikle veriye dayalı tahminleme modelleri aracılığıyla, pist emniyetine yönelik önleyici stratejilerin geliştirilmesi ve uzaktan kule operasyonları gibi modern havacılık çözümleriyle entegrasyonun sağlanması, bu alandaki gelecek çalışmaların ana odağını oluşturacaktır.

5. KAYNAKLAR

- Airports Council International. (2019). *Airside safety and foreign object debris (FOD) management*. ACI World.
- Benedetto, A., Calvi, A., & De Blasiis, M. R. (2017). Remote sensing techniques for airport pavement monitoring. *International Journal of Pavement Engineering*, 18(6), 525–537. <https://doi.org/10.1080/10298436.2015.1114935>
- Boeing Commercial Airplanes. (2017). *Foreign object debris damage prevention*. Boeing.
- Bureau of Transportation Statistics. (2023). *U.S. airport runway pavement condition data*. U.S. Department of Transportation.
- Cook, A., Tanner, G., & Williams, V. (2015). Airport operational resilience and infrastructure degradation. *Journal of Air Transport Management*, 47, 1–9.
- European Union Aviation Safety Agency. (2020). *Foreign object debris (FOD) prevention and detection at aerodromes*. EASA.
- Federal Aviation Administration. (2019). *Advisory Circular AC 150/5210-24: Airport foreign object debris (FOD) management*. U.S. Department of Transportation.
- Ferretti, M., Monti-Guarnieri, A., & Rocca, F. (2019). Remote sensing for airport surface monitoring using SAR data. *Remote Sensing*, 11(14), 1654.
- Gao, L., Zhang, C., & Li, J. (2020). SAR-based surface condition monitoring for transportation infrastructure. *Remote Sensing*, 12(9), 1485. <https://doi.org/10.3390/rs12091485>
- Huang, Y. H. (2004). *Pavement analysis and design* (2nd ed.). Pearson Prentice Hall.
- International Civil Aviation Organization. (2018). *Annex 14 — Aerodromes, Volume I: Aerodrome design and operations* (8th ed.). ICAO.
- Shahin, M. Y. (2005). *Pavement management for airports, roads, and parking lots*. Springer.

- University of Nebraska at Omaha. (2022). *Foreign Object Debris (FOD) dataset*. Aviation Institute, UNOmaha, <https://github.com/FOD-UNOmaha/FOD-data>, (Erişim Tarihi: 29.01.2026)
- Yehia, A., Zhang, L., & Al-Khateeb, A. (2016). Runway pavement condition assessment and its impact on airport operations. *Transportation Research Record*, 2545(1), 90–99.
- Zhang, Z., Wang, K., & Liu, Y. (2018). Airport pavement deterioration and operational safety assessment. *Journal of Transportation Engineering, Part B: Pavements*, 144(3), 04018028. <https://doi.org/10.1061/JPEODX.0000105>

TÜRK ROMANINDA PSİKOLOJİ MOTİVLƏR

F.Ü.F.D QƏMƏR ALXANOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ORCID: 0009-0002-2371-843X

Açar sözlər: psixoloji, roman, İntibah, macərə, lirik

Xülasə

İstənilən bədii əsərdə yazıçı oxucuya az və ya çox dərəcədə, bu və ya digər formada insan hisslərindən, mənəvi sıxıntılarından danışır, amma şəxsiyyətin daxili dünyasına, ruh aləminə, fərdi-psixoloji düşüncə qatına müraciət etmək dərəcələri fərqlidir. Yazıçı dərinliklərə enmədən, bu hissən çalarları və yaranma səbəblərini göstərmədən də yalnız personajın hansısa hissindən çıxarış verə bilər. Personajın bu cür hiss şəkilləndirmələrini psixoloji analiz adlandırmaq olmaz. Ədəbiyyatda psixoloji analiz qəhrəmanın daxili dünyasına dərin nüfuz etmə, müxtəlif ruhi vəziyyətlərinin analizi, sıxıntı çalarlarına, mənəvi böhranına xüsusi diqqət deməkdir. Bəzi tədqiqatçılar buna psixologizm də deyirlər. Ədəbiyyatşünasların ortaq qənaətinə görə, ilk psixoloji motivlərə və dərin ruhi təhlillərə XVIII əsrin ikinci yarısında Qərbi Avropa sənətkarlarının əsərlərində rast gəlinir (Hötenin “Gənc Verterin iztirabları” əsəri - 1774), XIX əsrdə, xüsusən II yarısında F.Dostoyevskinin “Cinayət və cəza” romanı (1866) ilə ən pik dövrünü yaşayır. XX əsrin əvvəllərində psixooanaliz elminin banisi Z.Freyd və analitik psixologiyanın yaradıcısı K.Yunq şəxsiyyət psixologiyasının dərinliklərini işləyib hazırlayır, şüurlu və şüursuz başlanğıclar kəşf edilir. Tanınmış ədəbiyyatşünas-alim T.Əlişanoğlu ədəbiyyatda psixologizmdən bəhs edərkən yazır: “Psixoloji varlıq olan İnsanın içi, içəri dünyası ictimai məzmunundan (sosial əhatədən) tutmuş, mənəvi-əxlaqi dəyərlərə, fəlsəfi sıraya (insan – varlıq, insan – dünya münasibətlərinə) qədər ən müxtəlif səviyyələrdə gəzişir, "öz həqiqətinə" yetməyə can atır. İnsanın iç dünyası nəsrin əsas predmetinə çevrildiyindən, məhz bu səbəbdən tənqidçilərin tez-tez yeni nəsrin aparıcı keyfiyyəti kimi təsbit etdikləri psixologizm qabarır, funksionallıq kəsb edir” (3, səh. 228).

Türk ədəbiyyatında roman janrının ilk nümunələrindən birinin yaradıcısı Namiq Kamal ilkin adı “Son peşmanlıq” olan “İntibah” romanının müqəddiməsində roman janrının meydana çıxmasından bəhs edərkən psixoloji təhlillər məsələsinə də qısaca toxunur, roman haqqında maraqlı mülahizələr irəli sürür: “Avropalılar romanı müəyyən bir mərhələyə çatdırmışdır. İnsanların hekayə dinləmək və oxumaq istəyini bilən hazırkı yazıçılar hekayəyə daha müasir və daha ədəbi forma vermişlər. Çünki məlumatları artan insanlar qədimdə olduğu kimi boş və mənasız nağıllara qulaq asmağı istəmirdilər.

Artıq dövrümüzdə roman yazıram fikri üçün qələmi hərəkətə gətirmək, olmayan hadisələr uydurmaq mənasızdır. Hər şey təbii yolla ifadə edilməlidir.” (6, səh.3).

Türk ədəbiyyatında realist romanın ilkin nümunələrindən birini ("Araba sevdası") qələmə alan Recaizadə Mahmud Əkrəm isə təhkiyəsi və mövzu tutumu etibarilə hekayəyə “qısa hekayə”, romana isə “uzun hekayə” deməklə bu janrda qələmə alınan əsərlərdə ideya məzmun məsələsinin formadan daha mühüm olduğunu nəzərə çarpdırır (7, səh. 42).

Məlumdur ki, hər hansı bir romanın mövzusu həyat reallıqlarından, yazıçının yaradıcı təxəyyülündən, xəyal və ruh dünyasından götürülür. Yəni, bu janrda yazıçı çatdırmaq istədiyi fikri hər hansı hadisələr vasitəsi ilə nəql edir. Mövzu, real ya da təxəyyül edilən formada olsa da hər hansı bir hadisədən, hissedilən, düşünülməli yerindən və zamandan asılı olmadan təsvir olunan xatirə və ya xəyal edilən bir mövzu ola bilər. Yazıçı mövzudan istifadə edərək öz fikir və düşüncələrini oxucuya çatdırır. Bu zaman ənənəvi "izm"lər, janrlar, formalar, ədəbi-bədii metodlar, təhkiyə üsul və texnikası və əlbəttə, yazıçının fərdi üslubu dövrəyə girir. Beləliklə də eyni bir janrın - romanın polifonik formaları meydana çıxır: macəra, tarixi, məhəbbət, psixoloji, sosial, fəlsəfi, reportaj, fantastik, detektiv, bioqrafik və s. Psixoloji roman da bu janrın formalarından biridir və özlüyündə psixoloji, lirik-psixoloji və fəlsəfi-psixoloji daha dar çərçivədə "ixtisaslaşmış" formalara bölünür. Əlbəttə, XIX əsrin 70-ci illərindən etibarən türk nəsrində ilk müasir tipli romanların ortaya çıxdığı dövrlərdə özünün təşəkkül mərhələsini yaşayan bu janrın yuxarıda xatırladığımız formalarının hamısının olduğunu söyləmək reallıqdan uzaq iddia olardı. Lakin bu bir gerçəkdir ki, ilk türk romanlarının hamısında az və ya çox dərəcədə psixoloji motivlər mövcud olmuşdur. Psixoloji roman və onun formalarına keçməzdən əvvəl türk nəsrində roman janrının yuxarıda xatırladığımız macəra, tarixi, məhəbbət, psixoloji, sosial, fəlsəfi, reportaj, fantastik, detektiv, bioqrafik və s. kimi digər formalarına göz ataq.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Alxanova Q. Türk ədəbiyyatında roman janrına keçid mərhələləri haqqında // “Şərqşünaslığın aktual problemləri” mövzusunda Respublika elmi konfransının matrealları, Bakı, BDU, 2012, s.197-198
2. Alxanova Q. Bədii nəsrə qadın xəyanətinin psixoloji motivasiyası // Dil və ədəbiyyat beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı, BDU, № 1(77), 2011, s.106-108
1. Aydın Abi A. Türkiyə ədəbiyyatı tarixi. 3 cildə, I c., Bakı:Tural, 2005, 456 s.
2. Aydın Abi A. Türkiyə ədəbiyyatı tarixi. 3 cildə, II c. (I hissə), Bakı: Bakı
3. Əlişanoğlu (Mustafayev) T. XX əsr Azərbaycan nəsrinin poetikası. Bakı: Elm, 2006, 312 s.
4. Quliyev E. Türkiyə türk ədəbiyyatı (XIX-XX əsrlər). Bakı: Orxan,2003,122 s.
5. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı: CONANT EMPARY,2011, 568 s.

6. Kemal Namık. İntibah. İstanbul: Say Yayınları, 2010, 110 s
7. Yılmaz Durali. Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu. İstanbul: Kesit Yayınları. 2011.160 s.
8. Kocatürk V.Mahir. Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara: TDK Yn.,1964, 605 s.
9. Köprülü Mehmet Fuat. Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1986, XXIV + 437 s.
10. Kudret Cevdet Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman 1. (1959-1910 Tanzimat Dönemi). İstanbul. 2004. 414 s.
11. Kurdakul Şükran. Çağdaş Türk Edebiyatı. Cumhuriyet Dönemi (1923-1950). İstanbul: Broy Yayınları, 1987, 671 s.

İNGİLİS DİLİNDƏ ÜNSİYYƏT BACARIQLARININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

KAMALƏ ƏZİZLİ, MÜƏLLİM

Bakı, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<https://orcid.org/0009-0000-2420-2684>

Müasir dövrdə beynəlxalq ünsiyyət üçün ən əhəmiyyətli və canlı dil olan İngilis dili bizi xarici dünya ilə əlaqələndirir və həyatın bütün sahələrində sürətli irəliləyiş və böyüməyə pəncərə təqdim edir. Bütün ölkələrdə insanlar arasında mədəniyyətlərarası və təhsillərarası ünsiyyət üçün ən çox istifadə edilən və istifadə olunan dil bu dildir. Bundan əlavə, həm yerli, həm də beynəlxalq təhsildə ingilis dilini tətbiq etmək getdikcə daha çox zərurətə çevrilir.

Müasir dövrdə xarici dillərin tədrisi metodlarının inkişafı vacib məsələdir. İstənilən yeni bilik informasiya sivilizasiyası nəticəsində tezliklə köhnəlir. Dilin innovativ tədrisi ümumiyyətlə müəllimin orijinallığını və yaradıcılığını əhatə edir ki, bu da tədris metodunu və üslubunu dəyişdirir. Bütün dünyada təhsil müəssisələri tələbələrin ingilis dili sahəsində biliklərini artırmaq üçün yeni ideyalar, metodlar və texnologiyaya əsaslanan innovasiyalar həyata keçirirlər.

Biliyin göndərilməsi və alınması təhsilin əhatə etməli olduğu iki əsas komponentdir. Nəhayət, müəllim məlumatı qavradığı tərzdə ötürmək üçün əlindən gələni edir. Təhsil mühitində qabaqcıl texnikaların tətbiqi təhsili təkmilləşdirməklə yanaşı, idarəçiliyi təkmilləşdirmək və fərdləri gücləndirmək potensialına malikdir. Şagirdlərin diqqətini saxlamaq və bilikləri dərstdən sonra uzun müddət xatırlayacaq şəkildə ötürmək hər bir müəllimin qarşılaşa biləcəyi ən böyük çətinlikdir. Bu, yalnız sinif təcrübəsi yenidən nəzərdən keçirildikdə və tədris və öyrənmə strategiyalarının effektivliyini artıran yaradıcı üsullar tətbiq edildikdə baş verə bilər.

İngilis dilində ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirmək, bu dildə danışanlarla həm şifahi, həm də yazılı şəkildə effektiv ünsiyyət qurmağımıza kömək edə bilər. Öyrənmələr ingilis dilində özünü ifadə etməkdə çətinlik çəkirsə, onlar bacarıqlarını artırmaq üçün aşağıdakı strategiyalardan istifadə edə bilərlər:

1. Dinləmək

Danışq bacarıqlarınızı təkmilləşdirməyin ilk addımı dinləmə üzərində işləməkdir. İngilis dilini yüksək səslə dinləmənin bir çox üstünlükləri var. Birincisi, bu, bizə yeni sözlər, ifadələr və söhbətlərdə cavab vermək yollarını seçməyə imkan verir. İkincisi, dinləmə tələffüzü, danışarkən bəzi sözlərin necə buraxıldığını, bəzilərinin necə birləşdiyini, dilin ritmini, intonasiasını və səslərini anlamaq imkanı verir.

2. Müntəzəm olaraq ingilis dilində danışmaq

İstənilən dili öyrənməyin ən yaxşı yolu sadəcə danışmaqdır. Nə qədər söz bildiyimizdən və ya ümumi dillə nə qədər tanış olduğumuzdan asılı olmayaraq, kiminsə ingilis dilində danışmaq dil bacarıqlarımızı təkmilləşdirməyin ən sürətli və ən təsirli yoludur. Buna görə də, müntəzəm gündəlik məşq, hətta bir neçə dəqiqəlik də olsa, ingilis dilində ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirməyə və dil öyrənməni vərdiş halına gətirməyə kömək edə bilər. Bundan əlavə, ardıcıl təcrübə biliklərimizi möhkəmləndirməyə və öyrəndiklərimizi yadda saxlamağa kömək edir.

3. Ucadan oxumaq

Əgər öyrənənlər danışmaqdan oxumağı üstün tuturlarsa, onlar ucadan qəzet və ya kitab oxumağa çalışa bilərlər. Beləliklə, öyrənənlər sözləri necə tələffüz etdiklərini başa düşəcək və düzgün qrammatika və cümlə quruluşunu müəyyən edə bilərlər. Həmçinin, ucadan oxumaq onların məlumat əməl bacarıqlarını, anlama və söz ehtiyatını yaxşılaşdıracaq. Ucadan oxumaq həmçinin yazılı sözləri şərh etmək bacarığını inkişaf etdirməyə kömək edə bilər.

4. Tələffüzə diqqət yetirmək

Rəqəmsal alətlərdən və onlayn lüğətlərdən istifadə etməklə sözləri düzgün tələffüz etməyi öyrənmək mümkündür. Məsələn, "aisle" və "island" kimi sözlərdəki "s" tələffüz olunmur. Bu texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş onlayn lüğətlər sözləri yüksək səsle söyləməklə onları düzgün tələffüz etməyi öyrənməyə kömək edir. Sözləri düzgün tələffüz edə bilmək auditoriyanın bizi başa düşməyinə və düzgün mesajı çatdırmağımıza kömək edir.

5. Söz ehtiyatını artırmaq və danışq ifadələrindən istifadə etmək

Öyrənənlər ingilis dilində nə qədər çox ifadə öyrənsələr və söz ehtiyatları nə qədər çox olsa, onlar üçün ingilis dilində ünsiyyət qurmaq bir o qədər asan olacaq. İngilis dilində danışanlarla ünsiyyət qurmaq söz ehtiyatını artırmağın ən yaxşı üsuludur. Eyni zamanda ingilis televiziyasına baxmaq və xəbərləri dinləmək də faydalıdır. Yeni bir söz və ya ifadəni yadda saxlamağın ən yaxşı yolu öyrəndikdən sonra onu cümlədə istifadə etməyə çalışmaqdır. [33,s.366]

6. İngilis dili dərində, konfransda və ya müzakirə qrupunda iştirak etmək

Müzakirə qruplarında iştirak etmək ingilis dilini öyrənmək üçün daha rahat və qeyri- rəsmi bir yanaşmadır və burada əsas diqqət "mükəmməl" ingilis dilində danışmaqdan, münasibətləri və ünsiyyəti gücləndirməkdir. Bu vəziyyətdə ingilis dilindən istifadə etməklə öyrənənlər ictimaiyyət qarşısında danışmaq bacarığını artırmaqla özlərinə inam qazana bilərlər.

7. İngilis dilində düşünmək

Əgər öyrənən ingilis dilində düşünə bilirsə, gündəlik söhbətlərdə ingilis dilində ünsiyyət qurarkən daha tez cavab verə bilər. İngilis dilində düşünə bilmək dilin daha sürətli işlənməsini və söhbətdə iştirakını asanlaşdırır.

8. Sözləri öyrənmək əvəzinə, cümlələri öyrənməyə diqqət yetirmək

Yeni bir söz öyrənərkən, sözü iki və ya üç cümlə ilə ifadə edərək, yadda saxlamaq lazımdır. Çünki öyrənənlər sözün mənasını başa düşsələr də, başqaları ilə ünsiyyətdə olarkən onu cümlədə düzgün işlətməkdə çətinlik çəkə bilərlər. İngilis dilində effektiv ünsiyyət qura bilmək hər bir sözün arxasındakı mənanı bilmək tələb edir.

9. Aydın və yavaş danışmaq

Ünsiyyətin effektiv olması üçün nitq tənzimlənməlidir. Yavaş və aydın danışmaq başqalarının bizi başa düşməsinə asanlaşdırır, səhvlərin və ya yanlış tələffüzlərin qarşısını alır və fikirlərinizi aydın şəkildə çatdırmağımıza kömək edir. Ünsiyyət qurarkən sürəti tənzimləməklə öyrənənlər ingilis dilində daha təbii danışa və yaza bilərlər.

10. Bədən dilini təkmilləşdirmək

Xarici dildə yeni ünsiyyət qurmağa başlayan biri danışarkən özünü rahat hiss etməyə bilər. Bu, öyrənənin bədən dilinə təsir edir. Başqasının bədən dilini başa düşmək bizə onun dediklərini anlamağa və şərh etməyə kömək edir. Buna görə bədən dili çox vacibdir. Bu, başqalarının hisslərini və əhval-ruhiyyəsini oxumaq qabiliyyətimizi də asanlaşdırır. Bundan əlavə, həm də digər insanların dediyimiz şeylərə və onları söyləmə tərzimizə necə reaksiya verdiyi barədə məlumatlılığımızı artırır.

Ədəbiyyat

1. Abbasov Ə. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı, 2016, 256 s.
2. Abdullayev A.S. Nitq mədəniyyəti və natiqlik sənəti. Bakı, 1981, 283s.

3. Abdullayev N, Məmmədov Z. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Bakı, 2008, 333s
4. Гез Н.И. Система упражнений и последовательность развития речевых умений и навыков. Иностранные языки в школе. -М., 1969, 280 с.
5. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Основы речевой коммуникации: Учебник для вузов. - М., 1997, 272с.
6. Головин Б.Н. Основы культуры речи. – М., 1988, 320с.
- 7.Byram, M. Teaching and Assessing. Intercultural Competence in Language Teaching. Sprogforum. No 18– Vol 6. (2000)
- 8.Carrasquillo, Angela L. 1994. Teaching English as a Second Language: A Resource Guide: New York: Taylor & Francis Company.
- 9.Daniel, I.O.A.. Communication as socio-cultural meaning exchange. The example of Richard Wright's Black Boy. International Journal of Applied Linguistics and English Literature, (2013) 2,5:173-177

Xülasə

İngilis dilində ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi

Müasir dövrdə beynəlxalq ünsiyyət üçün ən əhəmiyyətli və canlı dil olan İngilis dili bizi xarici dünya ilə əlaqələndirir. Bütün ölkələrdə insanlar arasında mədəniyyətlərarası və təhsillərarası ünsiyyət üçün ən çox istifadə edilən və istifadə olunan dil bu dildir. Dilin innovativ tədrisi ümumiyyətlə müəllimin orijinallığını və yaradıcılığını əhatə edir ki, bu da tədris metodunu və üslubunu dəyişdirir. İngilis dilində ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf etdirmək, bu dildə danışanlarla həm şifahi, həm də yazılı şəkildə effektiv ünsiyyət qurmağımıza kömək edir.

Açar sözlər: dil, dünya, təhsil, tədris, metod, ünsiyyət, bacarıq, yazı, şifahi nitq.

177

Summary

Developing communication skills in English

As the most important and vibrant language for international communication in modern times, English connects us with the outside world. It is the most widely used and used language for intercultural and inter-educational communication between people in all countries. Innovative teaching of a language generally involves the originality and creativity of the teacher, which changes the teaching method and style. Developing communication skills in English helps us to communicate effectively with speakers of this language, both orally and in writing.

Keywords: language, world, education, teaching, method, communication, skill, writing, oral speech.

Резюме

Развитие коммуникативных навыков на английском языке

Как важнейший и наиболее востребованный язык для международного общения в современную эпоху, английский язык связывает нас с внешним миром. Это наиболее широко используемый язык для межкультурного и меж образовательного общения между людьми во всех странах. Инновационное преподавание языка, как правило, предполагает оригинальность и креативность учителя, что меняет методы и стиль обучения. Развитие коммуникативных навыков на английском языке помогает нам эффективно общаться с носителями этого языка как устно, так и письменно.

Ключевые слова: язык, мир, образование, преподавание, метод, коммуникация, навык, письмо, устная речь.

PEDAQOJİ PROSESDƏ ZƏRURİ OLAN ƏSAS PRİNSİPLƏR

KÖNÜL ƏLƏDDİN QIZI MƏMMƏDOVA

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcid id: 0000-0001-8664-4912

Açar sözlər: müasir dərs, şəxsiyyətə yönəlmiş təlim prinsipi, əməkdaşlıq, dioloji təlim, inkişafetdirici təlim prinsipi.

Müasir dərslərdə bir neçə prinsipdən istifadə olunur. Bunlara təlimin yeddi prinsipi deyirlər. Bu prinsiplərin təlimdə dolğun şəkildə tətbiqi interaktiv təlim metodları ilə mümkündür.

Onlar aşağıdakılardır:

1. Şəxsiyyətə yönəlmiş təlim prinsipi
2. Fəal idrak prinsipi
3. Təlim-tərbiyə sisteminin çevikliyi prinsipi
4. İnkişafetdirici təlim prinsipi
5. Qabaqlayıcı təlim prinsipi
6. Əməkdaşlıq prinsipi
7. Dioloji təlim prinsipi.

1. Şəxsiyyətə yönəlmiş təlim prinsipi

Birinci prinsipdən danışarkən belə bir sual meydana gəlir. Niyə uşaqlar erkən yaş dövründə daha aktiv olurlar? Təcrübələr nəticəsində aydın olmuşdur ki, insanlar öyrəndiklərinin 70 %-ni altı yaşa qədər olan dövrdə öyrənirlər. Səbəbi isə odur ki, altı yaşa qədər olan dövrdə uşaqlar əldə etdikləri biliklərin hamısını maraqları sayəsində əldə edirlər. Onlara aid olan və ya olmayan, maraqlı gələn hər şeyi sual verirlər, cavab axtarırlar. Kiçik yaşda olan uşaqların suallarının cavabsız qoyulmaması onların hər şeyi düzgün anlamasına səbəb olur. Uşaqlar birinci sinfə başlayanda isə artıq onlara müəllim tərəfindən müəyyən məhdudiyyətlər qoyulur. Müəllim tələb edir ki, şagirdlər bütün diqqətini ona versin, tapşırıqları yerinə yetirsin, mövzu ilə bağlı olmayan sualları isə az versinlər. Bu isə şagirdlərin passiv mövqe tutması və müəllimin dedikləri ilə kifayətlənməsi deməkdir. Nəticədə şagirdlərin dərse marağı azalır. Müəllimlər çalışmalıdır ki, hər bir şagirdə onun fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq şəxsiyyət kimi yaxınlaşsın, onun istəklərini nəzərə alsınlar. Bu zaman təlimin yüksək nailiyyətlərinə yiyələnmək olar.

2. Fəal idrak prinsipi

Təfəkkürün fəallaşdırılması əsasında idrak fəallığı yaranır. Tədris prosesi elə qurulmalıdır ki, o təbii öyrənmə fəaliyyəti yaratsın. Öyrənənə *“il kəşf”* sevincini bəxş etsin. Buna nail olmaq üçün əvvəlcə təlim fəaliyyətində idrak fəaliyyətini stimullaşdıran

problemlə vəziyyət yaratmaq lazımdır. Problemin həllinə tələbat yarandıqda idrak prosesləri fəallaşır və yeni biliklər kəşf etməyə hazır olur.

3. Təlim-tərbiyə sisteminin çevikliyi prinsipi

Bu elə bir prinsipdir ki, yaradıcı biliklərdə öz əksini tapır. Təlim məqsədlərini qoymağa şagirdin özü cəhd edir. Təlim-tərbiyə sisteminin çevikliyi onun real şəraitə uyğunlaşma qabiliyyətidir. Bu sistemdə şagirdlərin müxtəlif məlumatları işləməsinə və mənimsəməsinə üstünlük verilir.

4. İnkişafetdirici təlim prinsipi

Alman psixoloqu V.Şternin fikrinə əsasən təlim inkişafın arxasınca gedir və ona uyğunlaşır. Görkəmli rus psixoloqu L.S.Vıqotski isə bu fikrin əksinə olaraq göstərmişdir ki, təlim-tərbiyə uşağın psixi inkişafında vacib rol oynayır və təlim inkişafdan öndə gedir, onu öz arxasınca aparır. L.S.Vıqotskiyə görə təlim şagirdin yaxın inkişaf zonasına istiqamətlənməlidir. Hansı ki, həmin inkişaf zonasında şagirdin potensial imkanları cəmlənib. Həmin imkanları aktuallaşdırmaq üçün bir qədər çətin lakin şagirdin imkanlarına uyğun tapşırıqlar vermək lazımdır. İnkişafetdirici təlim ilk olaraq təfəkkür və yaradıcılığı formalaşdırılmalıdır.

5. Qabaqlayıcı təlim prinsipi

Hazırkı dövrdə sürətli dəyişikliklərin baş verməsi şagirdlərin həyata hazırlanmasını təlimin qarşısında daha kəskin qoyur. Təlim ilk növbədə gənc nəslə gələcəyə hazırlamalı, cəmiyyətin inkişaf maraqlarını əks etdirməlidir. Məktəbdə şagirdlərə yalnız bilik verməklə kifayətlənməməli, həm də onun idrak fəallığını, öyrənmək həvəsini və başqa zəruri keyfiyyətləri formalaşdırılmalıdır.

6. Əməkdaşlıq prinsip

Təlim sistemi müəllim şagird qarşılıqlı münasibətdə, tərəf müqabili kimi iştirak etməlidir. Əməkdaşlıq prinsipi öz əksini təlim sisteminin dinamik keçməsində tapır. Şagird özünü müəllimlə bərabərhüquqlu hiss edərsə, bu zaman özünə inamı artar, potensial imkanlarını nümayiş etdirməkdən çəkinməz. Əməkdaşlıq mühiti təlimi şagird üçün ruhlandırıcı, yaradıcı edir. Bu işdə müəllimlərin üzərinə düşən şagirdləri qiymətləndirərkən dəstəkləyici qiymətlərdən istifadə etməkdir.

7. Dioloji prinsip

Birgə məsələ həlli zamanı qrup iştirakçılarının və özünün fikirlərini, təcrübələrini bölüşmək və qarşılıqlı fəaliyyət məqsədi ilə şagirdin qrupun işində və müzakirələrdə iştirakı təmin edilməlidir. Dioloji təlim hər bir şagirdin müxtəlif nöqtəyi-nəzərlərini və fikirlərini nəzərə almaqla fikir müxtəlifliyinə və təlimin məzmununu daha da zənginləşdirməyə imkan verir, müsbət nəticəçixarma prosesinə şərait yaradır.

Sadalanan bu prinsiplərin həyata keçirilməsi şagirdlərdə səmərəli həyat fəaliyyətinin formalaşması və daim dəyişən şəraitə uyğunlaşması üçün zəruri bacarıqların əldə olunmasına imkan yaradır.

SIFƏT DÜZƏLDƏN ŞƏKİLÇİLƏRİN SEMANTİK ROLU

ABBASBEYLİ VALİDE

Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

ORCID: 0009-0002-4909-504X

Özet: Çağdaş Azərbaycan Türkçesinde sözcük yapımı, dilin sözcük (leksik) sisteminin zenginleşmesinde önemli bir rol oynamakta ve bu süreçte sıfat türeten ekler özel bir önem taşımaktadır. Bu ekler aracılığıyla nesne ve olayların nitelik, özellik ve vasıfları daha açık, ayrıntılı ve nüanslı bir biçimde ifade edilir. Sıfat ekleri yalnızca biçimsel bir sözcük yapım işlevi taşımamakta, aynı zamanda varlık–yokluk, ilişki, derece, yoğunluk ve öznel değerlendirme gibi anlam katmanlarını oluşturan geniş bir anlamsal yük de üstlenmektedir.

Sıfat, bir sözcük türü olarak dilin leksik ve dilbilgisel sisteminde önemli bir konuma sahiptir; isimlerle yakın ilişki içinde kullanılır ve esas olarak niteleyici (tamlayıcı) görevini yerine getirir. Sıfatlar; isim, sayı, zarf, edat ve sıfat-fiil gibi diğer sözcük türleriyle anlamsal ve işlevsel yakınlık göstererek dilin anlatım olanaklarını genişletir. Yapı ve köken bakımından sıfatlar, basit (asli) ve türemiş olmak üzere iki gruba ayrılır; türemiş sıfatlar ise isimlerden ve fiillerden çeşitli ekler aracılığıyla oluşturulur.

Anahtar sözcükler: sözcük yapımı, sıfat türeten ekler, anlamsal anlam katmanları, sözcük türleri sistemi, leksik zenginleşme

Abstract:

Word formation in the modern Azerbaijani language plays an important role in enriching the lexical system of the language, and adjective-forming suffixes hold a special place in this process. Through these suffixes, the qualities, attributes, and characteristics of objects and events are expressed more precisely and with greater nuance. Adjective suffixes not only perform a formal word-formation function but also carry a broad semantic load, shaping such meaning nuances as existence and non-existence, relation, degree, intensity, and subjective evaluation.

As a part of speech, adjectives occupy a significant position in the lexical and grammatical system of the language, are closely connected with nouns, and mainly perform the attributive function. Adjectives demonstrate semantic and functional affinity with other parts of speech—such as nouns, numerals, adverbs, postpositions, and participles—thus expanding the expressive potential of the

language. According to their structure and origin, adjectives are divided into primary and derived types, while derived adjectives are formed from nouns and verbs through various suffixes.

Keywords: word formation, adjective-forming suffixes, semantic meaning nuances, system of parts of speech, lexical enrichment

Giriş

Müasir Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı dilin leksik sisteminin formalaşmasında və inkişafında mühüm rol oynayır. Bu sahədə sifət düzəldən şəkilçilər xüsusi yer tutur, çünki onlar əşya və hadisələrin keyfiyyət, əlamət və xüsusiyyətlərini ifadə edən yeni leksik vahidlərin yaranmasını təmin edir. Sifətlər dilin ifadə imkanlarını genişləndirərək nitqin daha dəqiq, rəngarəng və semantik baxımdan zəngin olmasına şərait yaradır.

Sifət düzəldən şəkilçilərin əsas xüsusiyyəti onların yalnız qrammatik funksiya daşımaması, eyni zamanda mühüm semantik yükə malik olmasıdır. Bu şəkilçilər vasitəsilə mövcudluq və yoxluq, münasibət və aidlik, dərəcə və intensivlik, zaman çaları, həmçinin subyektiv qiymətləndirmə kimi müxtəlif məna çaları formalaşır. Eyni şəkilçi müxtəlif kontekstlərdə fərqli semantik çalarlar yarada bilir ki, bu da sifət düzəldən şəkilçilərin polisemantik və funksional xarakterini aydın şəkildə göstərir.

Sifət düzəldən şəkilçilər yalnız yeni sözlərin yaranmasına xidmət etmir, eyni zamanda həmin sözlərin semantik strukturunu zənginləşdirir və məna dairəsini genişləndirir. Bu şəkilçilər əşya və hadisələrin daşdığı əlamət və keyfiyyətləri dəqiqləşdirir, onların digər anlayışlarla olan münasibətini ifadə edir. Məsələn, bəzi şəkilçilər əşyanın müəyyən xüsusiyyətə malik olduğunu bildirərək mövcudluq mənası yaradır, digərləri isə həmin xüsusiyyətin olmadığını göstərməklə inkar və yoxluq məzmunu formalaşdırır. Bundan əlavə, bir sıra sifət düzəldən şəkilçilər əlamətin davamlı və ya müvəqqəti xarakter daşmasını, güclü və ya zəif dərəcədə təzahür etməsini, eləcə də danışanın subyektiv münasibətini ifadə edə bilir.

Nitq hissələri sistemində sifət mühüm mövqeyə malikdir. O, dilin lüğət ehtiyatının zənginləşməsində, eləcə də poetik düşüncənin formalaşmasında və inkişafında xüsusi rol oynayır. Azərbaycan dilçiliyində sifət ən çox araşdırılmış nitq hissələrindən biri hesab olunur. Əsas nitq hissələri arasında sifət işlənmə tezliyi və leksik zənginliyinə görə isim və feildən sonra aparıcı yerlərdən birini tutur. Semantik məzmununa, qrammatik mahiyyətinə, morfoloji göstəricilərinə və sintaktik funksiyasına görə digər nitq hissələrindən fərqlənir.

Sifətə aid olan sözlərin leksik mənasında əlamət və keyfiyyət anlayışı ön planda olduğu kimi, onun ümumi qrammatik mənasında da bu xüsusiyyət əsas yer tutur. Məhz bu cəhət sifətin isim, say, əvəzlilik, feil və zərflərdən fərqləndirilməsində həlledici rol oynayır. İsim bölməsində də qeyd edildiyi kimi, ilkin dövrlərdə insan ətraf aləmdə mövcud olan əşyaları dərk edərək onlara ad vermişdir. Zaman

keçdikcə və təfəkkür inkişaf etdikcə həmin əşyalar əlamət və keyfiyyət baxımından fərqləndirilmiş, nəticədə sifət müstəqil bir nitq hissəsi kimi formalaşmışdır.

YÖNTEM

Məqalədə müqayisə və ümumiləşdirmə metodlarından istifadə olunmuşdur.

BULGULAR

Sifətin əsas xüsusiyyətlərindən biri onun cümlə daxilində isimlə birlikdə işlənməsidir. Çünki əşya mövcud olmadan onun əlamət və keyfiyyətindən danışmaq mümkün deyil. Bu baxımdan sifət əşyanın xüsusiyyətlərini ifadə edir, isimlə sıx bağlı olur və onlar arasında yanaşma əlaqəsi yaranır. Sifət adətən isimdən əvvəl gələrək onu izah edir və dəqiqləşdirir. Nitq hissəsi kimi sifətin özünəməxsus xüsusiyyətləri mövcuddur və bu xüsusiyyətlər onun digər nitq hissələrindən fərqlənməsini təmin edir.

Sifətin əsas xüsusiyyətləri:

1. Sifət digər nitq hissələrindən əsasən onun leksik–grammatik mənasına görə fərqlənir.
2. “Necə?”, “nə cür?”, “hansı?” suallarına cavab verərək əşyanın keyfiyyət və əlamətlərini bildirir.
3. Əşyanın əlamət və keyfiyyətini göstərməklə daha məhdud mənalı söz qruplarını əhatə edir.
4. Sifət öz leksik mənə və məzmununu saxladıqda hal və kəmiyyət kateqoriyasının xüsusiyyətlərini qəbul etmir.
5. Formal cəhətdən sifətlər dərəcələnmə xüsusiyyətinə malikdir.
6. Cümlədə sifətlər leksik mənalарını qoruduqda adətən təyin funksiyasını yerinə yetirir, bəzi hallarda isə ismi xəbər vəzifəsində istifadə olunur.

Kür qırağı **sərindir**,

Girmə, içi **dərindir**.

Oğlanı dərdə salan

Bir ala göz gəлиндir. (Bayatı)

Sifətin bu cür spesifik xüsusiyyətlərinə baxmayaraq, onu digər nitq hissələrindən tam ayrılmış şəkildə öyrətmək mümkün deyil. Bunun səbəbi odur ki, sifət bir çox cəhətdən isim, say, zərf, feli sifət və qoşma sifətlərlə yaxınlıq göstərir. İsim və sifəti birləşdirən əsas xüsusiyyət isə hər ikisinin cümlədə təyin funksiyasını yerinə yetirməsidir. Ancaq sifətin təyin vəzifəsində çıxış etməsi onun müstəqil və əsas xüsusiyyəti hesab olunur.

Sifətə yaxın nitq hissələrindən biri də saylardır. Saylar da sifətlər kimi cümlədə təyin funksiyasını yerinə yetirir və substantivləşə bilər. Xüsusilə sıra sayları və “hansı?” sualına cavab verən sözlər

sifətlə say arasındakı yaxınlığı göstərir. Hər iki halda onlar isimlə əlaqəlidir: məsələn, *gözəl qız – beş qız, maraqlı kitab – iki kitab* və s.

Sifətlər həmçinin zərflər, qoşmalar və feli sifətlərlə də yaxınlıq yaradır. Azərbaycan dilində sifətlərin istifadəsi onların mövqeyinə və əlaqəyə girdiyi sözün təsirinə görə dəyişir:

Bəzən sifət zərf kimi işlənir: *yaxşı, gözəl, iti, doğru, yaxın, uzaq, pis, ayrı, cəld, iti*. **Doğru** söz **doğrulara** acı degil. Var **doğru** yazmağa madam ki, imkan, Neçin gəlsin gərək ortaya yalan?

Bəzən həm sifət, həm zərf, həm də modal söz kimi çıxış edir: *yaxşı, düz*. **Yaxşı** igid yaman etməz adını... **Yaxşı**, a molla, bir de görüm, mən deyən oldu, olmadı?

Bəzən sifət və qoşma funksiyasını daşıyır: *doğru, ayrı, başqa, əlavə, sarı, qeyri*. Başı top olsun anın **özgə** cövkən istəyə. (İ.N). Kim ki **didarından özgə** nəsnə istər, ey sənəm, Yetməsin həqdən nəsibi, əhli-didar olmasun! (İ.N.)

Bəzən isə həm sifət, həm feil kimi işlənir: *sarı*.

Beləliklə, sifət digər nitq hissələri ilə müxtəlif səviyyələrdə yaxınlıq göstərərək dilin ifadə imkanlarını zənginləşdirir.

Sifətlər iki əsas qrupa bölünür:

1. **Əsli sifətlər** – əlamət və keyfiyyətin daimi daşıyıcılarıdır.

Quruluşca sadə olur.

Lüğəvi məna qruplarını birbaşa ifadə edir.

Dərəcələr üzrə asanlıqla dəyişir.

Substantivləşməyə daha çox meyllidir və **-lıq** şəkilçisi ilə isim əmələ gətirə bilir: *yaxşılıq, gözəllik, pislik, yaşıllıq* və s.

2. **Törəmə (nisbi) sifətlər** – əlamət və keyfiyyət bildirmə xüsusiyyətini sonradan morfoloji yolla qazanır.

Kökü əlamət və keyfiyyət daşıyır, başqa nitq hissələrindən əmələ gəlir.

Əsli nitq hissəsinin məzmununu qoruyur: *qorxunc, yağlı, maraqsız, dünənki, qısqanc* və s.

Sifətlər quruluşuna görə üç yerə bölünür:

- **Sadə sifətlər** – bir kökdən ibarətdir.
- **Düzəltmə sifətlər** – həm adlardan, həm də feillərdən düzəlir. Adlardan düzələn düzəltmə sifətlər isə üç qrupa ayrılır.
- **Mürəkkəb sifətlər** – bir neçə kökün birləşməsi ilə yaranır.

Adlardan düzələn sifətlər

1. Azərbaycan dili və digər dillərdən keçmiş isimlərdən Azərbaycan dili şəkilçiləri ilə düzələn sifətlər:

İstifadə olunan şəkilçilər: **-lı, -sız, -kı, -dakı, -cıl, -ı**

Məsələn: *bilikli, yağlı, dərdli, maraqsız, axşamkı, bağdakı, evdəki, yuxucul, zaraflatcıl, ölümcül, qızılı, turşu, gülmüşü, zoğalı, buğdayı, sürməyi.*

Qeyd: Saitlə bitən sözlərə şəkilçidən əvvəl “y” bitişdirici samiti artırılır. Bu şəkilçilər məhsuldar hesab olunur.

Qeyri-məhsuldar şəkilçilər:

- **-sal:** *qumsal, duyğusal*
- **-sul:** *yoxsul*
- **-c:** *anac, toyuq*
- **-man:** *qocaman, şişman*
- **-lam:** *səğlam*

2. Ərəb-fars isimlərindən ərəb-fars şəkilçiləri ilə düzələn sifətlər:

184

İstifadə olunan şəkilçilər: **-bi, -ba, -na, -la, -i (vi), -kar, -baz, -pərəst, -pərvər, -xah, -dar, -gər, -əvər, -avər, -xor, -xar, -güzar, -pəsənd** Məsələn: *bivəfa, baməzə, namərd, laməkan, hərbi, tarixi, inqilabi, dairəvi, zülmkar, kələkbaz, oyunbaz, şöhrətpərəst, vətənpərvər, dostpərəst, qonaqpərvər, xeyirxah, hiyləgər, dənəvər, dilavər, dilxor, çayxor, işgüzar, xudpəsənd.*

3. Rus və digər xarici dillərin isimlərindən düzələn sifətlər

- İstifadə olunan şəkilçilər: **-anti, -ist, -iv, -l, -loji, -tik, -a**
- Məsələn: *antihumanist, realist, idealist, obyektiv, formal, psixoloji, anormal, sistematik, problematik*

Feildən düzələn sifətlər

- İstifadə olunan şəkilçilər:
 - **-ağan, -əyən** → *ağlağan uşaq, qaçağan at*
 - **-qın, -kin, -qun, -kün** → *kəskin söz, tutqun hava*
 - **-ğın, -gin, -ğun, -gün** → *azgın adam, solğun çiçək*
 - **-aq, -ək** → *qaldırıcı kran*

- **-ıcı, -ici, -ucu, -ücü** → gülünc iş, iyrənc hərəkət
- **-ıq, -ik, -uq, -ük** → keçici xəstəlik, çalışqan şagird
- **-caq, -cək** → utancaq oğlan
- **-inc, -inc, -unc, -ünc** → sönməz alov
- **-c, -ma, -mə** → burma saç, hörmə paltar
- **-maz, -məz** → qorxmaz əsgər
- **-əri** → qıvrım saç
- **-qan, -kən** → köçəri qəbilə
- **-ri** → əyri ağac
- **-ım, -u** → çalışqan şagird

Sifət düzəldən şəkilçilər Azərbaycan dilində isimlərdən sifət yaratmaq üçün istifadə olunur və onların semantik rolu təkcə formal dəyişikliklərlə məhdudlaşmır. Bu şəkilçilər vasitəsilə sözlərə yeni mənalar əlavə olunur, obyektlərin, hadisələrin və insanların xüsusiyyətləri, keyfiyyətləri, ölçüləri və münasibətləri daha dəqiq ifadə edilir. Beləliklə, şəkilçilər dilin ifadə imkanlarını zənginləşdirir və nitqi daha canlı edir.

185

Sifət şəkilçiləri əsasən **obyektin və ya şəxsin xarakterik xüsusiyyətini** ifadə edir. Məsələn, "-lı/-li" şəkilçisi bir əşyanın hansı xüsusiyyətə malik olduğunu göstərir: *dağlı* (dağları olan), *çörəkli* (çörəyi olan). Eyni zamanda "-siz" şəkilçisi obyektin müəyyən xüsusiyyətdən məhrum olduğunu bildirir: *səssiz* (səs olmayan), *kədərsiz* (kədərsiz olan). Bu cür semantik yük nitqin mənalı və dəqiq olmasını təmin edir.

Bəzi sifət şəkilçiləri isə **nisbət və müqayisə** mənası verir, yəni obyektin və ya hadisənin digər elementlərlə əlaqəsini göstərir. Məsələn, "-cəli" şəkilçisi ilə düzələn sözlər emosional və estetik rəng daşıyır: *şirincəli* (xoş, şirin təəssürat verən), *acılı* (acı xüsusiyyətə malik). Bu şəkilçilər danışmada həm də duyğu və tərz vurğusunu gücləndirir.

SONUÇ

Nəticə etibarilə, sifət düzəldən şəkilçilər Azərbaycan dilində yeni leksik vahidlərin yaranmasına şərait yaradır, dilin ifadə imkanlarını xeyli genişləndirir və nitqin dəqiqliyini artırır. Bu şəkilçilər vasitəsilə sözlər yalnız formal olaraq dəyişmir, həm də obyektlərin, hadisələrin və insanların xarakterik xüsusiyyətləri, keyfiyyətləri və əlamətləri daha dəqiq və nüanslı şəkildə ifadə olunur. Məsələn, *dağlı*

sözü dağlarla bağlı xüsusiyyəti bildirirsə, *səssiz* sözü obyektin səssizlik xüsusiyyətinə malik olduğunu göstərir; *şirincəli* isə emosional və estetik rəng daşıyaraq nitqə əlavə dərinlik qatır.

Sifət şəkilçiləri həm də məna fərqliliklərini vurğulamaq, müqayisə etmək və obyektlərin nisbətini göstərmək baxımından əhəmiyyətlidir. Məsələn, *böyükü-böyüksüz*, *qısa-qısasız* kimi ifadələr ölçü və xüsusiyyət nisbətlərini dəqiq göstərir, nitqin informativliyini artırır. Bu xüsusiyyətlər həm yazılı, həm də danışq dilində nitqin rəngarəng və ifadəli olmasını təmin edir, sözlərin mənasını daha nüanslı və konkret edir.

Bundan əlavə, sifət düzəldən şəkilçilər dilin inkişafı və söz yaradıcılığı sahəsində vacib rol oynayır. Onlar nitqin funksional imkanlarını genişləndirərək, dilin estetik, emosional və semantik qatlarını zənginləşdirir. Həmçinin, şəkilçilərin istifadəsi nitqin daha təsirli, anlaşılan və canlı olmasını təmin edir, sözlərin mənasını konkretləşdirir və üslub rəngini artırır. Bu baxımdan, sifət şəkilçiləri Azərbaycan dilinin lüğət və sintaksis sistemində mühüm yer tutur və dilin tədqiqi, söz yaradıcılığı və dilin inkişaf istiqamətlərini öyrənmək üçün əsas tədqiqat obyektlərindən biridir.

KAYNAKLAR

1. Abdullayev, Ə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı: Elm, 2006.
2. Hümətova R. Ana dili – II. Dərs vəsaiti. Bakı, 2019. 340 səh.
3. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. III hissə. Morfologiya. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, 280 səh.
4. Kazımov, Q. Ş. Müasir Azərbaycan dili (Morfologiya). Bakı: Təhsil, 2010.

THE ISSUE OF THE UNIVERSAL TURKIC ALPHABET IN MODERN TIMES

MÜASİR DÖVRDƏ ÜMUMTÜRK ƏLİFBASI MƏSƏLƏSİ

MEHDIYEVA MƏTANƏT BAHADUR QIZI

ADPU, f.ü.f.d., baş müəllim

İD 0009 0005 0068 4590

Xülasə

Türk xalqları minilliklər boyu geniş ərazilərdə yayılaraq zəngin dil və mədəniyyətə yiyələnmişlər. Bu xalqların dilləri genetik baxımdan eyni dil ailəsinə məxsus olsa da, fərqli yazı sistemlərinin istifadəsi ünsiyyətdə və elmi-mədəni integrasiyada çətinliklər yaratmışdır. Bu baxımdan ümumtürk əlifbası ideyası mühüm bir yenilik kimi diqqət çəkir. Əslində ümumtürk əlifbası ideyası bildiyimiz kimi XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərinə gedib çıxır. İsmayıl bəy Qaspiralının “Dildə, fikirdə, işdə birlik” şüarı bu ideyanın əsasını təşkil etmişdir. Bakıda keçirilən I Türkoloji Qurultayda latın qrafikalı ortaq əlifbanın yaradılması istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Lakin siyasi səbəblərdən bu proses yarımçıq qalmışdır.

Ümumtürk əlifbasının əsas prinsipi fonetik uyğunluqdur. Bir səsin bir işarə ilə verilməsi, latın qrafikasının texnoloji üstünlüklərindən yararlanma, türk dillərində olan səslərin maksimum əhatəsi əsas prinsiplər kimi özünü göstərir.

Ümumtürk əlifbası ideyası türk xalqları arasında dil, mədəniyyət və informasiya birliyinin təmin olunmasına yönəlmiş strateji və elmi təşəbbüsdür.

Qeyd edək ki, 1991-ci ildən sonra türk dövlətlərində latın qrafikasına keçid prosesi yenidən gündəmə gəlmişdir. Azərbaycan, Türkiyə, Türkmənistan latın qrafikalı əlifbaya keçmiş, Qazaxıstan, Özbəkistan isə keçid mərhələsindədir.

Ümumtürk əlifbasına keçid ortaq terminologiyanın, elektron resursların, elmi nəşrlərin vahid sistemdə inkişafına xidmət edə bilər. Türk xalqları arasında yazılı ünsiyyəti asanlaşdırar, bu xalqların elmi və mədəni integrasiyasını gücləndirər, təhsil və mediada ortaq resursların yaradılmasını, rəqəmsal mühitdə uyğunluğu təmin edə bilər. Problem kimi isə, əsasən, fonetik fərqlərin tam əhatə olunmaması çətinliyi, müəyyən siyasi və sosial amillərin təsiri məsələləri ortaya çıxar bilər.

Müəyyən çətinliklər və problemlərə baxmayaraq ümumtürk əlifbasının yaradılması türk xalqları arasında dil birliyini gücləndirə və qloballaşan dünyada türk dillərinin mövqeyini möhkəmləndirə bilər.

Açar sözlər: ümumtürk əlifbası, türk dilləri, latın qrafikası, ortaq yazı

Summary

The Turkic peoples have spread over vast territories for millennia and have acquired a rich language and culture. Although the languages of these peoples belong to the same language family genetically, the use of different writing systems has created difficulties in communication and scientific and cultural integration. In this regard, the idea of a universal Turkic alphabet attracts attention as an important innovation. In fact, as we know, the idea of a universal Turkic alphabet dates back to the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. Ismayil bey Gaspirali's slogan "Unity in language, thought, and work" formed the basis of this idea. Important steps were taken towards the creation of a common alphabet with Latin script at the First Turkological Congress held in Baku. However, this process was left incomplete for political reasons.

The main principle of the Turkic alphabet is phonetic harmony. Representing one sound with one sign, taking advantage of the technological advantages of the Latin script, and maximizing the range of sounds in the Turkic languages are the main principles

The idea of the Turkic alphabet is a strategic and scientific initiative aimed at ensuring linguistic, cultural and information unity among the Turkic peoples.

It should be noted that after 1991, the process of transition to the Latin script in the Turkic states has been on the agenda again. Azerbaijan, Turkey, Turkmenistan have switched to the Latin script alphabet, while Kazakhstan and Uzbekistan are in the transition phase.

The transition to the Turkic alphabet can serve the development of common terminology, electronic resources, and scientific publications in a single system. It can facilitate written communication between Turkic peoples, strengthen the scientific and cultural integration of these peoples, create common resources in education and media, and ensure compatibility in the digital environment. As a problem, mainly the difficulty of not fully covering phonetic differences, the influence of certain political and social factors may arise.

Despite certain difficulties and problems, the creation of a Turkic alphabet can strengthen linguistic unity among Turkic peoples and strengthen the position of Turkic languages in a globalized world.

Keywords: Turkic alphabet, Turkic languages, Latin script, common script

MIRZA IBRAHIMOV AND CONTEMPORARY AZERBAIJANI LITERATURE

MIRZA İBRAHIMOV VE ÇAĞDAŞ AZERBAYCAN EDEBİYATI

DR. ÜLKER BAŞŞIYEVA

ADPU Filoloji Fakültesi

Edebiyat Öğretimi Teknolojisi Bölümünün

baş öğretim üyesi

ORCID ID 0000-0002-5994-2356

Özet

Akademisyen Mirza İbrahimov, çağdaş Azerbaycan edebiyatının birçok seçkin sanatçısının eserleri üzerine araştırmalar yapmıştır. Bu makalede bu doğrultuda çeşitli analizler gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: M.İbrahimov, çağdaş Azerbaycan edebiyatı, M.Hüseyn, İ.Şıhlı, R.Rıza

Abstract

Academician Mirza Ibrahimov has conducted research on the works of many distinguished artists of contemporary Azerbaijani literature. Various analyses have been carried out in this article in line with this direction.

Keywords: M. Ibrahimov, contemporary Azerbaijani literature, M. Hussein, I. Shikhli, R. Rza

GİRİŞ

Akademisyen M. İbrahimov, yeni dönem Azerbaycan edebiyatındaki süreçleri dikkatle incelemiş ve bir bilim insanı bakışıyla değerlendirmelerini kaleme almıştır. Doğal olarak, bu değerlendirmelerde bazı Marksist-Leninist fikirlerin etkisi kaçınılmaz olmuş ve dönemin gereklilikleri çeşitli analizlerde açıkça kendini göstermiştir. Ancak bazı istisnalar dışarıda bırakıldığında görülür ki, M.İbrahimov'un Sovyet dönemi edebiyat eleştirisinde sanata estetik yaklaşımı oldukça yüksektir. Örneğin, edebi eserlerin analizinde "insan ruhunun, psikolojisinin, çağdaşlarımızın iç dünyasının yeni ve güzel

yönlerini ortaya çıkarmak" (8, 231) teorik bir bilim insanı ve estetikçi olarak onu daima düşündürmüştür.

Sanat eserlerine ve sanatçıya bu tür beklentilerle yaklaşan M.İbrahimov, incelediği eserin özünü açığa çıkarır, edebiyat ve insan bağlamında edebiyat eleştirisinin sınırlarını oldukça genişletir. Nariman Narimanov, A.Şaik, C.Cabbarlı, Ali Nezmi, H.Cavid, S.Vurğun, R.Rıza, M.S.Ordubadi, S.Rehimov, M.Hüseyin, M.Celal, İ.Şihli gibi birçok sanatçının edebi yaratıcılığı gelenek ve yenilikçilik, dil-üslup, biçim-içerik ve çeşitli estetik-psikolojik yönlerden onun dikkatini çekmiştir.

M.İbrahimov'a göre sanatçı, hayatı gözlemlemeli, toplumsal mücadelenin özünü kavramalı, gelişimi ve ilerlemeyi izlemeli ve insanın yeniden yapılanmasına tanıklık etmelidir (4, 195).

Sanatsal yaratıcılığı analiz ederken edebi gelenek bağlamına önem vermesi, M.İbrahimov'u doğru sonuçlara ulaştırır. Örneğin, tarihî kahramanlık temasını işleyen Hüseyin İbrahimov'un "Güneş Doğan Yerde", Celal Bergüşad'ın "Boz Atın Belinde", Firudin Ağayev'in "Yıldırım Denize Açılıyor", Melik Mikayılzade'nin "Nina İçin Bir Çiçek Demeti" adlı roman ve öyküleri hakkında konuşurken, bu eserlerin tarihselcilik geleneğinden beslenmelerini özellikle vurgular. Ona göre bu eserler, M.S.Ordubadi'nin "Sisli Tebriz", Ebülhasan'ın "Dünya Kopuyor", S.Rehimov'un "Şamo", Mehdi Hüseyin'in "Sabah", M.Celal'ın "Bir Gencin Manifestosu" gibi romanlarının iyi bir devamıdır.

190

Genel olarak M.İbrahimov, tarihî konulara değinmeyi millet açısından daha önemli bulur. Zira tarihî eserlerde halkın tarihinin aktarıldığını, büyük ideallerin yansıtıldığını belirterek, bu tür eserlerin halka sağladığı faydayı son derece değerli sayar. Örneğin, İsmayıl Şihli'nin "Deli Kür" romanı, yalnızca karakterlerin değil, aynı zamanda bir tarihî dönemin toplumsal psikolojisinin, çelişkilerinin ve gelişme eğilimlerinin başarılı bir biçimde sanatla yansıtılması sayesinde okuyucunun sevgisini kazanmıştır (8, 234). M.İbrahimov, "Deli Kür" romanının karakterlerini analiz ederken onları tarihî koşullara uygun olarak değerlendirir ve böylece İ.Şihli'nin ideallerini okuyucuya başarıyla aktarır.

M.İbrahimov, C.Cabbarlı'nın "Od Gəlin"i, S.Vurğun'un "Vaqif"i, M.S.Ordubadi'nin "Sisli Tebriz"i, M.Hüseyin'in "Cavanşir" ve "Nizami" eserlerini, E.Memmedkhanlı'nın "Şərqi Səhəri" eserlerini çağdaş Azerbaycan dram edebiyatı açısından önemli bulur ve tarihî dramın gelişiminde bu eserlerin benzersiz rolünü vurgular. İlyas Efendiyev'in dram eserlerini ise lirik-psikolojik türdeki katkılarından dolayı daha çok takdir eder. Fakat "Şarkı Dağlarda Kaldı" eserinde tarihîliğin öne çıkarılmasını, lirik-psikolojik dram kadar önemli bulur.

Tarihsellikten söz ederken, M.İbrahimov için sanatsallık tarihîliğe kıyasla daha önceliklidir. Vatanseverlik, halklar arası dostluk ve millî-manevî değerlerin yüceltilmesi açısından sanat başarısı elde etmiş yazar ve şairlerin eserlerini değerli bulur ve edebiyatın yükselişini bu sanatçılarla

ilişkilendirir: İ.Efendiye, Balas Azeroglu, B.Bayramov, N.Hazri, B.Vahabzade, C.Novruz, N.Hasanzade, İ.İsmayilzade, F.Qoca, Anar, Elcin, H.Abbaszade, C.Əlibəyov, S.Səxavət, S.Azəri, S.Rüstəmxanlı ve digərleri.

M.İbrahimov'un "Sanat ve Sanatkârlık", "Sanatın Kudreti", "Yaratıcılığın Hayatla İlişkisi", "Dramaturgi, Çatışma, Güzellik", "Ayrılan Yollar Romanı", "Yenilikçilik ve Halkçılık", "Geleneklere Hassas Yaklaşım", "Komedi, Hayat, Ahlak" gibi birçok kuramsal-estetik eserinde sanatın birçok önemli yönünü bilimsel bir düzeyde analiz ettiği görülür.

"Sanat meydanı öyle bir alandır ki, orada ancak büyük zekâ ve ateşli ruh sahipleri at koşturabilir. Kimi bizi hayran bırakır, kimi vecde getirir" (7, 84) diyen M.İbrahimov, gerçek sanat ustalığının ve sanatkâr kişiliğinin özgünlüğüne dikkat çeker.

Bu güne kadar olan makalelerinde M.İbrahimov, Azerbaycan edebiyatındaki sorunlara daha çok genel düzeyde yaklaşmış; bazı yazılarında ise belli bir sanatçının eserine özel analizler yapmıştır. Örneğin, Nariman Narimanov'a ("Sözün Gücü" (1975), "Sevgi ve İnsanlık" (1963)), Abdulla Şaik'e ("Sönmeyen Güneştir Doğan" (1981)), Ali Nezmi'ye ("Satira ve Ali Nezmi'nin Satirik Şiirleri" (1979)), H.Cavid'e ("Cavid'i Hatırlarken" (1982)), S.Vurğun'a ("Ebedi Bir Sanatı Var" (1976), "Büyük Halk Şairi" (1976), "Hatırladım" (1976)), C.Cabbarlı'ya ("C.Cabbarlı'nın Sanatı ve Sanatkârlığı" (1979)), R.Rıza'ya ("Ateşli Satırlar" (1960), "Işıklı ve Coşkulu" (1970)), M.Hüseyn'e ("Yazarın Yolu" (1962)) adanmış makalelerinde bu sanatçıların bireysel yaratıcılığı analiz edilmekte, onların özgünlükleri edebi eleştirinin gerekleri çerçevesinde açıklanmaktadır.

Örneğin, "Sözün Gücü" adlı makalesinde "derin toplumsal anlamı, kapsamlı ve güçlü gerçekçiliği, yüksek estetik nitelikleriyle hayranlık uyandıran" Nariman Narimanov'un sanatını gerçekçi, hakikatperest ve insansever yönleriyle öne çıkarır. M.F.Ahundov'un "Kemalüddövlə Mektupları" ile Narimanov'un "Cehalet" adlı eserlerini karşılaştırarak, Narimanov'un sanatının estetik- toplumsal amacını belirler.

KAYNAKLAR

1.İbrahimov	M.	Eserleri,	10	Ciltte,	I.	Cilt,	Bakı:	Yazıcı,	1978,	512	s.
2.İbrahimov	M.	Eserleri,	10	Ciltte,	II.	Cilt,	Bakı:	Yazıcı,	1978,	504	s.
3.İbrahimov	M.	Eserleri,	10	Ciltte,	III.	Cilt,	Bakı:	Yazıcı,	1979,	592	s.
4.İbrahimov	M.	Eserleri,	10	Ciltte,	IV.	Cilt,	Bakı:	Yazıcı,	1979,	596	s.
5.İbrahimov	M.	Eserleri,	10	Ciltte,	V.	Cilt,	Bakı:	Yazıcı,	1980,	339	s.
6.İbrahimov	M.	Eserleri,	10	Ciltte,	VI.	Cilt,	Bakı:	Yazıcı,	1981,	376	s.
7.İbrahimov	M.	Eserleri,	10	Ciltte,	VII.	Cilt,	Bakı:	Yazıcı,	1981,	332	s.

- 8.İbrahimov M. Eserleri, 10 Ciltte, VIII. Cilt, Bakı: Yazıcı, 1981, 303 s.
9.İbrahimov M. Eserleri, 10 Ciltte, IX. Cilt, Bakı: Yazıcı, 1982, 664 s.
10.İbrahimov M. Eserleri, 10 Ciltte, X. Cilt, Bakı: Yazıcı, 1983, 507 s.
11.İbrahimov M. Niyesiz, Necesiz Bir Yazısan Sen. Bakı: Yazıcı, 1985, 552 s.

DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING IN PRESCHOOL CHILDREN THROUGH
FINE ART ACTIVITIES

TƏSVİRİ FƏALİYYƏT VASİTƏSİLƏ MƏKTƏBƏQƏDƏR UŞAQLARIN YARADICI
TƏFƏKKÜRÜNÜN İNKİŞAFI

EMİL RAUL OĞLU AĞAYEV

Teacher of the subject combination commission "Art and physical education" of the
Azerbaijan State Pedagogical College under the Azerbaijan State Pedagogical University

ORCID: 0000-0001-9354-0839

Xülasə. Üç–altı yaşlı məktəbəqədər uşaqların inkişafında təsviri fəaliyyət məşğələləri mühüm rol oynayır və onların fiziki, idrak, emosional və sosial bacarıqlarının formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərir. Bu yaş dövründə uşaqların həm iri, həm də xırda motor bacarıqları sürətlə inkişaf edir; rəsm çəkmək, yapışdırma, quraşdırma və plastilinlə işləmək kimi fəaliyyətlər əl-barmaq koordinasiyasını gücləndirir və əzələ inkişafını stimullaşdırır. Təsviri fəaliyyətlər vasitəsilə uşaqlar qələmi düzgün tutmağı, formaları tanımağı və müxtəlif materiallardan məqsədyönlü istifadə etməyi öyrənirlər.

Məktəbəqədər yaş mərhələsində uşaqların təfəkkürü əsasən əyani-obrazlı xarakter daşıyır. Rəsm və digər yaradıcı fəaliyyətlər onların müşahidə qabiliyyətini artırır, əşyaların oxşar və fərqli cəhətlərini ayırd etməyə kömək edir. Bu məşğələlər eyni zamanda uşağın emosional dünyasının zənginləşməsinə şərait yaradır; o, öz hiss və düşüncələrini vizual obrazlar vasitəsilə ifadə edir. Sujetli-rollu oyunlarla təsviri fəaliyyətin vəhdəti uşağın yaradıcılıq potensialını genişləndirir və sosial münasibətlərin formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

Beş-altı yaş dövründə təsviri fəaliyyət məşğələləri uşağın nitq inkişafını da dəstəkləyir. Uşaqlar çəkdikləri rəsmlər və hazırladıqları əl işləri əsasında hekayələr qurur, fikirlərini sözlə ifadə etməyə çalışırlar. Müəllimin düzgün rəhbərliyi ilə keçirilən bu məşğələlər uşaqlarda estetik zövqün, diqqətin və əməkdaşlıq bacarıqlarının inkişafına xidmət edir. Nəticə etibarilə, təsviri fəaliyyət məşğələləri məktəbəqədər yaşlı uşaqların hərtərəfli inkişafının vacib komponentidir.

Açar sözlər: 3-6 məktəbəqədər yaş, təsviri fəaliyyət, məşğələ, incəsənət, düşüncə.

Abstract. Art activity lessons play a significant role in the development of preschool children aged three to six and have a substantial impact on the formation of their physical, cognitive, emotional, and social skills. During this developmental period, both gross and fine motor skills develop rapidly. Activities such as drawing, collage, construction, and working with clay strengthen hand–finger coordination and stimulate muscular development. Through art activities, children learn to hold drawing tools correctly, recognize shapes, and use various materials purposefully.

At the preschool stage, children's thinking is predominantly visual and imaginative. Drawing and other creative activities enhance their observation skills and help them distinguish similarities and differences between objects. These lessons also contribute to the enrichment of children's emotional world, enabling them to express their feelings and thoughts through visual images. The integration of

role-play games with art activities expands children's creative potential and positively influences the development of social relationships.

Between the ages of five and six, art activity lessons also support speech development. Children create stories based on their drawings and handicrafts and attempt to express their ideas verbally. Properly guided by teachers, these activities foster the development of aesthetic taste, concentration, and cooperation skills. Furthermore, art activities help children develop positive attitudes toward works of art and encourage creative self-expression.

In conclusion, art activity lessons are an essential component of the holistic development of preschool children. They support not only physical and cognitive growth but also emotional expression, communication skills, and creative thinking, preparing children for future educational stages.

Keywords: preschool age 3–6, art activity, lesson, art, thinking.

Həyatının dördüncü ilinə qədəm qoyan uşaqda fiziki inkişaf daha da sürətlənir. Artıq 3 yaşını tamamlamış körpələrin təkcə boy və çəkisində deyil, həm də iri və xırda motor bacarıqlarında nəzərəcarpacaq dəyişikliklər müşahidə olunur. Bu bacarıqların inkişafı uşağın fərdi xüsusiyyətlərinə və fiziki imkanlarına görə bir qədər fərqlənə bilər. Bu yaş dövründə əksər uşaqlar iri motor bacarıqları sahəsində irəliləyiş əldə edirlər: onlar bir xətlə yeriə bilir, tarazlığı saxlamağa çalışır, hoppanır, qaçır, iki ayaq üstə tullana bilir, topu atmaq və tutmaq kimi hərəkətləri yerinə yetirirlər. Xırda motor bacarıqları isə gündəlik vərdislərdə özünü göstərir – uşaq əllərini yuyub qurulaya bilir, geyinib-soyunur, kitab səhifələrini çevirir. Rəsm çəkmə zamanı qələmi barmaqları ilə düzgün tutmağa başlayır, plastilindən hissələri qoparıb yumşaldaraq sadə fiqurlar hazırlayır, qayçı ilə kağızı kəsməyi öyrənir. Üç-dörd yaşda uşaq artıq öz şəxsiyyəti haqqında ilkin təsəvvür formalaşdırır. Onun daxili dünyası müəyyən ziddiyyətlərlə müşayiət olunur: bir tərəfdən müstəqilliyə can atır, digər tərəfdən böyüklərin köməyinə ehtiyac duyur. Bəzən böyüklərin tələblərinə qarşı dözümsüzlük göstərsə də, eyni zamanda qaydalara əməl etməyə də çalışır.

Dördüncü ilə qədəm qoymuş uşağın fəallığı artır, hərəkətləri isə məqsədyönlü və daha uyğunlaşdırılmış xarakter alır. Oyun, təsviri fəaliyyət, quraşdırma və digər məşğələlər zamanı uşaq daha şüurlu şəkildə nəticəyə nail olmağa çalışır. Bu mərhələdə sujetli-rollu oyunlara maraq artır, uşaq özünü müxtəlif obrazlarda sınağa meyl göstərir. Təsviri fəaliyyət məşğələləri isə bu prosesdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir: uşaq rəsm vasitəsilə öz emosiyalarını ifadə edir, aplikasiyalar və quraşdırma işləri ilə yaradıcı düşüncəsini nümayiş etdirir, həmyaşıdlarla birgə fəaliyyət zamanı əməkdaşlıq bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Bu yaşda uşaqlar təsviri fəaliyyət və quraşdırma məşğələlərində əşyaların düşünülmüş təsvirini əks etdirmək üçün öyrəndikləri metod və üsulları hələ tam tətbiq etməyi bacarmırlar. Rəsm çəkmə prosesində uşağın təsəvvürlərinə görə qrafik obrazlarla təsvir olunan material kağız üzərində olduğu kimi görünür. Tədrisən o, təsvir edəcəyi əşyaya uyğun oxşar cizgi və ştrixlərin sayını artırır, əşyanın nisbətən canlı təsvirini verir.

Həyatının dördüncü-beşinci illərində uşaq daha zəngin emosional ifadələr göstərməyə başlayır. O, yeni dostluqlar qurur, fərqli oyunlara maraq göstərir, müxtəlif fəaliyyətlərdə iştirak edir və uzun hekayələr danışmaqdan zövq alır. Bu yaşda uşağın enerjisi artır, fiziki hərəkətləri daha çevik və

məqsədyönlü olur. Dörd-beş yaş dövrü təlimə marağın yaranması, daxili və xarici yaradıcı oyunların təşkili, həmçinin dialoqlu oyunlarda iştirak üçün çox əlverişli bir mərhələdir. Uşaq böyüklərlə və həmyaşıdlarla birgə fəaliyyət göstərməyi öyrənir, əməkdaşlıq vərdişlərini inkişaf etdirir. Məhz bu yaşdan başlayaraq qaydalı oyunlar uşağın həyatında mühüm yer tutur və psixoloji baxımdan böyük əhəmiyyət daşıyır. Beş yaşında sujetli-rollu oyunlar aparıcı fəaliyyət növünə çevrilir. Uşaq öz ətraf mühitindən aldığı təəssüratları oyuna gətirir, onları müxtəlif süjetlərlə zənginləşdirir və rolları paylaşaraq həmyaşıdları ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq qurur. Bu oyunların məzmunu tərbiyəvi işlərin təsiri altında daha rəngarəng olur, uşağın yaradıcılıq imkanlarını genişləndirir. Təsviri fəaliyyət məşğələləri də bu prosesdə mühüm yer tutur. Rəsm çəkmək, yapışdırma işləri aparmaq, plastilindən fiqurlar düzəltmək və müxtəlif aplikasiyalar hazırlamaq uşağın emosional təcrübələrini ifadə etməsinə kömək edir. Hekayələr danışmaqla paralel şəkildə rəsmlər çəkməsi və ya oyunda iştirak etdiyi rolları təsvir etməsi uşağın düşüncə çevikliyini və nitq bacarıqlarını möhkəmləndirir.

Beləliklə, 4–5 yaş dövrü həm oyun, həm də təsviri fəaliyyət vasitəsilə uşağın emosional, sosial və idrak inkişafını dəstəkləyən əhəmiyyətli bir mərhələdir.

5–6 yaşlı uşaqların fiziki inkişafında bu dövr çox mühüm mərhələdir. Həyatının altıncı ilində uşaqların hərəkət və fəaliyyət formaları zənginləşir, daha rəngarəng və müxtəlif olur. Təsviri fəaliyyət məşğələlərində uşaqlar müxtəlif materiallarla işləyərkən, əl və barmaq əzələlərinin inkişafı stimullaşdırılır, incə motorika güclənir. Beş yaşlı uşağın əzələ və sümük sistemi nisbətən yaxşı formalaşsa da, əl və ayaq əzələlərində hələ sümükləşməmiş qıvrıqlar qalır. Bu səbəbdən, təsviri incəsənət fəaliyyətləri zamanı onların rahat mövqedə oturmasına, iş masasının boyuna uyğun olmasına diqqət yetirmək vacibdir. Uşağı həddindən artıq ayaq üstə saxlamaq, boyuna uyğun olmayan avadanlıqlardan istifadə etmək qamət və sümüklərin düzgün inkişafına mənfi təsir göstərə bilər.

Təsviri fəaliyyət məşğələləri zamanı uşaqların diqqət və emosional reaksiyaları da nəzərə alınmalıdır. Baş beyin yarımkürələrinin qabığında ləngimələr hələ tam formalaşmadığından, uşaqlar ətraf mühitin müxtəlif stimullarına emosional reaksiya verirlər. Rənglərlə işləmək, formalar yaratmaq, naxışlar çəkmək kimi fəaliyyətlər onların diqqətini tədricən artırır və əqli yorğunluğu yumşaldır. Bu yaşda uşaqlarda şərti reflekslərin formalaşması daha sürətli baş verir. Təsviri incəsənət məşğələlərində uşaqlar sadə hərəkətlərdən mürəkkəb hərəkətlərə keçərək, öz əl və barmaq koordinasiyasını inkişaf etdirirlər. Uşaqların ürək-damar sistemi də bu dövrdə formalaşır, məşğələlər zamanı onların hərəkətləri ürək və nəfəs fəaliyyətinə dəstək olur.

Əzələlərin kifayət qədər güclü olmaması səbəbindən uşaqlar tez-tez yanlış mövqelər ala bilirlər; başlarını aşağı salar, çiyinlərini yaxınlaşdırar, belini əyər, sinəsini çökdürərlər. Təsviri fəaliyyət məşğələlərində müəllimlərin rəhbərliyi ilə düzgün oturuş, mövqe və hərəkət vərdişlərinin formalaşdırılması uşaqların fiziki və əqli inkişafına böyük təsir göstərir. Beləliklə, 5–6 yaşlı uşaqların təsviri fəaliyyətləri və təsviri incəsənət məşğələləri onların fiziki inkişafını dəstəkləyir, əzələ koordinasiyasını gücləndirir və şərti reflekslərin formalaşmasına yardımçı olur. Uşaqların hər bir məşğələsi onların həm fiziki, həm də əqli inkişafına istiqamətlənmiş olmalıdır.

Həyatının altıncı ilində uşaqların təfəkkürü əsasən əyani-obrazlı formada inkişaf edir. Təsviri fəaliyyət məşğələləri bu inkişafı dəstəkləyir, çünki uşaq müxtəlif rənglər, formalar və materiallarla işləyərək əşyaların oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini müşahidə edir. Uşaqlar şəkillər çəkərkən və ya kollajlar hazırlayarkən, obyektləri qorumağı və onlarla diqqətli davranmağı öyrənirlər. Bu yaşda uşaqların nitqi də təsviri fəaliyyətlərlə birlikdə zənginləşir. Rənglər, fırçalar, qələmlər və digər

materiallarla iş zamanı uşaq öz fikirlərini sözlərlə ifadə etməyə çalışır, gördüyü və yaratdığı obrazlar barədə danışır. Onun rabitəli nitqi formalaşır, sadə süjetli hekayələr qurur, çəkdiyi rəsmlər və ya əl işləri əsasında kiçik hekayələr yarada bilir.

Beləliklə, təsviri fəaliyyət məşğələləri uşağın həm əyani-obrazlı təfəkkürünü, həm də nitq və ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirməyə xidmət edir. Hər məşğələ uşağın biliklərinin ümumiləşdirilməsini, müşahidə qabiliyyətinin və yaradıcılıq potensialının artmasını təmin edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

- 1.Cəfərova L. Məktəbəqədər təhsil proqramının (kurikulumun) tətbiqinə dair metodik tövsiyələr. S 7.
2. Əzimzadə A., Nurullayeva Ü., Həsənova T., Cəfərova L., Salayev K. Məktəbə hazırlaşırıq: Dərslik, 1-ci hissə. Bakı: Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi, 2019.
- 3.Cəfərova L., Həsənova T., Nurullayeva Ü., Əzimzadə A. Məktəbə hazırlaşırıq: Metodik vəsait, 1-ci hissə. Bakı: Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi, 2019.
- 4.Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi. Məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulum). Bakı: Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi, 2023.

THE ILLUSTRATIVE INTERPRETATION OF THE NOVEL DƏLİ KÜR IN THE WORKS OF MARAL RAHMANZADEH

MARAL RƏHMANZADƏ YARADICILIĞINDA “DƏLİ KÜR” ROMANINA ÇƏKİLMİŞ İLLÜSTRASIYALAR

EMİL RAUL OĞLU AĞAYEV

Teacher of the subject combination commission "Art and physical education" of the
Azerbaijan State Pedagogical College under the Azerbaijan State Pedagogical University

ORCID: 0000-0001-9354-0839

Xülasə. Bu məqalədə görkəmli Azərbaycan rəssamı Maral Rəhmanzadənin İsmayıl Şıxlının “Dəli Kür” romanına çəkdiyi illüstrasiyalar təhlil olunur. Sözügedən illüstrasiyalar rəssamın yaradıcılığında mühüm yer tutmaqla yanaşı, XX əsr Azərbaycan kitab qrafikasının inkişaf mərhələlərini aydın şəkildə əks etdirir. Ədəbiyyat və təsviri incəsənət arasında mövcud olan qarşılıqlı əlaqə bu əsərlərdə xüsusilə qabarıq şəkildə özünü göstərir.

Maral Rəhmanzadənin Bakı Rəssamlıq Texnikumunda və Surikov adına Moskva Dövlət Rəssamlıq İnstitutunda aldığı peşəkar təhsil onun qrafik üslubunun formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. “Dəli Kür” romanı üçün hazırladığı illüstrasiyalarda rəssam həm realist təsvirə, həm də Azərbaycan miniatür sənətinə xas olan şərti və simvolik ifadə vasitələrinə müraciət etmişdir. Ağ-qara rənglərin kontrastı, dinamik kompozisiyalar, spiralvari formalar və obrazların mimika-jestləri əsərin dramatik ruhunu gücləndirir.

Cahandar ağanın Mələyi qaçırması, Zərnigar və Mələk arasındakı gərgin münasibətlər, Molla Sadığın evi və Şahnigar xanım kimi səhnələr vasitəsilə rəssam romanın sosial-psixoloji dərinliyini vizual dildə ifadə etmişdir. Xüsusilə qadın obrazlarının təqdimatında milli geyimlərə, ornamentlərə və məişət detallarına geniş yer verilməsi Maral Rəhmanzadə yaradıcılığı üçün səciyyəvidir.

Nəticə etibarilə, “Dəli Kür” romanına çəkilmiş bu illüstrasiyalar Azərbaycan kitab qrafikasında mühüm yenilik hesab olunur. Rəssam milli ənənələri müasir qrafik düşüncə ilə birləşdirərək ədəbi mətnin təsir gücünü artırmış və oxucu-tamaşaçı üçün dərin, yadda qalan vizual interpretasiya yaratmışdır.

Açar sözlər: Maral Rəhmanzadə, qrafika, təsviri incəsənət, roman, rəssamlıq

Abstract. This article examines the illustrations created by the prominent Azerbaijani artist Maral Rahmanzadeh for Ismayil Shikhli's novel Dəli Kür, published in 1982. These works occupy a significant place in Rahmanzadeh's artistic legacy and represent an important contribution to Azerbaijani book graphics. The study situates her illustrations within the broader development of twentieth-century Azerbaijani visual art, particularly the close relationship between literature and graphic art, which gained momentum as artists trained abroad brought new professional approaches back to the country.

Maral Rahmanzadeh's artistic education at the Baku Art College and later at the Surikov Moscow State Art Institute played a decisive role in shaping her individual graphic language. Her illustrations

for Dəli Kür demonstrate a synthesis of realism and traditional miniature aesthetics. Dynamic compositions, spiral forms, expressive gestures, and strong black-and-white contrasts are employed to intensify the novel's dramatic narrative. Scenes such as Cahandar Agha abducting Mələk, the tense confrontation between Zərnigar and Mələk, and the grotesque depiction of Molla Sadig's household visually convey the psychological depth and social conflicts of the novel.

A distinctive feature of Rahmanzadeh's illustrations is her emphasis on female characters and national identity. Traditional clothing, ornaments, carpets, and domestic objects are carefully rendered, reflecting Azerbaijani cultural values and everyday life. At the same time, symbolic elements—such as weapons representing honor and spiral clouds recalling ancient artistic traditions—enrich the visual narrative.

The article concludes that Rahmanzadeh's Dəli Kür illustrations constitute an innovative and original achievement in Azerbaijani book graphics. By combining miniature traditions with modern graphic expression, the artist deepens the reader's understanding of the novel and reinforces the enduring dialogue between literature and fine art in Azerbaijan.

Keywords: Maral Rahmanzadeh, graphics, fine arts, novel, painting

İncəsənətin özünəməxsus incəliklərini özündə birləşdirən təsviri sənət digər sahələrlə də sıx bağlıdır. İnsanların yaşadığı həyatı söz və rənglə əks etdirmək daha maraqlı və ifadəlidir. İlk vaxtlar mətnlə bağlı miniatürələrin təsvir edilməsini nəzərə alsaq, XX əsrdən etibarən Azərbaycan təsviri incəsənət tarixinə nəzər yetirsək kitab qrafikası da inkişaf etməyə başlamışdır. Rəssamlarımızın həmin dövrlərdə xarici ölkələrdə aldıkları təhsilləri onların bu sahənin ölkəmizdə inkişafına gətirib çıxarmışdır. A.Hacıyev, S.Şərifzadə, O.Sadiqzadə, M.Abdullayev kimi görkəmli sənətkarların yaradıcılığında ədəbiyyatımızda mühüm yer tutan yazıçıların əsərlərinə çəkilmiş illüstrasiyalar mühüm yer tutur. Öz yaradıcılığı ilə qadın sənətkarlarımız arasında xüsusilə söz açılan xalq rəssamı Maral Rəhmanzadənin yaradıcılığında da kitab qrafikası mühüm yer tutur.

Maral Rəhmanzadə yaradıcılığına baxış. Azərbaycan təsviri incəsənət tarixində özünəməxsus fərdi dəst-xətti ilə seçilən Maral Rəhmanzadə əvvəlcə 1930-cu ildə Bakı rəssamlıq texnikumunda, 1934-cü ildə Surikov adına Moskva Dövlət rəssamlıq institutuna daxil olur. Görkəmli rəssamlardan aldığı təhsil onun peşəkar rəssam kimi yetişməsinə gətirib çıxarır. İlk olaraq kağız üzərində kömür və karandaşla M.Y.Lermontovun "Aşiq Qərib" poemasına, daha sonra C.Cabbarlının "Qız qalası" poemasına çoxsaylı illüstrasiyalar ilə yaradıcılığını zənginləşdirmişdir. 1982-ci ildə rəssam İ.Şıxlının "Dəli Kür" romanına həsr edilən kitaba çəkilmiş illüstrasiyalar ilə mətnin daha da tamaşaçıya çatdırılmasına xidmət edir.

"Dəli Kür" romanına çəkilmiş illüstrasiyalar. 1982-ci ildə romanın yenidən nəşr olunması ilə bərabər, bu dəfəki sayında yenilik əsərə bir neçə maraqlı illüstrasiyalar da rəssam tərəfindən təsvir edilmişdir. "Cahandar ağanın Mələyi qaçırması" əsərində Göytəpə kəndinin ümumi mənzərəsi canlandırılmışdır. Əsas diqqət isə Cahandar ağanın Kürün sahilində bir neçə dəfə görüb aşiq olduğu Mələyi götürüb qaçma səhnəsidir. Atın dinamikası, üzərində əyləşən Cahandar ağanın məsum, yazıq, öz taleyində baş verən hadisələrlə əsərdə diqqəti çəkən Mələyi qucaqlamışdır. Kompozisiyada miniatür ənənələri diqqəti cəlb edir. Kürün spiralvari formada verilməsi, obrazların üzündəki ifadəliyin şərtiliyi ənənəvi incəsənətin qrafika sənətində də xüsusi yeri olduğunu göstərir.

Hadisələrin get-gedə dramatikləşməsi, əsərdəki gərginlik Zərnigar xanım və Mələk arasında olan münasibətlər kompozisiyada təsvir edilmişdir. Zərnigar xanımın qəzəbli baxışı, Mələyin həyəcanlı halda başını aşağı salması, Salatının baş verən hadisələrə titrəməsi, qorxması əsərdəki süjet xəttinin ağ-qara, rəng-ştrixlərlə bir daha tamaşaçıya maraqlı ifadəli tərzdə canlandırılmışdır. Maral Rəhmanzadə yaradıcılığında mühüm yer tutan qadın obrazlarına xas olan milli geyim ənənələri, naxış, ornamentlər, butanın ritmik olaraq təsviri əsərdəki gərginliyi azaldır. Məkanın kənd evlərinə xas olan formada xalça, qablar ilə bəzədilməsi rəssamın yaradıcılığına xas olan milli ənənələrimizin, məişət həyatının ön plana çəkilməsinin bir daha şahidi ola bilərik.

“Molla Sadığın evi” romanda baş verən hadisələr, müridlərin Molla Sadığın evinə gəlməsi, meyxana qurulması, baş verən qeyri-adi “dini mərasim” rəssam tərəfindən canlandırılmışdır. Qrotesk şəkildə yaradılmış obrazlar, müxtəlif insan simaları, Molla Sadıx və Şahnigar daha da iri formada verilmişdir.

“Şahnigar xanım” kompozisiyasında rəssam günəşli Göytəpə kəndinin qarşısında qəmli, lirik baxışlarıyla seçilən Şahnigar və torpağın altında isə kəfənə бүкүlmüş şəkildə dəfn edilən bəxtsiz qadın obrazı canlandırılmışdır. Cahandar ağanın öz bacısını, günəşli, Kürün qolunun ayrılması vaxtı öldürməsi Maral Rəhmanzadə bir daha təsvir dili ilə bu hadisəni əks etdirmişdir.

Əsərin baş qəhrəmanı, hadisələrin mərkəzində gedən daha sərt, geyimi və qəzəbli baxışları ilə seçilir. Obraz real, arxa fonda mənzərə miniatürələrimizə xas olan şərti şəkildə təsviri, hər iki janrın qarşılıqlı şəkildə verilməsini görə bilərik. Buludların spiralvari formada verilməsi uyğur ənənələrini xatırladır. Tüfəng və xəncər isə bizim xalqa xüsusilə məxsus olan qeyrətin simvolik təsvir həlləridir.

Növbəti səhnədə Salatın Allahyar tərəfindən qaçırıldıqdan sonra, evə gətirilən qızının təmiz olmasına şübhə edən Cahandar ağa xəncəri çıxarıb onu öldürmək istəyir. Obrazların baxışları əsərdə baş verən hadisələrin rəssam tərəfindən düzgün şəkildə çatdırılmasına xidmət edir. Şahnigarın isə ruh şəkildə qardaşına qızının təmiz olmasını bildirməsi, onu özü kimi günahsız şəkildə öldürməməsinin qarşısını alır. Ağ-qara ornamentlərin ritmik təkrarlanması, obrazların mimika və jestləri bu kompozisiyada xüsusilə vurğulanmalıdır.

Göytəpə kəndində müsəlman uşaqların təhsil alması üçün çalışan Əhmədin və yanındakı şagirdlərinin, kazak dəstələrinin qarşısında verilməsini əsərdə baş verən hadisələrə rəssam tərəfindən də əsas diqqət mərkəzində saxlanıldığını, savadsızlığa qarşı mübarizə aparıldığı bir Göytəpə kəndinin vedutası, uyğur ənənələri, geyim mədəniyyəti əsərin əsas xüsusiyyətlərindəndir.

Nəticə. Azərbaycan sənətsüunaslığında ilk dəfə araşdırılan Maral Rəhmanzadə yaradıcılığında “Dəlim Kür” romanının illüstrasiyaları kitab qrafikası üçün yenilikdir. Rəssam bu əsərlərdə miniatür ənənələrindən, məişət, geyim mədəniyyətindən geniş istifadə etmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1.İsmayıl Şıxlı “Dəli Kür” , Bakı 1982, 435 s

SCIENTIFIC ANALYSIS OF THE BIOLOGICAL AND ECOLOGICAL RISKS OF
ELECTROMAGNETIC RADIATION
ELEKTROMAQNİT RADİASİYANIN BİOLOJİ VƏ EKOLOJİ RİSKLƏRİNİN ELMİ
TƏHLİLİ

ADİLA QULİYEVƏ¹

ORCID ID: 0009-0004-7405-3049

PHD.NAİLA GARDASHBEYOVƏ²

ORCID ID: 0000-0002-0191-9428

Nakhchivan State University Nakhchivan, Azerbaijan

Abstract

Due to modern technological developments, the level of exposure to electromagnetic radiation (EMR) has significantly increased compared to previous decades. Artificial electromagnetic fields generated by mobile communication systems, wireless information networks, high-voltage power lines, and various electronic devices have the potential to influence the functional activity of living organisms and the stability of ecosystems. Research indicates that medium- and high-intensity EMR exposure can lead to changes in cell membrane permeability, disruption of ion exchange, increased oxidative stress, and a slowdown of biochemical reactions. These alterations may result in functional impairments in the neurological, endocrine, and reproductive systems of the human body. From an ecological perspective, electromagnetic radiation can negatively affect the photosynthetic system of plants, the activity of soil microorganisms, and the behavioral rhythms of animals, thus disturbing ecological balance. This article provides a systematic analysis of the mechanisms of EMR effects, its biological and ecological risks, and the current scientific findings in this field.

200

Keywords:electromagnetic, electron, membrane, evolutionary, magnetic, concentration, generator

Xülasə

Müasir texnoloji təlimatlar nəticəsində elektromaqnit radiasiyasına (EMR) məruz qalmanın səviyyəsi əvvəlki onilliklərlə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Mobil rabitə sistemləri, simsiz informasiya şəbəkələri, yüksək gərginlikli enerji xətləri və müxtəlif elektron avadanlıqlar tərəfindən yaradılan süni elektromaqnit sahələri canlı orqanizmlərin funksional fəaliyyətinə və ekosistemlərin sabitliyinə təsir göstərmə potensialına malikdir. Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, EMR-nin orta və yüksək intensivlikli təsiri hüceyrə membranlarının keçiriciliyinin dəyişməsi, ion mübadiləsinin pozulması, oksidləşdirici stressin artması və biokimyəvi reaksiyaların ləngiməsi kimi proseslərə səbəb ola bilər. Bu dəyişikliklər nəticəsində insan orqanizmində neyroloji, endokrin və reproduktiv sistemlərdə funksional pozuntular müşahidə edilə bilər. Ekoloji baxımdan isə elektromaqnit radiasiyası bitkilərin fotosintez sistemində, torpaq mikroorqanizmlərinin aktivliyinə və heyvanların davranış ritmlərinə mənfi təsir göstərərək ekosistemlərin tarazlığını poza bilər. Məqalə elektromaqnit radiasiyasının təsir mexanizmlərini, bioloji və ekoloji risklərini və bu sahədə mövcud elmi nəticələri sistemli şəkildə təhlil edir.

Açar sözlər: elektromaqnit, elektron, membran, evolyusion, maqnit, konsentrasiya, generator

GİRİŞ

İnsan fəaliyyəti nəticəsində formalaşan müxtəlif texnoloji mənbələr – rabitə sistemləri, simsiz şəbəkələr, elektrik ötürücü xətlər və elektron avadanlıqlar – təbii elektromaqnit fonuna əlavə olaraq intensivliyi və tezlik diapazonu dəyişən süni elektromaqnit sahələri yaradır. Bu sahələr bioloji sistemlərin evolyusion olaraq uyğunlaşdığı təbii elektromaqnit mühitdən fərqləndiyi üçün orqanizmin fizioloji və biokimyəvi proseslərinə müdaxilə potensialına malikdir. Süni elektromaqnit sahələrinə uzunmüddətli məruz qalma hüceyrədaxili ion balansının pozulmasına, membran keçiriciliyinin dəyişməsinə, sinir impulslarının ötürülməsində ləngimələrə və oksidləşdirici stressin artmasına səbəb ola bilər. Bu dəyişikliklər isə nəticə etibarilə neyrofizioloji fəaliyyətin pozulması, endokrin sistemin disfunksiyası və ümumi adaptasiya mexanizmlərinin zəifləməsi kimi sağlamlıq riskləri yarada bilər.

İnsan fəaliyyəti nəticəsində formalaşan müxtəlif texnoloji mənbələr – rabitə sistemləri, simsiz şəbəkələr, elektrik ötürücü xətlər və elektron avadanlıqlar – təbii elektromaqnit fonuna əlavə olaraq intensivliyi və tezlik diapazonu dəyişən süni elektromaqnit sahələri yaradır. Bu sahələr bioloji sistemlərin evolyusion olaraq uyğunlaşdığı təbii elektromaqnit mühitdən fərqləndiyi üçün orqanizmin fizioloji və biokimyəvi proseslərinə müdaxilə potensialına malikdir. Süni elektromaqnit sahələrinə uzunmüddətli məruz qalma hüceyrədaxili ion balansının pozulmasına, membran keçiriciliyinin dəyişməsinə, sinir impulslarının ötürülməsində ləngimələrə və oksidləşdirici stressin artmasına səbəb ola bilər. Bu dəyişikliklər isə nəticə etibarilə neyrofizioloji fəaliyyətin pozulması, endokrin sistemin disfunksiyası və ümumi adaptasiya mexanizmlərinin zəifləməsi kimi sağlamlıq riskləri yarada bilər.

2. Elektromaqnit radiasiyanın mənbələri

Elektromaqnit dalğaları, yaxud elektromaqnit şüalanma elektrik cərəyanının yaratdığı elektromaqnit sahəsinin ətraf mühitə təsiridir.

Elektromaqnit şüalanmasının bioloji təsir problemi, ətraf mühitdə və insan sağlamlığında yaratdığı təhlükənin qiymətləndirilməsi cox sayli beynəlxalq təşkilatların, eləcə də sənayecə inkişaf etmiş dövlətlərin fəaliyyətlərində əsas istiqamətlərdən biri sayılır. Elektromaqnit sahəsinin ətraf mühitə təsiri olduqca müxtəlifdir. Bu problemin öyrənilməsi üçün çoxlu sayda mütəxəssislərin, biofiziklərin, bioloqların, həkimlərin və s. birlikdə fəaliyyət göstərmələri vacib məsələlərdən biridir.

Elektromaqnit sahəsinin mövcudluğunu ilk dəfə 1832-ci ildə Maykl Faradey vermişdir. 1865-ci ildə isə ingilis alimi Ceyms Maksvell tərəfindən elektromaqnit sahəsinin nəzəri məsələləri həll edilmiş, maqnit və elektrik sahələrinin qarşılıqlı əlaqə formasını riyazi yolla əsaslandırılmışdır. 1885-ci ildə alman alimi H. Hers təcrübədə elektromaqnit sahəsini əldə etmişdir.

Elektromaqnit sahəsi materiyanın xüsusi forması olub, yüklü hissəciklər arasında qarşılıqlı əlaqə nəticəsində yaranır. Sahə dəyişən elektrik və maqnit sahələrinin qarşılıqlı əlaqəsi ilə səciyyələnir. Elektrik və maqnit sahələrinin qarşılıqlı əlaqəsi ona əsaslanmışdır ki, onlardan hər hansı birinin dəyişməsi digərinin yaranmasına səbəb olur.

Günəşin fəallığı artdıqda müxtəlif tezlik diapazonuna aid, elektromaqnit təbiətli dalğaların intensivliyi də sürətlə artır. Bu dalğalar da canlı orqanizmlərdə baş verən bioloji proseslərin gedişinə əsaslı təsir göstərir. Günəşin fəallığı maksimuma çatdıqda radiodalğaların intensivliyi min və hətta bəzən milyon dəfə artır. Yer atmosferi bu dalğalardan ancaq uzunluğu 30 m və ondan çox olanların qarşısını ala bilər. Qalan dalğalar isə atmosfer qatından keçərək canlı aləmə və bitkilərə öz təsirlərini göstərir.

Tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, ən zəif maqnit sahəsi də suyun səthi gərilməsi, özlülüyü, elektrikkeçirməsi kimi fiziki xassələrində əhəmiyyətli dəyişiklik yarada bilər. İnsan orqanizminin üçdə iki hissəsi sudan ibarətdir. Deməli, Yer in maqnit sahəsi kimi zəif sahələr həmişə bitki və canlılar aləminə məxsus bioloji, elektrik və maqnit proseslərinə təsir göstərir. Günəşdən gələn şüaların ümumi enerjisinin bir faizdən də azını ultrabənövşəyi şüalar təşkil edir. Buna baxmayaraq onların yaratdığı bioloji təsir daha çox nəzərə çarpır. Bu şüaların intensivliyinin çox cüzi dəyişməsi dərhal öz təsirini canlı orqanizmlərdə əks etdirir. Dəri vasitəsilə udulan bu enerji istilik enerjisinə çevrilir, toxumaların temperaturu qalxır, molekul və ionların mütəhərrikliyi artır, bu isə öz növbəsində hüceyrədəki kimyəvi və bioloji prosesləri sürətləndirir. Beləliklə, ümumi maddələr mübadiləsi artır. Ultrabənövşəyi şüalar mərkəzi sinir sistemində və qanın fiziki xassələrinə də müəyyən təsir göstərir. Bütün bu hallar ultrabənövşəyi şüaların çox kiçik dozalarına aiddir. Əgər Günəş in buraxdığı ultrabənövşəyi şüalar zəifləmədən Yerə çatsaydı planetimizin bütün canlı və bitki aləmi dərhal məhv olardı. Xoşbəxtlikdən planetimizin ultraqısa dalğalı şualardan qoruyan və Yer şəraitində qalınlığı 5 km olan ionosfer qatı var. Bu qatı təşkil edən ozon molekullarının ultraqısa dalğaları buraxmaması yerdəki həyatı qoruyub saxlayır. Biosferdəki sərbəst oksigen ancaq biokimyəvi yolla əmələ gəlir. Ozon təbəqəsi atmosferin 20-40 km yüksəkliklərində yaranır. Yer səthi yaxınlığında ozonu əmələ gətirən səbəb atmosferdəki elektrik hadisələri, qılgılcım boşalmalarıdır. Ozonun olduğu atmosfer qatında hava çox seyrəkdir. Ozon molekulları çox dayanıqsızdır və asanlıqla parçalanaraq adi oksigen molekulları əmələ gətirir. Buna baxmayaraq ozonun atmosferdəki miqdarı demək olar ki, heç dəyişmir. Bunun səbəbi atmosferdə yaranan dinamik tarazlıqdır. Atmosferin yuxarı qatlarında bir-birinin əks istiqamətində gedən iki proses baş verir. Bir tərəfdən, Günəş şüalarının təsiri altında fasiləsiz olaraq ozon molekulları əmələ gəlir, digər tərəfdən də onlar parçalanır. Gündüzlər ozonlaşma, gecələr isə ozon molekullarının dissosiasiyası üstünlük təşkil edir. Nəticədə orta hesabla, ozonun Ozon demək olar ki, dəyişmir. Texnikanın son dövrdəki inkişafı nəticəsində atmosferin yuxarı qatları da çirklənməyə başlamışdır. Hər bir güclü ballistik raket, kosmik gəmi və ya reaktiv təyyarə uçuş zamanı havaya külli miqdarda yanma məhsulları buraxır, bunlar atmosferin yuxarı qatlarının tərkibini və fiziki təbiətini kökündən dəyişir.

Müasir texnologiyada elektromaqnit sahələrinin və başqa fiziki sahələrinin istifadə edilməsi nəticəsində təbii mənbələrdən tamamilə fərqlənən texnogen mənşəli mənbələr meydana çıxmışdır. Belə texnogen mənbələr təbii fonu əsaslı sürətdə dəyişdirə bilər. Elektromaqnit dalğalarının mövcud olduğu illər ərzində demək olar ki, insan fəaliyyətinin bütün sferasına daxil olaraq tədricən daha böyük əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Qeyd etməliyik ki, elektromaqnit şüalandırıcıların növləri, sayı və gücü daim artmaqdadır. Xüsusi ilə də məişətdə işlədilən elektron avadanlıqlar – telefonlardan, kompüterlərdən, mikrodalğalı sobalardan və s. digər məişət cihazlarından istifadə etmə çox yüksək həddə gəlib çatmışdır. Bu avadanlıqların hər biri müəyyən tezliyə və gücə malik elektromaqnit şüalanmaları yaradaraq insan orqanizmi üçün müəyyən təhlükə və problemlər yaradır.

3. Bioloji təsirlər

Elektromaqnit şüalanma spektrində ən böyük bioloji təsirə malik olan diapazonlar – radiotezlik və ifrat yüksək tezlik diapazonlarıdır. Bu diapazonlarda baş verən şüalanmaların intensivliyi və davam etmə müddətindən asılı olaraq orqanizmdə kəskin və xroniki dəyişmələr baş verir. Kəskin təsir elektromaqnit şüalanmasının istilik təsiri nəticəsində baş verir. Bu təsir əsasən təhlükəsizlik texnikası qaydaları pozulduqda baş verir. İstilik təsiri isə lokal xarakter daşıyır. Bu təsirin simptomları şüalanmaya məruz qalan hissənin topoqrafiyası ilə təyin olunur. Şüalanma zamanı zərərçəkən

şüalanmaya məruz qalan hissəsində istiləşmə hiss edir, bu da Günəş şüasının təsirinə oxşayır. Bir sıra hallarda bu təsir nəticəsində baş gicəllənməsi, ürək bulantısı, qusma, qorxu hissi, baş ağrıları, zəiflik, əl və ayaqlarda ağrılarla səciyyələnir. Zərərçəkənin temperaturu qalxır, ürək fəaliyyəti pozulur və qan təzyiqi yüksəlir. Üç-dörd gün keçdikdən sonra göstərilən simptomlar yox olur. İnsan iş qabiliyyətini tamami ilə bərpa edir. Əgər şüalanma güclü olarsa, orqanizmdə müəyyən lokal dəyişikliklər, yanıq yeri, göz kataraktası və s. qala bilər. Radiotezlik və ifrat yüksək tezlikli elektromaqnit şüalanmasının digər əsas təsiri orqanizmin əsəb sistemində baş verən dəyişikliklərdir. [6]. Bu təsirin xüsusiyyəti bəzi amillərdən asılı olaraq özünü müxtəlif cür biruzə verir.

Elektromaqnit şüalanmasının tezlikləri genişdir və televiziya və radio yayımında, radionaviqasiyada və s. istifadə olunur. Tezliyin artması ilə canlı toxumaların elektrostatik xüsusiyyətləri çox dəyişir. Elektromaqnit sahələri insan orqanizminə istilik və bioloji təsir göstərir. Alternativ sahə insan toxumalarının istiləşməsinə səbəb olur. Bədənə nüfuz edən enerji müxtəlif qalınlıqdakı toxuma təbəqələri ilə bədənin çox qatlı strukturunda dəfələrlə sındırılır [1].

İnsan toxumalarında yaranan istilik enerjisi istilik ifrazını artırır. Bədənin termorequlyasiya mexanizmi artıq istiliyi aradan qaldıra bilmirsə, bədən istiliyinin artması qaçılmazdır. İstiliyin sərbəst buraxılması qan damarları ilə yaxşı təmin olunmayan toxumaların və orqanların həddindən artıq istiləşməsinə səbəb ola bilər. Məsələn, gözün lenti, öd kisəsi.

Beyin, göz, böyrək və insan toxumaları kimi termorequlyasiyası zəif olan orqanlar şüalanmaya daha həssasdır. Toxumaların və orqanların həddindən artıq istiləşməsi onların xəstəliklərinə səbəb olur. Elektromaqnit sahəsinin mənfi təsiri qan təzyiqinin aşağı salınmasına, ürək daralmalarının ləngiməsinə, qanın tərkibində dəyişikliklərə və gözün linzalarının (katarakta) buludlanmasına səbəb ola bilər [2].

Mikrodalğalı tezliklərə məruz qalma - radiasiya intensivliyi görmə itkisinə səbəb ola bilər. Orta intensivliyin uzun müddətli şüalanması ilə endokrin sistemdə pozğunluqlar, həmçinin kilo itkisi, artan həyəcanlılıq ilə müşayiət olunan karbohidrat və yağ metabolizmasında dəyişiklik baş verir.

Lazer sistemlərinin istismarı zamanı insan orqanizminə aşağıdakı zərərli amillər təsir edə bilər: infraqırmızı şüalanma, səs-küy, vibrasiya. İnsan orqanizmi lazer şüalanmasına məruz qaldıqda bioloji təsirlər yaranır. [3]. İlk dəyişikliklər insan toxumalarında birbaşa şüalanmanın təsiri altında baş verir. Məsələn yanıqlar, qanaxmalar, ikinciyan təsirlər isə şüalanma nəticəsində insan orqanizmində müxtəlif pozğunluqlar nəticəsində baş verir.

Sənaye tezlikli həm elektrik ,həm də maqnit sahələri şüalanma zonasına daxil olan bütün obyektlərə təsir göstərir. Məsələn, elektrik ötürücü xətlərin təsiri zonasına düşən bəcəklərin həyat tərzində dəyişikliklər yaradır. Məsələn, balıqlarda bu özünü daha çox biruzə verir, onların məhsuldarlığı aşağı düşür. Bitkilərdə bu təsir – onların formalarının, güllərinin ölçülərinin dəyişməsində və əlavə yarpaqların əmələ gəlməsində göstərir.

Sağlam insanlar bu şüalanmanın təsirinə uzun müddət məruz qaldıqda hiss etdiyi halda hipertoniya və allergiya ilə xəstələnən adamlar, qısa müddətli şüalanmaları belə hiss edirlər. Müxtəlif süni mənbələrin (radio rabitəsi, radar, yüksək gərginlikli elektrik xətləri şəbəkələrinin genişləndirilməsi, mikrodalğalı sobalar, kompüterlər, noutbuklar, televizorlar, nəqliyyat) sayının və gücünün artması Azərbaycanda elektromaqnit şüalanma səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olur, insan sağlamlığına mənfi təsir göstərən əlavə süni elektromaqnit sahəsi yaradır.

Elektromaqnit şüalanması hər hansı elektrik cərəyanı mənbəyindən (sənaye yüksək tezlikli generatorlar, televiziya və radiolokasiya stansiyalarının generatorları, rentgen aparatları və digər mənbələrdən) enerjinin şüalanması hesabına baş verir. [5].

Elektromaqnit dalğaları bədəndə aşağıdakılarla müşayiət olunan mənfi dəyişikliklərə səbəb olur: Məsələn, mərkəzi sinir sisteminin depressiyası (yavaş reaksiya, yaddaşın pozulması, müxtəlif şiddətdə depressiya, artan həyəcan, əsəbilik, yuxu pozğunluğu, yuxusuzluq, əhvalın qəfil dəyişməsi, başgicəllənmə, zəiflik) ürək-damar sistemində (ürək dərəcəsinin azalması, EKQ-də dəyişikliklər, qan təzyiqi), endokrin sistemin funksional vəziyyətində, metabolik proseslərdə, beyin, qaraciyər toxumalarında distrofik proseslərlə müşayiət olunan qanın morfoloji tərkibinin pozulması və s.

Nəticə

Müasir texnoloji mühitdə elektromaqnit radiasiyasının (EMR) təsir spektri həm insan orqanizmi, həm də ekoloji sistemlər üçün nəzərəcarpacaq dərəcədə genişlənməmişdir. Tədqiqatlar göstərir ki, süni elektromaqnit sahələrinə uzunmüddətli və intensiv məruz qalma hüceyrə səviyyəsində ion tarazlığının pozulması, membran keçiriciliyinin dəyişməsi, biokimyəvi reaksiyaların yavaşlaması və oksidləşdirici stressin artması kimi fundamental dəyişikliklər yaradır. Bu mexanizmlər nəticə etibarilə neyrofizioloji fəaliyyətin zəifləməsi, endokrin sistemdə hormonal disbalans və reproduktiv funksiyalarda pozuntular kimi klinik və subklinik təsirlərlə özünü göstərə bilər.

Ekoloji müstəvidə elektromaqnit radiasiyasının təsiri daha geniş miqyaslı dəyişikliklərlə xarakterizə olunur. Bitkilərdə fotosintez prosesinin zəifləməsi, torpaq mikroorqanizmlərinin aktivliyinin azalması və heyvanların davranış ritminin pozulması ekosistemlərin uzunmüddətli sabitliyinə birbaşa təhlükə yarada bilər. Bu dəyişikliklər canlılar arasında qida əlaqələrinin, enerji dövriyyəsinin və ekosistem dinamikasının pozulmasına səbəb olaraq bioçeşidliliyə neqativ təsir göstərə bilər.

204

Analiz olunan tədqiqatlar göstərir ki, elektromaqnit radiasiyasının mümkün riskləri əsasən ekspozisiya dozasından, mənbədən məsafədən və təsir müddətindən asılıdır. Bununla belə, yüksək tezlikli texnologiyaların (simsiz əlaqə sistemləri, 5G infrastrukturu, sənaye avadanlıqları) sürətlə genişləndiyi müasir dövrdə mövcud biliklər hələ də tam elmi konsensus yaratmır. Bu səbəbdən ehtiyatlılıq prinsipinin tətbiqi, beynəlxalq təhlükəsizlik standartlarına riayət edilməsi, ekoloji risk zonalarının monitorinqi və uzunmüddətli epidemioloji tədqiqatların davam etdirilməsi zəruridir.

Ümumilikdə, EMR-in bioloji və ekoloji təsirləri mövzusu kompleks və çoxfaktorlu xarakter daşıyır. Aparılmış təhlil göstərir ki, elektromaqnit radiasiyası həm hüceyrə fiziologiyası, həm də ekosistem dinamikası üzərində nəzərəcarpacaq təsir potensialına malikdir. Bu işə gələcək tədqiqatların daha dərinlən modelləşdirilməsini, molekulyar səviyyədə mexanizmlərin öyrənilməsini və risklərin real şəraitdə qiymətləndirilməsini aktual elmi prioritet olaraq saxlayır.

Ədəbiyyat

1. Гайзетдинова А.М., Гайсина Г.А. Электромагнитное поле и его влияние на здоровье человека // Международный студенческий научный вестник. 2018. №3-1. ;
2. World Health Organization (WHO). (2020). *Electromagnetic fields and public health*. WHO Fact Sheet.
3. International Commission on Non-Ionizing Radiation Protection (ICNIRP). (2020). *Guidelines for limiting exposure to electromagnetic fields (100 kHz to 300 GHz)*. Health Physics, 118(5), 483–524.

4. IEEE Standards Coordinating Committee. (2019). *IEEE Standard for Safety Levels with Respect to Human Exposure to Electromagnetic Fields*. IEEE Std C95.1–2019.
5. Pall, M. L. (2016). Microwave frequency electromagnetic fields (EMFs) produce widespread neuropsychiatric effects. *Journal of Chemical Neuroanatomy*, 75, 43–51.
6. Yakymenko, I., Tsybulin, O., Sidorik, E., et al. (2016). Oxidative mechanisms of biological activity of low-intensity radiofrequency radiation. *Electromagnetic Biology and Medicine*, 35(2), 186–202.

THE USE OF ALLITERATION AND RHYME IN ENGLISH AND AZERBAIJANI LANGUAGES

SEVINJ IBADULLA SALIMOVA

AZERBAIJAN UNIVERSITY OF LANGUAGES

<https://orchid.org/0009-0005-1152-2562>

The use of alliteration plays an important role in making the writer's work more memorable and colorful. This means of expression is widely used in fiction, different songs, works, and advertising. The names of famous brands can also be examples of alliteration. For example, American Apparel, Bed, Bath & Beyond, Kit Kat, Muscle Milk, Planter's Peanuts, Tater-Tots, etc.

Maya Angelou used alliteration in her work "I Know Why the Caged Bird Sings". The harmony of the letter s can be seen in the following example:

"Up the aisle, the moans and screams merged with the sickening smell of woolen black clothes worn in summer weather and green leaves wilting over yellow flowers."

Alfred Tennyson created alliteration through the letters *w* and *f* in his work Sir Galahad:

"But blessed forms in whistling storms

Fly o'er waste fens and windy fields"

Azerbaijani poet Khalil Rza Ulutürk used the harmony of the *l* sound in his poem, giving the poem acoustic subtlety, harmony, and playfulness:

"Açılır ilk qurultay! Açılır səhər.

Açılır arzuların yolu,

Açılır min il nisgilli qalan könüllər.

Bağlarda, çəmənlərdə könüllərdəki güllər.

Güllər və könüllər, könlümdəki sellər

Rhyme is used in poetry and songs not only to sound pleasant, but also to give rhythm and order to the language through the repetition of sounds. In *Anthea*, written by Robert Herrick, the first line rhymes with the third, and the second with the fourth:

Bid me to weep, and I will weep

While I have eyes to see

And having none, yet I will keep

A heart to weep for thee

Edward Lear's poem *How Pleasant to Know Mr. Lear* uses broken rhyme, and the rhyme scheme is ABAB:

*When he walks in waterproof white,
The children run after him so!
Calling out, "He's gone out in his night-
Gown, that crazy old Englishman, oh!"*

Rhyme and alliteration are widely used in Azerbaijani and English Literature . One can find many examples of their usage in different works of classic and contemporary writers.

Key words: alliteration , rhyme , fiction

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ DİSKURSİV MARKERLƏRİN ƏLAQƏLƏNDİRİCİ ROLU

GÜNEL ALLAHVERDİYEVƏ

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
<https://orcid.org/0000-0001-8013-7741>
50 475 77 77

XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq dilçilikdə diskurs təlimi yeni tədqiqat obyektinə kimi meydana gəlir. Bu təlimin meydana gəlməsində mətn nəzəriyyəsinin mühüm rolu vardır. Mətn və diskurs kontekstində aparılan tədqiqatlar onların fərqlərini müəyyənləşdirməyə yönəldilir. Dilçilikdə diskurs haqqında vahid bir müəyyənləşmə yoxdur; müxtəlif dilçilik məktəblərinin fərqli yanaşmalarından asılı olaraq diskursun təyin olunması meyarları da müxtəlifdir. Mətnə olduğu kimi diskursun tərkib komponentləri arasında əlaqə yaradıcı vasitələrin tədqiqi müasir dövrdə dilçilərin tez-tez müraciət etdiyi problemlərdəndir. Həmin vasitələr diskursiv markerlər adlanır. Həm mətnə, həm də diskursda komponentləri əlaqələndirən vasitələr mətni və diskursiv bütövlüyü yaradan vasitələrdir, lakin onların hamısı tam eyniyyət təşkil etmir. Buna da səbəb diskursla mətn arasında olan fərqlərdən irəli gəlir. N.D.Arutyunov diskursun spesifik xüsusiyyətindən bəhs edərək yazır: “Diskurs həyatla yüklənmiş nitqdır. Buna görə də, “mətn” terminindən fərqli olaraq, “diskurs” termini canlı həyatla əlaqələri birbaşa bərpa olunmayan qədim və digər mətnlərə şamil edilmir”.

E.S.Popova diskursun spesifik xüsusiyyətlərini izah edərkən, diskursu dilin digər qurulan vahidlərindən fərqləndirir, onun canlı və dinamik olmasını, poetik dildəki lingvistik və etnolingvistik xüsusiyyətlərə malik olmasını, dil strukturundan asılı olaraq müəyyən model əsasında reallaşmasını ön plana çəkir.

Göründüyü kimi, hər iki istinadda diskurs ilə mətn fərqli əlamətlərə malik fenomen kimi təqdim olunur.

Dilçilikdə diskursla mətnin fərqlərinə həsr olunmuş çoxlu sayda elmi araşdırmalar vardır. Bu fərqlərə müvafiq olaraq diskursiv markerlər də şifahi nitqin xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Diskursda marker rolunu oynayan ədatlar, bağlayıcılar, artikkelər, modal sözlər, bağlayıcılaşmış zərflər, nidalar, semantik transformasiyaya uğramış cümlələr və bəzi şəkilçilər və artikkelər diskursun komponentlərini məntiqi cəhətdən bir araya gətirir, onları diskursun ifadə edəcəyi informasiyanın dəqiq verilməsi ehtiyacı kontekstində birləşdirir, onun rəvanlığını təmin edir və estetik dəyərini artırır. Əgər müasir dövrdə diskursiv markerlər olmazsa, diskursun komponentləri arasında əlaqələnmə sistemi düzgün

qurulmaz və diskurs lazımi effekti təqdim edə bilməz. Dilin bütün səviyyə vahidləri (fonetik, leksik, morfoloji və sintaktik səviyyə vahidləri, eləcə də üslubi vasitələr) diskursiv marker rolunda çıxış edə bilir. Diskurs və mətnlərdə əlaqəlilik və bütövlük onların əsas xüsusiyyətidir.

Diskursda əlaqələnmə sistemi məqsəddən asılı olaraq praqmatik cəhətcə tənzimlənərkən markerlərdən də asılıdır. Ona görə də dilçilikdə diskursiv markerləri praqmatik markerlər də adlandırırlar. Bu yanaşmada əsas xüsusiyyət odur ki, bəzi dilçilər markerləri praqmatik adlandıraraq, ümumən, diskursiv markerlərdən də fərqləndirirlər. Məsələyə bu cəhətdən yanaşanlar diskursun sosial mühitdə oynadığı funksiyaları daha da qabartmağa cəhd edirlər. Bu yanaşma məntiqə uyğundur, çünki diskursun praqmatik yüklənməsi həm də sosial məzmun kəsb edir.

İngilis və Azərbaycan dilləri üzrə diskursiv markerlərin araşdırılması zamanı belə bir qənaətə gəlmək olur ki, hər iki dildə diskursiv markerlər oxşar funksiyalar yerinə yetirir; onların diskursiv komponentləri arasındakı əlaqələnmə funksiyası universal səciyyə daşıyır

Açar sözlər: diskurs, diskursiv material, funksiya, komponent

**PSYCHOLINGUISTIC FORMATION OF VOCABULARY IN YOUNG SCHOOL-AGE
CHILDREN
KÜÇÜK YAŞTAKİ ÖĞRENCİLERDE KELİME DAĞARCIĞININ PSİKODİL BİLİMSEL
OLUŞUMU**

LALE MUSAYEVA

**Ü. Hacıbeyli 68, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Azerbaycan dili ve öğretim
teknolojisi bölümü, ORCID: 0000-0002-7701-5716**

ÖZET

Dil becerilerinin oluşumu, insanın bilişsel ve psikolojik gelişimi ile yakından bağlantılıdır. Özellikle ilköğretim dönemi – küçük yaştaki öğrencilik aşaması – sözcük dağarcığının hızla zenginleştiği ve dilin psikodilbilimsel mekanizmalarının aktif bir şekilde olduğu önemli bir gelişim evresidir. Bu açıdan, küçük yaştaki öğrencilerde sözcük dağarcığının psikodilbilimsel temeller üzerinde oluşturulması, modern dil öğretiminin güncel sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Psikodilbilim, sözcüklerin algılanması, bellekten geri getirilmesi ve konuşmada kullanılması süreçlerini insan zihinsel faaliyeti ile ilişkili bir şekilde açıklar. Küçük yaştaki öğrencilerde sözcük dağarcığının oluşumu yalnızca yeni sözcüklerin öğretilmesi ile sınırlı değildir; bu süreç, sözcüğün anlam nüanslarının kavranması, çağrışımsal bağlantıların kurulması ve bağlam içinde kullanımı ile birlikte gerçekleşir. Öğrencilerin yaş özellikleri göz önüne alındığında, sözcüklerin duygusal renklendirilmesi, görsel destek ve deneyime dayalı öğrenme yöntemleri daha etkili sonuç verir. Araştırmalar göstermektedir ki, sözcük dağarcığının psikodilbilimsel oluşumunda dikkat, bellek, düşünme ve motivasyon temel rol oynar. Küçük yaştaki öğrenciler somut düşünceden soyut düşünceye geçiş aşamasında oldukları için, sözcüklerin öğrenilmesi somut imgeler, oyun faaliyeti ve canlı konuşma durumları aracılığıyla daha verimli bir şekilde gerçekleştirilir. Bu açıdan dil öğretiminde oyun teknolojileri, hikâyeleştirme, resim ve görsel materyallerden yararlanılması psikodilbilimsel bakımdan amaçlı kabul edilir. Sözcük dağarcığının oluşumunda konuşma ortamının rolü de özellikle vurgulanmalıdır. Aile, okul ve sosyal çevrede zengin bir dil ortamının yaratılması, öğrencilerin sözcükleri aktif ve pasif sözlük dağarcıklarına dahil etmesini hızlandırır. Öğretmenin doğru konuşması, edebi dil normlarına uygun ifade tarzı ve öğrencilerle iletişimde amaçlı sözcük seçimi bu sürece olumlu etki eder. Küçük yaştaki öğrencilerde sözcük dağarcığının psikodilbilimsel oluşumu karmaşık ve aşamalı bir süreçtir. Bu sürecin başarılı bir şekilde düzenlenmesi için psikolojik özellikler, yaş düzeyi ve bireysel olanaklar göz önünde bulundurulmalı, dil öğretimi iletişimsel ve etkinlik odaklı bir şekilde kurulmalıdır. Psikodilbilimsel yaklaşım temelinde düzenlenmiş sözcük dağarcığı çalışması, öğrencilerin konuşma kültürünün, düşünme yeteneğinin ve iletişim becerilerinin gelişimine önemli katkı sağlar.

210

Anahtar Kelimeler: psikodilbilim, sözcük dağarcığı, küçük yaştaki öğrenciler, konuşma gelişimi, dil öğretimi

ABSTRACT

The formation of language skills is closely linked to human cognitive and psychological development. The primary school period – the young school-age stage – is a crucial developmental phase where vocabulary rapidly expands and the psycholinguistic mechanisms of language are actively formed. In this regard, establishing vocabulary in young school-age children based on psycholinguistic foundations emerges as one of the current challenges in modern language teaching. Psycholinguistics explains the processes of word perception, retention, and use in speech in relation to the functioning of the human mind. In young school-age children, vocabulary formation is not limited to merely learning new words; this process is accompanied by the understanding of semantic nuances, the establishment of associative connections, and the use of words in context. Considering the age characteristics of students, methods involving emotional coloring of words, visual support, and experience-based learning yield more effective results. Research indicates that attention, memory, thinking, and motivation play fundamental roles in the psycholinguistic formation of vocabulary. Since young school-age children are in a transitional stage from concrete to abstract thinking, word acquisition is more productively achieved through concrete imagery, play activities, and authentic speech situations. Therefore, in language teaching, the use of game technologies, storytelling, images, and visual materials is considered appropriate from a psycholinguistic perspective. The role of the speech environment in vocabulary formation deserves special emphasis. Creating a rich language environment within the family, school, and social context accelerates students' integration of words into their active and passive lexical repertoires. The teacher's correct speech, expression style consistent with literary language norms, and purposeful word choice in communication positively influence this process. The psycholinguistic formation of vocabulary in young school-age children is a complex and gradual process. For the successful organization of this process, psychological characteristics, age level, and individual capabilities must be considered, and language teaching should be structured in a communicative and activity-oriented manner. Vocabulary work organized on a psycholinguistic basis significantly contributes to the development of students' speech culture, thinking ability, and communication skills.

Keywords: psycholinguistics, vocabulary, young school-age children, speech development, language teaching

BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN “ŞƏHİDLƏR” ŞEİRİNDƏ MİLLİ ŞÜUR VƏ FƏDAKARLIQ İDEYASI

AYNUR BƏDƏLOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0002-9288-6218>

Xülasə

Bu məqalədə Bəxtiyar Vahabzadənin “Şəhidlər” şeiri milli şüurun formalaşması və fədakarlıq ideyasının bədii ifadəsi baxımından təhlil olunur. Şeirdə XX əsrin sonlarında Azərbaycan xalqının yaşadığı tarixi faciələr, xüsusilə 20 Yanvar hadisələri fonunda şəhidlik anlayışının ideoloji və mənəvi məzmunu ön plana çəkilir. Məqalədə şeirdən gətirilən nümunələr əsasında milli düşüncə, qəhrəmanlıq ruhu, xalqın əzmkarlığı göstərilir. Vahabzadənin poetik dilində şəhidlər xalqın gələcəyinə ümid bağlayan, milli iradəni oyadan və tarixi məsuliyyəti öz üzərinə götürən ölməz varlıq kimi səciyyələndirilir. Şair şəhidlik zirvəsini xalqın mənəvi ucalığı, mübarizə əzmi və azadlıq yolunda sarsılmaz mövqeyi ilə əlaqələndirir, oxucuda milli qürur hissi formalaşdırır.

212

Açar sözlər: milli qürur, mənəvi özünüdərk, şəhidlik zirvəsi, xalqın yaddaşı.

Özet

Bu makale, Bakhtiyar Vahabzade'nin "Şehitler" şiirini, ulusal bilincin oluşumu ve özverinin sanatsal ifadesi perspektifinden analiz etmektedir. Şiir, 20. yüzyılın sonlarında Azerbaycan halkının yaşadığı tarihi trajediler, özellikle de 20 Ocak olayları bağlamında, şehitlik kavramının ideolojik ve manevi içeriğini vurgulamaktadır. Makale, şiirden örnekler üzerinden ulusal düşüncüyü, kahramanlık ruhunu ve halkın azmini göstermektedir. Vahabzade'nin şiirsel dilinde şehitler, halkın geleceğine umut veren, ulusal iradeyi uyandıran ve tarihi sorumluluk üstlenen ölümsüz varlıklar olarak nitelendirilmektedir. Şair, şehitliğin zirvesini halkın manevi coşkusu, mücadele azmi ve özgürlük yolundaki sarsılmaz duruşuyla ilişkilendirerek okuyucuda ulusal gurur duygusu oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: ulusal gurur, manevi öz farkındalık, şehitliğin zirvesi, halkın hafızası.

Giriş

Bəxtiyar Vahabzadə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında milli düşüncənin, vətəndaş mövqeyinin təsirli ifadəçisi, görkəmli şairdir. Onun yaradıcılığı ictimai-siyasi proseslərə fəal münasibəti, milli yaddaşın qorunması və xalqın mənəvi özünüdərkənin ifadəsi kimi səciyyələnir. Vahabzadə poeziyası xalqın taleyinə, tarixə və gələcəyə ünvanlanan bir yaradıcılıqdır. Şairin əsərlərində azadlıq, Vətən, dil, milli kimlik və tarixi ədalət anlayışları aparıcı ideya xəttini təşkil edir. O, müxtəlif dövrlərdə ideoloji təzyiqlərə baxmayaraq, milli məsələləri cəsarətlə gündəmə gətirmiş, poeziyanı ictimai vicdanın səsi səviyyəsinə yüksəltmişdir. Bu baxımdan Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı Azərbaycan xalqının XX əsrdə keçdiyi mürəkkəb tarixi yolun bədii salnaməsi kimi dəyərləndirilə bilər. S. Alməmmədova düzgün qeyd etmişdir ki: *“Xalqın həyatını, onun keçmişini, bugününü dərinlən bilən, gələcəyini ürək yanğısı ilə düşünən Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası dilin əsl mahiyyətini, səfərbəredici gücünü, insanın təşəkkül və təkamülündə oynadığı əvəzsiz rolunu araşdırmaqdan ötrü zəngin material verir. Şairin poeziyasına dərinlən bələd olduqca ondakı coşqun fikirlərə, yüksək sənətkarlığa, fikir və düşüncənin dərinliyinə heyran qalırsan.”* [3, səh. 6] Məhz bu ideya və vətəndaş mövqeyi “Şəhidlər” poemasında xüsusilə təzahür edir. Şair bu əsərdə milli faciəni emosional təsvirlərlə kifayətlənmədən, onu xalqın mənəvi dirçəlişi və azadlıq şüurunun formalaşması kontekstində ümumiləşdirir. Poema XX əsr Azərbaycan tarixinin ən faciəli və eyni zamanda ən şərəfli səhifələrindən biri olan 20 Yanvar hadisələrinin mənəvi-ideoloji mahiyyətini açan güclü poetik manifestdir. Şair bu əsərdə şəhidlik anlayışını milli dirçəlişin, azadlıq şüurunun və tarixi oyanışın başlanğıcı kimi təqdim edir.

213

Qatil gülləsinə qurban gedirkən,

Gözünü sabaha dikdi Şəhidlər.

Üçrəngli bayrağı öz qanlarıyla,

Vətən torpağına çəkdi Şəhidlər...[1.]

Şairin ideya xəttində əsas yer tutan məqam ondan ibarətdir ki, zorakılıq və haqsızlıq üzərində qurulan güc uzunömürlü ola bilməz. Şəhidlərin fədakarlığı zalımlığın mənəvi ifşasına çevrilir və həqiqətin üstünlüyünü ortaya qoyur. Bu baxımdan, əsərdə faciə hissi ilə yanaşı, qürur və mənəvi ucalıq duyğusu da güclüdür. Şair oxucunu acı ilə barışmaqdan çəkindirir, əksinə həmin ağrını milli dirəniş və mənəvi güc mənbəyinə çevirməyə çağırır. Əsərdə xalqın psixoloji vəziyyətində baş verən dəyişiklik xüsusi vurğulanır. Uzun illər qorxu və itaət içində yaşamış cəmiyyətin bir gecə içində birliyə gəlməsi və milli iradə və məsuliyyət daşıyan xalq mövqeyinə gəlməsi poemanın əsas ideya xüsusiyyətlərindəndir.

*O şənbə gecəsi, o qətl günü,-
Mümkünə döndərdik çox namümkünü,
Xalqın qəlbindəki qorxu mülkünü,
O gecə dağıdıb sökdü Şəhidlər...[1.]*

“O şənbə gecəsi” ifadəsi ilə konkret tarixi an – 20 Yanvar gecəsi xatırlanır. Həmin gecə xalqın qəlbində illərlə kök salmış qorxu məhv olur. Poemada diqqətçəkən mühüm cəhətlərdən biri də milli birlik ideyasının qabardılmasıdır. “Bir yumruğa döndük” ifadəsi şəxsi ağrıların ümumi dərddə çevrilməsi, fərdi talelərin milli taleyə qovuşmasını göstərir. Şairin fikrincə, məhz bu birləşmə xalqın tarixi gücünü üzə çıxarır. Şəhidlər donmuş vicdanları oyadır, torpağın və insanın dəyərini yenidən müəyyənləşdirir. Vahabzadə faciəni idealizə etmir, əksinə, onun təkrarlana biləcəyini realist şəkildə qəbul edir. “Bu bəla nə ilkdi, nə son” misrası Azərbaycan tarixində baş verən ardıcıl faciələrə işarə edir. Lakin şairin əsas məqsədi bu faciələrdən doğan dirəniş ruhunu göstərməkdir.

*İnsan insan olur öz hünəriylə.
Millət, millət olur xeyri, şəriylə,
Torpağın bağrına cəsədləriylə,
Azadlıq tumunu əkdİ Şəhidlər. [1.]*

214

Şairə görə, insan öz hünəri ilə, millət isə öz xeyri və şəri ilə millət olur. Şəhidlərin torpağa tapşırılan cəsədləri azadlıq toxumu kimi təqdim olunur və bu toxum gələcək istiqlalın bünövrəsini təşkil edir.

Dil və üslub baxımından şeirdə yüksək pafos, emosional ton oxucuda dərin təsir yaradır. Vahabzadə hadisələrin faciəli mahiyyətini göstərsə də onların mənəvi və ideya baxımından əhəmiyyətini vurğulayır. Xitab, metafora və təkrirlər poemanın poetik təsirini gücləndirir. “Qorxu mülkü”, “cəsərat mülkü”, “azadlıq tumu” kimi ifadələr obrazlı düşüncənin gücünü göstərir. Ümumilikdə şeir həm poetik sənətkarlıq baxımından, həm də milli şüurun formalaşmasına təsiri baxımından Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi yer tutur. Poema konkret tarixi hadisəyə əsaslansa da, onun ideya yükü aşaraq şəhidlik zirvəsini ümummilləti və ümumbəşəri dəyər səviyyəsinə yüksəldir.

Nəticə etibarilə, “Şəhidlər” poeması Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında milli faciənin mənəvi qələbəyə çevrildiyi poetik zirvədir. Əsər şəhidliyi xalqın azadlıq yolunda keçdiyi tarixi və mənəvi mərhələ kimi təqdim edir. Poema oxucunu kədərləndirir, onu düşünməyə, məsuliyyət daşımağa və milli yaddaşı qorumağa çağırır. Məhz bu xüsusiyyətlərinə görə “Şəhidlər” şeiri Azərbaycan ədəbiyyatında ideya-mənəvi yükü ilə seçilən, zaman keçdikcə aktuallığını itirməyən bədii abidə kimi dəyərləndirilir.

Ədəbiyyat

1. Vahabzadə, Bəxtiyar. Şəhidlər. Bakı, 2018.
2. Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild (Şeirlər). Bakı. Öndər nəşriyyat, 2004, 328 s.
3. Alməmmədova Səbinə Məmməd qızı. Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasının dili. Bakı. Elm, 2010.

TƏHSİL SAHƏSİNDƏ MƏDƏNİ İNTEQRASIYANIN TƏLƏBƏLƏRİN DÜNYAGÖRÜŞÜNƏ TƏSİRİ

İSMAYILOV ŞAHİSMAYIL NAMAZ OĞLU

Azərbaycan Dillər Universiteti, Slavyan Universitet, Azərbaycan Universiteti

tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7441-3575>

Açar sözlər: Mədəni integrasiya, Təhsil, Elm, Qloballaşma, Multikulturalizm, Təhsil siyasəti, Elmi əməkdaşlıq, Mədəni müxtəliflik, Bilgi ötürülməsi, Akademik əməkdaşlıq

XÜLASƏ

Təhsil və elm sahəsində mədəni integrasiya XXI əsrin müasir dünyasında vacib bir prosesdir. Qloballaşma ilə millətlərarası təhsil və elmi əməkdaşlıq artmışdır. Təhsil sistemləri tələbələrin mədəni müxtəlifliyə açıq olmasını tələb edir. Mədəni integrasiya şagirdlərin fərqli dəyərləri başa düşməsinə və hörmət etməsinə şərait yaradır. Elm sahəsində isə mədəni integrasiya beynəlxalq tədqiqatların səmərəliliyini artırır. Müxtəlif mədəniyyətlər arasında əməkdaşlıq elmi biliklərin dünyaya yayılmasını sürətləndirir. Bu proses müəllimlər, tələbələr və alimlər üçün yeni imkanlar açır. Tələbələr birgə layihələrdə iştirak edir, təcrübə mübadiləsi aparır. Tədris proqramlarının mədəniyyətlərarası uyğunlaşdırılması tələbələrin dünya görüşünü genişləndirir. Mədəni integrasiya inkluziv təhsil mühitini gücləndirir. Beynəlxalq konfranslar və simpoziumlar elmi əməkdaşlığı dərinləşdirir. Təhsil və elm sahəsində integrasiya yeni resurslar yaradır. Müxtəlif ölkələrin təhsil sistemləri bir-birindən öyrənir. Bu isə ümumi təhsil standartlarının yüksəlməsinə səbəb olur. Elm insanlığın qarşısında duran problemlərin həllində mədəni müxtəlifliyi önə çıxarır. Bu isə daha yaradıcı və geniş yanaşmaların yaranmasına gətirib çıxarır. Mədəni integrasiya sosial ədaləti və bərabərliyi təşviq edir. Təhsil daha əlçatan olur. Elm sahəsində fərqli mədəniyyətlərin birləşməsi innovasiyaları sürətləndirir. Bu iqtisadi və sosial inkişaf üçün vacibdir. Gələcək nəsillər üçün mədəni müxtəliflik dəyərlərinə hörmət vacibdir. Təhsil və elm sahəsində integrasiya cəmiyyətlər arasında sülh və başa düşməni dərinləşdirir. Bu proses ümumbəşəri dəyərlərin qorunmasına xidmət edir. Nəticədə mədəni integrasiya dünyanı əməkdaşlığa əsaslanan bir yerə çevirir.

216

GİRİŞ

XXI əsrdə qloballaşma dünyanı uzaq məkanlarda yaşayan insanları daha yaxın etmişdir. Bu proses təhsil və elmin sərhədlərini genişləndirmişdir. Təhsil sistemləri millətlərarası kommunikasiya və əməkdaşlıq tələb edir. Mədəni integrasiya isə bu əməkdaşlıq üçün əsas müstəvidir. Mədəni integrasiya müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsini ifadə edir. Təhsil sahəsində tələbələr fərqli dəyərlərə açıq olmalıdır. Elm sahəsində isə alimlər arasında əməkdaşlıq gündəlik həyatın bir parçasıdır. Təhsil və elm sahəsində mədəni integrasiya sosial və mədəni sərhədləri aşmaq məqsədini güdür. Tələbələr bir-biri ilə fikir və təcrübə mübadiləsi aparırlar. Bu isə yeni layihələrə və elmi tədqiqatlara yol açır. Mədəni integrasiya təhsil sahəsində qarşılıqlı anlayış və hörmət yaradır. Bu, şagirdlərin dünyagörüşünü zənginləşdirir. Elm sahəsində fərqli mədəniyyətlərdən olan alimlərin birgə çalışması innovasiyaları artırır. Hər mədəniyyət öz unikal baxışını təqdim edir. Bu isə problemlərin həllində fərqli yanaşmalara yol açır. Təhsil və elm sahəsində mədəni integrasiya inkluzivliyi gücləndirir. Inkluziv təhsil müxtəlif qrupların bərabər şəkildə təhsil almasını təmin edir. Bu, cəmiyyətlərdə sosial ədaləti dəstəkləyir. Beynəlxalq əməkdaşlıq global problemlərə daha effektiv cavab verməyə imkan yaradır. Məsələn, iqlim dəyişikliyi, səhiyyə və enerji problemləri yalnız milli

səviyyədə həll edilə bilməz. Mədəni integrasiya təhsil və elmi gücləndirir. Bu isə ümumbəşəri inkişaf üçün vacibdir. Məqalədə bu prosesin əsas aspektləri dərinlən araşdırılacaqdır.

ƏSAS HİSSƏ

1. Mədəni integrasiyanın nəzəri əsasları

Mədəni integrasiya müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi və təsiri prosesidir. Bu, təhsil və elm sahəsində tədqiqat və təcrübələrin paylaşılmasını əhatə edir. Təhsil sahəsində mədəni integrasiya tələbələrə global dünyada uğur qazanmaq üçün zəruri bacarıqları verir. Müxtəlif ölkələrin təhsil sistemləri bir-birindən öyrənərək öz inkişafını təmin edir. Multikulturalizm təhsilin əsas prinsiplərindən biridir. Tələbələr fərqli mədəniyyətləri başa düşməyi öyrənirlər. Bu isə onların sosial bacarıqlarını artırır. Elm sahəsində mədəni integrasiya beynəlxalq layihələrin səmərəliliyini yüksəldir. Müxtəlif ölkələrdən alimlər birgə tədqiqat aparır. Təhsil proqramları mədəni müxtəlifliyi nəzərə alaraq hazırlanır. Bu, tələbələrdə tolerantlıq və empatiya hissini gücləndirir. Beynəlxalq təhsil və elm əməkdaşlığı yeni biliklərin yaranmasına səbəb olur. Mədəni integrasiya tələbələrin tənqidi düşüncə qabiliyyətini artırır. Bu, onların problem həll etmə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Müəllimlər arasında mədəni dialoq tədris keyfiyyətini yüksəldir. Tədris materialları müxtəlif mədəniyyətlərdən nümunələr ehtiva edir. Bu isə tədrisi daha maraqlı edir. Mədəni integrasiya inklüziv təhsili gücləndirir. Sosial ədalət və bərabərlik prinsipləri tədris proqramlarına daxil edilir. Elm sahəsində beynəlxalq konfranslar əməkdaşlığı dərinləşdirir. Bu konfranslar yeni elmi nəticələrin paylaşılması üçün platformadır. Mədəni integrasiya həmçinin tədqiqat metodlarının uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Müxtəlif mədəniyyətlərin birləşməsi innovasiyaları sürətləndirir. Nəticədə, nəzəri əsaslar mədəni integrasiyanın təhsil və elm sahəsində əhəmiyyətini vurğulayır.

2. Beynəlxalq mədəni əlaqələr və integrasiya prosesi

Təhsil sahəsində mədəni integrasiya tələbələrin dünyagörüşünü genişləndirir. Müxtəlif mədəniyyətlərin dəyərləri dərslərdə əks olunur. Bu, tələbələrin tolerantlıq hissini gücləndirir. Məktəblərdə və universitetlərdə çoxmədəniyyətli proqramlar həyata keçirilir. Tələbələr birgə layihələrdə iştirak edir. Bu, sosial bacarıqları artırır. Müəllimlər mədəni müxtəlifliyi nəzərə alaraq tədris edir. Tədris proqramları fərqli ölkələrdən nümunələr əhatə edir. Bu isə tələbələrdə marağı artırır. Multikultural yanaşma tədris keyfiyyətini yüksəldir. Təhsil sahəsində mədəni integrasiya tələbələrə global əməkdaşlıq imkanları təqdim edir. Bu, onların akademik və peşə inkişafına xidmət edir. Inklüziv təhsil prinsipləri tədris proqramlarına daxil edilir. Sosial ədalət və bərabərlik təhsil sistemində qorunur. Tələbələr müxtəlif etnik və mədəni qruplarla qarşılıqlı əlaqə qurur. Bu, empatiya və başa düşmə bacarıqlarını artırır. Təhsil sahəsində mədəni integrasiya təcrübə mübadiləsi və tələbələrin xarici təhsili üçün şərait yaradır. Beynəlxalq təhsil layihələri gənclərin bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirir. Mədəni integrasiya müəllimlərin peşə bacarıqlarını da artırır. Tələbələrin fərdi və kollektiv layihələri mədəni dialoqu gücləndirir. Təhsil sahəsində mədəni integrasiya yeni texnologiyaların istifadəsini təşviq edir. Elektron resurslar müxtəlif mədəniyyətləri əhatə edir. Təhsil sistemləri globallaşmaya uyğunlaşır. Təcrübədə bu, müxtəlif ölkələrin təhsil standartlarının uyğunlaşdırılmasına gətirib çıxarır. Nəticədə, təhsil sahəsində mədəni integrasiya tələbələrin və müəllimlərin inkişafına xidmət edir.

3. Elm sahəsində mədəni integrasiya

Elm sahəsində mədəni integrasiya beynəlxalq tədqiqatların səmərəliliyini artırır. Müxtəlif ölkələrdən alimlər birgə layihələr aparır. Bu, bilik mübadiləsini sürətləndirir. Beynəlxalq konfranslar və simpoziumlar əməkdaşlığı gücləndirir. Müxtəlif mədəniyyətlərin elmi yanaşmaları problemlərin

həllində fərqli üsullar təqdim edir. Mədəni integrasiya elmi innovasiyaları sürətləndirir. Alimlər bir-birindən öyrənir və təcrübələrini paylaşır. Beynəlxalq jurnallar və elmi nəşrlər əməkdaşlığı təşviq edir. Tədqiqat metodları mədəniyyətlərə uyğunlaşdırılır. Elm sahəsində mədəni integrasiya qlobal problemlərin həllinə töhfə verir. Məsələn, səhiyyə və ətraf mühit problemləri yalnız beynəlxalq əməkdaşlıqla həll edilə bilər. Bu, tədqiqatların keyfiyyətini artırır. Alimlər arasında dialoq sosial və etik məsuliyyətləri gücləndirir. Mədəni müxtəliflik tədqiqatlarda yaradıcılığı artırır. Beynəlxalq layihələrdə tələbələr də iştirak edir. Bu, gələcək nəsil alimlərin inkişafına xidmət edir. Elm sahəsində mədəni integrasiya həm tədris, həm də praktik fəaliyyət üçün faydalıdır. Qlobal əməkdaşlıq elmi biliklərin yayılmasını sürətləndirir. Müxtəlif mədəniyyətlərdən olan alimlərin birgə çalışması resursların səmərəli istifadəsini təmin edir. Elm sahəsində mədəni integrasiya yeni texnologiyaların tətbiqinə yol açır. Beynəlxalq standartlar elmi etik prinsiplərlə uyğunlaşdırılır. Bu, həm təhsil, həm də tədqiqat prosesində keyfiyyət artımına səbəb olur. Nəticədə, elm sahəsində mədəni integrasiya qlobal inkişafın önəmli faktorudur.

4. Beynəlxalq təhsil və elmi əməkdaşlıq

Beynəlxalq təhsil və elmi əməkdaşlıq mədəni integrasiyanın mühüm elementidir. Bu, ölkələr arasında tələbə və müəllim mübadiləsini əhatə edir. Erasmus, Fulbright və digər proqramlar bu əməkdaşlığın nümunəsidir. Tələbələr müxtəlif ölkələrdə təhsil alır və təcrübə qazanır. Bu, onların dünya görüşünü genişləndirir. Müəllimlər və alimlər birgə layihələr həyata keçirir. Bu, elmi biliklərin paylaşılmasına səbəb olur. Beynəlxalq konfranslar yeni tədqiqatların təqdimatı üçün platformadır. Akademik əməkdaşlıq tədris və tədqiqat metodlarını inkişaf etdirir. Mədəni müxtəliflik layihələrin keyfiyyətini artırır. Təcrübə mübadiləsi tələbələr üçün praktik bacarıqlar yaradır. Beynəlxalq əməkdaşlıq elmi etik prinsipləri gücləndirir. Alimlər fərqli yanaşmalar öyrənir. Bu isə innovasiyaları sürətləndirir. Beynəlxalq əməkdaşlıq qlobal problemlərin həllinə töhfə verir. Sosial və mədəni dialoq güclənir. Beynəlxalq layihələr tələbələrin liderlik bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bu əməkdaşlıq ölkələr arasında sülh və başa düşməni təşviq edir. Elm və təhsil sahəsində resursların paylaşılması mümkündür. Müxtəlif universitetlərin birgə layihələri yeni biliklər yaradır. Təhsil və elmi əməkdaşlıq mədəni integrasiyanın davamlılığını təmin edir. Bu proses qloballaşan dünyada cəmiyyətlər üçün vacibdir. Beynəlxalq əməkdaşlıq həm tələbələr, həm də alimlər üçün faydalıdır. Nəticədə, bu əməkdaşlıq mədəni integrasiyanın praktiki tətbiqidir.

5. Mədəni integrasiyanın sosial və etik aspektləri

Mədəni integrasiya cəmiyyətlərdə sosial ədaləti təşviq edir. Təhsil sistemi fərqli mədəniyyətləri əhatə edir. Bu, tolerantlıq və empatiya bacarıqlarını artırır. İnkluziv təhsil bütün tələbələr üçün bərabər imkan yaradır. Elm sahəsində etik prinsiplər beynəlxalq standartlarla uyğunlaşdırılır. Sosial məsuliyyət alimlərin fəaliyyətində nəzərə alınır. Mədəni müxtəliflik layihələrin keyfiyyətini artırır. Bu, həm tədris, həm də tədqiqat prosesində əhəmiyyətlidir. Tələbələr müxtəlif etnik və mədəni qruplarla qarşılıqlı əlaqədə olur. Bu, empatiya və sosial bacarıqları gücləndirir. Təhsil sahəsində sosial ədalət prinsipləri tədris proqramlarına daxil edilir. Beynəlxalq əməkdaşlıq mədəni dialoqu inkişaf etdirir. Elm sahəsində etik və sosial məsuliyyət məsələləri nəzərə alınır. Mədəni integrasiya innovasiya və yaradıcılığı stimullaşdırır. Qlobal problemlərin həllində fərqli perspektivlər önə çıxır. Sosial və mədəni dialoq sülhü təşviq edir. Təhsil və elm sahəsində mədəni integrasiya cəmiyyətlərin inkişafına xidmət edir. Bu proses tələbələrin və alimlərin fərdi inkişafına töhfə verir. Mədəni müxtəliflik həm təhsil, həm də elmi layihələrdə resursların səmərəli istifadəsini təmin edir. İnkluziv yanaşma tələbələr arasında əməkdaşlığı gücləndirir. Sosial və etik prinsiplər təhsil və elmi fəaliyyətin mərkəzində dayanır. Bu isə cəmiyyətlərdə bərabərliyi və ədaləti təşviq edir. Nəticədə, mədəni integrasiya yalnız akademik deyil, həm də sosial və etik bir prosesdir.

NƏTİCƏ

Təhsil və elm sahəsində mədəni integrasiya XXI əsrin prioritet məsələlərindən biridir. Bu proses təhsil və elmi daha səmərəli və inkluziv edir. Müxtəlif mədəniyyətlərin birləşməsi tələbələrin dünyagörüşünü genişləndirir. Şagird və tələbələr sosial bacarıqlarını artırır, tolerantlıq və empatiya hissi formalaşır. Elm sahəsində mədəni integrasiya innovasiyaları və yeni biliklərin yaranmasını sürətləndirir. Beynəlxalq əməkdaşlıq alimlər arasında dialoqu gücləndirir. Təcrübə və bilik mübadiləsi qlobal problemlərin həllinə töhfə verir. Təhsil proqramları və tədqiqat metodları mədəni müxtəlifliyi nəzərə alaraq hazırlanır. Bu isə həm təhsil, həm də elmi fəaliyyətin keyfiyyətini artırır. Beynəlxalq layihələr tələbələr və müəllimlər üçün yeni imkanlar yaradır. Elm sahəsində etik prinsiplər və sosial məsuliyyət gücləndirilir. Təhsil sistemləri qloballaşan dünyaya uyğunlaşır. Mədəni integrasiya sosial ədaləti və bərabərliyi təşviq edir. Müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanlar arasında əməkdaşlıq sülhü gücləndirir. Təhsil və elm sahəsində mədəni integrasiya inkluzivlik prinsiplərinə əsaslanır. Bu, hər bir tələbə və alim üçün bərabər imkanlar yaradır. Mədəni integrasiya həm nəzəri, həm də praktik səviyyədə ölkələrin inkişafına töhfə verir. Qloballaşma şəraitində bu proseslərin davamlılığı zəruridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Məmmədov R. *“Mədəniyyət və Təhsil”*, Bakı, 2018, s.10–45
2. Əliyeva S. *“Multikulturalizm və Təhsil”*, Bakı, 2020, s.65–98
3. Həsənov F. *“Elm və Cəmiyyət”*, Bakı, 2019, s.77–110
4. Quliyev E. *“Təhsil və Qloballaşma”*, Bakı, 2021, s.83–120
5. Məmmədli A. *“Beynəlxalq Təhsil Əməkdaşlığı”*, Bakı, 2022, s.49–80
6. Hüseynova, L. *“Təhsil və Multikulturalizm”*, Bakı, 2017
7. Cəfərov, T. *“Beynəlxalq Təhsil Əməkdaşlığı və Mədəniyyətlərarası Dialoq”*, Bakı, 2021
8. Əliyev, M. *“Mədəniyyətlərarası Təhsil və Tələbə Təcrübəsi”*, Bakı, 2022

XARİCİ DİLİN TƏDRİS EDİLMƏSİNDƏ MÜASİR TEXNOLOJİ VASİTƏLƏRİN VACİBLİYİ

SƏDAQƏT İSGƏNDƏROVA

Müəllim Bakı. ADPU

<https://orcid.org/0000-0002-6582-589X> 51 970 51 35

Bütün dünyada olduğu kimi xarici dilləri öyrənən tələbələr dilin müxtəlif aspektlərindən istifadə edirlər. Onlara dili eşitdirmək, yazdırmaq, danışdırmaq və oxutdurmaq lazımdır. XXI əsr müasir texnologiyanın sürətli inkişaf əsri olduğu üçün texnoloji vasitələr hər hansı xarici dilin öyrənilməsində, xüsusilə, dünyada ən çox ünsiyyət dili hesab edilən ingilis, fransız, alman dillərinin tədrisində, tələbələrin dil təcrübələrinin inkişafında mühüm rol oynayır. Müasir texnoloji vasitələr xarici dil öyrənən tələbələr üçün əlavə təlim alətidir. Müasir texnologiyanın tələbələrə şifahi qarşılıqlı ünsiyyətində, dilin lüğət tərkibinin zənginləşdirilməsində, yazı və oxu vərdişlərinin inkişaf etdirilməsində rolu əvəzsizdir.

Müəllimlər xarici dil öyrənən tələbələrə zəngin bir mühit, dilin daima fəaliyyətdə olduğu bir mühit təqdim etməlidirlər. Öyrənənlər həmişə kommunikasiya yolu ilə bir biri ilə qarşılıqlı ünsiyyət qurmağa ehtiyac duyur. Müasir texnoloji vasitələr bu mühiti asanlaşdırmağa nail ola bilər. Şifahi mübadiləni artırmaq üçün bir sıra internet portalları alət kimi istifadə edilir.

Dil öyrənmənin ən böyük aspektlərindən biri də lüğətdir. Dil öyrənmək istəyən tələbələr internetdən istifadə edərək, müasir texnoloji vasitələrlə (kompüter, telefon, planşet) söz bazalarını artırmağa bilirlər. Ünsiyyət zamanı fikrin düşünüldüyü dildə çatdırılmasında lüğətin mühüm rolu vardır. Elə bu baxımdan da müasir texnologiya tələbələr üçün zəngin mühiti təmin edir.

Müasir texnologiya vasitələri ilə tələbələrin xarici dildə oxuma becarığı sürətlə inkişaf etdirilir və səslərin düzgün deyilişi və fonetik qayda-qanunlara düzgün şəkildə riayət olunur.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, kompüterlər və proqram təminatları, xarici dil öyrənən tələbələrin lüğət bacarıqlarının və biliyinin inkişafına kömək edir.

Müasir texnoloji vasitələr həmçinin, tələbənin yazı bacarıqlarını da inkişaf etdirir. Kompüterdə yazı öyrətməyin ən faydalı yolu-e-mail yazmaqdır. Çünki e-maili lazım olduğundan daha uzun yazmaq lazım deyil. Tələbələrə gündəlik həyatlarının bir hissəsini e-mail vasitəsi ilə biri-birilərinə yazmaq tapşırığı vermək olar. Müəllim mütləq tələbələri yönləltməlidir. Kompüterdən istifadə edərək yazmaq tələbələr üçün qələm ilə yazmaqdan çox maraqlıdır.

Daha sonra bir sıra sosial şəbəkələr vasitəsi ilə də tələbələrin dinləmə, anlama, dərk etmə, ünsiyyət, yazı vərdişlərinin inkişaf etdirilməsində mühüm rolu vardır.

Nəticə olaraq onu qeyd etmək istərdim ki, müasir texnoloji vasitələrlə tələbələr lüğətdən istifadə edə, oxu və yazı texnikasını inkişaf etdirə və ünsiyyətini genişləndirə bilər. Qloballaşan dünyada xarici dillərin inkişaf etdirilməsində müasir texnologiyanın rolu danılmazdır.

Açar sözlər: Dil, tələbə, müasir texnologiya, sosial şəbəkə.

FAMILY PEDAGOGY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

AİLE PEDAGOJİSİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ

NATEVAN PAŞAYEVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ORCID: 0009-0001-4269-7681

ÖZET

Bu tezde, aile pedagojisi çerçevesinde Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin (SKH) niteliği, işlevleri ve pratik önemi bilimsel-kuramsal yaklaşımlar temelinde ayrıntılı biçimde incelenmektedir. Aile, toplumun ilk ve temel sosyal kurumu olarak çocukların kişilik gelişiminde; sosyal, duygusal ve ahlaki gelişimlerinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Aile ortamı, çocuklarda değerler sisteminin, sorumlu ve bilinçli davranışların, sosyal adalet ve eşitlik anlayışlarının erken yaşlardan itibaren oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Tezde; nitelikli eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliği, sağlıklı yaşam tarzının teşviki, çevresel bilincin geliştirilmesi ve sosyal kapsayıcılık gibi Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin aile ortamında hayata geçirilme olanakları kapsamlı biçimde ele alınmaktadır. Ebeveynlerin yetiştirme stilleri, aile içi iletişim biçimleri, rol modelleri ve günlük davranış örüntülerinin, çocuklarda sürdürülebilir kalkınma odaklı düşünce yapısının ve yaşam becerilerinin gelişimine olan etkisi özellikle vurgulanmaktadır.

Araştırma sonuçları, aile pedagojisinin yalnızca bireysel gelişimin değil, aynı zamanda toplumun sürdürülebilir sosyal, ekonomik ve çevresel kalkınmasının sağlanmasında da stratejik bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin aile düzeyinde benimsenmesinin uzun vadeli sosyal refahın güçlendirilmesine, sorumlu ve aktif vatandaşların yetiştirilmesine önemli katkılar sunduğu ifade edilmektedir.

Anahtar kelimeler: aile içi iletişim, nitelikli eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliği, çevresel bilinç, sosyal adalet, sürdürülebilir kalkınma odaklı düşünce, çocukların sosyal ve duygusal gelişimi.

222

ABSTRACT

This thesis provides a detailed analysis of the nature, functions, and practical significance of the Sustainable Development Goals (SDGs) within the framework of family pedagogy, based on scientific and theoretical approaches. The family, as the first and fundamental social institution of society, plays a decisive role in the development of children's personality, as well as their social, emotional, and moral growth. The family environment lays the foundation for the early formation of children's value systems, responsible and conscious behavior, and understanding of social justice and equality.

The thesis comprehensively examines the possibilities for implementing the Sustainable Development Goals-such as quality education, gender equality, promotion of a healthy lifestyle, development of environmental awareness, and social inclusivity-within the family context. The influence of parents' educational styles, forms of intra-family communication, role models, and daily behavioral patterns on the development of children's sustainable development-oriented mindset and life skills is particularly emphasized.

The research findings reveal that family pedagogy holds strategic importance not only for individual development but also for ensuring the sustainable social, economic, and environmental development of society. In conclusion, the adoption of the Sustainable Development Goals at the family level contributes significantly to strengthening long-term social welfare and nurturing responsible and active citizens.

Keywords: intra-family communication, quality education, gender equality, environmental awareness, social justice, sustainable development-oriented thinking, children’s social and emotional development.

HISTORY OF THE STUDY OF TENSE FORMS IN ENGLISH AND AZERBAIJANI LANGUAGES

ASST. PROF. ULVIYYA NASIROVA,

Odlar Yurdu University, Azerbaijan,

ORCID NO: 0000-0002-7226-2857

SAMIRA HASANOVA,

Odlar Yurdu University, Azerbaijan,

ORCID NO: 0000-0002-6292-874X

MATANAT KHANPASHAYEVA

Odlar Yurdu University, Azerbaijan

ORCID NO: 0000-0002-12514127

Odlar Yurdu University, Azerbaijan,

Abstract

The tense system widely distinguishes the English and modern Azerbaijani languages, which are compared, from each other according to their grammatical-morphological types. English belongs to the group of inflectional-analytic languages according to its grammatical structure. This language belongs to the West Germanic sub-group of the Germanic group. Auxiliary words play an important role in the grammatical structure of modern English. Thus, most of the tense forms belonging to the verb in modern English are formed with auxiliary verbs.

From the studies devoted to the study of the category of tense in Azerbaijani linguistics, it is known that objective and grammatical tenses are contrasted with each other. The concept of time, as a rather complex concept, is included in the object of research of philosophy, linguistics, history, etc. sciences.

In philosophy, time is called objective or philosophical time, and in linguistics, it is called grammatical or verb time. Objective-philosophical time is characteristic of all the peoples of the world with its common features. Thus, time finds its expression in different forms and at different levels in the language structures of different peoples, in a form related to the social, economic, cultural and specific development of them. Objective time, which is the same for all peoples, covers the past, present and future times. While objective time does not differ in languages belonging to different systems, the service of grammatical time differs and manifests itself in different forms in terms of the diversity of languages, so there are different grammatical time categories in those languages. Therefore, languages with different systems have different time systems, and therefore grammatical time can fulfill its function at the same level in serving peoples.

Keywords: diversity of languages, explanation of grammatical tense, category of grammatical tense, high grammatical competence

1.INTRODUCTION

These languages differ fundamentally from each other in terms of the quantity of tense forms in their tense systems and their grammatical structures. It should be noted that modern Azerbaijani and modern English are languages with different systems, since they belong to different language families. Modern Azerbaijani belongs to the Oghuz sub-group of the Turkic group of the Altaic language family, while modern English belongs to the West Germanic sub-group of the Germanic group of the Indo-European language family.

What is grammatical tense? Academician A.Akhundov, in his most significant and comprehensive work on the category of grammatical tense in Azerbaijani linguistics, “Verb Tense”, which is rich in original ideas, gives a broad explanation of grammatical tense, which differs from objective tense:

“Grammatical time is the expression in language of the manifestation of time in human thought, which exists in the objective world independently of us. Grammar does not create time itself, it only records the objective time reflected in human consciousness in language with its own special signs of form and, at the same time, makes it much more concrete. In this respect, objective and grammatical times, which have the same boundaries, differ from each other to a certain extent. Grammar grammatically specifies the time when an action or state occurs through certain signs.” (2, p8) Thus, both human activity and human thought are completely connected with objective-philosophical time, and objective time finds its reflection in language by concretizing its content and meaning in human consciousness through the category of grammatical time.

225

2.METHODOLOGY

In Azerbaijani linguistics, a number of research works, monographs, textbooks, teaching aids, and scientific journals on the verb tenses accepted in both Azerbaijani and English have reflected the comparative study of both languages. The university textbooks compiled by Professor Oruj Musayev provide extensive information about the grammatical tense category of both Azerbaijani and English. Oruj Musayev has studied the grammatical tense category in both languages in a comparative manner in the textbook “English Grammar” and the textbook “A Practical Grammar of Contemporary English”. The textbooks reflect structural models of tense forms in modern English, explanations of their meaning and usage features, and examples of them, as well as information about the equivalent of each tense in Azerbaijani.

Azerbaijani researchers Ilham Tahirov in his monograph “The category of tense in Azerbaijani and English” and Fikrat Jahangirov in his dissertation “The system of perfect tenses in English and its expression in Azerbaijani” and monograph of the same name have studied the tense forms of the verb in both languages with special competence. I. Tahirov writes in his monograph: “The category of tense in Azerbaijani is limited to the news form within the scope of the verb forms that are inflected.” (21,64) At the same time, he notes: “Although there are certain differences of opinion about the composition of the tense forms of the verb in Azerbaijani, the existence of five forms represented by three tenses in total is beyond doubt.” (21,65)

F. Jahangirov and I. Tahirov noted in their monographs that the grammatical tense category covers five tenses in Azerbaijani (indicative past, past passive, present, definite future, indefinite future tenses), while in English it covers sixteen tenses. A similar note is also found in Gulrukh Hasanova's monograph "Comparative typology of verb tenses".

B. Jafarova studied the tenses of these two languages in her dissertation "The tense system of the verb in English and Azerbaijani languages" and in her textbook "English".

K. Isgandarova compared the tenses of English with the tenses of Azerbaijani language in her dissertation "Functional teaching of English tenses in lower courses of language faculties" and explained them in detail. One of the author's ideas is interesting.

Thus, the author noted in his dissertation that it is possible to compare the tenses of the English language to the parents of grammar - the "founders". He also considers tenses to be the alphabet of grammar. (15,42)

Other written sources also provide accurate information about the tenses of the verbs of both the modern Azerbaijani language and the verbs of the modern English language, and the expression of the grammatical tense category in both languages with special time indicators. In scientific articles published in the scientific journal "Issues of Philology", the grammatical tense category was studied in the modern Azerbaijani and modern English languages, which were compared.

In those articles, it was noted that the tense category in English covers more models than in the Azerbaijani language, which is typologically different from it.

3.FINDINGS AND DISCUSSION

Both Azerbaijani and foreign languages are taught during the educational process in higher education institutions located in our republic. Each of the textbooks prepared for higher education institutions and intended for teaching the modern Azerbaijani language reflects the necessary information about the three tenses of the verb considered acceptable in the grammar of the modern Azerbaijani language, and provides explanations and examples about the semantic features of the tenses. When reviewing the textbooks, it becomes clear that the explanations of the semantic features of the tenses and examples related to them differ in number in the textbooks.

Textbooks used in higher education institutions for teaching tenses of modern English and compiled by Azerbaijani authors in both Azerbaijani and English reflect information on the formation, meaning and usage features of tenses, and note the adverbs used with them. It should also be noted that these textbooks differ from each other in the amount of information they reflect.

In textbooks and teaching aids of various titles related to the grammar of modern English, published in foreign countries and used in the teaching process implemented in our educational institutions, precise explanations of each tense form and comparisons of tense forms with each other are discussed and examples are presented.

It should also be noted here that in the textbooks and teaching aids of various names compiled by Azerbaijani authors for teaching English grammar in higher education institutions, it is possible to find comparisons of English tenses and examples of them. In research works, comparisons are made between English tenses, similarities and differences are revealed, and the semantic features of tenses and the adverbs used with them are clarified.

Comparisons made in different sources on the formation and use of grammatical tenses of modern English allow us to repeatedly refer to the tenses of the English language, which is a complex subject.

As a result of the comparisons, the possibility of fully understanding and comprehending tenses is emphasized and proven through examples.

Analytical form is also characteristic of English verbs: perfect forms, future tense, etc. are formed by the analytical method. Auxiliary verbs play a key role in the formation of such tenses (50, p.20).

Analytical inflection is exceptionally productive in English verbs.

A typical example of analytical word order is the formation of their analytical tense forms (perfect, continuous and passive forms). L.S. Barkhudarov, excluding the analytical form of the Future Indefinite, writes that the construction “shall/ will +infinitive” (not a word form) is a word combination, the first component of which is a modal verb. However, such an interpretation is not at all convincing, since the semantic aspect is not taken into account here. Numerous linguistic facts show that shall and will, when combined with the infinitive, often lose the meaning of the category of modality and are used purely as an auxiliary element, that is, as an indicator of the grammatical meaning of the future tense or as a morpheme (51, p.22)

Verb tense, which is one of the important grammatical categories in Azerbaijani, is formed synthetically in this language.

Thus, English and Azerbaijani belong to a group of languages with different systems, both in terms of genealogy and typology. English belongs to the Germanic group of Indo-European languages, and Azerbaijani belongs to the Oghuz group of Turkic languages. In English, the “tenses” system is covered in 16 forms in the form of news and persons. These are the following:

Speak/speaks	am(is) speaking
Spoke	was/were speaking
Shall/will speak	shall/will be speaking
Should/would speak	should/would be speaking
Have/has spoken	have/has been speaking
Had spoken	had been speaking
Shall/will have spoken	shall/will have been speaking
Should/would have spoken	should/would have been speaking (47, s.101)

4. CONCLUSION

The category of time is a universally accepted category in English. Usually, the category of time expresses temporal relations grammatically. The three tenses - present, past and future - are represented in English by three absolute tense forms in the Indefinite group (Present indefinite, Past indefinite, Future indefinite). In addition, in that language, relative tense forms are given in the Perfect group (Present Perfect, Past Perfect, Future Perfect).

“Perfect tense forms do not simply indicate that an action belongs to one of the time periods, they also indicate that the Action is related to some action or to a specific moment .The tenses of the verb in English have also been extensively explained in grammar books written for Azerbaijani students. The main meaning of the past tenses in Modern English by H. Rahimov and T. Hidayatzadeh is to express an action that has occurred at a certain point in the past, present, and future.

Before the teacher teaches the students the grammatical meaning of the verb, they must first master the linguistic features of the verb at the appropriate level, and work on finding effective and ineffective verbs. During the implementation of this work, it is necessary to pay attention to linguistic approaches, to allocate a special place to the study of theoretical information.

In general, when talking about mastering the rules in grammar, when teaching them, taking into account certain recommendations, it is a prerequisite to build the learning process more efficiently and create appropriate conditions for achieving more successful achievements.

5. REFERENCES

1. Abdullayev A., Seyidov Y., Hasanov A. Modern Azerbaijani language. Syntax. Baku, East-West, 2007.
2. Akhundov A. Selected works, Volume I. Baku, Science and Education, 2012.
3. Almammedova S. The system of tenses in English. Baku, 2013.
4. Jahangirov F. The system of perfect tenses in English and its expression in Azerbaijani. Baku, BSU, 2000.
5. Jahangirov F. The system of perfect tenses in English and its expression in Azerbaijani. Baku, Science, 2007.
6. Hewings M. Advanced grammar in use. Cambridge University Press, 2005.
7. Jafarova L., Huseynov A., Mirzayeva M., Mustafayeva S. English Grammar I. Baku, Science and Education, 2011.
8. Kaushanskaya V.L. and others. A grammar of the English language. M., 2008.
9. Turksever (Musayev) O.I., Hajiyeve E.I., Huseynov A.R. A practical grammar of contemporary English. Baku, 2011.

WAYS OF DEVELOPING A CULTURE OF ETHICAL BEHAVIOR IN SCHOOLS

MƏKTƏBDƏ ETİK DAVRANIŞ MƏDƏNİYYƏTİNİN İNKİŞAF YOLLARI

EMİLYA HÜSEYNOVA

Akademik Həsən Əliyev küçəsi 104, Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti, Ümumi
pedaqogika kafedrası, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
ORCID: 0009-0003-4470-5440

Özet

Məktəblərdə etik davranış mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi müasir təhsil prosesinin əsas vəzifələrindən biridir, çünki mənəvi şüurun, sosial məsuliyyətin və başqalarına hörmətin təməli məktəb mühitində qoyulur. Etik davranış fərdin tərbiyə səviyyəsinin və cəmiyyətdə konstruktiv qarşılıqlı əlaqəyə hazırlığının vacib göstəricisidir.

Bu məqalədə məktəb mühitində şagirdlərdə etik davranış mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsinin əsas yolları araşdırılır. Burada vurğulanır ki, etik mədəniyyət təkcə davranış normaları və qaydalarının mənimsənilməsi ilə deyil, həm də gündəlik şəxsiyyətlərarası təcrübələr, böyüklərin nümunəsi və məktəb icmasının atmosferi vasitəsilə formalaşır. Müəllimin şəxsiyyəti, peşəkar və mənəvi mövqeyi, şagirdlər və həmkarları ilə ünsiyyət tərzı bu prosesdə xüsusi rol oynayır.

Etik davranış mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsinin ən vacib sahələrindən biri hörmət, ədalət və etibar prinsiplərinə əsaslanan zəngin məktəb mühitinin yaradılmasıdır. Aydın və başa düşülən davranış qaydaları, müəllim heyətindən vahid gözləntilər və ardıcıl tətbiq şagirdlərin öz hərəkətlərinə görə məsuliyyətini və sosial normalara hörmətini artırır.

Məqalədə şagirdlərin mənəvi şüurunun və mənəvi düşüncəsinin inkişafına yönəlmiş aktiv və interaktiv təhsil iş formalarının əhəmiyyəti vurğulanır. Müzakirələr, mənəvi vəziyyətlərin təhlili, rol oyunları, layihə fəaliyyətləri və məktəb özünüidarəetməsində iştirak şagirdlərə etik standartları anlamağa, onları şəxsi təcrübə ilə əlaqələndirməyə və real həyat vəziyyətlərində tətbiq etməyi öyrənməyə imkan verir.

Etik davranış mədəniyyətinin formalaşdırılmasında məktəb və ailə arasında qarşılıqlı əlaqəyə xüsusi diqqət yetirilir. Ardıcıl təhsil yanaşmaları, ortaq dəyər yönümləri və müəllimlər və valideynlər arasında əməkdaşlıq şagirdlərdə etik davranışın davamlı modellərinin möhkəmləndirilməsinə töhfə verir. Belə qarşılıqlı əlaqə olmadan məktəbin təhsil təsiri əhəmiyyətli dərəcədə zəifləyə bilər.

Nəticə olaraq, məktəblərdə etik davranış mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsinin pedaqoji nümunə, təhsil mühitinin təşkili, şagirdlərin fəal iştirakı və təhsil prosesindəki bütün maraqlı tərəflər arasında tərəfdaşlıq daxil olmaqla sistemli və məqsədyönlü yanaşma tələb etdiyi vurğulanır.

Açar sözlər: etik davranış, ünsiyyət mədəniyyəti, məktəb mühiti, mənəvi tərbiyə, pedaqoji nümunə.

Abstract

Developing a culture of ethical behavior in schools is one of the key tasks of the modern educational process, as the foundations of moral awareness, social responsibility, and respect for others are laid within the school environment. Ethical behavior is an important indicator of an individual's level of upbringing and their readiness for constructive interaction in society.

This paper examines the main ways to develop a culture of ethical behavior in students within the school environment. It emphasizes that ethical culture is formed not only through the assimilation of norms and rules of conduct, but also through everyday interpersonal experiences, the example of adults, and the atmosphere of the school community. The teacher's personality, professional and moral position, and style of communication with students and colleagues play a special role in this process.

One of the most important areas for developing a culture of ethical behavior is the creation of a rich school environment based on the principles of respect, fairness, and trust. Clear and understandable rules of conduct, uniform expectations from the teaching staff, and consistent implementation foster student responsibility for their own actions and respect for social norms.

The work emphasizes the importance of active and interactive forms of educational work aimed at developing students' moral awareness and moral reflection. Discussions, analysis of moral situations, role-playing games, project activities, and participation in school self-governance enable students to understand ethical standards, relate them to personal experience, and learn to apply them in real-life situations.

Special attention is given to the interaction between school and family in fostering a culture of ethical behavior. Consistent educational approaches, shared value orientations, and collaborative work between teachers and parents contribute to the reinforcement of sustainable models of ethical behavior in students. Without such interaction, the educational impact of the school can be significantly weakened.

In conclusion, it is emphasized that developing a culture of ethical behavior in schools requires a systematic and targeted approach, including pedagogical example, the organization of the educational environment, active student participation, and partnerships among all stakeholders in the educational process.

Keywords: ethical behavior, communication culture, school environment, moral education, pedagogical example.

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ ZONİMLƏRİN LİNGVİSTİK CƏHƏTLƏRİNİN SƏCİYYƏLƏNDİRİLMƏSİ

ƏSƏDOVA SEVİNC SABİR QIZI

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Açar sözlər: *lingvistik, zoonim, sadə, forma, qrup, söz*

Key words: *linguistic, zoonym, simple, form, group, word*

Özət

Zoonimlərin digər bir lingvistik cəhəti onların söz, yaxud söz birləşməsi şəklində formalaşması məsələsidir. Bu cəhəti nəzərə alaraq zoonimləri iki qrupda təsnif etmək mümkündür:

1) Söz formasında olanlar. Bu qrupa daxil olan zoonimlər özləri də müxtəlif yarımqruplara ayrılır:

a) sadə söz formasında olanlar: *canavar, at, it, pişik, inək, camış, qarğa, göyərçin, sərçə və s.*

b) mürəkkəb söz formasında olanlar: *şanapipik, hacıləylək, ...*

2) Söz birləşməsi formasında olanlar. Sərbəst söz birləşmələri formasında olan zoonimlər isə öz daxilində I növ, II növ ismi birləşmələr şəklində ola bilər.

231

a) I növ ismi birləşmələr şəklində: *ala qarğa, qonur ayı, ağ ayı...*

b) II növ ismi birləşmələr şəklində: *dağ keçisi, simurq quşu, dəniz atı, ada dövşanı, çöl siçanı..... və s.*

Zoonimlərin yaranmasında nitq hissələrinin iştirakı məsələsinin öyrənilməsi də əsas problemlərdən biri kimi qarşımızda durur. Məhz həmin cəhəti nəzərə alaraq zoonimləri aşağıdakı kimi təsnif etmək mümkündür:

1. İsim əsasında formalaşanlar: *it, pişik, şir, aslan, qarğa, qartal, toyuq və s.*

2. Sifət əsasında formalaşanlar: *xallı kaftar; sarıköynək, qaratoyuq, qolubey (rusca);*

3. Feil əsasında formalaşanlar; *üçən siçan/letayuşiy mış;*

Abstract

Another linguistic aspect of zoonyms is their formation as words or word combinations. (Here we mainly mean general zoonyms - S.A.) Taking this aspect into account, it is possible to classify zoonyms into two groups:

1) Those in the form of words. The zoonyms included in this group are themselves divided into various subgroups:

a) Those in the form of simple words: *wolf, horse, dog, cat, cow, buffalo, crow, pigeon, sparrow, etc.*

b) Those in the form of complex words: *shanapipik, hajileylek, ...*

2) Those in the form of word combinations. Zoonyms in the form of free word combinations can be in the form of I type and II type noun combinations within themselves.

a) In the form of I type noun combinations: ala qaarga, nur uy, aq uy...

b) In the form of II type noun combinations: gaçisi, simurg kushu, sajt saf, dövşani, séchaani..... etc.

The study of the participation of parts of speech in the formation of zoonyms is also one of the main problems before us. Taking this aspect into account, it is possible to classify zoonyms as follows:

1. Those formed on the basis of nouns: dog, cat, lion, lion, crow, eagle, chicken, etc.

2. Those formed on the basis of adjectives: spotted hyena; yellow-shirt, blackbird, goose (Russian);

3. Those formed on the basis of verbs; flying mouse//flying mouse;

Giriş

İngilis dilində mürəkkəb quruluşlu zoonimlər yox dərəcəsindədir.

Bir çox dillərdə, eyni zamanda tədqiq etdiyimiz dillərdə bəzən zoonimlər, ornitonimlər motivasion əsas olaraq bir çox isimlərin (qoyunçuluq, donuzçuluq və s.//курятина, скворечник, голубеводство// Dog-days-ilin ən isti günü); sifətlərin (воробьиные, страусиный// Sheepish-utancaq; birdbrain-quşbeyinli və s.) və feillərin (совет, посоловеть//dog-ged-müəyyən etmək) yaranmasında iştirak edir.

Struktur cəhətdən ismi birləşmələr şəklində formalaşan zoonimlər olduğu kimi, zoonimlər əsasında formalaşan toponimlər-oronimlər də təyini söz birləşmələri strukturunda formalaşa bilər:

1.Zoonimik əsaslı birinci növ ismi birləşmə strukturlu zoooronimlər: Qurdlu- güney (Axta), Siçanlıyurd (Ardaraz), Böcəkliyurd (Gülüzü), Bildirçinliyer (Gülüzü), Siçanlıyer (Hein), Gənəliyurd (Heşin), Birəlidag (Heşin), Kəklikli dərə (Heşin) və s.

2.Zoonimik əsaslı ikinci növ ismi birləşmə strukturlu oronimlər: Tülkü dərəsi (Axta), it yolu (Axta), Siçanlı yurdu (Almalı), Siçanlı dağları (Almalı), Qaraquşağası (Ardaraz), Dəvəboynu (Ayısəsi), Quzu kahası (Çaykənd), Camış kahası (Çaykənd), Keçi qayası (Çaykənd), Tülkü dölləyi (Çivə), Qurd qapısı (Bakı); Qurd dərəsi (Bakı) və s.

3. Zoonimik əsaslı üçüncü növ təyini söz birləşməsi quruluşlu oronimlər: Humay quşun qayası (Gülüzü), Ayılı dərənin çinqılı (Köçbək), Dəvə daşının yolu (Qabaxlı), Pələngənin güneyi (Zeytə), Pələngənin meşəsi (Zeytə) və s.

Zoonimlər və zoonimik frazeoloji birləşmələr struktur-sintaktik cəhətlərinə görə də maraqlı dil xüsusiyyətlərinə malikdir. Ən çox rast gəlinən sintaktik konstruksiyalar aşağıdakılardır:

1) Sadə cümlə şəklində olanlar;

2) Tabesiz mürəkkəb cümlə formasında olanlar;

3) Tabeli mürəkkəb cümlə şəklində olanlar;

4) Müqayisə əsasında düzənlər və s.

Göstərilənlər arasında həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində 1)sadə cümlə şəklində formalaşanlar üstünlük təşkil edir. Məsələn;

a) İngiliscə: “A black hen lays a white egg” (qara toyuq ağ yumurtlar);

b) Azərb.d: Dəliden doğru xəbər.

c) ing. A curst cow has short horns”

d) Azərb d: Yaxşı ki Allah dəvəyə qanad verməyib və s.

Sadə cümlə quruluşlu frazeologizmlər özləri də müxtəlif əsasda birləşə bilirlər:

a) əmr, nəqli cümlə formalı frazeologizmlər: “Don’t look a gift horse in the mouth” // Bəy verən atın

dişinə baxmazlar (və ya, donuzdan bir tük də qənimətdir).

b) infinitiv əsaslı frazeologizmlər: “To kill two birds with one stone” // “Bir güllə ilə iki dovşan vurmaq; “To live cat-and-dog life”// İtlə pişik kimi yola getmək (yaşamaq).

c) Sual əsasında qurulan frazeologizmlər: “Can the leopard change his spots?” // Azərb. d.: “Xoruz olmasa, səhər açılmaz?”. “What does the moon care if the dogs bark at her [126, s.125] Azərb. d.: it hürər, karvan keçər. Göründüyü kimi, son cümlə ingilis dilində sual cümləsi şəklində formalaşsa da, Azərbaycan dilində onun ekvivalenti nəqli cümlə şəklindədir.

2) Tabeli mürəkkəb cümlə strukturlu frazeologizmlər: “It is a good horse that never stumbles” (O at yaxşıdır ki, heç vaxt bədrəmiz).; He that will steal an egg will steal an ox” (kim yumurta oğurlayırsa, sonra da öküz oğurlayar) // Bu gün bir yumurta oğurlayan adam, sabah da toyuq oğurlayar.

“If you run after two hares, you will catch neither”(İki ndovşanın dalınca qaçsan, birini də tuta bilməzsən) // İki yerə baxan çaş qalar(və ya. Həm Əlidən olarsan, həm də Vəlidən).

Bu cümlələrin bəziləri as...as, so...as –(conjunction- bağlayıcı sözlər) qoşmaları və bəzi başqa sözlərlə (like və s.) bağlanır: Məsələn;

“As black as a crow” // Gecədən də qara; Dəvə kimi kinli.“As the old cock crows, so does the young” // Azərb. d.: ot kökü üstündə bitər; Qurddan qurd törəyər və s.

İngilis dilinə məxsus mürəkkəb cümlə strukturlu frazeologizmlərin çoxunun ekvivalentləri Azərbaycan dilində sadə cümlə şəklindədir.

1) Tabesiz mürəkkəb cümlə şəklində olanlar; “The dogs bark, but the caravan goes on” // İt hürür, karvan keçir; “Let the cock crow or not, the day will come” // Xoruz oxumasa səhər açılmaz? səhər açılır (gün keçir).

2) Həmin atalar sözü Azərbaycan dilində: xoruz olmasa, səhər açılmaz?- şəklində işlənir. Yəni ingilis və rus dillərində bu atalar sözü tabesiz mürəkkəb cümlə şəklində olsa da, dilimizdə qarşılığı tabeli mürəkkəb cümlə formasındadır. Şərt budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlədir.

Tədqiqat nəticəsində məlum oldu ki, zoonimlər hər iki dildə simvolik səciyyə daşıyaraq insanlara xas əlamət və keyfiyyətləri davamlı şəkildə əks etdirən metaforalara çevrilir, simvollaşır. İngilis dilində heyvanlara aid edilən əlamətlərin bir çoxu bizim dilimizdə də eyni mənanı ifadə edir: bull // öküz ingilis dilində aqressiv, qəti xarakterli adam haqqında; donkey//uzunqulaq axmaq, tərs adam haqqında; hare// dovşan qorxaq adam; horse// at əməksevər adam; lion // şir güclü, qorxmaz adam; monkey// meymun şit, yüngül xasiyyətli adam və s.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Həsənov, H. Ə. Muasir Azərbaycan dilinin leksikası / H.Ə.Həsənov. – Bakı: Maarif, – 1987. – 308 s.
2. Linqvistik ensiklopedik lüğət / – Bakı, – 1990. – 494 s.
3. Петров, Л.П. К этимологии чувашских орнитонимов. Исследования по лексикологии и фразеологии чувашского языка / Л.П.Петров. – Чебоксары: сб. ст, – 1982. – 69 с.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND MODERN TRANSLATION PROCESSES

YAPAY ZEKÂ VE MODERN ÇEVİRİ SÜREÇLERİ

TÜRKAN HALILSOY

Nahçıvan Devlet Üniversitesi
ORCID: 0009-0003-3991-765X

Yapay zekâ teknolojilerinin gelişimi, son yıllarda çeviri alanında köklü değişimlere yol açmıştır. Geleneksel çeviri yöntemleri esas olarak insan çevirmenlerin bilgi ve deneyimlerine dayanırken, yapay zekâ bu süreci otomatikleştirme, hızlandırma ve daha doğru hâle getirme imkânları sunmuştur. Özellikle sinir ağlarına dayalı Makine Çevirisi (Neural Machine Translation – NMT) sistemleri, çeviri kalitesinde önemli ilerlemeler sağlamıştır. Bu sistemler bağlamı daha iyi anlayabilmekte, dil yapılarını ve anlamsal ilişkileri daha verimli şekilde işleyebilmektedir. Yapay zekâ teknolojileri yalnızca metin çevirisiyle sınırlı değildir. Sesli ve görsel materyallerin çevirisi, terminoloji yönetimi ve çok dilli belge akışlarının optimizasyonu da bu teknolojilerin uygulama alanları arasındadır. Yapay zekâ destekli çeviri platformları, profesyonel çevirmenlere destek sağlayarak iş yükünü azaltmakta ve çeviri hızını artırmaktadır. Bununla birlikte, yapay zekâ temelli çevirinin bazı sınırlılıkları da mevcuttur. Özellikle bağlamsal ve kültürel nüansların, duygusal ve üslupsal tonun tam olarak aktarılması hâlâ insan müdahalesini gerektirmektedir. Modern çeviri süreçlerinde yapay zekâ ile insan iş birliği tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir. İnsan çevirmenler bağlamsal uygunluğu, anlamsal doğruluğu ve stilistik incelikleri sağlarken; yapay zekâ büyük veri kütlelerini hızlı ve etkili biçimde işleyerek çeviri sürecini hızlandırmaktadır. Sonuç olarak, yapay zekâ çeviri alanında yalnızca bir araç değil, aynı zamanda yenilikçi çözümler sunan bir ortak olarak öne çıkmaktadır. Bu teknolojinin gelecekteki gelişimi, çeviri uygulamalarını daha kişiselleştirilmiş, etkileşimli ve verimli hâle getirebilir. Azerbaycan’da eğitim sisteminin modernleştirilmesi ve dijitalleştirilmesi yönünde yapay zekâ teknolojilerinin uygulanması büyük bir potansiyele sahiptir. Eğitimde kullanımı, kişiselleştirilmiş öğrenme, uyarlanabilir öğretim sistemleri, otomatik değerlendirme ve eğitim analitiği gibi alanlarda geniş imkânlar sunmaktadır. Örneğin, uyarlanabilir öğrenme platformları öğrencilerin bireysel bilgi düzeylerini analiz ederek onlara özel öğretim planları sunabilmekte, bu da eğitimin etkinliğini artırmaktadır. Azerbaycan üniversiteleri ve bilimsel kurumları, yapay zekâ aracılığıyla bilimsel sonuçların doğruluğunu ve üretim hızını artırma imkânına sahiptir. Buna ek olarak, yapay zekâ dil teknolojilerinde—örneğin otomatik çeviri ve terminoloji yönetiminde—uygulanabilir; bu durum çok dilli bilimsel kaynaklara erişimi kolaylaştırarak uluslararası iş birliğini güçlendirmektedir. Ancak yapay zekânın uygulanması bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir. Eğitim altyapısının dijitalleştirilmesi, öğretmenlerin yapay zekâ teknolojilerine yönelik mesleki yeterliliklerinin geliştirilmesi ve veri güvenliği konuları çözümlenmelidir. Yapay zekâ tarafından yapılan değerlendirmelerin şeffaflığı ve nesnelliği özellikle dikkate alınmalıdır. Yapay zekânın Azerbaycan’ın bilim ve eğitim sistemine entegrasyonu, öğretim ve araştırma süreçlerini daha etkileşimli, kişiselleştirilmiş ve verimli hâle getirebilir. Bu teknolojinin geliştirilmesi ve uygulanması eğitim politikalarında stratejik bir öncelik olarak ele alındığı takdirde, ülkede yenilikçi ve rekabetçi bir bilimsel-kültürel ortamın oluşmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, çeviri, makine çevirisi

The development of artificial intelligence technologies has led to fundamental changes in the field of translation in recent years. While traditional translation methods relied primarily on the skills and experience of human translators, artificial intelligence has introduced opportunities to automate, accelerate, and enhance the accuracy of translation processes. In particular, Neural Machine Translation (NMT) systems based on neural networks have significantly improved translation quality. These systems are capable of better contextual understanding and more efficient processing of linguistic structures and semantic relationships. AI technologies are not limited to text translation alone. The translation of audio and visual materials, terminology management, and the optimization of multilingual document workflows also fall within the scope of these technologies. AI-powered translation platforms support professional translators by reducing their workload and increasing translation speed. Nevertheless, AI-based translation still has certain limitations. The accurate transmission of contextual and cultural nuances, as well as emotional and stylistic tones, continues to require human intervention. In modern translation processes, collaboration between AI and human translators plays a complementary role. Human translators ensure contextual appropriateness, semantic accuracy, and stylistic refinement, while artificial intelligence accelerates the translation process by rapidly and efficiently processing large volumes of data. Consequently, artificial intelligence emerges not merely as a tool but as a partner offering innovative solutions in the translation field. Future advancements in this technology may further transform translation practices, making them more personalized, interactive, and efficient. The application of artificial intelligence technologies holds significant potential in the modernization and digitalization of the education system in Azerbaijan. Their use in education opens up broad opportunities in areas such as personalized learning, adaptive teaching systems, automated assessment, and learning analytics. For instance, adaptive learning platforms can analyze students' individual knowledge levels and provide customized learning plans, thereby increasing educational effectiveness. Azerbaijani universities and research institutions have the opportunity to enhance the accuracy and speed of scientific output through artificial intelligence. Moreover, artificial intelligence can be applied in language technologies, such as automated translation and terminology management, facilitating access to multilingual scientific resources and strengthening international cooperation. However, the implementation of artificial intelligence also entails certain challenges. Issues such as the digitalization of educational infrastructure, the professional training of teachers in AI technologies, and data security must be addressed. The transparency and objectivity of AI-based assessments should receive particular attention. The integration of artificial intelligence into Azerbaijan's scientific and educational systems can make teaching and research processes more interactive, personalized, and efficient. If the development and application of this technology are adopted as a strategic priority in educational policy, it can make a substantial contribution to the formation of an innovative and competitive scientific and cultural environment in the country.

Keywords: Artificial intelligence, translation, machine translation

THE GEMIGAYA ROCK ART AS A VISUAL SOURCE OF PROTOTURKIC CULTURAL IDENTITY

GEMİKAYA KAYAÜSTÜ TASVIRLERİ PROTOTÜRK KÜLTÜREL KİMLİĞİNİN GÖRSEL KAYNAĞIDIR

DOÇ. DR. TOĞRUL HALİLOV

Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Azerbaycan Bilimler Akademisi, Nahçıvan Bölümü
ORCID: 0000-0002-3703-8315

Kayaüstü tasvirler yalnızca estetik ya da ritüelleştirilmiş nesneler değil, aynı zamanda kültürel belleğin korunma biçimleridir. Bunlar, ilkel ve erken tarihsel toplumların dünya görüşünü, sosyal ilişkilerini, ekonomik faaliyetlerini ve kültürel kimliğini yansıtan en eski görsel kaynaklar arasında yer almaktadır. Yazının ortaya çıkmasından önce oluşturulan bu tasvirler, insanın çevreyle ilişkisini, kozmogonik tasavvurlarını ve kolektif belleğini taş üzerine kodlanmış bir ifade biçimi olarak ortaya koymaktadır. Kayaüstü tasvirler, hem arkeolojik hem de kültürel-antropolojik açıdan erken toplumların ideolojik yapılarının yeniden inşasında önemli bir bilimsel potansiyele sahiptir. Güney Kafkasya'nın önemli tarihî-coğrafi alanlarından biri olan Nahçıvan bölgesi bu bağlamda özel bir önem taşımaktadır. Nahçıvan, tarih boyunca Ön Asya, İran Platosu, Anadolu ve Orta Asya arasında kültürel ilişkiler ve göç yollarının kesiştiği bir coğrafyada yer almış, bu durum bölgenin kültürel katmanlarının çok yönlü ve süreklilik arz eden bir gelişim göstermesine olanak sağlamıştır. Nahçıvan topraklarında bulunan Gemiqaya anıt alanında, volkanik kökenli 2040 bazalt kaya üzerinde tespit edilen 7422 kayaüstü tasvir, yalnızca yerel bir kültürün değil, aynı zamanda prototürk kültürü başta olmak üzere daha geniş kültürel ve manevi sistemlerin erken görsel tezahürlerinin araştırılması açısından büyük önem taşımaktadır. Kayaüstü tasvirler insan ve hayvan figürleri, şematik karakterli işaretler, geometrik motifler ve benzeri unsurlardan oluşmaktadır. İnsan figürlerinin büyük çoğunluğu şematik biçimde, kimi zaman silahlı, av sahneleri içinde ya da ritüel hareketler sırasında betimlenmiştir. Bu tasvirlerdeki hareket dinamizmi ve jestler, onların yalnızca gündelik yaşam sahneleri değil, aynı zamanda sosyal ve kutsal anlamlar taşıdığını göstermektedir. Prototürk kültüründe insan figürü yalnızca biyolojik bir varlık olarak değil, kozmik sistemin ayrılmaz bir parçası olarak algılanmıştır. Bu bağlamda insan tasvirleri, kolektif kimliğin, kabile yapısının ve liderlik kavramının görsel bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Kayaüstü tasvirlerdeki ritmik kompozisyonlar ve ritüel nitelikli sahneler, erken Türk dünya görüşünün temel bileşenlerini yansıtmaktadır. Zoomorf motifler, Nahçıvan kayaüstü tasvirlerinin en yaygın unsurlarındandır. Kaya yüzeylerinde betimlenen geyik, keçi, öküz, at ve yırtıcı hayvan figürleri, prototürk kültüründe hayvan kültürünün varlığını doğrulamaktadır. Özellikle geyik ve keçi figürleri, Altay–Orta Asya petroglifleriyle güçlü ikonografik paralellikler göstermektedir. Prototürk dünya görüşünde hayvanlar totemik bir işleve sahip olmuş; kabilenin kökenini, koruyucu ruhunu ve kozmik bağını temsil etmiştir. Bu nedenle zoomorf tasvirler yalnızca av nesnesini değil, aynı zamanda kutsal varlıkları da simgelemektedir. İnsan ve hayvan figürlerinden bazılarının dizilişi, tekrarlanan semboller ve merkeze yönelen kompozisyonlar, kozmogonik tasavvurların varlığına işaret etmektedir. Güneşe, gökyüzüne ve doğa güçlerine tapınma, prototürk kültürünün temel ideolojik dayanaklarından biri olmuştur. Bu tasvirler kutsal mekân anlayışının görsel ifadesi olarak işlev görmek ve kültürel belleğin taş üzerinde korunmasına hizmet etmektedir. Yapılan karşılaştırmalı araştırmalar sonucunda, Gemiqaya kayaüstü tasvirlerinin prototürk kültürel kimliğinin oluşumunda önemli bir rol oynadığı; erken Türk dünya görüşünün, sosyal yapısının ve kutsal düşünce sisteminin görsel kaynakları arasında yer aldığı söylenebilir. Bu nedenle söz konusu tasvirlerin sistemli ve karşılaştırmalı biçimde incelenmesi, Türk halklarının etnogenezinin araştırılmasında yeni bilimsel perspektifler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gemiqaya, kayaüstü tasvirler, Nahçıvan, prototürk kültürü

Rock art is not merely an aesthetic or ritualized object, but also a form of preserving cultural memory. It represents one of the earliest visual sources reflecting the worldview, social relations, economic activities, and cultural identity of prehistoric and early historic societies. Created prior to the emergence of writing, these images constitute a stone-encoded expression of humanity's relationship with the surrounding environment, its cosmogony perceptions, and its collective memory. From both archaeological and cultural-anthropological perspectives, rock art possesses significant scientific potential for reconstructing the ideological structures of early societies. In this respect, the Nakhchivan region, one of the most important historical and geographical areas of the South Caucasus, occupies a special place. Since ancient times, Nakhchivan has been located at the crossroads of cultural interaction and migration routes connecting the Near East, the Iranian Plateau, Anatolia, and Central Asia. This strategic position facilitated the region's multilayered and continuous cultural development. Within the Gemigaya monument area in Nakhchivan, a total of 7,422 rock engravings carved on 2,040 volcanic basalt stones represent not only a local cultural tradition but also an essential source for studying the early visual manifestations of broader cultural and spiritual systems, particularly Prototurkic culture. These engravings consist of human and animal figures, schematic symbols, geometric motifs, and various abstract signs. Most human figures are depicted schematically, sometimes shown as armed individuals, hunters in action, or participants in ritual movements. The dynamic postures and gestures of these figures suggest that they convey not merely everyday scenes but also social and sacred meanings. In Prototurkic culture, the human figure was perceived not solely as a biological being but as an integral part of the cosmic order. Accordingly, human representations may be interpreted as visual expressions of collective identity, tribal structure, and concepts of leadership. The rhythmic compositions and ritual scenes observed in the rock art reflect fundamental components of early Turkic worldview. Zoomorphic motifs constitute one of the most prevalent elements of the Nakhchivan rock art tradition. Depictions of deer, goats, bulls, horses, and predatory animals carved into stone surfaces confirm the existence of animal cults in Prototurkic culture. In particular, representations of deer and goats display strong iconographic parallels with the petroglyphs of the Altai and Central Asian regions. Within the Prototurkic worldview, animals functioned as totemic entities, symbolizing tribal origins, protective spirits, and mediators of cosmic connections. Thus, zoomorphic images do not merely represent hunting targets but also embody sacred beings. The arrangement of certain human and animal figures, the repetition of symbols, and compositions oriented toward a central point indicate the presence of cosmogony concepts. Worship of the sun, the sky, and natural forces constituted one of the principal ideological foundations of Prototurkic culture. These images function as visual expressions of sacred space and serve to preserve cultural memory on stone. Based on comparative analyses, it can be concluded that the rock art of Gemigaya played a significant role in the formation of Prototurkic cultural identity. As visual sources reflecting early Turkic worldview, social organization, and sacred belief systems, these engravings provide valuable material for scholarly research. Therefore, systematic and comparative studies of the Gemigaya rock art open new scientific perspectives for understanding the ethno genesis of Turkic peoples.

Keywords: Gemigaya, rock art, Nakhchivan, Prototurkic culture

**BOILEAU'S "THE ART OF POETRY" AS A STAGE IN THE DEVELOPMENT OF
LITERARY AND CRITICAL THOUGHT**

**BUALONUN “POEZİYA SƏNƏTİ” ƏSƏRİ ƏDƏBİ-TƏNQİDİ FİKRİN İNKİŞAF
MƏRHƏLƏSİ KİMİ**

ULDUZ FƏRHAD QƏHRƏMANOVA

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, “Ədəbiyyat” kafedrasında dosent əvəzi

Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt:

Bualo dram əsərlərini 3 vəhdət prinsipi ilə bağlayırdı. Lakin klassizmin bu yanlış şərtilik təlimi uzun müddət yaşamadı və özündən sonra gələn ədəbi-nəzəri fikrin kəskin tənqidinə məruz qaldı. Dram əsərləri, xüsusilə, faciə janrı Aristotel təliminə əsaslanan və onu öz dövrü üçün də məqbul sayan Bualo belə hesab edirdi ki, dram əsəri tamaşaçılarda ali, nəcib arzular oyatmalıdır. Bualo və klassizm ədəbi cərəyanına məxsus sənətkarlar poeziya, faciə və komediyaya nisbətən epik növün janrlarına laqeyd yanaşırdılar. Bualo yazıçıları, şairləri, onların əsərlərini görməzə-bilməzə yüksək sənət nümunəsi kimi göylərə qaldıran, yaltaqcasına tərifləyən, mədh edən adamlara yox, onları kəskin tənqid edən, sözü üzə deyən, ağıllı və qərəzsiz məsləhət verən peşəkar tənqidçilərə qulaq asmağa çağırırdı. Sizi tənqid edən adam gərək ağıllı və nəcib, hər cür paxıllıq hissindən azad, dərin və hər şeydən baş çıxardan şəxs olsun. Belə olarsa, tənqidçi sizin əsərinizdə elə qüsurlar tapıb göstərə bilər ki, hətta siz özünüz də o qüsurları öz-özünüzdən bəlkə də gizlətməyə çalışdınız.

Açar sözlər: Bualo, “Poeziya sənəti”, ədəbi-tənqidi fikir, şair, bədii əsər

Abstract:

Beaudeau connected dramatic works with 3 principles of unity. However, this false conventionalism of classicism did not last long and was subjected to sharp criticism by the literary and theoretical thought that came after him. Dramatic works, especially the tragedy genre, were based on the teachings of Aristotle and considered it acceptable for his time. Boileau believed that a dramatic work should awaken high, noble aspirations in the audience. Boileau and artists belonging to the classicist

literary movement were indifferent to the genres of the epic type compared to poetry, tragedy and comedy. Boileau called on writers and poets to listen not to those who, without realizing it, exalt their works as examples of high art, flatteringly praise them, but to professional critics who criticize them sharply, speak their mind, and give intelligent and impartial advice. The person who criticizes you should be intelligent and noble, free from any sense of envy, deep and self-aware. If so, the critic can find and point out such flaws in your work that even you yourself would probably try to hide them from yourself.

Keywords: Boileau, “The Art of Poetry”, literary-critical thought, poet, work of art

Fransız yazıçısı Nikalo Bualo-Depreo (1636-1711-ci illər) “Poeziya sənəti” (1674) adlı mənzum əsərində klassizm məktəbinin qanun-qaydalarını ümumiləşdirmişdir. Bualo antik sənəti çox sevirdi və qədim yunan ədəbiyyatını nümunə kimi qəbul edirdi. Onun “Poeziya sənəti” əsəri 4 nəğmədən ibarətdir. Əsərdə Bualo əsl şairlik istedadı və ilhamına malik olmayanları Parnosa layiq görmürdü. Parnos qədim yunanların şeirlər məclisi demək idi. Bualo da bədii əsərlərdən məzmun və forma vəhdəti, yüksək ictimai ideya, nəcib bəşəri fikirlər tələb edirdi.

Bualo dram əsərlərini 3 vəhdət prinsipi ilə bağlayırdı. Lakin klassizmin bu yanlış şərtlik təlimi uzun müddət yaşamadı və özündən sonra gələn ədəbi-nəzəri fikrin kəskin tənqidiyə məruz qaldı. Dram əsərləri, xüsusilə, faciə janrı Aristotel təliminə əsaslanan və onu öz dövrü üçün də məqbul sayan Bualo belə hesab edirdi ki, dram əsəri tamaşaçılarda ali, nəcib arzular oyatmalıdır. Bualo və klassizm ədəbi cərəyanına məxsus sənətkarlar poeziya, faciə və komediyaya nisbətən epik növün janrlarına laqeyd yanaşırdılar. Buna baxmayaraq, Bualo dastanı epik növün başqa janrlarından fərqləndirir və onu hətta faciədən də üstün tuturdu: “Dastan daha ülvə və daha gözəldir. Dastanın yolu təntənəli və ahestədir, onun kökü əsatirlə bağlıdır, lakin əsatirdən aldıqlarını uydurma və xəyalın gücü ilə daha da gözəlləşdirib yaşadır. Bizi məftun etmək üçün dastanda xəyalın hüdudları tükənməzdir”. Roman janrına gəldikdə isə Bualo onu əsasən bəyənərsə də, tam da rədd etmirdi və deyirdi: “Dayaz və səthi qəhrəmanlar yalnız roman üçün yaralıdır. Müəyyən ağıla batmazlıqlar və uyğunsuzluqlar romanın yol yoldaşdır”.

Bualo yazıçıları, şairləri, onların əsərlərini görməzə-bilməzə yüksək sənət nümunəsi kimi göylərə qaldıran, yaltaqcasına tərifləyən, mədh edən adamlara yox, onları kəskin tənqid edən, sözü üzə deyən, ağıllı və qərəzsiz məsləhət verən peşəkar tənqidçilərə qulaq asmağa çağırırdı. Sizi tənqid edən adam gərək ağıllı və nəcib, hər cür paxıllıq hissindən azad, dərin və hər şeydən baş çıxardan şəxs olsun. Belə olarsa, tənqidçi sizin əsərinizdə elə qüsurlar tapıb göstərə bilər ki, hətta siz özünüz də o qüsurları öz-özünüzdən bəlkə də gizlətməyə çalışdınız.

Klassizm ədəbi cərəyanı və onun nəzəri əsaslarını işləyib hazırlamış Bualonun “Poeziya sənəti” əsəri ədəbiyyatda realizmin və ədəbi-tənqidi fikrin inkişafı tarixində mühüm mərhələlərdən biridir. XVIII əsrdə maarifçi realizmin meydana gəlməsi klassizmdən sonra həm bədii ədəbiyyatın, həm də ədəbi-nəzəri prinsiplərə malik bir sistem, ədəbi cərəyan olaraq ilk dəfə Fransada Volter, Monteskye, Didro, Russo, Helvitsi kimi mütəfəkkir yazıçı və filosofların yaradıcılığında təşəkkül tapıb formalaşmış və sonralar başqa ölkələrə yayılmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Xalid Əlimirzəyev, (2008) “Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları”, Bakı
2. Mir Cəlil, Pənah Xəlilov,(2005) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı, Çarşıoğlu
3. Məmməd Əliyev, (2012) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları”, Bakı
4. Məhəmmədli Mustafayev, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı
5. Nizaməddin Şəmsizadə, (2012) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
6. Rafiq Yusifov, (2001) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı

WAYS TO DEVELOP THE READING COMPREHENSION SKILLS OF PRIMARY STUDENTS

İBTİDAI SINIF ŞAĞIRDLƏRİNİN OXUYUB-ANLAMA BACARIQLARININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ YOLLARI

QASIMOVA MAYA RƏHİM QIZI

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan

<https://orcid.org/0000-0001-9116-4331>

Müasir təhsil sistemində oxu yalnız texniki bacarıq kimi deyil, mənanın dərk edilməsi, təhlil və interpretasiya prosesi kimi qiymətləndirilir. İbtidai sinif mərhələsində oxuyub-anlama bacarığının formalaşdırılması şagirdlərin idrak fəaliyyətinin, tənqidi təfəkkürünün və nitq inkişafının əsas şərtidir. Elmi-pedaqoji tədqiqatlar göstərir ki, erkən yaşlarda düzgün oxu strategiyalarının mənimsənilməsi şagirdlərin akademik uğurlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Digər tərəfdən, mətn üzərində düşünmək, onu anlamaq bacarıqları inkişaf etdikcə, şagirdlərin ünsiyyət qurma, fikirlərini ifadə etmə və başqalarının fikirlərini başa düşmə bacarıqları da artır. Fikrini ifadə etmək, əsaslandırılmış izahat vermək və s. kimi keyfiyyətlər məhz oxuyub-anlama bacarığı güclü olan şagirdlərdə daha uğurlu alınır.

Oxu görmə, eşitmə və nitq-hərəkəti analizatorlarının iştirak etdiyi mürəkkəb psixofizioloji prosesdir. Oxumağı öyrənməyən və ya zəif oxuyan uşaq lazımi biliyi əldə edə və praktikada tətbiq edə bilməyəcək. Əgər şagird oxuya bilirsə, lakin oxuduğunu anlamırsa, bu, həm də sonrakı öyrənmə prosesində ciddi çətinliklərə və uğursuzluqlara səbəb olacaqdır. Oxuyub-anlama dedikdə nə başa düşülür? Oxuyub-anlama bacarığı şagirdin yazılı mətndəki informasiyanı qavrama, məntiqi əlaqələri müəyyənləşdirmə, əsas və ikinci dərəcəli fikirləri ayırd etmə və nəticə çıxarma qabiliyyətidir. Mətni anlama prosesi dörd səviyyədə cərəyan edir: ilkin anlama, şərhə müşayiət olunan anlama, tənqidi anlama, yaradıcı anlama. İlkin anlama oxunanın ilk qavranılması prosesi olub, mətndəki əsas məqamları müəyyən edə bilmək, hadisələrlə bağlı suallara cavab vermək, açar sözlər axtarmaq və s. məsələləri əhatə edir. Şərhli anlama mətndəki məlumatı digər mənbələrdən alınan məlumatlarla əlaqələndirə bilmək, müəyyən bir sistemə salaraq istifadə etməkdir. Yəni bu zaman şagird mətni hərfi qavrayışdan kənara çıxaraq daha yüksək düşüncə səviyyələrinə keçir. Tənqidi anlama suallara cavab verərkən şagirdin öz rəyini ortaya qoyması və mühakimə yürütməsidir. Yaradıcı anlama isə yeni ideyalar yaratmaq, məzmunu kənara çıxaraq həyatla əlaqə yaratmağı tələb edir. Mətni yaradıcı səviyyədə anlamaq şagirdə öz yaradıcı təfəkküründən istifadə etməyə, mətndəki məlumatla bağlı daha üst səviyyədə fikir bildirməyə imkan verir, şagird oxuduğu əsasında həyat həqiqətlərini başa düşür və qiymətləndirir. Şagird oxuduğunu anladıqdan sonra onun şəxsi mövqeyi, tənqidi yanaşması, yaradıcı təfəkkürü və s. aktivləşməyə başlayır.

Oxuyub-anlama bacarığı özündə aşağıdakı komponentləri ehtiva edir:

- Mətnin leksik-semantik tərkibinin anlaşılması;
- Mətnin sintaktik və məntiqi əlaqələrin dərk edilməsi;

- Mətnin ideyasının müəyyənləşdirilməsi;
- İnferensiya (mətnaltı mənanın çıxarılması).

Bu komponentlərin hər biri ibtidai sinif səviyyəsinə uyğun metodlarla sistemli şəkildə inkişaf etdirilməlidir. Bunun üçün ibtidai sinif müəllimi oxu prosesini müəyyən mərhələlərlə və lazımi strategiyalar üzərində qurmalıdır:

1. Oxudan əvvəlki mərhələ

Oxudan əvvəlki mərhələdə məqsəd şagirdin mövzuya marağını artırmaq və ilkin biliklərini fəallaşdırmaqdır. Bu zaman müəllimin mövzudan asılı olaraq diaqram, təsvir, plakat kimi əyani vəsaitlərdən istifadə etməsi faydalıdır. Bu mərhələdə aşağıdakı üsullar effektiv hesab olunur:

- Başlıq və illüstrasiyalar əsasında mətnin məzmununun proqnozlaşdırılması;
- Mətnin məzmununun qavranılması üçün vacib olan açar sözlərlə bağlı iş;
- Sualvermə strategiyası. Müəllim müəyyən suallar verərək şagirdlərin mövzu ilə bağlı ilkin biliklərini müəyyənləşdirir. Çünki şagirdlərin oxuduqlarını anlamamasının ən böyük səbəblərindən biri mövzu ilə bağlı ilkin biliklərinin olmamasıdır. Mətni oxumazdan əvvəl bütün şagirdlərin mətndəki terminləri və fikirləri başa düşdüyünə əmin olmaq lazımdır. Daha sonra müəllim şagirdlərdən nəyi öyrənmək istədiklərini müəyyənləşdirir, onlarla və mətndəki əsas məqamlarla bağlı sualları yazı taxtasına yazır, şagirdlərə mətni oxumaqla bu suallara cavab tapacaqlarını bildirir.

2. Oxu zamanı

Oxu zamanı şagird mətni fəal şəkildə qavramalıdır. Bunun üçün:

- Səssiz və ifadəli oxu; növbəli və rollar üzrə oxu;
- Mətnin sinif yoldaşları ilə müzakirə edilməsi. Təcrübə göstərir ki, mətni oxumayan sinif yoldaşına onu öz sözləri ilə izah etməsi şagirdin qavrama bucağını genişləndirir, həmin məlumatı daha dərinlən anlamasına kömək edir. Çünki şagird üçün anlaşılan olan, başqa cür (öz sözləri ilə) ifadə edə bildiyidir.
- qeydlərin aparılması və işarələmə üsulu tətbiq edilir.

3. Oxudan sonrakı mərhələ

Oxudan sonrakı mərhələ oxuyub-anlama bacarığının dərinləşdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu mərhələdə:

- mətndəki obrazlar, əsas fikir, hadisələrin cərəyan etdiyi məkan və zamanla bağlı hekayə xəritəsinin tərtibi;
- mətnin planının tərtibi;
- mətnin nəql edilməsi;
- yaradıcı tapşırıqlar (rollu oyun; mətnin mövzusu və ya ideyası ilə bağlı esse yazılması; mətni fərqli şəkildə davam etdirmə; alternativ mətn qurma; mətnlə bağlı şəkilli, şifahi və ya yazılı təqdimatın hazırlanması; mətnə uyğun atalar sözünün seçilməsi, mətnin yenidən adlandırılması və s.) həyata keçirilir. Həmçinin şagirdlərə mövzu ilə bağlı araşdırma aparmaq, əlavə faktlar toplamağı; müəllifə və ya baş qəhrəmana məktub yazmağı da tapşırmaq olar.

Oxuyub-anlama bacarıqlarının inkişafı, şagirdlərdə mütaliə mədəniyyətinin də yaranmasına təkan verir. Lakin bu işi bütünlüklə məktəbin çiyinlərinə qoymaq olmaz. Şagirdlərin bu bacarığa yiyələnməsində ailə də həvəsləndirici təbliğat və təşviqat işləri aparmalı, şagirdlər bu bacarığa sevvə-sevvə alışıdırılmalıdırlar. Valideynlər övladlarına yaş və idrak səviyyələrinə uyğun kitablar almalı, birgə oxu təşkil etməli, övladlarının nə oxumağı sevdikləri ilə maraqlanmalı, onunla bağlı müzakirələr aparmalıdırlar.

Aparılan təhlil göstərir ki, ibtidai sinif şagirdlərinin oxuyub-anlama bacarıqlarının inkişafı sistemli, mərhələli və məqsədyönlü pedaqoji yanaşma tələb edir. Oxu strategiyalarının düzgün seçilməsi və

müasir təlim metodlarının tətbiqi şagirdlərin mətni dərk etmə səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Bu baxımdan oxuyub-anlama bacarığının inkişafı ibtidai təhsilin prioritet istiqamətlərindən biri kimi daim diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Açar sözlər: oxuyub-anlama, ibtidai sinif, oxu strategiyaları, təlim metodları, mətnlə iş.

In the modern education system, reading is not only considered a technical skill, but also a process of understanding meaning, analysis and interpretation. The formation of reading comprehension skills at the primary school level is the main condition for the cognitive activity, critical thinking and speech development of students. Scientific and pedagogical research shows that mastering correct reading strategies at an early age significantly affects the academic success of students. On the other hand, as the skills of thinking about and understanding the text develop, students' skills of communicating, expressing their thoughts and understanding the opinions of others also increase. Qualities such as expressing their thoughts, giving reasoned explanations, etc. are more successful in students with strong reading comprehension skills.

Reading is a complex psychophysiological process involving visual, auditory and speech-motor analyzers. A child who does not learn to read or who reads poorly will not be able to acquire the necessary knowledge and apply it in practice. If a student can read but does not understand what he reads, this will also lead to serious difficulties and failures in the subsequent learning process. What is meant by reading comprehension? Reading comprehension is the student's ability to comprehend information in a written text, determine logical connections, distinguish main and secondary ideas, and draw conclusions. The process of understanding a text occurs at four levels: initial comprehension, interpretation-accompanied comprehension, critical comprehension, and creative comprehension. Initial comprehension is the process of initial comprehension of what is read and includes the ability to identify the main points in the text, answer questions about events, search for keywords, etc. Interpretive comprehension is the ability to relate the information in the text to information from other sources, and to use it in a certain system. That is, at this time, the student moves beyond literal comprehension of the text and moves to higher levels of thinking. Critical understanding is the student's ability to express his or her own opinion and make judgments when answering questions. Creative understanding requires the creation of new ideas, going beyond the content and making connections with life. Understanding the text at a creative level allows the student to use his or her creative thinking, to express opinions on the information in the text at a higher level, and the student understands and evaluates the realities of life based on what he or she has read. After the student understands what he or she has read, his or her personal position, critical approach, creative thinking, etc. begin to be activated.

Reading comprehension includes the following components:

- Understanding the lexical-semantic composition of the text;
- Understanding the syntactic and logical relationships of the text;
- Determining the idea of the text;
- Inference (extracting the subtextual meaning).

Each of these components should be developed systematically with methods appropriate to the primary school level. To do this, the primary school teacher should build the reading process in certain stages and on the necessary strategies:

1. Pre-reading stage

The goal of the pre-reading stage is to increase the student's interest in the subject and activate their initial knowledge. At this time, it is useful for the teacher to use visual aids such as diagrams, images, posters, depending on the subject. The following methods are considered effective at this stage:

- Predicting the content of the text based on the title and illustrations;
- Working with keywords that are important for understanding the content of the text;

- Questioning strategy. The teacher determines the students' prior knowledge about the topic by asking certain questions. Because one of the biggest reasons why students do not understand what they read is their lack of prior knowledge about the topic. Before reading the text, it is necessary to make sure that all students understand the terms and ideas in the text. Then, the teacher determines what they want to learn from the students, writes questions about them and the main points in the text on the board, and tells the students that they will find answers to these questions by reading the text.

2. During reading

During reading, the student must actively comprehend the text. For this:

- Silent and expressive reading; reading in turns and in roles;
- Discussing the text with classmates. Experience shows that explaining the text to a classmate who has not read it in his or her own words expands the student's angle of comprehension and helps him or her to understand the information more deeply. Because what is understandable to the student is what he can express in another way (in his own words).

- The method of taking notes and marking is applied.

3. Post-reading stage

The post-reading stage is of great importance in terms of deepening reading comprehension skills. At this stage:

- drawing up a story map related to the images in the text, the main idea, the place and time where the events take place;
- drawing up a text plan;
- narrating the text;
- creative tasks (role-playing; writing an essay on the theme or idea of the text; continuing the text in a different way; constructing an alternative text; preparing a visual, oral or written presentation related to the text; selecting a proverb appropriate to the text, renaming the text, etc.) are carried out. Students can also be assigned to conduct research on the topic, collect additional facts; write a letter to the author or the main character.

The development of reading comprehension skills also encourages the creation of a reading culture in students. However, this task cannot be left entirely to the school. In order for students to acquire this skill, the family should also carry out encouraging propaganda and promotion work, and students should be willingly accustomed to this skill. Parents should buy books for their children that are appropriate for their age and cognitive level, organize joint reading, be interested in what their children like to read, and hold discussions about it.

The analysis conducted shows that the development of reading comprehension skills of primary school students requires a systematic, phased and purposeful pedagogical approach. The correct selection of reading strategies and the application of modern teaching methods significantly increase the level of students' understanding of the text. In this regard, the development of reading comprehension skills should always be kept in the spotlight as one of the priority areas of primary education.

Keywords: reading comprehension, primary school, reading strategies, teaching methods, work with text.

Teaching English in a Multilingual Context

Qasimova Nigar Azad

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, müəllim

Azərbaycan, Bakı

mobil: 0556556561

<https://orcid.org/0000-0002-2458-2469>

Keywords: teaching English, globalized world, multilingual context, multilingualism, linguistic awareness, effective teaching strategies, linguistic diversity

In today's globalized world, English is increasingly taught in multilingual classrooms where learners already speak two or more languages. Teaching English in a multilingual context refers to learning environment in which students' linguistic repertoires include multiple first or second languages. This reality presents both significant opportunities and challenges for English language teaching. Rather than viewing learners' other languages as obstacles, modern approaches emphasize using multilingualism as a valuable resource in the classroom.

Multilingual Learners have a lot of advantages. Multilingual learners often demonstrate heightened linguistic awareness, enabling them to recognize patterns in grammar, vocabulary, and pronunciation more easily than monolingual learners. Skills such as reading strategies, inferencing, and academic study habits can transfer from one language to another, facilitating English acquisition. In addition, multilingualism is associated with cognitive flexibility, problem-solving skills, and cultural awareness, all of which support effective language learning.

There can also be difficulties in multilingual English classrooms. Despite these advantages, teaching English in a multilingual context involves some challenges. Language interference may occur when structures from a learner's first language influence English usage, particularly in grammar and pronunciation. Learners may also have unequal proficiency levels across their languages, which can complicate classroom management and assessment. Furthermore, excessive code-switching may limit English exposure if not guided appropriately, and some learners may experience anxiety or reduced confidence due to accent or identity-related concerns.

Teachers should use effective teaching strategies in multilingual classrooms.

To address these challenges, teachers can adopt pedagogical strategies that recognize and incorporate students' linguistic backgrounds. Translanguaging allows learners to draw on all their languages to support comprehension and learning, especially when dealing with complex concepts. Contrastive analysis helps students understand similarities and differences between English and their other languages, reducing negative transfer. Scaffolding techniques—such as visual aids, sentence frames, and structured tasks—provide essential support, particularly for lower-proficiency learners. Importantly, creating a classroom environment that values linguistic diversity fosters motivation and learner confidence.

Teaching English in a multilingual context requires flexible, inclusive, and learner-centered approaches. When teachers recognize students' multilingual abilities as assets rather than barriers, they can create more effective and equitable learning environments. By integrating appropriate strategies and theoretical insights, English language teaching in multilingual classrooms can enhance both linguistic development and intercultural competence.

Several linguistic and educational theories support multilingual approaches to English teaching. Cummins' "Linguistic Interdependence" hypothesis suggests that skills developed in one language can transfer to another. Vygotsky's "Sociocultural" theory highlights the role of social interaction and language as tools for learning.

More recently, translanguaging theory has reframed multilingualism as a dynamic and integrated system rather than separate, competing languages.

Çoxdilli Kontekstdə İngilis Dilinin Tədrisi

Açar sözlər: ingilis dilinin tədrisi, qloballaşan dünya, çoxdilli kontekst, çoxdillilik, linqvistik şüurluluq, effektiv təlim strategiyaları, dil müxtəlifliyi

Müasir qloballaşan dünyada ingilis dili getdikcə daha çox iki və ya daha artıq dili bilən şagird və tələbələrə öyrədilir. Çoxdilli kontekstdə ingilis dilinin tədrisi dedikdə, öyrənənlərin artıq bir neçə dilə malik olduğu tədris mühiti nəzərdə tutulur. Bu realıq ingilis dilinin tədrisi üçün həm geniş imkanlar, həm də müəyyən çətinliklər yaradır. Müasir yanaşmalar öyrənənlərin digər dillərini maneə kimi deyil, tədrisdə dəyərli resurs kimi qəbul edir.

Çoxdilli şagirlərin bir çox üstünlükləri mövcuddur. Çoxdilli şagirdlər adətən yüksək linqvistik şüura malik olurlar. Bu, onlara qrammatik quruluşları, lüğət vahidlərini və fonetik xüsusiyyətləri daha tez mənimsəməyə imkan verir. Oxu bacarıqları, mətnin məzmununu anlama strategiyaları və akademik öyrənmə vərdişləri bir dildən digərinə keçə bilir ki, bu da ingilis dilinin mənimsənilməsini asanlaşdırır. Bundan əlavə, çoxdillilik idrak çevikliyi, problem həll etmə bacarığı və mədəni fərqliliklərə açıq münasibət formalaşdırır.

Çoxdilli siniflərdə eyni zamanda bir sıra çətinliklərlə qarşılaşmaq mümkündür.

Çoxdilli kontekstdə ingilis dilinin tədrisi müəyyən problemlərlə müşayiət olunur. Dil interferensiyası, yəni ana dilinin qrammatik və fonetik xüsusiyyətlərinin ingilis dilinə təsiri tez-tez müşahidə edilir. Öyrənənlərin dillər üzrə fərqli səviyyələrdə biliyə malik olması tədrisin təşkili və qiymətləndirmə prosesini çətinləşdirə bilər. Həmçinin nəzarətsiz kod-dəyişmə (bir dildən digərinə keçid) ingilis dilində ünsiyyət bacarığının inkişafını ləngidə bilər. Bəzi öyrənənlər isə aksent və dil kimliyi ilə bağlı psixoloji çətinliklər yaşayırlar.

Müəllimlər çoxdilli siniflərdə effektiv təlim strategiyalarından istifadə etməlidir. Bu təlim strategiyaları şagirdlərin bildiyi dilləri nəzərə almalı və çətinlikləri aradan qaldırmalıdır. Translanguaging (çoxdilli şəxslərin ünsiyyət qurarkən və öyrənərkən bütün dil bacarıqlarından – ana dilindən, öyrəndiyi dillərdən eyni vaxtda, çevik şəkildə istifadə etməsidir) yanaşması mürəkkəb mövzuların izahında və anlaşılmasında səmərəli hesab olunur. Müqayisəli analiz metodu ingilis dili ilə digər dillər arasındakı oxşar və fərqli cəhətləri müəyyənləşdirməyə kömək edir. Scaffolding texnikası aşağı səviyyəli şagirdlər üçün mühüm rol oynayır. Scaffolding təlim prosesində şagirdlərin yeni bilik və bacarıqları müəllimin mərhələli, məqsədli dəstəyi ilə mənimsəməsidir. Şagirdlər işi tam bacarana qədər, mövzunu tam öyrənənə qədər müəllim onlara dayaq olur, şagirdlərdə bacarıq formalaşdıqca bu dəstək tədricən azalır. Sonda məqsəd şagirdlərin öz-özünə öyrənməsidir. Bunun üçün müəllimlər müxtəlif nümunələr göstərir, istiqamətləndirici suallar verir, açar sözlər, sxemlər, cədvəllər təqdim edir, tapşırığı hissələrə bölür. Sinifdə şagirdlər əvvəl bircə şəkildə işləyir daha sonra müstəqil formada tapşırıqları icra edirlər. Dil müxtəlifliyinə hörmət edən mühitin olması öyrənənlərin motivasiyasını və özünə inamını artırır.

Çoxdilli kontekstdə ingilis dilinin tədrisi çevik, inklüziv və öyrənənmerkezli yanaşmalar tələb edir. Şagirdlərin dil bilikləri maneə deyil, tədris prosesini zənginləşdirən vasitə kimi qiymətləndirildikdə, daha effektiv və səmərəli öyrənmə mühiti formalaşır. Müvafiq strategiya, nəzəri yanaşmaların tətbiqi ingilis dili bacarıqlarının və mədəniyyətlərarası sərəştənin (fərqli mədəniyyətdən olan insanlarla effektiv, hörmətli şəkildə ünsiyyət qurmaq və qarşılıqlı əlaqədə olmaq qabiliyyətidir) inkişafına şərait yaradır.

Çoxdilli kontekstdə ingilis dilinin tədrisi bir sıra dilçilik və pedaqoji nəzəriyyələrə əsaslanır. Jim Cummins “Linqvistik Asılılıq” hipotezinə görə, bir dildə formalaşan bacarıqlar digər dillərə də ötürülə bilər. Jim Cummins çoxdilli təhsillə bağlı apardığı tədqiqatlarda bildirir ki, dillər bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə inkişaf etmir. Onun “Linqvistik Asılılıq” hipotezinə əsasən, ana dildə formalaşan akademik, idrak bacarıqları ikinci, üçüncü dilin öyrənilməsini asanlaşdırır. Bu yanaşma çoxdilli şagirdlərin dil resurslarından istifadənin vacibliyini vurğulayır.

Lev Vıqotskinin “Sosiomədəni” nəzəriyyəsinə görə, öyrənmə sosial qarşılıqlı əlaqə nəticəsində baş verir. Dil bu prosesdə əsas vasitədir. Translanguaging nəzəriyyəsi isə çoxdilliliyi ayrı-ayrı dillərin cəmi deyil, dinamik və integrativ sistem kimi izah edir.

Ofelia García translanguaging anlayışını irəli sürərək bildirir ki, çoxdilli şəxslər dillərdən ayrı-ayrılıqda deyil, vahid və dinamik dil sistemi kimi istifadə edirlər. Onun fikrincə, tədris prosesində öyrənənlərin bütün dil repertuarından istifadəyə imkan yaratmaq öyrənməni daha effektiv edir. Merrill Swain hesab edir ki, dil öyrənən şagirdlərin yalnız dinləməsi deyil, danışması və yazması da vacibdir. Çoxdilli mühitdə şagirdlər digər dillərin köməyi ilə öz fikirlərini formalaşdıraraq ingilis dilində daha düzgün çıxış edə bilirlər.

ECOLOGY AND GENETICS: CAN SCIENCE SAVE THE PLANET?

EKOLOGİYA VƏ GENETİKA: ELM PLANETİ XİLAS EDƏ BİLƏRMİ?

HƏMİDƏ MƏCİD QIZI ABASOVA

ADPU-nun nəzdində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinin müəllimi

Xülasə. Elm, xüsusən də genetikə və ekologiya, gen redaktə yolu ilə davamlı bitkilər yaratmaq, gen sürücüləri vasitəsilə invaziv növlərlə mübarizə aparmaq və nəslə kəsilməkdə olan növlərin genofondunu yaxşılaşdırmaqla biomüxtəlifliyin qorunması kimi ekoloji problemlərin həlli üçün güclü vasitələr təklif etməklə planetin xilasında mühüm rol oynaya bilər. Lakin bu, texnologiyanın məsuliyyətli tətbiqini və hərtərəfli yanaşmanı tələb edir. Elm həllər təklif edir, lakin onların tətbiqi təkcə texnologiyadan deyil, bəşəriyyətdən asılıdır.

Açar sözlər: Genetika, Ekologiya, Texnologiya, Biomüxtəliflik, Yeni nəsil

Abstract. Science, especially genetics and ecology, can play a crucial role in saving the planet by offering powerful tools to solve environmental problems, such as creating resilient plants through gene editing, combating invasive species through gene drives, and conserving biodiversity by improving the gene pool of endangered species. But this requires responsible application of technology and a holistic approach. Science offers solutions, but their implementation depends not only on technology, but on humanity.

Keywords: Genetics, Ecology, Technology, Biodiversity, New Generation

248

Giriş

Müasir dövrdə ekoloji problemlər bəşəriyyət üçün ən böyük çağırışlardan biridir. İqlim dəyişikliyi, biomüxtəlifliyin azalması və torpaq eroziyası kimi problemlər planetin gələcəyini təhlükə altına alır.

Elm, xüsusilə genetikə, bu problemlərin həllində mühüm rol oynaya bilər. Bu məqalədə genetikanın ekosistemə təsiri, üstünlükləri, riskləri və gələcək perspektivləri araşdırılacaq.

Genetika Ekologiyaya Necə Kömək Edir.

Seleksiya: Zərərvericilərə və quraqlığa davamlı bitkilərin yetişdirilməsi, pestisidlərə və gübrələrə olan ehtiyacın azaldılması.

İnvaziv. Növlərə Nəzarət: Gen sürücüləri kimi texnologiyalar invaziv növləri (məsələn, zərərvericilər və ya alaq otları) birbaşa öldürmədən steril hala gətirə bilər.

Biomüxtəlifliyin Qorunması: Genetik analiz genetik müxtəlifliyin monitorinqinə və idarə olunmasına kömək edir və gen redaktəsi nadir növlərin DNT-sini "təzələməyə" kömək edə bilər və onların sağ qalma şanslarını artırır.

Xəstəliklərə nəzarət: Parazitlərə davamlı arıların yaradılması və ya xəstəliklərin ötürülməsinin qarşısını almaq üçün ağcaqanadların modifikasiyası.**Ekoloji problemlər və onların miqyası.** İqlim dəyişikliyi, su ehtiyatlarının azalması, torpağın çirklənməsi və meşələrin qırılması ekosistemin tarazlığını pozur. Hər il minlərlə növ canlı məhv olur. Bu proseslər global istiləşməni sürətləndirir və insan həyatına birbaşa təsir göstərir.**Genetikanın ekosistemə təsiri.** Genetika ekoloji problemlərin həllində yeni imkanlar yaradır. Genetik tədqiqatlar vasitəsilə bitkilərin və heyvanların iqlim dəyişikliyinə davamlı növləri yaradılır. Bu, biomüxtəlifliyin qorunmasına və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə kömək edir.**Genetik texnologiyalar:** CRISPR və GMO.CRISPR texnologiyası genetik mühəndislikdə inqilabi yenilikdir. Bu metodla bitkilərin məhsuldarlığını artırmaq, xəstəliklərə davamlı növlər yaratmaq mümkündür.

249

GMO (Genetik Modifikasiya Olunmuş Orqanizmlər) isə kənd təsərrüfatında geniş istifadə olunur. Lakin bu texnologiyalar etik və ekoloji mübahisələrə səbəb olur.**Üstünlüklər və risklər.** Genetik texnologiyalar ekoloji problemlərin həllində bir sıra üstünlüklər təqdim edir:Biomüxtəlifliyin qorunması, Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, İqlim dəyişikliyinə davamlı növlərin yaradılması.

Lakin risklər də mövcuddur:Genetik müdaxilələrin ekosistemə təsiri, GMO-ların uzunmüddətli nəticələri, Etik və sosial problemlər.**Real nümunələr.** Məsələn, CRISPR texnologiyası ilə Asiyada düyü növləri iqlim dəyişikliyinə davamlı hala gətirilmişdir. Afrikada genetik modifikasiya olunmuş qarğıdalı məhsuldarlığı artırmışdır. Bu nümunələr genetikanın ekoloji problemlərin həllində potensialını göstərir. **Gələcək perspektivlər.** Gələcəkdə genetik ekoloji problemlərin həllində daha geniş tətbiq olunacaq. Genetik mühəndislik vasitəsilə torpağın məhsuldarlığını artırmaq, su ehtiyatlarını qorumaq və iqlim dəyişikliyinə qarşı dayanıqlı ekosistemlər yaratmaq mümkün olacaq.

Beynəlxalq təşkilatlar bu prosesin etik qaydalar çərçivəsində aparılması üçün normativlər hazırlayır.**Nəticə.**

Genetika ekoloji problemlərin həllində mühüm rol oynaya bilər, lakin bu prosesdə etik prinsiplərə riayət olunmalıdır. Elm və etik dəyərlər arasında balans tapmaq planetin gələcəyi üçün əsas şərtidir. **Ekologiya** orqanizmlərin bir-biri ilə və ətraf mühitlə qarşılıqlı təsirini öyrənir və elm bütövlükdə bərpa olunan enerji mənbələrinə keçid, plastik tullantıların azaldılması, meşələrin bərpası və ətraf

mühit təhsili kimi problemlərə həll yolları təklif edir. **Genetika** növlərin "nöqtə təmiri" və ya modifikasiyası üçün vasitələr təqdim edir, lakin ekologiya bütün sistemin anlaşılmasını təmin edir.

Ədəbiyyat.

1. World Health Organization. Climate Change and Health. Geneva: WHO, 2021.
2. Doudna, J., Charpentier, E. Genome Editing with CRISPR-Cas9. Science, 2014.
3. National Geographic. Genetic Engineering and Biodiversity. NG Reports, 2020.
4. FAO. Genetically Modified Crops and Food Security. FAO Report, 2019.
5. European Commission. Ethics Guidelines for Genetic Technologies. Brussels, 2020.
6. Nature Journal. CRISPR Applications in Agriculture. Nature, 2021.
7. IPCC. Climate Change and Adaptation Strategies. IPCC Report, 2021.
8. UNESCO. Bioethics and Genetic Engineering. UNESCO Publications, 2020.
9. PwC. Genetic Technologies: Opportunities and Risks. PwC Report, 2021.
10. World Economic Forum. Future of Genetics and Sustainability. WEF White Paper, 2021.

BRAIN CODING IN LANGUAGE LEARNING: A NEUROSCIENTIFIC PERSPECTIVE

GUNEL SHEFİYEVA ELKHAN

English language teacher of Foreign Languages Center of ASPU

Orcid id: 0000-0001-5105-2749

Key words: Brain coding, language learning, neurolinguistics, second language acquisition.

Language learning has traditionally been studied from linguistic and pedagogical perspectives; however, in recent decades, neuroscience has contributed significantly to our understanding of how languages are learned and processed in the brain. The concept of brain coding refers to the ways in which linguistic information is represented through neural activity and organized within distributed brain networks. Rather than being localized in a single brain area, language is encoded across interconnected regions responsible for sound processing, meaning construction, and grammatical organization.

Brain coding and neural representation. In neuroscience, coding refers to the manner in which information is represented by patterns of neural activation. In language learning, this includes the encoding of phonemes, words, grammatical structures, and meanings. These elements are stored in distributed neural networks rather than as isolated units. The strength and efficiency of these networks depend on frequency of use, contextual richness, and emotional engagement.

Neural systems involved in language processing. Language processing involves several key brain regions. The auditory cortex and superior temporal gyrus are primarily responsible for phonological processing, while semantic knowledge is distributed across the temporal and parietal lobes. Syntactic processing is strongly associated with frontal regions, particularly Broca's area. These regions interact dynamically during both language comprehension and production, enabling fluent communication.

Memory systems and language learning

Declarative memory. Declarative memory, located mainly in the medial temporal lobe, is responsible for explicit knowledge such as vocabulary items and grammatical rules. In second language learning, beginners often rely heavily on declarative memory to consciously learn words and rules.

Procedural memory. Procedural memory, associated with the basal ganglia and frontal circuits, supports the automatic use of language, including grammatical processing and fluent speech. As language learners gain experience, knowledge initially stored in declarative memory can become proceduralized through practice, leading to increased fluency.

Brain coding in second language acquisition. Research suggests that first and second languages share neural networks, but they may be coded differently depending on factors such as age of acquisition, proficiency level, and learning context. Early exposure to a second language often results in neural coding patterns similar to those of the first language. In contrast, adult learners may show greater reliance on explicit processing mechanisms. Nevertheless, neural plasticity allows for reorganization and strengthening of language networks throughout life, especially when learning involves meaningful use and repeated exposure.

The brain encodes information more effectively when multiple sensory channels are involved. Combining auditory input, visual support, and physical interaction enhances neural connections and supports long-term retention.

Spaced repetition strengthens neural pathways and promotes durable learning. Recycling language across different contexts helps consolidate brain coding.

Emotionally engaging and meaningful content activates additional brain regions, increasing attention and memory consolidation. Therefore, communicative and personalized activities are particularly effective for language learning.

Brain coding provides a valuable framework for understanding how languages are learned and processed. Language learning is supported by distributed neural networks that rely on both declarative and procedural memory systems. Insights from neuroscience highlight the importance of meaningful practice, multimodal input, and repeated exposure in developing fluent language use. By aligning teaching methods with the brain's natural learning mechanisms, educators can enhance the effectiveness of language instruction and support long-term acquisition.

STAGES OF THE DEVELOPMENT OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE
AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

ARZU KƏRİMOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
ORCID:0000-0002-2662-6015

ÖZET

AZERBAIJAN DİLİNİN GELİŞİM AŞAMALARI

Azerbaycan dili, Türk dilleri ailesine mensup olup yüzyıllar boyunca karmaşık tarihî, siyasi ve kültürel süreçler doğrultusunda şekillenmiş ve gelişmiştir. Bu makalede Azerbaycan dilinin geçtiği başlıca gelişim aşamaları ardışık ve bilimsel bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Dilin oluşumunda eski Türk dil mirasının rolü, yazılı anıtlarda yansıyan erken dönem dil özellikleri, Orta Çağ'da edebî dilin oluşumu ve zenginleşmesi, klasik Azerbaycan edebî dilinin ortaya çıkışı, yeni dönemde dil normlarının istikrar kazanması ile çağdaş dönemde küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin dil üzerindeki etkileri kapsamlı biçimde incelenmektedir. Özellikle vurgulanmaktadır ki Azerbaycan dili yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda halkın millî kimliğini, kültürünü ve manevi değerlerini bünyesinde barındıran temel bir unsurdur.

253

Makalede dilin gelişim aşamaları, toplumsal ve siyasal değişimlerle sıkı bir ilişki içerisinde sunulmaktadır. Orta Çağ'da saray ve edebiyat dili olarak şekillenen Azerbaycan dili, XVI–XVIII. yüzyıllarda klasik şiirin etkisiyle zengin üslup olanakları kazanmıştır. XIX. yüzyıldan itibaren aydınlanma hareketi ve basın-yayın faaliyetlerinin ortaya çıkışı, dilin halk kitleleri arasında yayılmasını hızlandırmış; XX. yüzyılda ise devlet dili statüsünü kazanması, onun normatif temelinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Günümüzde Azerbaycan dili, bağımsız bir devletin resmî dili olarak tüm faaliyet alanlarını kapsamakla birlikte dijital ortamda da aktif bir gelişim sürecine girmiştir.

Araştırmanın temel amacı, Azerbaycan dilinin tarihsel gelişim sürecini sistemli biçimde ortaya koymak ve bu süreçte dilin içsel yasalarıyla birlikte dış etkenlerin rolünü belirlemektir. Makale; dilbilim, filoloji ve pedagoji alanlarında araştırma yapan uzmanlar ile geniş bir okur kitlesi için hazırlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan dili, Türk dilleri, edebî dil, dilin gelişim aşamaları, millî dil, dil tarihi.

ABSTRACT

The Azerbaijani language belongs to the Turkic language family and has been formed and developed over centuries within the framework of complex historical, political, and cultural processes. This article provides a systematic and scholarly analysis of the main stages in the development of the Azerbaijani language. It examines the role of the ancient Turkic linguistic heritage in the formation of the language, early linguistic features reflected in written monuments, the formation and enrichment of the literary language in the medieval period, the emergence of the classical Azerbaijani literary language, the stabilization of linguistic norms in the modern era, and the impact of globalization and technological progress on the language in the contemporary period. It is particularly emphasized that the Azerbaijani language serves not only as a means of communication but also as a fundamental carrier of the nation's identity, culture, and spiritual values.

The stages of linguistic development are presented in close connection with socio-political transformations. Formed as the language of the court and literary works in the Middle Ages, Azerbaijani gained rich stylistic potential under the influence of classical poetry during the sixteenth to eighteenth centuries. From the nineteenth century onward, the enlightenment movement and the emergence of print media accelerated the spread of the language among the general population, while in the twentieth century, the acquisition of official state language status contributed significantly to the formation of its normative framework. In the modern period, the Azerbaijani language, as the official language of an independent state, encompasses all spheres of public life and has also entered an active stage of development within the digital environment.

The main aim of the study is to present the historical development of the Azerbaijani language in a systematic manner and to reveal the influence of external factors alongside the internal laws governing the language. The article is intended for specialists conducting research in linguistics, philology, and pedagogy, as well as for a broader readership.

Keywords: Azerbaijani language, Turkic languages, literary language, stages of language development, national language, language history.

AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

Azərbaycan dili türk dilləri ailəsinə mənsub olub, əsrlər boyu mürəkkəb tarixi, siyasi və mədəni proseslər fonunda formalaşmış və inkişaf etmişdir. Bu məqalədə Azərbaycan dilinin keçdiyi əsas inkişaf mərhələləri ardıcıl və elmi baxımdan təhlil olunur. Dilin təşəkkülündə qədim türk dil irsinin rolu, yazılı abidələrdə əks olunan erkən dil xüsusiyyətləri, orta əsrlər dövründə ədəbi dilin formalaşması və zənginləşməsi, klassik Azərbaycan ədəbi dilinin meydana gəlməsi, yeni dövrdə dil normalarının sabitləşməsi, habelə müasir mərhələdə qloballaşma və texnoloji inkişafın dilə təsiri geniş şəkildə araşdırılır. Xüsusi olaraq qeyd olunur ki, Azərbaycan dili yalnız ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, həm də xalqın milli kimliyini, mədəniyyətini və mənəvi dəyərlərini özündə ehtiva edən əsas amildir.

Məqalədə dilin inkişaf mərhələləri ictimai-siyasi dəyişikliklərlə sıx əlaqədə təqdim edilir. Orta əsrlərdə saray və bədii ədəbiyyat dili kimi formalaşan Azərbaycan dili, XVI–XVIII əsrlərdə klassik poeziyanın təsiri ilə zəngin üslubi imkanlar qazanmışdır. XIX əsrdən etibarən maarifçilik hərəkatı və çap mətbuatının yaranması dilin xalq kütlələri arasında yayılmasını sürətləndirmiş, XX əsrdə isə dilin dövlət dili statusu qazanması onun normativ bazasının formalaşmasına təkan vermişdir. Müasir dövrdə Azərbaycan dili müstəqil dövlətin rəsmi dili kimi bütün fəaliyyət sahələrini əhatə etməklə yanaşı, rəqəmsal mühitdə də aktiv inkişaf mərhələsinə daxil olmuşdur.

255

Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycan dilinin tarixi inkişaf yolunu sistemli şəkildə təqdim etmək və bu prosesdə dilin daxili qanunauyğunluqları ilə yanaşı, xarici amillərin təsirini üzə çıxarmaqdır. Məqalə dilçilik, filologiya və pedaqogika sahəsində tədqiqat aparan mütəxəssislər, eləcə də geniş oxucu auditoriyası üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Giriş. Dil hər bir xalqın tarixinin, mədəniyyətinin və milli kimliyinin əsas daşıyıcısıdır. Azərbaycan dili də xalqımızın minilliklər boyu yaratdığı maddi və mənəvi sərvətləri özündə əks etdirən mühüm bir dəyərdir. Onun inkişaf mərhələlərinin öyrənilməsi təkcə dilçilik baxımından deyil, eyni zamanda tarix, etnoqrafiya, ədəbiyyatşünaslıq və pedaqogika baxımından da böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan dilinin formalaşma və inkişaf yolu uzun və mürəkkəb olmuş, bu yol müxtəlif tarixi dövrlərdə baş verən ictimai-siyasi hadisələrlə sıx bağlı şəkildə davam etmişdir.

Tarixi mənbələr və dil abidələri göstərir ki, Azərbaycan dili türk dillərinin qədim qoluna məxsus olub, ilkin mərhələdə şifahi nitq əsasında inkişaf etmişdir. Zaman keçdikcə yazılı ədəbiyyatın meydana gəlməsi və genişlənməsi dilin üslubi və leksik imkanlarını artırmış, onun normalaşma prosesini sürətləndirmişdir. Bu baxımdan dilin keçdiyi mərhələlərin elmi şəkildə tədqiqi aktual problem olaraq qalmaqdadır.

Bu məqalədə Azərbaycan dilinin inkişaf mərhələləri əsasən dörd böyük dövr üzrə nəzərdən keçirilir: qədim dövr, orta əsrlər dövrü, yeni dövr və müasir dövr. Hər bir mərhələnin özünəməxsus xüsusiyyətləri, dilin leksik, qrammatik və üslubi quruluşunda baş verən dəyişikliklər konkret faktlar əsasında təhlil olunur.

Əsas hissə. 1. Azərbaycan dilinin qədim dövrü. Azərbaycan dilinin inkişafının ilkin mərhələsi qədim türk dili ilə bilavasitə bağlıdır. Bu dövrdə dil əsasən şifahi formada mövcud olmuş, xalq yaradıcılığı nümunələrində – miflərdə, dastanlarda, atalar sözləri və bayatılarda öz əksini tapmışdır. Orxon–Yenisey yazılı abidələri və digər qədim türk mətnləri Azərbaycan dilinin də mənsub olduğu dil ailəsinin ümumi xüsusiyyətlərini aydın şəkildə göstərir. [1, 15]

Qədim dövrdə dilin fonetik və qrammatik quruluşu sadə və sabit olmuş, söz ehtiyatı əsasən gündəlik məişət, təbiət və ictimai münasibətlərlə bağlı leksik vahidlərdən ibarət olmuşdur. Bu mərhələdə dilin inkişafı daha çox təbii dil qanunları əsasında baş vermişdir.

2. Orta əsrlər dövrü və ədəbi dilin formalaşması. Orta əsrlər Azərbaycan dilinin inkişafında mühüm mərhələ hesab olunur. Bu dövrdə Azərbaycan ərazisində güclü dövlətlərin yaranması, şəhər mədəniyyətinin inkişafı və yazılı ədəbiyyatın genişlənməsi dilin yeni keyfiyyət mərhələsinə keçməsinə şərait yaratmışdır. XIII–XVI əsrlərdə Nəsimi, Xətai, Füzuli kimi görkəmli söz ustalarının fəaliyyəti Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşmasında həlledici rol oynamışdır.

256

Bu mərhələdə dil həm saray, həm də bədii ədəbiyyat dili kimi inkişaf etmiş, ərəb və fars dillərindən alınmalar söz ehtiyatını zənginləşdirmişdir. Eyni zamanda, Azərbaycan dili öz milli xüsusiyyətlərini qoruyaraq müstəqil ədəbi dil kimi möhkəmlənmişdir. [2, 58]

3. Yeni dövrdə Azərbaycan dili. XIX əsrdən başlayaraq Azərbaycan dilinin inkişafında yeni mərhələ başlanır. Maarifçilik ideyalarının yayılması, qəzet və jurnalların nəşri, məktəb və təhsil sisteminin formalaşması dilin kütləviləşməsinə təmin etmişdir. Bu dövrdə dilin sadələşdirilməsi, xalq danışığı dilinə yaxınlaşdırılması əsas məqsəd kimi irəli sürülmüşdür.

Yeni dövrdə Azərbaycan dilinin qrammatik quruluşu sistemləşdirilmiş, leksik normalar formalaşmağa başlamışdır. Bu mərhələ müasir dil normasının əsasının qoyulması baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

4. Müasir dövrdə Azərbaycan dili. XX əsrdə Azərbaycan dili rəsmi dövlət dili statusu qazanmış və bütün ictimai həyat sahələrində geniş istifadə olunmağa başlamışdır. Müstəqillik dövründə dil siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı olmuşdur. Qloballaşma və texnologiyanın sürətli inkişafı dilə yeni terminlərin daxil olmasına səbəb olmuş, eyni zamanda dilin normativliyinin qorunması məsələsini aktuallaşdırmışdır. [3, 101]

Nəticə. Aparılan təhlil göstərir ki, Azərbaycan dili uzun tarixi inkişaf yolu keçərək müasir səviyyəyə çatmışdır. Hər bir inkişaf mərhələsi dilin strukturunda, leksikasında və funksional imkanlarında dərin iz buraxmışdır. Qədim dövrdə şifahi nitq əsasında formalaşan dil, orta əsrlərdə zəngin ədəbi ənənə qazanmış, yeni dövrdə normativ əsaslarını möhkəmləndirmiş, müasir mərhələdə isə dövlət dili kimi sabit mövqeyə malik olmuşdur.

Bu gün Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı təkcə dilçilərin deyil, bütün cəmiyyətin qarşısında duran mühüm vəzifədir. Dilin tarixi inkişaf mərhələlərinin öyrənilməsi bu vəzifənin uğurla yerinə yetirilməsinə elmi zəmin yaradır.

Anahtar kelimələr: Azərbaycan dili, Türk dilləri, edebî dil, dilin gelişim aşamaları, millî dil, dil tarihi.

Keywords: Azerbaijani language, Turkic languages, literary language, stages of language development, national language, language history.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.Axundov A. A. Azərbaycan dilinin tarixi. Bakı, 2003.
- 2.Kazımov Q. Ş. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, 2010.
- 3.Seyidov M. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Bakı, 2008.
- 4.Hüseynov H. Dil və zaman. Bakı, 2015.
- 5.Ağayev N. Azərbaycan dilçiliyinin əsasları. Bakı, 2012.

CREATING AN INCLUSIVE LEARNING ENVIRONMENT IN HIGHER EDUCATION

ALİ TƏHSİLDƏ İNKLUZİV TƏLİM MÜHİTİNİN YARADILMASI

GÜLƏR NURİYEVA

**Akademik Həsən Əliyev küçəsi 104, Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Ümumi
pedagoji bölümü, öğretmen
ORCID: 0009-0001-3926-480X**

Özet

Müasir ali təhsil, fərdi xüsusiyyətlərindən, təhsil ehtiyaclarından və sosial şəraitindən asılı olmayaraq, bütün tələbələrin təhsil prosesində tam iştirakı üçün bərabər imkanların təmin edilməsinə və şərait yaradılmasına yönəlmişdir. Bu kontekstdə ali təhsildə inkluziv təhsil mühitinin yaradılması problemi xüsusilə aktualdır. Bu məqalənin məqsədi ali təhsildə inkluziv təlim mühitinin yaradılması üçün pedaqoji şərtləri və mexanizmləri təhlil etməkdir.

Bu məqalədə “inkluziv təhsil mühiti” anlayışının ali təhsilə tətbiq olunduğu kimi mahiyyəti araşdırılır, onun struktur komponentləri: pedaqoji, təşkilati, sosial-psixoloji və lojistik araşdırılır. Universitet müəllim heyətinin inkluziv təlimin təmin edilməsində, tolerant akademik mədəniyyətin formalaşdırılmasında və təhsil prosesinin təşkili üçün çevik metod və formaların tətbiqində roluna xüsusi diqqət yetirilir. Fərdiləşdirilmiş və fərqləndirilmiş yanaşmanın, tədris materiallarının uyğunlaşdırılmasının və tədris dizaynının universal prinsiplərindən istifadənin əhəmiyyəti vurğulanır. Bu məqalədə universitetlərdə inkluziv mühitin inkişafına mane olan əsas çətinliklər, o cümlədən müəllim heyətinin müxtəlif tələbə qrupları ilə işləməyə kifayət qədər hazır olmaması, məhdud resurslar və metodoloji tövsiyələrin və institusional dəstəyin olmaması təhlil edilir. Eyni zamanda, məqalədə müasir pedaqoji texnologiyaların tətbiqi, fənlərarası qarşılıqlı əlaqələrin inkişafı və müəllim heyəti, tələbələr və universitet rəhbərliyi arasında tərəfdaşlığın gücləndirilməsi yolu ilə inkluziv ali təhsilin inkişaf etdirilməsi imkanları vurğulanır.

Nəticə olaraq, ali təhsildə inkluziv təlim mühitinin yaradılmasının sistemli yanaşma və məqsədyönlü təhsil siyasəti tələb edən mürəkkəb pedaqoji bir vəzifə olduğu qənaətinə gəlinir. Inkluziv mədəniyyətin formalaşdırılması təhsil keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına, tələbələrin sosial inteqrasiyasına və universitet daxilində bərabərlik və hörmət dəyərlərinin inkişafına töhfə verir.

Açar sözlər: inkluziv təhsil, ali təhsil, inkluziv təlim mühiti, pedaqoji şərait, akademik mədəniyyət

Özet

Modern higher education is focused on ensuring equal access to learning and creating conditions for the full participation of all students in the educational process, regardless of their individual characteristics, educational needs, and social circumstances. In this context, the problem of creating an inclusive educational environment in higher education is particularly relevant. The purpose of this

article is to analyze the pedagogical conditions and mechanisms for creating an inclusive learning environment in higher education.

This article explores the essence of the concept of an "inclusive educational environment" as it applies to higher education, examining its structural components: pedagogical, organizational, socio-psychological, and logistical. Particular attention is paid to the role of university faculty in ensuring inclusive learning, fostering a tolerant academic culture, and implementing flexible methods and forms of organizing the educational process. The importance of an individualized and differentiated approach, adapting educational materials, and using universal principles of instructional design is emphasized.

This article analyzes the key challenges hindering the development of an inclusive environment in universities, including faculty's insufficient preparedness to work with diverse student populations, limited resources, and a lack of methodological recommendations and institutional support. At the same time, the article highlights opportunities for developing inclusive higher education through the implementation of modern pedagogical technologies, the development of interdisciplinary interactions, and the strengthening of partnerships between faculty, students, and university administration.

In conclusion, it is concluded that creating an inclusive learning environment in higher education is a complex pedagogical task requiring a systematic approach and targeted educational policy. Fostering an inclusive culture contributes to improved educational quality, student social integration, and the development of values of equality and respect within the university.

Keywords: inclusive education, higher education, inclusive learning environment, pedagogical conditions, academic culture

SYNERGISTIC APPROACH TO NEUROBIOLOGY AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

TƏHSİL MÜHİTİNDƏ NEYROBİOLOGİYA VƏ SÜNİ İNTELLEKTİN SİNERGETİK İSTİQAMƏTİ

HƏSƏNOVA AMALİYA MURAD QIZI

ORCID: 0000-0002-2196-3215
Biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə. Dünya təhsil sistemi sosial-emosional öyrənmənin təhsil sistemlərinə inteqrasiyasına və rəqəmsal pedaqogika sahəsindəki yeniliklərə xüsusi diqqət yetirir. Öyrənmə kontekstində neyrobiologiya ilə süni intellekt arasında əlaqələr artıq ciddi araşdırmalar tələb edir. Neyrobiologiya və Sİ-in məqsədi beyin fəaliyyətini araşdıraraq insan davranışını proqnozlaşdırmaqdır. Beyin işini nə qədər yaxşı başa düşsək, Sİ alqoritmlərinin inkişafını daha yaxşı başa düşmək mümkündür. Öyrənmənin sinergetik strukturu nevrologiya və Sİ-in birləşməsini bir daha nəzərimizə çatdırır. Neyrobioloqların müəyyən bir öyrənmə prosesi haqqında anlayışının Sİ üçün bu prosesin inkişafını daha əlçatan etmək funksiyası var. Sİ bu qarşılıqlı əlaqələrdən dünyada çox sayda uşağın öyrənmə meyllərini istiqamətləndirmək üçün istifadə edir. Sİ öyrənmə prosesini başa düşmək və lazım olduqda prosesdəki dəyişiklikləri müəyyən etmək üçün çox sayda məlumatı emal edə bilər. Eyni zamanda, öyrənmə prosesində fərdi yanaşmanın prioritet hala gəldiyini getdikcə daha çox bilirik. Bəzən fərdi fərqlər uşaqların istedadlarını müəyyənləşdirməkdə həlledici rol oynayır. Bu zaman öyrənməni uşağın fərdi ehtiyaclarına uyğunlaşdırmaq lazımdır. Fərdi fərqlərin neyrobioloji tədqiqi göstərir ki, uşaq haqqında ətraflı məlumat onun öyrənmə prosesindəki tendensiyaları müəyyən etmək üçün bir vasitə ola bilər. Ancaq bu yanaşma ciddi xərclər tələb edir və vaxt aparır. Ancaq Sİ neyrobioloji tədqiqatı daha geniş miqyasda apara və lazım gələrsə təkrarlamaq bilər. Sİ hər bir uşaq üçün ən uyğun təlim formatını yaratmaqla fərdi səviyyədə böyük miqdarda ətraflı məlumatları idarə edə bilər. Beləliklə, nevrologiyanın kiçik populyasiyalarda apardığı tədqiqatlar Sİ tərəfindən geniş miqyasda həyata keçirilə bilər. Bu cür fərdi öyrənmə hər bir uşağın öz potensialını tam reallaşdırmaq imkanına malik olduğu bir dünya yaratmaq üçün geniş perspektivlər açır. Müasir öyrənmə standartlarını təmin etmək üçün Si çoxsaylı məlumatlara əsaslanır. Çünki, Sİ alqoritmləri paylanmış məlumatların davamlı axını şəraitində daha yaxşı işləyir. Bu alqoritmlərin insanlar tərəfindən hazırlandığını bilirik. Buna görə Sİ alqoritmlərinin işinin onların hansı məlumatlardan yaranmasından asılı olduğunu unutmamaq lazımdır. Müxtəlif öyrənmə vəziyyətlərindən çoxlu sayda məlumatlara çıxışın təmin edilməsi çox vacibdir. Alqoritmlərin qurulmasında problem ondan ibarətdir ki, təlimlərin gedişatına dair məlumatların əksəriyyəti əhalinin müəyyən bir qrupuna əsaslanır. Bu o deməkdir ki, sistem öyrənmə formalarının müxtəlifliyini nəzərə almır. Qeyd etmək lazımdır ki, nevrologiyada beynin oxumağı necə öyrəndiyinə dair tədqiqatların əksəriyyəti ingilis dilində və ya ingilis əlifbasından istifadə edən digər dillərdə oxumağı öyrənən insanlardan alınan məlumatlara əsaslanır. Digər dillər neyrobioloji tədqiqatların nəticələrinə daxil edilmir. Buradan belə çıxır ki, tədqiqat nəticələri dil müxtəlifliyini əks etdirməyən müəyyən bir sistemə əsaslanır. Bu məslə həll olunsaydı, dünyanın hər yerində uşaqların öyrənmə yollarını proqnozlaşdırmaq bilər. Bütün insanların oxşar öyrənmə prosesi var, lakin pedaqogika bir ölkədən digərinə görə dəyişir. Bu fərqlər insan beyninin necə işlədiyini başa düşmək üçün Sİ təlimini inkişaf etdirməyə kömək edəcəkdir. O zaman universal öyrənmə prinsiplərindən daha səmərəli istifadə etmək mümkün olacaqdır. Sİ inklüziv təhsildə rolu çox yüksəkdir. Təlim bütün tələbələrin ehtiyaclarına cavab verməli, daha əhatəli olmalı və mədəni müxtəlifliyi əks etdirməlidir. Oyunlar, interaktiv fəaliyyətlər və real həyat vəziyyətləri kimi yenilikçi tədris metodları uşaqların öyrənmə qabiliyyətlərini və lazımı bacarıqlara sahib olduqlarını yoxlamaq üçün acaqdır. Sİ uşaqların bacarıq və davranışlarını qiymətləndirərək, öyrənmə proseslərini anlamaq üçün rəqəmsal qarşılıqlı əlaqələrə əsaslanır. Rəqəmsal pedaqogikanın interaktiv

oyunlar kimi metodları sürətlə inkişaf edir və çoxmədəniyyətli bir mühitdə uşaqların bacarıqlarını qiymətləndirmək üçün güclü bir vasitə halına gəlir. Rəqəmsal pedaqogika müəyyən bir dilə və ya tədris planına bağlı deyil, hər bir uşağın öyrənmə nəticələrinə əsaslanır. Rəqəmsal oyunlar bütün dünyada uşaqlarda öyrənmə prosesində bacarıq səviyyəsini qiymətləndirmək və Sİ-lə rəqəmsal qarşılıqlı əlaqə təmin etmək imkanı verir. Sİ yeni modellər və qarşılıqlı əlaqə yollarını kəşf edə bilər. Daha vacib bir məqam Sİ-lə öyrənmə prosesinin qiymətləndirilməsinin tək bir sahə və ya müvəqqəti və coğrafi çərçivə ilə məhdudlaşmamasıdır. Öyrənmə davamlıdır və öyrənmənin istənilən mərhələsi uşağın ehtiyaclarına uyğunlaşmalıdır. Qiymətləndirmə də davamlı olmalıdır ki, uşağın inkişafının tam mənzərəsini əldə etmək mümkün olsun. Neyrobiologiya bizə öyrədir ki, uşağa nə qədər tez kömək edə bilsək, davranış qaydalarını dəyişdirə və uyğunlaşa bilmə ehtimalı daha yüksəkdir. Uşaqılıqda beynin öyrənmə və dəyişmə qabiliyyəti böyüklərdən daha yüksəkdir.

Açar sözlər: təhsil mühiti, sosial-emosional öyrənmə, neyrobiologiya, süni intellekt, sinergetika, rəqəmsal pedaqogika, interaktiv fəaliyyətlər

Abstract

The global education system pays particular attention to the integration of social and emotional learning into educational systems and innovations in digital pedagogy. The relationship between neurobiology and artificial intelligence in the context of learning already requires serious research. The goal of neurobiology and AI is to predict human behavior by studying brain activity. The better we understand how the brain works, the better we can understand the development of AI algorithms. The synergistic structure of learning once again demonstrates the combination of neurobiology and AI. Neurobiologists' understanding of a particular learning process serves to make the development of that process more accessible to AI. AI uses these interactions to guide the learning trends of a huge number of children around the world. AI can process large amounts of information to understand the learning process and, if necessary, identify changes in the process. At the same time, we are increasingly aware that an individualized approach is becoming a priority in the learning process. Sometimes individual differences play a decisive role in determining children's talents. At this time, it is necessary to adapt learning to the individual needs of the child. Neurobiological research on individual differences shows that detailed information about a child can be a tool for identifying trends in their learning process. But this approach is costly and time-consuming. However, AI can conduct neurobiological research on a broader scale. Neurobiological research into individual differences shows that detailed information about a child can be a tool for identifying trends in their learning process. But this approach is costly and time-consuming. However, AI can conduct neurobiological research on a larger scale and repeat it as necessary. AI can process large amounts of detailed information at the individual level, creating the most appropriate learning format for each child. Thus, neurobiological research on small populations can be conducted by AI on a large scale. Such individualized learning opens up broad prospects for creating a world in which every child has the opportunity to reach their full potential. To ensure modern learning standards, AI relies on extensive data. This is because AI algorithms work better in conditions of a continuous flow of distributed data. We know that these algorithms are created by humans. Therefore, we should not forget that the work of AI algorithms depends on the data from which they are generated. It is very important to ensure access to a large amount of information from various learning situations. The problem with building algorithms is that most of the information about the learning process is based on a specific group of people. This means that the system does not take into account the diversity of learning styles. It should be noted that most neuroscience research on how the brain learns to read is based on information obtained from people who are learning to read in English or other languages that use the English alphabet. Other languages are not included in the results of neurobiological studies. It follows that the results of the study are based on a specific system that does not reflect linguistic diversity. If this issue is resolved, we will be able to predict how children around the world learn. All people have the same learning process, but pedagogy varies from country to country. These differences will help improve AI learning to understand how the human brain works. Then it will be possible to use universal learning principles more effectively. AI plays a very important role in

inclusive education. Education should meet the needs of all students, be more inclusive, and reflect cultural diversity. Innovative teaching methods, such as games, interactive lessons, and real-life situations, are key to testing children's learning abilities and ensuring they have the necessary skills. AI relies on digital interactions to understand learning processes by assessing children's skills and behavior. Digital teaching methods such as interactive games are rapidly developing and becoming a powerful tool for assessing children's abilities in a multicultural environment. Digital pedagogy is not tied to a specific language or curriculum, but is based on the learning outcomes of each child. Digital games make it possible to assess the level of proficiency in the learning process of children around the world and provide digital interaction with AI. AI can open up new models and ways of interacting. More importantly, AI-based learning assessment is not limited to a single area or to temporal and geographical boundaries. Learning is continuous, and every stage of learning must be adapted to the child's needs. Assessment must also be continuous in order to obtain a complete picture of the child's development. Neuroscience teaches us that the earlier we can help a child, the more likely they are to be able to change and adapt their behavior patterns. In childhood, the brain's capacity for learning and change is greater than in adults.

Key words: educational environment, social-emotional learning, neurobiology, artificial intelligence, synergetics, digital pedagogy, interactive activities

Резюме

СИНЕРГЕТИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ НЕЙРОБИОЛОГИИ И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Мировая система образования уделяет особое внимание интеграции социально-эмоционального обучения в образовательные системы и инновациям в области цифровой педагогики. Отношения между нейробиологией и искусственным интеллектом в контексте обучения уже требуют серьезных исследований. Цель нейробиологии и ИИ предсказать поведение человека путем изучения активности мозга. Чем лучше мы понимаем работу мозга, тем лучше можно понять разработку алгоритмов ИИ. Синергетическая структура обучения еще раз демонстрирует сочетание нейробиологии и ИИ. Понимание нейробиологами определенного процесса обучения имеет функцию сделать развитие этого процесса более доступным для ИИ. ИИ использует эти взаимодействия, чтобы направлять тенденции обучения огромного числа детей по всему миру. ИИ может обрабатывать большое количество информации, чтобы понять процесс обучения и, при необходимости, определить изменения в процессе. В то же время мы все больше осознаем, что индивидуальный подход становится приоритетом в процессе обучения. Иногда индивидуальные различия играют решающую роль в определении талантов детей. В это время необходимо адаптировать обучение к индивидуальным потребностям ребенка. Нейробиологическое исследование индивидуальных различий показывает, что подробная информация о ребенке может быть инструментом для выявления тенденций в процессе его обучения. Но такой подход требует серьезных затрат и отнимает много времени. Но ИИ может проводить нейробиологические исследования в более широком масштабе и при необходимости повторять их. ИИ может обрабатывать большие объемы подробной информации на индивидуальном уровне, создавая наиболее подходящий формат обучения для каждого ребенка. Таким образом, исследования нейробиологии на небольших популяциях могут проводиться ИИ в больших масштабах. Такое индивидуальное обучение открывает широкие перспективы для создания мира, в котором каждый ребенок имеет возможность полностью реализовать свой потенциал. Чтобы обеспечить современные стандарты обучения, ИИ опирается на многочисленные данные. Потому что, алгоритмы ИИ лучше работают в условиях непрерывного потока распределенных данных. Мы знаем, что эти алгоритмы созданы людьми. Поэтому не следует забывать, что работа алгоритмов ИИ зависит от того, из каких данных они генерируются. Очень важно обеспечить доступ к большому количеству информации из различных ситуаций обучения. Проблема построения алгоритмов

состоит в том, что большая часть информации о ходе обучения базируется на определенной группе населения. Это означает, что система не учитывает разнообразие форм обучения. Следует отметить, что большинство исследований в области нейробиологии о том, как мозг учится читать, основаны на информации, полученной от людей, которые учатся читать на английском или других языках, использующих английский алфавит. Другие языки не включены в результаты нейробиологических исследований. Отсюда следует, что результаты исследования основаны на определенной системе, не отражающей языкового разнообразия. Если этот вопрос будет решен, мы сможем предсказать пути обучения детей во всем мире. У всех людей одинаковый процесс обучения, но педагогика варьируется от страны к стране. Эти различия помогут улучшить обучение ИИ, чтобы понять, как работает человеческий мозг. Тогда можно будет более эффективно использовать универсальные принципы обучения. Роль ИИ в инклюзивном образовании очень высока. Обучение должно соответствовать потребностям всех учащихся, быть более инклюзивным и отражать культурное разнообразие. Инновационные методы обучения, такие как игры, интерактивные занятия и реальные жизненные ситуации, являются ключом к проверке способностей детей к обучению и наличия у них необходимых навыков. ИИ основывается на цифровых взаимодействиях для понимания процессов обучения, оценивая навыки и поведение детей. Такие методы цифровой педагогики, как интерактивные игры, стремительно развиваются и становятся мощным инструментом оценки способностей детей в мультикультурной среде. Цифровая педагогика не привязана к определенному языку или учебной программе, а основана на результатах обучения каждого ребенка. Цифровые игры дают возможность оценить уровень мастерства в процессе обучения детей во всем мире и обеспечить цифровое взаимодействие с ИИ. ИИ может открывать новые модели и способы взаимодействия. Более важным моментом является то, что оценка процесса обучения с помощью ИИ не ограничивается одной областью или временными и географическими рамками. Обучение непрерывно, и любой этап обучения должен адаптироваться к потребностям ребенка. Оценка также должна быть непрерывной, чтобы можно было получить полную картину развития ребенка. Нейробиология учит нас, что чем раньше мы сможем помочь ребенку, тем больше вероятность, что он сможет изменить и адаптировать модели поведения. В детстве способность мозга к обучению и изменениям выше, чем у взрослых.

Ключевые слова: образовательная среда, социально-эмоциональное обучение, нейробиология, искусственный интеллект, синергетика, цифровая педагогика, интерактивные виды деятельности

**PROSPECTS FOR IMPROVING MEMORY AND UNDERSTANDING IN THE
EDUCATIONAL ENVIRONMENT
TƏHSİL MÜHİTİNDƏ YADDAŞ VƏ ANLAMANIN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ
PERSPEKTİVLƏRİ**

HƏSƏNOVA AMALİYA MURAD QIZI

ORCID: 0000-0002-2196-3215
Biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə. Neyrotəhsil (neyropedaqogika, neyrodidaktika) neyrologiya, psixologiya və pedaqogikanın kəsişməsində yerləşən və öyrənməni optimallaşdırmaq üçün beyin funksiyası prinsiplərini öyrənən fənlərarası bir sahədir. Bu sahə metodların tələbələrin unikal xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılmasına, yadda saxlama qabiliyyətinin yaxşılaşdırılmasına, motivasiyanın artırılmasına və neyroplastikliyin istifadəsi ilə stressin azaldılmasına kömək edir. Neyrotəhsil sürətlə inkişaf edən bir sahədir. Neyrotəhsilin məqsədi beyin təbii öyrənmə proseslərini nəzərə alan daha effektiv təhsil metodları yaratmaqdır. Tədqiqatlar göstərir ki, beyin emosiya, motivasiya və aktiv iştirakı birləşdirən mühitlərdə ən yaxşı şəkildə öyrənir. Neyrotəhsil bu prinsiplərdən öyrənməni optimallaşdıran və uzunmüddətli bilik yadda saxlamağı təşviq edən təhsil strategiyaları hazırlamaq üçün istifadə edir. Öyrənmənin effektivliyinin artırılması müəllimlərə beyin ən yaxşı şəkildə necə öyrəndiyini anlamağa kömək edir və bu da onlara daha effektiv tədris metodları inkişaf etdirməyə imkan verir. Neyrotəhsil əsaslı strategiyalar diqqəti, yaddaşı və anlamağı yaxşılaşdırmaqla, bu da nəticədə daha effektiv öyrənməyə gətirib çıxarır.

Müasir təhsil insan beyninin öyrənmə, anlama və yadda saxlama qabiliyyətinin bir-birindən asılılığını dərk etməyə əsaslanır. Neyrobiologiya, idrak psixologiyası və pedaqogikanın kəsişməsindəki fənlərarası bir elm olan neyropedaqogiya, intuitiv tədris metodlarından beyin necə öyrəndiyinə dair dəlillərə əsaslanan strategiyalara keçməyi təklif edir. Neyropedaqogiyanın əsas prinsipi sadə şəkildə ifadə edilə bilər: öyrənmə beyin düşünmə qabiliyyətini dəyişdirmək üçün fiziki bir prosesdir. Hər yeni düşüncə, bacarıq və ya fakt sinir şəbəkələrində iz buraxır. Buradakı mərkəzi konsepsiya neyroplastiklikdir. Neyroplastiklik beyin təcrübəyə cavab olaraq sinaptik əlaqələr yaratmaq, gücləndirmək və zəiflətmək qabiliyyətidir. Beyin qanunlarına məhəl qoymamaq klassik problemlərə gətirib çıxarır: uzunmüddətli yaddaşa gətirib çıxarmayan "sıxma" və diqqətin həddən artıq yüklənməsi səbəbindən tələbələrin tez yorulması. Neyropedaqogiya bu problemləri həll etmək üçün xüsusi vasitələr təklif edir. Yadda saxlama prosesi boş bir diskə məlumat yazmaq deyil. Beyin məlumatları süzür, kodlayır və birləşdirir və hər mərhələdə neyrobioloji biliklər toplayır. Beyin eyni anda bir neçə duyğu kanalından gələn məlumatları daha yaxşı xatırlayır. Kaliforniya Universitetində aparılan bir araşdırma göstərdi ki, nəinki mühazirə dinləyən, həm də vizual sxemlərə və toxunma sxemlərinə sahib olan tələbələr bir həftə sonra testlərdə 50% daha yaxşı nəticə göstərdilər. Beyin konsolidasiya və yuxu tələb edir. Təhsildə ən güclü, lakin ciddi nəzərə alınmayan vasitələrdən biri yuxudur. Normal olmayan yuxu mərhələsində aktiv yaddaş konsolidasiyası baş verir, hipokampusdan (müvəqqəti saxlama) neokorteksə (uzunmüddətli saxlama) məlumat ötürülməsi pozulur. Harvard tibb məktəbində aparılan bir araşdırma, materialı araşdırdıqdan sonra kifayət qədər saat yatan tələbələrin, yatmayanlardan 35-40% daha yaxşı təkrarladığını təsbit etdi. Neyropedaqogiya israr edir: sağlam yuxunun təbii və imtahanlardan əvvəl gecə "sıxılmalarından" imtina ümumi sözlər deyil, akademik performans artıran xüsusi bir tövsiyədir. İnterval təkrarlanması da vacibdir. Beyin təkamül yolu ilə istifadə olunmayan məlumatları unutmaq üçün proqramlaşdırılmışdır.

Neyronogenez, beyindəki neyronların yeni əlaqələr və strukturlar yaratması və beyin funksiyasında dəyişikliklərə səbəb olması prosesidir. Bu fenomen beyin plastikliyinin əsas aspekti olub, təcrübə və öyrənməyə əsaslanaraq dəyişmək və uyğunlaşmaq qabiliyyətidir. Uzun müddətdir ki, insan beyninin sabit bir quruluşa və neyron sayına malik olduğuna və uşaqlıq dövründən sonra yeni neyronların artıq meydana gəlmədiyinə inanılırdı. Lakin son tədqiqatlar bu konsepsiyayı təkzib etdi və neyrogenezin

(yeni neyronların əmələ gəlməsi prosesi) yetkin beyninin müəyyən sahələrində baş verdiyini təsdiqlədi.

Neyrotəhsilin prosesini anlamağın vacib praktik tətbiqləri var. Bu bilik alzheimer və parkinson kimi neyrodegenerativ xəstəliklərin müalicəsində yeni yanaşmaların inkişafına səbəb ola bilər. Neyrotəhsil terapevtik yanaşmaların effektivliyini artırmaq üçün psixoterapiyada da istifadə edilə bilər. Nəticə olaraq, neyrotəhsilin beynin imkanları və dəyişmək və uyğunlaşmaq qabiliyyəti haqqında anlayışımızı genişləndirən maraqlı bir tədqiqat sahəsidir. Bu prosesi anlamaq təhsil, müalicə və həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında yeni perspektivlərə səbəb ola bilər.

Açar sözlər: neyrobiologiya, idrak psixologiyası, neyroplastiklik, neyropedaqogiya, intuitiv tədris metodları

Abstract

Neuroeducation (neuropedagogy, neurodidactics) is an interdisciplinary field at the intersection of neuroscience, psychology, and pedagogy that studies the principles of brain functioning to optimize learning. This field helps adapt methods to the unique characteristics of learners, improve memory, increase motivation, and reduce stress through the use of neuroplasticity. Neuroeducation is a rapidly developing field. The goal of neuroeducation is to create more effective educational methods that take into account the brain's natural learning processes. Research shows that the brain learns best in an environment that combines emotion, motivation, and active participation. Neuroeducation uses these principles to develop educational strategies that optimize learning and promote long-term knowledge retention. Improving learning effectiveness helps teachers understand how the brain learns best, enabling them to develop more effective teaching methods. Strategies based on neuroeducation can improve attention, memory, and comprehension, ultimately leading to more effective learning. Modern education is based on an understanding of the interdependence of the human brain's ability to learn, understand, and remember. Neuropedagogy, an interdisciplinary science at the intersection of neurobiology, cognitive psychology, and pedagogy, proposes a shift from intuitive teaching methods to evidence-based strategies for understanding how the brain learns. The basic principle of neuropedagogy can be stated simply: learning is a physical process of changing the brain's ability to think. Every new thought, skill, or fact leaves an imprint on neural networks. The central concept here is neuroplasticity. Neuroplasticity is the brain's ability to create, strengthen, and weaken synaptic connections in response to experience. Ignoring the laws of the brain leads to classic problems: rote memorization that does not lead to long-term memory and rapid fatigue in students due to attention overload. Neuropedagogy offers specific tools to solve these problems. The process of memorization is not simply recording information on a blank disk. The brain filters, encodes, and integrates information, accumulating neurobiological knowledge at each stage. The brain memorizes information from multiple sensory channels simultaneously. A study conducted at the University of California showed that students who not only listened to lectures but also had visual and tactile neural connections performed 50% better on tests after a week. The brain needs consolidation and sleep. One of the most powerful but seriously underrated tools in education is sleep. During the REM sleep phase, active memory consolidation occurs, and the transfer of information from the hippocampus (temporary storage) to the neocortex (long-term storage) is disrupted. A study conducted at Harvard Medical School showed that students who slept enough hours after studying the material remembered it 35-40% better than those who did not. Neuropedagogy insists that promoting healthy sleep and avoiding nighttime "pain" before exams are not just general words, but specific recommendations that improve academic performance. Interval repetition is also important. The brain is evolutionarily programmed to forget information that is not used. Neurogenesis is the process by which neurons in the brain form new connections and structures, leading to changes in brain function. This phenomenon is a key aspect of brain plasticity, the ability to change and adapt based on experience and learning. For a long time, it was believed that the human brain had a fixed structure and number of neurons, and that new neurons were no longer formed after childhood. However, recent studies

have refuted this concept and confirmed that neurogenesis (the process of forming new neurons) occurs in certain areas of the adult brain.

Understanding the process of neurogenesis has important practical applications. This knowledge may lead to the development of new approaches to treating neurodegenerative diseases such as Alzheimer's and Parkinson's. Neurogenesis can also be used in psychotherapy to increase the effectiveness of therapeutic approaches. As a result, neurogenesis is an exciting area of research that expands our understanding of the brain's capabilities and its ability to change and adapt. Understanding this process may open up new perspectives in education, treatment, and improving quality of life.

Key words: neurobiology, cognitive psychology, neuroplasticity, neuropedagogy, intuitive learning methods

Резюме

ПЕРСПЕКТИВЫ УЛУЧШЕНИЯ ПАМЯТИ И ПОНИМАНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Нейрообразование (нейропедагогика, нейродидактика), это междисциплинарная область, находящаяся на стыке нейронауки, психологии и педагогики, изучающая принципы функционирования мозга для оптимизации обучения. Эта область помогает адаптировать методы к уникальным особенностям учащихся, улучшить память, повысить мотивацию и снизить стресс за счет использования нейропластичности. Нейрообразование — быстро развивающаяся область. Цель нейрообразования — создание более эффективных образовательных методов, учитывающих естественные процессы обучения мозга. Исследования показывают, что мозг лучше всего учится в среде, сочетающей эмоции, мотивацию и активное участие. Нейрообразование использует эти принципы для разработки образовательных стратегий, которые оптимизируют обучение и способствуют долговременному сохранению знаний. Повышение эффективности обучения помогает учителям понять, как мозг лучше всего учится, что позволяет им разрабатывать более эффективные методы преподавания. Стратегии, основанные на нейрообразовании, могут улучшить внимание, память и понимание, что в конечном итоге приводит к более эффективному обучению.

Современное образование основано на понимании взаимозависимости способности человеческого мозга к обучению, пониманию и запоминанию. Нейропедагогика, междисциплинарная наука на стыке нейробиологии, когнитивной психологии и педагогики, предлагает переход от интуитивных методов обучения к стратегиям, основанным на доказательствах, для понимания того, как мозг учится. Основной принцип нейропедагогики можно сформулировать просто: обучение — это физический процесс изменения способности мозга мыслить. Каждая новая мысль, навык или факт оставляют отпечаток в нейронных сетях. Центральным понятием здесь является нейропластичность. Нейропластичность — это способность мозга создавать, укреплять и ослаблять синаптические связи в ответ на опыт. Игнорирование законов мозга приводит к классическим проблемам: «зубрежка», которая не приводит к долговременной памяти, и быстрая утомляемость студентов из-за перегрузки внимания. Нейропедагогика предлагает конкретные инструменты для решения этих проблем. Процесс запоминания — это не просто запись информации на чистый диск. Мозг фильтрует, кодирует и интегрирует информацию, накапливая нейробиологические знания на каждом этапе. Мозг запоминает информацию из множества сенсорных каналов одновременно. Исследование, проведенное в Калифорнийском университете, показало, что студенты, которые не только слушали лекции, но и имели зрительные и тактильные нейронные связи, через неделю показали на 50% лучшие результаты на тестах. Мозгу необходимы консолидация и сон. Один из самых мощных, но серьезно недооцененных инструментов в образовании — это сон. Во время фазы аномального сна происходит активная консолидация памяти, и

нарушается передача информации из гиппокампа (временное хранилище) в неокортекс (долговременное хранилище). Исследование, проведенное в Гарвардской медицинской школе, показало, что студенты, которые спали достаточное количество часов после изучения материала, запоминали его на 35-40% лучше, чем те, кто этого не делал. Нейропедагогика настаивает: пропаганда здорового сна и избегание ночных «болей» перед экзаменами — это не общие слова, а конкретные рекомендации, улучшающие успеваемость. Интервальное повторение также важно. Мозг эволюционно запрограммирован на забывание информации, которая не используется.

Нейрогенез — это процесс, в ходе которого нейроны в головном мозге образуют новые связи и структуры, что приводит к изменениям в работе мозга. Это явление является ключевым аспектом пластичности мозга, способности изменяться и адаптироваться на основе опыта и обучения. Долгое время считалось, что человеческий мозг имеет фиксированную структуру и количество нейронов, и что новые нейроны больше не образуются после детства. Однако недавние исследования опровергли эту концепцию и подтвердили, что нейрогенез (процесс образования новых нейронов) происходит в определенных областях головного мозга взрослого человека.

Понимание процесса нейрогенеза имеет важное практическое применение. Эти знания могут привести к разработке новых подходов к лечению нейродегенеративных заболеваний, таких как болезнь Альцгеймера и болезнь Паркинсона. Нейрогенез также может быть использован в психотерапии для повышения эффективности терапевтических подходов. В результате нейрогенез является захватывающей областью исследований, расширяющей наше понимание возможностей мозга и его способности к изменениям и адаптации. Понимание этого процесса может открыть новые перспективы в образовании, лечении и улучшении качества жизни.

Ключевые слова: нейробиология, когнитивная психология, нейропластичность, нейропедагогика, интуитивные методы обучения

O'QUVCHILARDA MA'NAVIY XULQ-ATVORNI SHAKLLANTIRISH MASALALARI

MIRSAGATOVA NARGIZA SAYFULLAYEVNA

Oriental universiteti

Uzluksiz ta'lim pedagogikasi kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'quvchilarda ma'naviy xulq-atvorni shakllantirish masalalariga bag'ishlanadi. Maqolada o'quvchilarda ma'naviy xulq-atvorni shakllantirish omillari va yo'llari ko'rsatilagan.

Kalit so'zlar: ma'naviy va moddiy hayot, o'quvchi, o'qituvchi, barkamol shaxs, ijod, ta'lim, tarbiya, qobiliyat, maqsad, talaba, pedagog, yaratish.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы формирования духовного поведения у учащихся. В статье показаны факторы и пути формирования духовного поведения у учащихся.

Ключевые слова: духовная и материальная жизнь, учащийся, учитель, гармонично развитая личность, творчество, образование, воспитание, способность, цель, студент, педагог, созидание.

Abstract. This article is devoted to the issues of forming moral and spiritual behavior in students. The article identifies the factors and ways of developing moral and spiritual behavior in students.

Keywords: spiritual and material life, student, teacher, well-rounded personality, creativity, education, upbringing, ability, goal, learner, pedagogue, creation.

Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin.

O'quvchilarda ma'naviy xulq-atvorni shakllantirish omillariga biz kitob o'qish, milliy qadriyatlarimizga hurmat ruhida bo'lish, buyuk olim-u ulamolarimizning bebaho tarixiy me'roslarini qunt bilan o'rganish xalq og'zaki ijodini o'rganish va shu kabilarni misol qila olamiz.

Axloqiy tarbiyaning ba'zi asosiy sifatleri mazmunini tavsiflaymiz. Vatanparvarlik. Vatanparvarlik Vatanga muhabbat, uning himoyasiga tayyor bo'lish, Vatanning gullab-yashnashi uchun mehnat qilish demakdir. Insonning ma'naviy qiyofasida bu tuyg'ular o'zini namoyon qiladi. Unda ijtimoiy burch bilan belgilanadigan xatti-harakatning eng yuqori asoslari o'z aksini topadi. Fuqarolik burchi inson hayotiy faoliyatining barcha sohalaridagi ijtimoiy faolligini kuchaytiradi. Vatan manfaatlarini himoya qilishda, mehnatda, ijtimoiy faoliyatda o'zining fuqarolik majburiyatlarini sidqidildan bajarishga rag'batlantiradi. O'quvchilarda baynalminal tuyg'u va baynalminalchi sifatlarini tarbiyalash jarayonida ularning O'zbekiston xalqlarining milliy birligi, umumdavlat manfaatlarining ayrim viloyat yoki millat manfaatlaridan ustunligini tushuntirish alohida ahamiyatga ega. Jamoatchilik faoliyati shaxsning xususiyatlari sifatida namoyon bo'ladi va insonning jamiyat maqsadlari bilan birdamligini aks ettiradi. Uning tuzilmasiga mehnat va jamoatchilik faolliigi, burch va javobgarlik tuyg'usi, o'rtoqlik, o'zaro yordam, jamoa va butun jamiyat manfaatlari yo'lida boshqalarga va o'ziga talabchanlik tuyg'ulari kiradi.

Mehnatsevarlik. Bu axloqning eng muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Mehnatga mas'uliyatli munosabatning asosiy begilari: beg'arazlik, mehnat majburiyatlariga ongli, mas'uliyatli yondashish, intizomlilik, ijodiy izlanish, tashabbus, faoliyat natijalarini oldindan ko'ra bilish va mustaqil qaror qabul qilish, jamoatchilik hamkorligi; o'rtoqlariga yordam ko'rsatishga tayyorgarlik, mehnat kishisining qadr-qimmati tuyg'usini rivojlantirish.

269

O'quvchilarda ma'naviy xulq-atvorni shakllantirishda tarbiyaning o'rni beqiyosdir. Ta'lim ham, tarbiya ham ong mahsuli lekin, ayni vaqtda ong darajasi va uning rivojini belgilaydigan, ya'ni xalq ma'naviyatini shakllantiradigan va boyitadigan eng muhim omil bu – tarbiyadir. Tarbiya oiladan boshlanadi. Xalqimizning shonli tarixiga narzar tashlasak, eng qimmatli an'analar: halollik, rostgo'ylik, or-nomus, sharm-u hayo, mehr-u oqibat, mehnatsevarlik kabi barcha insoniy fazilatlar eng avvalo oilada shakllangan. Odobli, bilimdon va aqlli, mehnatsevar, imon-e'tiqodli farzand nafaqat ota-onaning, balki butun jamiyatning eng katta boyligidir. Demak bola oilada millatning qiyofasini ko'radi, shu muhitda uning tabiati, dunyoqarashi va axloqiy qiyofasi shakllanadi.

Ma'naviy xulq-atvorni shakllantirishda qomusiy olimlarimizning ta'lim-tarbiya, odob-axloq to'g'risidagi beqiyos asarlari biz uchun juda go'zal dasturul amal bo'lib xizmat qiladi. Buyuk bobokalonlarimiz al- Buxoriy, at-Termiziylarning tarbiya maktablari, Farobiy, Beruniylarning ta'limiy- axloqiy qarashlari, Kaykovusning "Qobusnoma", Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul – Haqoyiq" asarlari komil inson tarbiyasida muhim o'rin tutadi.

Xulq-odob madaniyati me'yorlari va tamoyillarini anglash yoshlarga mehnatsiz, intilishsiz hech qanday jamiyat aslo taraqqiy eta olmasligi, balki hatto qo'lga kiritilgan imkoniyatlarni ham boy berib qo'yishi ehtimoldan holi emasligini tushunish imkoniyatini beradi. Shuningdek, Ahmad

Yugnakiyning “Hibat ul – Haqoyiq” asarida ham markaziy o`rinni inson shaxsi, uning ma`naviy axloqiy qiyofasi, shuningdek, shaxsni kamolotga yetishuvini ta`minlash masalasi turadi. Asarda, ilm manfaati, ilmsizlik va jaholatning zarari haqida fikr bildiriladi. Ilmli va ilmsiz kishini bir - biri bilan taqqoslash asosida ilm-ma`rifatning afzalligi, uning inson uchun qay darajada foydali ekanligini ochib berar ekan, Ahmad Yugnakiy bilimli insonni qimmatbaho dinorga, bilimsiz kishini esa, qimmatsiz ilikka o`xshatib, er kishining ko`rki aql, deya ta`kidlaydi. Ilmli inson o`z ilmi bilan mashhur bo`lib, nomi o`chmagani holda, ilmsiz kishi garchi tirik bo`lsada, nomi o`lik ekanligini e`tirof etadi. Alloma bilim egallash kishini yuksaklarga ko`tarsa, ilmsizlik tubanlikka tomon yetaklashiga alohida urg`u beradi. Ahmad Yugnakiy tomonidan asoslangan barkamol insonni shakllantirish tizimi o`zida quyidagilarni aks ettiradi: yuksak darajada nazariy va amaliy bilimlarni egallash, til va so`z odobiga ega bo`lish, shuningdek, o`zida halollik, rostgo`ylik, saxiylik, kamtarlik, qanoatlilik, samimiylik kabi xislatlarni namoyon eta olish, vafodor do`st bo`lish. Allomaning nuqtai nazariga ko`ra, o`zgalar sirini saqlay olish, kamgap bo`lish hamda har bir so`zni o`z o`rnida va lozim topilgandagina so`zlash, yuqori mansab yoki mavqega ega bo`lganda kattalarga hurmat, kichiklarga izzat ko`rsata olish kishining obro`siga obro` qo`shuvchi sifatlar bo`libgina qolmay, ayni vaqtda ijtimoiy munosabatlarni tashkil etish jarayonida yuzaga kelish ehtimoli bo`lgan salbiy holatlarning oldini oladi. Insonda baxillik, ochko`zlik, yolg`onchilik, ikkiyuzlamachilik, takabburlik, zolimlik, jaholat, tanballik, shoshqaloqlik, bilimsizlik, sabrsizlik, ko`p gapirish va hokazo kabi xislatlarning mavjudligi esa kishilar o`rtasida adovat, o`zaro urush janjallarning kelib chiqishida asosiy omil bo`lib xizmat qilishini Ahmad Yugnakiy yuqorida mazmuni xususida so`z yuritilgan asarida alohida qayd etib o`tadi.

Abdurahmon Jomiy insonni shaxs sifatida tarbiyalashda moddiy omillar bilan bir qatorda ma`naviy omillarning roli ham beqiyos ekanligini ta`kidlagan holda, mazkur omillar sirasida musiqa alohida o`rni va roli borligini ko`rsatib beradi. Alloma “Musiqa haqida risola” nomli asarida musiqa ilmining shakllanishi, oxanglari, turlari, maqom kuylarining mazmuni, musiqa asboblari hamda ularning vazifalari borasidagi ma`lumotlarni bayon etar ekan, musiqa inson ruhiga turlicha ta`sir ko`rsatishini aytib o`tadi. Xususan, ayrim musiqiy asarlar insonning ruhiyatiga ijobiy ta`sir etib, uning kayfiyatini ko`tarsa, ayrim kuy yoki qo`shiqlar kishida tushkun kayfiyatni hosil qilishiga alohida urg`u beradi.

Ushbu maqolada yosh avlodning porloq kelajagi uchun muhim ahamiyat kasb etuvchi omillarni, ilm, malaka va ko`nikmalar hayotda komil shaxs bo`lib yetishmoq uchun qanchalar muhim ekanligi to`g`risida qisqacha bayon qilishga harakat qildik. Agar biz o`z vaqtida uzoqni ko`zlab, katta umid bilan hayotga kirib kelayotgan yoshlarimizning chuqur bilim va kasb-hunar egallashi uchun zamin yaratsak, ularni zamon talab qiladigan mutaxassis kadrlar etib tayyorlasak, bugungi kunda butun

dunyoniqamrab olgan moliyaviy-iqtisodiy inqiroz davrida yurtimizda tinchlikni saqlab, iqtisodiyotimizning barqaror o'sish sur'atlarini ta'minlashga ayni shunday og'ir sharoitda xalqimiz hayotini tobora yuksalishiga albatta erisha olamiz!

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. K. Hoshimov, S. Nishonova. Pedagogika tarixi. Toshkent. 2005yil
2. M. Hamdamova. Ma'naviyat asoslari. Toshkent. 2008-yil
3. UzA internet manbasi.
4. Mirsagatova N.S. Pedagogik mahorat. Darslik – T.: “Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi”, 2025.

THE ETHICAL FRONTIER DIGITAL TWINS AND THE "GENERATIVE GHOST"

MUHAMMAD FAISAL

Assistant Professor (AI) at Allama Iqbal Open University

ORCID: 0000-0002-5797-766X

ABSTRACT

With generative media reaching near-human perfection, the ethical focus of 2026 has turned toward "Digital Twins" and personal heritage models. This article explores the legal and psychological implications of creating AI versions of individuals based on their digital footprints. As "Generative Ghosts" become common in the grieving process, global governance bodies are racing to establish frameworks for "Digital Wills" and data ownership after death. The research highlights a persistent gap between recognizing responsible AI (RAI) risks and taking meaningful action, calling for standardized evaluations of "personality fidelity" to prevent the hallucination of non-existent character traits in digital recreations.

Keywords: Responsible AI (RAI), Digital Wills, Ethical Frameworks, Personal Heritage Models.

THE TRANSITION TO AGENTIC WORKFORCES WITH AUTONOMOUS ORCHESTRATION IN GLOBAL ENTERPRISE

MUHAMMAD FAISAL

Assistant Professor (AI) at Allama Iqbal Open University
ORCID: 0000-0002-5797-766X

ABSTRACT

In early 2026, the global AI scenario has shifted from "Generative AI" to "Agentic AI." This article explores the development of Large Action Models (LAMs) that go beyond text generation to execute complex, multi-step tasks autonomously. Unlike their predecessors, these agents possess reasoning and long-term memory, allowing them to navigate software APIs, manage supply chains, and settle insurance claims with minimal human intervention. Research indicates that by 2026, over 40% of enterprise applications will feature task-specific agents, fundamentally moving AI from a conversational tool to a digital labor force. This study analyzes the security and identity verification frameworks necessary to govern these "autonomous workers" in a live corporate environment.

Keywords: Agentic AI, Large Action Models (LAMs), Autonomous Workflows, API Integration.

**GLOBALIZATION AND ECONOMIC DEVELOPMENT AND ITS EFFECTS ON THE
TELECOMMUNICATIONS INDUSTRY IN NIGERIA: AN EMPIRICAL INSIGHT OF AIRTEL
NIGERIA**

DR CHUKWUEMEKA GODSON EME (PhD)

***Lecturer, Department of Business Administration, Faculty of Management
Sciences, National Open University of Nigeria (NOUN), Jabi-Abuja.***

ABSTRACT

Globalization is broadly characterized by the emergence of a global village activities for the whole world in which all peoples in all nations of the world are drawn together into increasingly closer and mutually beneficial, political, industrial, financial, scientific, technological and cultural relationships. This paper closely assessed globalization and economic development and its effects on the telecommunications industry in Nigeria, drawing an empirical insight from Airtel Nigeria Limited. To collect the desired data for this research work, four methods were used, these include, documentary, observations, questionnaires and personal interviews. In the analysis of the data collected, the study made use of descriptive and inferential statistics. The findings of the study were drawn from the data presented and analysed and their implications were discussed relative to all stakeholders. It was confirmed that Airtel Nigeria Limited have survived all manner of financial emasculation and changes in management and have endeared themselves to Nigerians as a telecommunication company of choice. Part of this findings delved into why and how Airtel Nigeria Limited was able to achieve this despite tough competitions from other telecommunication companies already in the industry before their arrival, particularly MTN Nigeria Limited.

Key Words: Globalization, global village, technological development, cultural differences, Telecommunications industry, economic growth and development, Airtel Nigeria Limited

Introduction

Telecommunication sector in many countries around the world witnessed exponential growth in the last three years (Oladapo & Wynand, 2020; Leila, 2019; Anavilah, Asongu, Andres, 2017). Effects of globalization on peace and stability; implications for governance and the knowledge economy of African countries, Shiu and Lam (2008) stated that the cause of the growth could be traced to market liberalization or privatization and advancement in technology. Telecommunications expansion has been observed to have both direct and indirect benefits to economic growth (WDI, 2018, Sajjad, 2017; NCC, 2014, Mohsin, Khan & Malik, 2012). Besides, there are plethora of empirics that explain the causal relationship between growth in the telecommunications sector and economic growth (Snezana, Zoran, & Zorana, 2019; Pradhan, Malik, & Bagchi, 2018). Argument are that, the development of a modern nation to its full potential cannot be attained without adequate

telecommunication infrastructure (Elena, Bogdan, Angela and Sorin, 2018; Tella et al., 2007, Osotimehin et al., 2010), which implies that telecommunication plays significant role in economic growth and development (Mamoun & Talib, 2017; Ayse, Fatih, Hakan, Cevdet, Sadih, 2016). The world has become a global village with telecommunication being an indispensable tool in the entire process of globalization. However, it is not in dispute that telecommunications and information technology (IT) play essential roles in the process. Obviously, the development in this vital sector over the years has been phenomenal all over the world (Saijad, 2017; Harald and Pantelis, 2011).

More so, Nigerian government considers telecommunications service to be so vital to national interest and economic development that it was placed directly under their control in most countries until fairly recently, when deregulation and competition were introduced (Akinwale, Sanusi, Sarujlal, 2018; Mamoun & Talib, 2017; Lee, 2003). These recent advances in telecommunications technology have been an important vehicle in permitting information exchange to develop as a valuable commodity for moving the country into post-industrial and information-driven economic growth. Given this development, the perspective on telecommunications development research concentrate on how best to increase and include telecommunication as an essential component of the economic development (Lloyd and Fenio, 2017; Mamoun et al., 2016).

According to World Bank (2016), late starters in the telecommunications, "will risk exclusion from the global economy, and face severe comparative disadvantage on their goods and services". Tele density improved from 0.37% in 1996 to 8.5% in 2004, several towns and cities estimated at 48% of the population and 18% of the land mass have potential access to telecommunication services. The internet, cell phones and computers have ushered in a radical change in communication habits and human relationships. The communication revolution has resulted in incredible technological, economic, cultural, and psychological changes. It has turned the whole world into a globalized village by compressing time and space (Keil & Johnson, 2016; Offurum, 2019).

These recent advancement in telecommunications technology have been critical in allowing information exchange to mature as a valuable commodity for the country's transition to post-industrial and information-based economic development. Modern telecommunications infrastructure development is needed not only for domestic, economic growth, but also for participation in highly competitive global markets and the attraction of new investments in today's world.

The Nigerian telecommunications market is the country's largest segment of the ICT industry. Nigeria has one of Africa's largest telecom markets. Nigeria's telecommunication industry has developed into an oligopolistic business system over time (a small number of firms have the majority of market share). There is a large global presence in this industry. MTN, a South African multinational corporation with a market share of 37.10%, Airtel (an Indian multinational company, with a market share of 30.9%), 9mobile (formerly Etisalat, with a market share of 20.0%), and Globacom Nigeria Limited, the only Nigerian incorporated telecommunication company, with a market share of 12.0% are the market leaders. Nigerian Communications Commission (NCC), is one of the sectors that helped the country recover from recession in the fourth quarter of 2020, contributing 12.45 percent to GDP. Telecommunications and Information Services under Information and Communication grew by 17.64% in fourth quarter of 2019, according to the latest data from the National Bureau of Statistics (NBS).

According to statistics, the telecom industry accounts for \$520 billion in annual global spending. The United States, with one of the world's biggest telecom market, is predictably the frontrunner. People now have access to learning opportunities outside of conventional schooling thanks to technological advancements. To perform a search, read a review, or watch a how-to video on virtually any subject, all you need is a computer, smartphone, and access to the internet. Telecommunication is also being used by several of the biggest organizations to provide long-distance or remote education. For students, this is highly cost-effective, as it allows them to save money that would otherwise be spent on accommodation and transportation. Furthermore, online courses offer students the versatility and independence to balance their job and school obligations. For classmates and teachers to communicate and exchange knowledge, social media has become a powerful tool. The sector has grown dramatically as cell phone use has progressed from basic phone telephony to modern enhanced services and the implementation of new technology into various sectors of the country's economy. Nigerians benefit from convenient banking services (bank mobile apps) and access to e-learning platforms thanks to the sector's rapid growth.

1.1 Statement of the Problem

Emerging technologies as a result of globalization have effects on economic and social activities of nations, particularly in the area of economic development.

Therefore, the purpose of this research is to investigate globalization and economic development and its effects on the telecommunications industry in Nigeria with particular reference to Airtel Nigeria Limited.

The telecommunications industry which took a centre-stage in the economic development of many nations in the wake of globalization and information technology (IT) can no longer be ignored by any well-meaning nation-state that want to matter in this 21st century. Hence, the study becomes relevant as to proffer solutions to enhance the effective assessment of globalization and economic development and its effects on the telecommunications industry in Nigeria, with empirical evidence from Airtel Nigeria Limited.

1.2 Objectives of the Study

The main objective of this study is to investigate globalization and economic development and its effects on the telecommunications industry in Nigeria with particular reference to Airtel Nigeria Limited. The specific objectives of the study were:

- i) To identify the historical antecedents to globalization;*
- ii) To assess the benefits of globalization to Nigerian economy;*
- iii) To analyse the role of the key players in the telecommunications industry to Nigeria's economic development;*
- iv) To highlight the activities of Airtel Nigeria Limited in their contributions to Nigeria's economic development.*

2.0 Review of Related Literature

2.1 Concept of Globalization

Globalization, which is a term derived from the word 'global' (from globe) has been interpreted by many writers and scholars to mean so many things –like an omnibus –that its original meaning seemed to have been lost (Okene, 2004). Globalization refers to a cluster of interconnected phenomena transforming world politics to describe alternately, a process, policy, predicament and the product of vast and invisible international forces. Looking for 'globalization' is like looking for air. You can't see it, because it is everywhere (Kegley, 2017).

As a complex social phenomena, Nnoli (2000) asserts that globalization interfaces with various elements of social life and is suffused with ambiguities, variations, uncertainties and incompatibilities, its core, is the inevitable expansion of capitalism worldwide including the spread of its values. Explicitly, globalization can be defined as a process which intensifies the integration of the world economy and the people through technological advancement in several areas, particularly in the area of information technology.

It has also produced a differentiation in the production process (Alli, 2016). Lending credence to Alli's vituperation, globalization can be viewed as a process of interaction and integration among the people, companies and governments of different nations; a process driven by international trade and investment and aided by information technology. The process has effects on the environment, culture, political systems, economic development and prosperity, and on human, physical wellbeing in societies around the world.

Ibeanu (2017) interpreted the term globalization from three different perspectives. First, from a universalistic point of view, globalization signifies phenomena, characteristics, events and problems that are universally present, or are becoming so. In this sense, there is a meaning of presence, visibility, immediacy and availability worldwide or in what can be considered important global centres (Ama, 2019). There is also a sense of universal risk from problems that are fundamentally cross-scale, trans-sectional, trans-cultural and trans-disciplinary. Hence, Holmen (2016) asserts that today we read about the global character of many things, for example, global economic restructuring, global food crisis, global demographic transition, global warming, global spread of disease and so on.

Globalization as conceived by Friedman (2010) entails the integration of markets, nation-state and technologies in a way that enables individuals, corporations and nation-states to reach around the world faster, further, deeper and cheaper than ever before. On another note, Rennen and Martens (2003) describe globalization as intensification of cross-national interactions with the aim of promoting established transnational strategies for facilitation of economic, social, cultural, ecological, political, technological and social processes on global, supranational, national, regional and local levels. Researchomatic (2010) simply puts the concept as the process of economic integration of the entire world through the removal of barriers to free trade and capital mobility, and diffusion of knowledge and information. In essence, globalization is a kind of development effort with a platform created for human interaction across the world and ease of movement of goods and services between countries for attainment of social and economic benefits of all the interacting countries. According to Gyamtsho (2005), globalization causes man's socioeconomic development through trade liberalization on a level-playing ground allowing all nations and individuals to compete on the world range.

Ever since the conceptualization of globalization and its attendant definitions, social and economic researchers have apparently found it crucial to ascertain the impacts of the globalization drive; using indicators from political, economic, socio-cultural, technological, and environmental domains as the guiding criteria.

Based on these measuring criteria, variables such as absolute number of embassies and high commissions in countries, (Dreher, 2006; Dreher et al., 2010; Figge and Martens, 2014), and involvement of countries in conventional arms trade and international military aid (Held et al. 2000) have been used as measures of political impacts on the countries experiencing globalization.

Measurement of the economic domain has been in trade and the spread of neoliberalism, capitalism and market economy (Antonio, 2007), multilateral trades of goods and services between countries. In the cultural domain are variables such as trade of differentiated products, promotion of understanding between cultures, tourism and flows of immigration – (both legal and illegal), international migrant group as a share of the population and the technology domain, variables such as modern communication technologies, particularly as for mobile cellular subscriptions per 100 inhabitants, internet users, and transportation system have been used. The environmental impacts have been measured in ecological footprints of imports and exports as a share of bio-capacity (Figge and Martens, 2014).

2.2 Role of Telecommunications in Nigeria's Economic Development

Telecommunication service as infrastructure plays an important role in the economic, political and social development of any country. Like any infrastructure, it is expected to stimulate economic growth and development. It has been shown that telecommunication services are used in connection with a wide range of economic production and distribution activities, delivery of social services, and government administration (Saunders, R. J. et al (2014). Similarly, the National Policy on Telecommunication (2000) observed that, telecommunication is a vital engine of growth of any economy, it is an essential infrastructure that promote the development of other sectors such as agriculture, education, industry, health, banking, defence, transportation and tourism. It is indispensable in times of national emergency or natural disasters. It considerably reduces risks and rigours of travel and arrests rural-urban migration.

Telecommunication is now widely considered a strategic investment to maintain and develop competitive advantage at all levels – national, regional and firm. It constitutes the core of, and provides the infrastructure for the information economy as a whole. For instance, telecommunications service is the bedrock upon which information technology and its derivatives such as electronic banking and commerce are built. Telecommunications facilitate market entry, improve customer services, reduce costs, and increase productivity. It is an integral part of financial services, commodities markets, media, transportation and the travel industry and provides vital links among manufacturers, wholesalers and retailers. Information is regarded today as a fundamental factor of production, alongside capital and labour.

The information economy accounted for one-third to one-half of Gross Domestic Product (GDP) and of employment in the Organization for Economic Cooperation and Development for a substantial proportion of GDP in the newly industrialized economies and the modern sectors of developing countries.

For example, in their study of some countries in the Asia and Pacific region, Jusawailla, M. et al (1988), using data of the late 1970s, found that information sector as proportion of GDP were: Singapore 25 per cent, Indonesia 19 per cent and Malaysia 14 per cent. However, in Nigeria the telecommunication services contribution to GDP was paltry, averaging 0.3 per cent of total GDP during the period 1960 – 2000. Similarly, in terms of employment generation, private telecommunications operators generated only 7,000 new jobs since the first licence was issued in 1996.

Telecommunication services can substitute for other forms of communication (mainly postal service and personal travel) and are often more effective and more efficient than those forms in their use of time, energy and materials and in their effect on the quality of the environment. Telecommunication is an essential feature of globalization of affecting international trade-flows of investment, technologies, services and the world economy as a whole, of which free market is today the moving spirit. Global telecommunication provides the opportunity for a country to share in the wave of science and technology developments, and the general economy in positive ways that account for the remarkable economic growth in advanced countries and the newly industrialized countries.

2.3 The Role of Airtel Nigeria Limited to Nigeria's Telecommunications Industry

Airtel Nigeria is a subsidiary of Bharti Airtel of an Indian Multinational telecommunications Services Company headquartered in New Delhi India. Bharti Airtel is now the third largest mobile operator in the world with over 303 million customers across 20 countries in Asia and Africa. The history of Airtel Nigeria dates back to the year 2000 when it entered the Nigerian market under the brand name Kencell which was later rebranded in 2004 to Celtel Nigeria. Celtel Nigeria was later acquired by Zain group in 2005. On June 2010, the Zain was acquired by Bharti Airtel and rebranded to Airtel Nigeria. Its current name was adopted after Bharti Airtel bought out the Africa mobile operations of Kuwaiti telecommunications from Zain. The company offers mobile voice & data services, fixed line, high speed broadband, turnkey telecom solutions for enterprises and national & international long distance services to carriers with market share of 22.6%. It acquired Vmobile subscribers in November 2014. It is the second tele-communications operator in Nigeria, after MTN Nigeria, to host mobile virtual operators (MVNOs) in the country. Airtel Nigeria prides itself of being the most innovative mobile telephone operator company in Nigeria. This is attested by the many products, that it offers namely: Value Added Services (VAS), Airtel Money, Prepaid and Postpaid plans, One Network, 3.75G Network, Blackberry devices and services, International roaming, Local and international messaging, 24-hour customer care center, Internet access, Directory enquiries, SMS information services, Mobile Top up and Me2U services.

Several banks in Nigeria have their Airtel Mobile Apps by which customers can conveniently carry out transactions of about 50 billion or more according to individual bank policies.

Also, customers with the upgraded version of mobile phones also known as Android and IOS can use their bank-generated transfer code to implement transactions successfully. The status quo has reduced the rate of armed robbery basically as people hardly move with large sums of money (Jackson, 2017). Although, Micah (2017) argued that the current state of things may have drastically increased Cyber Crimes. In any case, the risk of GSM has achieved a stupendous improvement in the significant area of the economy, like banking, telecoms, and commerce in general. GSM is perhaps the most massive improvement at any point to have occurred in the telecommunications industry (Wojuade, 2015). The penetration of GSM has brought enormous profits which incorporates

expanded financial sector turnover through loans, advances, progresses, e-commerce, e-banking (Iwayemi, 2017).

Additionally, e-electronic banking like Automated Teller Machine (ATM) services, online monetary exchanges, international credit uptake of debit and credit cards and debit card facilities, airline ticketing, and reservations are a portion of the various ways that the introduction of GSM in the telecommunications industry has helped the improvement, refinement, security and fast transactions in the Nigerian financial sector (NCCE, 2017). Nigeria as of now is positioned as the biggest and quickest developing telecommunications market in Africa, and among the 10 fastest growing telecommunications markets in the world, a sign of its heartiness and great profits on investment (Anioke, 2011).

2.4 Theoretical Framework

Current scholarship in organizational strategic management and technological development recognizes that theory is just not a conduit for truth but rather plays the constitutive role in the creation of truth (May & Mumby, 2015). Littlejohm, (2013) defined theory as someone's conceptualization of an observed set of events. The author further explained that theories consist of ideas and guide researchers in making decisions and taking action.

The theory or formulation that underpins this study, amongst others is the systems theory. According to Weckowicz (2000), this theory was initially advanced in 1968 by a biologist, Ludwig Von Bertalanffy. Von Bertalanffy's research attempted to explain the link between parts and whole of living organisms.

The theory details that the entire is more than the total of its components. Each component should be assessed as it relates with adjustments and is changed by recurring components inside the system. The components of a specific system are presumed to be connected and it is fundamentally via communication that this connection is facilitated (Schrader, 2018). According to Coombs and Holladay (2012), the systems perspective sees an organization as a grouping of interconnected parts with a sole motive of maintaining balance.

Bivins (1992) noted that the systems theory has gone beyond the borders of biology and has been embraced in other academic fields such as psychology, history, cybernetics, sociology and strategic management. According to Almaney (2014), telecommunications development, which is an offshoot of strategic management is important to the systems theory. He explained that the systems theory is built on the thought that there exists an independent link between an organization and its sub-systems.

The systems theory guided the study in identifying how economic globalization impacted on the business activities of Nigeria's telecommunication industry, particularly, Airtel Nigeria and also to demonstrate how communication was important in ensuring continued business for the organization (Airtel Nigeria Limited) which in essence translates to the very survival of the company.

2.5 Empirical Review

Jhu and Khaleja (2018) in a study on the perspective of determining the significance of telecommunication on economic development argued that telecommunication has a crucial impact on the development of the economy. In Nigeria, Teilla et al. (2007) and Tiruneh, Wamboye & Sergi

(2017) investigated the simultaneous relationship between telecommunications and economic growth.

In the same vein, Osotimehin et al. (2010) conducted a study on the effects of investment in telecommunication infrastructure on economic growth and found that telecommunication infrastructure measured by tele-density and telecommunications employment is both statistically significant and positively correlated with economic growth (See also Tchamyu, 2017, Salahudin & Gow, 2016). But the research conducted by Onakoya (2013) from his study of the impact of economic reform on the telecommunication sector concluded that telecommunications sector is statistically insignificant to explain GDP growth and the impact of investment in telecommunications was found to be an insignificant predictor of GDP even when the investment was lagged by one year. While that of Oji-Okoro (2010) and Costello & Donnellan (2016) on the relationship between FDI and Telecommunications growth in Nigeria shows a negative relationship between FDI and GDP. This was corroborated by the findings of Gold (2008) which shows a negative relationship between tele-density and GDP growth from his aggressive analysis of the impacts of telecommunications infrastructural development on Nigeria economy.

The study conducted by Ganger –Sims causality test with a 50 years' time series data of United States of America, Beil et al. (2005) proved that there is a causal relationship between telecommunication investment and economic growth. Based on another extensive study with the data of 105 countries, Shiu and Lam (2007) strongly agreed that telecommunication development is significantly related to the economic development.

William et al. (2011) observed that revenue generated from the telecommunication services has a significant impact on the GDP in the economy of China. On the other hand, Stiglitz (2018) argued that the revenue of the telecommunication industry has significant influence over the economic growth of the developing countries. From another empirical research from Ovum (2006) proved that in India mobile industry has a combination of 313 million RS equivalent to 7.8 billion dollars towards the gross domestic product (GDP).

A comprehensive study, study by Mcknisey (2007) claimed that telecommunication industry particularly including the mobile operators have a significant contribution towards the growth of the GDP which is two times larger than any other industry in China. The mobile economy GSMA technology (2015) reported that the telecommunication revenue has a greater variation based on the region to region. In developing markets such as Sub-Saharan Africa, Asia Pacific region the revenue growth is tremendous but in Europe it is slowing down only because of the subscriptions rate. They also reported that the forecasted revenue growth rate will be declined by 3.1 percent per annum until 2020. Based on an empirical study in Egypt, Saudi Arabia and India, Graber & Venkata (2013) and Niebel (2018) suggested that the revenue of telecommunication industry which generated from providing various services is accountable for two or three percent of total GDP.

Badram et al. (2012) in a study on telecommunications industry and economic growth argued that in many emerging countries telecom industry is one of the most important source of revenue for national treasury. Based on an empirical study in Egypt, Saudi Arabia and India, Graher and Venkata (2013) suggested that the revenue of telecommunication industry which is generated from providing various services is accountable for two or three percent of total GDP.

Zhang (2013), Bowles, (2012) both of them argued that the presence of internet continuously transforms the economy of Australia as the internet user was increased from 73 percent in 2007 to

87 percent in 2009. In another study based on the internet consumption model Zhang (2013) and Song (2013) found that internet diffusion has a strong positive correlation with GDP per capita.

World Bank (2013) in a study on the tele-density and its impact on the economy, reported that as the world wide tele-density of telephone users is increased by 10 percent, the world wide Gross Domestic Product (GDP) also increased by 6 percent. In a similar study but only based on Young and Ernest (2013) and Bhattacharyya & Hodler (2014), study on the tele-density and its impact on the economy strongly emphasized that because of the higher growth of tele-density, the GDP of India had been growing faster than ever.

Methodology

The research utilizes both qualitative and quantitative approach to empirically investigate the 'Economic Globalization and Telecommunication Industry, using Airtel Nigeria Limited as case study'. Gross Domestic Product (GDP) is used as a proxy for Economic Growth in Nigeria. While the independent variables shall be Tele-density, Telecommunications Sector Revenue and Investment in Telecommunication Sector. Secondary data were employed to conduct this empirical analysis. The data were sourced from National Bureau of Statistics (NBS), Central Bank of Nigeria (CBN), Statistical Bulletin, Nigeria Communication Commission (NCC) and corroborated by data from World Trade Organization (WTO) and World Bank Development Indicator.

Model Specification

In building the model for the study, the Ordinary Least Square (OLS) Method of regression analysis shall be used. This is given as: $Y = B_0 + B_1X_1 + B_2X_2 + B_3X_3 + \dots + B_iX_i \dots\dots\dots (3.3)$

Where: Y = Dependent variable

$B_0 - B_i$ = Parameters to be estimated

$X_1 - X_o$ = Independent variables

3.2 Model

Multiple Linear Regression Analysis model was constructed to explain the relationship between the dependent variable and the independent variables using econometrics model as statistical tool. The model built for the regression analysis is stated below.

$$GDP = \alpha + \beta_1 \text{Bitelrevi} + \beta_2 \text{telinv2} + \beta_3 \text{Telden} + \beta_4 \text{Agrici} + \beta_5 \text{unemp} + \beta_6 \text{Ec} + u \dots\dots\dots (3.4)$$

GDP is the dependent variable, $\beta_1 \text{Bitelrevi} + \beta_2 \text{telinv2} + \beta_3 \text{Telden}$ are the explanatory variables while $\beta_4 \text{Agric} + \beta_5 \text{Unemp} + \beta_6 \text{Ec}$ are the control variables. Growth figure (i.e. percentage growth) were used to measure the relationships between the dependent and the independent variables.

The u (error term) encapsulates all other unobserved variables not directly included in the regression equation that could influence the dependent variables. Several economic interactions have capacity to influence GDP Growth in any economy. It is however not feasible to incorporate all these interactions in one regression equation. Thus, the error term was included to capture the effect of the unobserved interactions.

The underlying theoretical assumption of the research is that after the liberalization of the telecommunications sector, substantial investments were attracted into the sector (Telinv) which helped to galvanize telephone usage (Tele-density). As the numbers of telephone usage increases together with other externalities also increases. These increases are therefore expected to influence growth in the economy (GDP growth).

Results and Discussion

From the regression result, Economic growth was the dependent variable proxy by Gross Domestic Product while Tele-density (TELD), Telecommunication Sector Revenue (TSR) and Investment in Telecommunication Sector (INVT), Agricultural sector, unemployment and Electricity Consumption were the independent variables. The regression results obtained were presented in the table below.

Table 3: Dependent Variable: GDP

Variable	Coefficient	Standard error	t-statistic	Probability
C	9266.593	3857.515	3.242885	0.0031
TELD	140.0973	107.8694	1.298767	0.2050
TSR	14.65944	8.587348	1.707097	0.0993
INVT	1008.747	233.2914	4.323977	0.0002

R square = 0.882541, F-Statistic = 67.62246, Adjusted R square = 0.869490, Prob. (F-Statistic = 0.000000, D. W Statistic = 1.543241

(Source: Author's Computation)

The interception of the regression equation presented on table 4.1 above is 9266.593. All things being equal, it represents the value of Gross Domestic Product (GDP) if Tele-density (TELD) is zero holding Telecommunication Sector Revenue (TSR) and Investment in Telecommunication (INVT) constant.

The regression coefficient of Tele-density (TELD) is 140.0973. It shows that a unit increase in Tele-density (TELD) will bring about 140.0973 units increase in Gross Domestic Product (GDP) in Nigeria. Hence, the increase in Gross Domestic Product (GDP) led to increase in economic growth in Nigeria. The regression coefficient of Telecommunication Sector Revenue (TSR) is 14.65944. It shows that a unit increase in Telecommunication Sector Revenue (TSR) will bring about 14.65944 units increase in Gross Domestic Product (GDP) in Nigeria.

It is positive showing a direct relationship between Telecommunication Sector Revenue (TSR) and Gross Domestic Product (GDP) in Nigeria. Hence, the increase in Gross Domestic Product (GDP) also led to increase in economic growth in Nigeria within the study period.

The regression coefficient of Investment in Telecommunication (INVT) is 1008.747. It shows that a unit increase in Investment in Telecommunication (INVT) will bring about 1008.747 unit increase in Gross Domestic Product (GDP) in Nigeria. It is positive showing a direct relationship between Investment in Telecommunication (INVT) and Gross Domestic Product (GSP) in Nigeria. Fence, the increase in Gross Domestic Product (GDP) led to increase in economic growth in Nigeria.

Policy Implications

From the ongoing presentation and analysis of results, it was revealed that Tele-density had insignificant impact on Gross Domestic Product in Nigeria. This implied that an increase in Tele-density brought about increase in Gross Domestic Product (GDP), hence, increase in economic growth. Furthermore, the result also revealed that Telecommunication Sector Revenue (TSR) had insignificant impact in Gross Domestic Product (GDP), hence, increase in economic growth in Nigeria. Lastly, the result showed that Investment in Telecommunication Sector had significant impact on Gross Domestic Product in Nigeria (See for instance, Snezana, Zoran, Zorana, 2019; Amavilah, Asongu, Andres, 2017). This implies that an increase in Investment in Telecommunication Sector also resulted in increase in Gross Domestic Product, hence, increase in economic growth in Nigeria.

Table 4.2: Results of the LogRGDP function

Variables	Coefficients	Standard Errors	t-values
LogFDI	0.33128	0.0443923	9.23
BC	-0.21563	0.432188	-4.64
Unemp	-0.23481	0.345221	-4.32
Telcom	0.000232	0.0000523	3.7
TOP	-0.024457	0.0080248	3.42
Constant	12.12345	0.463832	33.62

Source: Author's Computation

In the model, the coefficient of the constant is 12.12345 which shows the value of LOG (RGDP) even if the impact of all explanatory variables are individually zero. It has a positive sign implying that if other variables are assumed constant, the rate of growth will be equal to 12.1%, a unit increase in FDI leads to 0.33128 increase in RGDP. In other words, a percentage increase in FDI changes RGDP by 0.33%. A change in electricity consumption leads to a 21.5% decrease in Real GDP while unemployment and trade openness decrease RGDP by 0.23%.

5.0 Conclusion and Recommendation

Economic growth in Nigeria is principally a function of variation in some macroeconomic fundamentals. There is need for a macroeconomic environment that will encourage telecommunication industry and foreign direct investment in order to enhance economic growth in Nigeria. The outcome of the empirical and stochastic investigations shows that Telecommunication Infrastructural Development has a positive relationship with output growth in Nigeria (See Ayse et al., 2016; Mohammed, & Sulong, 2017). The introduction of Global System for Mobile telecommunication (GSM) led to 17 percent rise in the output growth. The use of mobile phones in Nigeria has become very useful for individuals and industries in both the urban and rural areas.

Therefore, the output of industries has increased and the life of many Nigerians improved within the era of improvement in telecommunication industry. The demand side of electricity is determined by the amount of energy supplied. This is why we have contrary result to a priori expectation of the parameter for electricity consumption. On the side of the degree of trade openness, Nigeria is still a developing nation that needs a mild check on the nature of openness which her infant industries face.

There is need to checkmate the trend of unemployment as it impacts negatively on economic growth in Nigeria. Telecommunications can aid sustainable economic development when used

appropriately, with the full participation of all stakeholders in the developing economies. The intrinsic value of telecommunications does not lie in easing communication and information but in enabling growth and development. In a country like Nigeria, where a vast section of the population is below the poverty line, telecommunications offer a chance to empower the residents and transform them into more productive human capital.

Based on findings and conclusions presented above, the paper recommends that government should expand tele-density and directly make telephone communications cheap and accessible through granting more licenses to GSM operators in order to allow for healthy competition among the GSM operators (See Wamboye, & Sergi, 2019; Wanboye, Adekola, & Sergi, 2016; Song, 2015).

In addition, the interests of the consumer of telecommunication services should be protected by promoting competitive pricing of such services and combating the abuse of market power. The government should provide non-monetary incentives including the funding of the development of other infrastructure particularly electricity. To encourage rural telephony, the government should consider providing further concessionary fiscal incentives to investors who are willing to commit resources to the marginally profitable areas. The development of rural telephony will greatly assist growth of employment and incomes. The outcome of our study shows that investment in telecommunications infrastructure have direct and indirect linkage to economic growth. This is corroborated by the works of Anyasi and Otubu (2009) and Osotimehin et al. (2010).

References

- {1} Akinwale, B. E., Ogunleye, A. G., Akamai, C. E. and Isaiah, H. A. (2013). The impact of Nigeria's telecommunication services expansion on national economic growth. *British Journal of Advanced Academic Research*, 2(1), 126 – 138.
- {2} Anavilah, V, AsongU, S. A., Surujlal, J. (2018). An Empirical Analysis of Information and Communication Technology (ICT) and Economic Growth in Nigeria. *International Journal of eBusiness and eGovernment Studies*, Vol. 10, No 1, 2018, ISSN, 2146 -2774 (Online).
- {3} Asongu, S., Roux, S. (2017). Enhancing ICT for inclusive human development in Sub-Saharan Africa. *Technol Forecast Soc*: 118: 44 – 54.
- {4} Ayse, C, Fatih, Y, Hakan, K, Cevdet, K, Sadi, E. S. (2016). Macroeconomic facts for Telecom Industry in MINT Countries (Mexico, Indonesia, Nigeria and Turkey). *Procedia Economic and Finance* 39, 156 – 164.
- {5} Balogun, J. (2010). *Impact of GSM on Economy and Development*, Centre for Culture and Technical Interchange between East and West, NCC Strategic Planning, Gwagwalada, Abuja
- {6} Costello, G. I, Donnellan, B. (2016). IT-Enabled R&D for Business Value in a Global Framework. *J Knowl Econ*, 7(3), 783 – 796.

- {7} Dauda, R. O. S. (2019). *No simple Answers, no easy rides: The Economist in the Pursuit of Development. Inaugural lecture series, NCC Annual Digest, Abuja.*
- {8} Gold, K. L. (2010). *Aggregate analysis of the impact of telecommunications Infrastructural development on Nigerian economy. Proceedings of the 1st International Technology, Education and Environment Conference, 213.*
- {9} Mankiv, N. G.D. (1992). *A Contribution to the empirics of growth. Quarterly Journal of Economics, 10: 240 – 737.*
- {10} Ndukwe, E. (2003). *“The Role of Telecommunications in National Development” (9th Omolayole Annual Management Lecture.*
- {11} Song, S. (2015). *Africa Telecoms Infrastructure in 2014. Africa Telecoms in Review Manu Possibilities.*
- {12} Tiruneh, E. A., Wamboye, E., & Sergi, B. S. (2017). *Does productivity in Africa benefit from advanced countries’ R&D? Technology Analysis & Strategic Management, 29(7), 804 – 816.*
- {13} Wamboye, E., Adekola, A., & Sergi, B. (2016). *ICTs and labour productivity growth in Sub-Saharan Africa. International Labour Review, 155 (2), 231 -252.*
- {14} Wamboye, E., Tochkov, K., & Sergi, B. S. (2015). *Technology adoption and growth in Sub-Saharan African countries. Comparative Economic Studies, 57(1), 136 – 167.*
- {15} Waverman, L., Meloria, M. and Melvyn, F. (2015). *The impact of telecoms on economic growth in developing countries. Vodafone Policy paper series, 2: 10 –24.*

**THE ROLE OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN THE NIGERIAN PUBLIC AND PRIVATE
SECTORS: INSIGHT FROM SELECTED MANUFACTURING FIRMS**

DR. CHUKWUEMEKA G. EME (Ph. D)

Lecturer, Department of Business Administration, Faculty of Business Administration.

National Open University of Nigeria (NOUN), Jabi – Abuja, Nigeria.

Abstract

Human capital plays a critical role in economic growth and poverty reduction. This study examined the role of human capital development in the Nigerian public and private sector- enterprises with particular reference to selected manufacturing firms. This aim is achieved with respect to measures of human capital development (Talent Development TD; Training & Development-T&D; Knowledge Management-KM; and Career Development-CD on Organizational Performance ((ORGP) and responses from the respondents were collected with the aid of five (5) Likert-scale questionnaire. Survey research design was adopted for this study and the simple random sampling is a method used to cull a smaller sample size from a larger population of the study. A total of ninety-nine (99) questionnaires were administered to the eleven (11) selected manufacturing firms in Lagos State, Nigeria. The questionnaire was analyzed with the aid of excel spreadsheet, the respondents profile was analyzed with manual simple percentage, the research questions was analyzed with the aid of descriptive statistics which comprises of the minimum, mean and standard deviation and correlation matrix. The hypotheses of the study were tested using the multiple regression statistical tools with the aid of SPSS version 23 as the basis of testing hypotheses. The findings revealed that there is significant negative relationship between Talent Development (TD), Training & Development (T&D), Knowledge Management (KM) and Career Development (CD) has a significant relationship with Organizational Performance (ORGP). The study concluded that, human capital development had a significant impact on the organizational performance of the manufacturing firms, thereby recommends that investment profile of the studied organizations being tied to the human development of experienced employees and creation of policies that encourages human capital development including formal education should be part of their strategic plans.

Key Words: Human Capital Development, Talent Management, Training & Development, Knowledge Management, Career Development and Organizational Performance

Introduction

The concept of human capital refers to the abilities and skills of human resources of a country, while human capital development refers to the process of acquiring and increasing the number of persons who have the skills, education and experience that are critical for economic growth and development of a country's economy (Okojie, 2005). Also, Ejere (2011) posited that human capital refers to the human factor in the production process, and consists of the combined knowledge, skills or competences and abilities of the workforce. Of all factors of production, only human beings are capable of learning, adapting or changing, innovative and creative. Human capital formation or development, following Harbison (1973), can be seen as the deliberate and continuous process of acquiring requisite knowledge, skills and experiences that are applied to produce economic value, for driving sustainable national development. The significance and the relevance of human capital development in the achievement of meaningful and sustainable economic growth and development have been widely acknowledged in various studies. In the absence of substantial investment in the development of human capital in any country, sustained economic growth and development would only be a mere wish, never a reality. Therefore, the place of human capital development in economic growth cannot be overemphasized. Human capital development is a key prerequisite for a country's socio-economic and political transformation. Among the generally agreed causal factors responsible for the impressive performance of the economy of most of the developed and the newly industrializing countries is an impressive commitment to human capital formation (Adedeji and Bamidele, 2003; World Bank, 1995, Banro, 1991).

Furthermore, it has been stressed that the differences in the level of socio-economic development across nations is attributed not so much to natural resources and endowments and the stock of physical capital but to the quality and quantity of human resources (Dauda, 2010). Oladeji and Adebayo (1996) opined that human resources are a critical variable in the growth process and worthy of development. They are not only means but, more importantly, the needs that must be served to achieve economic progress. In addition, the wealth and prosperity of nations rest ultimately upon the development of people and the effective commitment of their energies and talents. Capital and natural resources are passive agents. The active agents of modernization are human beings, for they alone can accumulate capital, exploit natural resources and build political and social organizations (Samkay, Ismail and Shaari, 2010). Harbinson (1973) aptly summarized the importance of human capital to economic and social development by stating that "human resources constitute the ultimate basis for the wealth of nations. Capital and natural resources are passive factors of production; human beings are the active agents who accumulate capital, exploit natural resources, build social, economic, and political organizations, and carry forward national development. Clearly a country which is unable to develop the skills and knowledge of its people and to utilize them effectively in the national economy will be unable to develop anything else".

Nigeria with a population of approximately 168.8 million spread over an area of about 923,800 sq. kilometers is among the few nations in the world amply blessed with abundant human and natural resources for development. The existence of the rich natural endowment in the country necessitated investment in human capital in order to efficiently harness the resources for economic development.

Statement of the Problem

Investment in human capital has been shown to be positively related to economic growth and development of a nation (Gbosi, 1996; Yesufu, 2000; Gupta et al., 2001; Olaniyi & Adam, 2002). It has been argued however that human capital development raise the income of the poor worldwide, the income spread between the poor and the rich which of course is a worldwide objective of macroeconomics. A simplified implication of this is that human capital development promotes equity and reduces poverty besides aid in the efficient allocation and civilization of scale resources. It has also been argued that human capital development is closely tied to the issues of education and economic growth and development. Economic growth and development is largely a function of human capital, which is an embodiment of good health, education, knowledge, skills, attitudes, expertise and technological know-how (Nwankwo, 1981; Babalola, 2003; Adeyemi & Akpotu 2004). It is on this premise that this study seeks to investigate the role of human capital development in the Nigerian public and private sectors using selected manufacturing firms as case study.

Objective of the Study

The broad objective of this study is to examine the role of human capital development on the Nigerian public and private sectors with particular reference to selected manufacturing firms. The specific objectives are to:

- i. examine the relationship between human capital development and economic growth in Nigeria;
- ii. assess the determinants of human capital development in Nigeria;
- iii. determine whether human capital performance in the Nigerian public and private sectors is increasing in Nigeria;
- iv. determine the relationship between human capital development policies and strategies and economic growth in Nigeria, and
- v. proffer some policy recommendations on the government in order to improve on human capital development in Nigeria.

289

Research Questions

- i. What is the relationship between human capital development and economic growth?
- ii. What are the determinants of human capital development?
- iii. Is human capital performance increasing in Nigeria?
- iv. Has human capital development policies and strategies enhance economic growth in Nigeria?

Research Hypotheses

The relationship between human capital development and economic growth will be tested using Nigerian data. Therefore, the following hypotheses will be tested.

Ho1: There is no significant relationship between human capital development and economic growth in Nigeria.

Ho2: There is no significant relationship between the determinants of human capital development and economic growth in Nigeria.

Ho3: There is no significant relationship between human capital development policies and strategies and economic growth in Nigeria.

Literature Review

Conceptual and Theoretical Framework

Economically, capital is referred to as those factors of production used to create goods or services that are not themselves significantly consumed in the production process' while, the human element takes charge of all economic activities such as production, consumption, and transactions necessary to move the products to the consumers (Boldizzoni, 2008). This implies that human capital is a key production element that adds value to the production process. In the 1950's, it was discovered that investment on human capital was the primary way to raise an individual's wages making it more effective when compared to other production inputs such as land, financial capital and labor force (Woodhall, 2001).

Human capital as a concept can be traced to the classical school of thought in 1776, then as a scientific theory by Fitsimons (1999). Schultz (1961) recognized human capital as the stock of productive knowledge and skills possessed by workers. Human capital can be categorized by "something akin to property" that is, knowledge and skills embedded in an individual (Beach, 2009). Rastogi (2002) conceptualizes the human capital as "knowledge, competency, attitude and behavior embedded in an individual".

Human capital has also been categorized as important in itself but also important is the accumulation process. This perspective stresses on knowledge and skills obtained throughout educational activities (De la Fuente & Cicone, 2002). The third perspective is closely linked to the production-oriented perspective of human capital (Dae-Borg, 2005). Romer (1990) refers to the human capital as "a fundamental source of economic productivity". Rosen (1999) views human capital as "an investment that people make in themselves to increase their productivity". Furthermore, the concept of human capital has also been defined as "an amalgam of factors such as education, experience, training, intelligence, energy, work habits, trustworthiness, and initiative that affect the value of a worker's marginal product" (Frank and Bemanke, 2007). The shift of the focus by the global economy towards more knowledge-based sectors (such as research and development, pharmaceuticals and ICT-based sectors), has encouraged policy makers to attend more critically to skills and human capital development (OECD, 1996).

Theoretical Review

Theoretical framework is an assortment of interrelated thoughts dependent on speculations. It is a contemplated set of relational words, which are gotten from and upheld by information or proof. It endeavors to explain the theoretical underpinning of the subject matter. Different authors have come up with theories on human capital development.

The basic human capital theory which is a refinement of the marginal-productivity theory has since become a dominant means of understanding how wages are determined. The theory was largely shaped by Gary S. Becker, an American student of Theodore Schultz. The human capital theory, views schooling and training as an investment in skills and competences (Becker, 1964). It holds that earnings in the labor market are dependent upon the individual's information and skills set. It is further argued that, based on rational expectations of returns on investment, individuals make decisions on the education and training they receive as a way of augmenting their productivity that is, that investments in the human capital depend on the costs of acquiring the skills and the returns that are expected from the investment.

The pioneering work regarding human capital development and economic growth is the growth rate of human capital, which also depends on the amount of time allocated individuals to acquire skills. Rebelo (2011) later extended the model by introducing physical capital as an additional input in the human capital accumulation and function. However, the model of endogenous growth by Romer (1990) assumes that the creation of new ideas is a direct function of human capital which manifest in the form of knowledge. As a result investment in human capital led to growth in physical capital which in turn leads to economic growth. Other studies that supported human capital accumulation as a source of economic growth include: (Brro & Lee, 1993; Romer, 1991; Benhabib & Spiegel, 1994). Some studies have examined different ways through which human capital can affect economic growth.

2.3 Empirical Review

Several studies both in Nigeria and the diaspora have been carried out to examine the relevance or importance of human capital development in the achievement of economic growth. There seems to be a consensus from most of these studies that, the development of human capital engenders economic growth. A review of some of the empirical literature is provided in this section. Sankay, Ismail an Shaari (2010) investigated the impact of human capital development on economic growth in Nigeria during the period 1970 to 2008. Johansen co-integration technique and vector error correlation analysis were used to ascertain this relationship. The basic macroeconomic variables of concern derived from the literature review are: Real gross domestic product (RGDP), real capital stock (RCS), total school (SCHE), enrolments and labor force (LF) are used to proxy human capital development. The result indicated that human capital development has a significant impact on Nigeria's economic growth.

Dauda (2010), using the human capital model of endogenous growth developed by Mankiw, Romer and Weil (1992), examined empirically the role of human capital in Nigeria's economic development. The paper employed a variety of analytical tools. Including unit root tests, co-integration tests and error correction mechanism (ECM)/ Empirical results indicate that there is, indeed a long-run relationship among labor force, physical capital investment proxied by real gross capital formation, human capital formulation, proxied by enrolment in educational institutions and economic growth in Nigeria. Findings show that there is a feedback mechanism between human capital formation and economic growth in Nigeria. Thus, the policy implication of the findings is that government should place a high priority on human capital to achieve the growth which would engender economic

development. Most importantly, education should be given prominence in Nigeria's developmental efforts. This would propel the economy to higher level of productivity.

Amassoma and Nwosa (2011) studies the causal nexus between human capital investment and economic growth in Nigeria for sustainable development in Africa at large between 1979 and 2009 using the Vector Error Correlation (VEC) and Pairwise granger causality methodologies.. The findings of the VAR model and pairwise estimate reveal no causality between human capital development and economic growth. The study recommends the need to increase budgetary allocation to the education and health sector and the establishment of sound and well-functioning vocational institute needed to bring about the needed growth in human capital that can stimulate economic growth. Also, the study identified that labor mismatch is an issue that government needs to reckon with in order to accelerate and sustain economic growth. In this regard, policy-makers in conjunction with employers and individuals needs to update information on the real labor market value of different qualifications, in order to help them navigate through the increasingly complex education system and make the optimal kinds of educational investment decisions needed to propel economic growth.

Johnson (2011) evaluates human capital development and economic growth in Nigeria by adopting conceptual analytical framework that employs the theoretical and ordinary least square (OLS) to analyze the relationship using the GDP as proxy for economic growth; total government expenditure on education and health, and the enrolment pattern of tertiary, secondary and primary schools as proxy for human capital. The analysis confirms that there is strong positive relationship between human capital development and economic growth. Following the findings, it was recommended that stakeholders need to evolve a more pragmatic means of developing the human capabilities, since it is seen as an important tool for economic growth in Nigeria. Also proper institutional framework should be put in place to look into the manpower needs of the various sectors and implement policies that will lead to the overall growth of the economy.

Oluwatobi and Ogunrimola (2011) examined the relationship between human capital development efforts of the Government and economic growth in Nigeria. It seeks to find out the impact of government recruitment and capital expenditures on the public sector and their effect on economic growth. The data used for the study are from secondary sources while the augmented Solow model was also adopted. The dependent variable in the model is the level of real output while the explanatory variables are government capital and recurrent expenditures on the public sector employees, gross fixed capital formation and the labor force. The result shows that there exists a positive relationship between government recurrent expenditure on human capital development and the level of real output, while capital expenditure is negatively related to the level of real output. The study recommends appropriate channeling of the nation's capital expenditure to promote economic growth.

Isola and Alani (2012) evaluated the contribution of different measures of human capital development to economic growth in Nigeria. It used data from Nigeria and adopted the growth account model which specifies the growth of GDP as a function of labor and capital. The model also included a measure of policy reforms. Based on the estimated regression and a descriptive statistical analysis of trends of government commitment to human capital development, it was concluded that

there is a positive and significant relationship between human capital development and economic growth in Nigeria.

Methodology

In order to appropriately capture the role of human capital development in the Nigerian public and private sectors with particular reference to selected manufacturing firms, this study employed the augmented Solow human capital-growth model adapted from Oluwatobi and Ogunrimola (2011). The augmented Solow human-capital-growth model is an improvement on the Solow growth model. Solow's original model did not explicitly incorporate human capital. To achieve that, Mankiw, Romer, and Weil (1992) came up with the augmented Solow model. The justification for the inclusion of human capital in the model is the fact of non-homogeneity of labor in the production process either within a nation or across different economies.

4.0 Data Analysis and Interpretation

4.1 Stationarity Test

A stationary test was carried out in order not to run a spurious regression. The Augmented Dickey-Fuller (ADF) test was used for this analysis since it adjusts for serial correlation. The test was done with the following hypothesis.

Null hypothesis (Ho): Variable contains unit root and hence is non-stationary.

Alternative hypothesis (H1): Variable does not contain unit root and hence is stationary.

Decision rule: If the calculated ADF Test statistic is greater than the Mackinnon critical values (both in absolute term) at the chosen level of significance, reject the null hypothesis of non-stationarity and accept that alternative hypothesis of stationarity, otherwise do not the null hypothesis of non-stationarity. The result is summarized in table 1 below.

Table 1: Adf Test Statistics

Variable	Adf Test Statistics	5% critical value	Order of integration
Y	-7.604362	-2.917650	Stationary at second difference
K	-9.122017	-2.917650	Stationary at second difference
hL	-4.168758	-2.916566	Stationary at first difference
GTEE	-8.649019	-2.917650	Stationary at second difference

The result from table 1 reveals that Y, K and GTEE are all integrated at order 2, hL is integrated at order 1. This result implies that second differencing is sufficient in modeling in this study.

4.2 Co-integration Analysis

Economically speaking, two variables will be co-integrated if they have a long-run or an equilibrium relationship between them (Gujarati, 2004: 822). The Johansen (1991) likelihood ratio test statistics, the trace and maximal eigenvalue test statistics, were utilized to determine the number of co-integrating sectors. The decision rule is to reject the null hypothesis if the probability (P value) is less than 5% (0.05). Otherwise, we do not reject. The result is summarized in the tables 2 and 3 below.

Table 2: Johansen Unrestricted Co-integration Rank Test (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Eiigenvalue	Trace Statistics	0.05 Critical Value
None	0.801513	154.2887	47.85613
At most 1	0.658300	65.35200	29.79707
At most 2	0.100955	6.291777	15.49471
At most 3	0.007942	0.438546	3.841466

- denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level
- MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Table 3: Johansen Unrestricted Co-integration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistics	0.05 Critical Value	Prob.
None	0.801513	88.93671	27.58434	0.0000
At most 1	0.658300	59.06022	21.13162	0,0000
At most 2	0.100955	5.853230	14.26460	0.6321
At most 3	0.007942	0.438546	3.341466	0.5078

- denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level
- MacKinnon-Haug-Michelis (1999)p-values.

Both the trace statistics (table 2) and Eigenvalue statistics (table 3) reveal the rejection of the first and second null hypotheses at 5% level of significance based on our decision rule. This implies that that there is two co-integrating equations or vectors among the variables of interest. Therefore, there is a long run relationship between the variables. That is, the linear combination of these variables cancels out the stochastic trend in the series. This will prevent the generation of spurious (i.e. non-meaningful) regression results. Therefore, the estimates of the augmented Solow human-capital-growth model are summarized in table 4 below.

EFFECTS OF EGGSHELL-DERIVED CALCIUM AND CALCIUM CARBONATE ON BONE METABOLISM IN OSTEOPOROTIC RATS

CHERAITIA SOUAD¹, KEDDARI SOUMIA¹ETLAISSOUF AHLEM¹

**¹Faculty of Natural and Life Sciences, Abdelhamid Ibn Badis University -Mostaganem,
Algeria, Department of Food Sciences**

ORCID: 0009-0006-5961-0892

**¹Faculty of Natural and Life Sciences, Abdelhamid Ibn Badis University -Mostaganem,
Algeria, Department of Food Sciences**

ORCID: 000-0003-3102-9722

**¹Faculty of Natural and Life Sciences, Earth and Universe Sciences, Abou Bekr Belkaïd
University – Tlemcen, Algeria ORCID:**

Abstract:

Osteoporosis is a chronic disease characterized by reduced bone strength and alterations in bone microarchitecture. Glucocorticoid-induced osteoporosis is a serious complication of glucocorticoid therapy, associated with a high risk of fractures. Calcium, approximately 99% of which is stored in the skeleton, plays a crucial role in bone health. Eggshells, a poultry byproduct rich in calcium, represent a potential, economical, and biocompatible dietary source.

The aim of this study was to compare the effect of eggshell powder, as a source of inorganic calcium, with that of synthetic calcium carbonate (CaCO_3), administered orally at two doses (low: 20 mg/kg/day; high: 40 mg/kg/day), in preventing osteoporosis in rats. Osteoporosis was induced by intramuscular injection of methylprednisolone (a glucocorticoid) three times per week for four weeks. Animals were divided into groups, including a positive control group (untreated osteoporotic rats) and treated groups. Serum concentrations of calcium (Ca), phosphorus (P), and alkaline phosphatase (ALP) were analyzed. Additionally, histological examination of the right femur was performed in all groups.

Results showed a significant improvement in bone mineral metabolism in the treated groups, particularly in those receiving eggshell powder at 40 mg/kg and CaCO_3 at 20 and 40 mg/kg. This improvement was reflected by increased serum levels of calcium and phosphorus, accompanied by decreased alkaline phosphatase activity. Histological analysis revealed partial to near-complete restoration of trabecular bone structure in these groups, characterized by thick, well-organized trabeculae rich in osteocytes, in contrast to the bone degradation observed in untreated osteoporotic rats.

Eggshell powder appears to be an effective and promising source of calcium, capable of improving bone mineral metabolism and structure, thus representing a natural alternative to synthetic calcium carbonate in the prevention of glucocorticoid-induced osteoporosis.

Keywords: glucocorticoids, eggshells, calcium, osteoporosis

PEDİATRİK KRONİK SOLUNUM HASTALIKLARINDA ALEVLENMELERİN ERKEN ÖNGÖRÜSÜ: YAPAY ZEKÂ TEMELLİ İZLEM MODELLERİ VE ÇOCUK HEMŞİRELİĞİNİN ROLÜ

Sinem YALNIZOĞLU ÇAKA¹, Sümeyra TOPAL²

**¹Kocaeli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları
Hemşireliği AD, Kocaeli / Türkiye**

**²Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Gülhane Hemşirelik Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları
Hemşireliği AD, Ankara / Türkiye**

Özet

Pediyatrik kronik solunum hastalıkları, özellikle astım ve kistik fibrozis (KF), çocukluk çağında yüksek morbidite, artmış sağlık hizmeti kullanımı ve yaşam kalitesinde belirgin düşüş ile ilişkili önemli klinik durumlardır. Bu hastalıklarda gelişen akut alevlenmeler; hastane yatışlarını artırmakta, okul devamsızlığına yol açmakta ve uzun vadede geri dönüşümsüz akciğer fonksiyon kaybına neden olabilmektedir. Geleneksel izlem yöntemleri çoğunlukla semptom değerlendirmesi ve spirometri ölçümlerine dayanmaktadır; ancak zorunlu ekspiratuvar hacim (FEV1) gibi parametreler erken dönemdeki subklinik değişiklikleri her zaman yansıtamamaktadır. Bu durum, daha duyarlı ve öngörücü sistemlere olan gereksinimi artırmaktadır. Son yıllarda yapay zekâ (YZ) temelli makine öğrenmesi modelleri, büyük ölçekli klinik veri analizine olanak sağlayarak alevlenmelerin erken öngörüsünde umut verici sonuçlar ortaya koymuştur. Gözetimsiz kümeleme algoritmaları ile fenotipik risk gruplarının belirlenmesi, otomatik makine öğrenmesi (AutoML) sistemleri ile bireysel prognoz tahmini ve çok değişkenli veri entegrasyonu sayesinde kişiselleştirilmiş risk sınıflamaları yapılabilmektedir. Ayrıca Lung Clearance Index (LCI) gibi hassas biyobelirteçlerin, dijital semptom takibi ve evde spirometri verileriyle birlikte analiz edilmesi, klinik başvurudan önce yaklaşan alevlenmelerin saptanmasına katkı sağlamaktadır. Dijital ve uzaktan izlem sistemleri; mobil uygulamalar, sensör tabanlı takip araçları ve evde elektronik semptom kayıtları aracılığıyla sürekli veri akışı sunarak yapay zekâ algoritmalarının doğruluğunu artırmaktadır. Bu multidisipliner yaklaşım, pediatrik solunum hastalıklarında erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesine ve bireyselleştirilmiş bakım planlarının oluşturulmasına olanak tanımaktadır.

Bu dönüşüm sürecinde çocuk hemşireleri, erken klinik belirti tanılama, dijital sağlık okuryazarlığını destekleme, veri kalitesini artırma ve etik ilkelerin korunmasını sağlama açısından merkezi bir role sahiptir. Yapay zekâ temelli izlem modellerinin klinik entegrasyonu, hemşirelik bakımının kanıta dayalı ve veri temelli biçimde yeniden yapılandırılmasını gerektirmektedir. YZ destekli izlem sistemleri pediatrik kronik solunum hastalıklarında alevlenmelerin erken öngörüsünde güçlü bir paradigma değişimi sunmakta ve çocuk hemşireliğinin stratejik rolünü daha da görünür kılmaktadır.

Bu derlemenin amacı, pediatrik astım ve kistik fibroziste alevlenmelerin erken öngörüsüne yönelik yapay zekâ temelli izlem modellerini incelemek ve bu süreçte çocuk hemşireliğinin klinik, eğitsel ve etik rollerini tartışmaktır.

Anahtar kelime: pediatrik astım; kistik fibrozis; yapay zekâ; dijital izlem; çocuk hemşireliği

Giriş

Çocukluk çağı astımı ve kistik fibrozis (KF), dünya genelinde en sık görülen kronik solunum hastalıkları arasında yer almaktadır. Astım, çocuklarda en yaygın kronik hastalık olup tekrarlayan hava yolu obstrüksiyonu ve inflamasyon ile karakterizedir. KF ise genetik temelli, progresif ve multisistemik bir hastalık olarak akciğer fonksiyon kaybına yol açmaktadır (Kelada ve ark., 2021; Kindi ve ark., 2021).

Her iki hastalıkta da akut alevlenmeler:

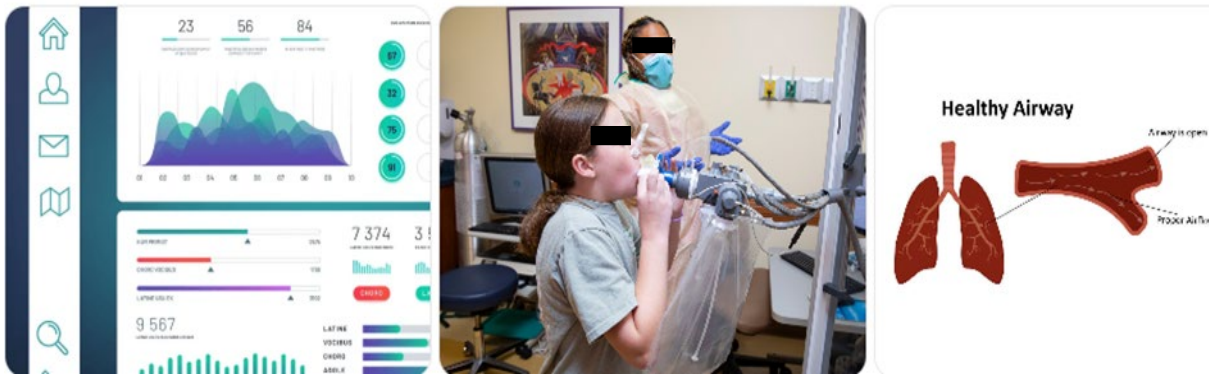
- Acil servis başvurularını artırmakta
- Okul devamsızlığına neden olmakta
- Uzun vadede akciğer kapasitesini azaltmaktadır (Kelada ve ark., 2021; Kindi ve ark., 2021).

Geleneksel izlem yöntemleri çoğunlukla semptom değerlendirmesi ve spirometriye dayanmaktadır. Ancak zorunlu ekspiratuvar hacim (FEV1) ölçümleri erken dönemdeki subklinik değişiklikleri her zaman yansıtmayabilmektedir. Bu durum, daha hassas, çok parametrelili ve öngörücü sistemlerin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır (Walicka-Serzysko ve ark., 2023).

1. Yapay Zekâ Temelli İzlem Modelleri

1.1. Makine Öğrenmesi ile Fenotipleme ve Risk Sınıflaması

Makine öğrenmesi (ML), çok boyutlu klinik verilerin analiz edilmesine olanak tanıyarak geleneksel istatistiksel yöntemlerin ötesinde öngörü kapasitesi sunmaktadır. Filipow ve arkadaşları (2021), gözetimsiz kümeleme algoritmaları kullanarak KF'li çocuklarda klinik fenotipleri belirlemiş ve bu fenotiplerin hastalık progresyonu açısından anlamlı farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur (Filipow ve ark., 2021). Bu yaklaşım, “tek tip hasta” paradigmasını ortadan kaldırarak bireyselleştirilmiş risk sınıflamasına olanak tanımaktadır.

Şekil 1. Pediatrik kronik solunum hastalıklarında yapay zekâ temelli izlem modelinin bileşenleri.

Solda dijital veri analiz paneli, ortada klinik akciğer fonksiyon değerlendirmesi (spirometri uygulaması) ve sağda hava yolu fizyolojisinin şematik gösterimi yer almaktadır.

1.2. Otomatik Makine Öğrenmesi (AutoML) ve Prognoz Tahmini

Alaa ve Van Der Schaar (2018), otomatik makine öğrenmesi platformlarının KF prognostic tahmininde klinisyen temelli modellere kıyasla daha yüksek doğruluk sağladığını bildirmiştir. Çalışmada en güçlü prediktörler:

- FEV1 düzeyi
- Vücut kitle indeksi
- Pseudomonas aeruginosa enfeksiyonu
- Yaş

olarak belirlenmiştir (Alaa & Van Der Schaar, 2018).

Bu bulgular, pediatrik kronik hastalıklarda veri temelli karar destek sistemlerinin klinik entegrasyon potansiyelini göstermektedir.

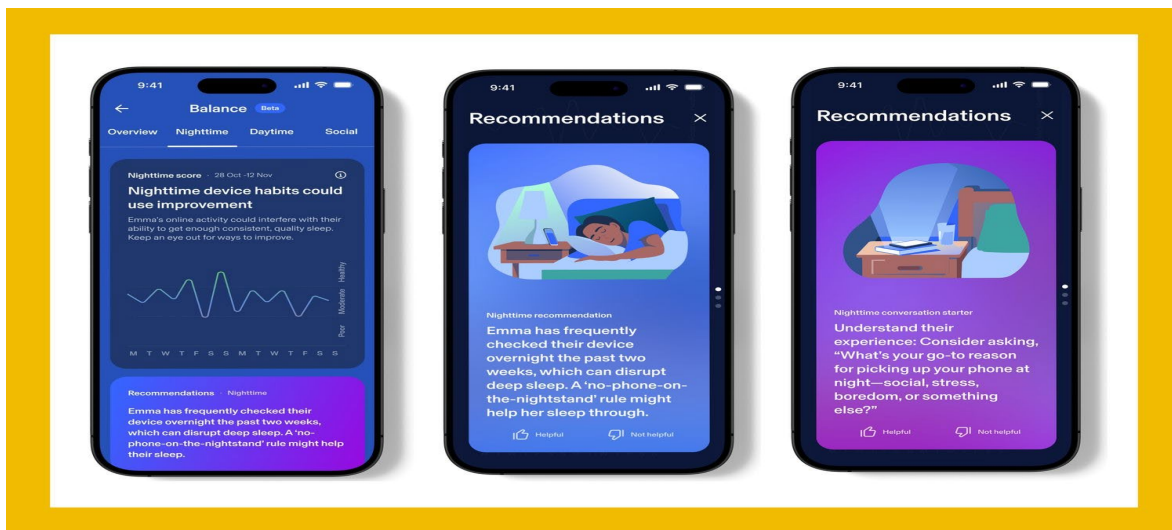
1.3. Biyobelirteçlerin Yapay Zkâ ile Entegrasyonu

Lung Clearance Index (LCI), erken akciğer hasarını FEV1'den daha duyarlı biçimde saptayabilmektedir. Yapay zekâ algoritmaları ile LCI, semptom skorları ve enfeksiyon öyküsünün birlikte analiz edilmesi, alevlenmelerin klinik semptomlardan önce öngörülmesini mümkün kılmaktadır (Perrem ve ark., 2020; Walicka-Serzysko ve ark., 2023).

Bu çok değişkenli entegrasyon, pediatrik solunum hastalıklarında erken uyarı sistemlerinin temelini oluşturmaktadır.

2. Dijital ve Uzaktan İzlem Sistemleri

2.1. Evde Elektronik Semptom ve Spirometri Takibi

Şekil 2. Yapay zekâ temelli izlem modeline ait mobil uygulama arayüzü örneği.

Sistem, kullanıcı verilerini analiz ederek kişiselleştirilmiş öneriler üretmekte ve öz-yönetimi destekleyen geri bildirim sağlamaktadır.

Evde elektronik semptom takibi ve taşınabilir spirometri sistemleri, yaklaşan alevlenmeleri klinik başvurudan önce saptayabilmektedir. Özellikle öksürük sıklığı ve FEV1 düşüşü erken belirteç olarak tanımlanmıştır. Dijital izlem sistemleri ile elde edilen büyük veri setleri, yapay zekâ modellerinin doğruluğunu artırmaktadır (Perrem ve ark., 2022).

2.2. Hibrit Tahmin Modelleri

Çocukluk çağı astımında yapılan çalışmalar, istatistiksel modeller ile makine öğrenmesinin birlikte kullanıldığı hibrit yaklaşımların en yüksek tahmin başarısını sağladığını göstermektedir. Önceki alevlenme öyküsü, çevresel faktörler ve akciğer fonksiyon parametreleri güçlü risk belirleyicileridir. Bu bulgular, multidisipliner veri entegrasyonunun önemini ortaya koymaktadır (Perrem ve ark., 2020; Filipow ve ark., 2021; Walicka-Serzysko ve ark., 2023).

3. Çocuk Hemşireliğinin Rolü ve Dijital Sağlık Entegrasyonu

Pediyatrik kronik solunum hastalıklarında alevlenmelerin erken öngörüsünde dijital sağlık uygulamalarının etkin biçimde kullanılabilmesi, hemşirelik bakımının yeniden yapılandırılmasını gerektirmektedir. Özellikle tele-sağlık ve uzaktan izlem uygulamaları, çocuk hemşirelerinin klinik karar süreçlerine daha aktif biçimde katılımını desteklemektedir. Pediyatrik astım yönetiminde tele-sağlık uygulamalarının etkinliğini inceleyen integratif bir derleme, hemşire liderliğindeki dijital izlem modellerinin semptom kontrolünü ve bakım sürekliliğini artırdığını göstermiştir (Chike-Harris ve ark., 2024).

Okul temelli tele-sağlık uygulamalarında görev alan okul hemşirelerinin algılarını inceleyen bir çalışma, dijital sistemlerin astım kontrolünü iyileştirdiğini ve erken müdahale fırsatlarını artırdığını bildirmiştir (MacGeorge ve ark., 2021). Benzer şekilde, okul hemşiresi liderliğinde yürütülen müdahalelerin değerlendirildiği sistematik bir derleme, hemşire temelli programların astım semptomlarını azaltmada anlamlı katkı sağladığını ortaya koymuştur (Yoon ve ark., 2025).

Ev temelli ve web tabanlı hemşire liderliğindeki eğitim programlarının değerlendirildiği randomize kontrollü bir çalışmada, çocuk ve ailelerin astım yönetimi bilgi düzeyinin arttığı ve semptom kontrolünün iyileştiği gösterilmiştir (Ng ve ark., 2021). Ayrıca, hemşirelik müdahalelerinin etkinliğini inceleyen bir meta-analiz, yapılandırılmış hemşirelik girişimlerinin astım kontrolü ve yaşam kalitesi üzerinde olumlu etkileri olduğunu bildirmiştir (International Journal of Nursing Practice, 2020).

Dijital mobil uygulamalar yoluyla astım bakımının desteklenmesine yönelik hemşirelik perspektifini ele alan çalışmalar, hemşirelerin teknoloji rehberliği rolünün hasta uyumunu ve öz-yönetim becerilerini güçlendirdiğini vurgulamaktadır (Wittwer, 2023). Düşük gelirli ailelere yönelik öğrenci hemşire liderliğindeki tele-sağlık eğitim programları da bakım erişimini artırarak sağlık eşitsizliklerini azaltma potansiyeli göstermiştir (McCleary-Jones ve ark., 2021).

Bu bulgular, yapay zekâ temelli izlem modellerinin yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda hemşirelik liderliğinde yürütülen klinik entegrasyon süreçleriyle anlam kazandığını ortaya koymaktadır. Dijital sağlık sistemlerinden elde edilen verilerin doğru yorumlanması, ailelerin teknoloji kullanımının desteklenmesi ve etik ilkelerin korunması, çocuk hemşireliğinin stratejik sorumluluk alanları arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Alaa, A. M., & Van Der Schaar, M. (2018). Prognostication and risk factors for cystic fibrosis via automated machine learning. *Scientific Reports*, 8, 11242. <https://doi.org/10.1038/s41598-018-29523-2>
- Chike-Harris, K. E., et al. (2024). The management of pediatric asthma using telehealth: An integrative review. *Telemedicine and e-Health*. <https://doi.org/10.1089/tmj.2023.0109>
- Effectiveness of nursing interventions for management of children with bronchial asthma: A systematic review and meta-analysis. (2020). *International Journal of Nursing Practice*, 26(3), e12823. <https://doi.org/10.1111/ijn.12823>
- Filipow, N., Davies, G., Main, E., Sebire, N., Wallis, C., Ratjen, F., & Stanojevic, S. (2021). Unsupervised phenotypic clustering for determining clinical status in children with cystic fibrosis. *European Respiratory Journal*, 58(3), 2002881. <https://doi.org/10.1183/13993003.02881-2020>
- Kelada, L., Wakefield, C. E., Vetsch, J., & Oberklaid, F. (2021). Psychological and social impact of childhood asthma: A review of the literature. *Journal of Asthma*, 58(7), 889–902. <https://doi.org/10.1080/02770903.2020.1744352>
- Kindi, S., Zureik, M., & Matran, R. (2021). Asthma control and quality of life in children: The role of exacerbations. *Pediatric Pulmonology*, 56(5), 1187–1195. <https://doi.org/10.1002/ppul.25247>
- MacGeorge, C. A., King, K., Andrews, A. L., Sterba, K., Johnson, E., Brinton, D. L., Teufel, R. J., & Kruis, R. (2021). School nurse perception of asthma care in school-based telehealth. *Journal of Asthma*. <https://doi.org/10.1080/02770903.2021.1904978>
- McCleary-Jones, V., et al. (2021). Asthma academy: A student nurse-led telehealth education program for low-income family caregivers of children with asthma. *Nursing Open*. <https://doi.org/10.1002/nop2.1123>
- Ng, J. S. K., Chau, J. P. C., Chan, A. W. K., Lui, J. K. C., & Cheng, J. W. C. H. (2021). A nurse-led web-based home asthma education program for children and their families: A randomized controlled trial. *Journal of Pediatric Nursing*, 59, 158–163. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2021.04.014>
- Perrem, L., Stanojevic, S., Shaw, M., Jensen, R., McDonald, N., Isaac, S., Davis, M., Clem, C., Guido, J., Jara, S., France, L., Solomon, M., Grasemann, H., Waters, V., Sweezey, N., Sanders, D., Davis, S., & Ratjen, F. (2020). Lung clearance index to track acute respiratory events in school-age children with cystic fibrosis. *American Journal of Respiratory and Critical Care Medicine*, 202(3), 378–387. <https://doi.org/10.1164/rccm.202006-2433OC>
- Perrem, L., Stanojevic, S., Shaw, M., Pornillos, M., Guido, J., Sanders, D., Solomon, M., Grasemann, H., Sweezey, N., Waters, V., Davis, S., & Ratjen, F. (2022). Comparative analysis of respiratory symptom scores to detect acute respiratory events in children with cystic fibrosis. *Journal of Cystic Fibrosis*, 21(6), 1031–1038. <https://doi.org/10.1016/j.jcf.2022.06.007>
- Walicka-Serzysko, K., Postek, M., Borawska-Kowalczyk, U., Milczewska, J., & Sands, D. (2023). Pulmonary function tests in the evaluation of early lung disease in cystic fibrosis. *Journal of Clinical Medicine*, 12(14), 4735. <https://doi.org/10.3390/jcm12144735>
- Wittwer, L. H. (2023). Improving pediatric asthma care through asthma apps: A narrative review. *The Journal for Nurse Practitioners*, 19(5), 104500. <https://doi.org/10.1016/j.nurpra.2022.11.010>

Yoon, J., Seo, H.-J., Cho, J., Lee, S. J., Lee, J. S., Choi, Y., & Noh, S. (2025). Effects of school nurse-led asthma interventions for students: A systematic review. *The Journal of School Nursing*. <https://doi.org/10.1177/10598405241311464>

ÇEVRESEL KONTROL KAYBINA BAĞLI ÇOCUĞUN BÜYÜMESİNDE GECİKME: AFET SONRASI BİR PEDIATRİK OLGU VE HEMŞİRELİK YÖNETİMİ

Sümevra TOPAL¹, Sinem YALNIZOĞLU ÇAKA²

¹Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Gülhane Hemşirelik Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları
Hemşireliği AD, Ankara / Türkiye

²Kocaeli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları
Hemşireliği AD, Kocaeli / Türkiye

Giriş

Çocukluk döneminde büyüme süreci, yalnızca fiziksel boyutları kapsayan bir değişim değildir; aynı zamanda nörogelişimsel olgunlaşma, bilişsel işlevler, sosyal etkileşim kapasitesi ve genel sağlık durumunun önemli bir göstergesidir. Bu nedenle büyüme parametrelerinde ortaya çıkan sapmalar, çocuk sağlığının değerlendirilmesinde kritik uyarı işaretleri olarak kabul edilmektedir. “Çocuğun Büyümesinde Gecikme” kavramı, yaş, cinsiyet ve genetik özelliklere göre beklenen büyüme eğrilerinin altında kalan antropometrik ölçümlerle tanımlanmakta olup; boy, kilo, baş çevresi, vücut kitle indeksi ve boy uzama hızında referans değerlere göre belirgin düşüklükle karakterizedir (Marín ve ark., 2022; González-Fernández ve ark., 2023; Kerebh ve ark., 2024; Alijanzadeh ve ark., 2024). Klinik değerlendirmede genellikle -2 standart sapmanın altındaki değerler ya da düşük persentil aralıkları büyüme geriliği açısından önemli göstergeler olarak kabul edilir. Büyümenin multidisipliner bir süreç olması, bu durumun yalnızca biyolojik faktörlerle açıklanamayacağını göstermektedir. Araştırmalar, büyümenin genetik altyapı, çevresel koşullar, beslenme alışkanlıkları, sosyoekonomik yapı ve psikososyal deneyimlerin etkileşimi sonucu şekillendiğini ortaya koymaktadır (Lövdén ve ark., 2020; Sripada ve ark., 2021; Tooley ve ark., 2021). Dolayısıyla büyümede gecikme, tek bir nedene bağlı olmaktan ziyade çok boyutlu bir risk alanının sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Büyüme Gecikmesine Etki Eden Temel Faktörler

Bireysel ve Genetik Etkenler

Çocuğun genetik potansiyeli, doğum öncesi ve doğum sonrası büyüme hızının belirlenmesinde temel rol oynar. Ebeveyn boy uzunluğu, gebelik süresi, intrauterin gelişim koşulları ve doğum ağırlığı gibi değişkenler, büyüme eğrilerinin doğal sınırlarını belirleyen önemli göstergelerdir. Prematüre doğum, düşük doğum ağırlığı veya genetik sendromlar gibi durumların çocuklarda büyüme hızını yavaşlatabileceği bildirilmektedir (Paternoster ve ark., 2011; Kim ve ark., 2023). Bu nedenle hemşirelik değerlendirmesinde aile öyküsü ve perinatal faktörlerin ayrıntılı biçimde incelenmesi gerekmektedir.

Fizyopatolojik Süreçler

Endokrin sistem bozuklukları, metabolik hastalıklar ve kronik enfeksiyonlar büyüme mekanizmalarını doğrudan etkileyebilmektedir. Özellikle büyüme hormonu eksikliği, hipotiroidi veya kronik böbrek hastalığı gibi durumların çocuklarda lineer büyüme hızını azalttığı bilinmektedir. Ayrıca malabsorpsiyon sendromları, anemi ve kronik inflamatuvar süreçler de besin öğelerinin yeterli

kullanımını engelleyerek büyüme geriliğine zemin hazırlayabilir (Mousikou ve ark., 2021; Cammisa ve ark., 2025). Bu bağlamda klinik değerlendirme sürecinde tıbbi öykünün ayrıntılı alınması ve gerekli laboratuvar testlerinin planlanması önem taşır.

Beslenme ile İlişkili Faktörler

Çocukluk çağında büyümenin sürdürülebilirliği büyük ölçüde yeterli ve dengeli beslenmeye bağlıdır. Yaşa uygun olmayan diyetler, yetersiz enerji alımı, besin intoleransları ve ebeveynlerin beslenme konusundaki bilgi eksiklikleri büyüme hızını olumsuz etkileyebilir. Literatürde anne sütü alımının erken sonlandırılması, düşük besin çeşitliliği ve düzensiz öğün alışkanlıklarının büyüme geriliği ile ilişkili olduğu belirtilmektedir (Ferreira ve ark., 2019; González-Fernández ve ark., 2023). Ayrıca ailedeki çocuk sayısı ve gıda güvencesi gibi sosyal belirleyicilerin de beslenme kalitesi üzerinde etkili olduğu bildirilmektedir (Atarodi ve ark., 2025).

Sosyoekonomik ve Çevresel Koşullar

Ailenin ekonomik durumu, ebeveyn eğitim düzeyi, güvenli içme suyuna erişim ve yaşam alanlarının hijyen koşulları büyüme sürecini doğrudan etkileyebilmektedir. Düşük gelir düzeyine sahip ailelerde yaşayan çocukların, sağlık hizmetlerine erişimdeki sınırlılıklar ve çevresel riskler nedeniyle büyüme geriliği açısından daha yüksek risk taşıdığı gösterilmiştir (Afzal ve ark., 2022). Kalabalık yaşam ortamları, pasif sigara maruziyeti ve çevresel kirlilik gibi faktörler de büyüme üzerinde dolaylı ancak güçlü etkiler yaratabilir.

Psikososyal ve Gelişimsel Etkenler

Aile içi ilişkilerdeki bozulmalar, ebeveyn stres düzeyi ve travmatik yaşam deneyimleri çocukların büyüme süreçlerini psikobiyolojik mekanizmalar üzerinden etkileyebilir. Özellikle erken çocukluk döneminde yaşanan stresin hormonal düzenlemeler üzerinde etkili olduğu ve büyüme hızını azaltabildiği belirtilmektedir (Fang ve ark., 2022; Chasson ve ark., 2025). Bu nedenle hemşirelik yaklaşımında yalnızca fiziksel ölçümler değil, çocuğun psikososyal çevresi de değerlendirilmelidir.

Hemşirelik Perspektifinden Büyüme Gecikmesi

Çocuğun büyümesinde gecikme, pediatri hemşireliği açısından önemli bir tanısal göstergedir. Hemşireler, düzenli büyüme izlemi yoluyla risk altındaki çocukları erken dönemde belirleyebilir ve ailelere eğitim vererek koruyucu sağlık hizmetlerinin uygulanmasına katkı sağlayabilir. Büyüme eğrilerinin düzenli takibi, bireyselleştirilmiş bakım planlarının oluşturulmasında temel veri kaynağıdır (Conk ve ark., 2021). Erken müdahale, büyüme geriliğine bağlı bilişsel ve gelişimsel sorunların önlenmesinde önemli rol oynar (Neyzi ve ark., 2015).

Hemşirelik kuramları da büyüme kavramını farklı boyutlardan ele almaktadır. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine göre temel fizyolojik gereksinimlerin karşılanamaması büyüme süreçlerini sekteye uğratabilir. Erikson'un kuramı, duygusal güvenlik ve bağlanma süreçlerinin gelişim üzerindeki etkisini vurgularken; Orem'in öz bakım eksikliği modeli aile ve bakım veren desteğinin önemini ortaya koyar. Roy'un uyum modeli ise bireyin çevresel stresörlere verdiği biyopsikososyal yanıtların büyüme süreciyle ilişkili olduğunu belirtmektedir (Vicdan & Karabacak, 2014).

Değerlendirme Süreci

Büyüme gecikmesinin doğru biçimde tanılanabilmesi için değerlendirme süreci çok boyutlu bir yaklaşım gerektirir. İlk aşamada boy, kilo, baş çevresi ve vücut kitle indeksi gibi antropometrik ölçümler düzenli aralıklarla yapılmalı ve referans büyüme eğrileriyle karşılaştırılmalıdır. Dünya Sağlık Örgütü ve CDC büyüme standartlarının yanı sıra Türkiye'ye özgü Olcay Neyzi persentil

eğrileri klinik uygulamada önemli referanslar sunmaktadır (Neyzi ve ark., 2015). Beslenme değerlendirmesi, büyüme geriliğinin belirlenmesinde kritik bir aşamadır. STRONGkids, SGNA, PYMS ve STAMP gibi tarama araçları çocuklarda malnütrisyon riskini erken dönemde belirlemeye yardımcı olur. Bu araçlar sayesinde hemşireler, risk altındaki çocukları belirleyerek uygun bakım planlarını oluşturabilir. Psikososyal değerlendirme sürecinde aile işlevselliği, ebeveyn stres düzeyi ve sosyal destek sistemleri de dikkate alınmalıdır. Family APGAR, Parental Stress Scale ve Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği gibi araçlar bu süreçte kullanılabilir. Ayrıca kronik hastalıklar, enfeksiyonlar veya nörolojik bozukluklar gibi altta yatan tıbbi durumların taranması, büyüme gecikmesinin nedenlerinin belirlenmesinde önemli rol oynar (Afzal ve ark., 2022; Ferreira ve ark., 2019; González-Fernández ve ark., 2023).

Bütüncül Hemşirelik Yaklaşımı

Literatür bulguları, büyüme geriliğinin erken saptanmasında tek parametrelili ölçümler yerine multidisipliner değerlendirme yaklaşımlarının daha etkili olduğunu göstermektedir. WHO büyüme standartlarına dayalı düzenli taramaların erken tanıyı kolaylaştırdığı ve aile temelli eğitimlerin bakım sonuçlarını iyileştirdiği bildirilmektedir. Bu nedenle hemşirelik bakım sürecinde çocuğun yalnızca fiziksel büyümesi değil, beslenme alışkanlıkları, yaşam koşulları ve psikososyal çevresi de kapsamlı biçimde değerlendirilmelidir (Vicdan & Karabacak, 2014).

Sonuç olarak, çocuğun büyümesinde gecikme tanısı yalnızca antropometrik ölçümlerdeki sapmaları değil; çocuğun genel sağlık durumunu, ailesel dinamikleri ve çevresel koşulları içeren bütüncül bir tabloyu yansıtır. Hemşirelerin bu süreci sistematik değerlendirme araçları ve kuramsal modellerle desteklemesi, erken müdahalelerin planlanmasını ve çocukların sağlıklı gelişim süreçlerinin desteklenmesini mümkün kılmaktadır (Conk ve ark., 2021; Afzal ve ark., 2022).

Bu olgu sunumu, afet sonrası bozulan yaşam düzeni, çevresel kontrol kaybı ve yetersiz beslenme koşullarının erken çocukluk döneminde büyüme üzerindeki etkilerine dikkat çekerek, hemşirelik bakımının koruyucu ve bütüncül rolünü vurgulamayı; çocuk sağlığını desteklemeye yönelik farkındalık temelli, aile merkezli müdahalelerin önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde tasarlanmış olgu sunumu niteliğindedir. Olgu, 2023 yılında meydana gelen deprem sonrasında yaşam koşulları belirgin biçimde değişen ve afet sürecinde yaklaşık iki yaşında olan, güncel değerlendirme sırasında dört yaşında bulunan bir kız çocuğun büyüme ve bakım sürecini kapsamaktadır. Çalışmanın temel amacı, afet sonrası çevresel ve psikososyal değişkenlerin erken çocukluk dönemindeki büyüme örüntüsü üzerindeki yansımalarını hemşirelik bakımı perspektifinden incelemektir.

Araştırma verileri, çocuğun birincil bakım vereni olan anne ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşme ve klinik değerlendirme kayıtlarından elde edilmiştir. Veri toplama süreci, afet sonrası uzun dönem izlem kapsamında 2025 yılı Mayıs–Temmuz ayları arasında yürütülmüştür. Görüşmeler yarı yapılandırılmış nitel veri toplama yaklaşımı kullanılarak gerçekleştirilmiş olup, ebeveynin afet sonrası yaşam deneyimleri, çocuğun beslenme alışkanlıkları, günlük rutinleri ve ebeveyn-çocuk etkileşimi ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

Veri toplama araçları araştırmacılar tarafından geliştirilen iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcının sosyo-demografik özelliklerini ve afet sonrası yaşam koşullarını değerlendirmeye yönelik sorular yer alan Katılımcı Bilgi Formu kullanılmıştır. İkinci bölümde ise çocuğun beslenme düzeni, bakım süreçleri, çevresel koşullar ve ebeveyn algılarını derinlemesine incelemeye yönelik açık uçlu sorular içeren yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. Görüşme, katılımcının

kendini rahat ifade edebileceği uygun bir ortamda gerçekleştirilmiş ve yaklaşık 40–50 dakika sürmüştür.

Nitel görüşme verileri, klinik gözlem bulguları ve çocuğa ait antropometrik ölçümlerle birlikte değerlendirilmiştir. Boy, kilo, baş çevresi ve vücut kitle indeksi ölçümleri WHO, CDC ve Olcay Neyzi büyüme persentil eğrileri temel alınarak analiz edilmiştir. Bu bütüncül değerlendirme yaklaşımı ile çocuğun büyüme sürecini etkileyen biyolojik, çevresel ve psikososyal faktörlerin birlikte ele alınması hedeflenmiştir.

Etik Yön

Olguya ilişkin bilgiler, çocuğun annesine araştırmanın amacı, kapsamı ve veri kullanım süreci hakkında ayrıntılı açıklama yapıldıktan sonra elde edilmiştir. Katılımcıdan gönüllü sözlü bilgilendirilmiş onam alınmış ve çalışmaya katılımın tamamen isteğe bağlı olduğu belirtilmiştir. Etik ilkeler doğrultusunda katılımcının kimlik bilgileri gizli tutulmuş, olguyu tanımlayıcı kişisel veriler değiştirilerek anonimlik sağlanmıştır.

OLGU/VAKA

D.B., dört yaşında kız çocuğu olup ailesiyle birlikte yaşadığı bölgede meydana gelen yıkıcı deprem sonrasında belirgin çevresel ve psikososyal değişimlere maruz kalmıştır. Afet sırasında yaşadıkları konutu kaybeden aile, ilk dönemde geçici barınma alanlarında yaşamış, ardından konteyner yerleşim alanına taşınmıştır. Üç çocuklu ve düzensiz gelir kaynaklarına sahip olan aile, sosyal yardımlarla yaşamını sürdürmekte olup sosyoekonomik açıdan dezavantajlı bir profil göstermektedir. Deprem sonrası yaşam koşullarında meydana gelen ani değişim; barınma güvenliğinin azalması, temiz içme suyuna erişimde güçlükler, hijyen koşullarının yetersizliği ve düzenli beslenme alışkanlıklarının bozulması gibi çok yönlü riskleri beraberinde getirmiştir.

305

Anne tarafından alınan öyküde, deprem öncesinde aktif, hareketli ve iştahı iyi olan çocuğun afet sonrasında besin tüketiminde belirgin azalma gösterdiği, özellikle ana öğünleri reddettiği ve zaman zaman huzursuzluk, ağlama davranışları ile içe çekilme eğilimi sergilediği belirtilmiştir. Gözlemsel değerlendirmede çocuğun oyun etkinliklerine katılımının azaldığı, sosyal etkileşim düzeyinde düşüş olduğu ve önceki davranış örüntüsüne kıyasla daha pasif bir tutum geliştirdiği dikkat çekmiştir.

Fiziksel Değerlendirme Bulguları

Yapılan antropometrik ölçümlerde çocuğun boy ve ağırlık değerlerinin yaşına göre beklenen aralığın altında olduğu belirlenmiştir. WHO ve Olcay Neyzi büyüme eğrileri esas alınarak yapılan değerlendirmede:

- Boy uzunluğu: yaklaşık -2 SD ile 10. persentil altında
- Vücut ağırlığı: yaklaşık 5–10. persentil aralığında
- Baş çevresi: yaş normlarına göre düşük sınırdadır
- VKİ: yaşına göre zayıf aralıkta olarak değerlendirilmiştir.

Fizik muayenede cilt elastikiyetinde azalma, kas kitlesinde zayıflık ve düşük enerji düzeyi dikkat çekmiştir.

Ailenin konteyner yaşam alanında hijyen koşullarının sınırlı olması ve güvenli suya erişimde yaşanan güçlükler çocuğun sağlık durumunu olumsuz etkilemiştir. Aile, düzenli beslenme planı oluşturma konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığını belirtmiş; çoğunlukla yardım kuruluşlarından temin edilen hazır gıdaların tüketildiği ve öğün saatlerinin düzensiz olduğu bildirilmiştir. Çok çocuklu aile yapısı

ve ebeveynlerin travma sonrası stres belirtileri, bakım verme kapasitesinin sınırlandırılmasına katkı sağlamıştır.

Bu çok yönlü riskler sonucunda çocuğun beslenme alımı yaşına uygun düzeyin altında kalmış ve büyüme parametrelerinde gerilik gelişmiştir. Mevcut tablo, çevresel düzenin bozulması ve günlük rutinlerin kaybı ile ilişkili bir büyüme gecikmesi örüntüsü göstermektedir.

Hemşirelik Tanısı

Çevresel düzenin bozulmasına ve rutin kaybına bağlı çocuğun büyümesinde gecikme

Tanımlayıcı Bulgular

- İştah azalması
- Duygusal huzursuzluk ve içe çekilme
- Aktivite düzeyinde azalma
- Boy ve kilo değerlerinin yaşa göre beklenen persentil aralığının altında seyretmesi

İlişkili Faktörler

- Psikososyal stres ve duygusal yoksunluk
- Güvenli içme suyuna sınırlı erişim
- Yetersiz ve düzensiz beslenme
- Hijyenik olmayan yaşam koşulları

Hemşirelik Girişimleri (NIC)

306

1. Öğretim: Okul Öncesi Dönem Çocuk Beslenmesi

Ebeveynlere, afet koşullarında bile kolay ulaşılabilen ve çocuğun yaşına uygun besin seçeneklerinin nasıl planlanabileceği anlatılmıştır. Yumurta, yoğurt, kuru baklagiller ve mevsim sebzeleri gibi ekonomik ve besleyici gıdaların öğünlere dahil edilmesi teşvik edilmiştir. Konteyner yaşam koşullarında gıda güvenliğinin sağlanması için saklama ve hazırlama yöntemleri konusunda eğitim verilmiş; suyun kaynatılması veya filtrelenmesi gibi basit hijyen uygulamalarının önemi vurgulanmıştır.

Çocuğun yemeklere ilgisini artırmak amacıyla oyunlaştırılmış sunum teknikleri, renkli tabak kullanımı ve birlikte yemek hazırlama etkinlikleri önerilmiştir. Ayrıca afet sonrası stresin iştah üzerindeki etkileri hakkında aile bilgilendirilmiş; zorlayıcı besleme yöntemlerinden kaçınılması ve olumlu pekiştirme kullanılması önerilmiştir.

2. Beslenme Danışmanlığı

Aileyle yapılan bireysel görüşmelerde mevcut beslenme alışkanlıkları değerlendirilmiş ve ekonomik koşullara uygun alternatif öğün planları oluşturulmuştur. Gıda hazırlama, saklama ve hijyen uygulamaları hakkında rehberlik sağlanmıştır.

3. Beslenmenin Yönetimi

Yaşa uygun enerji gereksinimleri aileye açıklanmış; küçük porsiyonlarla sık beslenmenin iştahı artıracak şekilde belirtilmiştir. Protein içeriği yüksek besinlerin tüketiminin artırılması önerilmiş; işlenmiş ve yüksek şeker içeren ürünlerin sınırlandırılması konusunda eğitim verilmiştir.

4. Büyümenin İzlenmesi

Boy, kilo, baş çevresi ve VKİ ölçümlerinin düzenli aralıklarla yapılması planlanmıştır. Ölçümler WHO, CDC ve Olcay Neyzi persentil eğrileri ile karşılaştırılarak büyüme eğilimi izlenmiş ve aileye geri bildirim sağlanmıştır.

5. Çevresel Yönetim ve Güvenlik

Aileye yaşam alanında hijyenin sağlanması, el yıkama alışkanlıklarının güçlendirilmesi ve güvenli oyun alanları oluşturulması konusunda rehberlik edilmiştir. Enfeksiyon riskini azaltmak için kalabalık ortam yönetimi ve temiz su temini hakkında öneriler sunulmuştur.

KAYNAKÇA

1. González-Fernández, D., Cousens, S., Rizvi, A., Chauhadry, I., Soofi, S., & Bhutta, Z. (2023). Infections and nutrient deficiencies during infancy predict impaired growth at 5 years: Findings from the MAL-ED study in Pakistan. *Frontiers in Nutrition*, 10. <https://doi.org/10.3389/fnut.2023.1104654>.
2. Kerebh, A., Endalifer, M., Birhanu, M., Telayneh, A., Abate, L., Adissie, Z., Negesse, A., & Alamneh, A. (2024). Child developmental delay and its associated factors among children aged 12–59 months in Dembecha district, Northwest Ethiopia: a community-based cross-sectional study. *Frontiers in Public Health*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2024.1464121>.
3. Alijanzadeh, M., Rajabimajd, N., RezaeiNiaraki, M., Griffiths, M., & Alimoradi, Z. (2024). Prevalence and socio-economic determinants of growth and developmental delays among Iranian children aged under five years: A cross sectional study. *BMC Pediatrics*, 24. <https://doi.org/10.1186/s12887-024-04880-2>.
4. Marín, M., Elena, J., Clavijo, J., López, J., López, D., & Mesa, E. (2022). Neurodevelopment Outcome in Children with Fetal Growth Restriction at Six Years of Age: A Retrospective Cohort Study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19. <https://doi.org/10.3390/ijerph191711043>.
5. Sripada, C., Angstadt, M., Taxali, A., Clark, D., Greathouse, T., Rutherford, S., Dickens, J., Shedden, K., Gard, A., Hyde, L., Weigard, A., & Heitzeg, M. (2021). Brain-wide functional connectivity patterns support general cognitive ability and mediate effects of socioeconomic status in youth. *Translational Psychiatry*, 11. <https://doi.org/10.1038/s41398-021-01704-0>.
6. Lövdén, M., Lövdén, M., Fratiglioni, L., Glymour, M., Lindenberger, U., & Tucker-Drob, E. (2020). Education and Cognitive Functioning Across the Life Span. *Psychological Science in the Public Interest*, 21, 6 - 41. <https://doi.org/10.1177/1529100620920576>.
7. Tooley, U., Bassett, D., & Mackey, A. (2021). Environmental influences on the pace of brain development. *Nature Reviews. Neuroscience*, 22, 372 - 384. <https://doi.org/10.1038/s41583-021-00457-5>.
8. Kim, Y., Lim, H., Kim, E., Kim, G., Kim, M., So, H., Lee, B., Kwon, Y., Min, J., & Lee, Y. (2023). Exploring the Genetic Causes for Postnatal Growth Failure in Children Born Non-Small for Gestational Age. *Journal of Clinical Medicine*, 12. <https://doi.org/10.3390/jcm12206508>.
9. Paternoster, L., Howe, L., Tilling, K., Weedon, M., Freathy, R., Frayling, T., Kemp, J., Smith, G., Timpson, N., Ring, S., Evans, D., & Lawlor, D. (2011). Adult height variants affect birth length and growth rate in children. *Human Molecular Genetics*, 20, 4069 - 4075. <https://doi.org/10.1093/hmg/ddr309>.

10. Şanlıer, N. (Ed.). (Yayın yılı yok). *Vakalarla öğreniyorum: Çocuk hastalıklarında tıbbi beslenme tedavisi – I*. Ankara: WOPPHO – World Physicians Publishing House / Ankara Nobel Tıp Kitabevleri Ltd. Şti.
11. Mousikou, M., Kyriakou, A., & Skordis, N. (2021). Stress and Growth in Children and Adolescents. *Hormone Research in Paediatrics*, 96, 25 - 33. <https://doi.org/10.1159/000521074>.
12. Cammisa, I., Rigante, D., & Cipolla, C. (2025). A Theoretical Link Between the GH/IGF-1 Axis and Cytokine Family in Children: Current Knowledge and Future Perspectives. *Children*, 12. <https://doi.org/10.3390/children12040495>.
13. Ferreira, P., Cavalcanti, A., & Silva, G. (2019). Linear growth and bone metabolism in pediatric patients with inflammatory bowel disease.. *Jornal de pediatria*, 95 Suppl 1, 59-65 . <https://doi.org/10.1016/j.jpmed.2018.11.002>.
14. Atarodi, F., Mousavinasab, N., Zamanfar, D., Fallah, R., Moadikhah, S., & Moadikhah, S. (2025). Unraveling Growth: Analyzing the Key Factors Influencing Growth Rate of Children Under Two Years. *Journal of Biostatistics and Epidemiology*. <https://doi.org/10.18502/jbe.v10i4.18523>.
15. Afzal, A., Nosheen, F., & Malik, N. (2022). Socioeconomic Factors Associated With Stunted Growth Among Children Aged Under Five Years In Faisalabad, Pakistan. *Pakistan Journal of Social Research*. <https://doi.org/10.52567/pjsr.v4i2.458>.
16. Atarodi, F., Mousavinasab, N., Zamanfar, D., Fallah, R., Moadikhah, S., & Moadikhah, S. (2025). Unraveling Growth: Analyzing the Key Factors Influencing Growth Rate of Children Under Two Years. *Journal of Biostatistics and Epidemiology*. <https://doi.org/10.18502/jbe.v10i4.18523>.
17. Chasson, M., Ben-Shlomo, S., & Lyons-Ruth, K. (2025). Early Parent-Child Relationship in the Shadow of War-Related Trauma: A Systematic Review.. *Trauma, violence & abuse*, 15248380251325222 . <https://doi.org/10.1177/15248380251325222>.
18. Fang, Y., Luo, J., Boele, M., Windhorst, D., Van Grieken, A., & Raat, H. (2022). Parent, child, and situational factors associated with parenting stress: a systematic review. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 33, 1687 - 1705. <https://doi.org/10.1007/s00787-022-02027-1>.
19. Conk, Z., Başbakkal, Z., Bal Yılmaz, H., & Bolışık, B. (Ed.). (2021). *Pediatric Hemşireliği* (3. baskı). Nobel Tıp Kitabevleri.
20. Neyzi, O., Günöz, H., Furman, A., Bundak, R., Gökçay, G., Darendeliler, F., & Baş, F. (2015). Türk çocuklarında vücut ağırlığı, boy uzunluğu, baş çevresi ve vücut kitle indeksi referans değerleri. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 58(1), 1–14.
21. Vicdan, A. K., & Karabacak, B. G. (2014). Hemşirelik modellerinden: Roy adaptasyon modeli. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(4), 255-259.

28.02.2026

ISBN: 978-625-92474-0-3

ASES PUBLICATIONS – 2026©